

Toplum ve Kuram  
Lêkolîn û Xebatên Kurdî

### **Toplum ve Kuram Yayınları**

Kocatepe Mahallesi, Taksim Caddesi,

No: 19/6 Beyoğlu, İstanbul

Tel: (0212) 256 85 04

toplumvekuram@gmail.com

www.toplumvekuram.org

Kitap Dizisi: 6-7

### **Sahibi**

Harun Ercan

### **Yayın Kurulu**

Ayhan Işık, Bahar Şimşek, Güllistan Yarkın, Harun Ercan,  
Mehmet Polatel, Namık K. Dinç, Ruken Alp, Serhat Arslan,  
Selin Pelek, Şerif Derince

### **Bu Sayıya Destek Verenler**

Anđan Çelik, Alp Kanlık, Ayşe Küçükırcı, Bermal Küçük,  
Deniz Gündüz, Erkan Karabay, Gamze Hızlı, Gülseren Duman,  
Melkan Dara, Serkan Aktaş, Tahir Baykuşak, Ufuk Sarı,  
Yusuf Uygur, Neval Tan, Yener Koç, Zeki Gürür

### **Kapak Tasarımı**

Volkan Ölmez

### **Kapak Fotoğrafi**

Francois Robert

### **Baskı**

Berdan Matbaacılık

Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.

C Blok, No: 239-216 Topkapı/İstanbul

### **ISBN**

978-605-60675-5-6

### **Abonelik Koşulları**

**Yurtiçi Abonelik Bedeli:** Yıllık (4 sayı) 60 TL

Türkiye İş Bankası **TL Hesap No:** 10420713656

IBAN: TR480006400000110420713656

**Yurtdışı Abonelik Bedeli:** Yıllık (4 sayı) 50 EUR / 75 USD

Türkiye İş Bankası **Euro Hesap No:** 10420190812

IBAN: TR970006400000210420190812

Türkiye İş Bankası **USD Hesap No:** 10420190826

IBAN: TR100006400000210420190826

Yukarıda belirtilen hesap numaralarından birine yatırılan  
ücreti gösterir dekont (e-dekont da olabilir) tarafımıza  
ulaştıktan sonra dergiler adresinize postalanacaktır.  
e-posta: toplumvekuram@gmail.com

**TOPLUM**  
— VE —  
**KURAM**  
Lêkolîn û Xebatên Kurdî

## İçindekiler

**Bu Sayı ile Gelenler: 7**

**Bir Halkı Yargılamak:  
Türkiye’de Ulus-Devlet ve Kürt Meselesi: 13**

**“Devlet Hatırası” Albümü:  
Ulus-Devletin Portresini Çizmek: 29**

**1960’lardan 2012’ye Türkiye’de Devlet:  
Hegemonya Krizleri, Sol Hareket Ve Kürt Meselesi  
Yrd. Doç. Dr. İsmet Akça İle Röportaj: 83**

**Bir Asimilasyon Projesi: Türkiye’de Yatılı İlköğretim Bölge Okulları  
Ayhan Serhat Işık ve Serhat Arslan: 107**

**Ulusal Bedenin İnşası:  
Beden Eğitimi, Spor ve Halk Oyunları Politikaları  
Hande Topaloğlu: 141**

**Sonuçsuz Çabalar?  
Türkiye’de Kürt Açılımı ve Kürt Hareketinin Sindirilmesi  
Marlies Casier, Joost Jongerden ve Nic Walker: 155**

**Kürdistan Ahvali ve Mesele-i Islahat  
Gülseren Duman ve Yener Koç: 181**

**Etnisite, Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf Ekseninde  
Mevsimlik Kürt Tarım İşçileri  
İclal Ayşe Küçükkırca: 197**

**Geçmişin Aynasında Kemalizm, Alevilik ve Dersim  
Bahar Şimşek: 219**

**1970 Sonrasında Türkiye’de “Ermeni” Temsilinin Üç Tarzı  
Kevork Aksel: 243**

**Aslında “Kast” Edilen “Rum”Lar  
Pınar Dinç Kenanoğlu: 271**

**Siird Sancağı’nda 1912 Seçimleri Toplumsal  
Dinamikler ve Politik Farklılaşmalar  
Yener Koç: 289**

**Ötekilerin Hiyerarşisinde Kültürel ve Sınıfsal Karşılaşmalar  
Kürt Toplumunda Çingene Algısı ve Sosyal Dışlanma Pratikleri  
Adnan Çelik ve Emre Şahin: 307**

**İran’daki Azeri Ulusal Hareketi Üzerine Bir İnceleme ve Kürt-Azeri  
Hareketlerinin Kısa Bir Karşılaştırması  
Sevda Zenjanlı: 327**

**Di Teoriya İdeolojiya Louis Althusser De Subje  
Memê Mala Hine: 349**

**Türk Romanlarında Oryantalizmin İzini Sürmek:  
Dağları Bekleyen Kız ve Dersim 1937  
Ronayi Önen: 361**

**Duştê Cengan De Yew Tewirê Vînetîşî  
Redkerdişê Wijdanî  
Ali Aydın Çiçek: 377**

**Abstract: 389**



## Bu Sayı İle Gelenler

Son aylarda yaşanan önemli gelişmelerden bir tanesi Diyarbakır'daki Jİ-TEM binasının bulunduğu alanda tasedüfen insan kemikleri bulunmasıydı. Kazı yapıldıkça bulunan kemiklerin artması, hemen herkesin aklına 1990'lı yıllarda işlenen "faili meçhul" cinayetleri getirdi. 1990'lı yıllarda Türk ulus-devletinin Kürt hareketi karşısında yürüttüğü gayr-i nizami harp nedeniyle yaşamını yitiren insanların yakınları, en sonunda yakınlarının bir mezarı olabileceği "umudu"yla çıkarılan kemiklerle DNA eşleştirilmesi yapılması için ellerinden geleni yapmaya hazır olduklarını belirtti. 38 civarında insanın kemiklerinin çıkarıldığı bu "toplu mezar" fenomeni hakkında Adli Tıp tarafından yapılan ilk açıklamaya göre kemikler yaklaşık 100 sene öncesine aitti. Akıllara ilk olarak Ermeni Soykırımını sürecinde katledilen insanlar geldi kuşkusuz.

*Toplum ve Kuram'*ın VI-VII. sayısında kapak olarak seçtiği görseli kullanma fikri, birçok insanın bu kemiklerin ortaya çıkmasına "malumun ilanı" olarak bakması üzerinden ortaya çıktı. Adli Tıp ne söylese söylesin, topraklarından toplu mezarlar fıskıran bir ülkede birçok kişinin bu konuyu şaşkınlık unsuru dahi yapmaması bizleri Francois Robert'in yaptığı çalışmayı kullanmaya sevk etti. Hangi döneme ait olursa olsun -Kürtlerin ya da Ermenilerin kemikleri olsun- bu kemiklerin orada bulunmasına yol açan sürecin Türk ulus-devletinin yapısı, ideolojisi ve bekası ile alakalı olduğuna dair hiç şüphemiz yok. Diğer bir deyişle, Türk ulus-devletinin uzak ve yakın tarihinde neden olduğu insani kayıplara ilişkin hemen herkeste var olan bu "makul şüphe", yeterince gündemleştirilmemiş bir ulus-devlet okumasını okurlarımızla buluştururken mutlaka seslenilmesi gereken bir hissiyat olarak karşımıza çıktı. Türk ulus-devletinin inşası ve bu yapının değişmeden süregidebilmesi için toplu mezarlara gömülen insanları ha-

tırlatmaya çalışmak, akademik cümlelerin linguistik mesafesine takılan ve haliyle gölgede kalan, ulus-devlet inşasının insana dair olan yönüne Francois Robert'ın gerçek kemiklerle yapmış olduğu sanatsal çalışma üzerinden dikkat çekmek istedik.

Mayıs 2009'da yayımlanan ilk sayısından itibaren Kürt meselesinin akademik alanda görünür olmasını sağlamaya çalışan dergimiz, VI-VII. sayısında Türkiye'de ulus-devlet konusunu ele alıyor. Bu dosya, Türkiye'de ulus-devlet anlayışına dayalı iktidarın kurulması ve yeniden üretilmesi, ulusal-etnik grupların devlet tarafından bir hiyerarşiye tâbi kılınmaları gibi amaçlarla ortaya konulan politikaları ve pratikleri ele alan yazılardan oluşmaktadır. Ulus-devletler, ideal vatandaş tanımları yapar ve buna uymayanları belirledikleri kalıba sokmak adına çeşitli iktidar mekanizmaları ve teknikleri kullanırlar. Dosyada yer alan yazılar, Türk ulus-devletinin "ideal" vatani ve "ideal" vatandaşı kurmak için ne gibi yollara başvurduğunu sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet bağlamlarında, farklı örnekler ışığında ele almaktadır. Bu kapsamda, dosyamızda dokuz yazı bulunmaktadır.

Dosya içerisinde dergi olarak kaleme aldığımız ve meramımızı anlatan "Bir Halkı Yargılamak: Türkiye'de Ulus-Devlet ve Kürt Meselesi" başlıklı giriş yazısında, devletin Kürt hareketine karşı 1923'ten bu yana ne gibi kanun bazlı müdahalelerde bulunduğunu ve bu müdahalelerin farklı koşullara bağlı olarak nasıl dönüştüklerini inceliyoruz. İstiklal Mahkemeleri, 49'lar Davası, DDKO ve 12 Eylül yargılamaları ile son dönemde Kürt hareketini siyasi kırıma uğratmayı amaçlayan KCK yargılamaları üzerinden devletin yargı eliyle Kürtlere uyguladığı baskı mekanizmasının bir değerlendirmesini sunuyoruz. İddianameler üzerinden devletin Kürt algısını ve onun zaman içerisinde nasıl form değiştirdiğini inceliyoruz.

Dosyanın bir diğer yazısı ise dergi ekibi olarak hazırladığımız "Devlet Hatırası' Albümü: Ulus-Devletin Portresini Çizmek" başlığını taşıyor. Bu portreler çerçevesinde, devlet içerisinde karar alma ve uygulama makamlarında bulunan bazı devlet elitlerinin siyasi hayat hikayeleri ele alınmıştır. İttihat Terakki'den günümüze, çeşitli görevlerde bulunmuş bu siyasi elitler Türk ulus-devleti için sadece bir memuriyeti yerine getirmenin ötesinde önemli dönüşüm süreçlerinde devlet politikalarına şekil vermiş kişilerden oluşmaktadır.

Dosyamızın diğer yazısı ise Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi İsmet Akça ile yaptığımız röportajdır. Söyleşide, Akça ile 1960'lardan itibaren gerçekleşen darbeleri, ulus-devlet bağrında kurgulanmış olan hegemonya projelerini ve bunun sonucunda devletin geçirdiği dönüşümleri anlamaya çalışıyoruz. Akça ile Özellikle 12 Eylül darbesinin Türkiye siyasetine ve demokrasisine etkisini, solun ve Kürt hareketinin Türk devletinin dönüşüm dinamiklerinde nasıl



bir role sahip olduğunu ve AKP dönemiyle ortaya çıkan yeni sürecin kapsamlı bir değerlendirmesini gerçekleştirdik.

Ayhan Serhat Işık ve Serhat Arslan, Yatılı Bölge Okulları üzerinden Türk Milli Eğitim sistemine dair yaptıkları araştırmayla dosyamıza katkıda bulunuyorlar. Yazarlar, devletin asimilasyon politikalarını Kürtleri merkeze alarak yatılı bölge okullarındaki eğitim, disiplin, Türkleştirme ve toplum mühendisliği pratikleri ışığında inceliyor. Kars, Dersim, Muş, Diyarbakır ve Maraş illerinde yer alan yatılı bölge okulundan mezun olmuş dokuz öğrenciyle gerçekleştirilen derinlemesine mülakat ile okul yetkilileri ve veliler ile yapılan görüşmeler yazının temel çerçevesini oluşturuyor. Yazının odaklandığı temel konu ise okulların iç işleyişinden kaynaklanan biçimsel sorunlardan ziyade asimilasyon gibi önemli bir ulus-devlet projesinin eleştirel bir perspektiften ele alınmasıdır.

Dosya kapsamında Hande Topaloğlu'nun kaleme aldığı bir diğer yazıda, Osmanlı devletinin son dönemlerinde görülen ve Cumhuriyet döneminde kurumsallaşan beden politikalarının modern toplumun inşasındaki rolü analiz ediliyor. Tayyip Erdoğan'ın başlattığı "dindar nesil yetiştirme" polemigi üzerinden tekrar gündeme gelen iktidarların nesil yaratma çabaları, Topaloğlu'nun yazısında Kemalist iktidar üzerinden ayrıntılandırılıyor. Yazar; spor, beden eğitim, folklor gibi bedene yönelen inşa pratiklerinin Türk ulusu yaratmadaki rolünün, kurumlar ve yasalar yoluyla nasıl normlaştırıldığını gösteriyor.

Marlies Casier, Joost Jongerden ve Nic Walker'ın dosya kapsamında ele aldığı yazı, başlamadan kapanan Kürt açılımından millî birlik projesine dönüşen süreci inceliyor. Yazıda, DTP'nin 2009 yerel seçimlerdeki başarısından sonra hükümetin temel amaçlarından biri yargı ve güvenlik politikaları ile Kürt hareketinin örgütsel düzeyde boğmak; diğeri ise açılım uygulamasının söylemsel etkisiyle Kürt hareketini siyasi ve ideojik zeminde zora sokmak olduğu belirtilmekte. Yazarlara göre bu iki amacın ortaklaştığı hedef ise Kürt hareketinin bölgede kurumsallaşmasını engellemektir. Ayrıca, yazarlar, DTP'nin kapatılmasında ve KCK operasyonlarında kendini gösteren bu politikanın çatışmayı çözmek yerine katmerlendirdiğini ortaya koymakta.

İclal Ayşe Küçükırca, mevsimlik Kürt tarım işçileri hakkındaki yazısında 1990 yılı sonrasında Türk devletinin Kürtler özelinde yürüttüğü siyasetin işçi göçüyle ilişkisini inceleyerek dosyamıza katkıda bulunuyor. Küçükırca, zorunlu köy boşaltmalarının ve savaşın etkisiyle hayat döngüleri değişen mevsimlik işçilerin durumunu sınıfsal ve etnik boyutlarını göz ardı etmeden toplumsal cinsiyetçi sömürü ilişkilerini ortaya koyarak analiz ediyor. Böylece, üretim ile yeniden üretim arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesi gerektiğini vurgulayarak kadınların yeniden üretim adı altında

da harcadıkları emeğe dikkat çekiyor. Çalışma ağırlıklı olarak Diyarbakır ve Mardin'den Adapazarı, Ordu ve Giresun'a kadar uzanan etnografik saha çalışmasına, çeşitli sivil toplum kuruluşları ile görüşmelere ve gazete haberlerine dayanmaktadır.

Gülseren Duman ile Yener Koç tarafından günümüz Türkçesine kazandırılan Kürdistan Ahvali ve Mesele-i Islahat adlı tarihsel belgeyi dosya kapsamında yayınlıyoruz. 1909'da *Mülkiye Dergisi*'nin sekizinci sayısında yayımlanan ve Ahmed Macid tarafından kaleme alınan bu yazı, üç kısımlık bir serinin ilk bölümüdür. Kürdistan'da birçok bölgede mutasarrıflık yapan ve yazıyı kaleme aldığı Muş Mutasarrıfı olan Ahmed Macid, Osmanlı memurunun gözünden, dönemin Kürt coğrafyası, ahalisi, sorunları ve sunulan çözümlerle ilgili bir resim sunmaktadır. II. Meşrutiyet sonrası yazılan yazının arka planında ise II. Abdülhamid'in Kürt politikası eleştirisi ve yeni ıslahat hareketinin olması gerektiğine yönelik dair bir yaklaşım söz konusu edilmektedir.

Bahar Şimşek'in tarihsel süreç içerisinde Alevilik ve Kemalizm ilişkisini Dersim özelinde ele alan yazısı, Osmanlı devletinden Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Aleviliğe dair devlet siyasetinin sürekliliği üzerine odaklanıyor. Yakın zamanda AKP hükümetin Dersimli bir genel başkana sahip CHP'yi katliam üzerinden sıkıştırması ve özür dilediğini belirtmesi ana akım siyasette Dersim'in tartışılmasına vesile oldu. Şimşek, 1938'e indirgenen bu tartışmanın çözümsüzlüğü beraberinde getirdiğini vurgulayarak tarihsel bir perspektifle Alevilerin, Kemalist yapıyla kurduğu "olumluyucu" ilişkiyi, iktidarın Aleviliğe dair kavrayışını ve korkularını, tutarlılıkları ve çelişkileriyle ortaya koyuyor. Yazının temel kaynağını ise Osmanlı'nın son dönemi ile Kemalist dönem içerisinde Alevilere ve Dersim bölgesine dair yayımlanan raporlar oluşturuyor.

Pınar Dinç Kenanoğlu, Türkiye'nin çözüme kavuşmamış sorunlarından olan azınlık vakıflarının mülklerine el konulması meselesinin medyadaki yansımalarını ele aldığı yazıda, vakıf mallarına el konulmasına yargı yolunu açan 1974 yılında Yargıtay Hukuk Genel Kurulu Kararı ile 2007'de AİHM'in azınlık vakıfları lehine verdiği kararın karşılaştırmasını yapıyor. Yazar, 1974 ve 2007 sonrası dönemde yayımlanan yazılı basındaki haber ve makalelerin söylemsel analizini gerçekleştiriyor. Yazarın temel savını ise, azınlık vakıflarının tek tek mülklerine el konulan 70'lerde, yazılı basında büyük bir sessizlik hakimken 2007'den sonra meseleye olan ilginin artmasına rağmen ayrımcı yaklaşımın farklı bir formda kendini göstermeye devam etmesi oluşturuyor.

Dosyamızın son yazısı ise Kevork Aksel'e aittir. Yazar, Türkiye'nin yakın geçmişinin tabularından olan ASALA'ya dair söylemsel bir analiz gerçekleştirerek, Türkiye'de medya ve iktidar üzerinden Ermenilere yönelik algı-

nın yapısökümünü gerçekleştiriyor. 1980'den itibaren üç döneme ayırdığı Ermenilere yönelik ayrımcı dili, Türk ulus kimliğinin inşası ile ilişkisini ortaya döküyor. 1990'lar ile birlikte Ermeni sözcüğünün PKK'yi ve Kürtleri dışlamak adına nasıl araçsallaştırdığını ortaya koyuyor. Çalışma, döneme ait yazılı basına ve devlet yetkililerinin açıklamalarına dayanıyor.

Dosya dışı yazılarımızdan ilki Sevda Zenjanlı'ya aittir. Yazar, çalışmasında, İran'daki Azeri ulusal hareketini 1920'lerden itibaren şekillenen İran ulus-devletinin inşası kapsamında inceliyor. Yazar, Fars milliyetçiliğine tepki olarak oluşan Azeri ulusal hareketinin oluşum dinamiklerini tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünü ayrıntılı bir şekilde ortaya koyuyor. Özellikle 1979 İran İslam devriminin ve 1991'de kurulan Azerbaycan devletinin İran'da Azeri hareketi üzerindeki etkilerini ele alıyor. Son olarak da, Türkiye'deki Kürt hareketi ile karşılaştırarak Azeri hareketinin sosyalist ideolojiden tümüyle sıyrılarak devlet odaklı milliyetçi bir yöne evrildiğini gösteriyor.

Yener Koç, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1912 seçimleri üzerine yaptığı araştırmasıyla bu sayıda bizlere katkıda bulunuyor. Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri'nden edindiği belgeler ışığında kaleme aldığı yazıda Koç, Bitlis vilayetine bağlı Siird sancağında İttihat Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki çekişmeyi seçimler özelinde ele alıyor. Yazar 1912 seçimlerine dair sınırlı çalışmaların olduğu bir alanda, Kürt coğrafyasındaki seçim pratiklerine dair oldukça aydınlatıcı bir çerçeve sunmaktadır. Koç, hak ihlalleri ve yerel hükümet yetkililerinin baskıları sonucu çatışmalı bir hal alan seçimlerin, Kürt coğrafyasındaki politik-ideolojik güçler, dengeler ve ittifaklar hakkında önemli ipuçları veriyor.

Adnan Çelik ve Emre Şahin'in birlikte kaleme aldıkları yazıda, farklı coğrafyalarda olduğu gibi Türkiye'de de ayrımcılığa maruz kalan Çingenelelere dair olumsuz algı Kürtlerin, Çingenelelere yönelik tutum ve algıları kapsamında analiz ediliyor. Kürtlerin kendilerinin de ötekileştirildiği ve ayrımcılığa maruz kaldığı bir toplumsallıkta, Çingenelelere olan yaklaşımları 1980'lerden itibaren kendini gösteren savaş ve neoliberal ekonomik dönüşüm süreçleri kapsamında ele alınıyor. Çalışma, Diyarbakır'daki Hançepik (Hasırlı) Mahallesindeki saha çalışmaları ve sözlü tarih görüşmelerine dayanmaktadır.

Ronay Önen çalışmasında, farklı tarihlerde yazılan iki romandaki Kürt algısını ele alıyor. Esat Mahmut Karakurt'un 1936'da yayımladığı *Dağları Bekleyen Kız* ile Barbaros Baykara'nın *Dersim 1937* romanını derinlemesine inceleyerek, Türk olmayanların oryantalist bakış açısıyla nasıl ötekileştirildiğini ortaya koyuyor. Bunların ötesinde yazar, romanlara sirayet eden "kendini Türk erkeğinin güvenli kollarına atan Kürt kadını teması" üzerinden, oryantalist söylemin toplumsal cinsiyet temelli bir okumasını yapıyor.

Dergimizin bu sayıdaki son yazısı Ali Aydın Çiçek'in Zazaca kaleme aldığı yazıdır. Çalışmasında Çiçek, vicdani reddin tanımını, dünyadaki tartışmalarla beraber günümüze kadarki serüvenine değiniyor. Vicdani reddin uygulandığı ülkelerdeki modeller üzerinde ve Avrupadaki uygulama şekillerine odaklanarak Türkiye'deki vicdani retçilerin bir kısmının, reddin sonra maruz kaldığı uygulamaları ve neticelerini örnek vicdani retçiler üzerinden değerlendiriyor. Son olarak, yazı boyunca 1. ve 2. Dünya Savaşlarında ve Vietnam Savaşı'ndaki vicdani retçilerin sayısını ve o döneme dair yaşanan gelişmeleri ele alıyor.

## Bir Halkı Yargılamak: Türkiye’de Ulus-Devlet ve Kürt Meselesi

1970 yılında Ece Ayhan, Yort Savul’da şu cümleleri kaydetmişti: “Bilirsiniz ya da bilmezsiniz, öz çocuklarını boğduğu için herhalde, görkemli olduğu söylenen geçmiş, hele bir imparatorluksa, (...) cumhuriyetlerin, kendisinden sonraki tarihsel ulamların, basamakların, süreçlerin peşini bırakmaz”. Ece Ayhan’a referansla şu soruyu soralım: Kemalizmin on yıllardır peşini bırakmayan bu hayaletin ete kemiğe bürünmüş hali AKP olabilir mi? Eğer öyleyse ve mesele devlet iktidarını ele geçirmekse, iktidarın Kemalistlerden kravatlı taşra ahlakına devşirildiği süreci yaşamaktayız demekle bir sakınca yok. Ağırlık merkezi Kemalist olmayan Türkiye *ortalamasının* dindar, milliyetçi, tüccar ve erkek ahlakının artık devlet postu giymiş olması durmadan ilimizi çekmeye devam etmeli mi? Karşı-siyaseti etkin bir şekilde yapılamasa da, AKP’nin yasama-yürütme-yargı üçgeninde yaklaşık on yıldır adım adım iktidarını nasıl tekelleştirdiğini ve emniyet teşkilatı ile medya alanlarında gücünü nasıl kristalize ettiğini herkes gördü, duydu ve biliyor. Hatta son süreçte, devlet kurumlarının aynı siyasi hat içerisinde yer alan gruplar arasında iktidar kavgasına meze olduğunu dahi görmekteyiz.

Türkiye’de vücuda getirilen *yeni* hegemonya projesinin ideolojik ayağına dair tartışmaların ön planda olması, Türkiye’de devlet meselesinin diğer önemli veçhelerini görünmez kılmamalı. Özellikle de, Türkiye’de “devlet” dendiğinde hâlâ “ulus-devlet”ten bahsettiğimiz ve devletin dinsel karakteri belirginleşen yeni bir “ulus” tanımını hayata geçirmeye çalıştığı asla gözlerden kaçmamalı. Bununla birlikte, Türkiye’de *yeni* hegemonya projesiyle ideolojik harcın değişmesinin yanı sıra, siyasi özgürlük alanının devlet eliyle daraltılması ve ekonomik eşitsizlik rejiminin devlet aracılığıyla yeniden tesis edildiğinin altını çizmek gerek.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana, siyasi dinamikler özeline Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasi manevra alanı hiçbir dönem bu kadar daralmamıştı. Lakin bunun ötesinde Türkiye'de siyasi rejimin işleyişinin demokratikleşmesinden bahsetmek oldukça zor. AKP'nin icra ettiği post-modern siyasi söylemleri ve manevraları politika zemininde tartışmaya açık "Türkiye'de rejim demokratikleşiyor mu?" sorusu ile boğuşmak vakit kaybı olabilir. Çünkü siyasi ve ekonomik güç transferinin dışında Türkiye'nin siyasi rejiminde *niteliksel* bir dönüşüm yaşanmadığı sır değil. Her ne kadar mekanizmanın kendisi aynı zihniyetin farkı izdüşümleri arasında güç yarışına şahitlik etse de, yasama-yürütme-yargı ile medya-emniyet kurumları üzerinde total bir tahakküm mekanizmasının kurulması, Türkiye siyasi tarihi için hiç de yeni bir fenomen sayılmaz. Türk Silahlı Kuvvetleri, 1990'lı yıllarda "terörle mücadele projesi" aracılığıyla benzer tahakküm gücüne ulaşan bir hegemonya projesi ortaya koyabilmişti. Bu nedenle, temel mesele devleti kimlerin yönettiği değil, iktidarının kendisini nasıl kurduğu, kimlerin çıkarları doğrultusunda işlediği ve nasıl paylaşıldığıdır.

Türkiye'de devlet konusunu sorunsallaştırırken meseleyi devletin sunduğu kurumsal ve bürokratik güce erişim üzerinden siyasi bir hattın iktidarlaşması mevzuuna indirgemek pek zihin açıcı değil. Sosyal bilimcilerin temel görevi, malum olanı detaylı bir şekilde ilan edip köşeye çekilmek olmamalı. Yaklaşık on yıllık AKP iktidarının vardığı güncel nokta, Türkiye'de siyasi veya ekonomik eşitlik ve özgürlük meselelerinin merkezinde Kemalizm-İslamcılık çatışmasının/uzlaşısının olmadığını ortaya koydu. Sosyal bilimcilerin temel görevlerinden birisi sınıf, etnik/ulusal kimlik ve toplumsal cinsiyet bağlamında var olan eşitsizlikleri inceleyip ortaya koymak olarak tanımlandığında, Türkiye'de devlet konusunun birbirinden bağımsız olmayan iki veçhede sorunsallaştırılmasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır. Bunlardan birincisi, neoliberal devlet mefhumunu Türkiye özelinde diğer neoliberal dönüşüm süreçlerinde devletin konumlanma şeklinden ayırıştıran dinamiklerin ne olduğu ile alakalıdır. Neoliberal AKP devleti, yeni sermaye grupları yaratabilme kapasitesi, burjuvazi üzerinde kurabildiği tahakkümün seviyesi, emekçilerin çıkarlarının altını oyarken işçi sınıfının ve yoksulların düzenli olarak desteğini alabilme becerisi, küresel kriz ikliminde bile siyasi istikrarın orta-vadede kapitalizme içkin krizleri erteleyebilmesi gibi başlıklarda incelenmeye değer.

Türkiye'de devlet olgusuna ilişkin ikinci önemli konu ise, başta Kürtler olmak üzere ezilenlerin özgürlük alanını daraltma, merkeziyetçi karakterinden hiçbir biçimde taviz vermeme ve hatta merkeziyetçiliğin yeniden kurulması, siyasi ve bürokratik güç biriktirdikten sonra etkin muhalefet eden Kürt hareketi gibi yapıları tasfiye etmek için tüm kaynakları mobilize etme, post-modern siyasi söylem ve manevralar üzerinden "tedrici demokratikleşme" meseline liberal medyatik çevreleri katabilme gibi diğer konu-

lar da ayrıca aydınlatılmayı beklemekte. Bu yazı, Türkiye’de devlet konusuna ilişkin sorunsallaştırılmaya değer olan ikinci noktayı ele alırken Kürtlerin ve Kürt hareketinin siyasi davaları üzerinden tarihsel bir perspektif ortaya koyma yolunu seçmiştir. Bu bağlamda temel gaye Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca 86 yıldır çözümsüz kalan Kürt meselesi üzerinden Kürtlerin kent-kır-cezaevi üçgeninde yaşadığı tarihsel gelgitleri anıp geçerek değil; bilakis, Kürtlerin bu çember etrafında neden hâlâ ısrarla ve daha yoğun bir şekilde dolaşmak durumunda kaldığını, ibreyi ulus-devlete çevirerek çözümlemeye çalışmaktadır.

### “Ulus-Devlet” ve Ezen Ulus Hukuku

Hukukun siyasi saikler doğrultusunda araçsallaştırıldığı koşullarda “yargılama” sürecinin kendisi başlı başına bir siyaset alanı olup çıkar. Anayasasında tüm vatandaşlarının Türk olmak zorunda olduğunu ilan eden Türkiye Cumhuriyeti’nde, kuruluş sürecinden bu yana Kürt hareketini hedef alan hukuki süreçlerin hepsi, egemenlerin belli başlı siyasi motivasyonları ile gerçekleşti. Bu minvalde, yargılama süreçleri, siyasi bir çatışmanın ana hatlarının ve açmazlarının bir kalıba oturduğu süreçler olmanın yanı sıra, Kürtlerin ve Kürt hareketinin devlet ile konuştuğu, etkileşim halinde olduğu veya konuşmaktan vazgeçtiği süreçlerdir. Bu yazıda ele alınan yargılamalar şunlardır: Şark İstiklal Mahkemesi yargılamaları (1925), 49’lar Davası (1960-65), DDKO yargılaması (1972), 12 Eylül Sıkıyönetim Mahkemeleri (1980-86) ve KCK yargılamaları (2009-12).

Kürt meselesinin tarihçesine bakıldığında, Kürt hareketi kadrolarının toplu bir biçimde yargılandığı davaların ilgili dönemlerin siyasi gidişatını belirleyen dinamikleri doğurduğu gözlenebilir. Bu hukuki süreçlerin değerlendirmenin kavrayışımıza sunacağı katkıları şöyle sıralayabiliriz: (1) İddianameler sayesinde Türk devletinin Kürtleri ve Kürt meselesini nasıl gördüğünü net bir biçimde izlemek, (2) Kürt hareketinin devlete karşı kendisini nasıl konumlandığını ve ne ölçüde konuştuğunu görmek, (3) Devletin yargılamalara motivasyon oluşturan amaçlarının ne ölçüde gerçekleştiğini görmek.

Peki, özel olarak Kürt yargılamaları ve genel olarak Kürt meselesi Türk devletine ve daha geniş anlamda “ulus-devlet” mefhumuna dair bize ne söyleyebilir? Buna benzer bir soruya Edward Said’in Filistin meselesi bağlamında verdiği cevaba referansla yanıt verelim. *Kürtlerin özgürlüğü için verilen mücadele kendisinden daha büyük bir şeydir.* Çünkü Türk devleti sahip olduğu modern iktidarı en yoğun şekilde Kürtler özelinde uygulamış, en çirkin yüzünü Diyarbakır Cezaevi’nde ve 1990’larda Kürtlere göstermiş ve devletin despotik gücünü yoğunlaştırdığı askeri rejim süreçlerinde Kürtleri es geçmemiştir. Kürt meselesi, ulus-devletin mutlak kötülük pratiklerine

en yoğun ve en uzun süre Kürtler maruz kaldığı için değil, Türkiye’de modern devlet iktidarının niteliğini ve uç noktalarını gösterdiği için önemli. Hâlâ Türklüğün hiyerarşik olarak üstün, Kürtlerin ise aşağıda tutulduğu bir ulus-devlet rejiminde, devlet iktidarına ortak ol(a)mayanlara ve bu iktidarı dönüştürmeye çalışanlara reva görülenlerin taşıyıcısı olması bakımından Kürt meselesi ayrıca yakıcı. Peki, *yargılamalar süreci* neden önemsenmeli ve bu süreçler ulus-devlete ilişkin bize neler söyleyebilir? Yargılamalar sürecinin tarihsel analizi, etnik/ulusal bir mesele olarak Kürt meselesinin nasıl ortaya çıktığını, etnik farklılıkların neden siyasi bir içerik kazandığını ve bu siyasi çatışmanın neden silahlı çatışma seyri izlediğine ışık tutacaktır. Aşağıda görüleceği üzere, ulus-devlet iktidarı ve ezilen halklar denklemlerinin dünyanın birçok yerinde ortaya çıktığını fakat bu seyri harfiyen izlemediğini biliyoruz.

1950’lerde siyasi olarak aktif olan 285 etnik/ulusal çatışma vardı. Bu çatışmaya taraf olan etnik/ulusal hareketlerin yaklaşık yarısı –yani 148’i- kolektif haklar, siyasi otonomi veya bağımsız devlet kurma gibi amaçlarla yola devam etti. Diğer vakalarda çatışmaya zemin oluşturan etnik farklılıklar siyasi hale gelip çatışma üretmedi. Siyasi çatışma niteliği kazanan 148 vaka arasında, son 50 yıl içerisinde 78 etnik/ulusal hareket barışçıl siyasete eklenirken geriye kalan 70 hareket aynı zaman zarfında belirli bir dönem silahlı mücadele verme yolunu seçti. 2003 yılı itibarıyla bu 70 politik şiddet vakasından 6’sında etnik/ulusal hareketler silahsız bir şekilde siyaset yapmaya yönelebildi, 26’sında silahlar sustu; lakin barış anlaşmasına geçiş süreci askıda kaldı. 25 hareket değişen seviyelerde silahlı mücadele yürütmeye devam etti. Diğer yandan söz verilmiş otonomi anlaşmaları veya kazanılan bağımsızlık mücadeleleri hesaba katıldığında yalnızca 12 vakada taraflar arasında uzlaşma yoluyla “çözüm” sağlanmıştır. 2003 yılından sonra bu resmi geçersiz kılacak ciddi bir değişiklik söz konusu olmadı.

Bu resmi gördükten sonra, dünya ölçeğinde ulus-devlet ve ezilen halklar meselesine ilişkin şu soruları sormak elzem hale geliyor: Etnik farklılıklar *neden* ve *nasıl* siyasileşir? Politik bir mahiyet kazanan bu çatışmalarda ezilen halklar neden oldukça maliyetli bir strateji olan silahlı mücadeleye yönelir? Silahlı çatışmaların söz konusu olduğu etnik/ulusal çatışmaların çözülme koşulları nedir? Bu yazının amaçlarından birisi, Kürt hareketinin Türk devletiyle girdiği hukuki etkileşimlerin tarihsel bir akışını gözler önüne seren yargılamalar üzerinden yukarıda sayılan üç temel soruya cevaplar aramaktır. Yargılamalar analiz edilirken başvurulacak üç temel parametre şöyle sıralanabilir: (1) Yargılamaları doğuran siyasi konjonktür, (2) Kürt hareketinin yargılamalara karşı geliştirdiği tavır, (3) Yargılama sürecinin yarattığı siyasi sonuçlar. (*Ayrıntılar için aşağıdaki tabloya bakınız*)

Buradaki temel gaye, farklı dönemlerde gerçekleşen bu yargılama dalgalarını motivasyon, amaç ve yarattığı sonuçlar bakımından aynı kefiye koyup



“Türk devleti Kürtlere karşı hukuk mekanizmasını tarihsel olarak suistimal etmiştir” gibi yapısalcı bir analiz için kanıtlar sunmak değildir. Bilakis, yargılamaların ölçeğinin, amaçlarının ve ürettiği sonuçların tarihsel olarak değişken olduğunu, Türkiye'nin siyasi rejiminde Kürt meselesinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkan gelişmelere, Kürtlerin örgütlülüğüne ve Kürt hareketinin bu yargılamalara karşı geliştirdiği siyasi tepkilere göre farklı dinamikler yarattığını ortaya koymaya çalışıyoruz.

	<b>Şark İstiklal Mahkemesi (1925)</b>	<b>49'lar Davası (1960)</b>	<b>DDKO Yargılaması (1972)</b>	<b>12 Eylül Sıkıyönetim Mahkemeleri (1980)</b>	<b>KCK Yargılamaları (2009)</b>
<b>Yargılanma Öncesinde Kürtlerin Talebi</b>	Özerklik/ Bağımsızlık	Ayrımcılık Karşıtlığı	Tanınma / Temel Vatandaşlık Hakları	Bağımsızlık	Siyasi Statü/ Özerklik
<b>Yargılanma Öncesi Örgütlülük Zeminini/ Seviyesi</b>	Geleneksel Ağlar Üzerinden / Düşük	Öğrenci-Aydın Grubu/ Düşük	Öğrenci Hareketi/ Orta Seviye	Sosyalist Örgüt /Yüksek	Gerilla Örgütü ve Legal Siyasi Parti/ Yüksek
<b>“Cürüm” İşleyenlerin Kullandığı Mücadele Yöntemi</b>	Politik Şiddet	Barışçıl-Silahlı / Eylem Yok	Barışçıl-Silahlı Eylemler	Barışçıl Eylemler ve Silahlı Mücadele	Barışçıl Eylemler ve Silahlı Eylemler
<b>Yargılama Esnasında Örgütlü Tavrı</b>	Düşük	Düşük	Orta Seviye	Yüksek	Yüksek
<b>Tutukluların Kendi Dillerinde Savunma Yapma Hakkı</b>	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
<b>Yargılanan Kişilere İsnat Edilen Suç</b>	Vatana İhanet	Kürtçülük	Bölücülük	Bölücülük	Bölücülük/ Terörizm
<b>Türk Devletinin Yargılama Motivasyonu</b>	Tasfiye	Baskı / Engelleme	Baskı / Engelleme	Tasfiye	Siyasi Kırım
<b>Yargılama için Geçen Süre</b>	Birkaç Ay	6 Yıl	1.5 Yıl	Yaklaşık 6 Yıl	Şimdiye Kadar 3 Yıl
<b>Yargılanma Sürecinde Muamele Şekli</b>	Bilinmiyor	Kötü Muamele	İşkence Var	Yoğun Sistematik İşkence	Kaba İşkence Yok
<b>Yargılama Sonrası Baskın Cezai Karar</b>	İdam / Sürgün	Sürgün/ Tutukluluk	Uzun Süreli Tutukluluk	Uzun Süreli Tutukluluk	Henüz Belirsiz

## Kürt Direnişinin Omuzlara Basarak Yükselmek: Devlet Kurulurken Şark İstiklal Mahkemeleri (1925)

Şeyh Said ve arkadaşlarının Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp idama mahkûm edilmelerine yol açan siyasi süreç, Kürtlerin çoğunluğunun Anadolu'da örgütlenen harekete destek vermeleri sonrasında gerçekleşti. Yeni ulus-devlet nizamında Kürtlerin hem siyaseten hem de kültürel olarak statüsüz bırakılması ve ayrı bir etnik/ulusal topluluk olarak varlığının inkârı *Azadi* örgütünün faaliyetleri ile Şeyh Said liderliğinde direniş hareketinin örgütlenmesiyle karşılık buldu. Şeyh Said'in öncülüğündeki kuvvetler ile Türk ordusu arasında askeri güç asimetrisi, düzenli bir orduya karşı konvansiyonel yöntemlerle karşı koymanın başlı başına sürdürülebilir bir yöntem olmaması, direnişçiler arasında yeterli derecede örgütlülük olmaması ve direnişin örgütlülüğünün bölgenin çoğunluğuna yayılmadan çatışmalara girmesi direnişin kırılabilmesinin nedenleri arasındaydı. Yaklaşık 882 kişinin yargılandığı duruşmaların çoğu Diyarbakır'da sinema salonundan devşirilen mahkemede gerçekleşti. 1925 yılının Mayıs-Haziran aylarında yapılan yargılamalar sonucunda varılan kararların adil olma gibi bir kaygı taşıdığını söylemek oldukça zor. Nitekim devlet olgusunun yapıldığı temel gereksinimlerden olan nispeten bağımsız bir hukuk mekanizmasının varlığı söz konusu dâhi değildi. Şark İstiklal Mahkemesi'nde sorgulama yapan, karar veren ve uygulatan üyeler asker kökenli mebuslardı. İddia makamı ile karar makamı arasındaki çizginin varlığı pek görünür değildi. Diğer yandan, Şeyh Said'in ve arkadaşlarının nasıl bir savunma yaptığına ilişkin elimizde ne yazık ki güvenilir kanıtlar henüz mevcut değil.

"Vatana ihanet" suçlamasıyla yargılanan 47 kişiden haklarında idam kararı verilenlerin sayısı 41 olarak kayıtlara geçti. Bu yargılamalarla idam edilenler arasında, I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan makro siyasi dengesizlik koşullarında Kürtlerin bağımsızlığı veya özerkliği için çaba sarf eden önemli figürlerin birçoğu vardı. Şeyh Said'e ek olarak, *Kürdistan Teali Cemiyeti* Başkanı Seyyit Abdulkadir ve ailesi, direnişe destek verdiği iddia edilen birçok Kürt bürokrat, bölgenin önde gelen dini ve toplumsal figürleri de haklarında idam kararı verilenler arasındaydı. Bununla birlikte, Kemalist projeye muhalefet etme potansiyeli olan ve *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (TCF) ile ilişkili olan Kürt bürokratlar da pasifize edildi.

Şeyh Said ve arkadaşlarının yargılanması sürecinin iki önemli sonuç ürettiği söylenebilir. Birincisi, her ne kadar Şeyh Said direnişini askeri olarak tasfiye etmek oldukça zor ve maliyetli olsa da, devletin bu direniş hareketini okuma ve kodlama şekli, devlet kadroları içerisinde homojenleştirme projesine hizmet edecek şekilde gerçekleştirildi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na (TCF) mensup kadroları siyaseten etkisizleştirmek adına emsali olmayan bir hukuki meşruiyete yaslanılarak; Şeyh Said'in yargılama sü-

recinde okuduğu gazetelerden dini motivasyon edindiği ve TCF kadrolarının direnişin gerçekleşmesinde rol sahibi olduğu iddiasıyla hem muhalif İstanbul basını hem de TCF kadroları tasfiye edildi. Bununla birlikte, Şeyh Said direnişinin, Kemalist devlet elitleri tarafından Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasını meşrulaştırmak için kullanıldığı söylenebilir.

İkincisi, Şeyh Said direnişini örgütleyenlerin hatırı sayılır bir bölümü yargılama süreciyle birlikte tasfiye edildi. Türkiye sınırları dışına çıkarılanlar daha sonra Kürdistan'ın bağımsızlığı perspektifi ile *Xoybun* üzerinden Ağrı direnişinin örgütlenmesine katıldı. Ağrı direnişinin sona ermesiyle birlikte, 1930'ların sonunda Dersim ve Garzan bölgeleri dışında Kürtler, ulus-devletin şiddet aygıtlarını tekelleştirme hamlesine karşı politik şiddete başvurarak kayda değer bir tepki ortaya koymadı. Diğer bir deyişle, Şeyh Said ve arkadaşlarını yargılamanın temel motivasyonu olan tasfiyenin zaman içerisinde amacına ulaştığı görülecekti. Sonraki süreçte, Türk devleti iskân ve asimilasyon politikalarını uygulamaya sokarak, 'Kürt meselesi hal-lolunmuştur' sonucuna ulaşmaya çalıştı.

### Devletin Kürt Paranoyası: 49'lar Davası

1950'lerin sonunda Irak'ta yaşanan rejim değişimi sonrasında Molla Mustafa Barzani'nin Sovyetler Birliği'nden Irak'a geri dönüşü ve Kürtlerin Irak'ta otonomiye sahip olmaya dair aldığı sözler, Türk devleti için Türkiye'deki Kürtlerin kolektif hak iddiasında bulunabilecekleri yönünde bir tehdit algısına kapı aralamıştı. Kürtlerin ilk direniş dalgasının kırıldığı dönem sonrasında, "Kürt" kelimesinin tedavülden kaldırıldığı yüksek baskı koşullarında Kürt meselesine ilişkin ciddi bir sessizlik söz konusuydu. Türkmenlere Irak'ta zulüm yapıldığı ve Kürtlerin de yeni Irak rejimine bu konuda yardım ettiği iddiasıyla, aynı uygulamanın Türkiye'deki Kürtlere yapıp yapılmayacağına ilişkin soru önergesi veren bir CHP milletvekili bu sessizliği bozmuş oldu. Aralarında kayda değer bir örgütlülük olmayan 105 Kürt öğrenci ve entelektüelin toplu şekilde CHP'ye protesto telgrafi çekmesi sonrasında, bu gruptan 50 Kürt tutuklanıp yargılanmaya başlandı. Tutuklama sonrasında, Demokrat Parti'nin liderlik kadrosu oldukça sert bir biçimde idam söylemini medya üzerinden dolaşıma sokmaktan hiç çekinmedi.

49'lar Davası, özünde meselenin kamusal bir nitelik kazanmasına sebep olurken, olası *Kürdi* girişimlerin asla cezasız kalmayacağına dair baskıcı sinyaller de vermekteydi. Hiçbir hukuki işlem yapılmadan 14 ay boyunca mahpuslarda tutulan 49'lar hakkında savcılık makamı 'bölücülük' suçlaması kapsamında idam cezası verilmesini öngören TCK'nin 125. maddesine göre yargılama talebinde bulundu. Tutuklulardan yarısı ilk duruşmada delil yetersizliğinden serbest bırakıldı. 1965 yılına kadar davanın sürdüğü düşünülecek olursa 25 sanığın haklarında bir hükme varılmadan 6 yıl boyunca tutuklu kaldığı görülebilir. Sonraki süreçte suç vasfının değiştirilme-

sinden ötürü, 141. ve 142. maddelerden yani “milli duyguları zayıflatma” cürümünü işledikleri gerekçesi ile 15 kişiye 16 ay hapis ve 5 ay sürgün cezası verildi, diğer 10 kişi ise beraat etti. Dava sürecinde yargılanan Kürtler kolektif bir savunma hazırlamamış, bunun sonucunda dava sürecini siyasi bir fırsat olarak kullanma ve Kürt meselesini kamusal alanda gündemleştirme konusunda başarılı olunamamıştır.

### **Silahsız, Müşfik lakin *Kürdi*: DDKO Yargılamalarında Türk Devletinin İdeolojik Haritası (1972)**

Türkiye İşçi Partisi'nin sol yapılar için şemsiye rolünü 1960'ların sonunda yitirmesiyle birlikte üniversitelerde okuyan Kürt gençleri Türkiye solu içerisinde yer almayı bırakıp *Devrimci Doğu Kültür Ocakları*'nı kurdu. Hemen hepsi sosyalizmi benimsemiş üyelerden oluşan DDKO kurucuları ve üyeleri Kürt meselesine ilişkin “radikal” olarak tanımlanabilecek bir perspektife ve/veya pratiğe sahip değildi. Daha ziyade, Türk devletinin Kürtlere karşı uyguladığı -Komando Harekâtı gibi- baskıları gündemleştiren ve Kürtlerin siyasi statü sahibi olması zemininde ortaklaşan bir düşünsel yapıya sahipti. Faaliyetler için kullanılan mücadele yöntemleri legal bir derneğin tabi olduğu hukuki sınırlarını aşmamaktaydı. Devrimci Türkiye gençliğinin '68 rüzgârıyla akın akın silahlı mücadeleye yöneldiği süreçte, DDKO'lular mümkün olduğu ölçüde “legal” zeminde kalmıştır.

Türkiye'de, 1960'ların sonunda yaşanan rejim krizinin parlamenter yollarla aşılamayacağını iddia eden TSK, siyasi dinamikleri yeniden şekillendirmek adına 1971 askeri müdahalesini gerçekleştirdi. Yaşanan krizi aşmak için kurulan teknokrat hükümetler, Türkiye'de gelişen sınıf mücadelesine ve henüz filizlenen Kürt hareketine yönelik baskıcı politikalara yönelerek “nizam”ı yeniden tesis etmeye çalıştı. Hem illegal bir örgüt olan TKDP'nin (*Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi*) hem de legal alanda mücadele veren diğer dernek ve oluşumların yürütücüleri sıkıyönetim mahkemelerinin hedef tahtasında yer aldı. Bu süreçte yüzlerce kişi tutuklandı. DDKO yargılamaları yaklaşık bir yıl sürdü ve 1972 yılında karara bağlandı. DDKO yöneticiliği yaptıkları iddiasıyla yargılanan 24 kişinin faili olduğu bütün barışçıl eylemlerin listelendiği iddianamede DDKO yöneticileri ağırlıklı olarak 141'inci, 142'nci ve 173'üncü maddeler üzerinden onlarca yıllık tutukluluk cezasına çarptırıldı. DDKO yöneticileri, fiili olarak planlandığı iddia edilen “Milli Birlik ve Devletin Bütünlüğü”ne ilişkin TCK'nın 125'inci maddesi kapsamında cürümleri gerçekleştirmedikleri için bu madde üzerinden ceza almadı.

DDKO yargılamaları üç nokta bakımından oldukça önemlidir. Birincisi, DDKO yargılamaları için Diyarbakır-Siirt Sıkıyönetim Komutanlığı tara-

ından hazırlanan iddianame, Türk devletinin dönem itibarıyla Kürt meselesine dair ırkçı bakış açısını berrak bir biçimde göstermesi bakımından oldukça çarpıcıdır. İddianamede, savcılık makamı Kürt diye ayrı bir etnik/ulusal grubun var olmadığını, Kürtçe diye bir dilin mevcut olmadığını ve Kürtlerin ırk bakımından Türk olduğunu çok açık bir şekilde dile getirmiştir. İkinci önemli nokta ise Kürt meselesine dair 1960'larda başlayan legal alanda mücadele gösterme eğiliminin Kürt devrimcileri arasında meşruiyetinin oldukça zayıflamasıdır. Diğer bir deyişle, 1971-72 yargılamaları Kürtleri, Türk devletinden tanınma ve kolektif hakların sağlanmasını talep eden öğrenci hareketini daha radikal amaçlara daha radikal araçlar kullanarak ulaşma çabasını göstermeye sevk etti. Değiniilmesi gereken üçüncü ve son husus ise, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Kürtlerin ilk kez hukuki olarak kolektif haklarına ilişkin sistematik bir savunma yapmış olduğu gerçeğidir. Sanıklar açık bir şekilde Türkiye'de Kürt halkının var olduğunu, Kürtlerin farklı bir dile ve kültüre sahip olduğunu dile getirdi. Sanıklar ile yargı makamı arasında yüzlerce sayfa tutan diyalog, Kürtlerce talep edilen kültürel, dilsel ve siyasi hakların devlet tarafından nasıl reddedildiğine dair net bir tablo ortaya koydu.

### **Kürt Hareketini Doğarken Boğma Girişimi: 12 Eylül Yargılamaları (1980-86)**

Kürtlerin legal yöntemler ve talepler ile tanınma ve kolektif haklar üzerinden sol bir siyaset yapması, DDKO davasında devletin inkâr politikasının ördüğü duvara çarpmıştı. Bununla birlikte, siyasi mahkûmlar için 1974 yılında ilan edilen af sonrasında 12 Eylül darbesine kadar geçen sürede Kürt hareketi önemli bir mobilizasyon süreci yaşadı. “Kürdistan bir sömürgeci” tezi etrafında birleşmiş örgütler legal araçları kullanarak illegal bir ideolojik çerçeveye kitleleri örgütlemeye başladı. Bu örgütler arasında T-KDP (1971), TKSP (1974), KAWA (1975), Rizgari (1975-76), DDKD/KİP (1977), PKK (1978), KUK (1978) bulunmaktadır.<sup>1</sup>

Kitlesel bakımdan daha güçlü olan Kürt örgütleri, ilkesel olarak silahlı mücadele yürütülmesine karşı çıkmıyor ve ciddi bir mobilizasyon yaratıldıktan sonra silahlı mücadeleye başlanması gerektiğini söylüyor olsalar da bu yönde ciddi adımlar atma konusunda kararsız göründüler. Diğer yandan, özellikle PKK, 1978 yılında “silahlı propaganda stratejisi” temelinde kolluk kuvvetlerine, feodal elitlere ve rakip örgütlere karşı politik şiddet kullanmaya başladı. Bölgedeki illerin çoğunda, 1979 başlarında ilan edilen sıkıyönetimin her türlü siyasi faaliyeti kısıtlaması sonrasında darbe

1- Bu örgütler üzerinden Diyarbakır Belediyesi de dahil olmak üzere, bölgede birçok il ve ilçe belediyelerini örgütlerin desteklediği bağımsız adayların kazandığı bir mobilizasyon dalgası yaşandı.

için şartların olgunlaşmasının beklendiği 1979-80 sürecinde politik şiddet eylemlerinde kayda değer bir artış görüldü.

1979 yılında sıkıyönetimin ilan edilmesiyle başlayan tutuklama dalgaları adım adım sosyalist Kürt örgütlerine yöneldi ve darbenin gerçekleştirilmesiyle bölgede muazzam bir baskı ve tutuklama rejimi süregitmeye başladı. 1980 darbesinin temel özelliği, başlı başına neoliberalizme ve Kemalist projeye karşı duran ilerici toplumsal güçlerin tasfiye edilmesini amaçlamasıydı. Darbenin Kürtleri de hedef aldığını gösteren en önemli gelişme 1983 yılında -Kürtçe'nin adı dahi anılmadan- Kürtçe'nin resmen yasaklanmasıydı. Cumhuriyetin başından bu yana *de facto* uygulanan, kamusal alanda Kürtçe kullanma yasağı 2932 sayılı kanun çerçevesinde artık yasallaşmıştı.

12 Eylül rejiminin henüz doğmuş olan Kürt hareketini nasıl boğmaya çalıştığını anlamak için ibreyi Diyarbakır Askeri Cezaevi'ne çevirmek gerekir. Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde binlerce beden üzerinde sistematik şekilde uygulanan fiziksel-psikolojik şiddetin ve işkencenin tek amacı belirli bir insan grubuna, yaptıkları siyasi tercihin bedelini göstermek değildi. Artık kadrolar nezdinde kurulmuş ve kitlelere de kayda değer ölçüde sirayet etmiş bir siyasi varoluş iddiasını en akla hayale gelmez işkence yöntemleriyle ortadan kaldırmak, sonrasında bu siyasi varoluş iddiasında ısrar etmeye cüret edilmesini engellemek ve Türklüğe asimile olmaktan başka bir seçenek olmadığını sadece tutuklulara değil tüm Kürtlere göstermek vardı. Örgütlere üye oldukları gerekçesiyle yargılanan insanların sayısını tam olarak tespit etmek zor olsa da, bu sayının beş bin civarında olduğu söylenebilir. Örgüt kadrolarının yanı sıra, "yardım ve yataklık" suçu işledikleri gerekçeyle gözaltına alınan veya tutuklanan, istisnasız işkence gören insanların sayısı da binlerceydi.

Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığı savcılar tarafından hazırlanan iddianamelere bakıldığında, devletin Kürt meselesini okuma biçimine ilişkin 1972 yılına göre neredeyse hiç aşama kaydetmediği rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Kürtlerin ayrı bir etnik/ulusal grup olmadığı iddia edilirken, Kürtlerin "Oğuz Türk Urugundan" olduğu belirtilerek "Kürt" kelimesinin manasının öz Türkçede "sertleşmiş kar, yazın dağ başında bulunan geç eriyen kar" olduğu iddianameler kapsamında "akademik referanslar" verilip Kürtlerin aslında Türk olduğu "ispatlanacaktı". Devletin süre giden inkâr politikasında 12 Eylül Yargılamaları tarihin tekerrür ettiği sayfalarından biriydi. Bununla birlikte, PKK'li tutuklular arasında öncü kadroların çoğu "bölücülük" ve "silahlı örgüt kurma ve yönetme" suçlamasıyla, 125'inci ve 168'inci maddelerden haklarında idam istemi ile yargılandı.

12 Eylül yargılamalarının yol açtığı sonuçlar üç temel bağlamda ele alınabilir. Bunlardan ilki, Kürt hareketinin -uygulanan cezaevi ve yargı-

lama politikasına karşı ciddi insani kayıplar vererek de olsa- etkin bir direniş geliştirerek sonraki siyasi süreç için önemli bir duygusal, ahlaki ve siyasal motivasyon zemini yaratmasıydı. Bu sonuç, iki gelişme ile ilişkililiydi: (1) Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde Esat Oktay Yıldırım komutasında uygulanan sistematik işkenceye karşı cezaevinin içinde birçok direniş eylemi gerçekleştirildi. Açlık greviden bedenini ateşe vermeye kadar varan bir yelpazede tutukluluk koşullarının düzeltilmesi için ciddi bir mücadele ortaya kondu ve cezaevi idaresine geri adım attırıldı. (2) Örgüt kadrosu olan tutukluların neredeyse hepsinin siyasi savunma yapımları, "sömürgecilik tezi"ni açık bir şekilde askeri hâkim ve savcılar karşısında dile getirmeleri, PKK kadrolarının yaptıkları eylemleri üstlenmeleri ve kendilerini savaş esirleri olarak gördüklerini beyan etmeleri bir dönüm noktasına işaret etmekteydi. 1980'lerde yapılan siyasi örgütlenme ve propaganda faaliyetlerinin çekirdeğinde yargılamalar esnasında ortaya konan direnişçi ve örgütlü tavrın siyaseti yapılacaktı. Diğer bir deyişle, Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde yapılan sistematik işkence uygulamalarına duyulan öfke, doğrudan 1980'lerin Kürt hareketini yaratmadı. Dayatılan koşullar karşısında ciddi insani kayıplar verilerek ortaya konan direnişin, izleyen süreçte etkin bir şekilde Kürt hareketi tarafından siyasi çerçevenin merkezine oturtulması 1980'li yıllarda gerçekleşen mobilizasyonu yarattı.

Bu yargılama sürecinin etkilerini ele alabileceğimiz ikinci nokta, şudur: Siyasi örgüt kadrolarının yanı sıra ciddi sayıda siyasi angajmanı olmayan kişilerin de yoğun işkenceye maruz kaldığı 70 günü bulan gözaltı sürecinden geçirilmiş olması, Türk devletinin repertuarında şiddetten başka bir araca yer olmadığına ilişkin toplumsal algıyı güçlendirdi. Bu durum, PKK'nin 1984 yılında başlatacağı gerilla mücadelesinin toplum nezdinde meşruiyet zeminini hazırladı, devletin çizdiği siyasi sınırların dışına taşma eğiliminin toplumsallaşması için kapı aralanmış oldu. Nihayetinde, ideolojik olarak bağımsızlık perspektifine sahip olmasına rağmen silahlı mücadele pratiğine geçiş konusunda topyekûn bir adım atmamış olan Kürt örgütlerine, militarist rejim tarafından "silahlı mücadeleye yönelmek" ile "tasfiye olmak" arasında zımni bir seçim dayatıldı. Diğer bir deyişle, Türk devleti kendi uyguladığı strateji ile nispeten ılımlı sayılabilecek siyasi yapıların meşru geleceğini ortadan kaldırdı.

Toparlanacak olursa, *Kürdi* bir iddia ve amaç ile donatıldığından ötürü yargılanan 49'lar davasında sayıları onlarla ifade edilen Kürt hareketinin kadroları 1971 müdahalesi sonrasında yüzlerle ve 1980 darbesiyle birlikte binlerle ifade edilen bir insan kitlesini kapsadı. Diğer bir deyişle, yaklaşık 20 yıllık süre zarfında baskı ve engellenmenin kitlesel mobilizasyonu beslediği bir toplumsal hareketlilik süreci yaşandı.



## Yeni Hegemonya Projesi, Eski Usul: KCK Yargılamaları (2009-2012)

Kuşkusuz, 1980 yılıyla kıyaslandığında bugünün Kürt meselesine şekil veren dinamikler ciddi bir şekilde dönüşüm geçirdi. 1984 yılında gerilla eylemleri başladı. 1990'ların başında kentsel alanlarda kitlesel gösteriler ortaya çıktı ve 1992-96 yılları arasında Türk devleti ile PKK arasında sonuçları insani bakımdan oldukça yıkıcı olan bir süreç yaşandı. 1996-97 yıllarında çatışmaların taraflar için siyasi dengeleri değiştirecek bir sonuç üretmemeye başlaması olası barış umutları doğurabilecekken, PKK lideri Öcalan'ın Türk devletine teslim edilmesi devlet nezdinde PKK'yi tasfiye etme stratejisini yeniden başat hale getirdi. PKK gerillalarının, Öcalan'ın direktifi doğrultusunda, olası bir uzlaşma için sınır dışına çıkmalarının sonuç vermediği gerekçesiyle 2004 yılından sonra politik şiddet eylemleri yeniden başladı.

1990'lı yıllarda ortaya çıkan önemli gelişmelerden birisi de, bir gerilla hareketi olarak kitleleri mobilize eden Kürt hareketinin, legal alanda yani parlamentoda siyaset yapmaya başlaması oldu. Kürt meselesi merkezinde örgütlenen bu partiler Türk devleti tarafından ardın sıra kapatılsa da; Türk devleti, Kürt hareketinin legal siyaseti araç olarak gördüğü iddiasıyla hareketin kurumsallaşmasına ve haliyle Kürt meselesinin kamusallaşmasına pek müsaade etmedi. 1984-2009 yılları arasında binlerce kişi PKK üyesi veya yöneticisi oldukları veya PKK'ye yardım ve yataklık yaptıkları gerekçesiyle tutuklandı. Bu bağlamda, "KCK tutuklamalarını önceki hukuki cezalandırma ve baskı faaliyetlerinden ayıran nedir?" sorusuna doyurucu bir cevap bulmak isteniyorsa, Kürt hareketinin 2005 yılında geçirdiği organizasyonel değişimi ele almak gerekmektedir.

4-21 Mayıs 2005 tarihlerinde Kandil'de toplanan Kongra-Gel Genel Kurulu, Öcalan'ın önerdiği "Demokratik Konfederalizm" ilkelerini benimseyeceğini duyurmakla birlikte, Kürt hareketinin tüm parçalarının yürütücüsü olması planlanan *Koma Civakên Kurdistan* (KCK) sistemini pekiştirme çalışmalarına başladı. "KCK neden ve nasıl ortaya çıktı?" sorusuyla bağlamın dışına taşmamak adına KCK'nin işlevini ortaya koymak yeterli olacaktır: KCK klasik bir örgütten ziyade Kongra-Gel bünyesinde yer alan, farklı siyasi rejimlerde varlığı sürdüren, silahlı/silahsız farklı mücadele yöntemleri kullanan yürütücü ve/veya idari birimler arasında koordinasyonun sağlanması bakımından bir iç örgütlenme modeli, sahip olduğu siyasi karar alma ve uygulama gücü bakımından da Kürt hareketi içerisinde Öcalan'dan sonra gelen üst örgütlenmedir.

KCK modeline Mayıs 2005'ten itibaren geçildiği düşünülecek olursa, R. Tayyip Erdoğan'ın Ağustos 2005'te Diyarbakır'da yaptığı açılım konuşmasıyla başlayan süreçte KCK'nin hâlihazırda faaliyetlerine başladığı söylenebilir. Lakin KCK'ye dair ilk ciddi tutuklama dalgası Nisan 2009'da, yani



DTP’nin 2009 Mart Yerel Seçimleri’nde elde ettiği önemli seçim başarısından sonra gerçekleşti.<sup>2</sup> Kuşkusuz aradan geçen yaklaşık 4 yıllık süre içerisinde Türk devletinin adli mekanizmalarının KCK’nin varlığından habersiz olduğunu düşünmek fazlaca naif bir yaklaşım olur. 2005-2009 yılları arasındaki siyasi göstergelere bakıldığında, “KCK tutuklamaları neden başladı?” sorusuna şu şekilde bir yanıt verilebilir: Tutuklamaların başlama nedeni, Kürt hareketinin silahlı kanadının eylem yapma gücünü koruduğu ve devletin kentsel alanlarda nispeten düşük siyasi baskı uyguladığı koşullarda, hareketin legal kanat üzerinden aşama aşama bölgesel siyasi-toplumsal iktidarı ele geçirme eğiliminin baş göstermesiydi. 2005-2009 aralığında yapılan hem yerel hem de genel seçimlerde Kürt hareketinin legal alan üzerinden adım adım iktidarını arttırmakta olduğu sır değil. Bu minvalde, KCK tutuklamalarının birincil amacının Kürt hareketinin yaslandığı silahlı/silahsız siyasi güç kaynaklarını koordine eden yapıyı işlevsiz kılma ve farklı mücadele alanları arasında işbirliğine izin vermeme olduğunu söyleyebiliriz.

KCK tutuklamalarına ilişkin Türk devleti nezdinde ikinci bir amaç da söz konusu. İç örgütlenme modeli olması hasebiyle ve örgütlenme şeklinin doğası itibarıyla KCK’li olan kişi sayısının binlerle ifade edilmesine pek olanak yok. Çünkü KCK, Kürt hareketinin 1990’lı yıllarında kurduğu çerçevedeki ERNK benzeri –yani aktif bir şekilde kitleler ile etkileşim halinde olan ve kitleleri örgütleyen- bir parti aygıtı değil. Yani, Kürt hareketinin çeşitli fragmanları içerisinde gömülü olarak faaliyetlerde bulunmakta olduğu iddia edilen idari bir aygıt bünyesinde yer alan yürütücü sayısının ancak be ancak yüzlerle ifade edilmesi gerekir. Buna rağmen, şimdiye kadar KCK’li olduğu iddiasıyla tutuklanan ancak henüz hüküm giymemiş olan kişi sayısının 4.000 civarında olduğunu görüyoruz. Bu durumun basitçe ifade ettiği şudur: KCK şemsiyesi altında yapılan tutuklamalarla, Kürt hareketi için legal zeminde ve legal araçlarla faaliyetler yürüten veya bağımsız bir şekilde bireysel veya kurumsal olarak Kürt hareketine destek olan insan kaynağı, tutuklu yargulamalarla işlevsiz kılınmakta ve siyaseten pasifize edilmektedir. Yani, KCK ile ilişkisi olmamasına rağmen legal yöntemlerle yasal faaliyetler yürüten, Kürt meselesi konusunda müzakere yöntemiyle barışın tesis edilmesi adına çalışan binlerce kişi tutuklanarak, bir siyasi hattın işlenmesi engellenmektedir. Bununla birlikte, benzer bir barış perspektifine sahip olan kişilere de siyasi tercihlerinin oldukça maliyetli olduğu mesajı verilmektedir.

2- Hatırlanacağı üzere, ilk KCK operasyonu, DTP’nin sahip olduğu belediye sayısını 100’e çıkardığı 2009 yerel seçimlerinde AKP karşısında önemli bir başarı elde etmesi sonrasında yapıldı.

KCK yargılamalarına ilişkin en önemli konulardan birisi de KCK'li olduğu iddia edilen kişilere isnat edilen suçlar ile alakalı. Zanlıların çoğu ya "Devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozmak" suçlamasıyla 5237 sayılı yasa doğrultusunda TCK 302/1'den ve/veya "Silâhli örgüt" kurma ve yönetme suçlamasıyla TCK 314/1'den yargılanmakta. KCK Ana Dava İddianamesinde, bu suçlamaların yaslandığı çerçevede "KCK sözleşmesinin örgütü bir devlet sistemi gibi yapılandırma amacı taşıyıp terör örgütünün birimleri ve örgüt üyelerini sistematik bir yapıya ulaştırmayı amaç edindiği" tespiti yapılmakta. Diğer bir deyişle, yargılamaların yaslandığı suçlamalara ve iddianameye bakıldığında savcılık makamı KCK ile PKK arasında bir fark olmadığı üzerinden hareket etmektedir. Diğer yandan, yine iddianamede ele alınan KCK sözleşmesinin 4b maddesinde "ilkelere" kısmında şu cümleler yer almakta: "Koma Civaken Kürdistan *bir devlet sistemi olmayıp, halkın devlet olmayan ve sınırları esas almayan demokratik sistemi olduğundan*, başta kadınlar, gençler ve emekçiler olmak üzere halkın tüm kesimlerinin, halk ve toplulukların kendi demokratik örgütlenmesini yaratmasını, politikayı doğrudan ve özgür, eşit KCK yurttaşlığı temelinde yerelde kendi özgür yurttaşlık meclislerinde, öz güç ve öz yeterlilik ilkesine göre yapmasını sağlamak" amacındadır (*vurgu bize aittir*). Bu maddeden de anlaşılacağı üzere, Kürt hareketinin bağımsız devlet paradigmasını rafa kaldırdığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, ayrı bir devlet değil ancak özerk/konfederal yapı isteyen bir siyasi hareket bağımsızlıkçı olarak yargılanmakta. Bu doğrultuda Kürt hareketinin geçirdiği yaklaşık 11 yıldır yaşanan dönüşümün devlet nezdinde bir karşılık bulup bulmadığı KCK yargılamaları sonucunda anlaşılacak ve siyasi sürece ilişkin belirleyici dinamiklerden birisi olacaktır.

## Sonuç

Türk devletinin hukuki mekanizmasını kullanarak Kürtler için siyaset yapmanın bireysel ve kolektif maliyetini arttırmasının tüm sonuçları, yazının bu bölümüne kadar tam anlamıyla ele alınmış değil. Nitekim yargılamaların tarihçesi, Kürt hareketinin çizgisel bir şekilde kadroların ve kitlelerin niceliğini arttırdığını gösterse de, yargılamaların tutuklu kişiler üzerinde sindirme, *Kurdi* siyasetten uzaklaştırma ve tasfiye gibi sonuçlar yarattığını da unutmamak gerekiyor. Yani "Kürt hareketi üzerinde tasfiye ve baskı bir sonuç üretmedi, üretmez" gibi bir tespiti doğrulamak da mümkün değil. Son 50 yıllık süre zarfında, Kürt hareketi ile ilişkili olmaktan ötürü yargılanan veya devlet şiddetine maruz kalan birçok kişinin sonraki süreçte siyaset ile bağını kopardığını söylenebilir. Ancak aynı zaman aralığında Kürtleri ve Kürt hareketini hedef alan yargılamaların amaçlarına kısa-dönemde ulaşmakla beraber Kürt hareketinin orta-vadede ya ideolojik çerçevesini yeniden kurduğu ya da mücadele repertuarını genişlettiği ölçüde bu yönelimin tersine döndüğü görülebilir.

Orta Doğu’nun makro siyasi dengelerinin temelinden değişmediği koşullarda silahlı çatışmaların kısa-orta vadede taraflar arasında güç dengesini değiştirebilen etkileri olsa da, uzun vadede ciddi bir etki yarattığını söylemek pek mümkün değil. Nitekim Kürt hareketinin 2004 yılından bu yana nihai misyonu, zaman zaman yoğunlaştırdığı silahlı mücadeleye yükleyen bir stratejiye yaslanmadığı söylenebilir. Diğer yandan, anayasa referandumu dönüm noktası olarak ele alınırsa, AKP genel seçimler sonrasında Kürt hareketi ile etkileşimini “mümkünse tasfiye, değilse dize getirme” seviyesine indirdi. Ayrıca, PKK ile Türk devleti arasındaki görüşmeler sayesinde oluşturulan protokoller üzerinden pratik adım atma noktasına geldiğinde AKP’nin geri adım attığı da bilinmekte. Diğer ülke deneyimlerine bakıldığında, silahlı çatışmaların doyumluğa ulaşması sonrasında ortaya çıkan barış görüşmeleri sürecinin oldukça gelgitli bir şekilde vuku bulduğunu görmek mümkün. Taraflar siyasi ve askeri güçlerini korurken, bu süreci uzatan ve daha fazla insanın ölmesine neden olan temel dinamik, devletler tarafında zuhur eden “müzakere yöntemi ile barış anlaşması imzalamaktan başka bir yol hâlâ mümkün” inancıdır. Bu yüzden, AKP’nin hemen her alanda iktidarını tekelleştirmesi yeni bir “Kürt hareketini bitirme yolu”na sapmanın yapısal koşullarını hazırladı. TSK’nın kontrol altına alınması sonrasında, Kürt hareketinden başka siyasi rejim içerisinde AKP’ye gerçekten muhalefet edebilen bir siyasi aktörün kalmamış olması, AKP nezdinde Kürt hareketine karşı mücadele ettiği ölçüde kendi iktidarının ömrünü uzatabileceği inancını kemikleştirdi.

Siyasi dinamiklere ve dengelere ilişkin bu gerçekler AKP’deki hâkim ideolojik eğilimin içeriğini de nihai olarak ortaya koydu: *Milliyetçilik, Militarizm, Merkezîyetçilik, Muhafazakârlık ve Neoliberalizm*. AKP kadrolarının bu ideolojik çizgiden sapmadığı koşullarda Kürt hareketi ile müzakere zemininde bir barış süreci gerçekleştirmesi imkânsız, Kürt hareketiyle demokratik bir düzende egemenlik paylaşımını temel alması ise bir hayal gibi görünüyor. Bu ideolojik hattın heterojen siyasi söylemlerle soğurulamayan sınavlara tabi olduğu aşikâr. Eğer AKP her bakımdan Türkiye’de devletin ta kendisi değilse, Kemalizmin işlediği Dersim katliamı için özür dilerken neden kendi döneminde gerçekleşen Uludere Katliamı için özür dahi dilemez?



## “Devlet Hatırası” Albümü: Ulus-Devletin Portresini Çizmek

Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarından günümüze kadar geçen süreçte; ordu, bürokrasi ve siyasal partiler arasında hâlâ devam eden birçok anlaşmazlık ve çatışma yaşandı. Bu çatışmalar ve iktidar kavgaları sonucunda, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından, devlet kurumları üzerinde iktidar kurmayı başaran özneler, belirli konularda fikir birliğine vardılar. Gayrimüslimlerin vatandaşlıktan çıkarılması, vatandaşlıktan çıkarılamayan gayrimüslimlerin ve Türkiye'de Müslüman olan herkesin Türk ulusunu oluşturmak amacıyla Türkleştirilmesi, devlet aygıtını ele geçirenlerin üzerinde fikir birliğine vardığı ve tartışma götürmeyen öncelikli konulardı. Bunlar dışında, başta kapitalist üretim ilişkilerinin geliştirilerek aksamadan devam ettirilmesi olmak üzere, Komünist tehdidin ortadan kaldırılması, aile kurumunun devamlılığının sağlanması amacıyla kadınlığın ulus-devlet projesine eklemlenmesi ve kadına dönük şiddetin devamlılığının sağlanması gibi konular da devlet yetkililerinin üzerinde hemfikir olduğu noktalardan bazılarıydı. Devleti oluşturan kurumlar ve bu kurumlarda çalışan elitler, devletin kurulduğu ilk günden bugüne kadar, toplumsal muhalefeti yok etmek amacıyla ortaklık içinde hareket ettiler. Söz konusu bu ortaklık, geçmişten günümüze farklı devlet politikaları arasında tarihsel sürekliliklerin oluşması ve yapılaşması olarak da adlandırılabilen kökleşmiş eğilimlerin doğmasıyla sonuçlandı.

Yukarıda dile getirilen konularla ilişkili olarak, devletin amaçlarını gerçekleştirilmesi için ortaya çıkabilecek her türlü toplumsal muhalefetin ortadan kaldırılması da, Türkiye Cumhuriyeti devletini oluşturan kurumların biricik amacı olarak belirlenmişti. Bu amaç; yasama, yürütme ve yargı organlarınca gerçekleştirilecekti. Bu amaçla ilişkili olarak, devlet kurumlarına

bağlı elitler ve hükümeti oluşturan siyasal partiler, belli dönemlerde farklı siyasal projeler gündeme getirdi. Toplumsal-siyasal hareketler ve devlet politikaları arasındaki diyalektik ilişkilerle de bağlantılı olarak, belirli devlet elitleri toplumsal muhafaletе karşı yeni projeler geliştirilmesinde öncü rol aldılar. Bu kişiler, kurumlardan oluşan devletin; yapısal, kurumsal ve ideolojik dönüşüm geçirdiği dönemlere öncülük etmişlerdir. Türkiye'deki devlet yazınında elitlerin, devlet politikalarında oynadığı tarihsel roller yeteri kadar tartışılmadı ve çoğunlukla devlet politikaları, devlet elitlerinin öznelliğinden bağımsızlaştırılarak, yapısal veya fonksiyonel projelere indirgen-di. Projelerin belirli özneler tarafından üretildiği ve bu özneler tarafından "devlet politikası" haline getirildiği genellikle arka plana atıldı. Bu eğilim, varlığını hâlihazırda devam ettirmektedir.

Dergi grubu olarak bu sayımızda, muhalif toplumsal hareketlerle mücadele amacıyla yeni politikaların üretildiği dönemlerde, söz konusu politikaları üreten veya yönlendiren, bu anlamda varlıklarıyla tarihsel rol oynayan kişilerin hayatlarını, Türkiye'nin siyasi tarihindeki belirleyici ve dönüştürücü tarihsel kırılmalarla ilişkilendirerek, kısa ve kolay okunur yazılar ile ele almak istedik. Bu yazılar ile iddialı bir devlet analizi yapmak yerine, devlet kurumları içindeki elitlerin tarihsel ve öznel rollerine dikkat çekmeyi amaçlıyoruz. Okuyucularımıza, devletin tek başına somutlaştırılabilir nesnel bir kurum olmadığını, aksine belli elitlerin öznel projeleri ile sürekliliği sağlanan kompleks ve tarihsel ilişkiler ağı olduğunu hatırlatmayı amaçlıyoruz.

## Şükrü Kaya: Soykırım, İnkâr ve Asimilasyon

Türk ulus-devletinin kuruluşundan yapısının ciddi bir değişime uğramadan varlığını sürdürdüğü sonraki süreç zarfında, egemenlerin despotik gücü altında ezilen halkların yaşadığı acıların ortaya çıkışında Şükrü Kaya ismi önemli bir yer iştiğal eder. Kaya, Türk ulus-devlet inşasına giden yolda iki önemli role sahiptir. Bunlardan birincisi, Kaya'nın Ermeni soykırımını sürecinde üstlendiği rol, ikincisi ise ulus-devlet kurulduktan sonra izlenen ret ve asimilasyon politikalarına sunduğu "katkılar" ile alakalıdır.

1882 yılında İstanköy'de doğan Şükrü Kaya, 1959 yılında İstanbul'da öldü. Mektebi Sultani ve İstanbul Hukuk fakültesinde sürdürdüğü eğitimini Fransa'da devam ettirdi ve dönüşünde Hariciye Vekâleti Umum-u Ticariye şubesinde kâtip olarak devlet hizmetine başladı. Soykırımın gerçekleştiği süreç içerisinde Şükrü Kaya, Sevkiyat Reis-i Umumi olarak Dahiliye Nezareti adına yapılan sürgünleri koordine eden kişiydi. Kasım 1914'ten Mart 1916'ya kadar geçen sürede, önce İlticacılar ve Aşiretleri Yerleştirmeden Sorumlu Direktör, sonrasında ise aynı birim bünyesinde Aralık 1916'ya kadar geçen sürede Genel Direktör olacaktı.<sup>1</sup> İttihat ve Terakki Partisi, bu süre zarfında ulus-devlet projesini bekası açısından Anadolu'yu etnik bakımından homojenleştirmek gerektiğine inanlar arasındaydı. 1915 yılında, 'Tehcir' söylemi altında yaklaşık bir milyon Ermeni'yi sistematik bir şekilde katleden bir soykırım gerçekleştirildi. Yaşadıkları yerlerde katledilen veya katlettilen Ermenilerin yanı sıra, yüz binlerce Ermeni belirlenmiş toplama merkezlerinde zorunlu göçe tabi tutuldu. Tehcir edilen Ermenilerin çoğunluğunun nakil sürecinde hayatlarını kaybettiği göz önünde bulundurulduğunda, zorunlu göçün kendisi, soykırım projesinin safhalarından birisi olarak karşımıza çıkar. Bu soykırım projesinin koordine edilmesi konusunda sorumluluğu olan başat aktörlerden birisi, Muhacirin ve İskân Aşair Müdürlüğü bünyesinde süreci yürüten Şükrü Kaya'ydı. Kaya, Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında İzmir Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'ne katılıp dış ilişkiler bölümünde yer aldı. Kasım 1918'de İstanbul'un İtilaf Güçleri tarafından çıkarma yapılmasına müteakip, Ermeni soykırımında rolü olan İttihatçıların yargılanmasına karar verildi. Bu bağlamda, Şükrü Kaya da tutuklanarak önce İstanbul'daki Bekira-

1- 1913- 1914 yıllarında Mülkiye müfettişi olan Kaya, 1914-15 yıllarında Halep ve Adana vilayetlerinde göçmen işleri ile görevlendirilmişti. Bu vilayetlerde Ermeni sürgünü onun yönetiminde yürütülmüştür. Sürgün planlarını Adana ve Halep'te kendisi yaptı. Sürgünde isteksiz davranan Halep Valisi Bekir Sami Bey'i görevden attırdı. (Akyol, 2010:10).

ğa bölüğüne gönderilecek<sup>2</sup>, sonra da Malta'ya sürülenler arasında yerini alacaktı.<sup>3</sup>

Ermeni soykırımını gerçekleştiren İttihatçı kadroların, Kemalist dönemde yeni devletin kurulması ve şekillenmesi sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Kaya'nın Türk ulus-devlet inşasında oynadığı rolün detaylı bir şekilde incelenmesi elzem bir hal alır. Kemalizmin iktidarını mutlaklaştırdığı 1927 yılından 1938 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde İçişleri Bakanlığı yapmış olan Şükrü Kaya, dönemin her türlü siyasi meselesinin gidişatına şekil veren elit siyasi kadro içerisindeki aktörlerden birisidir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren milletvekilliği süren Şükrü Kaya, Atatürk döneminde en uzun süre bakanlık yapan vekillerden birisi olmakla birlikte çeşitli tarihlerde Dışişleri Bakanı'na vekâlet etmiş, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nde de bulunmuştur.

Şükrü Kaya'nın devletin kuruluş yıllarında yürüttüğü idari faaliyetlerin çevresinde netlik kazanan ilkeler, bizzat Kaya tarafından şekillendirilen asimilasyon politikasının analizi aracılığıyla aydınlatılabilir. Ulus-devletin ideolojik temellerinin “Türklük” kimliği üzerinden inşasına odaklanan Kaya, her türlü asimilasyon politikasının çekincesizce kullanılmasını sağlamasının yanı sıra, insanlık tarihini Türklerle başlatır; Türkiye Cumhuriyeti'nin “Türkler”e ait olduğunu ve bu topraklarda var olan her unsurun “Türk” olduğunu savunur. Kaya, devletin işleyişinde “Türklük” temelinde bir hâkimiyetin sağlanması için, özellikle ve öncelikle asimilasyon politikalarının öne çıkması gerektiğini belirtir. Türkiye'de yaşayan herkes Türklük bilincine sahip olmalı, Türkçe konuşmalıdır. “Altı ok”un anayasal olarak “güvenceye” alınması için mecliste yapılan müzakerelerde bu tezlerini şu sözlerle ifade eder:

İnsanlık tarihi Türklerle başlamıştır. Türk olmasaydı belki tarih olmazdı ve muhakkak ki medeniyet de başlamazdı. [...] Türksüz bir tarih ne kadar muzlim olurdu. Hele Türksüz kalacak beşeriyet ne kadar sefil ve suflî bir manzara irade eder, hepiniz tahmin ve tahayyül edebilirsiniz. Türkün olmadığı bir tarih karanlık ve kaotik olur.<sup>4</sup>

2- Kadir Akyol. “Cumhuriyet'in Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 80.

3- Şükrü Kaya Maddesi, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler: Kemalizm*. Haz. Hakkı Uyar, c. 2. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 10.

4- Ahmet Yıldız. *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları* (1919-1938). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 144.



“Türkün” olmadığı bir tarihin karanlık ve kaotik olacağını ileri süren Şükrü Kaya, Türkiye’deki herkesi Türkleştirme konusunda da kararlı davranmış, bu yönde politikaların geliştirilmesinde ve bu politikaların uygulanmasında aktif rol almıştır. Bu noktada ilgili dönemde uygulanan iskân politikasına değinmek elzemdir. İskân politikası esas itibariyle Kürt bölgesine Kafkas ve Balkan göçmenlerinin yerleştirilmesini hedeflemiş, Şark İslahat Planı’nda önerilen bu politikanın kanuni çerçevesi 2510 sayılı ve 10 Haziran 1934 tarihli İskân kanununa dayandırılmıştır.<sup>5</sup> İskân kanunu “Kemalist ulusçuluğun ırk, kan ve soy kavramları etrafında ifadesini bulan ırki/etnisist boyutunu ifşa eden bir metin”dir ve açık amacı “dilde, ekinde (kültür) ve kanda” birliği sağlamaktır. “‘Türk kültürüne sadakatı’ ve ‘Türkçeyi anadili olarak konuşmayı’ merkezine alarak, özellikle gayri Türk Müslüman etnikleri, bilhassa Kürtler ve Arapları hedef alan bu yasanın temelde ‘asimilasyon yasası’”<sup>6</sup> olduğu açıktır. Şükrü Kaya’ya göre İskân Kanunu “iç sosyal yapıyı medenileştirmeyi amaçlamakta, bu niteliğiyle Kemalizm’in medeniyetçi refleksinin bir yansımasıdır. Buna göre nüfus politikası, göç, aşiretler ve tarım kesimindeki çalışma ilişkilerinin esasını ele alan kanun Türkiye’nin bir dille konuşan, aynı çizgide düşünen ve aynı duyguları taşıyan bir ülke olmasını sağlayacaktır”.<sup>7</sup>

Bu asimilasyon politikaları çerçevesinde Şükrü Kaya “Dersim”e özel bir önem gösterecek; görev alanı olan “Tunceli”yi de kapsayan 4. Umum Müfettişliği’nin kuruluşu ve Tunceli kanunun ortaya çıkışında da aktif rol alacaktır.<sup>8</sup> İçişleri Bakanı Kaya’nın 14 Haziran 1938 tarihinde Kültür Bakanlığı’na yazdığı bir yazının içeriği konunun farklı bir yönüne ışık tutmaktadır. Bu yazıda Kaya, “Horasan kökenli Türk olan Dersim halkının, Farsçadan bozma Kırmanc denilen bir dili konuşan insanlarla yakın ilişkide buldukları için zamanla ana dillerini ve Türk kimliklerini unuttuklarını” ileri sürmektedir. Kaya’ya göre; Dersim’de yapılan reform programı çerçevesinde, Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde kurulacak olan yatılı okullarda, Dersim’den getirilecek kız ve erkek çocukları eğitilip büyütüldükten sonra birbirleriyle evlendirilecek, daha sonra anne ve babalarından miras kalan mal ve arazilerin içinde birer Türk yuvası kurmaları sağlanacaktır. Kaya Dersim’de Türk kültürünün tam anlamıyla bu şekilde yerleşeceğini ileri sürmektedir.<sup>9</sup> Diğer bir deyişle, Türk ulus-devletinin kuruluş

5- Age. s. 248.

6- Age. s. 248.

7- Age. s. 252.

8- Kadir Akyol. “Cumhuriyet’in Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959)”.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 114.

9- Age. s. 120.

felsefesine işlemiş olan ve Kürt meselesinin varlığında en önemli role sahip olan red, inkâr ve asimilasyon politikalarının öncü mimarlarından Şükrü Kaya nevi şahsına münhasır bir figürdür.

Kaya'nın öncülük ettiği asimilasyon politikalarına diğer bir örnek de 1934 yılında uygulamaya konulan soyadı kanunudur. Şükrü Kaya, TBMM Zabıt Ceridesi'nde, soyadı kanunun gerekliliği üzerine yaptığı konuşmada; soyadı kanununun, soyadların yansıttığı farklılıkların ortadan kaldırılmasıyla millî bütünlüğün güçlendirilmesi üzerine yoğunlaştığına vurgu yapacak, bunun her şeyde topyekûn birliği esas alan tek parti devleti hedefiyle örtüşen bir yaklaşım olduğunu savunacaktır. Şükrü Kaya "yabancı ırklara mensubiyetini soyadları ile açığa çıkarmak isteyenlerin bilinmesi için buna izin verilmesi" gerektiğini ileri süren görüşe karşı, millî bütünlüğün sağlanmasında asimilasyonun önemini vurgulamış ve "Türk unsurunun şûmüllü asimilasyon kapasitesine dikkat" çekmiştir. Asimilasyon politikalarının geliştirilmesinde ve uygulanmasında önemli rol oynayan Şükrü Kaya, İnönü'nün yönetime hâkim olmasıyla birlikte tasfiye edilmiştir. İnönü, tasfiye ettiği Kaya için şu sözleri sarf eder: "Dr. Aras ile Şükrü Kaya'nın, iktidardan gitmeleri, memlekete hakikî bir inşirah verdi. Kendilerine karşı antipatinin bu kadar şamil olduğunu görmek herkesi şaşırttı".<sup>10</sup>

Türk ulus-devletinin inşası tartışmalarında 1923 yılı değil de 1915 yılı milat olarak alındığı vakit, sürecin hemen her aşamasını şekillendiren, sonraki yıllarda bir türlü çözülmeyen siyasi düğümleri atan kişilerin bir listesi yapılacak olursa, Şükrü Kaya'nın listenin en başlarında yer alacağına hiç kuşku yoktur.

10- Cemil Koçak. *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-195)*. c. 1. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 148.

## Mahmut Esat Bozkurt: Kemalizme Giriş

Benim fikrim ve kanaatim şudur ki, dost da düşman da bilsin ki, bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsin.<sup>1</sup>

Mahmut Esat Bozkurt, genellikle, Türk milliyetçiliği tartışmalarında radikal bir konuma oturtulmasına müteakip sıklıkla söylemsel düzeyde kalan eleştirel analizlerin konusu olmuştur. Bu bağlamda Bozkurt, ulus-devlet ideolojisinde erken dönem milliyetçi-ırkçı sapmanın temsilcisi olarak ele alınmakta, ve izleyen dönemlere devreden siyasi, hukuki ve ideolojik faaliyetleri ikincil planda kalmaktadır. Bu handikap Bozkurt'un ulus-devlet inşası sürecindeki rolünün analiziyle aşılabılır.

1892'de, İzmir-Kuşadası'nda doğan Mahmut Esat Bozkurt 1912'de İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun oldu. İsviçre'de Fribourg Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü ve *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine* adlı doktora tezi ile hukuk doktorasını tamamladı. Şükrü Saraçoğlu ile birlikte İsviçre'de Türk Talebe Cemiyeti'ni kurup bir dönem bu cemiyetin başkanlığını yaptı. Bununla birlikte, cemiyetin amacı Avrupa'da Osmanlı ve Türklük propagandası yapmaktır. Yunan güçlerinin Ege bölgesinde ağırlığını hissettirmesine ve Kemalist hareketin güçlenmesine bağlı olarak memlekete dönüş yapan Bozkurt, Kuşadası civarında Kuva-yı Milliye içerisinde siyasi faaliyetlere katıldı.

Mahmut Esat, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin 1. Dönemi'nde İzmir'den milletvekili olarak meclise girdi ve ölümüne kadar (1943) İzmir milletvekili olarak kaldı. Geçen bu süre zarfında yeni kurulan bir ulus-devletin hukuki altyapısını hazırlayan yasa koyuculardan oldu. 1923-24 yılları arasında İktisat Vekilliği, 1924 Anayasası'nın kabulünüden 1930 yılına kadar da Adliye Vekilliği yaptı. Bu minvalde, Mahmut Esat Bozkurt'un Türk ulus-devletinin kurulması için yaptığı faaliyetleri birbirinden bağımsız olmayan üç ana başlıkta toplayabiliriz: Ulus-devlet ve hukuk bağlamında yaptıkları, İktisat Vekili olarak ekonomik-sınıfsal bağlamdaki faaliyetleri ve son olarak Türk milli kimliğinin inşası ve Kemalizmin doktrinleştirilmesi ekseninde ortaya koydukları.

Ulus-devletin hukuki temellerine bakıldığında, Mahmut Esat Bozkurt'un, 20 Nisan 1924'te kabul edilen yeni anayasal düzenlemeleri ve bu düzenlemelerin öncüsü olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayan ekipte yer almış olması göze çarpacaktır. Bozkurt, Türkiye'de çoğunluğun çıkarlarını

1- *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Eylül 1930.

temel olarak oluşturulan 1924 anayasasının çerçevesini çizen en önemli figürlerden birisi olarak, temel hak ve hürriyetlerin meclisin -CHP'nin- çıkaracağı kanunlarla sınırlandırabilmesini desteklemiştir. Şeyh Said direnişinin ortaya çıkmasıyla birlikte hiçbir adalet unsuru barındırmayan İstiklal Mahkemelerini kurduran ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1925'te kabulüne karşı çıkan mebuslara yönelik en ciddi muhalefeti yapan yine Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'tur. Diğer bir deyişle, devletin kendi koyduğu anayasal kanunları delip geçecek "özel yetkili" kanun ve mahkemeler kurma, bunu yaparken de hukuku siyaset için araçsallaştırılması yani adaletsiz hukuk anlayışının Türk ulus-devletinde kurumsallaşması Bozkurt öncülüğünde başlamıştır. Anayasal çerçeveye ek olarak: Türk Medeni Yasası, Türk Ceza Yasası, Kabotaj Yasası, Borçlar Yasası, Ticaret Yasası, Hukuk Muhakemeleri Usulü Yasası gibi hukuk sisteminin ve Cumhuriyet döneminin temel yasaları (1926), Mahmut Esat Bozkurt'un Adliye Vekilliği döneminde hazırlandı ve yürürlüğe kondu. 1930 yılındaki Adalet Vekilliği görevinden istifasından sonra Ankara Hukuk Fakültesi'nde "Devletler Hukuku", Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "Anayasa Hukuku" profesörü olarak siyasi etkisini sürdürmeye devam etmiştir. 1943 yılında beyin kanamasından hayatını kaybedene kadar yeni ulus-devlete bürokratlar, hâkimler, savcılar yani devletli kadrolar yetiştirmiştir.

Mahmut Esat Bozkurt iktisadi-sınıfsal çerçevede yeni ulus-devleti şekillendirmeye çalışmış, ancak bu şerefe kısmen nail olabilmıştır. Kemalizmin sınıf temelli siyaseti millî kimlik projesine tâbî kılma, etkinsizleştirme ve ortaya çıkışını engelleme gayreti bağlamında "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" yaratma projesine katkıda bulunan önemli isimlerdendir. Ayrıca, Bozkurt, savaş döneminde Mustafa Kemal tarafından kurulan *Resmî Türkiye Komünist Fırkası*'nın üyelerindedir. Bu minvalde daha onra *Sol Kemalizm* olarak da adlandırılacak akımın da kurucuları arasında yer aldığı söylenebilir. Sol Kemalist adlandırmasının kaynağı, ne Marx'a duyulan hayranlık ne de işçilerin veya ezilenlerin çıkarlarını birincil gündem maddesi haline getirme düşüncesidir. Daha ziyade, toplumun her kesiminden mesleki temsil olarak adlandırılan, ırgatlar, köylüler, zanaatkarlar, tüccarlar, askerler ve memurların eşit derecede temsil edildiği bir siyasi mekanizma idealini ortaya koyması nedeniyle Sol Kemalist olarak adlandırılmaktadır. Başka bir deyişle, toplumun sınıflar ekseninde değil, meslek grupları dolayımında siyasete katılması fikri ile ortaya çıkmıştır. Lakin 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde uygulanmaya çalışılan bu model pek de kayda değer bir sonuç üretmedi. Sol Kemalizmin ve M. Esat Bozkurt'un solculuğunun esasen sınıf mücadelesini soğurma amaçlı olduğu, İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada yabancı sermayeye dair fikirleri üzerinden kendisini ifşa etmiştir: "(...) Yeni Türkiye Ekonomi Okulu'nun yabancı sermayeye karşı bir düşmanlığı olduğu sanılmasın. Türklerle aynı kanunlara ve şartlara bağ-

lı olmak üzere yabancı sermayeye hatta başka memleketlerden fazla, kolaylık göstermeye hazırız”.<sup>2</sup> Türkiye sosyalist hareketinin on yıllar boyunca hesaplaşamayacağı Sol Kemalizmin, yani Bozkurt’un heykellerini diken, adına hukuk ödülleri veren perspektifin temelleri ulus-devlet inşası sürecinde atılmıştır.

Son olarak, Bozkurt Türk ulus-devletinin resmi ideolojisi olan Kemalizmin doktrinleştirilmesine önemli katkı sunmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra, ulus-devlet ideolojisinin yaratılması birincil vazife olarak görüldü. Bozkurt’un “1924 yılında yazdığı ‘Türk İhtilali’nin Düsturları’ adlı yazıları, Türk Devrimi’ni teorileştirmeye yönelik ilk girişimdir”.<sup>3</sup> Bu süreçte temel ihtiyaç, cumhuriyetin varlığını ‘ilelebet’ sürdürecektir bir doktrin yaratmaktır. Ulus-devletin nasıl bir insan yaratacağını, sahibinin kimler olduğunu ve kimler olabileceğini en başından belirleyecek sınırların çizilmesi işi, Mustafa Kemal adına (soyadını bizzat Mustafa Kemal’in verdiği) Bozkurt ve diğer Kemalist aydınlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bozkurt’a göre Mustafa Kemal, ideolojinin oluşması için gerekli eylemleri yerine getirmişti, sıra onları yazacak cumhuriyet aydınlarına gelmişti. Bu aydınlardan birisi de Bozkurt’tur: “Atatürk, kendi sağlığında böyle bir doktrin ihtiyacını duymuş ve bunun için bir inkılap enstitüsü kurmuştu. Bu enstitü Kemalizmin bir doktrin haline getirilmesiyle görevliydi. İşte merhum Mahmut Esat Bozkurt bu Kemalizm doktrincilerinden biridir”.<sup>4</sup> Örneğin, Mahmut Esat, “İnkılâp Tarihi” dersleri için hazırladığı taslakları Mustafa Kemal’e okutup onayını alarak ulus-devletin kendi tarih yazım pratiği için de öncü adımlar atmıştır. Bununla birlikte, Bozkurt, temelini attığı Kemalist ideolojinin kurumlaşması projesinde yalnız değildi. 1930’larda, daha örgütlü bir grup olan Kadro Dergisi çevresi Bozkurt’u takip edecek ve Mustafa Kemal’in düşüncelerinin daha radikal bir tefsiri yapılacaktı.<sup>5</sup> Ulus-devletin ideolojik harcını doktrinleştirmek isteyen çevreler Mustafa Kemal’in düşüncelerini istediği biçimde yorumlamıştır. Hepsinde ortak olan öğeler, otoriter, bürokratik, milliyetçi bir ulus-devlet ideolojisinin bağrına dökülmüştür. Tanıl Bora, Bozkurt’un başını çektiği doktriner Kemalizmi net biçimde tarif etmektedir: “Resmi milliyetçilik veya ‘Atatürk milliyetçiliği’: ‘Devlet ve düzen’ ideolojisi olarak işleyen, Kurucu/Kurtarıcı Atatürk mitosuna dayalı, otoriter bir sadakat yüküm-

2- Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası*, (İstanbul: Doz Yayınları, 1991), s. 131.

3- Hakkı Uyar, “Mahmut Esat Bozkurt”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt-2, Kemalizm*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 219.

4- Cahit Tanyol, “Önsöz”, *Atatürk İhtilali*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995), s. 17.

5- İsmail Beşikçi, *Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu*. (İstanbul: Belge Yayınları, 1991), s. 31.

lülüğüyle ve deyim yerindeyse ‘ezber tekrarıyla’ kendini yeniden üreten, modernist ve bir yandan da özgücü ulus-devlet ideolojisi”.<sup>6</sup>

Bozkurt’u kendi dönemindeki diğer Kemalizm müteessirlerinden ayırırsa Türk milliyetçiliğine içkin ırkçılığı ortaya koyma konusunda net bir pozisyon almasıdır. Bozkurt’a göre, “Türk’ün en kötüsü, Türk olmayanın en iyisinden iyidir”.<sup>7</sup> Ülkede Türkler dışındaki tüm etnik ve dini grupları daha aşağı gören ve Türk olmayan unsurlara Türk’e köle olma şansını sunan Bozkurt, ulusal egemenliğin parçası olmanın şartlarını açık bir şekilde ortaya koyar. Bozkurt daha da ileri giderek, öz veya saf-Türklük gibi bir kavramlaştırma üzerinden cumhuriyetin izleyeceği etnik-ulusal homojenleştirme güzergâhının hatlarını belirler: “Yeni Türk Cumhuriyetinin devlet işleri başında mutlaka Türkler bulunacaktır. Türk’ten başkasına inanmayacağız”; “Türk ihtilâli, öz Türklerin elinde kalmalıdır. Hem de kayıtsız ve şartsız”.<sup>8</sup> Bozkurt’un bu ırkçı söylemleri, bir zorunluluk olarak, ulus-devlet projesinin bağrında yeşeren soyut-anayasal eşitlik söyleminin pratikte herhangi bir yansıması olmadığını net bir şekilde açığa çıkarır. Sonuç olarak, Mustafa Esat Bozkurt, 1920’ler ve 1930’larda ortaya çıkıp tükenen bir ideolojik sapmayı değil, ulus-devlet ideolojisinin siyaseten doğruculuk adına dillendiremediği, ulus-devlet kurumlarıyla dinamik bir şekilde sürekli yeniden üretilen Kemalizmi ve Kemalizme içkin ırkçılığı temsil etmektedir.

6- Tanıl Bora. “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt-4, Milliyetçilik*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 19.

7- Mahmut Esat Bozkurt. *Atatürk İhtilali*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995), s. 160.

8- A.g.e. s. 160, 267-270.

## Şükrü Saraçoğlu: Almancı ve Türkçü Başvekil

Belirli bir etnik kimliğin hiyerarşik olarak üstte konumlandırıldığı birçok ulus-devlet örneğinde gördüğümüz gibi Türk ulus-devleti de, farkı etnik-ulusal kimliğe sahip topluluklara yönelik “teoride eşitlik, pratikte eşitsizlik” zırhını en başından beri taşıyan bir rejim tesis etmiştir. Bu minvalde Şükrü Saraçoğlu ismini tarihsel bir çerçevede ele almak iki temelde önem arz eder. Saraçoğlu’nun başını çektiği uygulamaları görmek, etnik-ulusal bakımdan Türk olmayan toplulukların Türk milliyetçiliği tarafından maruz bırakıldıkları ayrımcı politikaları görmek ve Türk ulus-devletinin İttihatçı toplum mühendisliği projesinden ne derecede bir kopuş veya süreklilik gösterdiğini anlamak açısından zihin açıcudur.

Şükrü Saraçoğlu, Saraç Mehmet Usta ile Şerife Hanım’ın oğlu olarak 1887 yılında İzmir Ödemiş’te dünyaya geldi. Ödemiş Rüşdiyesi’nde orta, İzmir İdadisi’nde lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1909’da Mülkiye’den “iyi” derecede mezun oldu. 9 Eylül 1909’da İzmir vilayetine tayin oldu ve Maiyyet Memurluğu’nda kaymakamlık stajına başladı. Ayrıca, ek görev olarak İzmir Sultanisi Riyaziye Muallimliği’ni yürüttü. 8 Nisan 1911’de İzmir İttihat ve Terakki Ticaret Mektebi Müdürlüğü’ne atandı. Bu görevi yürütürken açılan bir sınavı kazanan Saraçoğlu, Hükümet adına İttihat Terakki’nin İzmir Valisi Rahmi Bey tarafından Ocak 1914’de öğrenimini sürdürmek üzere Belçika’ya gönderildi. Fakat beş ay kaldıktan sonra 1. Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine İzmir’e geri döndü. O sıralarda İttihat Terakki’nin İzmir Valisi olarak görevini sürdüren Rahmi Bey, “ille de tahsil” diyerek, ülkenin yalnızca savaşan değil okumuş insana da ihtiyacı olduğu konusunda onu ikna ederek, tekrar Avrupa’ya gönderdi. Bunun üzerine Mayıs 1915 tarihinde Cenevre Üniversitesi Siyasi İlimler Fakültesi’ne lisan eğitimi almaya gitti. Siyasi faaliyetlerine, üç yıl kaldığı Cenevre’den devam etti. Bir diğer İttihatçı, Mahmut Esat (Bozkurt) ile birlikte Cenevre Türk Talebe Cemiyeti’ni kurdu ve bir yıl kadar cemiyetin başkanlığını yaptı. Savaş boyunca Osmanlı’nın propagandasını yürüttü. Savaş sonrasında bir dergi çıkararak arkadaşları ile birlikte Avrupa kamuoyuna, Türklerin haklarını savunma işini yürüttü. Yunanlıların İzmir’e çıktığını ve Kemalist hareketin başladığını öğrenmesi üzerine Mahmut Esat ile birlikte, bir İtalyan gemisiyle gizlice İzmir’e geldi.<sup>1</sup>

İzleyen süreçte Kuva-yı Milliye hareketine katıldı ve hareketin Kuşadası, Nazilli ve Aydın yörelerinde örgütlenmesinde çalıştı. 1923 yılında TBMM’ye İzmir mebusu olarak girdi. Saraçoğlu, Fethi Okyar hüküme-

1- Çankaya, Mücellidoğlu Ali (1968), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1. Cilt*, Mars Matbaası, Ankara, s. 1226-1240.

tinde Milli Eğitim Bakanlığı görevini yaptı. 1926'da Yunanistan ile birlikte kurulan Mübadele Komisyonu'na başkanlık etti. Daha sonra Maliye Vekilliği görevini yürüttü fakat 1930 sonlarına doğru hastalığı sebebiyle bu görevden ayrıldı ve tedavi için Viyana'ya gitti. Nisan 1931 tarihinde bazı ekonomik meselelerin araştırılması amacıyla üç ay süre ile Amerika'ya gönderildi. Amerika'dan döndüğünde Türkiye'de Pamuklu Sanayi'nin kurulmasında öncü rol oynayan bir rapor hazırladı.

Kasım 1932'de Lozan Antlaşması gereğince Osmanlı Borçları'ndan Türkiye'ye düşen hissenin taksit meselesini çözmek için Paris'te alacaklı ülkelerin temsilcileri ile yapılan toplantıya Türk Delegasyonu Başkanı olarak katıldı ve 1933 Antlaşmasını imzaladı. Mayıs 1933 tarihinde Adliye Vekilliği'ne getirildi ve beş yıla yakın bu görevi sürdürdü. Suçüstü, İcra, İflâs, İş Esasına Dayanan Cezaevleri Kanunları gibi önemli yasaları uygulamaya soktu. Ayrıca, 1935 yılında eskiden bir Rum yerleşimi olan ve mübadele sonucunda Rumların ülkeden gönderilmesiyle ıssız bir yerleşke haline gelen İmralı'da "modern" bir cezaevi kurdu. Kasım 1937'de kurulan 1. Celâl Bayar Kabinesi'ne Hâriciye Vekili olarak girdi ve 12. Refik Saydam Kabinesi'nde de aynı görevi sürdürdü. Refik Saydam'ın İstanbul'da bir kalp krizi sonunda ansızın vefat etmesi üzerine 9 Temmuz 1942'de Başvekilliğe getirildi.<sup>2</sup>

Şükrü Saraçoğlu çok kritik bir dönemde Başbakan olmuştur. Bir yandan İkinci Dünya Savaşı devam ederken iç siyasette de ekonomik ve toplumsal sorunlar baş gösteriyordu. Fakat İttihatçı ve Kuva-yı Milliyeci Saraçoğlu'nun mecliste hükümet programını okurken sarf ettiği cümleler zihniyetini gün yüzüne çıkarıyordu: "Arkadaşlar, biz Türküz, Türkçüyüz ve dâima Türkçü kalacağız (Bravo sesleri, şiddetli alkışlar). Bizim için Türkçülük bir kan mes'elesi olduğu kadar ve lâakal o kadar da bir vicdan ve kültür mes'elesidir (Bravo sesleri, alkışlar). Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız (Bravo sesleri, alkışlar)."<sup>3</sup>

Özellikle Hariciye Vekili olduğu dönemden beri Nazilerle iyi ilişkiler kurmuş, bu onun adının Almancıya çıkmasına neden olmuştur. Şükrü Saracoğlu'nun Refik Saydam ve Numan Menemencioğlu'yla birlikte oluşturduğu ekip, Nazi Almanyası'nı desteklemekte, Almanya ile dış ticareti Alman para birimi "Reichsmark" ile yapmakta, T.C. banknotlarını Almanyada bastırmakta, Almanyaya paslanmaz çeliğin hammaddesi olan krom sevkiyatı yapmakta ve Kırım ve Kafkasya'da Sovyetlere karşı askeri

2- Age

3- *TBMM, Zabıt Cerideleri*, Devre 6, Cilt 27, s.24-25.



harekât yapmakta olan Nazi Ordusu'nu cephede takip etmek için komutanlar yollamaktaydı.<sup>4</sup>

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda, tarafsız kalmamıştır. Baskın Oran'ın deyişiyle yalnızca “savaş dışı” kalmıştır. Savaş başladığında Hariciye Vekili olan Saraçoğlu, İnönü'nün Milli Şefliği'nde çeşitli ikili antlaşmalar yaparak Türkiye'nin savaş dışında kalmasını sağlamıştır. Önce İngiltere ve Fransa ile üçlü ittifak antlaşması yapmış, daha sonra savaş Almanya'nın lehine döndüğünde bu antlaşmayı bertaraf edip Almanya ile ilişki kurmaya çalışmıştır. Savaş Sovyetler lehine döndüğünde ise tekrardan müttefik güçlerine yaklaşmıştır. Saraçoğlu, müttefik güçlerden yana tavır koyması üzerine *Time* dergisine kapak olmuştur. Dergide şimdiki kadar yürütülen savaş dışında kalma politikasının çok başarılı olduğunun ama artık bir karar verme vakti geldiğinin altı çizilmiştir. Saraçoğlu'na bir sürü övgünün dizilmesinin ardından “Şükrü Saraçoğlu'nun yolu”nun ABD öncülüğündeki müttefik güçlerin yolu olduğu da vurgulanmıştır.<sup>5</sup>

Dönemin temel özelliği ise dış politikadaki bu gelişmelerin iç siyasette de belirleyici olmasıdır. Öyle ki, ülkedeki tüm düzen ve mahkeme kararları savaşın güçlü tarafına göre ayarlanmıştır. Almanya ilerlerken Türkiye'deki gazeteler Almanya'ya övgüler düzmüş ve Türkiye'deki Turancı akımın propagandasını yapmıştır. *Varlık Vergisi* yasası tam da bu dönemde çıkarılmıştır. Temmuz 1943'de Sovyetlerin Stalingrad başarısından sonra ise ülke için tehlike unsuru Komünizm'den Türkçü-Turancılara kaymıştır. Nihal Atsız yargılanmış ve dört aylık cezaya mahkûm edilmiştir. Alparslan Türkeş'in de içinde olduğu 23 kişi de bu yargılamalardan nasibini almıştır. CHP'nin yayın organı *Ulus*, “İrkçi ve Turancı olanlar CHP'den olamaz” diye bu tutuklamalara destek vermiştir.<sup>6</sup>

Saraçoğlu, Türkiye'deki gayrimüslimleri ekonomik ve toplumsal hayattan silme operasyonu olan Varlık Vergisi'nin mimarlarından biridir. Sait Çetinoğlu'nun deyişiyle, bu icraat pratikte tam bir Nazi yöntemidir ve uygulamada Nazilerin deneylerinden yararlanılmıştır. Bir yemek daveti sırasında Saraçoğlu'nun İnönü ve diğer davetlilere söyledikleri, verginin altındaki zihniyeti göstermesi açısından değerlidir: “Yahudilere öylesine ağır bir vergi tahakkuk ettireceğim ki yaşayabilmeleri için eşlerini fahişe olarak ikram edeceklerdir”.

4- “Varlık Vergisi Hakkında Farklı İki Yazı”, 21 Nisan 2011, <http://antimilliyetci.blogspot.com/2011/04/varlik-vergisi-hakkında-farklı-iki-yaz.html>

5- “Turkey: The Choice”, *Time*, Vol. XLII No. 2, 12 Temmuz 1943.

6- Bu dönemin Türkiye dış politika ve iç politikaya yansımaları Baskın Oran'ın 2001 yılında derlediği ve İletişim Yayınları'ndan çıkan *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* kitabından yararlanılmıştır.

Her ne kadar verginin resmi metninde azınlık ya da gayrimüslim kelimeleri telaffuz edilmese de uygulamada hedef azınlıklar olmuştur. Saraçoğlu verginin gerekçesini şu şekilde dile getiriyor: “Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde, ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçınacak kimseler hakkında bu kanun, bütün şiddetiyle uygulanacaktır.” Memleketi Ödemiş’te yaptığı konuşmada da “Biz bu vergiyi Türk tüccarını ön plana çıkarmak için ihdas ettik. İstanbul’da dolaştığım zaman her nereye baktım ise azınlıkların çok gösterişli işyerlerini gördüm” diyerek hedefinde kimler olduğunu açık etmiştir. En nihayetinde, gayrimüslimler ağır vergiler altında ekonomik ve toplumsal alandan tasfiye edilmiş, bu süreçte yeni bir Türk burjuva sınıfının oluşturulmasının zemini hazırlanmış ve vergileri ödemeyenler Nazi toplama kamplarını andıran, Aşkale ve Eskişehir’deki kamplara gönderilerek köle gibi çalıştırılmışlardır. Türkiye’nin utanç sayfalarına böylece bir yaprak daha eklenmiştir.<sup>7</sup>

Saraçoğlu, İkinci Dünya Savaşı’nın “Milli Şef”lerle idare edilen Almanya ve İtalya tarafından kaybedilmesi ve Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den Kars, Ardahan, Artvin ve Sarıkamış’ı istemesinden sonra 1946’da istifa ederek Başbakanlığı Recep Peker’e devretmiştir.<sup>8</sup> 5 Ağustos 1946’da Başbakanlıktan çekilmiştir. 1 Kasım 1948’de TBMM Başkanlığı’na seçilmiş ve bu görevi iki dönem devam ettirmiştir. 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimleri takiben 26 yıl 9 ay devam eden İzmir Milletvekilliği ve siyasi hayatı sona ermiştir. 27 Aralık 1953 Pazar günü tedavi edilmekte olduğu İstanbul’da hayatını kaybetmiş ve Zincirlikuyu Mezarlığı’na defnedilmiştir.<sup>9</sup>

7- Varlık Vergisi ve Şükrü Saraçoğlu’nun rolü ile ilgili bilgi ve belgeler için Sait Çetinoğlu’nun 2009 yılında Belge Yayınları’ndan çıkan *Varlık Vergisi 1942-1944: Ekonomik ve Kültürel Jenosid* kitabından yararlanılmıştır.

8- <http://antimilliyetci.blogspot.com/2011/04/varlik-vergisi-hakknda-farkl-iki-yaz.html>

9- Çankaya, Mücellidoğlu Ali (1968), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1. Cilt*, Mars Matbaası, Ankara, s. 1226-1240.

## Ali Saip Ursavaş: Şeyh Said’i Astıran Urfa “Kahramanı”

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde ortaya çıkan -biri toplumsal düzeyde diğeri devlet kadroları nezdinde gerçekleşen- iki temel homojenleştirme hamlesinden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi Sunni Türk kimliğine biat etmeyen halkların Anadolu topraklarından uzaklaştırılması, siyaseten pasifize edilmesi ve ortadan kaldırılması hamlesidir. Asimile edilemeyeceği düşünülen Ermeniler ve Rumlar Anadolu’dan tasfiye edilirken, Kürtlerin siyasi ve kültürel varlıkları yok sayılarak *Kürdi* gayretler içerisinde olanların tasfiye edilmesi ve Kürtlerin külliye asimile edilmesi yoluna gidilmiştir. İkinci homojenleştirme hamlesi ise devletin resmi olarak tasarladığı seküler, merkeziyetçi, Batıcı, etnisist bir Türk kimliğini topluma zerk etme projesine muhalefet edebilecek ve Mustafa Kemal’in düşlediği projeye alternatif siyaset üretebilecek devlet kadroları içerisinde yapıldı. Ali Saip Ursavaş bu iki homojenleştirme hamlesi içerisinde de yer aldığı için ve ayrıca Kürtlerin Fransız güçlerini bölgeden tasfiye edişini örgütlemesi hasebiyle Türk devletinin aile albümüne dâhil edilmesi gereken bir figürdür.

Ali Saip, 1887 yılında Kerkük’te doğdu. Harp Okulu’nu bitiren Ali Saip’in aslen Rewanduzlu bir Kürt olduğu çok sayıda kaynakta belirtilmektedir. Savaş sürecinde ‘Namık’ takma adını kullanan Ali Saip’in ordu içerisindeki rütbesi yüzbaşıydı. Fransa kontrolünde olan Adana (Kozan) Sis bölgesinde görev yapan Ursavaş’ın Kuva-yı Milliye güçleri ile değil Fransızların yararına çalışmalarda bulunduğu aktarılmaktadır.<sup>1</sup> Direniş hareketinden yerel birimlerle görüştüğü tespit edildikten sonra Fransızlar tarafından Urfa bölgesine gönderilen Ursavaş, bölgede esas direnişi örgütleyen Osman Tufan’a göre, sonraki süreçte kendisini affettirmeye çalışmıştır.

Ali Saip’in Urfa’ya gönderildiği süreçte Kürt elitlerinin siyasi tercihlerinde, hızlı değişen siyasi süreçleri ve fırsatları okuma farklılıkları nedeniyle bir tutum çatallanması söz konusuydu. Bir yanda, Osmanlı parçalanmaktayken İngilizlerin bölge siyaseti ile uyumlu bir şekilde Kürt özerkliğini ve bağımsızlığını talep eden lakin İngilizlerin pratik bir adım atmamış olmasından dolayı İstanbul’daki Osmanlı idaresiyle ilişkilerini koparmayan Kürt Teali Cemiyeti etrafında bir araya gelmiş olan Seyit Abdulkadir Ailesi ve Bedirhan Ailesi bulunmaktaydı. Diğer yanda ise Ermeni soykırımına ortak olmaktan ileri gelen siyasi düğümü çözemeyen ve Mustafa Kemal’e bağlı kadroların İslamiyet söylemi ile Ermeni karşıtlığı üzerinden yaptıkları örgütleme çalışmaları yüzünden İngilizlerin mütereddit Mezopotam-

1- Şerife Yorulmaz. “Çukurova’da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 357-58.

ya siyasetinin karşısında konumlanan yerel Kürt aşiretler bulunmaktaydı.<sup>2</sup> Anadolu'da direniş hareketinin örgütlenmesi sürecinde Kürtlerin harekete karşı bir hamleye girişmemesi ve önemli ölçüde hareketi desteklemesi, kısıtlı imkânlarla sürdürülen direniş hareketinin savaş yorgunu emperyalist güçlerin kontrolünden çıkarılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Kürtlerin desteğini devşirmek için bölgede var olan en önemli kadrolardan birisi de Urfa'ya yollanan Kuvay-ı Milliye Komutanı Ali Saip'ti.

Ali Saip'in Urfa'da imza attığı ilk önemli iş, Urfa'da örgütlediği Kürt aşiretlerinin Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğuna ve Kürt bağımsızlığı yanlısı olmadığına ilişkin bir bildiri yayınlamak ve bunu bölgenin kaderi konusunda kararların verildiği Paris Barış Konferansı'na bildirmek oldu.<sup>3</sup> Bildiride bazı aşiretlerin ve bölgenin din âlimlerinin imzası bulunmaktaydı. İzleyen süreçte Ali Saip'in en önemli hamlesi Kürt aşiretlerini, Fransız güçlerini Urfa dışına çıkarmak amacıyla askeri ve siyasi olarak örgütlemek oldu. Ali Saip, 8 Ocak 1920'de Urfa'daki Kürt aşiretlerinin Fransız'lara karşı birleşmesi için çağrıda bulunduğu bildiride "İslamı himaye eden, dünyada müstakil olarak yalnız Türkler ve Kürtler mevcuttur. Bugün İslamiyet ve vatan tehlikededir" diyecek ve Kürt aşiretlerinin desteğiyle 11 Nisan 1920'de Fransız askerleri Urfa'yı terk edecekti.<sup>4</sup> Bu çalışmalarından dolayı Mustafa Kemal tarafından kendisine Urfa savaşı tabirinin kısaltması olarak 'Ur-savaş' soyadı verildi ve ilk mecliste Urfa vekili olarak yerini aldı.

Bölgede önemli faaliyetler yürüten Ali Saip yeni kurulacak olan Türk devletinin "Kürt politikasının" yürütücülerinden olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra, İslam kardeşliği söyleminin Kemalist kadrolar tarafından Kürtlerin desteğini almak adına dönemsel olarak kullanıldığı ve Kürtlere verilen özerklik sözlerinin yerine getirilmeyeceği ortaya çıkacaktı.<sup>5</sup> Şeyh Said ve Ağrı Direnişleri bu farkına varışın ortaya çıkardığı direniş pratikleridir. Kürt direnişine katılım gösterenlerin ve bölgede Kemalist kadronun egemenlik paylaşmama siyasetine muhalefet edebilecek Kürtlerin tasfiye edilmesi ve sindirilmesi sürecinde Ali Saip yeniden sahne alacaktı.

Yargılama sürecinin tamamen siyasi saikler için araçsallaştırıldığı Şark İstiklal Mahkemesi'nin üyesi (yargııcı) Ali Saip, bir yandan Kürt direnişini kıracak adımlar atarak, diğer yandan da Şeyh Said Ayaklanması'nın ne-

2- Bilal Şimşir, *Kürtçülük: 1787-1923*. (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2007); David McDowall, *A Modern History of the Kurds*. (London : I.B. Tauris, 2007), s. 123-27.

3- Bilal Şimşir, *Kürtçülük: 1787-1923*. (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2007); s. 364.

4- Age, s. 367-68.

5- Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 38-49.

denini İslam temelli bir örgütlenme olarak kodlayıp Terakkiperver Hürriyet Fırkası ve muhalif gazeteciler ile ilişkilendirerek, Mustafa Kemal muhaliflerini tasfiye etme projesine hukuki meşruiyet kazandırmakla görevlendirildi. Birçoğu hiç bilmedikleri bir dilde yargılanan zanlılara savunma hakkının çok kısıtlı bir biçimde tanındığı Şark İstiklal Mahkemesi sürecinde 570'i isyan suçundan olmak üzere toplamda 882 kişi yargılandı.<sup>6</sup> Diyarbakır'da kurulan Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan kişiler yalnızca Kürt direnişine silahlı olarak katılanlar değil aynı zamanda Kürtlerin temel hak talepleri konusunda Kemalist çizginin reddiyeci tavrı ile uyuşmayacağı bilinen Kürt siyasetçiler, askerler, sivil bürokratlar, aşiret liderleri ve din adamlarıydı. Ali Saip ek olarak, isyan ile alakası olmayan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası teşkilatında bulunan kişilerin de etkisizleştirilmesinde öncül rol oynamıştır.

İstiklal Mahkemeleri yargılamaları ardından Adana'ya dönen Ali Saip, Kemalist kadrolar içerisinde yer almasından güç alarak Adana'nın Kozan ilçesinde despotik bir yönetim uyguladı. İddialara göre, 1926 yılında Kozan'da Ermeni Mırıkyan'ın konağı kendisine hediye edildi. Aşehoca köyünde 3800 dönümlük araziye şaibeli yollarla kendi hesabına geçirmesinin yanı sıra Hemite Kalesi yakınlarında Ermeni Cintoros'a ait olan 5.000 dönümlük araziye de ele geçirdi. Buna ek olarak, Çerkez göçmenlere tahsis edilen verimli toprakları da kendi tapusuna alması sonrasında yerel halkın tepki göstermesiyle başlayan çatışmalar sonrasında içinden çıkılmaz hale gelen durum sonrasında Kozan bir vilayet olmaktan çıkarıldı.<sup>7</sup> Çerkezler Ali Saip'in sahte evraklar ve zor kullanarak gasp ettiği topraklar hakkında yasal süreci 1950 yılında başlattılar. Sonuç alınamaması nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kadar gidildi.<sup>8</sup> Ayrıca, Yaşar Kemal'in ünlü romanı *İnce Memed*'in kurgusu içerisinde yer alan Arif Saim Bey karakteri ile Ali Saip'in icraatları arasındaki paralelliklerin yoğunluğu, Yaşar Kemal'in bu karakteri tarihsel gerçeklik üzerinden yarattığı düşüncesini desteklemektedir.

Ali Saip, 1935 yılında Mustafa Kemal'e yönelik bir suikast girişiminde adı geçmesi sonrasında Mustafa Kemal'in güvenilir kadrolarından olma vasfını yitirdi, izleyen yıllarda da yaşamını yitirdi.

6- Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri: Yakın Tarihimizin Gerçekleri*. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997), s. 347.

7- Cezmi Yurtsever. 6 Kasım 2011. "Kadirli-Kozan Kavgası Gerçek Midir?" <http://cezmyurtsever-ukurovatrkmnlerive.blogspot.com/2011/11/kadirli-kozan-kavgasi-gercek-midir.html>

8- Haşim Söylemez. 2000. "Çerkezlerin Toprak Kavgası". *Aksiyon*. Sayı 287, <http://aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-6217-34-cerkezlerin-toprak-kavgasi.html>

## Sıdıka Avar: Bir Türkleştirme Misyoneri

“Bilhassa doğu vilayetlerimizde kültür birliğine doğru gitmek bakımından Bayan Sıdıka, ‘bir numaralı Türk akıncısı’ unvanına cidden layıktır”

*Abmet Emin Yalman*

Türk-ulus devletinin, Kemalist doktrin çerçevesinde toplumu –bilhassa Kürt toplumunu- Türk kimliğine asimile ederek dönüştürme çabalarının cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra başladığı ve 1930’larda ciddi bir yoğunluk kazandığı sır değildir. Türkiye’de asimilasyon olgusu ağırlıklı olarak milliyetçilik ve milli kimlik oluşumu ekseninde anlaşılma-ya çalışılmaktadır. Lakin modern ulus-devlet milliyetçiliğine ırkçılığın ne kadar *içkin* olduğu, mercek devletin yürüttüğü pratiğin analizine çevrildiği vakit netlik kazanmaktadır. Sıdıka Avar’ın faaliyetleri, milliyetçilik tartışmalarının kavramaya kâfi gelmediği bir ulus-devlet inşası sürecinde, ırkçılığın apaçık bir biçimde görünür olduğu tarihsel bir dönemi gözler önüne serecektir. Diğer yandan, Sıdıka Avar’ın tarihsel bir anomali olmaktan ziyade ulus-devletin asimilasyon sürekliliği içerisinde değerlendirilmesi gerektiği, güncel asimilasyon pratiklerinden de çıkarılabilir. Hâlihazırda *Baba Beni Okula Gönder* gibi girişimler üzerinden sivil toplumculuk cilası ile yürütülmeye çalışılan ve bilhassa Kürt çocuklarının asimile edilmesini hedefleyen güncel sürecin tarihsel izdüşümünü görmek adına Sıdıka Avar ismine odaklanmak anlamlıdır.

Sıdıka Avar, 1901 yılında İstanbul’da doğdu. Çapa Kız Öğretmen Okulu’ndan mezun olduktan hemen sonra 1922 yılında eğitimlik/öğretmenlik mesleğine İstanbul Beşiktaş’taki Çerkez Mektebi’nde başladı. Avar, daha sonra İzmir Musevi Mektebi’nde öğretmenliğe devam etti. Bu okuldan sonra İzmir Amerikan Kız Koleji’nde Türkçe öğretmenliği yapmaya başladı. Avar’ın gönüllü bir şekilde İzmir Kadınlar Hapishanesi’ndeki mahkûmlara akşam dersleri vermeye başlaması üzerine misyoner olduğu yönünde iddiaların yaygınlaşmasıyla Mustafa Kemal’in ilgisi Avar’a yönelecekti. Hikmet Feridun Es’in aktardığı üzere, Mustafa Kemal, Avar’ı yanına çağırılmış ve bir görüşme gerçekleştirmiştir. Es’in aktardığı üzere, Mustafa Kemal’e göre “Bir toplum, daha ziyade aile yoluyla, bilhassa kadın yoluyla kazanılabirdi”. Ve bu minvalde, “Genç öğretmen doğu’ya gidecekti. Oradaki genç kızları, hatta bunların arasında hiç Türkçe bilmeyenleri bile toplayacaktı. Onları, bu toplumun potasında yetiştirecekti; sonra bu çocukları birer ışık huzmesi altında köylere gönderecekti”.<sup>1</sup> Buna ek ola-

1- Hikmet Feridun Es, *Hayat Dergisi*, 1957.

rak, Mustafa Kemal'in Sıdıka Avar'a ilk olarak "Misyoner öğretmen sensin, öyle mi?" sorusunu yöneltmiş, aldığı "Efendim, ben Öğretmen Avar" cevabından sonra ise şu cümleleri sarf etmişti: "Sen misyoner Avar'sın. Bana, senin gibi misyonerler lazım... Git, memleketin içine gir, dağ köylerine, uzan; orada bizden ışık bekleyen yarının annelerini göreceksin".<sup>2</sup> Sıdıka Avar'ın ulus-devlet albümü içerisinde yer almaya hak kazanmasının nedeni de Kemalizme inanan sıradan bir öğretmen olması değil, bir ulus-devlet projesi kapsamında Kürt bölgesinde konumlandırılacak olmasıdır.

İzleyen yıllarda Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nü bitiren Avar, mezun olduktan sonra önce Bolu Kız Enstitüsü'ne, daha sonra da 1939 yılında Elazığ Kız Enstitüsü'ne öğretmen olarak atanmıştır.<sup>3</sup> Bu tarih, Dersim Katliamı'nın hemen sonrasına denk gelmesi itibariyle Sıdıka Avar'ın Türklük adına misyonerlik faaliyetleri yürütmesi bakımından ayrıca önemlidir. Nitekim dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Dersim'de aileleri katledilen kızların Türkleştirilmesi hususu ile özel olarak ilgilenilmesi için Kültür Bakanlığı'na 'Dersim Kız ve Erkek Çocuklarının Yatı Mekteplerinde Yetiştirilmeleri' başlıklı bir talimat yolladığı bilinmektedir.<sup>4</sup> Başta Kürtler olmak üzere Türkiye'deki farklı etnik-ulusal, kültürel ve dini grupların asimile edilmesinde yatılı okulların etkili bir biçimde kullanıldığını hatırlatmakta fayda var.

Kısa bir süre sonra Elazığ Kız Enstitüsü'nde müdür yardımcılığına getirilen Avar, 1942 yılında yeni kurulmuş olan Tokat Kız Enstitüsü'ne müdür olarak atanacak lakin bir yıl sonra Elazığ Kız Enstitüsü'ne müdür olarak geri dönecektir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sansürlenmesine rağmen Avar'ın kaleme aldığı satırlardan süzülenler Kürtlere yönelik ırkçı yaklaşımlar oldukça çarpıcıdır. Anılarına bakıldığında Avar'ın Türklüğü modernlik ve insanlıkla özdeşleştirdiğini, dolayısıyla Türk olmayanların (özellikle de Kürtlerin) insan olmaktan da uzak kaldığı fikrini benimsediğini görürüz. Nitekim Avar'ın bütün çabası köylerden topladığı çocukları "tedavi" edip Türklüğe kazandırmaktır: "Bunların çoğu, isyanla [Dersim] ilgili olayların yaşandığı köylerin kızlarıydı. Güzeli de; çirkini de; kabası da; asisi de nihayet insan yavrusuydu. Bu yaralı küçük gönüller sevgi ve şefkatle tedavi edilmeli, Türklükle kaynaştırılmalıydı".<sup>5</sup>

Avar'ın asimilasyon amaçlı bu okullar üzerindeki etkisi o kadar geniş ki; hem il hem de bölge genelinde en yetkili devlet adamları bizzat Sı-

2- Age.

3- "Avar, ne olur kızımı götürme!..", Ayşe Hür, *Taraf*, 4 Ekim 2009.

4- Age.

5- Sevim Ak, *Güneşin Çocukları*, (İstanbul: Can Yayınları, 2004), s. 32.



dıka Avar'dan çalışmalarını genişletmesi için istekte bulunmakta ve ona yardımcı olmaktadır. Örneğin dönemin Bölge Umum Müfettişi bizzat Avar'a haber gönderip askeri araçları onun hizmetine sunmakta ya da dönemin Van Valisi Naci Rollas, Van'da açılacak yatılı kız ilkokulu için Sıdika Avar'a mektup yazıp ondan yardım istemekte bir sakınca görmüyordu. Avar'ın aktardığı üzere: "1945 Ağustos'unda 4. Umum Müfettiş Korgeneral Muzaffer Ergüder, Bingöl'den dönüşünden hemen sonra Yaver Bey'le, Bingöl'e öğrenci toplamaya gitmek için emirlerini göndermişler, bu yolculuk için müfettişliğin kamyonetini tahsis buyurmuşlardır".<sup>6</sup>

Avar'ın yürütmüş olduğu faaliyetler kapsamında karanlıkta kalan noktalardan birisi, 1929 yılında Amerikalı yetkililer ile görüşmek üzere eşi ile birlikte Ankara'ya çağırılması ve izleyen süreçte Çocuk Esirgeme Kurumu'nda bulunan çocuklar için yürüttüğü faaliyetlerdir. Sıdika Avar'ın Türk ulus-devletinin kurucusu tarafından Kürtlerin asimilasyonu konusunda özel olarak görevlendirildiğine ilişkin elimizde kanıtlar varken Avar'ın yaşamında karanlıkta kalan noktalar üzerine düşünmenin pek bir getirisi olmayabilir. Avar'ın özellikle Elazığ Kız Enstitüsü'ne gönderilmesi özellikle manidardır. Kürt bölgesinde asimilasyon politikalarına ağırlık verilen ve devletin bu minvalde önemli sonuçlar elde ettiği Elazığ'daki enstitünün izleyen süreçte yayılacak olan yatılı okullar için bir pilot proje olduğu da bilinmektedir. Avar, Türklük dışında kalan 'ötekilerin' Türkleştirilmesi, en azından bu fikrin eğitim yoluyla onlara aktarılması görevini mefkûreli bir öğretmen olarak yerine getirmiştir. Elazığ Kız Enstitüsü de bir yanılla bu azınlık okullarına bir yanılla da çocuk esirgeme kurumuna benzemektedir ve Avar'ın buradaki çalışmalarıyla birlikte bu okul, Türk millî eğitiminde Kürtler için öngörülen Türkleştirme mekânları olan ve 1960'lı yıllarda önemli bir ivme kazanacak olan yatılı okul sisteminin bir nevi başlangıcı olmuştur.

Avar'ın Türk milliyetçi yazınında konumlandırılma şekli üzerinden düşünüldüğünde, Kemalizm bünyesinde anaç kadın imgesinin araçsallaştırılmasını gözler öne sermesi açısından oldukça çarpıcıdır. Lakin Avar'ın yürüttüğü faaliyetler bağlamında, erkek egemen milliyetçilik anlayışının çok daha ötesine dair çıkarımlara varılabilecek olgulara ulaşılabilir. Avar, tavizsiz bir modernist olarak Kemalizmin tanımladığı Türklüğü evrensel insanlık kalıbı olarak sunmaktadır. Devlet aracılığıyla yaratılan uluslaşma projelerinde var olan hâkim ulus bilgisinin, deneyimlerinin, kültürünün ve dilinin evrensel bir norm olarak dayatılmasının ulus-devlete dair teorik bir

6- Sıdika Avar, *Dağ Çiçeklerim* (Ankara: Öğretmen Dünyası Yayınları, 2004), s. 141.



çıkarmı olduğu bilinmektedir.<sup>7</sup> Bu bağlamda, eğitim politikaları özelinde netlik kazanmakta olan, Avar'ın ve Türk ulus-devletinin medenileştirme söyleminin hiyerarşik bir noktadan -yani ırkçı bir karakterde- pratiğe dökülmesi, hâkim ulusların devletlerine ilişkin yukarıda ortaya konan iddia için de önemli bir örnek teşkil eder.

---

7- Wilma A. Dunaway, "Ethnic Conflict in Modern World-System: The Dialectics of Counter-Hegemonic Resistance in an Age of Transition". *Journal of World-Systems Research*, IX, 1, Winter 2003, s. 3-34.

## Celal Bayar: İttihatçı Bir Cumhurbaşkanı

Müsterih olunuz efendim, kendi arzu ve rızalarıyla başlattıkları göç zaten durmuştur, çünkü gidecek kimse kalmamıştır.<sup>1</sup>

Ulus-devletin kuruluş sürecinin en basit tanımı, belirli bir etnik-ulusal topluluğun şiddet ve bürokrasi aygıtlarını -yani devleti- ele geçirmesi ve yeni nizamda siyasi egemenliği ve/veya ekonomik kaynakları diğer etnik-ulusal topluluklarla paylaşmadan bir rejim tesis etmesidir. Bu süreçte, ezilen hakların sahip olduğu siyasi ve/veya ekonomik güç kaynakları hâkim ulus tarafından kurutulur ve ezilenler için yeni nizamda sorun çıkarmadan var olmanın koşulu asimilasyon ve baskı koşullarını kabul etmekten geçer. Bir siyasi figür olarak Celal Bayar'ın portresini çizmek demek Anadolu topraklarında yaşanan Türk ulus-devleti inşasını adım adım izlemekle eşdeğerdir.

Bayar, 16 Mayıs 1883 yılında Bursa'nın Gemlik ilçesi'nin Umurbey Köyü'nde, 93 harbi sonunda Balkanlardan göç eden muhacir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi.<sup>2</sup> Rüştiye yıllarında Umurbey köyüne gelen dayısı Mahmut Şevket Bey'in siyasi fikirlerinden etkilenen Bayar, sonraki yıllarda dayısının ilişkilendirdiği bazı kişiler vasıtasıyla İttihat Terakki Cemiyeti'ni tanıyarak, yayınlarını takip etmeye başladı.

1900 yılında henüz erken sayılabilecek bir yaşta, Ziraat Bankası'nda memur olarak göreve başlayan Bayar, 1905 yılında kayınpederinin ağabeyi tarafından Bursa'da açılan *Deutsche Orient Bank*'ta çalışmaya başladı. Bu süreçte bankaya ulaşan yayınlar sayesinde Bismarck Almanyası'nın milli iktisat<sup>3</sup> politikasından çok etkilendi.<sup>4</sup> II. Meşrutiyet'in ilanından 1912'ye kadar Osmanlı devletinde liberal bir anlayış egemen oldu ve 1912'den sonra özellikle İttihat Terakki çevresi tarafından Milli İktisat öğretisi benimsendi. Bu yaklaşım dönem içerisinde İTC tarafından kayda değer bir şekilde işlenmiş ve hayata geçirilmeye çalışılmıştır.<sup>5</sup> 1907 yılına geldiğinde İttihat Terakki Cemiyeti'nin Bursa şubesine üye olan Bayar, II. Meşrutiyet'in

1- Süleyman Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği* (Ankara: Serajans Stratejik Araştırma ve Kültür Yayınları, 1997), s. 36.

2- Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayınları 720 (İstanbul: Alfa, 21), s. 22.

3- Zafer Toprak, *Milli İktisat, Milli Burjuvazi*, Türkiye araştırmaları 14 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), s. 12.

4- Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 27.

5- Zafer Toprak, *Milli İktisat, Milli Burjuvazi*, Türkiye araştırmaları 14 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), s. 14-15.

ilan edilmesinden sonra Cemiyet'in Bursa Şubesi'nin Katib-i Mesul'u olarak görev yapmaya başladı. I. Balkan Savaşı'ndan sonra iktidarı tamamen ele geçiren İttihak Terakki Cemiyeti, 1914 yılında Celal Bayar'ı geniş yetkilerle Aydın Katib-i Mesul'u olarak görevlendirdi. Bayar'ın görevi, Çanakkale Boğazı'nın savunulması açısından Harbiye Nezareti tarafından İzmir ve Ege kıyılarındaki Rumların bölgeden sürülmesini ve Ege adalarına gönderilmesini gürlütlü koparmadan sağlamaktı.<sup>6</sup> Bu göreve atandıktan sonra yaptığı İzmir yolculuğundaki gözlemleri, işin salt bir güvenlik sorunu olmadığını gayet açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. "Trenimiz Somada bir süre durdu. Kasabada pazar vardı. İstasyona yakın kalabalık içinde bembeyaz giyinmiş Rum- Ermeni-Musevi kadınlarla alışveriş yapanların büyük bölümü bunların yakınları idiler. Her aradığınızı bulabileceğiniz dükkânlar, azınlık denilen bu insanlarındı." Bu durumdan rahatsızlığını gizlemeyen Bayar'ın yapacağı iş, savaş koşullarının yarattığı olağanüstü halden yararlanarak Ege Bölgesi'nin "azınlık"lardan "temiz"lenmesi ve ekonominin Türkleştirilmesi,<sup>7</sup> diğer bir deyişle Milli İktisat politikasının Ege Bölgesi'nde hayata geçirilmesiydi. Nitekim yaptığı baskılar sonucunda 130 bin Rum, "burnu kanamadan" Yunanistan'a göç etmek zorunda kalmıştır.<sup>8</sup> Göçe zorlanan Rum nüfusun geride bıraktığı mallara ya bölgedeki nüfus sahibi Müslümanlar tarafından el konulmuş ya da bu mallar Ege Bölgesi'ne yerleştirilen muhacirlere dağıtılmıştır.

### ***Savaş Ertesi ve Galip Hoca***

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonucu İttihat Terakki Cemiyeti kendisini feshetmiş ve yeraltına çekilme kararı almıştır. Bu dönemde Bayar, Ege bölgesindeki efeleri örgütleyerek Yunanlılara karşı mücadeleye girişmiştir.<sup>9</sup> İttihatçı kimliğinden dolayı sürekli aranan bir kişi olması hasebiyle ve hakkında tutuklama kararı çıktığından, bu dönemi Galip Hoca takma adıyla İzmir, Aydın, Ödemiş, Torbalı ve Akhisar taraflarında sürekli hareket halinde geçirmiştir. Bu bölgede yaptığı çalışmalar ulusal basında işlenmiş, eski Dâhiliye Nazırı Kemal Bey, Peyam-Sabah gazetesinde Rumları hedef alan uygulamalardan sonra Bayar'ı hala bölge halkını aldatarak eşkıyalık yapmaya devam etmekle itham etmiştir.<sup>10</sup>

6- Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, s. 34-35.

7- Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 47.

8- Celâl Bayar, *Ben De Yazdım: Millî Mücadele'ye Gidiş* (İstanbul: Baha Matbaası, 1965), 1568. Aktaran Erkan Şenşekerci, *Millî Mücadeleye Giriş*, s. 36.

9- Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayınları 720 (İstanbul: Alfa, 21), s. 55.

10- Süleyman Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği* (Ankara: Serajans Stratejik Araştırma ve Kültür Yayınları, 1997), s. 51.

Bayar'ın Ege Bölgesi'nde Galip Hoca takma ismiyle yürüttüğü propaganda faaliyetlerinden sonraki durağı, birçok eski İttihatçı gibi Ankara'da şekillenmeye başlayan Anadolu'daki mücadele olmuştur. 10 Ağustos 1920'de Ankara hükümetinin İktisat Vekili Moskova'ya gidince İktisat vekilliğine atanan Bayar, bu dönemde Tefik Rüstü Aras ve Refik Şevket İnce ile birlikte birinci dönem İstiklâl mahkemelerinin kurulması için önerge vermiş, muhalefet edenlerin tasfiyesini sağlamıştır. 1921 yılında İktisat Vekilliği görevine asaleten atanan Bayar, Tekâlif-i Milliye komisyonunda yer almıştır. 6 Mart 1923 yılındaki II. İsmet Paşa Hükümeti'nde Mübadele, İmar ve İskân Vekili olarak görev alan<sup>11</sup> Bayar, Türk-Yunan Mübadelesi sürecinin yürütücülerindendir. Görüldüğü gibi 1907 yılında İttihat Terakki Cemiyeti'ne girişinden 1924 nüfus mübadelesine kadar Ege Bölgesi'nin Türkleştirilmesi ve ekonominin millileştirilmesi görevlerinin bulunduğu hemen her alanda siyasete yön veren figürlerden birisidir.

1924-32 yılları Bayar'ın İş Bankası Umum Müdürü olarak çalıştığı yıllardır.<sup>12</sup> Bu yıllar iktisadi açıdan İttihat Terakki'nin hedeflediği devlet desteğiyle yerli ve milli bir burjuvazi oluşturulması politikalarının devamı şeklinde olmuştur.<sup>13</sup> Bayar yönetimindeki İş Bankası, bu dönemde yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde fevkalade aktif bir rol oynamış ve çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok etkili bir baskı grubu oluşturmuştur.<sup>14</sup> Bu dönemde meydana gelen 1929 dünya ekonomik bunalımının yansımaları Türkiye'de de kendini hissettirmiş ve iktisadi politika devletçiliğe doğru evrilmiştir.<sup>15</sup>

Bayar'ın İktisat Vekilliği ve Başvekillik yaptığı 1932-39 yılları iktisadi açıdan devletçiliğin rayına oturduğu dönemdir.<sup>16</sup> İktisat Vekilliği görevini sürdürdüğü 1932-37 yıllarında Şark Bölgesi'ne gerçekleştirdiği gezi sonucu hazırladığı rapor, izleyen dönemde Kürt bölgesi ekonomisinin kaderini belirleyecektir. Türkiye'nin batı bölgelerinde sanayinin geliştirilmesinin tasarlandığı devletçi ekonomi sürecinde, Kürt bölgesi ekonomisinin tarım ve hayvancılık ile maden kaynaklarından faydalanılması temelinde şekil-

11- Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, s. 334.

12- Ibid., s. 324.

13- Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 7th ed., Yeni Dizi.: 1 (İstanbul: İmge, 2003), s. 40.

14- Age, s. 41.

15- İlhan Tekeli, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi serisi no. 2 (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1977), s. 129.

16- Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, s. 67.

lendirilmesini sağlamıştır. Ayrıca, raporun girişinde, bölgeye devletin hala tam manasıyla yerleşmediği ve devletin bölgedeki varlığının ağırlıklı olarak ordu ve jandarma gücüne yaslanması gerektiğini belirtmiştir.<sup>17</sup> Kürtlerin sistem içerisinde asimile edilmesi gerektiği fikrini ifade eden Bayar'ın diğer bir önerisi de, Kürt bölgesindeki nüfuslu ailelerin, aileleriyle beraber yerlerinin değiştirilerek iç bölgelere sürülmesi olacaktır.<sup>18</sup>

### ***Demokrat Parti ve Cumhurbaşkanlığı Yılları***

Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ile birlikte 1946 yılında CHP'den ayrılarak Demokrat Parti'yi kurarken II. Dünya Savaşı sonrası yerel ve uluslararası dinamiklerin yeni bir partiyi iktidara taşıma olasılığının farkındaydı. 14 Mayıs 1950 seçimlerini açık farkla kazanan Demokrat Parti iktidara geldiğinde, Celal Bayar Türkiye'nin yeni cumhurbaşkanı oldu. DP iktidarının sürdüğü 1950-60 yılları boyunca Türkiye'nin kapitalist dünya ekonomisine göbekten bağlanması ve Soğuk Savaş atmosferinde Türkiye'nin emperyalizm ile saf tutmasının yolunu açan hamlelerin hemen hepsinde Celal Bayar önemli roller oynadı. DP'nin uyguladığı popülist ekonomi politikaları, baskıcı siyaset ve Kemalist kadroları siyaset mecrasının dışına itmesi sonucu 27 Mayıs Darbesi gerçekleşti. 1960 darbesinden önce, Bayar'ın istifa etmesi, Menderes'in cumhurbaşkanı olması ve erken seçimlere gidilmesi temelinde TSK'nın yaptığı öneriyi kabul etmeyen ve DP'yi daha baskıcı politikalar uygulamaya sevk eden Bayar'dı. Her ne kadar 27 Mayıs 1960 yılında yapılan askeri darbe sonunda Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan ile beraber ölüm cezasına çarptırılmış olsa da, cezanın infazı Milli Birlik Komitesi tarafından onanmayacak ve Bayar, Kayseri Cezaevi'ne nakledilecektir. 1964 yılında hastalığından dolayı tahliye edilen Bayar 1986 yılına kadar sıhhatli bir şekilde yaşayacaktır.<sup>19</sup>

Türk ulus-devletinin inşa edilmesi sürecine İttihatçılığın ne kadar içkin olduğunu göstermesine ek olarak; Anadolu'nun gayrimüslimlerden "arındırılması", Türk burjuvazisinin yaratılması, Kürt bölgesi ekonomisinin az gelişmişliğe mahkûm edilmesi ve Demokrat Parti'nin kaderinin belirlenmesi gibi konularda Celal Bayar nezdinde bir ulus-devletin adım adım nasıl adalet ve eşitlikten yoksun bir şekilde vücuda geldiğini izlemek mümkündür.

17- Bkz. Celâl Bayar, *Şark Raporu* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006), s. 63.

18- Age, s. 65.

19- Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), s. 335.

## Alparslan Türkeş: Devlet Fetişizminden Devlet Taşeronluğuna Bir Yolculuk

Birçok kişinin yalnızca Milliyetçi Hareket Partisi'nin lideri ve Türk devletinin kurguladığı hegemonya projelerinin değişmez ortağı olarak tanıdığı Alparslan Türkeş'in siyasi yaşamını tarihsel bir perspektiften okumak, ulus-devlet gölgesinde yeşeren faşist hareketin tarihsel işlevini, faaliyetlerini ve açmazlarını görmek bakımından aydınlatıcı olacaktır. Alparslan Türkeş'in siyasi yaşamında en önemli dönüm noktası, 1960 darbesini gerçekleştiren kadro tarafından oluşturulan Milli Birlik Komitesi (MBK) bünyesinde yer alan ve öncülüğü Türkeş'in yaptığı "Ondörtler" grubunun tasfiye edilmesi olmuştur. MBK içerisinde oluşturulan bu hizip, yönetimin sivil siyasetçilere devredilmesini değil, ordunun yönetimde kalması gerektiğini savunmaktaydı. Lakin Türkeş ile birlikte hareket eden 14 MBK üyesi yurtdışına sürüldü. Türkeş'in devlet erkinden bağını [görünürde] koparan bu dönüm noktasıyla, yani 1960 yılı itibarıyla, Türkeş'in bir ulus-devlet projesi çerçevesinde Türk ırkçılığını yukarıdan aşağıya gerçekleştirme isteği suya düşmüştür. Sonrasında ise Türkeş; bir yandan sivil ve askerî bürokrasi ile bağlantılarını muhafaza ederek devlet kurumları içerisine sızmaya, diğer yandan da toplum içerisinden ırkçı bir mobilizasyon yaratarak parlamento aracılığıyla siyasi hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır.

Türkeş, 1917 yılında dönem itibarıyla İngilizlerin kontrolünde olan Kıbrıs'ta dünyaya gelmiştir. Ailesi İstanbul'a taşındıktan sonra askeri kariyerinin başladığı 1936 yılında Kuleli Askeri Lisesi'ne yazılmış, buradaki eğitimini tamamladıktan sonra Ankara Harp Akademisi'nde devam etmiş ve buradan mezun olmuştur. Türkeş'in, Türk ırkçılığına ilişkin fikirlerinin oluşmasında Nihal Atsız önemli bir rol oynamıştır. II. Dünya Savaşı'nda Almanlar'ın Sovyetler Birliği karşısında yenilgiye uğramasıyla, Kafkaslar'a ilişkin, olası bir genişlemeci politika ihtimali Türkiye için ortadan kalkmıştır. "Turancılar", bürokrasi kademelerindeki Sovyet etkisinin yansımaları olarak değerlendirdikleri bu durumu protesto etmek için, Nihal Atsız öncülüğünde 1944 yılında Ankara'da bir gösteri düzenlemişlerdir. Türkeş'in de katıldığı bu gösteri sonrasında "Türkçülük Davası" olarak bilinen yargılama süreci başlamış ve dava süreci boyunca Türkeş bir yıl kadar hücre cezası almıştır.<sup>1</sup> Türkiye'nin, soğuk savaş atmosferinde Orta Doğu'da ABD'nin uydusu haline geldiği 1950'ler sürecinde iki yıl boyunca Pentagon'da NATO Türk Temsil Heyeti üyeliği yapan Türkeş, 1960 yılında darbe gerçekleştirilirken darbeyi radyodan tüm Türkiye'ye duyuran kişi olmuştur. MBK'den tasfiye edilmesinden sonra Türkiye'nin Hindis-

1- Nihal Atsız, yargılama sürecinde Kürtlerin ve Arapların hain olduğuna dair birçok örnek vererek ırkçı olmadığını, ırkçılık yaparak savunmaya çalışmıştır.

tan Büyükelçiliği'nde müşavir olarak çalışmaya başlamıştır. 1965 yılında yeni anayasanın yarattığı görece demokratik ortamda ivme kazanan partiler arasında yer alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne katılmış, genel başkan olduktan sonra da partinin adını 1969 yılında Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir.

1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkeş'in Türkiye siyaset arenasındaki temel misyonu, dalga dalga gelişmekte olan sosyalist hareketi durdurmak, engellemek ve bitirmek adına tabandan örgütlenen karşı-devrimci bir hareket yaratmak olmuştur. 1968 hareketini kırmak için solculara yönelik politik şiddet eylemleri gerçekleştirecek gençleri, ideolojik ve silahlı mücadele eğitiminden geçirmek amacıyla 1969 yılında sayısı kırk beşi bulan "Komando Kampları"nı kurmuştur.<sup>2</sup> Türkeş'in öncülüğünü yaptığı bu faşist hareketin ideolojik çerçevesi, sosyalizmin önerdiği tüm ilerici siyasî ve toplumsal dönüşüm taleplerinin karşısında konumlanan ve "Dokuz Işık Doktrini" olarak bilinen eklektik korporatizme yaslanmaktaydı.<sup>3</sup> Anayasal kısıtlamalarla bunalan Demirel'in sağcı Adalet Partisi hükümetlerinin himayesi altında, Türkiye'de faşist hareketi adeta siyasi taşeronluk pozisyonuna sürükleyen Türkeş, oynadığı rolü 1970'lerde daha ileri safhalara taşıyacaktır. Bu süre zarfında Türkeş'in karşılaştığı en ciddi muhalefet örneği, Türkiye sol hareketinin ve Kürt hareketinin protestoları nedeniyle 1975 Ağustosunda Türkeş'in Diyarbakır'da yapmayı planladığı konuşmayı gerçekleştirilmeden Diyarbakır'ı terk etmek zorunda kalmış olmasıdır.<sup>4</sup> Faşist hareket; siyasi tutuklular için 1974 yılında Ecevit-Erbakan Hükümeti'nin genel af ilan etmesiyle toplumsal alana dönen devrimcilerin faaliyetleriyle artan sol kitleselleşme karşısında, politik şiddete çok daha yoğun bir şekilde sarılacaktır.

Türkeş, 1970'lerde MHP'nin ağırlıklı olarak Orta Anadolu'dan aldığı sınırlı oy oranlarına (yüzde 8'in altında) rağmen Milliyetçi Cephe hükümetlerinde orantısız bir şekilde güç elde ettiği süreçte Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olmuştur. Türkeş'in öncülük ettiği faşist hareket bir yandan Eğitim Bakanlığı'nda kadrolaşmaya giderken<sup>5</sup> diğer yandan da polis teşkilatı içerisinde örgütlenmeye hız vermiştir. Türkeş liderliğindeki MHP, II. Milliyetçi Cephe Hükümeti çöktükten sonra tedricen sağcı egemen

2- *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988. s. 2106-2109.

3- Alparslan Türkeş, *Temel Görüşler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1976, s. 45-69.

4- *Özgürlük Yolu*, "Diyarbakır Olayları: Faşistlerin Oyunları Geri Tepti", Sayı 3 (1975), s. 85.

5- Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*. London, New York: Verso, 1987, s. 215.

bloktan dışlanmış ve yaşadığı siyasi açmazı sol kadrolara ve kitlelere yönelik şiddetin dozunu artırarak aşmaya çalışarak sıkıyönetimin ilan edilmesi için elinden geleni yapmıştır.<sup>6</sup> İçinde kontrgerilla unsurların da bulunduğu faşist hareket, Maraş Katliamı gibi girişimlerle yüzlerce insanın ölümüyle sonuçlanan kanlı bir sürece imzasını atmış ve darbenin kitleler nezdinde meşruiyetini sağlayan şiddet olaylarının önlenemez bir boyuta ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Her ne kadar Alparslan Türkeş darbe gecesi tutuklanamayan tek siyasi parti başkanı olsa da, 12 Eylül 1980 gecesi sonrasında militarist rejime teslim olmuştur. Lakin 1970'ler boyunca neoliberal darbeyi gerçekleştiren cuntacıların değirmenine su taşımış olması, 218 Ülkücü ile birlikte idam cezasıyla yargılanmasını ve 4,5 yıl kadar hapis yatmasını engelleyememiştir.<sup>7</sup> Türkeş'in kurduğu siyasi çizgi, Türk devleti adına sol siyasete karşı savaşmasına rağmen 12 Eylül sürecinde kurban edildiğini "Fikrimiz iktidarda biz zindandayız" cümlesiyle ifade etmiştir. Binlerce siyasi cinayet işleyen radikal milliyetçi bir harekete öncülük etmiş olmasına rağmen 1985 yılında beraat eden Türkeş ve 1987 yılında siyasi yasağı kalkınca yeniden meydanlara dönmüştür. 12 Eylül darbesinin Ülkücü hareket nezdinde yarattığı ideolojik etkilerden en önemlisi, 1980 öncesi var olan radikal Türk milliyetçiliğini Türkeş öncülüğünde Sünni İslam perspektifi ile tedricen yoğurmaya başlanması olmuştur.<sup>8</sup> Lakin Türkeş, 1990'lı yıllara, Ülkücü hareket bünyesinde ortaya çıkan İslamcı savrulmaları -Muhsin Yazıcıoğlu vakasında görüldüğü gibi- tasfiye ederek, devlet tasdikli radikal Türk milliyetçiliğini yükselen İslamcı siyasetten arındırarak girmiştir. 1990'larda örgütsel ve ideolojik katılıklarından sıyrılan, Kemalist Türkçülüğün temel elementlerini, muhafazakarlık potasında eriterek dönüşen Ülkücü hareket, 1990'lardan sonra Kürt karşıtlığı ile Türkiye siyasi rejiminin merkezinde konumlanmıştır.

İçinde kontrgerilla unsurları barındıran faşist hareketin kadroları, Kürt hareketinin silahlı mücadeleye başlamasına paralel olarak, 1980'lerin ikin-

6- *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, s. 2324.

7- Latin Amerika'da da gerçekleştirilen neoliberalizme geçiş darbelerinde başvurulan *İki Şeytan Teorisi* Türkiye'de de sahneye konmuştur. Bu strateji doğrultusunda, cuntacılar esasen sol ve sosyalist hareketi bitirme gayretinde olsalar da, darbe sonrası süreçte toplumun depolitizasyonuna ve liberal demokrasiye geçişe meşruiyet yaratabilmek amacıyla –niceliksel olarak sol hareketten kat be kat daha az olsa da- aşırı sağcı unsurların tasfiyesini de hedeflemiştir.

8- Nergis Canefe ve Tanıl Bora, "Intellectual Roots of Anti-European Sentiments in Turkish Politics: The Case of Radical Turkish Nationalism". *Turkish Studies*, Volume 4, Issue 1 (2003), s. 133



ci yarısından itibaren, devletin kolluk kuvvetleri içerisinde yer alma, karşı-eğilim örgütlenmesi ve sivil alanlarda vekaleten politik şiddet kullanılması bakımından yeni hegemonik projeye eklemlenmiştir. Türkeş'in 1997 yılında hayatını kaybetmesi sonrasında PKK karşıtlığı sayesinde, tarihi boyunca görmediği kadar yüksek oy oranlarına ulaşacak olan MHP, Devlet Bahçeli liderliğinde artık merkezî siyasete oynayacaktır. Türkeş'in cenaze törenine katılanlara bakıldığında, kendisine vefa borcu hissedenlerin ortak paydasının tekçi Türk ulus-devletinin bekasının yılmaz savunuculuğu olduğu görülecektir: Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Necmettin Erbakan ve Fethullah Gülen.

## Kemal Yamak: Devletin Derin Karanlığı

Kemal Yamak'ın hayatı, Amasya, Merzifon'da doğduğu 1924 yılından öldüğü 2009 yılına kadar, Cumhuriyet tarihinin 85 yıllık tanıklığıyla geçmiştir. Türk ulus-devletin iktidar stratejilerine çok derinlerden şekil vermiş olmasına rağmen hala çok az kişi tarafından tanınıyor olmasının gösterdiği üzere, Kemal Yamak herkesin gözle göremediği gölgelerle Türkiye siyasetini yönlendirme konusunda oldukça başarılıdır.

Yamak'ın Bursa Işıklar Askeri Lisesi'nden mezun olduğu 1943 yılından itibaren başlayan askerlik serüveni, bu alandaki en üst rütbelerden biri olan Kara Kuvvetleri Komutanı olarak 1989 yılında sonlanmıştır. Genelkurmay Başkanı olacağı yıl yaş haddinden emekliye ayrılmak durumunda kalmıştır. Ulus-devlet tartışmaları ekseninde Kemal Yamak'ın kapladığı alan oldukça geniştir. Yamak, ABD desteği ile Komünizm karşıtı bir yapılanma olarak TSK bünyesinde kurulan ve daha sonra Kürt hareketi karşısında devletin yarattığı savaş aygıtının bir parçası haline gelecek olan Özel Harp Dairesi'nin yıllarca başında kaldı. Türk ulus-devletinin yakın tarihi bağlamında yaşadığı hegemonya krizlerini devletin derinliklerinden yürütülen operasyonlarla aşma geleneği olduğu sır değil. Türk ulus-devletinin hala karanlıkla kalan faaliyetlerini belirli bir çerçeveye oturtmak bakımından Kemal Yamak'ın siyasi yaşamını ele almak oldukça aydınlatıcı olacaktır.

Kemal Yamak'ın hem askeriye içinde geçen hem de emekliliğinden sonraki ilk on yılına bakıldığında, gerek Türkiye siyasal alanının belirlenmesinde gerekse de askeri meselelerde hep kilit noktalarda olduğu görülecektir. Ancak Yamak hep gölgede olandır. Çünkü, kendi deyimiyle, “gölgede kalan, daha aktif, cemaat adına konuşabilen, gerektiğinde mücadeleci ve gelecek için hazırlanan bir liderdir.”<sup>1</sup>

Kemal Yamak, 1966–1974 yılları arasında kurmay albay olarak Özel Harp Dairesi'nde Kurmay Başkanlığı Komutan Yardımcılığı ve tuğgenerallik yapmıştır. Özel Harp Dairesi, özellikle Amerikalıların da verdiği destekle NATO'nun 'örtülü hareket konseptine' dayanarak kurulmuş, Komünizm karşıtı kontrgerilla faaliyetleri yürüten devlet içi bir aygıttır. “Amerikalıların yardım fasilinden her yıl daireye 1 milyon dolar sağlanmakta ve bu özel yardım parasının hesap ve muhasebesi dairenin resmi ödeneklerine hiç karıştırılmadan, ayrıca ve çok titizlikle tutulmaktadır.”<sup>2</sup> Gölgedeki Yamak'ın bilinen ilk ‘önemli’ icraatının da Özel Harp Daire başkanlığı

1- Kemal Yamak. *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2009), s. 156.

2- Age, s. 254.

ken Kızıldere Katliamı'nın emrini vermesidir. Her ne kadar bu olayda Özel Harp Dairesi'nin rolü olmadığını iddia etse de, Yamak şu cümleleri sarf etmekten kendini alamamaktadır: “Farz edelim ki [kontrgerillalar, operasyona] katılmış olsalar dahi, gidip Çayan grubuna mı katılmışlar? Devlet güçlerinin karşısına dikilip onlarla mı çarpışmışlar? Devletin güvenlik güçlerine katılmış olsalar dahi güvenlik güçlerine yardımcı oldukları için mahkemeye mi verileceklerdi?”<sup>3</sup> Bu ifşaattan anlaşılacağı üzere, devlet adına çalışıyor olmak Kemal Yamak için tek meşruluk kaynağıdır. Kenan Evren 1994'te yayımladığı anılarında<sup>4</sup>, Kızıldere Katliamı konusunda Özel Harp Dairesi'nin ve Kemal Yamak'ın adının *kulaklarına geldiğini* belirtmesi, Yamak'ın silahlı mücadele yürüten devrimciler karşısında tanımına uygun bir şekilde hareket ettiği iddiasını destekler niteliktedir.

Kemal Yamak'ın başkanlığını yaptığı Özel Harp Dairesi, kontrgerilla faaliyetlerini Türkiye ile sınırlamamış, Türk Mukavemet Teşkilatı üzerinden Kıbrıs'ta da “etkili işler” yapmıştır. Türkiye-ABD ilişkilerinin bozulmasına da yol açan Kıbrıs meselesi üzerinden şovenist ve milliyetçi bir toplumsal dalgayı arkasına alan Bülent Ecevit, Kıbrıs'ta yaşayan Türkleri koruma iddiasıyla yola çıkarak 1974 yılında Kıbrıs'ı işgal hareketine girişmişti. Bu kapsamda, Kemal Yamak tarafından Türk devletinin yürüttüğü faaliyetler sıralanmakta ve psikolojik savaş çerçevesinde ne gibi işler “başarıldığı” ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.<sup>5</sup> ‘Başarılı’ bir kontrgerilla çalışmasından sonra 1974 yılında Kıbrıs'a askeri müdahale gerçekleştirilecek ve Kara Kuvvetleri Harekât Başkanlığı'nı da Kemal Yamak üstlenecektir.

Kıbrıs Harekâtı'ndan hemen sonra 1975'te Kemal Yamak tümgeneralliğe terfi etmiş ve bu rütbeyle Yurtiçi Doğu Bölge Komutanlığı'na atanmıştır. Görevine başlamadan önce dönemin Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ı ziyaret eder. Bu ziyaret sırasında Yamak'ın neden bu göreve atandığını Sancar şöyle açıklamaktadır: “Seni Doğu Bölge Komutanlığı'na verdim. Batı Bölge'ye vermedim. O'nun bir şeyi yok”.<sup>6</sup> Yamak bu göreve atandıktan sonra, 1978 yılı itibarıyla ‘bir şeyi olan’ ve Yamak'ın görev bölgesinde bulunan Sivas Kanlı Pazar ve Maraş Katliamları üç ay arayla gerçekleşir. 10 Eylül 1978 tarihli Aydınlik gazetesinde Sivas Olayları haber yapılırken, olayları kontrgerillanın çıkardığı ve Tümgeneral Kemal Yamak'ın da bunun başında olduğu yazılacaktır.

3- Age, s. 305.

4- Daha fazla bilgi için bkz. Kenan Evren, *Zorlu Yıllarım* 1–2, (İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994).

5- Kemal Yamak. *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2009), s. 260.

6- Age, s. 440.

Buradaki görevinden sonra, Kemal Yamak, bir yıl Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı yapar. Ardından 12 Eylül 1980 darbesinden bir ay önce yapılan Askeri Şura toplantısında 7. Kolordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na, yani Diyarbakır'a atanır. Diyarbakır'a gelen Yamak, hemen 12 Eylül müdahalesi ile ilgili çalışmaya başlar. "12 Eylül ile ilgili planlamayı iki kurmay subayla birlikte, bizim o anda boş olan evimizde geceleri yapıyor ve bütün emir ve planlamaları el yazısıyla hazırlıyorduk".<sup>7</sup> Bu hazırlıklar çerçevesinde Diyarbakır'daki bazı hassas noktaları kontrol altına alacak ve bazı kimseleri toplayacak özel görev timleri kurulmuştur.<sup>8</sup> Yamak otobiyografisinin ilerleyen sayfalarında harekâtı yürütme biçimlerini şöyle açıklamaktadır: "Harekâtımızda birliklerimiz, nizamî birlikler olmasına rağmen, düşüncelerimizi, planlarımızı ve harekâtımızı 'özel harekât' ve 'özel harp' uygulamalarında yoğunlaştıracaktık".<sup>9</sup> Yıllarca Özel Hareket Daire Başkanlığı yapan ve neredeyse görev aldığı her bölgede kontrgerilla faaliyetlerinin yürütüldüğü ve hâlâ faileri bulunamayan olayları gerçekleştirenlerden biri olan Kemal Yamak, Diyarbakır Askeri Cezaevi projesi için 'biçilmiş kaftan' gibidir. Ve Yamak 'işe' koyulur, ilk önce sıkıyönetimle ilgili farklı bölgelerde tutuklanan herkesin Diyarbakır'da toplatılması emrini verir.<sup>10</sup> Sonrası herkesin malumu olan, Kürt ve/veya sosyalist devrimcilere akla hayale gelmez işkence yöntemlerinin uygulandığı Diyarbakır Askeri Cezaevi uygulamaları ortaya çıkar. Diyarbakır Askeri Cezaevi'ni *Times*'in yapmış olduğu sıralamada dünyanın en kötü 10 hapisaneleri arasına sokacak olan bu uygulamalardan askeri-idari olarak en üst düzeyde sorumlu olan kişi Kemal Yamak'tır.

Yamak'ın bu dönemde yaptıkları sadece cezaeviyle sınırlı kalmadı. İzleyen süreçte, kontrgerilla faaliyetleri ve psikolojik savaş çerçevesinde PKK'nin anti-propagandası için TRT'de yayınlatmak üzere 'Apo' adında bir program hazırlamıştır. PKK davasının savcılık tarafından hazırlanan iddianamesine bizzat müdahale ederek, iddianamenin değişmesini sağlayan da yine Yamak olmuştur. Ayrıca, Kemal Yamak yargılamalar sonucu tahliye edilenlerin hemen salıverilmemesi ve dosyalarının son bir kez daha gözden geçirilmesini (aslında tutukluluk hallerinin devam etmesini) emredecekti ve bu emir aynı gün içerisinde yerine getirilmeye başlanmıştı.<sup>11</sup> Kemal Yamak'ın anılarından, o dönem yaptırdığı *ilginç* bir araştırmanın varlığından da haberdar olmaktadır: "Bu arada emrimle yapılmış bir incelemede, bilmediğim bir husus daha öğrenmiştim. Bölgemizde hiç tahmin etmediğim sayıda Ermeni vatandaş da vardı" diyerek anılarında illere göre Ermeni nüfuslarını vermekte ve şöyle devam etmektedir: "Bu vatandaşların herhangi bir olaya karıştıklarını görmemiştik.

7- Age, s. 488.

8- Age, s. 490.

9- Age, s. 494.

10- Age, s. 492.

11- Age, s. 510-511.

Durumları yakından kontrol ediliyordu”.<sup>12</sup> Ulus-devletleşme sürecinde gerçekleştirilen Ermeni soykırımından kurtulabilen veya hayatını kurtarmak adına etnik/dini kimliğinden vazgeçmek durumunda kalan “Ermeni kökenli Türk vatandaşları”na karşı devletin nasıl sürekli teyakkuz halinde olduğunu göstermesi bakımından bu çarpıcı bir ifşaattir.

Diyarbakır’daki icraatlarından dolayı 1984 yılında orgeneralliğe terfi eden Yamak, izleyen süreçte Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı’na ve Ege Ordu Komutanlığı’na atanmıştır. 24 Temmuz 1987 tarihinde, kendinden daha rütbeli iki komutan varken Kara Kuvvetleri Komutanı olmuştur. İki yıl sonra 1 Eylül 1989 tarihinde yaş haddi nedeniyle emekli olan Yamak dönemin başbakanı Turgut Özal’ın başdanışmanı olmuş, Özal cumhurbaşkanı olduğunda ise Yamak Cumhurbaşkanı Genel Sekreterliği görevine layık görülmüştür. Bununla birlikte, Özal’ın ölümüne kadar bu görevde kalan Yamak, *ilginç* bir şekilde Özal’ın öldüğü gün bu görevinden istifa etmesiyle birlikte, ulusal medyada Özal’ın öldürülmüş olabileceği üzerine yazılanlar kapsamında adı sıkça geçen kişiler arasındaydı. Yamak-Özal ilişkisi, Türkiye’de militarist rejimin devlet kademelerinin en üst düzeyini bile nasıl kontrol altında tutmaya çalıştığına önemli göstergelerinden birisidir. Yamak’ın anılarında, genellikle kritik ya da önemli dönemlerde cumhurbaşkanına kendisinin tabiriyle ‘öneriler’ ilettiğini ve adeta Özal’ın ne yapıp yapmaması gerektiğini söyleyen mektuplar yazdığını görmek mümkün. Kuşkusuz Yamak’ın şahsında ‘endişe uyandıran’ Kürt meselesi de Özal’a ‘öneriler’ sunduğu önemli konular arasında yer almaktaydı.<sup>13</sup> Öneriler adı altında Özal’ın hangi konular hakkında konuşması gerektiğinden nerelerde temaslarda bulunması gerektiğine kadar geniş bir yelpazede yaptığı müdahalelerin danışmanlık sıfatının çok ötesine tekabül ettiğine kuşku yok.

Kemal Yamak figürü, Türk ulus-devletinin son 40 yıl içerisinde karşılaştığı hegemonya krizlerini derinlerde yapılan planlamalar ve organize edilen katliamlarla aşma refleksinin en önemli temsilcilerinden birisidir. 1970’ler boyunca despotik güç kullanarak Türkiye sosyalist hareketini sindirmesine ve akabinde Kürt hareketine karşı şiddet dozu çok daha yüksek faaliyetlerle girişmesine rağmen ifşa edilmeyen ve kamu nezdinde itibarsızlaştırılmayan devlet aygıtlarının hala bıraktığı ayak izlerini takip etmenin ötesine geçemiyoruz. Bugün bile tam anlamıyla karanlıkta kalan Özel Harp Dairesi faaliyetlerini kendisi ile birlikte iki yıl önce götüren Kemal Yamak yalnızca varlığını gösterme cürretini gösterme konusunda hiç çekinmeyen gölgelerden birisiydi, yüzlercesinin hala isimlerini dahi bilmiyoruz.

12- Age, s. 535

13- Age, s. 733

## Esat Oktay Yıldırım: Devletten Öte, Devletten Ziyade...

12 Eylül 1980 darbesiyle tesis edilen cunta rejimi tarafından gelişmekte olan Kürt hareketine karşı ciddi bir sindirme ve tasfiye projesine girildi. Bu projenin cezaevi ayağının en önemli yürütücülerinden birisi Diyarbakır Askeri Cezaevi'nden sorumlu olan Esat Oktay Yıldırım'dı. Sosyalistlere ve Kürt devrimcilere uyguladığı insanlık dışı işkenceler nedeniyle Diyarbakır Askeri Cezaevi tartışmalarının merkezinde Esat Oktay yer alsa da, Esat Oktay'a ilişkin kayda değer bilgiler hala sadece devlet arşivlerinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, Esat Oktay'ı Türk ulus-devleti tartışmalarına konu etmemizin temel nedeni uzman bir işkenceci olarak Kürtlere çektiği insani acıları hatırlatmak değil. Bilakis, Esat Oktay'ın cezaevi sürecinde kullandığı iktidar tekniklerinin Kürt meselesinde ulus-devletin makro düzeyde kullandığı yöntemlerin belirli bir zaman ve mekana sıkıştırılmış haline tekabül ediyor olmasıdır. Nitekim, genellikle Kürtlere uygulanan asimetric şiddet ile gündemleştirilmiş olsa da -tıpkı ulus-devlet gibi- Esat Oktay, Kürtlerin öznelğini yok etme konusunda çok daha incelikli bir iktidar mekanizması kurmuştur. Dolayısıyla, Kürt hareketi ile Türk ulus-devleti arasındaki tarihsel etkileşimler çerçevesinde Esat Oktay ve yaptıkları, sadece şiddet ve zor kullanımı bakımından değil, öznellik talebinde bulunan Kürtleri devlet iktidarının nasıl gördüğünü ve neye dönüştürmek istediğini gözler önüne sermesi nedeniyle de çarpıcıdır.

1970'lerde, çoğunluğu üniversite öğrencilerinden oluşan Kürt hareketi kadroları, Kürtlerin *Kendi Kaderini Tayin Hakkı* çerçevesinde 'sömürgecilik tezi' üzerinden kitleleri örgütlemeye başladı. Sıkıyönetimin ilan edildiği 1979 yılı başlarına kadar bölgede sayısız gösteri ve protesto düzenlendi. Diyarbakır Belediyesi'ni kazanmak da dahil olmak üzere önemli yerel seçim başarıları elde edildi. 1970'lerde yapılan siyasi faaliyetler sonucunda on binlerce kişinin katıldığı birçok kitlesel gösteri yapıldı, Kürt örgütleri tarafından siyasi-kültürel faaliyetler yürütülmesi adına 60'tan fazla dernek kuruldu ve Kürt hareketi ilk siyasal mobilizasyon sürecini yaşamış oldu. Ağırlıklı olarak PKK'nin Kürt bölgesine taşıdığı politik şiddet eylemleri, sıkıyönetim sürecinde barışçıl siyasi faaliyetlerin de yasaklanmasıyla ivme kazanacaktı. Diğer yandan, Kenan Evren'in belirttiği üzere darbenin gerçekleştirilmesi için 'şartların olgunlaşması'nın beklendiği süreçte, 1980 yılının Ağustos ayında Diyarbakır Askeri Cezaevi'nin inşaatı tamamlanacaktı. Diyarbakır Askeri Cezaevi projesi, 1970'li yıllarda Kürt örgütlerinin yarattığı önemli siyasi mobilizasyona Türk ulus-devletinin verdiği cevap olacaktı. Sonuç olarak, farklı örgütlerden olsalar da Kürt hareketinin kodroları olarak sayılabilecek binlerce tutuklu Diyarbakır Askeri Cezaevi sürecinden geçti. Örgütlü siyasi aktörlere ek olarak bu örgütlere yardım ve yataklık yaptıkları gerekçesiyle tutuklanan ve işkence gören binlerce kişi,

militarist rejim tarafından ‘Kürtlükten arındırma projesi’ olarak görülen Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde ‘askeri eğitim’e tâbi tutuldu.

Esat Oktay’ın Diyarbakır Askeri Cezaevi Komutanı olarak Şubat 1981’de göreve getirilmesinin ardındaki isim, Kıbrıs Harekatı’nı yöneten ve Özel Harp Dairesi Başkanlığı yapan Kemal Yamak’tı. Esat Oktay’ın tutuklularda psikolojik kırılma yaratma adına cezaevi hoperlörlerinden yaptığı anonlar esnasında “Ben Rum çocuklarının kanını içmişim...” diye başlayarak tehditler savurması ve Rum esirlere yaptığı işkenceleri anlatması<sup>1</sup> Kıbrıs’ın işgali sürecine aktif olarak katıldığı iddiasını doğrulamaktadır.<sup>2</sup> Ayrıca, Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde görev yapan üst düzey askeri görevlilerin ağırlıklı olarak Kıbrıs’ta savaşmış ve savaş teknikleri konusunda pratik deneyimi olan askeri zümre içerisinde seçildiği söylenebilir. Örneğin, Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde müdürlük yapmış olan Alattin Ayan’ın 1970’lerde Kıbrıs savaşında rol aldığını görmekteyiz.<sup>3</sup> Diğer bir deyişle, Esat Oktay sıradan bir asker olarak değil uygulaması planlanan iktidar teknikleri konusunda “ihtisasını” Rum esirler üzerinde gerçekleştirmiş özel yetkili bir asker olarak Diyarbakır Cezaevi Komutanlığı yapmaya başladı. Esat Oktay’ın TSK içerisindeki ‘derin’ yapılanmadan bağımsız düşünülmesini imkansız kılan diğer bir olgu ise ‘Cezaevi İç Güvenlik Amiri, Yüzbaşı’ rütbesine sahip olmasına rağmen kendisinden rütbe olarak çok daha üst olan askerlerin yanında bile askeri hiyerarşide daha üstteymiş gibi davranmaktan çekinmemiş olmasıdır.<sup>4</sup> Kendisinden çok daha rütbeli askerlerin yanında terlik ve askılı atlele bulunabilen bir figür olarak Esat Oktay’ın görünebilir ordu hiyerarşisi içerisinde anlaşılması pek mümkün değildir.

Esat Oktay’ın cezaevinde kalan tutuklular üzerinde uyguladığı fiziksel ve psikolojik işkenceleri ele aldığımızda, uygulamaya sokulan projenin sadece kaba şiddetten ibaret olmadığı da anlaşılacaktır. Esat Oktay, öncelikle tutukluların cezaevinin dışı ile içi arasındaki bağını mümkün olan en düşük dereceye indirerek, görüşleri kısıtlayarak ve tutukluların avukatlarını tehdit ederek işe başladı. Bununla birlikte, tutukluların düşünce ve duygu

- 
- 1- Yılmaz Çamlıbel, 27 Haziran 2008, Harun Ercan ile derinlemesine görüşme, Wuppertal, Almanya.
  - 2- Cezaevinde kalan tutuklulardan İsa Tekin’in aktardığı üzere, Esat Oktay Yıldırım şu sözleri sarf etmiştir: “Beni dinle! Ben direkmen Genelkurmay’ın emriyle buraya atandım. Benim adım Esat Oktay Yıldırım’dır. Ben Kıbrıs’ta Rum çocuğunu bıçakla kesmiş, babasının gözlerinin önünde kanını şarap niyetine içmiş adamım”, “İsa Tekin Anlatıyor”, *diyarbakirzindani.com*.
  - 3- “Hapisanelerde Durum: Cezaevlerinde Yoğunlaşan Zulüm ve Devrimci Direniş”, *Serxwebun*, Şubat 1982, s. 4.
  - 4- Çamlıbel, 27 Haziran 2008, Harun Ercan ile derinlemesine görüşme, Wuppertal, Almanya.

dünyasında yer kaplayan siyasi ve kültürel özneliğin gerçeklikle olan bağı-  
nı kopardı ve yeniden üretilmesine olanak tanıyacak tüm imkanları orta-  
dan kaldırdı. Hemen her gün tekrarlanan bir ritüel olarak -Türkçe bilme-  
yenlere bile- bütün ırkçı ve milliyetçi Türk marşlarını ezberden okuma zo-  
runluluğu politikası sertleştirildi. Bununla birlikte, cezaevi duvarları Türk  
bayrağı ve militarist imgelerle doldurulacak ve yine zor yoluyla bu iş de  
tutuklulara yaptırılacaktı. Tutukluların benliğinden izole edilmeleri, biz-  
zat kendilerinden tecrit edilmeleri, siyasi ve kültürel iradelerinden koparı-  
lılmaları amacıyla yapılanlar yoğun bir aşağılama ve işkence seansları ile  
tamamlanmaktaydı.<sup>5</sup> Tutukluların benliğinin aşınması ve kendilerini hor  
görmeleri adına, verdikleri tekmillerin kendisine değil 'Co' isimli köpeği-  
ne verilmesi zorunluluğu Esat Oktay'ın kullandığı iktidar teknikleri ara-  
sındaydı. Kuşkusuz, Kürtlerin bilinçaltına bile devlet iktidarını zerk etme-  
yi hedefleyen bu gibi uygulamalar yoğun ve çeşitli işkence tekniklerinin ya-  
nında sadece sembolik niteliğe sahipti.

Esat Oktay tarafından yapılan/yaptırılan sistematik işkence tekniklerini şu  
şekilde sıralayabiliriz: Uzun süreli uykusuz, gıdasız ve susuz bırakma, fa-  
lakaya yatırma, Filistin Askısı yöntemiyle işkence, tutukluları uzun süre-  
li ayakta durmaya zorlama, aşırı sıcaklıklarda uzun dönemli fiziksel egzer-  
siz yaptırma, tutukluların uzuvlarını ve genital organlarını çekme, sıkış-  
tırma ve ezme, çıplak tutukluları birbirlerinin üzerine istifleme, boğma  
ve nefessiz bırakma, elektrik şokları verme, tutukluların bedenlerinde si-  
gara söndürme, tırnakların ve sağlıklı dişlerin zorla çekilmesi, Verem has-  
tası olan tutukluları olmayanlarla aynı hücrede tutma, cinsel aşağılama ve  
taciz (örn: makata cop sokma), tutukluları birbirlerini dövme ve cinsel  
tacizde bulunmaya zorlama, tutuklulara çürümüş gıda veya dışkı yedir-  
me, cezaevi kanalizasyonunda "banyo yaptırma"...<sup>6</sup> Esat Oktay tarafın-  
dan uygulanması emredilen tüm bu fiziksel ve psikolojik işkence teknikle-  
rinin tek amacı tutukluları yaptıkları siyasi-kültürel tercihlerden ötürü ce-  
zalandırmak değildi. Öncelikle, Türk ulus-devletinin mutlak ve yenilmez  
bir iktidara sahip olduğunu tutuklulara kabul ettirmek ve Kürtlerin bilin-  
çaltına kazıydı. Diyarbakır Askeri Cezaevi'ni sistematik işkencenin ya-  
pıldığı diğer birçok cezaevinden ayıran tarafı, Kürtler için Türkleşmekten  
başka bir yol olmadığına tutukluları inandırmak, Kürtleri benliklerinden

5- Mehmet Salih Besen gibi bazı tutukluların aslında yaşamadıklarına, kabirde oldukla-  
rına ve gardiyanların da zebani olduğuna inanıyor olması, Esat Oktay'ın kurduğu ikti-  
darın Kürtlerin duygu ve düşünce dünyalarını külliyen zapt etme çabasının sonuçla-  
rından biri olarak görülebilir. Bkz. Yıldırım Türker, "Hayat ile Kurgu", *Radikal*, 5 Mart  
2007.

6- Welat Zeydanlıoğlu, "Torture and Turkification in the Diyarbakır Military Prison",  
*Rights, Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State*, Welat Zeydanlıoğlu  
ve John T. Parry (eds.), Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2009, s. 81-82.



arındırdırarak ve siyasi-kültürel varoluşlarından koparmak adına tasarlanmış olmasıydı.

Esat Oktay'ın cezaevini idare biçimine bakıldığında, külliyatı bir zulümler manzumesi olan pratiklerin ötesine geçen bir iktidar mekanizması kurduğu görülecektir. Esat Oktay bir yandan mahkumlara dönük yukarıda sayılan iktidar tekniklerini uygularken diğer yandan da gardiyanları işkenceye teşvik etme konusunda ayrıca bir çaba göstermekteydi. Gardiyanlar arasında rekabet ortamı yaratması, en orijinal işkence tekniğini bulan gardiyanlara sembolik ödüller veriyor olması, eğitilmiş ve meslek sahibi Kürt tutuklular üzerinden gardiyanların komplekslerini uyararak nefretlerini körüklemeye çalışması uyguladığı tekniklerden bazılarıydı.<sup>7</sup> Esat Oktay'ın cezaevi içerisinde yer alan tüm bireylerin üzerinde kurduğu tahakküm ve yarattığı iktidar mekanizması, Türk ulus-devletinin hem kendi tâbiyetinde olan hem de kendisine muhalif olan bireylere makro ölçekte uyguladığı pratiklerin mikro ölçekte yoğunlaştırılmış haline oldukça benzerdir.

Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde yapılan uygulamaları sadece Esat Oktay üzerinden anlamaya çalışmanın doğurabileceği analitik bir sıkıntı da söz konusudur. Diyarbakır Cezaevi yalnızca insan muhayyilesini zorlayan yoğun işkencelerle maruz bırakılan bireylerin çektiği acıların mekanı değil, aynı zamanda ulus-devletin zor ve şiddet kullanılarak Kürtleri Türkleştirme politikasına en ciddi direnişin de gösterildiği bir mekan oldu. Diyarbakır 5. Nolu Askeri Cezaevi, aylarca ölüm oruçlarında kalıp yaşamını yitiren, malum koşullar altında özgürleşmenin mümkün olmadığına inandığından bedenini ateşe veren ve cezaevinde direniş eylemleri gerçekleştirerek ulus-devlet iktidarını en kısıtlı koşullarda bile işlevsiz kılan bir insan iradesine tanıklık etti. O yüzden, türlü iktidar pratiklerine rağmen Esat Oktay nezdinde hiçbir zaman ulus-devlet iktidarı karşısında iradesi kırılmayan binlerce mahkumun varlığı, bizleri sadece bir mağduriyet manzumesi yazmaktan uzak tutmalı.

Nihai olarak, Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde mutlak ulus-devlet iktidarını vücuda getiren Esat Oktay, 22 Ekim 1988 günü kendisine yönelik yapılan silahlı eylem sonucunda öldürüldü.

7- Çamlıbel, 27 Haziran 2008, Harun Ercan ile derinlemesine görüşme, Wuppertal, Almanya.

## Mehmet Ağar: Devlete Dođmak ve Devletten Olmak

Türk ulus-devleti, kitlelerin, Kürt hareketinin yürüttüğü silahlı mücadeleyle mobilize olduğu 1990'ların başında, hareketin ilerleyişini durdurmak adına bir "savaş aygıtı" oluşturdu. TSK'nın yeniden yapılandırıldığı bu süreçte; JİTEM ve Hizbullah'ın yanı sıra, Emniyet Teşkilatı da bu yeni yapılanma içerisinde önemli unsurlar arasında yer aldı. Mehmet Ağar'ı Türk ulus-devleti bağlamında önemli kılan olgu, hukuksal bağlayıcılığın rafa kaldırıldığı 1990'lar sürecinde, savaş aygıtını oluşturan ve işlemini sağlayan figürlerin başında geliyor olmasıdır. Diğer bir deyişle, Türk devletinin bekasının tehdit altında olduğu iddia edilen 1990'larda, Tansu Çiller ve Doğan Güreş ile birlikte hukuk dışılığın örgütlenmesi ve icra edilmesi bakımından, Ağar, bir döneme şekil vermenin ötesinde, icraatlarıyla 1990'ların Türk devletinin neredeyse ta kendisini temsil etmektedir.

Mehmet Ağar, 1951 yılında Çankaya köşkününde doğdu. Annesi göbek bağını ilerde Cumhurbaşkanı olması umuduyla Çankaya Köşkü'nün bahçesine gömmüştü. Amiyane tabirle, Ağar devlete göbekten bağlı olarak dünyaya gözlerini açmıştı. Babası Zülfü Ağar, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın koruma müdürüydü. Mehmet Ağar da ömrü boyunca babasının mesleğini, yani devlete korumalık görevini ifa etti. Babası Zülfü Ağar, Adnan Menderes'e yakınlığı nedeniyle görevden uzaklaştırılınca kadar, aralarında Diyarbakır'ın da bulunduğu çeşitli illerde ilk ve orta öğrenimini sürdürdü. 1968 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Maliye Bölümü'ne girdikten sonra kazandığı polis bursuyla devletin sağladığı imkânlardan yararlanmaya başladı. SBF'yi bitirince, tıpkı babası gibi komiser yardımcısı rütbesiyle Cumhurbaşkanlığı Koruma Müdürlüğü'ndeki görevine başladı. Daha sonra 1976 yılı itibariyle 1980 Ocak ayına kadar İznik, Selçuk, Torul ve Delice ilçelerinde kaymakamlık yaptı. 1980 yılında, 12 Eylül darbesinden birkaç ay önce darbecilerin terörle mücadele komiseri olarak İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde Siyasi Şube'ye atandı ve darbe dönemi işkencecileri arasındaki yerini aldı.

Ağar, nadir görülen bir hızla devlet kademelerine yükseldi. Nisan 1981'de İstanbul Emniyet Müdürlüğü Personel Şube Müdürlüğüne getirildi. 1981 Mayıs ayında Asayiş Şubesi Müdürü, 1984'te İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı oldu. Artık İstanbul'un asayişinden ve "terör" olaylarından o sorumluydu. Ağar, 1988'de Ankara Emniyet Müdürü, 1990 yılında ise İstanbul Emniyet Müdürü oldu. Ankara Emniyet Müdürü olduğunda 37, İstanbul Emniyet Müdürü olduğunda ise 39 yaşındaydı. Emniyet tarihinin en genç müdürlerinden biriydi. Emniyet Müdürü olarak görev yaptığı yıllarda İstanbul ve Ankara'da sayısız faili meçhul cinayet işlendi; kendisine karşı binlerce hak ihlali davası açılmasına rağmen bu davalardan her defasında aklandı. 1992'de, 41 yaşında Erzurum Valisi olduğu sırada Bahçelievler katliamının aranan faillerinden Haluk Kırcı'nın nikâh şahitliğini ya-

pacak kadar devletliydi. İzleyen süreçte, 1993 Temmuzunda Emniyet Genel Müdürü olarak Ankara'ya geldi.

Bu görevindeyken 1995 seçimlerinde Tansu Çiller'in "A Takımı" içinde Elazığ milletvekili seçildi. 1996 yılında kurulan 53. Hükümet'te, yani ANAP-DYP koalisyonunda, Adalet Bakanı olarak görev aldı. Aynı yıl kurulan 54. Hükümet bünyesinde de (Refah-Yol Koalisyonu) İçişleri Bakanlığı görevinde bulundu. Susurluk Kazası'ndan sonra, 8 Kasım 1996 yılında görevini bırakmak zorunda kaldı. 1999 ve 2002 Genel Seçimleri'nde meclise Elazığ Bağımsız Milletvekili olarak girdi. 2007 Genel Seçimleri'nde 2002 yılından beri başında olduğu DYP'nin seçim barajını geçememesini siyasi başarısızlık olarak gördüğünü belirterek parti başkanlığından istifa ettiğini açıkladı.

### **Özel Harekâttan A Takımına: Mehmet Ağar'ın Faaliyet Yılları**

Mehmet Ağar, Emniyet Genel Müdürü olduğu dönemde Özel Harekât Dairesi'nin kurulmasını ve (şimdilerde tekrar hayata geçirilen bir yöntem olan) PKK'ye karşı polisin de kırsal alanda jandarma ile birlikte operasyonlara katılmasını sağladığı için, "polis genelkurmay başkanı" olarak anılan Ağar'ın devletli yılları, hukuksal sınırların ötesine geçmek adına oluşturulan suç şebekelerinin organize edilmesi ve yönlendirilmesiyle geçti. Ağar, devletin karanlık odalarının gardiyanı olarak yıllarca gözümüzün içine bakarak kırık omuzları, simsiyah gözlükleriyle devlet koridorlarında yürüyecek ve devletin cinayetlerini sahiplenerek, ilgili sorular karşısında şu cevapları sarf edecektir: "Devlet adına 1000 operasyon yaptık", "Her şey devletin bekası içindi", "Hizbullah devlet aleyhine eylemlerden kaçınmaktadır. Örgüt üyelerini yakalamak fayda sağlamaz".

Ağar, ilk olarak İstanbul Emniyeti'nde Siyasi Şube'deki görevindeyken, darbe döneminde yapılan polis işkencelerinden sorumlu tutuldu. Daha sonra, dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Şükrü Balcı ile uyuşturucu kaçakçılığına karıştığı iddiasıyla adı gündeme geldi. Bu dönemde mafya ile olan ilişkileriyle tanınan, Komünist düşmanlığıyla bilinen, sık sık Amerika seyahatleri yapan, hatta orada ölen İstanbul Emniyet Müdürü Şükrü Balcı ile birlikte çalışan Ağar'ın, Balcı'nın yeraltı dünyasındaki gizli kapaklı işlerinden ne kadar uzak durabildiği tartışmalı bir konudur. Uyuşturucu kaçakçısı Hüseyin Baybaşın, Hollanda'da mahkemeye yaptığı itiraf-larda 1980'den itibaren Şükrü Balcı ve Mehmet Ağar'ın kendisine verdiği iddia ettiği polis kimlikleriyle, polise ait silahlarla ve yeşil pasaportlarla nasıl rahatça dolaştığını anlatıyordu. Hollandalı dava yargıç Rolf Schwalbe, bütün bu olan bitenin Tansu Çiller'in bilgisi dâhilinde olduğunu ifade etti. Ağar, 1992 yılında İstanbul Emniyet Müdürü iken, burada yakalanan Bahçelievler Katliamı sanıklarından Haluk Kırıcı'yı serbest bıraktırdı. Daha sonra olayın "yanlışlıkla olduğu" ileri sürüldü. Uyuşturucu ka-

çakçılığı ve mafya örgütü kurma suçundan aranan Yaşar Öz de, aynı şekilde Mehmet Ağar kontenjanından yararlanan isimlerdendi. Ömer Lütfü Topal cinayeti sonrası İstanbul'da gözaltına alınan özel harekâtçı polisler de benzer bir şekilde, önce Ankara emniyetine getirilecek, daha sonra Ağar'ın talimatıyla salıverileceklerdi. Ayrıca, 53. Hükümet'te Adalet Bakanı olduğu dönemde cezaevlerine getirmeye çalıştığı yeni düzenlemelere karşı ölüm orucuna giren 12 tutsak hayatını kaybetti. Onun kontrolündeki özel harekât polisleri tarafından DHKP/C içindeki Bedri Yağan grubuna yönelik operasyonlar yoğunlaştırıldı. 6 Mart 1993'te İstanbul'un Kartal ilçesinde bir eve düzenlenen baskın başta olmak üzere birçok yargısız infaz gerçekleştirildi.

Ağar, Emniyet Genel Müdürü olur olmaz Milli Güvenlik Kurulu'na Özel Tim'in güçlendirilmesi ve PKK'nin büyük şehirlerdeki finans kaynaklarının kurutulması gibi önlemleri içeren "terörü 1 yılda yok edecek" bir plan hazırlayıp sundu. Günümüz emniyetçilerinin de şimdilerde dile getirdiği gibi, Özel Harekât Timi'nin PKK'yi bir yılda sileceğini ileri sürmekteydi. Söz konusu planın hayata geçirildiği süreçte binlerce Kürt, faili "meçhul" olarak öldürüldü. PKK'nin finans kaynaklarından kastedilen şey, belli bir süre sonra birçok Kürt iş adamının öldürülmesiyle netlik kazanacaktı. Dönemin Başbakanı Tansu Çiller, cebindeki ölüm listelerinden bahsediyordu ve bu listedeki isimlerin belirlenmesinde Ağar'ın büyük rolü olduğu sır değildi. Zaten listeden adını sildirmek isteyenlerin, Ağar ve devletin diğer tetikçi çetelerine milyonlarca dolar verdiğini; dönemin tetiği çeken özel harekât polislerinden Ayhan Çarkın yıllar sonra itiraf etti. Ağar'a bu cinayetler sorulduğunda babasına güvenen çocuk edasıyla böbürlenerek "devlet adına 1000 operasyon yaptık" diyecekti. Kamuoyunda "kayıp silahlar olayı" olarak bilinen, devlete ait silahların akıbeti ile ilgili açılan davada, savcıya silahların nerede olduğunu bildiğini ama devlet sırrı olduğu için açıklayamayacağını söyleyecekti. 1993 yılında İsrail'e giden Ağar, MOS-SAD yetkilileriyle bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Görüşmenin konusu Abdullah Öcalan'a yönelik ortak bir suikasttı. Bu dönemde Öcalan'a yönelik suikastlar başarısızlıkla sonuçlandı.

3 Kasım 1996 tarihinde meydana gelen ve bütün bu şebekenin önemli kısmını ortaya çıkaran Susurluk kazasında ölen Abdullah Çatlı'ya ait silah ruhsatının üzerindeki ekspertiz raporuyla kanıtlanan imza, Ağar'a aitti. Aynı şekilde Çatlı'ya, "Mehmet Özbay" sahte kimliğiyle Maliye Bakanlığı'nda 1. derecede Maliye Müfettişi olarak gösterilmesi üzerinden yeşil pasaport sağlanması talimatının da yine Ağar tarafından verildiği bizzat mahkemelerce belirtildi. Bu dönemde Mülkiye müfettişlerinin incelemesi sonucunda ortaya çıkan bir skandalda da, kimi sabıkalı mafya üyelerine, yasalara aykırı bir biçimde silah ruhsatı verildiği ve ruhsat dosyalarında eski İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun imzasının bulunduğu anlaşıl-

di. Ağar, kayıp dosya olmadığını söylerken, müfettişler 400 silahın dosyasının kaybolduğunu ortaya koydu ve mafya üyelerine verilen ruhsat sayısının 2 binden fazla olduğu belirlendi. Ayrıca Ağar'ın İçişleri Bakanı veya Emniyet Müdürü olarak emniyet teşkilatından sorumlu olduğu yıllarda, 1993'te Newroz olayları ve Sivas'taki Madımak vahşeti yaşandı; failleri hâlâ aydınlatılmayan, isimleri kamuoyunca bilinen Uğur Mumcu, Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Cem Ersever ve Mehmet Sincar cinayetleri işlendi. Gazi Olayları olarak bilinen katliam meydana geldi. Diğer bir deyişle, toplumsal ve siyasi hafızamızda devletin "kendi bekasını korumak" adına işlediği ihlaller olarak kurgulanan olayların çoğunluğunda Ağar'ın adı vardı. Türk yargı sistemi 15 yıl süren Susurluk davası sonucunda Ağar'a, örgüt yöneticiliğiyle suçlamasına rağmen sadece 5 yıl ceza verdi ve bu dosya hâlâ Yargıtay'da onanmayı beklemektedir.

Mehmet Ağar, hukuk-dışılığın temel kaide olabildiği bir ulus-devletin hiçbir zaman hukuk dâhilinde kalmak zorunda hissetmeyi olarak yakın tarihe adını kazıttı. Daha da önemlisi, hukuksuzluğun başat yürütücülerindendi. Ağar'ın yürütücülerinden olduğu kontrgerilla savaş aygıtı üzerinden, kurulduğu günden bu yana demokratik dönüşüm taleplerini kabullenmek yerine, değişmeden kalabilmek adına güvenlik stratejilerini tarihsel olarak önceleyen bir ulus-devletin ulaşabileceği despotizmin sınırlarını görmek mümkündür. Hâlâ ciddi bir yargılama sürecinden münezzeh olan Ağar'ın gerçekten yargılandığı gün, Türkiye'de bir şeylerin hakikaten değişmekte olduğuna inanmaya başlayabiliriz.

## Cemil Çiçek: Apoleti İçeriden Teyelli Bir Devletlü<sup>1</sup>

Türkiye’de bir siyasi aktör olarak TSK ile milliyetçi-muhafazakar sağ siyasetin ideolojik ve siyasi olarak bulunduğu temel noktanın “tekçi devlet fetişizmi” olduğu düşünüldüğünde, Cemil Çiçek’in farklı güç kaynaklarından beslenen iki siyasi hattın bulunduğu noktada durduğu söylenebilir. Tekçi devlet fetişizmi; tavizsiz bir biçimde militarizm, Türk milliyetçiliği ve merkezîyetçilik savunuculuğu olarak tanımlandığında, değişen siyasi iktidar ilişkilerine ve söylemlerine rağmen hep aynı konumda kalmış olması, Cemil Çiçek’i benzerlerinden ayırt eden temel özelliktir. Bu yüzden Çiçek’in Türkiye’de siyaset sahnesinde bir ideolojik norm teşkil ettiğini ve on yıllar boyunca çaylağını arayan su misali ilerledikten sonra bu normun karşılığını AKP’de bulunduğunu iddia etmenin bir sakıncası yoktur.

Güncel siyasi dinamiklerin analizi ile başlanacak olursa, yer yer kesintilerle de olsa, son otuz yıl içerisinde sağ siyasetin vazgeçemediği simalarından biri olan Cemil Çiçek, bugün itibarıyla TBMM Başkanlığı ile siyasi kariyerinin en üst noktasına ulaşmış durumdadır. Cemil Çiçek’in bu görev için uygun olup olmadığı yönündeki tartışmalarda göze çarpan önemli bir nokta, Cemil Çiçek’in TBMM Başkanlığı için en münasip ve uzlaşmacı kişi olduğu iddiasıydı.<sup>2</sup> Cemil Çiçek ‘uzlaştırıcı’ sıfatını nasıl hak etmişti? Çok açık bir şekilde konuşulmasa da, AKP’nin TSK üzerinde egemenliğini tesis etmeden önceki dönemde Cemil Çiçek’in Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Aslan Güner’le önem arz eden konular hakkında düzenli görüşmeler yaptığı sır değildir.<sup>3</sup> Cemil Çiçek’in siyasi yaşamı tarihsel bir perspektif üzerinden okunduğunda, hem ordunun hem de AKP’nin neden Cemil Çiçek ismi üzerinden ciddi bir iletişime geçtiği sorunsalı netlik kazanacaktır.

1946 yılında Yozgat’ta doğan Cemil Çiçek, ekonomik açıdan zorlu geçen bir çocukluk yaşadı, ortaokul ve liseyi Yozgat İmam Hatip Lisesi’nde tamamladı. Türkiye’de 68 hareketinin ivmelendiği ve sol siyasetin muazzam bir mobilizasyon yarattığı bir dönemde İstanbul Üniversitesi’nde okudu. “Yeniden Milli Mücadele Birliği” olarak adlandırılan, gelişen sol karşısında ortaya çıkan/çıkarılan, milliyetçi-muhafazakâr öğrenci hareketi içerisinde Melih Gökçek, Ali Müfit Gürtuna ve Hüseyin Gülerce gibi tanınmış simalarla birlikte faaliyetler yürüttü. Dönem içerisinde birçok kez “Ordu-Millet Elele Mitingleri” düzenleyen bu yapılanma içerisinde yer alan bazı

1- Başlıkta yer alan “Apoleti İçeriden Teyelli Bir Devletlü” ifadesini Yıldırım Türker, 9 Mayıs 2008 tarihli *Radikal* gazetesinde yayınlanan “AKP’nin mağduriyeti” isimli yazısında kullanmıştır.

2- “Alın Size Çiçek Gibi Bir Arabulucu: Cemil Çiçek”, Ahmet Hakan, *Hürriyet*, 2 Temmuz 2011

3- “Karargâh’a Niye Gittim”, Metehan Demir, *Hürriyet*, 26 Şubat 2010

isimlerin MİT ile olan ilişkileri hâlâ aydınlatılmayı bekleyen bir konudur.<sup>4</sup>

Çiçek, 1971 yılında İstanbul Üniversitesi'ni bitirdikten sonra serbest avukatlık yapmaya başladı. Kısa bir süreliğine olsa da 1970'ler sürecinde Yozgat'ta Milli Selamet Partisi İl Başkanlığı yapan Çiçek'in Necmettin Erbakan ve İslamcı siyaset ile olan bağlantısı bu dönemlere kadar uzanmaktadır.<sup>5</sup> 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında her eğilimi bünyesinde barındırdığını iddia eden Anavatan Partisi'nin 37 kurucu üyesi arasında yerini alan Çiçek, partinin milliyetçi-İslamcı kontenjanını dolduracaktı. Milli Güvenlik Kurulu tarafından veto edilmesinden ötürü Çiçek'in, 1983 seçimlerine girmesi mümkün olmadı. 1984 yılında ANAP'ı temsilen Yozgat Belediye Başkanlığı yapmaya başladı. Cemil Çiçek, sivil siyaset ve ordu arasındaki ilişkilerde tansiyonun yüksek olduğu ANAP'ın ilk dönemlerinde, parti kurucusu olarak Turgut Özal ile kurduğu yakınlık üzerinden 1987 seçimlerinden itibaren kadrolu milletvekili oldu. 1989 yılında Semra Özal'ın, ANAP İstanbul İl Başkanlığına aday olmasına karşı çıkınca Özal ailesiyle ilişkileri yara aldı.<sup>6</sup> Yeniden Yozgat'a dönen Çiçek 4-5 yıl kadar iktidar mevkilerinden uzak kaldı. İzleyen süreçte Cemil Çiçek, Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı yapacak, 46'ıncı ve 53'üncü hükümetler döneminde de Devlet Bakanlığı yapmaya devam edecekti. Bu dönemde, flört etmeyi zina yapmakla eş gördüğünü açıkça belirterek bakanlık görevini başarıyla ifa eden Cemil Çiçek, yükselişte olan İslamcı siyaset ile bağını yeniden kurdu. Çiçek, ANAP'ta milletvekili olduğu süreçte Korkut Özal ve Abdülkadir Aksu ile birlikte Refah-Yol Hükümeti'ne güvenoyu vererek parti kararına karşı gelecekti.<sup>7</sup> İzleyen süreçte, Anasol-D hükümeti olarak bilinen 55. Hükümet döneminde, Anavatan Partisi'nin grup kararına iştirak etmediği için partiden ihraç edilecekti. ANAP'ın siyasi ivmesini yitirdiği dönemde, Refah Partisi'nin kapatılmasına müteakip, Anayasa Mahkemesi'nde partinin savunmasını yapan da yine Cemil Çiçek'ti. Kapatılan Refah Partisi'nin yerine açılan Fazilet Partisi'ne dâhil olan Çiçek, bu partiye katılma sebebinin Refah Partisi'nde yaşanan olaylardan dolayı parti kadrolarının özeleştirisi yapmış olduğuna inanmasıydı.<sup>8</sup>

Cemil Çiçek, Fazilet Partisi'nin de, Anayasa Mahkemesi tarafından 22 Haziran 2001 yılında kapatılmasından sonra kısa bir süre bağımsız milletvekili olarak meclis çalışmalarında yer aldı. Bu dönemde ortaya çıkan AKP'nin kuruluş toplantılarına katılma da "devlet" in AKP hakkındaki görüşü netleşmediğinden bir süre bağımsız milletvekili olarak kalmaya devam etti. Çiçek, kurulduk-

4- "Mücadeleciler ve Derin Devlet", Şamil Tayyar, *Yeni Şafak*, 2 Mayıs 2005.

5- "Portre... Cemil Çiçek", Yavuz Donat, *Sabah Gazetesi*, 3 Mart 2011.

6- "Her Devrin Adamı: Cemil Çiçek", *Tempo Dergisi*.

7- "Cemil Çiçek Kim?", Ahmet Taşgetiren, *Bugün*, 26 Şubat 2010.

8- "Mücadeleciler ve Derin Devlet", Şamil Tayyar, *Yeni Şafak*, 2 Mayıs 2005.



tan sonra AKP'de yer almasına neden olarak devlet ile kavga etmeyecek kadroların yoğunlukta olduğunu gösterecekti. İlk başlarda uzak dursa da 2002 genel seçimlerde AKP'den Ankara milletvekili olarak meclisteki yerini almayı başaran Çiçek, bu dönemde Adalet Bakanlığı, Başbakan Yardımcılığı ve Hükümet Sözcülüğü yaptı, son olarak Meclis Başkanlığı seviyesine terfi etti.

Adalet Bakanı olarak görev yaptığı dönemde, Hrant Dink'in öldürülmesine yol açan süreci başlatan köşe yazısının Türklüğe hakaret kapsamında değerlendirilmesine mahal veren 301. Madde'nin mimarlarından<sup>9</sup> Bu dönemde altına imza attığı, örgüt üyesi olmamakla birlikte örgüt adına suç işleyen kişilerin örgüt üyeliği ile cezalandırılmasını öngören TCK'nin 220/6 maddesi yüzünden yüzlerce çocuk tutuklu olarak yargılanacak ve KCK davası adı altında binlerce Kürt siyasetçisinin tutuklu yargılanmasının yolu açılacaktı. Bunun yanı sıra, Adalet Bakanlığı döneminde Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılmak istenen "Osmanlı Ermenileri" konferansı için "Bu, Türk milletini arkadan hançerlemektir" ifadesini kullanmış ve konferansın iptal edilmesi için elinden geleni yapmıştır.<sup>10</sup> Ayrıca, Başbakan Yardımcısı ve Hükümet Sözcülüğünü yürüttüğü dönemde yapılan 29 Mart 2009 seçimleri sonucunda DTP'nin Iğdır Belediye Başkanlığı'nı kazanmasından sonra söylediği "Iğdır'ı da aldılar, yani Ermenistan sınırına dayandılar"<sup>11</sup> sözleriyle İttihatçı bir korku olan Kürt-Ermeni yakınlaşmasını söylemsel olarak depreştirme görevini yerine getirmekteydi.<sup>12</sup>

Bir siyasi figür olarak Cemil Çiçek'in, bireysel ve siyasal tarihinin incelenmesi; Türkiye'deki yeni hegemonya projesine tekçi devlet fetişizminin hangi kayda değer aktörler tarafından taşındığının anlaşılması ve çoklu siyasi söylemler kullanan AKP'nin aslında Türkiye'de siyaset yelpazesinin sağında yer alan gelenekten kopuşu değil, militarizm-milliyetçilik-merkeziyetçilik ekseninde bir sürekliliği simgelediğini göstermesi açısından önem taşır.

Cemil Çiçek, 2002 yılında yaptığı bir röportajda, Türkiye demokrasisi için şu sözleri sarf etmişti: "Tatbikatta işler, demokrasi teorisindeki gibi yürümüyor. Bizim demokrasimiz şeker hastası, her şeyi yiyemiyor. Hâkimiyet milletin elinde değil. Üç anahtar var ve biri seçilmişlerde, biri atanmışlarda ve biri de yarı seçilmiş yarı atanmışların elinde. Bunu görmeden atılacak her adımın sonunda tokat yemek var".<sup>13</sup> Temel soru şu: Acaba Cemil Çiçek bu üç kategoriden hangisine dâhil edilebilir?

9- "TBMM Başkanımız Hayırlı Olsun", Yıldırım Türker, *Radikal*, 18 Ekim 2011.

10- "Millet Arkadan Hançerleniyor", *Sabah*, 24 Mayıs 2005.

11- AKP'nin 15 Hatası, Enis Berberoğlu, *Hürriyet*, 31 Mart 2009.

12- "Bir İttihatçı Olarak Cemil Çiçek", Barış Ünlü, *Radikal*, 12 Nisan 2009.

13- "Üç Anahtar Var...Sadece Biri Bizim", Mustafa Karaalioğlu, *Yeni Şafak*, 16 Haziran 2002.



## Abdülkadir Aksu: Devletin Eşkâli

Abdülkadir Aksu'nun, Türkiye'nin yakın dönem siyasi-bürokratik tarihinde neredeyse her dönem belirleyici aktörlerden biri olduğuna şüphe yoktur. Bir devlet bürokratu olarak geçirdiği hayatının ilk 15 yılı boyunca, Aksu sürekli yükselişte olan bir profil çizmiştir. Aksu'ya bulunmaz bir siyasi kariyer yapma fırsatı tanıyan koşullar, Türk ulus-devletinin, Kürt bölgesinde yetişmiş ve bölgenin siyasi-toplumsal dinamiklerini bilen lakin Kürt olmak gibi potansiyel bir güvenilmezlik unsuru barındırmayan ve sol siyaset ile uzlaşmaz çizgilerini hep koruyan milliyetçi-muhafazakar kadrolara duyduğu ihtiyaç ile alakalıydı. Görünürde parlamenter demokrasi işlemesine rağmen, katı bir merkezîyetçi yapıya sahip ve sürekli iktidarlar arası mücadeleye şahitlik eden sivil bürokrasi, yazılı olan veya olmayan kurullarla sürekli olarak ulus-devletin kurucu ideolojisinin hizasına çekilmeye çalışılmıştır. İslamcı siyaset içerisinde de yer almasına rağmen, Abdülkadir Aksu hiçbir zaman Kemalist nizamın temsilcileri tarafından münasip görülmeyen bir çizgide kodlanmadı, yara almadı ve kudretsiz bırakılmadı. Abdülkadir Aksu, hem Kemalistler hem de Türkiye sağ siyaseti tarafından her daim 'makbul' görülebilen az sayıdaki siyasi figürlerden birisi olabilmişse, Türkiye'de tekçi ulus-devlet fetişizminin temel ilkeleri olan militarizm, merkezîyetçilik ve milliyetçilikten hiç taviz vermeyen figürlerden birisi olmasından ötürüydü.

Kamuoyunda 'Kürt' olduğu yönünde genel bir kanı bulunan Aksu, Arnavut kökenli bir ailenin çocuğu olarak 1944'te Diyarbakır'da doğdu. Babasının bölgeye sürgün edilen bir posta memuru olduğu rivayet edilmektedir.<sup>1</sup> Abdülkadir Aksu, ilk, orta ve lise öğrenimini Diyarbakır'da tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne kaydoldu. Ankara'daki Mülkiye yılları, Aksu'nun hayatının bundan sonraki 'devletlü' sürecinin başlangıcı olması bakımından bir dönüm noktasıdır.

Abdülkadir Aksu isminin siyasi bir figür olarak ortaya çıkışı, Ankara'daki öğrencilik yıllarında milliyetçi-muhafazakâr kesimleri içinde barındıran Hür Düşünce Kulübü'nde yönetim kurulu üyeliği yapması ile başlar. Sosyalist bir şiar ile yükselen öğrenci hareketinin devlet hegemonyasına karşı ciddi tehdit oluşturduğu bu dönemlerde, bu yapılanmanın Sosyalist Fikir Kulübü'ne karşı kurulduğu sır değil. Hür Düşünce Kulübü dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bugün bile milliyetçilik bayrağını tavizsiz bir şekilde taşıyan birçok ismi ilgili dönemde Türkçülük ideolojisi çerçevesinde bünyesinde bulundurduğu görülecektir. Aynı dönem yönetim kurulu üyeliği yapanlardan Hasan Celal Güzel kulübün başkanı, Murat Karayağın genel

1- Üzeyir Tekin, *Abdülkadir Aksu*, Ankara, Orient Yayınları, 2010.

sekreteri, Melih Gökçek ikinci başkanı, Mehmet Keçeciler yayın kurulu başkanı, Veysel Atasoy, Atilla Koç ve Aksu ise yönetim kurulu üyeleridir.<sup>2</sup> Kısacası devletin son otuz yılına hükmeden siyasi kadronun altı bakanı, iki de parti genel başkanı bu ekipten gelmektedir. Türkiye’de sol mobilizasyona karşı yürütülen nizami veya gayr-i nizami faaliyetlerin ‘devlet’ nezdinde gördüğü kabul ve destekten yoksun bırakılmayan bir noktada duran Aksu’yu parlak bir bürokratik kariyer beklemekteydi. Bununla birlikte, Aksu’nun üniversite döneminde yaptığı faaliyetler Hür Düşünce Kulübü ile sınırlı değildi. Aksu, *Diyarbakır Derneği* isimli hemşerilik derneğine de başkanlık yapacaktı. Kürt Bölgesi’nden üniversiteye giden gençlerin genellikle sol yapılanmalar ve/veya DDKO içerisinde yer aldığı bir süreçte hemşerilik üzerinden Türkçü ve devletlû bir hat oluşturma çabasının, öğrenci hareketini adım adım izleyen Türk devletin gözünden kaçtığını düşünmek naifçe olur.

Abdülkadir Aksu’nun devlet bürokrasisi içinde yer alma öyküsü 12 Mart darbesinden sonra işbaşına gelen CHP-MSP koalisyonu ile başlıyor. Emniyet Müdürlüğü kadrosuna alınmasını sağlayan iki ismin birisi bürokrasi içindeki Nakşibendi cemaatinin etkin isimlerinden olan Korkut Özal,<sup>3</sup> diğeri ise Oğuzhan Asiltürk’tür. Bu dönemden sonra devletin farklı kademelerinde hızla yükselen Aksu, AP-MHP-MSP koalisyonu olarak II. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulduktan sonra, önce Malatya Emniyet Müdürlüğü görevine layık görüldü. 1970’lerde sol hareketin güçlü, sağ-sol çatışmasının şiddetli ve Alevilerin en yoğun yaşadığı bu kentte Eylül ’76 ile Ekim ’77 tarihlerinde görev yapacaktı. Malatya’dan sonra yine benzer bir siyasi ve demografik profile sahip lakin sağ-sol ve Alevi-Sünni farklılıklarının faşist yapılar tarafından ciddi bir şekilde körüklendiği Maraş’a atanan Aksu, ’77 Ekim-’78 Ocak tarihlerinde Maraş Vali Yardımcısı olacak, CHP’nin ’78 Ocak itibariyle kurduğu yeni hükümet sonrasında ise yine Maraş’ta Emniyet Genel Müdür Yardımcılığı yapmaya başlayacaktı. Kamuoyunda bilindiğinin aksine, Abdülkadir Aksu’nun Maraş Katliamı esnasında Maraş’ta bulunmadığı yönünde İçişleri Bakanlığı tarafından bir açıklama yapılmıştır.<sup>4</sup> Bu açıklamada, Maraş Katliamı esnasında “Emniyet Genel Müdürlüğü emrinde Merkez Emniyet Müdürü” olduğu belirtilmiş olsa da, 31 Ocak 1978’de Malatya Emniyet Müdürlüğü’ne 16 günlüğüne

2- “Abdülkadir Aksu’nun Sırrı Ne?”, Hüseyin Keten, *Tempo*, <http://www.timeturk.com/tr/2008/11/16/abdulkadir-aksu-nun-sirri-ne.html>

3- “Nakşibendi Dergâhı Öğrencisiyiz”, *Sabah*, 2 Haziran 2001.

4- “Bir Takım Basın Yayın Organlarında İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu nun Maraş Emniyet Müdürü Olarak Görev Yaptığı ile İlgili Yayınlanan Haberler Üzerine Yapılan Açıklama”, T.C İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği, BASIN AÇIKLAMASI NO: 2006/52 ANKARA (25.12.2006)- [Yazım hataları İçişleri Bakanlığı’na aittir.]

geri döndüğü ve sonrasında Emniyet Genel Müdürü Yardımcılığı görevine vekaleten atandığı bilinmektedir.<sup>5</sup> Diğer bir deyişle, faşist hareketin işlediği katliamların en yakıcı olduğu süreçte Abdülkadir Aksu emniyet birimleri içerisindeki üst düzey yetkililer arasında yer almaktaydı.

Abdülkadir Aksu, darbe planlarının tamamlandığı ve darbe şartlarının olgunlaşmasının beklendiği süreçte, Bakanlar Kurulu kararı ile 29 Ağustos 1980’de Rize Valisi oldu. Bununla birlikte, 12 Eylül askeri darbesini gerçekleştiren generallerin hemen merkeze almadığı ender isimlerden biri Aksu olacaktır. Darbe sonrası tüm sivil idari birimlere el konulup, belediye başkanlıkları illerdeki garnizon komutanlarına devredilirken, Rize valisi olan Aksu görevini sürdürmüş ve dahası bir de kendisine ilin belediye başkanlığı görevi verilmiş ve bu görevleri 17 Ekim 1980 tarihine kadar sürdürmüştür.

12 Eylül ile birlikte gelişen siyasi süreçte her türlü siyasi eğilimi barındırdığını iddia eden, Türkiye’nin milliyetçi, muhafazakar ve neo-liberal ortalamasını temsil edecek olan ANAP iktidarı, milliyetçi-muhafazakar devletlû kadrolar için bulunmaz bir mecra olacaktır. Ordunun iktidarını ve yeni hegemonik kurumsallaşmasını tamamlamasıyla tasdikli sivillere 1984’te idareyi bırakması ertesinde, Abdülkadir Aksu 1984-87 döneminde Antep Valiliği yaptı. ‘Yılın En Başarılı Bürokrati’ seçildikten sonra Diyarbakır milletvekili sıfatıyla Özal döneminde meclise girdi ve iki yıl sonra da İçişleri Bakanı oldu.

12 Eylül Darbesi sonrasında Taksim’de icra edilen ilk 1 Mayıs gösterisini yapmaya çalışanlara polis ateş açtı ve genç işçi Mehmet Akif Dalcı öldürüldü. Dönemin İçişleri Bakanı olarak “Polis, Vazife ve Selahiyetler Kanunu’nda kendisine verilen görevi yapmış”<sup>6</sup> diyerek silahsız göstericilerin öldürülmesini meşrulaştıran isim Abdülkadir Aksu’ydu. 1991 yılına kadar İçişleri Bakanlığı yapan Aksu, 1995 yılında ANAP’tan milletvekili olmasının ertesinde, önce ANAP Grup Başkan Vekili sonra da Güneydoğu Anadolu Projesi’nden sorumlu Devlet Bakanı oldu. Devletin 1990’larda gelişen Kürt hareketi karşısında uyguladığı topyekun mücadele stratejisinin ayaklarından birisi olan, elektrik üretimi için tasarlanan kısmı tamamlanan ancak tarımsal üretimi arttıracak su kanalları projelerinin çoğunluğu hiç yapılmadan bırakılan GAP projesinin başında –kısa bir süreliğine olsa da- Aksu bulunacaktı. Haziran 1996’da Refah-Yol Hükümeti kurulduktan birkaç ay sonra ANAP’tan istifa edip Refah Partisi’ne geçmiş olması, Aksu’nun inişe geçen ANAP siyasetinden yükselişte olan İslamcı si-

5- “Abdülkadir Aksu Ofisinde Öldürülecekti”, *İnternethaber*, 3 Mayıs 2010.

6- “Ardalı, Polisin Davranışını Savundu: ‘Görevimizi Yaptık’”, *Milliyet*, 4 Mayıs 1989, Sayfa 13.

yasete doğru yönelmesinin ik emaresiydi. Bu geçişten yaklaşık 1 yıl sonra TSK'nın İslamcı siyaseti tasfiye etmek adına girişeceği 28 Şubat Darbesi süreciyle birlikte, Aksu, öncelikle Fazilet Partisi'nde siyasete devam edecek sonra da AKP'nin kurucuları arasında yer alacaktı.

### Buzdağı'nın Üstündekiler

Türkiye'nin son otuz yıllık siyasal süreçlerinde iktidarlar, politik aktörler, eğilimler değişirken, tüm değişimlerden azade olup, mütemadiyen süreklilik gösteren bazı isimler bulunmaktadır. Aksu isminin de bu siyasi figürler arasında yerini almasının yanı sıra, Kürt meselesi bağlamında ismi en fazla zikredilenlerin başında Aksu gelmekte ve gün itibariyle AKP'nin Kürt açılımının koordinatörü olduğu bilinmektedir. Farklı partilerin iktidar olduğu dönemlerde, başta İçişleri Bakanlığı olmak üzere politika üreten ve uygulayan etkili siyasi aktörler arasında yer alması, Aksu nezdinde Türkiye'de devletin değişmeyenlerine ilişkin soruları akla getirmektedir.

Aksu, son otuz yılda gerçekleşen sayısız saldırı, katliam, faili meçhul cinayet olaylarında devletlû makamlarda bulunan en üst düzey yetkililer arasındaydı. Özellikle İçişleri Bakanlığı yaptığı ilk dönem olan 1989-1991 arasında gerçekleşen sayısız yargısız infazın, işkence uygulamalarının, insanlık dışı olayların nerdeyse hiçbiri hala gün yüzüne çıkartılıp aydınlatılmadı. Vedat Aydın, Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Turan Dursun, Çetin Emeç cinayetleri bunlardan sadece birkaçıdır. Devletin Kürt hareketi karşısında bir savaş aygıtı yaratmasına olanak tanıyan siyasi-hukuki sürecinin ilk yılları, Aksu'nun İçişleri Bakanı olduğu yıllara denk düşmektedir. Olağanüstü Hal döneminde bölgede uygulanan politikaların yapıcılardan biri olan Aksu'nun o dönem Hizbullah'ın Diyarbakır'daki önemli ismi Hacı Bayancık ile olan dostluğu medyaya yansımıştı.<sup>7</sup> Devlet içinde Nakşibendiliğe yakın kesimlerden olduğu bilinen Aksu'nun, bölgede yıllarca kanlı bir şiddet uygulayan bu örgütle ne tür bir ilişki geliştirdiği de karanlıkta kaldı.

AKP'nin kuruluş sürecinden bu yana en önemli makamları işgal etmeye devam eden Abdülkadir Aksu'nun ismi, yine geçmişin tekerrürü biçiminde zuhur etmiştir. OHAL'in kaldırılması sonrasında kamuoyuna yansıyan ilk devlet cinayetlerinden olan Uğur Kaymaz cinayeti Aksu'nun İçişleri Bakanı olduğu süreçte gerçekleşmiş ve 2011 yılı itibariyle hala cezasız bırakılmıştır. 2006 yılında Diyarbakır'da bir hafta süren ve on dört sivil Kürdün polis kurşunlarına hedef olarak ölmesiyle sonuçlanan olaylardan sonra öldürülenleri terörist ilan eden dönemin İçişleri Bakanı Aksu, soruş-

7- "Arnavut Göçmeni Diyarbakır'lı Karanlıklar Prensi!", Sidar Boran, ANF, 10 Kasım 2008.

turma açmak bir yana, olaylarda yer alan polisler teşekkür etmekten imtina etmemiştir.<sup>8</sup> Yine 2007’de gerçekleşen Hrant Dink cinayetinden önce devletin bu eylemden haberdar olduğu bilgisi ortaya çıkmış olmasına rağmen, gerçek azmettiriciler ısrarla ortaya çıkarılmamıştır. Bugün AKP’nin Kürt meselesi konusunda izlediği stratejiye bakıldığında, Aksu’nun Kürt meselesine şekil veren en önemli figürlerden birisi olması sorunlara çözüm üretebilme yetisinden değil, militarizm, merkezîyetçilik ve milliyetçilikten taviz vermeden meseleyi idare etme gayretinden ileri geliyor denilebilir.

---

8- “Vur Emri Erdoğan’dan”, *DİHA*, 1 Nisan 2006.

## Hikmet Sami Türk: İtinayla “Adalet” Dağıtılır

**Veli Saçılık:** Beni hatırladınız mı?

**Türk:** Yoo, hatırlayamadım.

**Saçılık:** Kolumu koparttınız, nasıl hatırlamazsınız?

**Türk:** Öyle bir şey yok.

**Saçılık:** Siz bakarken Burdur Cezaevi’ne düzenlenen operasyonda buldozer kolumu kopardı. Hatırlayın. Sonra çöplükte köpekler yerken bulundu.

**Türk:** Olayın benimle ilgisi yok. Operasyon talimatını Adalet Bakanlığı vermez.

**Saçılık:** Size tehlikeli görünüyor muyum?

**Türk:** Hayır, niye olsun?

**Saçılık:** Bize ‘tehlikeli’ diye neler yaptılar. Siz hatırlamadınız ama biz televizyonda sizi her gördüğümüzde anıyoruz. (Kucağındaki bebeğini gösterecek) Hiç kucağıma alamıyorum. Mecburen boynuma astığım ana kucağımda taşıyorum...

**Türk:** Operasyonun bizimle ilgisi yok, jandarma yapmıştı, umarım sorumlular cezalandırılmıştır.

1936 yılında Trabzon’un Of ilçesinde doğan, 1954 yılında Kabataş Erkek Lisesi’nden mezun olan Hikmet Sami Türk’ün Kemalist çevrelerde adının duyulması 1950’li yıllara kadar uzanır. Türk’ün dönemin Kemalist aydınlarının çıkardığı *Akis* dergisine yolladığı yazısı, Afet İnan, Muammer Aksoy ve Doğan Avcıoğlu gibi isimlerin yer aldığı jüri tarafından birinci seçilmesi sonucu bu dergiye kapak oldu.<sup>1</sup> Yazısının başlığı ise oldukça ilginçti: ‘Demokratik Rejim İçinde Yaşamaya Azimli Milletler Ne Şekilde Hareket Etmelidir?’. Darbe yanlısı Kemalist bir dergi için yazılan demokrasi konulu bir yazının Türk’ün hayatında bir tezat oluşturduğu söylenebilir mi? “Adalet Bakanı” olarak yıllar sonra Türkiye tarihinin en büyük cezaevi katliamlarından birisine imza atmış bir kişi olarak oluşturduğu tablo, Türk’ün aynı anda demokrasi söylemi ile militarizmi bünyesinde barındırmaya oldukça erken başladığını göstermektedir.

Hikmet Sami Türk, 1958 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu. Lisans eğitiminin ardından, Almanya’da Köln Üniversitesi’nde hukuk doktorasını tamamladı. Türkiye’ye döndükten sonra, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde çalışmaya başladı. 1977 yılında doçentlik, akademik kariyer bakımından çok kısa bir süre sayılabilecek 1 yıl sonra, 1978 yılında, profesörlük unvanını aldı. Yaptığı akademik faaliyetler ağırlıklı olarak ticaret hukuku ile alakalıydı.

1- “Şair Başbakanın Şair Bakanı”, Emin Pazarıcı ile röportaj, *Akşam*, 8 Ağustos 2000.

1995 ve 1999 seçimlerinde Demokratik Sol Parti'nin Trabzon milletvekili olarak seçilen Türk, siyasi yaşamında hızla yükselerek 1997 yılında kurulan III. Yılmaz Koalisyon Hükümeti süresince İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı, 1999'da kurulan IV. Ecevit Hükümeti süresince Milli Savunma Bakanı, Mayıs 1999'da kurulan V. Ecevit hükümeti süresince ise Adalet Bakanı olarak görev yaptı. Hukukçu bir kariyeri olmasına rağmen Milli Savunma Bakanlığı yapmış olması, sadece TSK'nın münasip gördüğü siyasi figürlerin icra edebildiği bir bakanlık görevinde bulunmuş olması, Türk'ün aslen TSK tarafından bu mevkiye layık görülen bir isim olduğunu göstermektedir. 2002 yılına gelindiğinde, seçimlerde partisinin baraj altında kalmış olması nedeniyle milletvekili olarak siyasi kariyeri sona erdi. Türk, Türkiye tarihinin tamamıyla hukuk dışına taşan bir devlet operasyonunu gerçekleştirmiş olmasına rağmen, şu anda hâlâ Bilkent Üniversitesi'nde hukuk dersleri vermektedir.

“İnsan haklarından” ve “adaletten” sorumlu bakan olarak “hizmet” veren Türk, devletin “Hayata Dönüş Operasyonu” dediği, muhataplarının ise “19 Aralık Katliamı” olarak adlandırdığı katliam düşünüldüğünde akla gelen ilk devlet yetkilisidir. Hukuk profesörü Türk'ün Adalet Bakanlığı yaptığı dönemde, Türkiye'deki cezaevi sistemi büyük bir dönüşüme uğradı ve F-Tipi cezaevleri uygulamasının ilk adımları atıldı. Türk, Temmuz 2000'de Türkiye genelinde koğu sisteminin kaldırılacağını ve cezaevlerinde, dünya genelinde benzeri az bulunan bu tecrit sistemine yani F-Tipi uygulamasına geçileceğini bildirdi. Bu uygulamanın başlayacağı kararının alınmasının ardından, Türkiye'deki cezaevlerinde yüzlerce mahkûm tarafından F-Tipi cezaevlerine karşı açlık grevleri ve ölüm oruçları başlatıldı. F-Tipi cezaevleri uygulamasını hayata geçirmek ve mahkûmların direnişini engellemek amacıyla, Adalet Bakanlığı yönetiminde 19 Aralık 2000 tarihinde “Hayata Dönüş” adı altında 20 cezaevine operasyonlar düzenlendi. Operasyon sonucunda 30 mahkûm katledilirken, 237 mahkûm yaralandı. Katliamın ardından binin üzerinde tutsak F-Tipi cezaevlerine sevk edildi.

Bu tutsaklardan sekizi copla tecavüze uğradıklarını dile getirdiler ve tecavüz eden kişiler hakkında suç duyurusunda bulundular. Hikmet Sami Türk, 3 Ocak 2001 tarihi itibarıyla 41 cezaevinde, 1118 mahkûmun süresiz açlık grevine ve 395 mahkûmun ölüm orucu eylemlerine devam ettiğini açıkladı. Bu süreçte F-Tipi cezaevlerini ve katliamı protesto eden bütün toplumsal muhalefet güçleri de devlet baskısına maruz kaldı. Türk'ün başında olduğu Adalet Bakanlığı, açlık grevlerinin sona erdirilmesi için arabuluculuk yapan İstanbul Barosu hakkında, F-Tipi cezaevlerine yönelik protestolara destek verdiği iddiasıyla soruşturma başlattı. Ayrıca, Çağdaş Hukukçular Derneği ve Türk Tabipler Birliği hakkında da soruşturmalar açıldı. 19 Aralık Katliamı ile Türkiye genelinde F-Tipi cezaevlerine dönük her türlü muhalefetin ortadan kaldırılması amacıyla devlet tarafından bü-

tün yollar denendi. Operasyonun ardından çeşitli cezaevlerinde bu müdahaleyi gerçekleştiren jandarma erleri ve diğer kamu görevlileri hakkında birçok dava açılırken, Hikmet Sami Türk'e hiçbir dava açılmadı. Bayrampaşa Cezaevi'nde 12 mahkûmun ölümüyle sonuçlanan operasyona katılan 615 kamu görevlisi hakkında "görevi kötüye kullanma" suçundan açılan dava ise zaman aşımına uğradığı iddiasıyla 2008 yılında düşürüldü.

Hikmet Sami Türk, en son 2009 yılında, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenci olan ve DHKP-C üyesi olduğu iddia edilen bir kadın eylemcinin kendisine düzenlediği bombalı suikast girişimiyle gündeme geldi. Eylemin ardından 19 Aralık Katliamı bir kez daha ana akım medyanın gündemine düştü. Söz konusu dönemde NTV'de program düzenleyen Banu Güven, Türk'ü programına konuk etti ve kendisine "12 kişinin hayatını kaybettiği adıyla çelişkiye düşmüş bu operasyon konusunda içiniz rahat mı? Bir hukukçu olarak davanın zaman aşımından düşmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusunu sordu. Türk, bu soruya karşılık "Bir defa şunu söyleyeyim. Olayda 2 jandarmamız şehit oldu, 12 tutuklu ya da hükümlü yaşamını kaybetti. Bunlar çok üzücü olaylar. Bu çeşit çok sanıklı davalar kolay kolay çözülmüyor. Keşke daha evvel sonuçlansaydı. Keşke karara bağlansaydı..." cevabını verdi. Devlet olayı nasıl değerlendiriyorsa, Türk de aynı şekilde değerlendirmekteydi. Bu cevabıyla yaşanan olaya dair, söz konusu dönemde Adalet Bakanlığı görevini yerine getirmiş biri olarak, herhangi bir sorumluluk duymadığını, vicdan azabı çekmediğini ve bu davada emir verenlerin değil sadece "verilen" emri yerine getiren kamu görevlilerinin yargılanmasını onayladığını gözler önüne sermiş oldu.

Katliamın tanığı Hacer Arıkan, katliamı şöyle anlatıyordu: "Kafam yanıyordu. Arkadaşlarım kalkamadığını görünce bir arkadaş içeriye daldı, beni çıkardı. Aşağı indirildim. Üzerimdeki giysilerde yanık yoktu. Bizi yakanın kimyasal maddeler olduğunu o zaman anladım. Hani yanarken bir ateşin sıcaklığını duyarsınız ya da söndürmeye çalışırsınız, ben öyle bir şey yaşamadım. Alevle gazın birleşiminden yandım ben. Bana hiçbir zaman, eski güzelliğime kavuşamayacağım söylendi. Burnum yok şu an". Aynı Hacer Arıkan katliam günü "bizi diri diri yaktılar" diye bağırıyordu ve yıllar sonra şu soruyu soruyordu: "Beni yakan maddenin ne olduğunu bilmek istiyorum". Hacer Arıkan katliamda kendisini yakanlardan, yakıcı maddeyi kullanma emri verenlerden hiçbir zaman hesap sormadı.

Türk, siyaseten pasif kalmasına rağmen medyada yürütülen birçok önemli tartışmaya dâhil olmaktan geri kalmadı. Nitekim, hukuk bilgisi ve devlete ilişkin meselelere dair keskin Kemalist perspektifi kendisini önemli bir otorite haline getirmekteydi. Türk'ün Türkiye'de eyalet sistemine ilişkin başlatılan tartışmalara yaklaşımı tekçi ulus-devlet fetişizminden ödün ver-



memeye ayarlanmıştı, ülkenin daha az merkezîyetçi bir sistem uygulanması durumunda bölünebileceğini hatırlatmaktan geri durmayacaktı.<sup>2</sup>

Hikmet Sami Türk örneği, Türkiye’de ulus-devletin tarihçesi boyunca hukuk mekanizmalarının devletin kurguladığı hegemonya projeleri doğrultusunda araçsallaştırıldığını açıkça göstermektedir. “Devletin bekası” adına yapılan katliamların hukuki mekanizmalardan azade olması ve hukuk-dışı uygulamaların bizzat hukukçu kimliği taşıyanlar tarafından gerçekleştirilmesi, güvenlik devletinden hiçbir zaman taviz vermeyen bir ulus-devlet için bir istisna değil, aslında kaidenin bozulmadığının en net göstergeleridir.

---

2- “Hikmet Sami Türk: Eyalet sistemi Türkiye’yi Parçalar”, *Vatan*, 1 Şubat 2011.



## 1960'lardan 2012'ye Türkiye'de Devlet: Hegemonya Krizleri, Sol Hareket Ve Kürt Meselesi

Yrd. Doç. Dr. İsmet Akça\* İle Röportaj

**Toplum ve Kuram Dergisi:** *Bu röportajı yaparken günümüz siyasi dinamiklerini ve devlet içerisinde yaşanan dönüşümü tarihsel bir perspektiften anlamak istiyoruz. Sohbetimizin ağırlıklı kısmında günümüze odaklanacağız ama tarihsel bağlantıyı kurarak başlayalım. Bugüne kadar süregelen sistemin özellikle 1960'larda tasarlanması söz konusu. Yani cumhuriyetin başlangıcından 1950'lere kadar aslında farklı bir süreç var. Devlet erkânında, devlet-ordu-siyaset denkleminde bir iç içe geçmişlik, bir uyum söz konusu. 1950-60 arasında ise bu denklemde bir bozulma var. Özellikle ordu ve bir kısım elitlerin siyasetin dışında tutulması tepkiye yol açıyor ve ardından 27 Mayıs 1960 darbesi geliyor. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra devlet içerisinde güç dengeleri nasıl yapılandırıldı ve oluşturulan sistem nasıl bir sistemdi?*

**İsmet Akça:** Ben meseleye nasıl bakmak gerektiğine dair önce genel bir şey belirteyim. *Birincisi*, burada konuşmaya çalıştığımız şey devletin militarist yüzü, güç aygıtları ve bu çerçevede ordu meselesi aslında. Ama devlet dediğimiz şey, sürekli olarak yeniden inşa edilen, toplumsal ve politik aktörlerin güç mücadeleleri içinde şekillendirdiği, kurumsal mimarinin sürekli olarak yeniden inşa edildiği ve o güç ilişkileri doğrultusunda yeniden kurulan bir alan ve bir kurumsal yapı olarak görülmeli. Dolayısıyla da devletin nasıl şekillendiği -devletin militarist veçhesi de söz konusu olduğunda- bu güç ilişkilerine bakarak değerlendirilmek zorunda. Bu güç ilişkileri de sadece siyasi bürokratik elitler üzerinden okunamaz. Bunların siyasi projelerini mobilize edebildiği, dayandığı toplumsal kesimlere de bakarak okumak lazım. Bu şekilde şekilleniyor devlet dediğimiz şey. *İkincisi* de devletin di-

---

\* Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

ğer yüzleri, diğer aygıtlarındaki gelişmeleri ile ilgili. Bunların birbiriyle nasıl bütünleştiğini, farklı tarihsel dönemlerde bu bütünleşmelerden devlet formlarının nasıl ortaya çıktığını sadece militarist veçheye bakarak analiz edemeyiz. Yani ona da yine ilişkiler içinde bakmak gerekiyor ki, devletin nasıl bir politik mantıkla farklı dönemlerde inşa edildiğini anlayabilelim.

### **1960 Darbesi, Yeni Bir Hegemonya Projesi: Politizasyonun Gölgesiyle Savaşan Devlet**

**TKD:** *Bu çerçeve ışığında 1960 darbesini nasıl anlamak gerekiyor?*

**İ.A:** 27 Mayıs'ı konuşacaksak, 27 Mayıs'ı sadece Milli Güvenlik Kurulu'nun anayasallaştırılması, ordunun politik gücünün kurumsallaştırılması, anayasallaştırılması, yasallaştırılması meselesiyle algılayamayız. Yani 27 Mayıs aynı zamanda bir çeşit sosyal güvenlik devleti de inşa ediyorsa, bu ikisini bir bütünlük içerisinde algılamamız lazım. 27 Mayıs öncesinde, aslında Demokrat Parti'nin temsil ettiği bir politik-toplumsal proje var, bu projenin dayandığı toplumsal kesimler var. Sınıfsal anlamda var, kimlik grupları anlamında da var. Buna karşı 1950'lerin özellikle ortasından itibaren oluşan başka bir cephe daha var. Yani CHP'nin siyasi alanda liderliğini yaptığı, CHP'nin yeni bir söz söylemeye başladığı ve yeni taleplerle ortaya çıktığı -bence ortanın soluna kayış denen şey daha oralarda başlıyor- 1957-58'lerden itibaren seslendiği toplumsal kesimler var, özellikle kentli orta sınıf var. Kentte oluşan işçi sınıfına atıf yapmaya çalışılıyor; kentli orta sınıfı soğurmaya yönelik hamleler var. Orduyu da bu bloğun bir parçası olarak görmek lazım. Ama bu, 'burjuvazi orduyu kontrol ediyor, CHP orduyu kontrol ediyor' gibi araçsal bakışa özgü bir ilişki değil. Belli bir politik mantık, proje ve talepler etrafında belirli bir muhalefet var. Demokrat Parti ve onun temsil ettiği şeylere muhalefet anlamında bir araya gelen, zaman zaman ilişkileri çok daha sıkı fıkı ve daha güçlü bağların kurulduğu, zaman zaman bağların gevşek olduğu bir toplumsal muhalefet, siyasal muhalefet geliyor 1950'lerin ikinci yarısında. Nedir bu muhalefet? Bir defa Demokrat Parti'nin tarım, ticaret merkezli ve daha klientalist ilişkilere dayanan iktisadi politikalarından rahatsız olan bir muhalefet. Ayrıca, DP'nin iktisadi politikalarından ve yeniden dağıtma politikalarından rahatsız. Demokrat Parti otoriteryanizminin hedefi kendisi olduğu için, bu siyasal ve toplumsal cephe durumdan rahatsız.

Ordu açısından bakıldığında, Demokrat Parti'nin bu iki boyutuyla eleştirisi var darbeye giden süreçte. (1) Demokrat Parti'nin, devletin kurumsal yapılanması içinde ve politik güç ilişkilerinin mekanizmalarının şekillendiği 1950'ler zarfında orduyu marja iten hamleleri var. Bundan da rahatsızlık var. Orduya dair yapılan birtakım kurumsal düzenlemelerden, orduya dair biçilen rollerden de rahatsız. (2) Çok daha dar anlamıyla ekonomik rahatsızlıkları var, ekonomik pozisyonlarının yeterli olmadığını düşünüyorlar vs. Şimdi 27 Mayıs tek başına ordunun yaptığı bir şey değil, dolayısıyla bu bahsetti-

ğim yeni oluşan cephe, çeşitli aktörlerin içinde yer aldığı, destek verdiği bir darbe. Bu darbe başka bir bloğa karşı, toplumsal siyasal bloğa karşı yapılıyor.

**TKD:** *27 Mayıs nasıl bir devlet ve siyaset projesi gündeme koyuyor?*

**İ.A:** Darbeyi gerçekleştirenlerin kafalarında şu var: İlk olarak, kapitalizmin yeni bir evresi. Yani yeni bir kapitalist dönemin uygun düzenlemelerini hayata geçirmek. Kafalarındaki şey, ithal ikameci sanayileşmeye dayalı bir büyüme modeli. Bu planlı bir kalkınma olacak. Planlama sadece ekonomik planlamayı değil sosyal planlamayı içerecek, sosyal planlamanın en önemli ayaklarından bir tanesi sosyal adalet olacak. Eğer planlı sanayiye dayalı ekonomik kalkınma gerçekleştirilirse, yani pasta büyürse ve bu pasta bir çeşit sosyal adalet ilkesi uyarınca -sosyal devlet ilkesinin anayasaya girmesi bununla alakalı zaten- en azından pastanın bölüşümünde de yeni bir düzenleme getirilirse, bunun toplumsal-politik mücadeleleri özellikle sınıf mücadelelerini engelleyeceği düşünülüyor. Yapılan politik hesap bu. Eğer planlı kalkınma ve sosyal adalet bir arada yürütülebilirse, bu toplumsal-politik mücadelenin önü kesilmiş olacaktır. Böyle bir ortamda 1961 Anayasası'nın içerdiği görece daha geniş haklar ve özgürlükler de kabul edilebilir, taşınabilir bir şey olarak görülecektir. Politik akıl bunun üzerine. Ama bu çerçevede, mesele bir ordunun -yani 27 Mayısçı bloğun- ilericaliği meselesi değil. Orada doğrudan aslında bir iktidar stratejisi, bir iktidar siyaseti var. Nasıl olur da toplumsal mücadeleleri, sınıfsal mücadeleleri, politik mücadeleleri engelleriz? Bu en başından beri var.

**TKD:** *Bu yeni hegemonya projesi pratikte ne ölçüde yürütülebiliyor?*

**İ.A:** En başından beri Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme projesi gayet muhafazakâr bir modernleşme. En büyük korkusu politizasyon. 27 Mayıs'ın olduğu 1960 ve 61 yıllarına baktığımızda güç dengeleri itibarıyla bu anlaşılır geliyor. Beş-altı sene sonra mesela, artık mümkünatı olmayan bir senaryo haline gelecektir bu planlar. Güçlü bir işçi sınıfı hareketi, öğrenci hareketi ve güçlü bir sosyalist hareketin ortaya çıkışı ile toplumun politikleşmesi nedeniyle, bu proje artık mümkün olamayacak. 1960'ların başında bir çeşit modernist iyimserci bir yaklaşım var. Ama bu konuda herkesi ikna edemiyorlar. Sanayi burjuvazisi bir yandan geçişi destekliyor, sanayileşmeye dayalı kalkınmayı destekliyor. Ancak Türkiye burjuvazisini ikna edemiyorlar bu konuda. Türkiye burjuvazisi ve siyasal temsilcisi sürekli rahatsız. "Ne demek sosyal adalet, ne demek sosyal devlet ilkesi, siz komünizmi mi getireceksiniz?" diye suçlamalar yapılıyor.

Aslında 27 Mayıs'ın inşa ettiği yapı, iki ayaklı bir güvenlik devleti bence. Bir tanesi *sosyal güvenlik* bir tanesi *milli güvenlik*. Yani bunu havuç ve sopa gibi düşünebiliriz aslında. Bourdieu'nun bir ifadesi var. Devletin neoliberal dönemi için kullanıyor bilhassa, genel olarak da kullanıyor. Devletin

eril tarafı *-sopa tarafı-* ve daha feminen tarafı *-havuç tarafı-* diye teşbih de yapıyor. Burada sosyal güvenlik mekanizması, yönetim stratejisi olarak öngörülen ve devreye sokulan bir şey. Bunun yanında bir de milli güvenlik ayağı devreye sokuluyor. Bu hem ordunun politik alan içinde kendine çok daha kurumsallaşmış bir iktidar alanı yaratmasına yarıyor, hem de aynı zamanda öngörülen politik senaryonun tutmaması durumunda -bir politik mobilizasyon olursa- devletin sopa gücünün milli güvenlik ideolojisiyle ve siyasetiyle devreye girebileceği bir ortama zemin sağlıyor. Ama 1960'ların başında bence gayet iyimserler. Milli güvenliklikten ziyade bir çeşit sosyal güvenlik siyaseti ile bu toplumsal mücadeleyi soğurabileceklerini, sınıf mücadelesini engelleyebileceklerini düşünüyorlar. Bu projeye belli toplumsal kesimler, mesela işçiler -yani ilgili dönemin işçileri- destek veriyor. Grev hakkı tanınıyor örneğin. Sonrasında yasanın çıkması için 1963'e kadar işçiler yine çok yoğun bir mücadele veriyor. Ama unutmayın ki, Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi bir parti, askeri rejim altında kuruluyor. Nasıl kurulabiliyor? İlerici oldukları için değil, hesap böyle olduğu için. Ama hep temkinliler. Tabi ki sendika olacak, grev hakkı olacak ama sınırları içinde kullanılacağına dair bir söylem var. Şimdi bu strateji, 1960'ların ortasından itibaren çuvallamaya başlıyor. Yani Türkiye'de, kabaca 1960'ların ortasından itibaren toplumun çeşitli kesimleri; işçiler, öğrenciler, aydınlar politikleşmeye başladığı andan itibaren devletin sopa boyutu, sopa aygıtı, yani milli güvenlik aygıtı daha çok ön plana çıkmaya başlıyor.

### **Egemenlerin 'Yönetilemezlik' Söylemi ve 1971 Askeri Müdahalesi**

**TKD:** *Peki 1960'ların sonunda ortaya çıkacak olan sol mobilasyonu sadece yapısal koşullarla açıklayabilir miyiz? Yapısal koşullar derken, Türkiye'nin kentleşmesi, endüstrileşmeye başlaması, üniversiteye giden insanların sayısının artması gibi etkenleri kast ediyoruz. Bir yandan ideolojilerle tanışma denen bir mefhum da var elbette. 1960'ların ortasından itibaren politizasyon kontrolden aslında biraz çıkıyor dediniz. Bunun sol hareketin kudreti, yani ordunun çizmiş olduğu bu iktidar projesine ne kadar tehdit oluşturup oluşturmadığı hakkında neler söylebiliriz?*

**İ.A:** 1967-68'den sonrasına baktığımızda, Milli Güvenlik Kurulu tutanakları kapalı, gizli olduğu için okuyamıyoruz, ama basın açıklamalarından gördüğümüz şeyler var. Baktığımızda, sürekli olarak gündemde olanlar şunlar: Terör, anarşi, öğrenci eylemleri, işçi eylemleri... Bu açıklamaların en çok yapıldığı zaman dilimi 15-16 Haziran 1970 süreci. Şimdi bu süreç giderken, artık bir asayiş, yani güvenlik mantığıyla yönetmek gerektiği, o 1960'ların başındaki iyimserliğin çok işlemediğine dair bir algı ortaya çıktı. Ordu içinde bir sürü kanatta aynı süreçte bir darbe planı yapılıyor. Ben üç tane ana kanat görüyorum. (1) Bir tanesi 9 Mart (1971) darbe girişimi. Yani Baas tipine daha yakın sayılabilecek, daha devletçi, milliyetçi bir ka-

nattan, sol milliyetçi bir çizgide darbe yapılmaya kalkışılıyor. Son ana kadar Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'la, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in burayla temas ettiğine dair güçlü emareler var. Ama mesela (2) Muhsin Batur'un çizgisi bence daha çok 27 Mayısçı bir çizgi. Yani "27 Mayıs'tan sapma var, o yüzden biz bu toplumsal kesimin politizasyonunu yönetemiyoruz" diyen bir siyasi çizgi. Bir de (3) Memduh Tağmaç kanadı var. 12 Mart yapıldıktan sonra daha güçlü bir şekilde ön plana çıkacak olan, Tağmaç'ın temsil ettiği daha klasik, muhafazakâr kapitalist bir çizgi bu. Yani Adalet Partisi çizgisine daha yakın olan "evet bu asiye meselelerini çözmek lazım, bu anayasayla ülke yönetilmiyor, devletin otoritesinin tesisi edilmesi lazım, bu anayasa bize bol geliyor" diyen, 1961 Anayasası'na göndermeler yapan ve dolayısıyla yeniden bir otoriterleşmeye tekrar parlamenter rejime geri dönüş yapan bir çizgi.

Herkes aslında bir çeşit darbe ile kendisinden yana olan bir darbe ile kriz diye gördüğü şeyi tarif etmeye çalışıyor. Neredeyse herkesin ortaklaştığı kriz tanımında ülke yönetilemiyor iddiası var. Hâlbuki 1965-69'da tek başına iktidar olmuş bir Adalet Partisi var. Ama 1969'dan sonra Adalet Partisi ve Demirel'in söylemi de yönetilemezlik krizi üzerine. Bu, dünyada da çok yaygın bir şey aslında. 1970'lerin başından itibaren ortaya çıkacak olan o yeni sağ oluşturacak olan muhafazakâr partilerde çok yaygın bir şey bu 'Yönetilemiyor' söylemi. Bu söylemin dediği şu: "Bu sosyal harcamalarla, Keynesyen politikalarla refah devleti yönetilemiyor, haklar ve özgürlüklerle yönetilemiyor".

**TKD:** *Bu yönetilemezlik söylemine dünya ölçeğinde daha geniş anlamda baktığımızda nasıl bir resim söz konusu?*

**İ.A:** Huntington gibi birisini okuduğunuzda da benzer bir çizgi görebilirsiniz. Huntington'ın neden darbe olur sorusu üzerine yazdığı *Değişen Toplumlarda Siyasal Düzen* isimli 1968 tarihli bir kitabı var. Huntington'un bütün analizi şunun üzerine kurulu: Sınıf kavramını kullanmadan diyor ki "Toplumun çeşitli kesimleri politikleşiyor, *pretoryenizm* budur. (...) Bu politikleşme karşısında bunu emecek yeteri kadar sağlam oluşmuş kurumlar yok, hal böyle olunca bu kadar politikleşme yönetilemiyor tabii (bu noktada) en sağlam kurum olarak ordu geliyor müdahale ediyor, etmesi de meşrudur". Yani Huntington, ABD'nin emperyalist çizgisinin organik aydını olarak darbeler meşrudur diyor. Dolayısıyla ordu burada düzeni sağlar diye bir açıklama tarzı var. Bence Adalet Partisi'nin, Demirel'in "ülke yönetilemiyor", "anayasa bol geliyor" diyen söylemi ile çok uyumlu. Ancak bu söylemle Demirel'in istediği bir darbe değil, sivil bir düzen. Kendi iktidarı altında daha fazla otoriterleşme sağlayan bir takım düzenlemeler istiyor. 1961 Anayasası'nın açtığı alanı kapatmak istiyor aslında. Hoşnut değil. Demirel, Sendikalar Kanunu'nu geçirmeye çalışıyor ama yasa Anayasa

Mahkemesi'nden geri dönüyor. DİSK'i tasfiye etmeye yönelik bir tepki bu aslında. Bu söylem aynı zamanda diğer darbeci eğilimlerin de söylemi. Onlara da zemin hazırlıyor ve çanak tutuyor.

**TKD:** *1971 askeri müdahalesinde bunu nasıl görmek mümkün?*

**İ.A:** 1971'de 12 Mart askeri müdahalesinin metnine baktığımızda bence iki söylem var. Birincisi, "27 Mayıs'ı yeniden ihya etmeliyiz, oradan saptığımız için bu işler oldu" söylemi. İkincisi de, "bu asayiş yani güvenlik, terör sorunu ciddi bir sorun, otoriterleşmemiz lazım. Kontrol altına almamız lazım sorunu" diyor. Bu iki nokta birlikte giriyor metine. Ama bir ay sonra, bir gerilla hareketi ortaya çıkınca, sıkıyönetim ilan ediliyor. Zaten ondan sonra çizgi tamamen muhafazakâr kapitalist diyebileceğimiz, otoriterleşme dediğimiz bir zemine kayıyor. Burada hikâye nedir? Bence 12 Mart toplumsal kesimlerin politizasyonuna yönelik bir darbe olmuştur. Uygulamaları da bu yönde olmuştur. Bir otoriterleşmeyi getirmiştir. Ordunun güç alanını daha da pekiştirmiş ve genişletmiştir. Yaptığı diğer şey de ithal ikameciliği devam edebileceği şekilde yeniden yapılandırmış olmasıdır. Nitekim 1970'lerde ithal ikameciliğin ilk önemli krizini yaşıyor Türkiye. 1970 Ağustos'unda bir ekonomik paket de gündemde, yani Adalet Partisi bu krizle boğuşmakta.

**TKD:** *Türkiye'deki toplumsal muhalefet, işçi sınıfının sendikal hareketi, sosyalist hareket bu kadar güçlü müydü o dönemde, yani devlet için tehdit oluşturacak kadar?*

**İ.A:** Bence retrospektif olarak bu günden bakarsak hayır deriz. Çünkü o hareketin kendisi ciddi derin bir kriz içindeydi. Ergün Aydınoğlu bunu güzel anlatıyor. Bence aktörler o dönemin içindeki algılarıyla hareket ediyorlar. O dönemin içindeki metinleri okuduğumuzda, 1965-66'dan itibaren Türk ordusu, Amerika'nın genel politikaları çerçevesinde, bir anti-komünist mücadele, anti-gerilla mücadelesiyle sürekli şartlanan, sürekli bunu engellemeye yönelik bir gayret içinde olan bir ordu. Üstüne üstlük, bu tarz politikleşmenin ordu içine de nüfuz ettiğini düşünürsek, 9 Mart girişiminde olduğu gibi, kendine sol diyen en azından adını öyle koyan, öyle bir darbe yapacağını düşünen bir hat var; oraya da nüfuz ettiğini görüyorsanız ne ordu için, Türkiye'deki devlet için ne de ABD'nin bölgedeki politikaları açısından tercih edilir bir şey değildir bu. Yani ABD'nin bölge ve Ortadoğu politikası 9 Mart gibi bir darbeyi taşıyamazdı. Dolayısıyla da o dönem içinde aktörlerin algısı bence böyle bir tehdit üzerinden oldu, gerçek güç o olmamasına rağmen. Sonuçta böyle bir müdahale yapılıyor. En azından ara rejimin icraatı bu yönde. Meclis, Adalet Partisi'nin desteğiyle anayasal düzenlemelerde ciddi bir otoriterleşmeye yönelik adımlar atıyor.



**TKD:** 71 askeri müdahalesi olduktan sonra siyaseten aktif çok sayıda solcu tutuklanıyor. Ama siyasi tutuklular için 1974 Affi var, Ecevit ve Erbakan hükümeti tarafından getirilen -Erbakan'ın itirazına rağmen. Aslında sol siyaset manasında 70'lere yön veren birçok sosyalist kadro dışarı çıkıyor bu vesile ile. 68 kuşağının sonraki on yıla taşınması '74 Affi'yla mümkün oluyor. Bunu nasıl açıklayabiliriz? Sadece Ecevit'in siyasi bir manevrası mı?

**İ.A:** Çok iddialı bir yorum olmasın ama bence bu Ecevit CHP'sine, bir çeşit sol popülizme kayma stratejisiyle çok uyumsuz değil. Ecevit'in o dönemdeki sol popülizmiyle, 78'lere kadar süren ve 1973 ve 1977 seçimlerini ona kazandıran stratejiyle çok uyumsuz değil. Kontrol etmek için, sınıf mücadelesini engellemek adına bir konumlanma. Ecevit en başından beri şu şekilde ifade ediyor: "Komünizmi, daha radikal bir sol hareketi engellemek için ortanın soluna kayışı gerçekleştirdim, demokratik solu ortaya koydum". Bu çerçevede özellikle sağ partilerin daha da sağcılaştığı 1970'li yılları dikkate alırsak, AP'nin sürekli kendi sağına kaydığı, MHP ve MSP'ye yüzünü döndüğü bir ortamda, Ecevit kendi sosyal tabanının -sol popülizm siyasetiyle seslendiği sosyal tabanın- biraz gereği olarak da bunu yapıyor. Bir de 12 Mart'ın hapisane politikasını 12 Eylül'den ayırt etmek gerekiyor. 1960'ların siyasallaşması kitleselleşen bir siyasallaşma değil, daha ziyade aydınlar üzerinden giden bir siyasallaşma. Aydınlar, üniversite öğrencileri üzerinden yani. Dolayısıyla hapisanelere giren insanların da bunlar olduğu bir dönem. 1970'lerde sosyalist siyaset kitleselleşiyor. Daha alt sınıflara iniyor, kırdan kente geçenler ve işçiler sosyalist siyasetle daha doğrudan iştigal ediyor. 1960'larda DİSK'te işçilerin radikal bir mücadele içinde olduğu bir politizasyon var tabii, ama TİP'in sosyalist siyasal örgütlerle bağı pek güçlü değil. Hâlbuki 1970'lere baktığımızda o işçiler aynı zamanda siyasal örgütlerde de örgütlenebiliyorlar ve hareket daha da kitleselleşiyor. Bunu, içerde olan kitlenin yapısıyla ve CHP'nin sol popülizme kaymasıyla birlikte, sosyal tabanının ona yaptırdığı bir şey olarak da düşünebiliriz bence.

### **Hegemonya Krizini 12 Eylül Darbesiyle Aşmak: Sınıf Siyasetinin Tasfiyesi**

**TKD:** Buradan 12 Eylül darbesine geçelim isterseniz. 12 Eylül bu sistemde ne yarattı? Hangi gerekçeyle ortaya çıktı?

**İ.A:** İlk önce ikinci soruya cevap vereyim. 12 Eylül bence Türkiye kapitalizminin Gramsci'nin tarifleriyle "organik kriz"ine verilmiş bir cevaptır. Bu bir birikim krizi olduğu kadar aynı zamanda bir hegemonya kriziydi. Hiçbir siyasal aktörün, hem burjuvaziyi yani iktidar bloğunu bir arada tutacak hem de tâbi sınıflardan yani işçilerden, köylülerden yeteri kadar destek devşirecek şekilde, hegemonik bir projeyi ortaya koyamamasıyla alakalıdır. Her ne kadar aşırı parçalı olsa bile devrimci sosyalist siyasetin kitlesel-

leştigi, yoğun mücadele içinde olduğu, yine işçi hareketinin de yoğun bir mücadele sürecinde olduğu bir dönemde bence çok açık ve net bir şekilde bu mücadeleyi bir daha ortaya çıkmayacak, başını kaldıramayacak şekilde sona erdirmeye müdahalesidir. 12 Mart'tan biraz daha farklı. 12 Mart, ithal ikameciliği daha farklı bir şekilde yönetmek üzere bir otoriterleşmeyi beraberinde getiriyordu. 12 Eylül büyük bir kırılmadır. Yepyeni bir döneme geçişin yolunu açan, onu düzenleyen bir şeydir. Bunu Ecevit bile görüyor. 1980'de 24 Ocak Kararları alındıktan sonra Ecevit'in çok açık bir tespiti var: "Bu kararlar parlamenter rejim altında uygulanabilecek kararlar değildir, bunlar Latin Amerika modelini davettir" diyor. Latin Amerika modeli dediği şey ne? 1973 Şili, 1976 Arjantin, Uruguay'daki neoliberalizme geçişi inşa eden, şiddet dozu itibarıyla çok radikal olan darbelerden bahsediyor. Doğru bir şey görüyor gerçekten. Dolayısıyla 12 Eylül buna verilmiş bir cevaptır bence. Galip Yalman'ın sevdiğim bir ifadesiyle "sınıf siyasetine son vermeyi hedefleyen", en azından işçi sınıfının toplumsal politik mücadelesine son vermeyi hedefleyen bir darbedir.

**TKD:** *Türkiye'deki devrimci siyaset bir alternatif yaratabilir miydi 1970'lerde?*

**İ.A:** Bakıldığında, 1977-78'e gelindiğinde zaten bence kendisi kriz içinde devrimci sol siyaset. O krizi şu anda uzun uzadıya açmaya gerek yok, ama sonuçta algı devrimci hareketten kaynaklanan çok ciddi bir tehdit olduğu yönünde. Can, mal, devletin otoritesinin tehdit altında olduğuna dair bir algı var. Mutlaka sorulması gereken bir soru var. 12 Eylül darbesi kendini nasıl meşrulaştırıyor? 1970'lerin sonunda ekonomik bir kriz vardı ama darbe "siyasi anarşi vardı, şiddet vardı" diyerek meşrulaştırıldı. Bu şiddetin başlıca inşacısının formel/enformel yapılanmalarıyla devlet ve onun sivil organik uzantısı içinde yer alan aktörler olduğunu görmek gerekiyor. 1978'deki Maraş olaylarından sonra Ecevit sıkıyönetimi ilan etmek zorunda kaldığı andan itibaren bence zaten 12 Eylül süreci de başlamıştı. 12 Eylül 1980'de değil, 1978'de başlamıştı. Zaten esas niyeti daha erken yapmaktı ama AP'nin hükümet kurabilmesi nedeniyle erteliyorlar, "uygun zemin değil şimdi hükümet kurulmuşken" diye. Yani ordu orada doğrudan bir iç savaş çıkarma peşinde, Türkiye'deki faşist hareketle de ilişki içinde. Devletin legal ve illegal yapılanmalarıyla aslında bir iç savaş stratejisi yapılarak o ortamı yaratıyor. Kendi meşruiyet ortamını yaratıyor. Ondan sonra da yaptığı şey zaten zemini tamamen düzlemek.

**TKD:** *Bu noktadan itibaren militarist rejimin yaptığı hamleleri nasıl okumak gerekiyor?*

**İ.A:** *Birincisi*, selektif bir şekilde seçici bir şiddet uyguluyor. Şiddeti herkese uygulamıyor. Şiddeti politikleşmeye karşı uyguluyor. Politikleşenlere de eşit uygulamıyor. MHP'liler de cezaevine girdi, ünlü "fikrimiz iktidarda kendimiz hapisteyiz" lafını hatırlayalım. Evet, bir gerçekliği vardır, 12

Eylül'ün o radikalizme de bir cevabı vardır. Hâlbuki Türkiye'deki faşist hareketin de en büyük planı, o iç savaş stratejisi olacak, darbe olacak, kendileri de iktidara oturacaklardı aslında. Bu tutmuyor. Hiç tartışmasız açık ve nettir ki 12 Eylül asıl şiddeti devrimci sosyalist hareketlere -bence darbenin asli sebebi- ve Türkiye devletinin her zaman hedefi olan Kürtlere uyguluyor. Kürt hareketi darbe öncesinde çok güçlü olduğu için veya çok açık bir tehdit oluşturduğu için değil bu. Ama 12 Eylül gibi bir darbe yapılmış, böyle bir askeri rejim kurulmuşken devletin şiddet repertuarının en temel mağduru olan Kürtlere yönelik çok açık ve sert bir şiddet uygulanıyor. Uzun uzadıya anlatmaya gerek var mı? Diyarbakır Cezaevi ile ilgili bir iki tane anı bile okunması bence yeterli. Dolayısıyla bu seçici şiddettir. Herkese şiddet uygulanmıyor. Bu da çok yanlış bir algıdır, sanki bütün toplum 12 Eylül şiddeti gördü gibi. Nasıl oldu da bir sürü insan da destekledi bu 12 Eylül darbesini? Destek var ciddi bir şekilde, niye otuz yıl devam ediyor? Destek olmasa nasıl otuz yıl hiç hesaplaşamayacak bununla?

*İkincisi* çok ciddi bir ideolojik tahakküm kuruyor bence. 1970'lerin kaotikliği, anarşizmi, şiddeti, ekonomik krizi vesairesi üzerinden kendini temize çeken, özellikle, görece daha apolitik orta sınıflar üzerinde çok güçlü bir ideolojik hegemonya kuruyor bence 12 Eylül -anarşiye karşı yasayı ve düzeni tesis eden iktidar olarak. Ben, şu bahsini edeceğim gündelik sözlerin çok istisnai bir durum olduğunu düşünmüyorum. Kenan Evren televizyona çıktığı zaman -çocukluğumdan hatırlıyorum- "Atatürk çıktı", "Atatürk gibi adam" sözleri o düzen söylemine oynayan 12 Eylül ideolojisinin ne kadar tuttuğunu gösteriyor.

*Üçüncü* olarak da 12 Eylül şunu yapıyor; devletin bütün formunu değiştiriyor. Bütün kurumsal yapıyı, mimariyi değiştiriyor. İktisadi aygıtlar değişiyor, zor aygıtlarını yeniden tarif ediyor, onların yetki alanlarını, gücünü ve ideolojik aygıtlarını yeniden inşa ediyor. Devletin bütün kurumsal mimarisini tarif ediyor, ama bunun önemi basitçe kurumları tarif etmesi değil. Orada daha önce o alana nakşedilmiş olan güç ilişkilerini değiştiriyor aslında. Öyle ya da böyle kazanılmış olan, tâbi sınıfların devlet alanı içinde tutmuş olduğu mevzilerden geri püskürtüyor bunları. Hem haklar ve özgürlükler alanında -1961 ile 82 Anayasası'nın farkının cevabı burada- hem iktisadi aygıtlar, iktisadi karar alma süreçleri anlamında net bir şekilde yapılıyor bu. Neoliberal kapitalizmle çok alakalı bir durum: Yani tâbi sınıfları, muhalif toplumsal kesimleri devlete bir daha nüfuz edemeyecekleri şekilde yepyeni bir devlet mimarisi tarif etmek. Bunu hem 1982 Anayasası'ndan önce çıkardığı yasalarla yapıyor -biliyorsunuz bütün temel yasalar anayasadan önce yapıldı- hem de 1982 Anayasası ile yapıyor. Bu, onun sadece fotoğrafı aslında.

İnşa ettiğiniz devleti nasıl bir formda inşa ediyorsanız, daha sonraki sosyopolitik süreçler elinizi güçlendirir ya da zayıflatır. Şunu kast ediyorum;

1961 Anayasası'nda grev anayasal hak olarak konulduğu zaman, 1970'te Demirel'in çıkarmaya çalıştığı Sendikalar Yasası Anayasa Mahkemesi'nden geri dönmüştü. Ama 1982 Anayasası ve 1983 tarihli sendikalar kanunu, grev-toplu sözleşme kanunu gibi kanunlar çıkarırsanız, orada güçsüztirdiğiniz kesim işçi sınıfı olur. Burjuvazinin elini güçlendirirsiniz. Bunu farklı kesimler açısından da bu şekilde değerlendirip bakabiliriz. Sonuçta 12 Eylül rejimi öyle bir yapı kuruyor ki devlet mimarisi, devlet-vatandaş ilişkisinin, devlet-toplum ilişkisinin bir kez daha geniş toplumsal kesimleri zapturapt altına alacağı -bunlar işçiler, öğrenciler, Kürtler, Aleviler, politikleşmiş kesimler, üniversiteler, muhalif kimler varsa-, bunların bir daha o politikleşme alanları bulamayacakları yeni bir mimariyi tarif ediyor. Dolayısıyla kendisinden sonra gelecek olan süreçlerdeki bütün güç ilişkilerini, güçler dengesini yeniden tasarlıyor. Çok açık bir şekilde mukteditler lehine bu tasarım. Bence Türkiye hala da o "deli gömleği" ile yaşıyor.

**TKD:** *30 yıldır 12 Eylül sürüyor ama niçin hala bu gömleği çıkarmıyor Türkiye?*

**İ.A:** Bence bu soru için dönem dönem bakmak lazım ama biraz şöyle de okumalıyız: 12 Eylül Türkiye toplumunun önemli bir kesiminden de destek aldı. Bugünkü AKP iktidarının siyasi kadrolarına bakın, onu destekleyen toplumsal aktörlere bakın, organik aydınlarına bakın, gazetelerinde yazanlara bakın, Fethullah Gülen cemaatine, Fethullah Gülen'in kendisine bakın, hepsi 12 Eylül'ü destekliyordu. Türkiye basınının merkez sağ, merkez sol da dâhil kalemlerine bakın, herkes 12 Eylül'ü destekliyordu. 12 Eylül kendi sosyal tabanını kura kura geldi zaten. O sosyal taban üzerinden de devam etti.

### **12 Eylül Rejimine Hem Zehir Hem de Panzehir: PKK / Kürt Hareketi**

**TKD:** *1960 ve 1980'e karşılaştırmalı baktığımızda, 1960 sonrası on yıllık süreçte olmayan bir dinamik aslında 1980 sonrası güç ilişkilerinin içine giriyor. O da Kürt Hareketi. Ortaya çıkışı ve tasfiye olmadan oldukça radikal bir şekilde devletin şiddet tekeline karşı duruşu, 1980 ortalarından başlayıp 1990'larda ciddi bir şekilde kitleselleşerek devletin siyasal, toplumsal, ekonomik düzenine meydan okuması denkleminde yeni bir dinamik anlamına geliyor. Bunun özellikle 1980'ler sonu 1990'lar başında güç ilişkilerine nasıl bir yansımaları oldu?*

**İ.A:** Bana sorarsanız 12 Eylül'ün inşa ettiği, ordunun denetimindeki o siyasal yapı -Milli Güvenlik Devleti yapılanması dediğimiz- nasıl oldu da kendini 90'lar boyunca yeniden üretebildi sorusunun *birincil* cevabı şudur: Kürt sorunu üzerinden ordunun asayiş ve güvenlik paradigmasını yeniden yeniden üretebilmesi, kendisini orada kurmasıdır. İç savaşın olduğu bir ülkede ordu kendi meşruiyetini daha rahat kurabilmiştir. Bu

sadece Türkiye'ye has bir durum değildir. Bu tarz sert darbelerden sonraki sivilleşme süreçlerine bakarsanız, iç savaşın olduğu durumlarda bu çıkış süreçleri daha zordur. *İkincil* mesele de şudur: 1990'lar boyunca Türkiye'de hiçbir siyasal aktör -siyasal partiler düzleminden bahsediyoruz- hegemonik olamamıştır. Yani toplumun geniş kesimlerinden destek alarak güçlü bir iktidar olamamıştır. Askeri vesayetten çıkmak, milli güvenlik devletini bozabilmek için şuna ihtiyacınız var; gücü ve niyeti olan bir siyasal iktidar. Gücü nerden gelir? Güçlü bir toplumsal desteği olmasından gelir. Niyeti de daha farklı bir siyasal projesi olmasından beslenir. Bu 2002'den sonra AKP ile olacak olan bir şey. Dolayısıyla Milli Güvenlik devleti yapılanmasının, ordu vesayetinin kendini 1990'larda yeniden üretebilmesinin ikinci sebebi de budur. Yani çok ciddi bir siyasal temsiliyet krizi ve hegemonya krizi olmasıdır.

**TKD:** *Peki "Niyе bu partiler hegemonik olamıyorlar, toplumla bütünleşemiyorlar, yüzlerini daha ziyade devlet aktörlerine dönüyorlar?" sorusuna nasıl cevap verilebilir?*

**İ.A:** Buna dair iki temel sebep söz konusu. *Bir tanesi* neoliberal kapitalizmin aşırı dışlayıcı politikaları ve bu politikalara iman etmiş olan Türkiye merkez sağ ve merkez solunun bunu kırarak Türkiye'nin yoksullarıyla ve neoliberalizmin dışladıklarıyla buluşmamasıdır. Bunu becerebilenler arasında Kürt hareketini ve siyasal İslamcı Refah Partisi'ni söyleyebiliriz. Bu Türkiye'nin sınıf siyaseti meselesi idi. *İkinci* olarak da siyasal partiler, Türkiye'nin diğer önemli meselesi olan kimlik siyaseti meselesinde ne Kürt sorunu bağlamında ne de din, laiklik ve siyaset ilişkisi, İslami kimliğin nasıl yaşanacağı meselelerinde özellikle 90'ların başından itibaren söz söylemiyorlar. Bu alanı kapatan da bizatihi ordunun kendisidir. "Bunlar güvenlik meseleleridir" diyerek bu alanı kapatıyor. Bu iki faktör; biri Kürt sorunu/iç savaş, ikincisi de temsiliyet/hegemonya krizi, 90'larda ordunun kendi pozisyonunu yeniden yeniden üretebilmesinde çok önemli faktörler.

Geriye dönecek olursak, 1983'te ANAP zaten çok rahat biçimde seçimleri kazandıktan sonra sürekli seçim başarısı düşen bir parti oldu. Sembolik sivilleşme çıkışları yapan ama son tahlilde orduyla hesaplaşma derdi fazla olmayan bir iktidardı ANAP iktidarı. Orada bir SHP-DYP koalisyon süreci, SHP'nin içinde HEP'in de olduğu süreçte demokratikleşme ve Kürt sorununda çözüme dair vaatler olan bir koalisyon oldu ama tam da o dönemlerde -bilhassa 91-93 arası- Çiller, Güreş, Ağar triosuyla ordu ve onun sivil organik uzantıları siyasal alana çok net bir müdahalede bulundu. O da Kürt sorununun demilitarize edilerek belki de siyaseten çözülebileceği ihtimalinin belirlediği 91 seçimlerine giderkenki havayı dağıtan ve Kürt sorununu tamamen bir askeri mesele olarak tarif eden, dolayısıyla da militarize eden bir müdahaleydi. Savaş bölgesinde bulunmuş askerlerin anılarını okuduğunuzda şöyle bir algı çıkıyor: "Biz 80'lerin sonu 90'ların ba-

şında PKK'ye karşı savaşı kaybediyoruz, bu iş artık klasik yöntemlerle filan olacak gibi değil, biz ya bu savaşı kaybederiz ya da başka bir aşamaya geçeriz. Yani bir iç savaş aygıtı inşa ederiz, bütün o ABD'den, NATO'dan öğrendiğimiz iç savaş stratejilerini devreye sokacağımız bir şey inşa ederiz.” Kabaca 91 yılı, bunun devreye sokulduğu bir yıldır. Hem savaşın olduğu bölgede devreye sokuluyor hem de bunun dışında kent merkezlerinde. 1990'ların ağır havasını hepimiz hatırlıyoruz hala. Aşırı baskıcı, ordunun bir yandan Milli Güvenlik Devleti diğer yandan savaş pratikleri üzerinden giden süreç. Yine kent merkezlerinde polis baskısı -o dönem Mehmet Ağar'ın Emniyet Genel Müdürü ve sonra İçişleri Bakanı olduğu dönemi hatırlayalım-, bütün o yapılanma Türkiye'nin üzerine tam bir güvenlik devletini çökertiyor.

**TKD:** *Mesela burada Kürt sorunu bağlamında inşa edilen iç savaş aygıtına bakıldığında tam olarak ne görüyoruz?*

**İ.A:** OHAL'in çok ağır bir şekilde uygulanması var, “ya bendensin ya düşmansın” denilerek yürütülen koruculuk sistemi var, köylerin yakılması-boşaltılması var. Her şeyden önce ilk yaptıkları işlerden biri olarak ordunun organizasyonel ve teçhizat itibariyle yeniden yapılandırılması var. Bir çeşit kontr-gerilla stratejisine uygun daha küçük birlikler, bu küçük birliklere uygun teçhizatla donatılmış ve birlik formuyla dönüştürülmüştür. Özel Kuvvetler Komutanlığı'nın kurulması var, jandarma içerisinde JİTEM'in kurulması var. Polis içinde özel timin kurulmasıyla da tam bir savaş aygıtı inşa ediliyor. Bununla beraber -artık biliyoruz bunu- doğrudan Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararlarla faili meçhuller diye anılan cinayetlerin, listelerin oluşturulması, buna yönelik legal-illegal yapılanmalarla bu cinayetlerin işlenmesi ile savaşın sürdüğü Kürt illerinde, çok net bir yeni savaş taktiği uyguluyor. Askeri olarak buna “alan konsepti” diyorlar, “sivrisinekle mücadele etmek yerine bataklığı kurutmak” diyorlar. Oradaki hesap “ben PKK'ye alan bırakmayacağım, nefes aldırmayacağım. Onu beslediğini düşündüğüm her türlü insani, iktisadi vs ile ortadan kaldıracacağım” diyen yeni bir stratejiye geçiliyor.

**TKD:** *91 yılına tekrardan dönmek istiyorum. Türkiye'de Kürt meselesi tartışılırken hakim bir liberal hava vardır. Özal veya o süreç içerisinde -Eşref Bitlisi de sayalım- yani sizin bahsettiğiniz o trionun başa gelmesiyle tasfiye edilen bir kısım siyasi ve askeri figürden bahsedilir. Sizce 91 yılında, yani 1992-94 sürecinde, zorunlu göç, çatışmalar, yani o savaş aygıtının tam devreye girmemiş olduğu süreçte bunun çözülme ihtimali ciddi olarak var mıydı? Buna dair neler söyleyebilirsiniz?*

**İ.A:** Ben 91'i aşırı bir idealizasyon içinde ele almıyorum. Ama mesela 91 seçimlerine giderken şuna bakalım, SHP'nin söylemi ne? Demokratikleşme, askeri vesayetten çıkma ve bir çeşit sosyal politikayı yeniden devreye

sokmak, iddia bu. DYP'ye bakalım, DYP'de de çok benzer bir durum var. DYP de bir anayasa değişiminden bahsediyor, 12 Eylül ruhundan ufak ufak çıkalım diyor. Artı bir de kendi doğal tabanı olan köylüye yönelik maddi yeniden dağıtım politikaları vaad ediyor. Seçim başarılarının arkasındaki bence temel dinamik bu. Şimdi bu bir imkân olabilirdi sonuçta. Bu iş tek taraflı değil ama bu şöyle bir hali de mümkün kılabilir miydi? Kürt milletvekillerinin SHP üzerinden meclise girmesi falan... Tamam, o hava hemen yemin sonrasında dağıldı ama tarih böyle düz gitmiyor, öteki türlü tarih hep aynı akıyormuş gibi bakıyoruz, çok pozitivist ve düz çizgisel olur "Kürt sorunu hep böyledir, militerdir" demek. Kırılmaları görmek bence önemli, ufak da olsa değişiklikleri görmek önemli diye düşünüyorum. 91 dönemecini biraz öyle düşünebiliriz. Yani o iktidarlar çok daha güçlü olabilselerdi, daha hegemonik olabilselerdi belki orduyla daha farklı bir pozisyon alışa girebilirlerdi, belki, bir ihtimal bu. Bu ihtimal illa gerçekleşecek falan değil ama küçük de olsa orada öyle bir ihtimal bence vardı diyorum. Ama ordu -militarist cephe diyeyim hatta sadece ordu değil çünkü, cephenin merkezinde ordu var- oraya 91 seçimlerinden sonra müdahale etti. Yani "bu tarz meseleler, kamusal, politik meseleler değildir, doğrudan askeri meselelerdir, askeri olarak da bu bir savaştır, ya bu savaşı kazanacağız, ya kaybedeceğiz. Kazanacaksak da bunun gerekliliği yeni bir savaş stratejisidir, her anlamda, sivil hayatın içinde de. Dolayısıyla biz bunu devreye sokuyoruz" dediler. Buna uygun olarak, başta ordu içinde olmak üzere, polis aygıtı içinde de, daha sonra hükümet içinde de -Çiller hükümeti kurulduğunda-, yepyeni bir yapıyı inşa ettiler. Benim 1991 yılına dair yorumum böyle.

**TKD:** *Peki, o trioyu mümkün kılan ne?*

**İ.A:** Bence orada şöyle bir şey var: Türkiye'de Milli Güvenlik Kurulu üzerinden askerler, zaten zayıf olan sivil siyasal iktidara, yani DYP-SHP koalisyonuna, özellikle DYP kanadına bir çeşit ayar çekiyorlar. Şimdi hatırlayalım: Tansu Çiller ilk geldiğinde Bask modeli falan diyerek geldi en nihayetinde. Yani sonuçta hiçbir siyasal iktidar iç savaşın olduğu bir ülkede iktidar olmak, hükümet olmak istemez. Yani kendisi çok MHP tarzı faşizan bir şeye başka tabi. Şimdi o yüzden 91 SHP-DYP koalisyonuna bir şekilde işaret ediyorum. Oraya bence ordu doğrudan müdahale etti: "Bu meseleleri böyle konuşamazsınız, bu meseleler askeri asayiş meselesidir," diyerek meselenin böyle kodlanmasına, böyle görülmesine doğrudan dikkat çekti. Çiller gibi zaten çok zayıf bir siyasi figür, çok rahat buna uydu. Bunda DYP içindeki daha milliyetçi, devletçi kanadın netliği etkili. DYP sonuçta çok da liberal bir parti değil. Yani ciddi bir milliyetçi, devletçi damar var, MHP'ye çok yakın bir kesim var DYP içinde. Ben biraz bu şekilde, böyle bir hizaya çekmeyle bu işin mümkün olduğunu düşünüyorum açıkçası.



**TKD:** 28 Şubat'a geçelim isterseniz. Burada askerlerin -artık nasıl tanımlamak gerekirse, kimileri post-modern diyor, farklı farklı tanımlar var- bir ayar çekmeye kalktıklarını görüyoruz yeniden. Ardından da AKP denen bir parti ortaya çıkıyor. Burada neler değişiyor, ne oluyor?

**İ.A:** Türkiye'de 1990'lara bakıldığında, toplumun politikleşebilmesi, bir siyasal aktörün bu politikleşmeyle birlikte belirli toplumsal kesimlerle bağ kurabilmesi bağlamında ne vardı diye baktığımızda; siyasal ve toplumsal hareketiyle ilk olarak Kürt hareketini ardından da siyasal İslamcılığı söyleyebiliriz. Refah Partisi'nin 94 yerel seçimleri, ardından 1995'teki genel seçimlerde aldığı başarı, birinci parti çıkması, o yükseliş, -91 seçimlerinde de bir yükseliş içindeydi zaten- ve bunu da Türkiye tarzı bir siyasal İslamcılık söylemi ve projesiyle yapmış olması söz konusu oldu. Bunu, toplumun, neo-liberal kapitalizme eklemenebilen daha orta ölçekli burjuvazisiyle hemhal olarak -MÜSİAD'ın temsil ettiği diyelim; hem neo-liberal kapitalizmin en kaybeden, en dışarda kalanlarına, örgütsüz emekçi kesimlere seslenebilmesi, yoksul kesimlerle bağ kurabilmesi, hem daha ümmetçi yaklaşım dolayısıyla etnisist vurgulardan uzak durarak Kürt sorunu bağlamında Kürtlere seslenebilmesiyle- başardı. Nihayetinde güç denen, toplumsal bağları olan, toplumsal bir taban üzerinde yükselen, devlet siyasetine, devlet söylemine seslenmeyen, toplumdaki belli kesimlere dönük söylemleri olan (bu söylemleri şimdi uzun uzadıya açmıyorum) bir siyasal İslamcı söylemle iktidara geldi.

Ama bu siyasal İslamcı proje, Türkiye tarzıydı, yani Mısır tarzı değildi. Milli Görüş hareketine özgü bütün millici eğilimleri de içinde barındıran bir biçimde iktidara geldi. Sadece ordu için olmamakla birlikte, ordunun yapısına bakıldığında böyle bir proje çok kabul edilebilir bir proje değildi. Ordu için kabul edilebilir olmamasının *birinci* nedeni, ordunun bu durumu laik rejimin, seküler rejimin, yüzünü batıya dönmüş Türkiye toplumunun, devletinin bütün o modernleşme projesinin anti-tezinin iktidara gelmesi olarak görüyor oluşu. Bütün algı böyle. *İkinicisi*, 28 Şubat'a destek veren bloğa bakalım. 28 Şubat da öyle dar bir bloğa dayanmıyordu sonuçta. Toplumunu ikiye bölebildi, daha önceki darbe örneklerinde olduğu gibi. Türkiye büyük burjuvazisi, Türkiye'nin kentli orta sınıfları bu durumdan hiç memnun değildi. Refah Partisi, Erbakan, İslami ekonomi birliğinden bahsediyor, ziyaretlerini ona göre yapıyor. Yani sanki o batı bloğu, küresel kapitalizmin ağırlarından çıkacakmış gibi bir işe giriyor, anti-tekelci bir söylem tutturuyor. Anti-kapitalist değil ama anti-tekelci. Türkiye'deki büyük burjuvaziyi, hem "bunlar Batıcı zaten, halkına yabancılaşmış" hem de "bunlar tekelci zaten, ilğimizi sömürüyor" diyerek vuruyor. Ama orada kendi burjuvazisini de koruyan, onun çıkarlarını da gözetten bir söylem var. İç siyasetten bakıldığında, kentli orta sınıflar bunu yaşam tarzına ciddi bir tehdit olarak görüyorlar. Beşli bir deklarasyon vardır, gazetelerde yayınlanan uzun bir 28 Şubat'a destek metni. TOBB var içinde, DİSK var, Türk-İş var, TESK var.



Bir de dünya politikasından bakalım konuya. ABD açısından, ABD hegemonyası altındaki küresel sistemin dışına çıkacak anti-İsrailci, anti-ABD'ci, Batı karşıtı söylemlere sahip bir Refah Partisi iktidarı tercih edilir bir iktidar değil sonuçta. Refah Partisi'nin düzeni anti-Avrupacı, anti-AB'ciydi bu arada. AKP ise bunların tam tersi olacak. Buna dair içeride ve dışarıda oluşan bir bloğun yansımaları olarak görmek lazım 28 Şubat'ta alınan kararları. Burada yapılan ne oldu diye soracak olursak, açıktan bir darbe yapılamadı, gerek de duyulmadı belki. Milli Güvenlik Kurulu kararlarıyla siyasal İslamcı hareket, Refah Partisi, ardılı partiler de kapatılarak, başına vura vura disipline edilmeye çalışıldı aslında. Bunun sonucu ne oldu? Evet, Türkiye'de siyasal İslamcılık o anlamıyla, yani Milli Görüş hareketinin temsil ettiği tarzda bir siyasal İslamcılık başarılı biçimde ezildi ama oradan bambaşka bir şey, AKP çıktı.

Ben AKP'yi artık siyasal İslamcı bir hareket, parti olarak görmüyorum, öyle tarif etmiyorum. Projesinin bu olduğunu düşünmüyorum. Çok ciddi, güçlü dinci muhafazakârlık barındırdığını düşünüyorum ama bunun bir siyasal İslamcılık projesi olduğunu düşünmüyorum. Ne oldu bu arada? Bin yıl devam edecek diye söylenen 28 Şubat süreci bir siyasal iktidar oluşturamadı. Yani o talepleri, o bloğu taşıyacak bir siyasal aktör çıkmıyor Türkiye'de. 1999 seçimlerine kadar yine koalisyonlar, 1999'da üçlü bir koalisyon ki arkasında da DSP ve MHP'nin rüzgarını şişiren Öcalan'ın yakalanması meselesi var, o üçlü zayıf koalisyon hükümeti, 1,5 sene sonra 2001'de de Türkiye tarihinin en derin ekonomik krizi. Ve buradan çıkan, 2002'de seçimlere giderken kurulan AKP iktidarı, kendi pozisyonunu bütün bu geçmiş döneme karşı kurdu. Yani yani bütün bir başarısızlıklar dönemine karşı ben yepyeni bir dönemim, yepyeni bir projeye sahibim diyerek topluma seslenen bir parti olarak çıktı.

### **AKP'de İmanın 3 Şartı: Neo-liberalizm, Dini Muhafazakârlığa Dayanan Kimlik Siyaseti ve Otoriteryanizm**

**TKD:** *Peki AKP'nin dayanakları neler, siyasal dayanakları, uluslararası dayanakları, devlet içindeki dayanakları?*

**İ.A:** 2002 itibariyle mı soruyorsunuz?

**TKD:** *Yani, evet, ortaya çıkış sürecinde.*

**İ.A:** Çok değişiklikler var gelişen süreçte, ama ben AKP'nin üç ayaklı bir hegemonya projesi olduğunu düşünüyorum. Birinci ayak neo-liberalizm. Dünyada neo-liberal sosyal politika rejiminin devreye sokulduğu bir dönemde Türkiye'de bunu ilk defa yapan bir parti olduğunu düşünüyorum. Neo-liberalizmin iktisadi ve sosyal politika boyutuyla bütün politikalarını sahiplenmiştir. *İkinci* sacayağının dinci muhafazakârlığa çok ciddi bir şe-

kilde dayanan bir çeşit kimlik siyaseti olduğunu düşünüyorum. Burada yıllarca dışlanan Türkiye'nin sessiz muhafazakâr, müslüman kitlelerini içermeye stratejisi var, ya da mütegayrin Sünni kesimi içermeye stratejisi var. Hem iktisadi olarak hem kültürel anlamda. Ama bu kimlik siyasetinin aynı zamanda Kürtlere de, başka kimliklere de seslenen bir boyutu var. "Benim kontrolüm altında olduğu sürece, benim tarif ettiğim şekilde yaşadığı sürece, benden özerk bağımsız politikleşmediği sürece kimliklerin varlığını tanırım, o kadar dert değil," diyen, klasik Türk milliyetçiliğinden bu sebeple farklılaşabilen bir kimlik siyaseti söylemi var. *Üçüncüsü* de otoriterlik bence, bir çeşit siyasal otoriteryanizm. Bu ise Türkiye merkez sağının bu monolitik, milli iradeci, çoğunluk iradesine dayanan milli iradeci söylemi. Daha tekçi bir zemine dayanan ama kendini aynı zamanda neo-liberalizmin anti-demokratik siyasal eğilimlerinden beslenerek kuran bir otoriteryanizm olduğunu düşünüyorum.

Bu üç sacayağına dayanıyor AKP, lakin iddia olarak başka bir şeyle çıktı. 2002'de, 2001 krizi olmuş, Türkiye'nin bütün merkez sağ, merkez sol partileri zaten 90'lar boyunca yaşadıkları derin krizden çıkamamışlar, 2002 seçimlerine giderken yepyeni bir parti var ve bu parti topluma sesleniyor. Bu parti diyor ki, (1) "Ben dünya sisteminden kopmuyorum, neo-liberal politikaları devam ettireceğim ama ülkeyi böyle krize de sokmayacağım, krizden çıkaracağım, ekonomik büyüme vaat ediyorum, kalkınma vaad ediyorum, aynı zamanda neo-liberalizmin yarattığı yoksullar için de politikalarım var, yeni politikalarım var". (2) "Ben bu kimlik siyasetinde baskıcı uygulamaların dışına çıkacağım, dışlanan Müslümanları içereceğim, Kürtlere dair söyleyecek sözüm var. (3) Bütün otoriterliğine rağmen, o sacayaklarından bir tanesi olmasına rağmen aslında, diyor ki, "Ben 2000'lerin başına kadar gelen 1990'ların siyasal krizinden toplumu çıkaracağım ve bunu da demokratikleşme vaadiyle yapacağım". Böyle seslenerek Türkiye'nin değişik toplumsal kesimlerinden destek aldı ve bunu 2007 ve 2011'de de arttırarak devam ettirdi. Ayrıca, AKP'nin kendi geleneğini olan Milli Görüş gömleğini çıkardığını bağırmasının sebebi, "anti-AB'ci falan değilim, tam tersi AB reformlarını destekliyorum" diyor oluşudur. Çünkü kendisine alan açması lazım, siyasal alanını genişletmesi lazım. Böyle bir araçsallığı var AB sürecinin. Kesinlikle anti-ABD'ci falan değilim, aksine dünya sistemine entegreyim, onun bir parçasıyım diyor. İslami ekonomik bilmem ne, pazar falan gibi hayallerim yok diyor. Zaten parti kurulmadan önce, sonuçta gidiyor ABD'de icazetini alıyor, onayını alıyor, nasıl bir parti olduğunu anlatıyor. Dolayısıyla içeride ve dışarıda mevcut hâkim yapıya gayet eklemlenen bir parti olarak 2002'de kuruldu AKP. Çok derin siyasal ve iktisadi kriz yıllarının ardından da seçimde %34,5 oy aldı. %10 barajı olduğu için de iki tane parti meclise girebildi, AKP %34,5 oy aldı, milletvekillerinin %66,5'ini aldı. Böyle olmasaydı ikinci seçim zaferi olabilir miydi 2007'de, olamayabilirdi. Tek başına bir iktidar olamazdı.

**TKD:** *Yaklaşık on yıllık bir iktidar süreci var AKP'nin. Bu iktidar sürecinde, devletin 1960'lardan beri kurulan sisteminde ciddi bir değişiklik olduğunu görüyoruz, sivilleşme deniliyor; öyle mi gerçekten? Yani burada AKP'nin orduya dair yaptığı düzenlemeler gerçekten orduyu siyaseten etkisizleştirip, askeri vesayet düzenine son vermeye yönelik midir?*

**İ.A:** O zaman nihai analizi başta söyleyeyim, bence AKP, evet, bir sivilleşme gerçekleştirmiştir. Görece özerk bir politik aktör olarak davranan ordunun elini kolunu bağlamıştır bugün itibariyle. Bu ne kadar böyle gidecek, onu konuşmak lazım ama AKP bunu yaptı bence. Ama bunu yaparken de bunun yerine koyduğu şey daha demokratik bir siyasal hayat, daha demokratik bir devlet yapılanması olmadı. Hem bir sürü alanda daha otoriterleşmeyi beraberinde getirdi, hem de kendi kontrolünde bir güvenlik siyasetini ve aygıtlarını inşa etti. Yani AKP'nin derdi meselelerin askeri yöntemlerle çözülmemesi falan meselesi değil. AKP'nin derdi kendi kontrolünde olmayan ordu meselesiydi. AKP'nin şu anda kendi kontrolünde ordusu var, kendi kontrolünde polisi var, kendi kontrolünde jandarması var. İsteddiği şey buydu.

**TKD:** *O zaman AKP'nin liberallerden ve solculardan aldığı desteğe pragmatik bir şekilde yaklaştığını söyleyebilir miyiz? Yani bir taraftan sivilleşme vaadederken ve ordunun sistem içerisindeki gücünü kırarken o toplumsal tabanı da arkasına almaya çalıştı?*

**İ.A:** AKP oradan kendine çok ciddi bir meşruiyet devşirdi. Bunu çok uzun konuşmak lazım. Türkiye'de sağ entelijansiyada ve sol entelijansiyada da çok yaygın olan bir tarih okuması, devlet okuması sorunuyla alakalı bir durum var. Yani zannediyorlar ki Türkiye'deki otoriteryanizminin tek sebebi orduydü. 12 Eylül'ü ordu darbeci olduğu için yaptı diye bir okuma oluyor. Dolayısıyla ordu karşısında bir sivilleşme olursa bu otomatik olarak Türkiye'nin normalleşmesini getirecekti. Türkiye'de burjuva demokratik devrimi yaşanmış olacaktı, sonra da diğer meselelere bakacaktık. Bu çok düz, çizgisel, kaba bir yaklaşım. 12 Eylül'de inşa edilen militarizmin aynı zamanda neo-liberalizme eklemlenmiş bir militarizm olduğu görülebilseydi, Kürt sorununun orada ne kadar merkezi bir yer kapladığı tarif edilebilseydi, Kürt sorununu çözmeden yaşanacak bir sivilleşmenin ne kadar sakat bir sivilleşme olabileceği, demokratik açıdan ne kadar yoksun bir sivilleşme olacağı görülebilseydi... Böyle bir görüşün mümkün olması için devlet dediğimiz şeyi başka türlü analiz edebilmek gerekiyor. Gerçekten Türk tarih yazıcılığıyla da alakalı bir sorun. Bunu göremeyen, Türkiye'deki tek mesele ordu diyerek karşısına da sivilleşmeyi koyan sol ve liberal kesimler diğer iktidar pratikleriyle ilişki kuramayışlarının sonucunda AKP'nin bu söylemlerine çok rahat eklemlendi. Zaten kurmuş oldukları analizler AKP açısından da çok rahat meşruiyet zemini oluşturdu. Yani şu düşünülemedi: Türkiye'de aynı anda hem ordu, militarizm hem de AKP eleştirilebilir,

AKP'nin buralarda aldığı pozisyonlar eleştirilebilir. Aynı anda yapılabileceği görülemedi, tercih edilmedi politik olarak, AKP de bunu kullandı, referandumdan sonra hepsine teşekkür etti. Sizin işiniz bitti dedi. Şimdi o arkadaşlar AKP eleştirisi yapıyorlar bol bol gazetelerde.

**TKD:** *AKP şu an tümüyle orduya hâkim mi sizce?*

**İ.A:** AKP tümüyle orduya hâkim demek için biraz erken. Ama son iki yıldır yapılan YAŞ atamalarıyla, özellikle son YAŞ'la beraber, kendisi için çok sorun yaratmayacak bir komuta heyeti oluşturdu. Özellikle Ergenekon dava süreci çok önemli, yani onun politik olarak kullanımı çok önemli AKP tarafından. Çünkü ordunun elini kolunu bağlıyor. AKP belli bir kanadı tasfiye etti ordudan. 2003-2004'te kendisine darbe planı yapan, darbe girişiminde bulunan kanat zaten bu. Bu kanadın politik çizgisi belki, bir çeşit Avrasyacılık, ya da buna benzer bir perspektif. Dünya kapitalizmiyle, ABD hegemonyasıyla falan çok uyuşan bir şey değil. Bu kanat bence tasfiye oldu ama ordu tamamen AKP'nin kontrolünde demek için biraz erken. Epey yol aldı AKP, ama bu geri dönüşü olmayan bir yol demiyorum.

**TKD:** *Yani aslında askerler hala çok güçlü sistem içerisinde.*

**İ.A:** Bence şu anda değiller. Ama bu geri dönebilir. Yani AKP bu işi çok rövanşist bir mantıkla yürüttüğü için üç gün sonra da bugünün mağlupları rövanşist bir mantıkla yeniden rövanşı almaya koyulabilirler. Daha yapısal reformlara ihtiyaç var hala. Sivilleşme konusunda AKP'nin attığı adımlar sınırlıdır hala. Bakmayın AB reformları üzerinden bazı şeyler yapıldı. Ama esas olarak AB reformları değil, Ergenekon davasıyla ellerini kollarını bağladı. Yargıyı, emniyeti kullanarak çok kilitledi.

### **AKP Hegemonyası Duvara Çarptığı Yer: Kürt Siyaseti**

**TKD:** *AKP'nin son on yılda adım adım tesis ettiği hegemonyanın nasıl işlediğine baktığımızda, normal koşullarda hegemonik bir odağın kullanabileceği mekanizmaların benzerlerini görebiliyoruz. Mesela doksanlarda ordu veya Kemalist rejim DGM'leri kullanırdı, şimdi bakıyoruz Özel Yetkili Mahkemeler var. Ayrıca medya üzerinde muazzam bir tekelleşme söz konusu şimdi. 1990'larda söylemleri tekleştirmeye yönelik ordu tarafından brifingler verilirdi. Burjuvazi ile kurulan ilişkide niteliksel bir dönüşümden bahsetmek mümkün. Devletin daha ciddi bir piyasa aktörü olmasından ve aynı zamanda rant yaratmasından bahsedilebilir. Sormaya çalıştığımız, olanlar bu kadar basit bir şekilde ele alınabilir mi? Bir de, AKP'nin Kemalizm'den ayrılan söylemleri bir tarafı var: Kemalistler bunu yaparlarken cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ciddi bir halk desteğine sahip olamadılar, daha çok despotik güç üzerinden bunu kurmaya çalıştılar. AKP, toplumun yarısından fazlasının oyununu alarak dipten, rıza tabanlı yapıyor bunu, akıllara faşizan sosyo-politik du-*

*rumları getirecek bir proje söz konusu. Durum, bu çizdiğimiz çerçeveye kadar basit olmasa gerek.*

**İ.A:** Tabii değil. Bir defa, mekanizmalarda ciddi farklılıklar var. AKP Kürt sorunu bağlamında, 2009'dan itibaren çok benzer şeyleri kullanıyor. Doksanlara geri mi dönüyoruz gibi bir tartışma var ya, bence dönmüyoruz daha farklı bir şey var karşımızda. Bazı açılardan benziyor ama daha farklı bir şey var. O farklılıkları görmek önemli, karşı mücadeleyi görebilmek açısından. Hem daha farklı hem de daha tehlikeli bir şey var. Doksanlarda kaba çıplak iktidar vardı. Despotik güç diye tarif ettiğiniz şey ona denk geliyor değil mi? Orduydu, emniyetti, Ağar'dı, onların silahşörleri, JİTEM'di ve bunların aslında toplumsal meşruiyet sınırları da biliniyordu. Bunlar toplumsal meşruiyet, rıza üzerinden yapmıyorlardı. Böyle bir ihtiyaç da duymuyorlardı çok fazla. AKP iktidarı hegemonik bir iktidar, ciddi bir toplumsal desteğe sahip bir iktidar. Bir rızanın bu kadar otoriter yolları kullanması, yasaların bu kadar otoriterleşmesi daha vahim bir şey. O otoriterleşmeye güçlü bir rıza var anlamına da geliyor. Ama tabii hiçbir hegemonya mutlak değil. Her hegemonya projesinin çatlakları var. AKP açısından da var. *Birincisi*, yürüttüğü neo-liberal politikaların çatlakları var. Bu sosyal politikayı daha ne kadar sürdürecektir belli değil. 2008 tarzı bir krizi var ki, daha ciddi bir kriz olacağı belli, bunu nasıl yönetecek? Bunlar hepsi politik anlamda çatlaklar ortaya çıkıyor. Kriz oldu diye otomatik olarak biten şey yerine yenisi gelmez ama politik imkânlar doğar. AKP hegemonyasının çatlaklarını derinleştirir. Oraya politik olarak müdahale ederseniz, kim müdahale ederse ona göre inşa edilecektir. Bir boyutu bu, diğer bir boyutu da otoriterleşme. Kürt sorununa en sonunda geleceğim çünkü bence şu anda en büyük muhalefet oradan geliyor.

*İkincisi* bu otoriterleşmeye maruz kalan tüm kesimlere AKP şunu diyor: "Milli iradenin çoğunu aldım kardeşim, bu irade de bende, benim dediğim gibi olmayacaksa işler, herhangi bir meseleye dair bundan farklı ses çıkarıyorsanız, nerede olursanız olun, medyada, üniversitede, sokakta, mecliste... sizi tanımıyorum. Sizin yeriniz mahkemedir ve hapisanedir. İçeride tutarım ya da dışarıyı bir çeşit hapisaneye çeviririm." Aslında yaptığı şey bu. Girdiğimiz ruh hali bu. Politik hiçbir şeyi olamayan sıradan insanlar bile artık, "ya biz de alınırsak" diye düşünüyorsa bu, AKP'nin korku siyasetinin tuttuğunu gösterir.

*Üçüncü* en önemli çatlaklardan bir tanesi bence Kürt sorunu bağlamında ortaya çıkıyor. AKP siyasetinin tutmadığı, duvara çarptığı, muhalefetle karşılaştığı yer bence Kürt siyaseti. AKP burada ne yapmaya çalıştı diye baktığımızda: AKP 2002'de iktidar oldu. AB süreci, ondan sonra ateşkesler, dönemin imkânlarından da yararlanarak 2002'den 2005 sonuna kadar "AB reformu, demokratikleşeceğiz, iyi şeyler olacak" dedi ama fiiliyatta

yaptığı işler çok sınırlı düzenlemelerle kaldı. Dil konusunda, TV konusunda yaptığı çok çok sınırlı düzenlemeler vardı. Toplum sürekli bir vaatle oyaladı, uyuttu. Burada da en büyük hedef olarak AB'yi gösterdi. Aslında mevcut ortamdan, görece dinginlik ortamından faydalandı. Kürtlere yönelik, ben sizi Müslüman kimliği üzerinden içeriyorum söylemi de tuttu. Bu anlamda devletin klasik etnisist Türk milliyetçiliği söyleminden AKP'nin farkını görmek gerekiyor. 2005 sürecinde AB projesi dibe vurdu, ateşkesler bitip yeniden silahlı çatışmanın başladığı ortamda, AKP, "Ben orduyla Kürt sorunu üzerinden bir yakınlaşma yaşayabilir miyim?" diye düşündü "Evet, bu sorun bir terör sorunudur, bir askeri sorundur" diyerek. 2005'in sonbaharından itibaren 2008'lere kadar uzanan bir süreçte AKP klasik milliyetçi devletçi söyleme geri çekildi. AB siyasetinin 2005 sonunda Türk siyasetinde değerini yitirmesiyle Türkiye'nin adaylığının ciddi bir tartışma konusu haline gelmesi ve AB anayasasının reddedilmesi ile AKP daha klasik bir söyleme kaydı.

**TKD:** *Bu süreçte AKP ve TSK ilişkilerini Kürt meselesi ile birlikte nasıl bir çerçevede anlamak mümkün?*

**İ.A:** AKP'nin burada duvara çarptığı dönem, 2007 başı cumhurbaşkanlığı seçimleri, Abdullah Gül'ün veto edilmesi, 27 Nisan e-muhtırası. AKP orada Türkiye tarihinden en sert cevaplarından birini vererek yani hodri meydan seçim diyerek, 2007 seçimlerinden %46.5 ile çıkınca kendini daha güçlü hissetti. "Bu sefer gücüm var"ı hissetmeye başladı. Zaten devlet aygıtlarını yavaş yavaş kontrol altına almaya başlamıştı. Ondan sonra orduyla bir hesaplaşma sürecine girdi. Kara harekâtı oldu. Çünkü ordu en nihayetinde AKP'yi buradan sıkıştırıyordu. "Gel bakalım hadi bu meselede ne yapıyorsun" diyor. Ordu, doksanlar boyunca oluşmuş milliyetçi, militarist toplumsal havayı arkasına alarak AKP'yi sıkıştırmaya çalışıyordu. AKP karşısında kendi mevzilerini tutabilmek veya yeni mevziler kazanabilmek için. 2005'ten 2008'e kadar uzatabileceğimiz bu süreçte kabaca böyle bir oyun oynadığını düşünebiliriz.

Daha sonra AKP'nin Kürt sorununa dair başka bir hamlesi oldu: Demokratik açılım. Bence, AKP Kürt sorununu kendi kontrolü dâhilinde çözmeyi düşünüyordu ya da en azından kendi kontrolüne almayı. Bunu kaçınılmaz kılan iki temel dinamik vardı: *Birincisi* içeride orduya karşı yürüttüğü mevzi savaşında, ne kadar orduya yakınlaşmaya çalışsa da özellikle cumhurbaşkanlığı seçiminde gördü ki, ordu onu kabul etmeyecek, bu evliliği istemeyecektir. Kürt sorununu, henüz kontrolü altına alamadığı orduya bıraktığı sürece, kendi iktidarı tehdit altında olacaktı. *İkincisi* Davutoğlu'nun mimari olduğu, bölgede bir emperyal güç olabilme iddiası ile alakalı. İçeride iç savaş varken kolay yapılabilecek bir şey değil bu. Bu sorunu AKP'ce çözülebilmesi adına yola çıkıldı. Demokratik açılım muhabbetinin arkasında böyle bir şey olduğunu düşünüyorum.



Keza uzun zamandır görüşmelerin yapıldığını, devletin PKK ve Öcalan'la görüştüğünü artık biliyoruz. Aslında o zamanlarda da görüşülüyordu. Türk kamuoyu buna hazır değildi. Şimdi bu da biliniyor. Böyle bir hazırlık sürecinden sonra belki Habur bir kırılma noktası olabilir. Habur'da yaşanan süreç ve orada toplumdaki gelen devletçi, milliyetçi tepkiler karşısında AKP çözüm diye tarif ettiği şeyin hattını değiştirdi. Belli açılımlarla halledilebilecek bir meseleyi otoriter bir sürece soktu. Oradaki önemli dinamik bence şu oldu: Hem 2008 sonu 2009'un başında derin bir ekonomik kriz yaşanıyor hem de yerel yönetimlerde Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerde seçimleri kaybediyordu. 2011 seçimleri öncesinde yeni bir strateji geliştirdi AKP. Oynayacağı yeni tabanı tarif etti: Milliyetçi taban. MHP'yi parlamento dışında bırakarak seçime girdi. *İkincisi* de, bence bu daha önemli, AKP -belki ilk demokratik açılım adımı da bu vardı- Haburdan sonra net biçimde dedi ki "Tamam ben bu konuda yine bir şey yapacağım, bu konuyu kontrolüm altına alacağım. Kürt silahlı hareketinin de, Kürt siyasal hareketinin de, Kürt toplumsal hareketinin de belini kıracağım. Onları güçsüz bırakacağım, ne yaparsam ondan sonra yapacağım. Yeni anayasa yaparsam da öyle yapacağım. Yani politik olarak bir aktörle muhatap olmayacağım. Ben nasıl diyorsam öyle olacak". Güçlü bir Kürt muhalefeti varken bu mümkün değil. Dolayısıyla bence hareketi Kürt hareketini bütün kanatlarıyla tasfiye etmeye yönelik bir şeye dönüştürdü. KCK davaları, yargılamalar, tutuklamalar, siyasi linç diye tarif edilebilecek hamleler bunun ürünü. Yargı, emniyet ve medya sacayakları üzerinden gitmekte bu operasyon. Dolayısıyla bu hattı tarif etti. Kürt hareketini tasfiye edecek, belini kıracak. Bunu da yargı, medya ve emniyet üzerinden yapmakta, KCK sürecinin gösterdiği üzere. Artı olarak Kürt silahlı hareketine karşı her türlü askeri aracı devreye soktu. Burada yeni bir tarif daha yaptı.

### **Devletli AKP'nin Güncel Kürt Siyaseti: Yeni Olan Ne Kadar Yeni?**

**TKD:** *Şöyle bir benzerlik yok mu? Savaş nasıl sona erdirilecek diye doksanlarda da tartışılırdı. Doksanlarda devlet erkânı hep şunu söylüyordu "Terör varken demokrasi olmaz, demokrasi istiyorsunuz ama terör yapıyorsunuz". Bugün AKP de diyor ki, "Terör varken çözüm olmaz". Aynı noktaya çıkmıyor mu?*

**İ.A:** Bence benziyor ama tam olarak aynı diye tarif etmemek lazım. *Birincisi* AKP'nin söylemleri ile alakalı. Mesela ne güvenlikten ne de demokrasi-den ödün vermeyeceğiz söylemi. Bence bu önemli, söylem düzeyinde olsa da. Doksanlar imha politikasına dayanıyordu. Kelimenin tam anlamıyla imha politikasına. İşte faili meçhullerle, köy boşaltılmasıyla cinayetlerle... Doksanlardan farklı olarak (*İkinci* husus) AKP bunu yapmıyor, imha değil de tutuklama üzerinden işleyişi bozuyor. Toplumda yarattığı etki de farklı. Ona göre dilini kuruyor. Daha önce imha edilecek olan "terörist"i, "hukuk" çerçevesinde, yasalar çerçevesinde cezalandırılması gereken "terörist" diye konumlandırıyor. Bu stratejilerdeki nüanslara dikkat etmek de fayda

var. Çünkü en azından Kürt hareketinin kendi toplumsal tabanı dışında, kendi seslendiği toplumsal taban üzerinde bu sayede meşruiyet kuruyor.

**TKD:** *Aslında söylemde bir farklılık var ama uygulamada, imha siyasetinden vazgeçildiğine ilişkin çok net bir şey söylemek mümkün mü?*

**İ.A:** Bence doksanların imhasının niteliği daha farklıydı. Doksanların imhası sadece savaştan gerillayı imha etmeye yönelik değildi. Bütün o faili meçhulleriyle, vesairesiyle organik ilişkilerin içerisinde olanları da imhaya yöneliyordu. Bugün o tarz bir imha değil. Başka bir mekanizma işliyor burada. Ama AKP aynı zamanda silahlı Kürt hareketini PKK'yi bitirmek için açıktan imha siyaseti de yapıyor. Sonuçta bu askeri bir iştir diyor. Buradaki değişiklik, AKP'nin bunu daha çok sivil, siyasal iktidarın kontrolündeki zor aygıtlarıyla yapma beyanı. Kendi kontrolündeki bir yapı üzerinden yapmaya çalışıyor. Zorunlu askerler üzerinden değil de profesyonel askerlik üzerinden. Çünkü 2006 ve 2007 yıllarında toplumda politik dilini bulamayan ciddi bir rahatsızlık vardı bu konuya dair. Bunlar farklılıklar. Bence bu farklılıklara işaret etmek gerekiyor. Evet, AKP Kürt silahlı hareketine, PKK'ye karşı doğrudan savaşa imhayı benimsemiş durumda. Beri taraftan da Kürt hareketinin bütün politik kadroları, toplumsal hareket içindeki yapıları için başka bir şey kurguluyor. KCK operasyonlarıyla politik olarak imha ediyor.

Bu süreç başka bir şeye evrilebilir mi? Daha doksanlar vari imha olabilir mi? Tabii ki olabilir. Şu tercih çok tehlikeli bir tercihtir. Sadece AKP iktidarının çatlağı olmasının ötesinde Türkiye toplumunun çatlağı. Daha vahim olanı bu. AKP hegemonyasını dağıtacak, kıracak çatlak olması diğer bir mesele. Siz eğer Kürt hareketini tasfiye etmek, Kürt sorununu kendi meşrebinizce çözmek istiyorsanız, bu olacak iş değil, bunun olamayacağı en az otuz senelik bir hikâyeye. Bunu yapamaz, yapamayacaktır da. Bence AKP iktidarı da bunu biliyor. Bence pazarlığa oturacağı zaman her neyse, anayasa hazırlık süreci olabilir belki, masaya oturduğunda karşısında *özne* görmek istemiyor. Bu yüzden Kürt Hareketinin gücünü tüm varyantlarıyla, kanatlarıyla, alanlarıyla yok etmeye çalışıyor. Kürt hareketinin bundan sonra ne yapacağını bilmiyoruz, bu kadar baskıya rağmen, politik kanadının, silahlı kanadının ne yapacağını daha görmedik. Dolayısıyla bu meselede, çok tehlikeli bir siyaset izliyor AKP. Barış adı altında çok açık bir savaş siyaseti izliyor. Bu sivilleşmiş bir iktidarın savaş siyaseti ve bu AKP'nin siyasi çatlağının olmasının ötesinde Türkiye'nin çatlağı olacak artık. Hep böyleydi bu sorun ama çok daha riskli bir şekilde karşımıza çıkacak. Bir de doksanlardan farklı olarak 2000'lerde başka bir sosyolojik durumu konuşmak lazım. Linç girişimleri vesair üzerinden, doksanların ektiği tohumlar var. Gerçek bir iç savaş riskimiz var. Doksanlarda öyle ya da böyle Türkiye devleti savaş bir bölgede çerçeveleyebildi, o coğrafyada. Bugün bu savaş siyasetinin en



büyük risklerinden bir tanesi bu. Bu yüzden toplumsal bir fay hattına, insanların gündelik hayatlarında birbirlerini katletmeye başlayacağı bir süreçte doğru gidiyoruz. Bu bir felaket. Bu çok tehlikeli bir oyun.

**TKD:** *Son olarak, Uludere katliamından sonra şöyle değerlendirmeler de oldu. Bu olay sonuçta kime yararlı olmuştur? PKK'ye, Kürt hareketine yararlı olmuştur ama AKP'ye zarar vermiştir. Dolayısıyla bu bir ordu komplosudur.*

**İ.A:** Türkiye'de komplocu zihniyeti biz hep milliyetçilerle özdeşleştiriyorduk ama bence AKP, özellikle Gülen Cemaati'ne yakın medya bu konuda eski rakiplerinden komplo zihniyeti ve psikolojik savaş konusunda çok şey öğrenmiş... Şimdi AKP bütün iktidar stratejisini bunun üzerinden kurdu. Türkiye'de iktidarı, devleti her zaman askeri ve onun uzantısı bürokratik elitler kontrol ediyordu. Bu gerçekliği yansıtan bir şey değil ama söylemsel olarak başarılı oldu. Dolayısıyla AKP de böyle geldi. Ordu dedi, CHP dedi. Yargı dedi. Artık hepsini AKP kontrol ediyor bir şekilde, kullanıyor. Bunun gerçekliği, tekabül ettiği dönemler kapandı artık. Yani yargı, yüksek öğretim, cumhurbaşkanlığı, ordu başkanlığı. Bunlar Kemalist bürokratik kadronun kaleleri, aygıtlarıydı sonuçta. Hiçbirini şu anda bu kadrolar kontrol etmiyor. Bu söylem miadını dolduran bir söylem ama AKP kendi kimliğinin oluşturucusu olarak onu kullanıyor. Aksi takdirde bütün bunların siyasi sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalacaktır.

**TKD:** *Teşekkürler.*



# Bir Asimilasyon Projesi: Türkiye’de Yatılı İlköğretim Bölge Okulları

Ayhan Serhat Işık\* ve Serhat Arslan\*\*

**Kurtasî:** Ev nivîsar ji bilî dîroka dibistanên yatilî (şevîn) û tecrubeyên wan yên li welatên Rojava, dê bêhtir li ser pêkhatina îdeolojiya/sîstema perwerdehiya neteweyî ya Tirkan a di heyamên dawîn ên Osmanîyan û heyamên pêşîn ên Cumhuriyetê de raweste û di vê sîstemê de dê Kurdan deyne navenda mijarê û dibistanên yatilî yên herêmî, ku ji bo komên ku hewce dihat dîtin ku bibin Tirk û modern hatine avakirin, di warê perwerdehî, disiplîn, Tirkîkirin û endazyariya civakê de, vekole. Çarçoveya vê nivîsarê; ne bi tenê arîşeyên teşeyî yên ji ber kar û barê navxweyî ne, her weha berevajî vê yekê, pirsyarîkirina hebûna wan ya bi awayekî struktural-veke asîmilasyonê ku zêde bi lêv nabe- dê diyar bike. Ji bo xebatê li pênc wîlayetan (Qers: Kağızman / Dêrsim: Pulêmuriye û Pulur / Mûş: Kop, Darasor û Stukran(Gimgim) Amed: Pasûr û Farqîn û Mereş: Elbîstan) ji neh dibistanên yatilî (şevîn) tev li mezûnan bi bîst xwendekarî re hevpeyvînên bi dorfirehî hatin kirin, her wiha ji wîlayet û dibistanên cuda bi midûrekî dibistanê, sê mamoste, midûrê perwerdehiya neteweyî yê navçeyekê û du weliyên xwendekarên re hevdiîtin pêk hatine.

**Özet:** Bu yazıda yatılı okulların tarihi ve Batılı ülkelerdeki örneklerinden ziyade Osmanlı’nın geç dönemleri ve Cumhuriyetin erken dönemlerinde Türk milli eğitim sisteminin / ideolojisinin oluşumu ele alınacak ve bu sistemde Türkleştirilmesi ve modernleştirilmesi-

\* Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Lisans Öğrencisi

\*\* Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

si gerektiği düşünülen gruplar için oluşturulan yatılı bölge okulları, Kürtler merkeze alınarak; eğitim, disiplin, Türkleştirme ve toplum mühendisliği odağında incelenecektir. Yazının temel çerçevesini bu okulların sadece iç işleyişten kaynaklı biçimsel sorunlarının olmadığı, aksine pek dile getirilmeyen asimilasyon gibi yapısal olarak varlıklarının sorgulanması konusu oluşturacaktır. Bu çalışma için beş farklı ildeki (Kars; Kağızman, Dersim; Plümür ve Ovacık, Muş; Bulanık, Kızılağaç ve Çaylar/Varto, Diyarbakır; Kulp ve Silvan ve son olarak Maraş; Elbistan) dokuz yatılı bölge okulundan mezunlar da dâhil yirmi öğrenci ile derinlemesine mülakatlar yapılmış, ayrıca farklı il ve okullardan olmak üzere bir okul müdürü, üç öğretmen, bir ilçe milli eğitim müdürü ve iki öğrenci velisi ile görüşülmüştür.

## Giriş

Yatılı okullar, modern zamanlarda, Batılı devletler tarafından “medenileşmemiş” grupların ve kent merkezlerinden uzakta yaşayan ailelerin çocuklarını “modernleştirmek” için tasarlanan, yoğun bir eğitim programı olan ve öğrencilere “yeni” bir hayat tarzının disiplinli bir biçimde verilmesinin hedeflendiği eğitim kurumlarıdır. Çocuklar ile ergenlerin, mekân olarak sınırlı ve yatılı bir alanda “sert” yöntemlerle ebeveynlerinden uzakta eğitim gördükleri bu okullarda, asimilasyon sürecinin işlememesi durumunda ve öğrencilerin belli ölçülerde bağımsız yetişmelerine fırsat verildiğinde yatılı olmayan diğer okullara göre eğitimden daha iyi “verim” alındığı bilinen bir gerçektir. Modern eğitim sisteminin homojenleştirici-millileştirici misyonu düşünüldüğünde, yatılı okulların “ötekileri” asimilasyona tabi tutup genele benzeceği aşikârdır. Son birkaç yüzyıldır süregelen eğitim uygulamaları da bu minvaldedir. Günümüzde ise yatılı okullarda uygulanan eğitim politikaları ve sonuçları sorgulanmaya, araştırılmaya başlanmış ve hatta kimi ülkelerde hakikat ve uzlaşma komisyonları kurularak “öteki”lerden / “ötekileştirilenler”den özür dilenmiştir. Bu sorgulama ve yüzleşme sürecinin etkisiyle Birleşik Devletlerde yerli çocuklar için açılan yatılı okullar 1990'lara gelindiğinde büyük oranda kapatılmıştır. Kanada örneği bu konuda dikkate değerdir. Kanada'da asimilasyon, insan hakları ihlalleri, cinsel istismar ve şiddet olaylarını araştırmak için kapsamlı bir inceleme başlatılmıştır. Kanada devleti, 2008 yazında “Yatılı Yerli Okulları Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu” adıyla bir komisyon oluşturmuş ve bu okullarda uygulanan asimilasyon ve şiddet politikaları nedeniyle yerli halklardan özür dilemiştir.<sup>1</sup> Ayrıca Avustralya devleti de 2008 yılında Aborjinler'den özür

1- Julian Walker, “The Indian Residential Schools Truth and Reconciliation Commission”, 11 Şubat 2009; Serdar Değirmencioğlu, “Özür ve Barış: Kanada Örneği”, *Bianet*, 29 Mayıs 2010

dilemiştir. Bu özürde dikkat çeken nokta “Çalınmış Kuşaklar” (Stolen Generation) olarak da bilinen ve asimilasyon amacıyla ailelerinden (çalışan Aborjin çocuklara özel bir vurgu yapmasıdır.<sup>2</sup>

Bu yazıda yatılı okulların tarihi ve Batılı ülkelerdeki örneklerinden ziyade, Osmanlı'nın geç dönemleri ve Cumhuriyetin erken dönemlerinde Türk millî eğitim sisteminin / ideolojisinin oluşumu ele alınacak ve bu sistemde “Türkleştirilmesi” ve “modernleştirilmesi” gerektiği düşünülen gruplar için oluşturulan yatılı bölge okulları, Kürtler merkeze alınarak; eğitim, disiplin, Türkleştirme ve toplum mühendisliği eksenlerinde incelenecektir. Yazının temel çerçevesini bu okulların sadece iç işleyişten kaynaklı biçimsel sorunlarının olmadığı, aksine pek dile getirilmeyen, asimilasyon gibi yapısal niteliklerinin sorgulanması oluşturacaktır. Bu çalışma için beş farklı ildeki (Kars: Kağızman / Dersim: Kızılköprü ve Ovacık / Muş: Bulanık, Kızılağaç ve Çaylar/Varto / Diyarbakır: Kulp ve Silvan ve son olarak Maraş: Elbistan) dokuz yatılı bölge okulundan, mezunlar da dâhil yirmi öğrenci ile derinlemesine mülakatlar yapılmış, ayrıca farklı il ve okullardan olmak üzere; bir okul müdürü, üç öğretmen, bir ilçe millî eğitim müdürü ve iki öğrenci velisi ile görüşülmüştür.

YİBO'ları ele alan çalışmaların incelenmesi her ne kadar daha kapsamlı bir yazının konusu olsa da, oluşturmaya çalışacağımız çerçeve metinde bu konuya kısaca değinmek gerekir. YİBO'larla ilgili akademi içinde ve dışında, çeşitli bilgilerin üretildiği ve bu bilgilerin farklı kanallarla dolaşıma girdiği gözlenmektedir. Burada yazımızı doğrudan ilgilendiren iki temel alandan bahsedebiliriz: Akademik çalışmalar ve YİBO'larda görev yapmış ya da bu okullarda okumuş olanların anı kitapları ve belli bazı grup ya da komisyonlar tarafından hazırlanan raporlar.

YİBO'lar üzerine yapılmış akademik çalışmaların neredeyse tümünü yüksek lisans ve doktora tezleri (otuz beş civarında) oluşturmaktadır. Bu çalışmaların hepsinde bir ön varsayımınla YİBO'ların gerekliliği kabul edilmiştir. YİBO'ların eğitimde fırsat eşitliğini sağlayan okullar olduğu şeklindeki değerlendirme biçimi, bu çalışmaları, okulların fiziki koşullarının düzeltilmesi, eğitimde verimliliğin artırılması, bu yöntemlerin modernleştirilmesi gibi konulara yönelmiştir.<sup>3</sup> YİBO'larla ilgili anılarını yazanların ise akademik çalışmalar kadar homojen bir bilgi üretmediği görülür.

2- “Full Text of Australia's Apology to Aborigines”, *CNN World*, 12 Şubat 2008

3- Burada örnek olması için birkaç çalışmanın sadece adını vermekle yetineceğiz. Daha fazla bilgi için YÖK'ün sitesinden (<http://tez2.yok.gov.tr/>) arama yapınız. “YİBO Yönetim ve Denetiminde Verimlilik”, “YİBO ve PİO'larla İlgili Yönetimsel Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, “Yatılı İlköğretim Bölge Okullarında Eğitim Ortamlarının Fiziksel/ Mekânsal Koşulları Açısından İncelenmesi”.

YİBO'ları destekleyip bu okulların daha da yaygınlaştırılması gerektiğini ileri sürenlerle birlikte, bu okulların kapatılması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır. YİBO'ları olumlayan, cumhuriyetin aydınlanmacı kadrolarından oluşan bu kesim için, YİBO'lar cehaletle savaşmanın merkezleridir. Gerekli olduğunu iddia eden bu çalışmalara bakıldığında yatılı bölge okullarının kuruluşları, arkalarındaki ideolojik yapı ve amaçları hakkında ciddi bir malumat vermemekle birlikte, var olanın revize edilerek sürdürülmesi taraftarı oldukları anlaşılmaktadır. Yazımızda da değineceğimiz Sıdka Avar ve Sevim Ak'ın çalışmaları bu yöndedir. Yine Bilgi Üniversitesi'nin yürütücülüğünü yaptığı ve Türkan Saylan'ın bizzat desteklediği "Kağızman Modeli: YİBO'lar İçin Bir İyileştirme Projesi" de isminden anlaşılacağı gibi YİBO'ların revize edilip daha işlevsel kılınmasına yöneliktir. Bu okulların kapatılması gerektiğini düşünenler ise bu konunun kökenlerine inememekte, sadece homojen bir millet yaratma projesinin uygulamalarına değinip geçmektedir.

### **Eğitim ve / veya Disiplin:**

Okul mükemmel disiplin sağlayan bir sistemdi. Öğrenciler sürekli meşgul tutuluyordu; her hareket ve her alan disipline edilmişti ve belli bir işe yaramaktaydı. Tüm zaman dilimleri denetim altına alınmış olduğu için, öğrenciler her an ya ders görüyor, ya öğrendiklerini tekrar ediyor ya başka öğrencilerin dersleriyle ilgileniyor ya da onları denetliyor oluyorlardı. Her bir bireyin her anki konumunun ve görevinin tam olarak tanımlandığı ve bir makine gibi beraber hareket edecek şekilde eşgüdümlendiği bir teknikti bu. Otorite ve itaat, hiç azalmadan, okulun tümüne yayılıyor ve böylelikle tüm bireyler bir düzen sistemine dâhil edilmiş oluyordu. (Mitchell, 2001:134-35).

Mitchell'in okul tanımında modernizm ve bu dolayında, ulus-devlet vurgusu hissedilmektedir. Öğrencileri makineye benzeterek doğrudan modernizme gönderme yapmakta, otorite ve itaatin okul ve öğrenciler üzerinden örgütlenme biçimi ile de ulus-devletin siyasal yapısının mikro düzlemde bir tanımını vermektedir. Ulus-devletin ekonomik alt yapısı, modern üretim tekniklerine dayanır ve bu ekonomik sistemin sürdürülebilirliği ancak bir makine gibi birbiriyle "uyum" içinde çalışan kalifiye işçilerin varlığıyla mümkündür. Buradaki uyum, ister savaş (iki büyük emperyalist paylaşım savaşının son yüzyıl içinde olması çok da "tesadüfi" değildir) isterse de barış dönemlerinde olsun, ortak duygu, düşünce veya çıkar etrafında birleş(tiril)ecek kitlelerin hareketlerini de kapsamaktadır. Dolayısıyla ulus-devletin hem siyasal hem de ekonomik olarak içinde ve üstünde örgütlenebileceği bir alan olarak millete ihtiyaç vardır. Hobsbawm'ın Polonya'nın kurtarıcılarında Albay Pilsudski'den alıntıladığı bir ifadeyle söyleyecek olursak "devleti yaratan millet değil, milleti yaratan devlettir"(1993: 63).

Millet yaratmanın etkili araçlarının başında da eğitim kurumunun geldiği söylenebilir, ki ilkokulun zorunlu hale getirilmesi, modern ulus devletlerin ortaya çıkmaya başladığı döneme denk düşer. Eğitim, daha önce belirttiğimiz gibi iki yönlü işleve sahiptir. Bunlar ulus devlet ideolojisinin kitlelere benimsetilmesi ve modernist / kapitalist ekonominin kalifiye insan ihtiyacının karşılanmasıdır. Bu bağlamda araçsallaştırılan eğitim sistemi de diğer modern teknolojiler gibi “gelişmiş” ülkelere “az gelişmiş” ya da “modernleşmekte” olan ülkelere ithal edilmiştir.

Mitchell, *Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi* adlı çalışmasında, Mısır’daki eğitim modelleri ve modernleşme sürecini, sömürgeleştirilme ekseninde incelerken, bu ülkeye nakledilen eğitim modelinin ve okulların Fransa, özellikle de İngiltere etkisinde biçimlendirildiğini belirtir. Modern okul sisteminin temelini oluşturan ve daha sonra Batılı devletler tarafından sömürgeleştirilen bölgelerde kurulan yatılı okullara da örnek teşkil eden bu okullar, “Lancaster” ya da “karşılıklı geliştirme” okulları, İngiltere’de sanayi sektöründe çalışan sınıfların eğitilmesi amacıyla geliştirilmiştir” (Mitchell, 2001: 132). Fabrika benzeri bu okullar, her öğrencinin; numaralandırılmış, belirli bir yerinin olduğu, davranışlarının daha kıdemli öğrencilerce denetlendiği, derslerin başlangıç ve bitiş saatlerinin esnek olmadığı, komutlarla, kesin ve ölçülü adımlarla yürüdüğü, öğrenci temizliğinin kontrol edildiği, yazılması istenen kelime veya harflerin verilen talimatlar çerçevesinde aynı anda yazılmaya başlanıp bitirildiği, öğrencilerin oturacakları yerlerdeki davranışlarından sorumlu olan, yazı tahtalarını kontrol eden, kalemleri tedarik eden denetmenlerin olduğu ve bu denetmenleri denetleyen öğretmenlerin bulunduğu bir okul modelidir. Modern eğitim modelinin bir nüvesi ve belki de ilk örneklerinden olan bu eğitim sistemindeki amaç “otoritenin itaat edilen kişinin şahsında yoğunlaşmak yerine tüm okula sistematik bir şekilde yayılması ve hiç zayıflamadan herhangi bir amile havale edilebilmesi[dir]” (Mitchell, 2001:132–134). İtaat sadece okullarda değil, modern devlet içindeki tüm kurumlarda benzer biçimde yerleştirilmek istenmekte, tüm davranışlar belirlenmiş normlar çerçevesinde sergilenmekte, buna uymayanlar “hasta” addedilmektedir. “İtaatin gereklerini yerine getiren ‘normaldi’, bunları yerine getirmemekte direnen ya da itaat edecek olgunluğa ulaşmamış olan kişi ise ‘deli’, aşağılık kalıtımsal bozukluklar taşıyan, ‘norma uymayan’ hasta kişiydi” (Bröckling, 2001: 285). İktidar sahipleri bir mühendis edasıyla, toplumu, öğrenciler üzerinden teknik bir kategoriye, her yönüyle kontrol edilip değiştirilip dönüştürülecek bir mekanizmaya, itaat edecek olgunluğa erişmiş bir duruma indirgemektedir. Modernleşen birçok ülke bu modeli kendi ülkesine uyarlayarak bir eğitim sistemi oluşturdu. Biçim veya disiplin belirlendikten sonra eğitimin içeriği o ülkenin özellikleriyle şekillendirilmekteydi.

İşçi sınıfı, fabrikalarda bu okullardakine benzer disiplin süreçlerinden ge-

çerken, geleceğin işçilerinin disipline edilmesi de okullarda, beden eğitimi süreciyle paralel bir biçimde sürdürülüyordu. Michael Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* adlı çalışmasında 18. yüzyılın ortalarından itibaren, bedene azap çektirerek cezalandırmanın yerini, ruha müdahale eden cezalandırıcı mekanizmaların aldığını belirtir (1992: 8, 20). Bu durum bedenin yok edilmeyip kontrol altında tutulmasının amaçlandığını, böylece, bedenden maksimum yarar sağlanmak istendiğini gösterir. Kuşkusuz kol emeğine ciddi anlamda ihtiyaç duyulan bir zamanda, bu dönüşüm gayet mantıklı görünmektedir. Bu tür bir uygulamanın yani, ruhun kontrolünün ve beden terbiyesinin, tüm toplum için geçerli kılınabilmesi için, kitlesel eğitim faaliyetleri gerekmektedir. Oysa modern öncesi toplumlar da eğitim, devleti bu kadar ilgilendirmemektedir. Bu dönemde toplumu kontrol etme araçları eğitimden ziyade, ağırlıklı olarak halka açık cezalandırma yöntemleriydi. Ulus-devletin ihtiyaç duyduğu gibi, cezalandırma, disipline etme ve eğitime konusundaki dönüşüm, kitleleri belli bir fikir etrafında topluca eğitmek gerektiği yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Diğer bir ifadeyle bu süreçle birlikte “disiplini ulusal kılmak gerekiyordu” (Foucault, 1992: 210). Ortak davranışları sergileyen öğrencilerin, ortak bir düşünce etrafında şekillenmesi, birbiriyle paralel ve iç içe geçen iki ayrı süreçtir. İlk milliyetçiliğin gelişimi böylesi bir eğitimi gerektirmekteyken, ikinci olarak, bu disiplinli eğitimin sürdürülebilmesi için kimi toplumsal ortak değerler de üretilmelidir. Bu durum modern iktidar teknikleri açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü “disiplinsel iktidar, insanlardan bir şeyler sızdırmak veya çekip almak yerine, başlıca işlev olarak ‘terbiye etme’ görevine veya daha doğrusu, daha fazla miktarda şey sızdırmak veya çekip almak için terbiye etme görevine sahip olan bir iktidardır”. (Foucault, 1992: 213).

Bu disiplin temelli iktidarın en açık hissedildiği ve hissettirildiği mekânlar ise yatılı okullardır. Yatılı okul sistemi dünyanın hemen hemen her yerinde dini eğitim veren kurumlarla başlar, ailelerinden alınmış çocuklara eğitimin daha nitelikli ve yoğunluklu verilmesi amacını taşır (Başarı ve Parman, 2009). Yatılı okulların birçok ülkenin en iyi eğitim kurumlarının (kolejler vb.) yatılı kısımları ve sömürgeleştirilen bölgelerin, toplumların çocuklarının asimilasyon amaçlı eğitildiği okullar olmak üzere farklı amaçlarla kurulduklarını söyleyebiliriz. Bu okulların hemen hepsinin ilk amacı çocuğu / ergeni disipline etmektir. “Yatılılık” öğrenciye büyük bir “teslimiyet yaşatır ki, teslimiyet belki de ergenlerin en sevmediği duygudur [...] Bu durum, öğrencilerin kişilik özelliklerine bağlı olarak beraberinde güçlü düzeyde direnç, içe kapanma öfke ya da isyan getirebilir (Başarı ve Parman, 2009: 31, 34). Özellikle 18. yüzyıla birlikte asimilasyonu amaç eden yatılı okullar, Avrupalı devletler tarafından dünyanın farklı yerlerinde, sistemli olarak misyoner kurumlar şeklinde kurulmaya başlar. Bunun temel nedeni, sömürgeleştirilen ülkelerdeki çocukları Avrupa kültürüne



dâhil ederek, onları kontrol etmek, itaatkâr ve disiplinli vatandaşlar yetiştirilmek istenmesidir. Bu okullarda öğrenciler, ait oldukları kültürden uzaklaştırılıp “istenilene” yönelik bir devşirme usulüne tabi tutulmakta, asimilasyon yöntemleriyle disiplinli, düzenli, millî ve modern normlar etrafında biçimlendirilmiş kişilere dönüştürülmektedir. Devşirmek, yani diğer bir ifadeyle “tebdil” etmek, bir şeyi başka bir hale dönüştürme anlamına gelir. Değiştirerek dönüştürmenin gerçekleşebilmesi için öğrencinin önceki kültürle bağının koparılması gerekir. Yeni olanın içselleştirilmesi için bu durum zorunlu bir uygulama olarak kabul edilir. Bu noktada asimilasyonun temelde iki farklı işlevi olduğu unutulmamalıdır. İlk klasik sömürgelerde (Hindistan gibi) egemen devletlerin kendi iktidarıyla uzlaşabilecek yerel iktidarlar oluşturmaya yönelik asimilasyon uygulamaları, ikincisi ise üzerine yerleşilen / işgal edilen coğrafyadaki (Amerika, Avustralya gibi) yerlilerin egemen kültür içinde yok edilmesidir. YİBO'ların ele alınışı daha çok asimilasyonun ikinci işlevi üzerinden olacaktır.

Bu okullu terbiye yöntemi, modern öncesi iktidarlarda genelde ordular için kullanılmıştır. Ordu, hem bedensel hem de zihinsel bir disiplin gerektirir ve en önemlisi savaşabilmesi için sağlam bir motivasyona ihtiyacı vardır. Bu motivasyon genellikle din ve ülkeye bağlılıkla sağlanmaya çalışılır. 18. yüzyılla birlikte, bunun yerini milliyetçilik almış; ordular bu çerçevede yeniden ve geçmişe nazaran çok daha disiplin odaklı yöntemlerle donatılmıştır. Eski çağlardan farklı olarak sadece beden terbiyesi değil, toplum ruhunun bir anlamda zapt edildiği zihinsel bir terbiye öngörülmüştür. Bu tür kurumlar genelde 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarından itibaren Batı Avrupada görülmeye başlanmış, ardından çeper bölgelere, modernleşen diğer ülkelere de intikal etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme adımları da bu yönde atılmaya çalışılmış, dünyanın genelinde olduğu gibi orduda başlamış, Tanzimat'ın hemen akabinde de eğitimle birlikte devletin tüm kurumlarında uygulanmaya başlanmıştır.

### **Türk Millî Eğitim Sisteminin Tarihsel Arkapları**

Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle Tanzimat'la birlikte yeni eğitim modelleri, Avrupa tarzı eğitim teknikleri üzerinde durulur ve çeşitli düzenlemeler yapılarak eğitimde yeni bir hat belirlenir. Önceleri medreselerde yapılan, dinin merkezde olduğu eğitim esas ağırlığı oluştururken, bu dönemle birlikte eğitime seküler öğeler de dâhil edilmeye başlanır. Osmanlı'da eğitimin modernleşmesinin çok yönlü sebepleri olsa da, devlet kadrolarına duyulan ihtiyaç ve modern bir eğitim inşa etme çabaları, merkezleşen devlete uygun itaatkâr birey yaratma uğraşı, bu değişimin temel motivasyonlarıdır. Yine “ordu ve askeriyenin yenilenmesi imparatorluk için acil bir öneme sahip olduğundan Osmanlı'daki modernleştirilme önce askeri okullarda başlar. Bu okulları takiben rüştiye ve idadiler de açıl-

mıştır. Özellikle günümüzdekine yakın bir sistemi öngören Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1869 yılında yürürlüğe konular, modern ve millî eğitimin temelleri atılarak halkın eğitimi devletin bir görevi olarak telakki edilir (Gök,1999: 4). Eğitimin yenilenmesine dair bu farklı sebep ve amaçlar, özellikle Osmanlı'nın son yıllarındaki yenilgiler sonrası devleti kurtaracak daha eğitilmiş devlet adamlarına ihtiyaç olduğu tartışmasını başlatmış ve bu da eğitimin içeriğinin ve biçiminin sürekli gündemde tutulmasına sebep olmuştur. Diğer bir ifadeyle Osmanlı'nın her yenilgisi dolaylı olarak eğitimin yapısını gündeme getirmektedir. Bununla birlikte Avrupa'yla, modernlikle, Avrupadaki toplumsal dönüşümlerle yakından ilgilenilmesi ve karşılaştırmalar yapılması, Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu “geri kalmışlığı” gösterdiğinden, çözüm olarak Avrupa tarzı eğitim öngörülür. Özellikle pozitivistin sadık bir takipçisi olan ve bu akımı Osmanlıya aktaranların başında gelen, ayrıca İttihatçıların elitist-otoriter bir sistem oluşturmalarında etkin rolü bulunan, cemiyetin kurucu liderlerinden Ahmet Rıza, bir toplum mühendisi edasıyla, eğitimin toplumu biçimlendirmedeki pragmatik gerekliliğine sürekli vurgu yapmaktadır. Şerif Mardin'in ifadesiyle “eğitim, Rıza Bey için hümanist anlamında insanın kendi kendisini bulmasına yarayacak bir araç değil, bireye toplum içindeki görevlerinin nelerden ibaret olduğunu gösterecek bir araçtı” (2008: 186, 310).

İttihatçıların modern-pozitif yöntemlerle, topluma hizmet etmeleri için gerekli becerilerle donatılmış bireylerin eğitilmesi amacını taşıyan bu fikirleri, iktidarı ele geçirmeleriyle birlikte, yasal bir çerçeveye de kavuşturulur. Osmanlıcılık yerine Türklük akımının daha etkili ve baskın olmaya başladığı bir süreçte, 1913 yılında kabul edilen Tedrisat-ı İptidaîye Kanun-ı Muvakkat'ı ile eğitim yeniden düzenlenir, biçim ve içerik itibarıyla modern metotlar uygulanmaya başlanır (Sakaoğlu, 2003: 120–137). Bu vakte kadar eğitimde millîlik (Türklük) Müslümanlıkla birlikte ele alınırken, Balkan Harbinden (yenilgisinden) sonra Türklük daha baskın hâle gelir. Aynı tarihlerde, 1912 yılında örgün eğitim veren kurumların yanında Türklüğü yüceltmeyi amaç edinen kurumlardan biri olan Türk Ocakları da kurulur. Bu kurumun amacı nizamnamesinin 2. maddesinde; “Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimai, iktisadi seviyelerinin yükseltilmesi ve yüceltilmesiyle Türk ırk ve dilinin mükemmelleşmesine çalışmak” olarak açıklanır (Üstel, 2004: 100). Örgün eğitimin yanında Türklük asıl olarak Türk Ocakları ve bu anlayışı takip eden kurumlar vasıtasıyla vücut bulmuştur. Eğitim, Türklük vurgusuyla “Cumhuriyetin” ilk yıllarına dek medreselerdeki dini eğitim ve yeni gelişmeye başlayan modern eğitim yöntemleriyle birlikte iki ayaklı olarak yürütülür.

Eğitim için düşünülen ve uygulanmaya başlanan “yenilenme” çabaları, cumhuriyetten sonra da devam ettirilir. Millî bir eğitimin kurumsallaşması uğraşlarının başarılı olabilmesi, eğitimdeki farklı ve “bozucu” öğeleri (din-

sel ve enternasyonal) bertaraf etmekle mümkündür. Cumhuriyetin kurucu kadroları da işe bununla başlar. Mustafa Kemal, 1924’te Samsun’da öğretmenlerle yaptığı bir görüşmede “Ayrıntıya girilirse eğitimin hedefleri, amaçları çeşitlenir. Mesela dini eğitim, millî eğitim, beynelmilel eğitim. Bütün bu eğilimlerin hedef ve gayeleri başka başkadır. Ben burada yeni Türk Cumhuriyetinin yeni kuşağa vereceği eğitimin millî eğitim olduğunu kesin olarak ifade ettikten sonra diğerleri üzerinde durmayacağım” (Kaplan, 2008: 789) diyerek eğitimde millîleşmenin ilk adımını atar. Bunu da Türk milleti üzerinden tanımlar; “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir [...] Dünya yüzünde ondan daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlar tarihinde görülmemiştir” (a.g.e. 789,790). Bu keskin sınırlar eğitime dair uygulanacak politikaların da bir habercisi olur. Cumhuriyetin ikinci adamı konumundaki İsmet İnönü de benzer biçimde ve daha açık ifadelerle neden millî eğitim istediklerini açıklarken, teklikler üzerinden kurguladığı yeni toplumun sınırlarını da belirler:

Millî terbiyede iki kısım düşünebiliriz; millî terbiyenin siyasi ve vatanî mahiyeti itibarıyla. Bütün bu topraklara Türk mahiyetini [niteliğini] veren bir Türk var. Fakat bu millet henüz istediğimiz yekpare millet manzarasını göstermiyor. Eğer bu nesil şuurla ilmin ve hayatın rehberliğiyle ciddi olarak, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa, siyasi Türk milleti harsî [kültürel], fikri ve içtimâî [toplumsal] tam ve kâmil bir Türk milleti olabilir. Bu yekpare millet içinde bütün yabancı harslar [kültürler] hep erimelidir. (a.g.e. 790,791)

Türklük kategorisi dışında kalan diğer etnik yapılar, kültürler, azınlıklar doğal olarak bu dışlamadan etkilenmişlerdir. 1915 Ermeni katliamı ve Rumlara dönük “mübadele” sonrası, gayrimüslim nüfusun minimum düzeye indirilip kontrole alınması, yeni cumhuriyet için temel tehlike olarak Kürtleri daha ön plana çıkarmıştır.

Batıcı İttihatçıların yıllardır savundukları pozitivist ve Batı tarzı seküler eğitim modelinin hayata geçmesi İTC döneminde başlasa da, ancak cumhuriyetle birlikte oturtulur. Eğitimdeki bu Türkçü ve tekçi karakter, 1924 yılında yasal bir düzenlemeyle belirginleşir. Öğretim birliği 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sağlanır ve eğitimdeki ikiliğin diğer ayağı olan medreseler kaldırılır (Sakaoğlu, 2003: 169). Cumhuriyet inkılaplarından ilkinin eğitim alanında olması, devletin bu konuya gösterdiği önemin ve sonrasında uygulayacağı politikanın bir habercisidir. İnönü’nün de üstüne basa basa vurguladığı gibi yekpare Türk milleti yaratma çabaları için eğitimin yanında siyasi ortam da oluşturulmaktadır.

## Şark, Kürt ve Doğu Raporlarında Kürtlere Dayatılan Yol: Türkleşmek, Medenileşmek

Cumhuriyet iktidarının yeni “sahiplerine” göre Ermeni katliamı ve Rum sürgünü sonrası devlete karşı en ciddi tehdit olarak kalan Kürtler için yeni bir politika belirlenmeliydi. Çünkü cumhuriyet elitlerine göre Kürtler, yekpare millet vurgusunu bozmaktaydı ve bu, 1925 yılındaki Şeyh Sait isyanında ortaya çıkmıştı. Kürtler bu yekpareliğin, Türkleşme davetinin içinde yer almak istememişler, cumhuriyetin yeni muktedirleri de onları kendi kimlikleriyle kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla bu süreci takip eden yıllar içinde öncelikle, Kürtler, Türklüğe zorlu yöntemlerle davet edilmiş; ardından ırkçı politikalarla Kürtlük inkâr edilip Türklük içerisinde eritmeye çalışılmıştır. Bunlar devletin Türkçü bir ideolojiye sahip yeni kurumlarının oluşturulması çabalarıyla paralel bir biçimde yürütülmüştür. Şeyh Sait isyanının hemen ardından 1925 Mart’ında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ve özellikle de Şark Islahat Planı ile Kürtlere nasıl yaklaşılacağına çerçevesi de belirlenmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu ile Kürtlüğe dair propaganda ve neşriyat yasaklanmış ve bu türdeki davalar İstiklal Mahkemelerine sevk edilmiştir. Kısa bir süre sonra Eylül 1925’te, devletin çeşitli mercilerince hazırlanan Şark raporları esas alınarak, çok gizli mahreçli bir kararnameyle Şark Islahat Planı yürürlüğe konulmuştur. Kürtlerin bir bütün olarak kimliklerinin, kültürlerinin yok sayılarak Türkleştirilmeleri esasıyla bu plan hayata geçirilmiştir. Cumhuriyetten sonra Kürt meselesinin çözümünde eğitime önceliğin tanındığı planda özellikle yatılı okullar aracılığıyla zorla Türkçe öğretilen öğrencilerin bu şekilde Türkleştirilmesi, buna karşı oluşabilecek direnişlerin de orduya havale edilmesi hedeflenmiştir. 28 maddelik planın ilk maddesinde, planın uygulanması son buluncaya kadar askeri-olağanüstü yönetimin devam edeceği belirtilmiş, 14. 15. ve 17. maddeler ise eğitim yoluyla Türkleştirmenin nasıl gerçekleştirileceği konusuna ayrılmıştır. Bayrak’ın ifadesiyle “Bölgede Türk Ocakları, yatılı bölge okulları ve kız okulları açılarak yöre çocuklarının eğitim yoluyla eritmeleri öngörülmektedir. Bu konuda Dersim’e öncelik verilmesi önerilmektedir” (2009:35–39).

Kürtlere karşı uygulanacak politikanın bu iki alana -orduya ve eğitime- havale edilmesi, ikisinin içi içe geçtiği modelleri yaratır: Ordunun askere gönderilen Kürtler için asimile edici bir eğitim kurumu rolüne bürünmesi ve eğitimin de yatılı bölge okulları örneğinde görüleceği üzere militer kıstaslar çerçevesinde örgütlenmesi. Bu dönemi takiben 1927 yılında Kürdistan’da isyanlara-direnişlere karşı devletin tek merkezden hareket edebilmesi ve kaldırılacak olan sıkıyönetimin boşluğunu doldurması amacıyla Umumi Müfettişliklerin ilki kurulur ve ardından 1935’e kadar Kürdistan’da iki umumi müfettişlik daha faaliyete geçirilir (Beşikçi, 1990: 26, Koçak, 2003: 54; Tunçay, 1999:179). Otoriter bir cumhuriyetin temellerini atan Mustafa Kemal bu dönemle birlikte, temel hatlarını belirlediği, Kürtlere

uygulanacak politikaların daha koordineli yürütülmesi amacıyla, özellikle Kürdistan’da çeşitli görevlerde bulunan bürokratlara bölgenin “ıslahına” yönelik raporlar hazırlatır. Gerek kurulan müfettişlikler gerekse de devletin diğer kurumlarında görev alan bürokratlar, farklı konularda Şark Islahat Planı’ndaki ilkeleri esas alarak Kürt, Şark, Doğu adlarıyla gizli raporlar hazırlamaya başlarlar. Bu raporların genel muhtevasına bakmaktan ziyade, Kürdistan’da uygulanması gereken eğitim politikasına dair kısımlarını yetkililerin önerileri ve izlenimleri çerçevesinde değerlendirmek dönemin millî eğitim politikalarının anlaşılması için önem arz etmektedir.

Ele alınacak raporlardan biri Dersim Raporu’dur. Bu rapor, 1933 yılının son çeyreği veya 1934’ün ilk aylarında, “T.C. Dâhiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı sayı-55058, gizli ve zata mahsustur, kayıt altında yüz tane basılmıştır” ibareleriyle yayımlanır (*Dersim Raporu*, 2000). Dersim’e yapılacak bir harekât öncesi bölgenin her yönüyle tanıtılmasını ve orada devlet kontrolünün kesin olarak sağlanmasını hedefler. Bu bölgeye nasıl yaklaşılacağına dair rapordaki çarpıcı açıklama söze gerek bırakmamaktadır; “Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı, Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır” (*Dersim Raporu*, 2000:184). İfadeden de anlaşıldığı üzere sömürgeci bir devlet olarak rapor hazırlatılır ve Dersim’de uygulanacak yöntemlerin de bu minvalde ele alınması istenir. Öncesinde 1926 yılında Dâhiliye Vekili Cemil Uybadin’in hazırladığı raporda da vurgulandığı gibi sömürgeci bir devlet yaklaşımıyla meselenin ele alınması ve yine bu yöntemle tatbiki öngörülmektedir: “Şark’ta vasi salâhiyet ve bütçeye malik idari bir Müfettiş-i Umumilik teşkili vali-i umumilik tesisi ve müstemleke tarz-ı idaresinin aynen Şarkta tatbiki” (Bayrak, 2009: 112). Dersim Raporu’nda ayrıca, yapılacak bir harekât sonrasında bölgenin ıslahına dair eğitim faaliyetlerine de bir bölüm ayrılmıştır. Burada Dersim’in ıslahı esaslarından altıncısı eğitime, mektep açmaya ayrılmıştır: “Dersimde açılacak mekteplerle istikbalin Dersimlilerini bugünkünden daha medeni yumuşak hale getirmek ve Türklüğe yaklaştırmak ve kendilerinin aslen Türk olduklarını öğretmek lazımdır.” Mektepler vasıtasile Türk lisanı Dersim’de temin edilmelidir. Bu maksatla bidayette Plümer, Mazkirt ve Hozat’ta birer ilk mektep açmak ve buralara mefkûreli muallimler tayin etmek lazımdır” (*Dersim Raporu*, 2000: 201). Bir toplum mühendisliği projesi ile Dersimlileri Türkleştirmek, bunun için de cumhuriyetin değerleriyle donatılmış mefkûreli (idealist) öğretmenlerle dolu okullarda Dersimlilere aslen Türk oldukları öğretilmek istenmektedir. Bu rapor 1930’ların başlarında hazırlanmış; 1937–38 Dersim kıyımı sırasında ve sonrasında hazırlandığı haliyle uygulanmıştır.

Bu dönemde hazırlanan raporlarda Kürt çocuklarının hangi yöntemlerle okullara gönderilmeleri gerektiğinin üzerinde önemle durulur. Raporda

da değinildiği gibi sömürgeci devletlerin uyguladıkları yöntem benimsemiş ve çocukların ailelerinden kopararak yatılı mekânlarda eğitilmesi, yeni Kemalist ideoloji çerçevesinde dönüştürülmeleri öngörülmüştür. Yatılı okullar kanunen 1961 yılında kabul edilse de 1920'lerle birlikte bu konu ciddi anlamda gündeme getirilmiş ve yatılı okulların ilk örnekleri 1930'larda açılmaya başlanmıştır. İsmet İnönü, 1935 yılındaki Kürdistan gezisinin sonuçlarını, gözlemlerini, önerilerini raporlaştırıp Mustafa Kemal'e sunarken, Kürt çocuklarının Türkleştirilmesi konusuna ve eğitime büyük önem verir. İnönü, ilkokulların daha Türk köylerinde bile açılmamışken Kürdistan'da açılmasının gündeme getirilmemesi gerektiğinden bahsederken, raporun başka bir yerinde Kürt çocukları için düşündüğü eğitim sisteminin ipuçlarını da vermektedir:

Türk camiası içinde kaynaştırmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe ile konuşur hale getirmek icap eder. Bu söz götürmez bir gerçektir. Bunun için, yemesi, köyünde köylüsünün, anasının, babasının yediğinden ayrılmak, yatağını basit tahta kerevetini kendilerine temin ettirmek suretiyle devşirme ile köy çocuklarını alıp yatılı mektepler kurmak icap eder [...] Bu okullarda sırf Türkçe konuşmayı ve Türklük propagandasını, Türk büyüklerine karşı sevgiyi uyandıracak bir program takip edilecek, öğrenim süresi üç yıl olup çocuk senenin on, on bir ayında okulda kalacak. Bunun için kanun çıkarılmalı. Bu misyoner tarzında bir temsil takibidir. Bu okul kaza merkezlerinde, hatta kalabalık memuru, subayı olan nahiye merkezlerinde genel beş yıllık okullara engel olmayacaktır. (Öztürk, 2007: 80–81).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi açılacak okullar çocukların devşirme usulüyle alınıp bir misyoner ruhuyla asimile edilmeye çalışılacakları yerler olacaktır. Yatılı bölge okullarında da göreceğimiz gibi öğrencilerin zamanının büyük bir bölümünü bu mekânlarda geçirmesi ve farklı bir kültürle etkileşiminin asgari bir düzeye indirilmesi planlanmaktadır.

Cumhuriyetin ilk iki yılında devletin Kürtlere yönelik hangi politikayı uygulayacağı konusunda hâlâ belirsizlikler taşıdığı söylenebilir. Lakin Şeyh Sait isyanını müteakiben, sırasıyla, Tahrir-i Sükûn ve Şark Islahat Planı ile birlikte Kürtlerin Türkleştirilmeleri gerektiğine dair fikrin hayata geçmesi için zemin hazırdır. Bunun için çeşitli eğitim projeleri hazırlanır, yatılılık bu yönlü tartışmaların merkezinde yer almaktadır. İnönü'nün bu raporu Kürtlüğün önlem alınmazsa birçok yerde baskın bir kültür olmaya başlayacağını ve Cumhuriyetin uyguladığı politikayı boşa çıkaracağı kaygısı üzerinden ele alınırken, buna çözüm olarak Kürt çocuklarının yatılı okullarda eğitilmesi gerektiği öngörülmektedir. İnönü'nün de raporunda belirttiği üzere misyoner ruhlu ve mefkûreli öğretmenler aracılığıyla devşirme usulüyle Kürt çocukları Türk kültürüyle tanıştıracak ve dönüştü-

rüleceklerdir. Elazığ Kız Enstitüsü müdürü Sıdıka Avar *Dağ Çiçeklerim* ismiyle kitaplaştırılan anılarında, idealist öğretmen portresiyle misyonerliğini şöyle ifade etmektedir: “Genel müdür Nurettin Boyman: Şimdi Türk misyoneri olarak yatılıları özümseyeceksin. Atatürk’ün isteği bu... Bunu herhangi bir kimseye hissettirmek halkı gücendirir. Ona göre tedbirli olun, demişti. Zaten Gazi Eğitim’de bu iş için okumamış mıydım?” (Avar, 2005: 47) Avar, yatılı okullarda Türk misyoneri olarak görev almaktadır ve bunu asimile edilecek çocukların ve Kürt toplumunun hissetmesini istememektedir. Alıntından da anlaşıldığı üzere müdürü, bunu Mustafa Kemal’in isteği olarak ifade ediyor ki Mustafa Kemal daha 1 Mart 1923’teki meclis açılış konuşmasında eğitimde yatılılık konusunu gündeme getirmiş ve bunun önemine vurgu yapmıştır; “Baylar, ilköğretimin gereksediği kurumlardan biri de, yatılı ilkokullardır. Hükümetin son zamanlardaki inceleme ve gözlemleri, her yerde yatılı ilkokullara karşı genel bir istek olduğunu göstermiştir. Birkaç ilin küçük yavrularını bir yerde toplamanın eğitimde birlik, yurt sevgisi ve kardeşlik üzerinde yapacağı olumlu etki ortadadır. Bu nedenle Millî Eğitim Bakanlığımız, bu okulların açılmasını bütün olanaklarıyla destekleyecektir” (Bingöl, 1970: 23).

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte eğitim politikasının sistemli hâle getirilmesinden sonra, Kürtlerin buna entegre ediliş biçimi üzerinde ciddi çalışmalar yapılır ve raporlar hazırlanır. Yukarıda örneğini verdiğimiz ve sadece eğitimle ilgili kısımlarını konu edindiğimiz raporlar çoğunlukla, Kürtlerin ıslahına dönük konuları kapsamaktadır, eğitim de buradaki temel başlıklardan biridir. Eğitimde benimsenen yaklaşım devşirme usulüyle asimilasyon, yöntemi ise yatılılıktır. Gerek Mustafa Kemal’in Cumhuriyetin ilk dönemlerinde dillendirdiği üzere, gerekse daha sonra hazırlanıp kendisine sunulan raporlardan edindiğimiz izlenim, temel amacın Kürt çocuklarının çok küçük yaşlardayken ailelerinden alınıp, yaşam tarzı itibarıyla yarı militarist kurumlar olan yatılı okullara teslim edilip burada modern cumhuriyetin bir toplum mühendisliği projesi çerçevesinde yeni baştan yaratılmaları olduğu yönündedir. Bu misyonerlik faaliyetlerinin temel sebebi devletin baştan itibaren, hatta İttihatçılarla birlikte Kürtleri algılayış biçimidir. İTC döneminde Habil Adem, Dr. Friç ve daha birçok takma adla Kürtçenin, dolayısıyla Kürtlerin var olmadığına yönelik kitaplar yazan İttihatçı Naci İsmail’in (Pelister) hazırladığı raporlar, Cumhuriyetin ilan edilişi sonrası, özüne sadık kalınarak uygulanmıştır. Şöyle ki Kürtler, Müslüman anâsır içerisinde Türkleşebilecek bir grup olarak ele alındığı ve devlet aklında böyle kodlandığı için, tüm politikalar buna göre belirlenir. Mesut Yeğen’in ifadesiyle Kürt sorunu devlet tarafından, etno-politik bir sorun olarak değil de, “irtica”, “aşiret direnci”, “eşkıyalık”, “ecnebi kıskırtması” ya da “bölgesel geri kalmışlık” olarak algılanmakta ve bunlar da cehalet ve eğitimsizlikle açıklanmaktadır. Devlet, bu sorunları aslen Türk olan Kürtleri medenileştirip Türkleştirecek yönde bir eğitimle çözeceğini dü-



şünmektedir. (1999: 110). Kürdistan'a yönelik bütün eğitim politikalarında bu düşünsel arka plan temel motivasyon sebebidir ve "mefkureli" öğretmenlerin canlarını dişlerine takıp cehaleti ortadan kaldırmaları ancak bu biçimiyle mümkün olabilir. "Kürtlerden [...] hafızalarını, dillerini, tarihlerini, kısacası kimliklerini, inkâr etmeleri istenmekteydi. Dolayısıyla burada bahsolunan dışlama mantığı özel bir mantıktır; [...] özümseme yoluyla dışlamanın, diğer bir deyişle, ulus devletin kuruluş mantığıdır" (Yeğen, 1999: 120). Devletin, devlet organlarının, bürokratlarının veya herhangi bir Türk vatandaşının zihninde bu durum yıllarca tartışmasız bir doğru olarak benimsendiği için, uygulanan politikalar da pek sorgulanmamıştır. Hatta, aksine Kürtlere karşı parça parça uygulanan bu eğitim politikasına 1960'larla birlikte yasal bir çerçeve kazandırılmış, bu eğitim biçimine Bölge Okulları Yönetmeliği adı altında kurumsal bir kimlik oluşturulmuştur.

### Yatılı İlköğretim Bölge Okulları ve Asimilasyon

Yatılı ilköğretim bölge okulları ve pansiyonlu ilköğretim okulları, 1962 yılında, 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununa göre hazırlanan "Bölge Okulları Yönetmeliği"nin 1. maddesindeki "Çeşitli sebeplerle henüz bir ilkokul açılmamış olup, birbirine yakın birkaç köyün bulunduğu yerlerde veya evleri ve ev grupları dağınık olan köylerde gündüzlü, yatılı, pansiyonlu bölge okulları açılır" hükmü gereğince planlanarak açılmaya başlanmıştır.<sup>4</sup> Millî Eğitim Bakanlığı mevzuatında, çeşitli nedenler dolayısıyla 6 il 14 yaş arasındaki çocukların eğitim-öğretim görecekları okulların bulunmadığı kırsal bölgelerde, eğitim ihtiyacının giderilmesi için açılan pansiyonlu ve yatılı okullar olarak tanımlanır. "Yatılı ilköğretim bölge okulları, nüfusun az ve dağınık olduğu yerleşim yerlerinde (köy, mezra, kom, oba) zorunlu eğitim çağına gelmiş çocukların sekiz yıllık eğitim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Bu okullarda öğrencilere eğitim-öğretimin yanı sıra eğitimleri boyunca barınma, yeme, içme vs. imkânlar da sağlanmaktadır" (YİBO-YK, 2008: 8). Görüldüğü üzere ilgili mevzuatta YİBO'ların açılma nedeni coğrafyadan kaynaklı dağınık yerleşme olarak gösterilir. Ancak bu okulların açıldığı 1962 yılından 1973 yılına kadar açılan 59 YİBO'nun 55 tanesinin<sup>5</sup> sadece Kürt illerinde bulunması, bu nedenin çok da belirleyici olmadığını gösterir. Dağlık ve dağınık yerleşikliğiyle bilinen Karadeniz bölgesinde ilk 15 yıl boyunca tek bir YİBO'nun bile açılmamış olması bu durumu tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır (Cengiz, 2008: 59):

4- "Yatılı İlköğretim Bölge Okulları ve Pansiyonlu İlköğretim", Millî Eğitim Bakanlığı, 2007, s. 3 (<http://iogm.meb.gov.tr/pages.php?page=sube&id=14>)

5- 2008 itibarıyla hâlihazırda faaliyette olan YİBO'ların neredeyse yarısından fazlası sadece Kürt illerinde bulunmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz: YİBO Yönetici Klavuzu 2008.



İl Adı	Okul Sayısı
Çanakkale	1
Kocaeli	1
Ankara	2
Konya	1
Adana	1
Sivas	1
Hatay	2
Gaziantep	2
Adıyaman	2
Malatya	2
Erzincan	3
Tunceli	3
Elazığ	2
Şanlıurfa	2
Mardin	3
Diyarbakır	4
Bingöl	2
Erzurum	3
Muş	4
Bitlis	4
Siirt	3
Hakkari	2
Van	4
Ağrı	3
Kars	2

YİBO’ların, bir önceki bölümde ele alınan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönem millî eğitim politikalarına bağlı olarak ortaya çıkan önemli kurumların başında geldiğini ve sömürgeci devletlerin eğitim politikalarından esinlenilerek kurulduğunu söylemek gerekir. Bu bağlamda Foucault’nun 17. yy taşra okulları ve Hıristiyan ilkokullarının gelişimi hakkında yaptığı saptama, YİBO’ların kurulmasının ve yaygınlaştırılmasının ardındaki zihniyeti anlamamızda yararlı olacaktır. 17. yüzyılda taşra okulları veya Hıristiyan ilkokulları geliştirildiğinde, buna getirilen meşrulaştırma esas olarak negatif yönlü olmuştur. Fakirler, çocuklarını yetiştirme olanaklarına sahip olamadıklarından, onları “[y]ükümlükleri konusunda cahil bırakıyorlardı: Yaşamaya uğraştıklarından ve kendileri de cahil olduklarından, hiçbir zaman sahip olamadıkları iyi bir eğitimi aktarmaları mümkün değildi”, ki bu durum da üç büyük sakınca yaratmaktaydı: Tanrı konusundaki cehalet, iş yaramazlık ve her zaman toplumsal karışıklık yaratmaya hazır olan haydut sürülerinin oluşması (2006: 309). Buradaki eğitimsiz ve yoksul Avrupalıların oluşturduğu temel “sakıncaların” Türkiye Cumhuriyeti Devleti nezdinde, Kürtler için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet / devlet ve Türklük hakkındaki “cehaletleri”, yarı yerleşik ve dağlık yerlerde yaşamaları nedeniyle merkezî devlete vergi verme ve benzeri durumlardaki “işe yaramazlıkları” ile tarihin de gösterdiği gibi her an “toplumsal karışıklık” çı-

karacak potansiyeli barındırmaları bu sakıncalar arasındadır. Nitekim Sıdık Avar<sup>6</sup> anılarında, Kürtlerin isyan etme nedenlerini ve bunun önüne nasıl geçileceğini Mustafa Kemal'in ağzından net bir şekilde ifade etmektedir:

Bunların çoğu, isyanla[Dersim] ilgili olayların yaşandığı köylerin kızlarıydı. Güzeli de; çirkini de; kabası da; asisi de nihayet insan yavrusuydu. Bu yaralı küçük gönüller sevgi ve şefkatle tedavi edilmeli, Türklükle kaynaştırılmıyordu. [...] Atatürk bu dağ köylerinde bütün yoksunlukların Türkçe bilmemekten ileri geldiğini söylemiş, bunu isyan sebeplerinden biri olarak görmüştü. Onun için Türkçenin bu köylere “ana” ile sokulmasını istemişti (2004: 32-33).

Avar ilerleyen sayfalarda “sorunun” çözümünün Kürtlerin “Cumhuriyet modernliği”ne, Türkleştirilerek dâhil edilmeleri olduğunu daha da detaylandırmaktadır. Çünkü Kürtler korkunç bir “cehalet” deryasındadır. Hatta Avar’a göre bu cehalet deryasında “yavrulayıp geçen” Kürtler, Türkleştikçe insanlaşacaklardır: “Dolaştığım geniş doğu köylerinin insanları kerpiç evlerin içinde kapkaranlık bir dünyaya gözlerini açıyor, bugünkü yaşantıdan habersiz, bir karış öbür dünyayı tanımadan yavrulayıp geçiyorlardı. Bu geniş cehalet deryasında bizim okul bir ışık zerresi bile değildi” (2004; 116).

YİBO’ların, öğrencilere / çocuklara Türklük bilincini aşılamanın ve onların devlete / millete yararlı birer vatandaş olmalarını sağlamanın yanı sıra önemli bir toplumsal işlevi daha vardır. Bu da, çocuklar yoluyla ailelerin devletin gözetimine, dolayısıyla denetimine sokulmasıdır. YİBO’larda okuyan çocuklar yoluyla, ailelerinin nüfusları, kültürel ve ekonomik durumları da devlet tarafından görülebilir kılınmaktadır. Aileler hakkında bilgiler toplanıp YİBO’nun merkezinde olduğu bir çevrenin tüm demografik yapısının çözülmesinde yararlı olacak bilgiler elde edilmekte, böylece devlet iktidarı için müdahale veya yönlendirmenin daha rasyonel ve bilimsel tekniklerle gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır. Yaptığımız görüşmelerde bu gözetim ve kontrol mekanizmasının çocuklar yoluyla oluşturulmasının iki aşamada gerçekleştirildiği ortaya çıkmıştır. Birincisi, sonraki yıl YİBO’ya kayıt yaptıracak öğrencilerin tespiti için oluşturulan Kayıt Tespit Komisyonu aracılığıyla; ikincisi de köy muhtarları yoluyla. Kulp-YİBO mezunu olan görüşmecimiz bu durumu şöyle açıklamaktadır:

6- Başta Elazığ Kız Enstitüsü (1938 Dersim isyanının bastırılmasından sonra jandarma zoruyla ailelerinden alınan kız çocuklarının yerleştirildiği yatılı bölge ilköğretim okullarına da model oluşturan okuldur) olmak üzere Kürdistan’da 20 yılı aşkın bir süre yatılı okullarda öğretmenlik ve yöneticilik yapmıştır. Kendisini cumhuriyet misyoneri olarak tanımlayan Sıdık Avar, Kürt çocuklarını at ve katır sırtında okullara götürmesiyle ünlenmiştir.

Yeni kayıt yaptıracak olan öğrencilerin tespiti için Kayıt Tespit Komisyonu vardı. Bu komisyon genelde okul müdürü ve ilçe millî eğitimden kişilerden oluşurdu. Komisyon her yıl Mayıs ayında YİBO kapsamındaki köylere ziyarete gider, sonraki öğretim döneminde okula başlayacak olan öğrencilerin tespitini yapardı. Bu aşamada ailelerin çocuklarını okula göndermesi için ikna süreçleri olurdu.

Bu ikna sürecinin başarılı olması, köye gidenlerin ailenin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına hâkimiyeti ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla aile hakkında olabildiğince veri toplamak ve bunları tasnif etmek hem o an hem de daha sonrası için oldukça önemlidir. Toplanan veriler sonucunda aileler ekonomik, hukukî ya da askerî yollarla tehdit edilebilmektedir. Aynı görüşmecî durumu şu sözlerle aktarır:

Hatta okula [çocuğunu] göndermek istemeyen velilere yönelik çeşitli baskı mekanizmaları geliştirilmişti. Örneğin şartlı nakit transferi kapsamında verilen paraların kesilmesi, velinin para ya da hapis cezasına çarptırılması gibi tehditler olurdu. Ya da eğer o köyde korucular varsa karakol komutanına bilgi verilir, komutan korucuların çocuklarını okula göndermesi için tehdit ederdi.

Çocuklar aracılığıyla ailelerin gözetim ve denetimini sağlayacak mekanizmanın oluşturulmasında köy muhtarlarının da önemli bir rol oynadığına değinmiştik. Okula kayıt yaptıran çocukların velilerinin iletişim bilgilerinin yanı sıra, ailelerine yönelik detaylı bilgiler edinildiği görülmektedir. Bu bilgilerin genellikle muhtarlar tarafından sağlandığı, gerek YİBO mezunları ile gerekse de YİBO'larda öğretmenlik yapanlarla görüşmelerimizde ortaya çıkmıştır. Dersim-Ovacık Hoca Ahmet Yesevi YİBO'da görev yaptığı sırada pek anlamlandıramadığı bu durumu, görüşmecimiz şöyle açıklar:

Öğrenciler ilk kayıt yaptıklarında çoğu zaman babalarıyla gelirlerdi. Biz rehber öğretmen olduğumuzda genelde kayıtlarda bulunurduk. Okul idaresi de bize özellikle hem baba hem de aile hakkında bilgi almamızı söylerdi. Bu durumu pek anlamasam da denileni yapıyordum. Zaten pek işe yaramıyordu çünkü veliler geçiştirmelik ve yuvarlak cevaplar veriyorlardı. İstenilen bilgiler tam olmayınca özellikle muhtarlar çağırılır ya da bir şekilde onlara ulaşılır ve her şey tamamlanırdı. Tabi muhtarlar bütün köylü hakkında her şeyi bildiklerinden işimiz epey kolay olurdu.

Bunlarla birlikte, bazı ailelerin çocuklarını YİBO'larda okutmayı istediğini de belirtmek gerekir. Çocuklarını özellikle ekonomik nedenlerle okula gönderemeyen aileler, genelde okulu/okumayı, özelde ise YİBO'ları çocuklarının "geleceğinin kurtulması" için iyi birer araç olarak görmektedir. Dolayısıyla ailelerin eğitime yaklaşımı daha çok ekonomik durumlarıyla

ilişkilidir, okulu / okumayı meslek sahibi olmanın yegâne yolu olarak görmektedirler. Çaylar / Varto YİBO'dan mezun bir görüşmecimizin aktardıkları bu konuyu özetlemektedir:

Babam şey derdi, “benim gibi çoban olacağına git oku”. Hatta şey yapın diyordu, “zorlarsanız işte askeri okullara gidersiniz, subay olun şu olun bu olun”. Yani onlar için o[yatılı okul] bir güvenceydi. YİBO'ya bir alternatif gözüyle bakılıyordu [...] Mesela şey deniyordu aha bakın işte devlet bize bir olanak sundu yoksa biz cahil kalacağız yoksa çocuklarımız okumayacak çoban olacak. Oysaki şey[sıkıntı] yapan da devlet, yeni bir alternatif sunan da devlet ama alternatifin kapısı farklı başka bir yöne çeken bir yanı vardı. Onlar da onu sorgulamıyordu.

YİBO'lar kültürel asimilasyonun gerçekleştirilmesinde etkili birer araç olarak kullanılmanın yanı sıra, toplumsal sınıfların ve statünün de yeniden üretildiği mekânlardır. YİBO'larda toplumsal sınıflar, aileler üzerinden oluşmakta, öğrenciler arasındaki statü farklılıkları ise öğrencilerin okulla yaptığı işbirliği ve köylerinden getirdikleri tüketim ürünlerine okulda verilen kıymet üzerinden belirlendiği, yapılan görüşmelerden de anlaşılmaktadır. Okul idaresi ve öğretmenlerle yapılan işbirliğinin öğrenciler arasında nasıl bir statü farkına yol açtığını “Öğretmen-Öğrenci İlişkisi” başlığı altında irdeleyeceğimiz için, burada köylerinden getirdikleri ürünlerin öğrenciler arasındaki hiyerarşinin oluşmasında nasıl bir rol oynadığına kısaca değineceğiz. Tam da bu noktada bir görüşmecimizin dile getirdikleri konunun açılmanması bağlamında çarpıcıdır:

YİBO'da [öğrenciler arasındaki] hiyerarşi ilişkilerinin yürütülmesinde, bu, bir şeyleri satma olayı çok önemlidir. Köyden gelen öğrenciler, herkes kendi köyünden bir şey getirirdi. Mesela giviş (alıç) getiren, zuzak getiren, pestil getiren, kestane getiren, ceviz getiren... Yani senin yerelinde ne varsa, neyi pazarlayabiliyorsan onu getiriyorsun. Bu ciddi bir bağımlılık ilişkisi geliştiriyor. Bu, YİBO'larda işleyen güçlü bir mekanizmadır. Ve satışları da bu hiyerarşide üstte olanlar yapardı, herkes satamazdı. Tabii getirdiğiniz ürünün istenilme düzeyi sizin statünüzü de etkiliyor ve hiyerarşide nerede olduğunuzu belirliyordu.

Ailelerin ekonomik durumu ve bu yolla okul idaresi ile kurdukları ilişki, öğrenciler arasındaki sınıf hiyerarşisini ve statüyü doğrudan etkilemektedir. Yapılan görüşmelerde ekonomik açıdan durumu daha iyi olan ailelerin çocuklarının, okul idaresi tarafından korunduğu ve bu öğrencilerin nispeten daha konforlu odalara yerleştirildikleri, çoğu zaman diğer öğrencilere yaptırılan temizlikten ve yemekhane nöbetçiliğinden de muaf tutuldukları ortaya çıkmıştır. Daha üst gelir düzeyine sahip ailelerin çocuklarının ev-

den getirdikleri çarşafı kullanmalarına, dışarıdan alışveriş yapmalarına izin verilirken diğer öğrenciler sadece okul kantininden yararlanabilmekte ve okul idaresinin çocuklara zimmetlediği yatak ve çarşaf dışında bir şey kullanamamaktadır. Muş / Bulanık YİBO’da okuyan 7. sınıf öğrencisinin yapılan görüşmede dile getirdikleri oldukça önemlidir:

Geçen yaz yatahanemizi askerler kullanmış üç ay boyunca. Biz okula başladığımızda yatakhane çok kötü durumdaydı. Yataklar leş içindeydi ve dolapların kilitleri bozulmuş, bazılarının kapakları kapatılamayacak şekilde yamulmuştu. Bize çarşaf verdiler ama yatakların kötü kokusunu engellemiyordu. Babası zengin olan iki öğrenci vardı. Onlar gelip müdürle falan konuştular sonra çocuklarına yeni yataklar getirdiler. Biz de hala o kötü, leş gibi yataklarda yatıyoruz.

Görüşmelerde öğrenciler arasında statü farkının oluşmasına yol açan önemli bir parametrenin de “koruculuk” olduğu açığa çıkmıştır. Özellikle 1990’lardan sonra görülen bu durumla birlikte, ailesi korucu olan çocukların diğer öğrencilerden ayrı tutulduğu hatta ekonomik olarak daha üst sınıftan öğrencilerin de “üzerinde” konumlandırıldıkları gözlenmiştir.

### YİBO’larda Mekân ve İç İşleyiş

Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*’nda disiplinin, kendi üzerine kapalı olan bir alanın özelleştirilmesini yani “çitlemeyi” talep ettiğini söyler (2006: 216). Disiplin mekânı, dağıtım tabii tutulacak ne kadar beden veya unsur varsa, o kadar parsel ayrılmaya yönelmektedir. Bu, kontrol mekanizması oluşturmanın bir anlamda ön koşuludur. Böylece belirsiz dağıtımların, bireylerin denetimsiz kayboluşlarının, karmaşık dolaşımlarının, yararsız ve tehlikeli pıhtılaşmalarının sonuçlarını ortadan kaldırmak gerekmektedir; kaçış-karşıtı, serserilik-karşıtı, yığılma-karşıtı taktikler oluşturulur. Mevcutları ve namevcutları belirlemek, kişilerin nerede ve nasıl bulunacaklarını bilmek, yararlı ilişkiler kurmak, yararsızlara son vermek, herkesin hâl ve gidişini, her an gözetim altında tutabilmek, nitelikleri ve liyakatleri ölçebilmek söz konusudur. Demek ki bilebilmek, egemen olabilmek ve kullanabilmek için çeşitli usuller bulunmaktadır. Disiplin analitik bir mekânı örgütlemektir (2006: 217). Bu bağlamda görüşmecilerimizden biri olan Silvan YİBO müdürünün, okul pansiyonunun tek bir büyük binadan oluşmamasından -ki okul pansiyonu birbirinden bağımsız ve uzak beş küçük pansiyondan oluşmaktadır- şikâyet etmesi daha anlaşılır olmaktadır. Okul müdürünün pansiyonların birbirinden ayrı olmasının, öğrencilerin kontrolünde problem yarattığını, kimin nerde olduğunu bilmenin farklı yollarını aradıklarını söylemesi, Foucault’nun, “Okul, mekânın öğretici bir makine olarak, ama aynı zamanda gözetici ve hiyerarşik hale getiren bir makine olarak da işlev görmesini sağlamıştır” (2006: 223) şeklindeki düşüncesini destekler niteliktedir.

YİBO'ların kuruldukları yerler, onların işlev ve misyonunu göstermesi açısından oldukça önemlidir ve bu bağlamda birçok YİBO'nun yerleşim bölgelerinin dışına kurulması dikkat çekicidir. Böylece tatil gibi kısıtlı zamanların dışında öğrencilerin toplumsal hayata katılımları minimize edilmekte, sosyalleşmeleri ve kültürlenme süreçleri sadece okul mekânlarına hapsedilmektedir. Mekânın kent ya da köy merkezine uzak bir yere konumlandırılmasına bağlı olarak yaşanan mekânsal izolasyon, bir süre sonra sosyal izolasyon ve dışlanmaya dönüşmekte, öğrenciler kültürel anlamda yalnızlaş[tırıl]maktadır. Bununla birlikte özellikle Kürdistan'daki YİBO'ların çoğu ya aktif karakolların içinde, boşaltılmış askeri alanlarda ya da eski cezaevlerinden bozma mekânlarda bulunmaktadır. Örneğin; Dersim Pülümür'deki Kızılköprü YİBO, Diyarbakır Kulp'taki YİBO aktif karakollarla aynı bahçeyi paylaşırken, Muş Kümbet'teki yarı açık cezaevi Adalet Bakanlığı'ndan Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilerek hiçbir değişiklik yapılmadan YİBO'ya dönüştürülmüştür. Sevim Ak'ın "Gezici Deneyler" projesi kapsamında edindiği izlenimler bu durumu açıklamaktadır:

1125 öğrenci kapasiteli Kümbet Yunus Emre Yatılı İlköğretim Bölge Okulu, Kümbet cezaevinden bozmaymış. Okulun on bir dersliği cezaevinin hücreleri, yatakhane koşullarımış. Demir parmaklıklar, asma kilitli demir kapılar, göğü sınırlı görebilen taş avlu, gri duvarlar değiştirilmeden bırakılmış [...] Avluya tek ağaç dikilmemiş, tek saksı çiçeği konulmamış. Hücrelerin, koşulların demir parmaklıkları bile sökülmemiş. Gereksesi; devir işlemlerinin henüz tamamlanmamış olması, Adalet Bakanlığı'nın bir gün binayı geri almak isteyebileceğiymiş. (2004: 46)

YİBO'ların, onları diğer ilköğretim okullarından ayıran yapısal özellikleri ve öğrenci profilleri göz önüne alındığında, okulların askerî kurumlarla bir arada bulunması oldukça önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu konuya kısaca değinmenin elzem olduğu düşüncesindeyiz. İlk bölümlerde belirttiğimiz gibi, Türkiye'de egemen ideoloji olan Türk milliyetçiliği, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren oluşturulan millî eğitim ideolojisi kapsamında, toplum mühendisliği hassaslığıyla ülkenin tüm okullarında (özellikle ilköğretim okullarında) değişen yoğunlukta görselleştirilmekte, belli imajlar, mesajlar ve uygulamalarla öğrencilere aktarılmaktadır. Atatürk köşesi gibi bölümlerin varlığı; büstler, heykeller, portreler, posterler, bayraklar, çerçeveleştirilmiş marşlar, yarışma ve gösteriler gibi "ulusal değer" simgelerinin bütün okullarda standart bir şekilde var olduğu söylenebilir. Söz konusu görsellerin, imajların ve uygulamaların YİBO'larda daha yoğun olduğu bilinmekte ve bu bağlamda YİBO'ları diğer ilköğretim okullarından ayıran iki temel olgunun ön plana çıktığı gözlenmektedir.

Bunlardan ilki, özellikle Kürt illerinde ilköğretim çağındaki birçok çocuğun Türkçe bilmemesidir. Başka bir dilin kullanılmasının da yasak olduğu göz

önünde bulundurulacak olursa, okullarda anlatılmak / verilmek istenenin aktarılması için tek bir yolun<sup>7</sup> kaldığı söylenebilir: Görselleştirme. YİBO'larda sözlü iletişim ve aktarımdan çok, özellikle ilk yıllarda, görsel iletişim ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla diğer ilköğretim okullarındaki görsel argümanlar YİBO'larda farklı bir işlev ve anlam kazanırlar. Bu açıdan YİBO'ları diğer okullardan ayıran ikinci özellik de zaman faktörü yani öğrencilerin tüm zamanlarını okulda geçirmeleridir. Özellikle kış aylarında kapanan köy yolları da düşünülürse bunun oldukça uzun bir süreci kapsadığı görülecektir. Böylece diğer öğrencilerin gün içinde kısa süreliğine karşılaştığı millî değerleri temsil eden bu imajlarla YİBO öğrencileri uzun zaman boyunca, her gün yüz yüzedir. Yani disiplin analitik bir mekânı örgütlemekle birlikte zaman kullanımını da buna paralel olarak belirlemektedir.<sup>8</sup>

Birçok okulun karakol içinde olması, öğrencilerin askerlerle aynı bahçeyi kullanmalarına, çoğu kez askerlerin atış talimlerine ve eğitimlerine tanıklık etmelerine yol açar. Askerlerle aynı mekânı paylaşmaları, öğrenci-

7- YİBO'larda kaba dayak gibi cezalandırma yollarına da bir öğretim biçimi olarak sıkça başvurulduğu gerek medyaya yansıyan haberlerle gerekse STÖ'lerin yaptığı bazı incelemelerle ortaya çıkmıştır.

8- Varto / Çaylar YİBO'dan görüşmecimiz okuldaki bir günü anlatırken uygulanan eğitimin ve zamanın kullanımı hakkında kısa bir özet yapmaktadır. "Sabah 6 ya da 6.30 gibi kalkılıyordu. Bir saat ya da 45 dakika arasında değişen bir etüt vardı. Etüde çıkmak da zorunluydu. Zaten genelde her yatahanenin, her koğuşun başkanı olurdu, o [etütten] sorumluydu, kalkma zorundaydı. Yatma saati, kalkma saati hatta temizlikten de sorumluydu. Tırnaklara bile bakıyordu bazen. Mesela hoca geliyordu diyordu sen bundan sorumlusun. Birçok şeyde o yönlendirir seni, etüde gidersen, gitmedin mi, zaten sabah etütlerinde yoklama alınırdı olmadığın zaman ceza alırdın. Hoca veriyordu [ceza] eğitime niye katılmadın diye, katılmak zorundasın. Daha sonra yemek... Yemek çok hızlı olurdu mesela. İnsanlar çok uzun bir sıraya girerdi bir kuyruk böyle. Yemekten sonra sıra, istiklal marşı ya da andımız -güne göre değişiyor- sonra ise dersler (...) Sınıflar kalabalıktı, otuz kırk arası değişiyordu, bazı sıralarda üç kişi oturuyordu... Tam hatırlamıyorum ama on iki ile bir arası veya bir-iki arası mıydı yani bir saatti. Yemek yenilecek, dinlenme, hocaların çay olayı falan. Sonra öğleden sonra tekrar sıra olunuyordu. Sonra yine ders başlıyordu akşam paydos oluyordu. İşte iki saat falan dinlenme gezme, beş ile altı arası. Altı ile yedi arası şeydi yine etüt, yemek öncesi. Sonra yemek, sekizle dokuz arası yine bir ders 45 dakika, bir saat arası, yoğun bir etüt yine, günde üç etüt var yani. Yine bütün sınıflarda başkan var, yani etütlerde de başkan var her sınıfta da başkan var. Elinde kâğıt kalem konuşanı yazıyor. Yine nöbetçi hocalar var iki tane onlar da geziyor sürekli nizamdan sorumlu (...) Sınıf başkanları bazen sınıftan seçilirdi ama daha çok çalışkanlar seçilirdi biraz da hocalara yakın olanlar seçilirdi. Hocaların sevdiği insanlar etütte başkanlık yapardı ya da hocaların sevdiği sınıf başkanları etütlerde kontrolden sorumluydu kim çalışıyor kim çalışmıyor [diye]. Ama şu vardı diyelim sen etütte konuşuyorsan çok ciddi biçimde dayak yiyordun. Ben mesela bir iki defa ciddi boyutta dayak yedim. Hem de ağızım kan içinde kaldı tokat olayından dolayı. Çok ciddi bir uyarı vardı, çalışacaksın başka bir şeyin yok. Yat [saati] dokuzdan sonra yani değişiyor ama dokuz diye hatırlıyorum. Saat onu bulduğunda ışıkların sönmeye gerekiyordu, çünkü hocalar geziyordu..."



lere, askeri disiplin ve itaatkârlık bu şekilde “gösterilerek” öğretilmiş olur, ayrıca, askerî yapının yarattığı korku aracılığıyla denetim ve disiplin sağlanır. Bu iç içelik, YİBO’ların gitgide daha militarist bir renge bürünmesine neden olur. Özellikle 1980’lerin sonlarına doğru ve 1990’lı yıllarda Kürdistan’daki savaşla birlikte askerî disiplin ve kontrol daha çok belirginleşmiştir. Askeriyeyle iç içe olan okulların giriş çıkışlarında, öğrenciler dâhil herkese kimlik kontrolü yapılmış ve çoğu zaman operasyona çıkan ya da operasyondan dönen askerler, öğrencilerle aynı yatakhaneyi paylaşmıştır. Dolayısıyla birçok YİBO neredeyse militarist birer kuruma dönüşmüştür. Örneğin yemek aracılığıyla disiplini ve grup aidiyetini sağlamayı hedefleyen ve askerlere okutulmuş “Tanrımıza hamdolsun, vatan millet sağ olsun, afiyet olsun” duası (Selek, 2008: 68) günde üç kez YİBO’larda da okutulmaya başlanmıştır. Askerle aynı mekânı paylaşan öğrenciler arasında ordu bünyesinde var olana benzer bir hiyerarşik yapı oluşmaya başlamıştır. Askerliğe yeni başlayanlar nasıl sadece subaylara değil, kendilerinden daha önce gelmiş olan “sivillere” de tâbi oluyorsa, yatılı okullarda da, yeni öğrencilerin sadece idareye ve öğretmenlere değil, üst sınıflara yani “ağabey”lere tabi olmaları söz konusudur (2008: 111). Nitekim öğrenciler sınıf yerine “alt devre” ya da “üst devre” gibi askerî kavramlarını kullanmaya başlar. Yani militarist terminoloji yavaş yavaş öğrencilerin gündelik diline de yerleşir. Odalara “koğuş”, yemeğe “karavana” denmektedir. Asker taburuyla aynı mekânı paylaşan YİBO mezunu görüşmecilerden birinin, okul kapısı yerine askerî bir terim olan ve nizamın başladığı yer anlamında “nizamiye”yi kullanması da bunun çarpıcı örneklerinden biridir.

### **YİBO’larda Öğretmen - Öğrenci İlişkileri**

Öğretmen öğrenci ilişkisinde belirleyici olan iki temel nokta vardır; ilki öğrencilerin ailelerinin nüfuzu (daha çok ekonomik) ve politik durumu (koruculuk gibi) iken ikincisi de öğrencilerin okul idaresi / öğretmenlerle yaptığı işbirliği ve geliştirdiği karşılıklı bağımlılık ilişkisidir. Yukarıda ekonomik açıdan durumu iyi olan ailelerin ve korucu ailelerinin çocuklarının, okul idaresi tarafından daha “hoşgörülle” karşılandıklarına değinmiştik. Yapılan görüşmelerde dikkat çeken bir durum da bu hoşgörünün doğrudan öğretmenlerin davranışlarına da yansımalarıdır. Örneğin “normal” şartlar altında ceza verilmesi gereken durumlarda bu öğrencilere ceza verilmemekte ya da bu öğrenciler diğer öğrencilerin yapmak zorunda oldukları bazı işlerden muaf tutulmaktadır.

Öğrenci - öğretmen ilişkisini belirleyen diğer bir parametre olan okul idaresi ve öğretmenlerle yapılan işbirliğiyle karşılıklı bağımlılık ilişkisine gelince, bu durum kendi içinde iki biçimde işlemektedir: İlki okul idaresine bilgi taşımak, yani ispiyonculuk iken, ikincisi daha pratik işlerde öğretmenlere yardımcı olmaktır. Her iki durumda da karşılıklı bir bağımlılık



ilişkisi gelişmekte ancak bu ilişkilerde öğrenciler belirleyici ol[amamakta]dır. Okul idaresine bilgi taşıyan öğrencilerin kimlikleri genelde gizli tutulur, öğrencinin deşifre olması bu işlevi ve bu işlev üzerinden elde ettiği ayrıcalığı kaybetmesine neden olur. Öğrencinin kimliğinin gizli olması, işbirliğiyle elde ettiği ayrıcalığın da gizli olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bu öğrencilere kırtasiye, kıyafet veya para yardımı vs. gibi açıkça belli olmayacak ayrıcalıklar sağlanır. Okul idarecilerinin, daha çok da sürekli okulda kalan öğretmenlerin, gündelik işlerini yapan öğrencilerin durumu daha farklıdır. Bu öğrenciler öğretmenlerin ve idarecilerin gündelik işlerini yapar ya da kişisel ihtiyaçlarını karşılarlar. Örneğin bazı öğrenciler, öğretmenlerin odalarını temizlemekte ya da çamaşırlarını yıkamaktadır. Yasağ olduğu halde bazı öğrenciler, öğretmenlerin ihtiyaçları için okul dışına çıkıp alışveriş yapar. Bu gibi öğrencilerle okul idaresi ile öğretmenler arasında doğal bir anlaşma oluşur. Bu işbirliği sonucunda öğrenci, okul idaresi ile öğretmenin “egemenlik hakkından” da yararlanır. Yaşça daha büyük ve fiziksel açıdan daha kuvvetli olan bu öğrencilerin kimliği diğer öğrenciler arasında bilinir ve diğer öğrencilerle aralarında belirli bir hiyerarşik üstünlük oluşur. Bu iktidar paylaşımının derinleştiği okullarda öğretmenlere yakın olan öğrenciler, diğerleri üzerinde kendi iktidarlarını oluşturur ve olası bir şikâyet durumunda hami öğretmen tarafından korunurlar. Bu iktidar paylaşımı ile birlikte, öğretmenin işini yapan öğrenciler bir süre sonra bu işleri diğer öğrencilere yaptırmaya başlar ve onları kendi himayeleri altına alırlar. Öğretmenler “yapmaları gereken” işleri yaptırdıkları için bu öğrencilere diğer öğrencilere göre daha az şiddet uygularlar. Kağızman YİBO mezunu görüşmecimizin bu konuda dile getirdikleri oldukça aydınlatıcıdır:

Ben YİBO’ya gitmeye başladığımda gördüm ki yaşları epey büyük öğrenciler var. Bunlar belletici öğretmenlerin bazı işini yaparak bunların korumasına giriyorlardı. Mesela öğretmenlerin çoraplarını yıkarlardı, odalarını temizlerlerdi ya da öğretmen, okulda unuttuğu bir şeylerini almaları için bunları gönderirdi. Bazen de öğretmenlerin onlardan istediklerini daha küçüklere yaptıırırlardı. Ne yaparlarsa yapsınlar kimse bir şey demiyordu. Küçükler de zaten şikâyetçi olmaya korkuyorlardı. Olanlara da hem öğretmenler kızardı hem de o büyük çocuklar bunları daha sonra döverdi.

Bazı öğrencilerin okul idaresi ve/veya öğretmenlerle girdiği bütün bu ilişkilerden güç kazanmasının bir sonucu da, diğer öğrenciler üzerinde yarattığı etkidir. Özellikle ders dışı zamanlarda, okulla işbirliği içinde olan bu öğrencilerin, diğerleri üzerindeki iktidarı bazen okul idaresini ve öğretmenleri de aşan düzeydedir. Dolayısıyla böyle bir konumda olmak birçok öğrenci için okulda oluşturulan şiddet sarmalından korunmanın, kurtulmanın “en iyi” yollarından biridir. Kulp YİBO mezunu görüşmecilerden birinin ifadesiy-

le: “Bu grup öğrenciler okulda çok güçlü bir sosyal sermayeye sahiptiler. Herkes onlara özenir ve onları örnek alırdı. Eğer bu tür kişilerden birisiyle yakınlığınız ya da dostluğunuz varsa okulda baya güçlüsünüz demektir. Okuldaki hiyerarşide bazen öğretmen ve idarenin üstünde bir etki alanları vardı.” Akran zorbalığı olarak da adlandırabileceğimiz bu hiyerarşi ya da baskı mekanizmaları öğrenciyi, hem akran zorbalığına maruz kalan hem de uygulayan konumuna getirmektedir. Farklı parametreler sonucu oluşan öğrenciler arası hiyerarşi, güç dengelerine bağlı olarak değiştiğinden, öğrenci hem kurban hem de zorba durumuna gelebilmektedir. Dengelerin değişimiyle değişen öğrencinin durumu, akran zorbalığının engellenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır.

### YİBO’larda Sosyal Yaşam ve Ders Dışı Etkinlikler

YİBO öğrencileri bütün zamanlarını okulda geçirmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin yaşamında okul ve pansiyon dışında bir yer görebilmek ve ders dışındaki sosyal etkinlikler fazlasıyla önem taşımaktadır. Buna paralel olarak da YİBO mevzuatında sosyal etkinlikler için oldukça geniş yer ayrılmıştır. Okullardan beklenen ve öğrenci katılımının had safhada olmasının gerektiğine değinilen bölümler fazlasıyla uzun olduğundan, konumuzu yakından ilgilendirdiğini düşündüğümüz bölümleri ele alacağız. Bunu yapmaya çalışırken, yine yaptığımız görüşmelere yer vererek, mevzuatta geçen sosyal etkinliklerin nasıl gerçekleştirildiğini açığa çıkarmaya çalışacağız. Mevzuatta yer alan YİBO’larda sosyal yaşam ve ders dışı etkinlikler ile ilgili bölüm, her bölümün başında tekrar tekrar belirtilen ve yazımızda ortaya koymaya çalıştığımız, eğitimin yurttaş yaratma ve asimilasyon işlevinin göstergelerinden biri olan “Türk millî eğitiminin genel amaç ve temel ilkelere uygun olarak öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına, Anayasa’nın başlangıcında ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı yurttaşlar olarak yetişmelerine, yeteneklerini geliştirerek gerekli donanımı kazanmalarına katkıda bulunmak hedef edinilmelidir” ifadesi ile başlamaktadır.

YİBO’larda, öğrencilerin zaten içinde oldukları askerî alanlardan “gezi” adı altında daha büyük ve farklı askerî alanlara götürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu tarz gezilerde, öğrencilerin taşınması için askerî araçların özellikle kullanıldığı söylenebilir. Bu gezilerde öğrencilere askerî araç-gereç ve binaların yanı sıra askerlerin “düzen” içinde yürümeleri<sup>9</sup> de gösterilir. Türk milliyetçiliği ve ordu-millet düşüncesi katıksız bir görsellikle sunulur. Fotoğrafları çekilen bu geziler, videolara da kaydedilir ve katılamayan diğer

9- Bu yürüyüşlerin benzerleri YİBO’larda da gerçekleştirilmektedir. Beden eğitimi derslerinde sistematik olarak yaptırılan bu yürüyüşlerde, yürüyüş ritmine uygun olarak atılan bazı sloganlar -ki askeriyede atılanlarla hemen hemen aynıdır- şöyledir. “Her Türk asker doğar / Ne mutlu Türkün diyene / Vatan sana canım feda / Her şey vatan için.”

öğrencilere toplu halde izletilir. Çekilen fotoğraflar okullardaki panolarda sergilenir. Bütün bunlarla öğrencilere, okuldan aldıkları eğitim ile ulaşmaları gereken amaç gösterilmektedir: Bir asker gibi disiplinli (düzen içinde) ve vatana-milllete bağlı olmak.

Resmî ideolojiyi, öğrencilerin de görselleştirdiğine değinmiştik. Özellikle belli gün ve haftalarda düzenlenen resim yarışmaları veya öğrencilere oynatılan tiyatrolarda bu durum gözlemlenebilir. Bu yarışma ve oyunlar konularını genellikle kahraman askerlerden ve onların kahramanlıklarından almaktadır. Mustafa Kemal ise bütün kahramanların ve kahramanlıkların sembolü olarak, yarışma ve oyunların vazgeçilmez temalarındandır. YİBO öğrencilerinin rol aldığı tiyatro oyunlarını askerî tatbikatlara da benzetebiliriz. Öğrencilere, sahip olmaları beklenen/gereken özellikler oyun içinde açıkça gösterilir. Bu noktada tiyatronun oyuncular için olduğu kadar izleyiciler için de en etkili düşünce benimsetme yollarından biri olduğunu hatırlatmak gerekir. Oyuncu, rolüne ne kadar bağlanırsa, rolü oyuncuyu o denli etkiler. İzleyiciler de çoğu zaman bir kitaptan veya bir filminden çok, tiyatrodan etkilenir; çünkü tiyatro, izleyiciyi, canlı bir görsellekle durumun/olayın içine çeker. Sahnelenen ilk tiyatro eseri olan Namık Kemal’in “Vatan Yahut Silistre” isimli piyesinin ardından, halkın galeyana gelerek sokaklara dökülmesi, Osmanlı aleyhine sloganlar atması ve ardından eserin Namık Kemal’in de bu sebeple Magosa’ya sürgün edilmesi bu yargıyı temellendirebiliriz.<sup>10</sup> Denilebilir ki, içeriği milliyetçilik olan oyunlar, belirli gün ve haftalarda oynandıkça ve bu oyunların ardından öğrenciler ödüllendirildikçe, aşılacak istenen düşünceler, bir ders içeriği olarak anlatılmaktan çok daha etkili olabilmektedir.

YİBO’larda düzenlenen yarışmaların ödülleri de çoğunlukla okulun içinde bulunduğu yerleşim bölgesinin rütbeli askerleri ya da polisleri tarafından verilmektedir. Ödüllerin tüm öğrencilerin katıldığı törenlerle verilmesi öğrencilere hangi koşullarda ödüllendirilecekleri göstermesi açısından ayrı bir önem taşır. Öğrenciler, okulda verilen “eğitim - öğretim”i diğer bir ifadeyle Türkleşmeyi ne kadar çabuk, istenen biçimiyle benimserlerse, o derecede kabul görececek ve ödüllendirileceklerdir. Buradaki “eğitim-öğretim” öğrenciye kazandırılmaya çalışılan düşünce ve davranış biçimleri kadar, yasaklanan düşünce ve davranışları da kapsamaktadır. Kürtçe ve / veya Türkçe dışında herhangi bir dil konuşmamak, öğretmenlere ve yöneticilere hiçbir konuda ve durumda karşı çıkmamak gibi. Öğrenciler kendilerinden beklenen yapımadıkları takdirde cezalandırılırlar. Beklentiler karşılandığında ödül, karşılanmadığında ise ceza verilir. Üstelik istenmeyen bir davranışa

10- Daha fazla bilgi için bkz. Bedri Aydoğan, *Namık Kemal’in Magosa Sürgünlüğü*, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2004.

ceza vermektense istendik bir davranışa ödül vermenin davranışı daha etkili biçimde pekiştirdiği bilinmektedir ki, bir öğrenci milliyetçilik konulu bir etkinlikten ödül aldığı anda, bu davranışı yapma sıklığı artacak, içinde bulunduğu koşulları daha kolay içselleştirecektir.

Ceza türlerine baktığımızda ise, öğrencilere verilen birçok cezanın devlet ideolojisinin benimsetilmesiyle ilgili problemler yaşandığında verildiği görülür. Örneğin “Andımız”ı istenilen biçimde okumayan öğrenci, diğer öğrencilere “Andımız”ı okutma cezası alır. Disipline etmek ve öğretmek amacıyla verilen cezaların büyük bölümü, zorunluluğun kendisiyle aynı biçimdedir; “ihlal edilen”, gerçekleştirilmeyen durumun birçok kere tekrar ettirilmesine dönüktür. Bu yönüyle ceza aynı zamanda bir idmana dönüşürmektedir (Foucault, 2006: 268).

YİBO mevzuatında, bu okullarda çıkarılacak dergi ve gazetelere ayrıca önem verildiği görülmektedir. Çünkü bu yayınlardaki birçok yazının öğrenciler tarafından hazırlanması sağlanacak ve bu yolla devlet ideolojisi öğrenciler tarafından yeniden üretilecektir. Üretilecek bilginin istenilen şekilde olması da okul idaresi ve ilgili öğretmenlerin sıkı denetimiyle sağlanacaktır. Zaten sosyal bir etkinlik olarak, öğrencilerin de aktif katılımıyla YİBO’larda çıkarılacak dergi ve gazetelerde yapılması gerekenler en ince detaylarına kadar belirlenmiştir. Konumuz açısından önemli birkaç örnek madde vermenin yeterli olacağını düşünüyoruz. İlgili maddeler aşağıda olduğu gibi verilmiştir:

Okul dergi ve gazetelerinde yer alacak yayınlarda;

- 1) Öğrencilerin Türk Bayrağı’na, vatanına, milletine, Atatürk ilke ve inkılablarına, Türkiye Cumhuriyeti’ne, demokrasi ve insan haklarına karşı duyulan sevgi, saygı ve bağlılığını yansıtan,
- 2) Ülkesine, milletine ve insanlığa büyük hizmetlerde bulunmuş bilim adamı ve sanatçıların hayat ve eserlerini tanıtan,
- 5) Okulun bulunduğu yerin tarihini, eski eserlerini, kültür değerlerini, folklorunu ve coğrafyasını çeşitli yönleriyle tanıtan resim, fotoğraf, karikatür, şiir, bilimsel ve edebi yazılarla proje çalışmalarına yer verilir.

Bu noktada 5. maddeye ayrıca dikkat çekmek gerektiği düşüncesindeyiz. Çünkü YİBO’larda çıkarılan gazete ya da dergilere bakıldığında, gerek öğretmenlerin gerekse de öğrencilerin yazılarında, buldukları yerin tarihini, eski eserlerini, kültürel değerlerini ve coğrafyasını tahribata uğratarak ya da devşirerek (Türkleştirilerek) ele aldıkları görülür. Özellikle Kürtlerin ve Lazların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde görülen bu durumun, asi-

milasyon politikalarının bilinçli uygulamaları olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin bu dezenformasyonu bilinçli şekilde gerçekleştirmelerinin yanında; anadiliyle konuştuğunda şiddete uğrayan ya da buna tanık olan, sürekli Türk olduğu dayatılan ve içinde bulunduğu şiddet sarmalının dışına çıkmakta zorlanan öğrencinin, kendi tarihi ve kültürü üzerine üreteceği bilgi de egemen ideolojiye hizmet edecektir. Diğer bir deyişle öğrenci, bu yolla, asimilasyonun gerçekleştirilmesinde bir araç haline getirilmektedir. Türk olmayan YİBO öğrencilerinin kendi elleriyle kendi tarih ve kültürlerini Türkleştirerek yok etmesi, biyoloji alanında kullanılan “otoliz”<sup>11</sup> kavramının kültürel alandaki yansıması olarak okunabilir. Hatta okul idaresi ve öğretmenlerin kültürel anlamdaki bu kendi kendini yok etme üzerindeki rolünü göz önünde bulunduracak olursak, buna kültürel pütüfikasyon (biyolojide çürüme, kokuşma) demenin daha doğru olacağı düşüncesindeyiz. Sonuç olarak YİBO’lardaki gazete ve dergiler yoluyla, öğrencilerin içinde buldukları konum kültürel çürümeye ve kokuşmaya yol açmaktadır. Öğrenci okul ve ev, anadil ve egemen dil ya da asimile edilmek istenen kendi kültürü ve egemen kültür arasındaki gerilime hapsedilerek, asimilasyonun gerçekleştirilmesinde etkili bir araç haline getirilmektedir.

### YİBO’larda Direniş Örnekleri

YİBO’larla birlikte, her ne kadar sistematik bir gözetim ve denetim mekanizması oluşturulmak ve bu yolla Türkiye’deki farklı etnik (özellikle Kürtler) ve kültürel topluluklar asimile edilmek istenmişse de bunun devletin arzuladığı düzeyde olmadığı bilinmektedir. Muhakkak ki bu durumun birçok nedeni vardır. Ancak bu nedenlerin detaylı bir analizi başka bir çalışma konusu olacak önemdedir. Bu yüzden, daha önce belirtildiği gibi YİBO’ların birincil muhatabı olan Kürtlerin, dolayısıyla YİBO öğrencilerinin okul aracılığıyla verilmek istenen devlet ideolojisinin pasif birer alımlayıcısı olmadığını gösteren nedenlere değinmekle yetineceğiz. Böylece YİBO’larda sadece egemenlerin istediği yönde bir işleyişin olmadığı, farklı biçim ve yoğunlukta olsa da önemli bir direnişin olduğu da görülecektir.

YİBO’lardaki uygulamaları ve öğrencilerin buna karşı geliştirdikleri direniş biçimlerini Michel De Certeau’nun “strateji” ve “taktik” kavramları üzerinden okumak mümkündür. De Certeau, egemenlerin gözetim ve denetim mekanizmalarıyla oluşturdukları iktidar yapıları ile bu yapıların muhatabı olan insanların eylemleri arasındaki mücadeleyi “strateji” ve “taktik” kavramları üzerinden analiz etmemizi önerir. Ona göre iktidarın sistemli, önceden planlanmış ve kuşatıcı “strateji”lerine karşılık, sıradan insanın gündelik hayatta ürettiği derin, sinsî ve kurnazca “taktik”leri vardır.

11- Hücre için kendi kendini sindirme olayı. Bkz: TDK

“Strateji”den kasıt, bir istek öznesi ile bir erk öznesinin belli bir “çevre”yle yalıtılmasıyla oluşan güç ilişkilerinin ölçülüp tartılmasıdır. Strateji uygulaması, her şeyden önce belirli bir “aidiyet” olarak çerçevesi çizilen bir alanın varlığını gerektirir ki YİBO’lar tam da böyle bir alana denk düşerler. Bu alan, ilişkilere, belirgin bir biçimde dıştan bakabilecek bir idareyi mümkün kılan, bu idarenin zeminini oluşturan alandır. Politik, ekonomik ya da bilimsel akılcılık işte bu stratejik model üzerine kurulur. “‘Taktik’ten kastım ise” der De Certeau, “tam aksine, ne bir tür aidiyet üzerinden, ne de ötekinin, görünür bir bütünlük olarak ayırt edilmesini sağlayan bir sınır üzerinden yapılan hesaplamadır... ‘zayıf olanın’, ‘güçlü olana’ (erk sahipleri, hastalık, şiddet ya da bir düzenin uyguladığı şiddet vb.) karşı başarıları, dolap, oyun ve dümen çevirme sanatı, ‘avcılara’ özel hileler, tuzaklar, el çabukluğu, çok biçimli simülasyonlar (öykünmeler), mücadeleci oldukları kadar şairane, sevinçli, neşeli bulgular, hepsi taktiktir” (2009:54-55).

Buradan hareketle YİBO’lardaki uygulamaların ve buna karşı geliştirilen direnişleri, yekdiğerini etkileyen karmaşık süreçler olduğunu göz ardı etmeden iki temel döneme ayırabiliriz. İlki YİBO’ların kuruluşundan 1990’lara kadar olan süreci kapsarken, ikinci dönem de 90’lar sonrasındır. Buradaki dönemselleştirmenin dayanak noktası, 90’lar sonrasında hem YİBO’lardaki uygulamalarda hem de bunlara karşı öğrencilerin geliştirdikleri tepki ve direniş biçimlerinde gözle görülür bir değişim yaşandığı iddiasıdır. Bu değişimin temel dinamiğini ise özellikle 1990 sonrasında kitleleşen ve Türkiye siyasal alanını belirleyen ve ana aktörlerinden biri haline gelen Kürt Hareketi<sup>12</sup> oluşturmaktadır. Kürt Hareketi’nin gelişimi, devletin YİBO politikasında temel değişikliklere yol açtığı gibi, YİBO öğrencilerine de devletin uygulamalarına karşı farklı direnme perspektifleri sunmuştur. Bu noktada sürecin, iç içe geçtiği ve birinin diğeri öncelemediği yani paralel işlediği hatırdta tutulmalıdır.

Devletin kuruluşundan günümüze kadar YİBO’lar aracılığıyla Türkiye’deki farklı etnik ve kültürel toplulukları Türkleştirmeye çalıştığına değinmiş yine bu asimilasyon politikalarıyla birlikte farklılıkların gözetim ve denetim altında tutulmaya çalışıldığını vurgulamıştık. 1990’ların temel ayırım noktası olarak ele alınması, tam da bu nokta da anlam kazanmaktadır. Çünkü devlet 1990’lara kadar YİBO’ları kontrol ve denetim mekanizması olarak kullanmış, ayrıca YİBO’ların asıl işlevinin asimilasyon olduğunu da uygulamalarıyla göstermiştir. Zaten denetim mekanizmalarıyla asimilasyon amaçlı uygulamalar bağımsız değildir, birbirleriyle uyum içinde çalışan ve birbirini besleyen makineler gibidirler.

12- Aksi belirtilmediği sürece Kürt Hareketi’nden kasıt PKK’dır.

Kürt Hareketi’nin özellikle Kürdistan’da yarattığı politik hareketlilik ve kitleleri mobilize etme gücünün de devleti, asimilasyon politikalarında değişiklik yapmaya zorlayan temel faktör olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir. Çünkü 1990’lara kadar YİBO’lardaki temel eğitim politikası farklı etnik, kültürel ve dini grupları asimile etmek iken, daha sonra kontrol mekanizmalarının daha çok öne çıktığı görülecektir. YİBO’lardaki uygulamalara karşı öğrencilerin ilk dönemlerde geliştirdikleri direnme biçimleri tam da De Certeau’nun “taktik” kavramsallaştırmasına uymaktadır. De Certeau, İspanyol sömürgecilerine karşı yerlilerin geliştirdikleri taktikler için şunları söyler: “Genelde egemen düzene boyun eğmiş olan hatta boyun eğmekle kalmayıp bu düzeni kabul etmiş, benimsemiş gözükken bu yerliler, onlara dayatılan ritüelleri, tasavvurları ya da kanunları, fatihlerin bunların uygulanmasıyla elde etmeyi düşündükleri sonuçlardan çok daha farklı bir biçimde uygulamış, gerçekleştirmiş, kısacası ‘farklı bir biçime sokarak yeniden imal etmişlerdir’” (2008: 49). YİBO öğrencileri de tıpkı De Certeau’nun sözünü ettiği yerliler gibi, öğretmenler ya da okul idaresi tarafından belli bir sonuç elde etmeye yönelik uygulamaları farklı biçimlere sokarak yeniden imal edip üretmişlerdir. Örneğin milliyetçilik temalı şiirlerin ezberletilmesi ya da metinlerin okutulmasına karşı bu şiirleri ve metinleri değiştirip dönüştürerek (genelde komikleştirerek) farklı bir içeriğe sokarlar. Öğrencileri kontrol altına almanın bir yolu olarak uygulanan fiziksel şiddete karşı öğrenciler okuldan kaçır, okul camlarını kırar ya da daha farklı taktikler geliştirerek oluşturulmak istenen kontrolü parçalarlar. Okul binasına ya da herhangi bir eşyaya verilen zarar, egemenin, stratejilerle oluşturduğu denetim ve asimilasyon mekanizmasına verilen zarara dönüşür. Bir görüşmecimizden örnekeleyecek olursak: “Biz YİBO’da Kürtçe küfür ederdik öğretmenlerimize ve ne anlama geliyor dediğinde güzel bir şey olduğunu söyledik”.

1990’lardan sonra ise Kürt hareketinin oluşturduğu politik bilinç YİBO’ların işlevlerini “istenilen” şekilde yerine getirilebilmesinin önüne daha büyük engeller koymuştur. Çünkü 1990’lı yıllara gelmeden okullardaki uygulamalara De Certeau’cu bir yerden hareketle daha gündelik ve şiddet içeren karşı koyuşlar, 90’lar sonrasında politik bir bilinç ve aidiyetle harmanlanmıştır. Küçük ve görünmeyen karşı koyuşlar 90’larla birlikte görünür olmaya ve öğrenciler arasında belli bir karşılık bulmaya evrilmiştir. Öğrencilerin, toplu halde dağa çıkmaya, okullarda politik yazılımlar yapmaya, eylemlere kaçmaya (ceza alacağını bilerek Newroza katılmak ve bunun öğrenciler arasında statü kazanımına yol açması gibi) başladığı görülmektedir. 1990’larla birlikte öğrencilerin daha politik direnme biçimleri geliştirmelerinde etkili olan bir diğer parametre de Kürtler arasında okuryazarlığın artması ve buna paralel olarak Kürt öğretmenlerin bölgeye geri dönerek YİBO ve diğer okullarda görev yapmaya başlamalarıdır. Özellikle YİBO’lardaki Kürt öğretmen sayısının artması, bu okullardaki bazı yasak-



ların (ki bunların başında anadilde konuşma yasağı gelmektedir) de fakto olarak işlevsizleşmesine yol açmıştır.

### Sonuç

Yatılı okullarda, kişisel mahremiyet, yerini toplumsal olana bırakmakta, yerel özellikler genelin yararı için(de) eritilmekte ve bu okullarda öğrenim gören öğrenciler, muktedirlerin istediği hayat biçimini benimsemiş gibi davranmak zorunda bırakılmaktadır. Yatılı olmayan okullarda öğrenciler, okul dışındaki zamanlarını kendilerine ayırıp farklı sosyal çevrelerle etkileşime geçebilmekte, iktidarın mutlak otoritesinden kısmen de olsa uzak kalabilmektedir. Oysa yatılı okullarda eğitim gören öğrencilerin böyle olanakları yoktur, zamanları yetkililer tarafından parçalara bölünür, her parça öğrencinin daha rahat kontrol edilebilmesi için ayrı ayrı programlanır ve bu program eksiksiz olarak uygulanır. Her öğrenci, öğretmenleri tarafından denetlenir ve öğrenciler de birbirlerini denetlerler. Journalleme (ispiyonculuk), özellikle eğitimcilerin “güvendiği” çocuklar aracılığıyla dayatılır ve okuldakilere benimsettirilir. Bu okullar herkesin her an birbirini kontrol ettiği, birbirine kuralları hatırlattığı, zamanla -ki tüm zaman okulda geçer- kuralların içselleştirildiği, yeni bir kişiliğin oturtulmaya çalışıldığı dönüştürücü bir çark halini alır. Yaşam, yatılı okul iç tüzük kurallarına indirgenir. Bu noktada Edwin L. Chalcraft'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde bir yatılı okuldaki müfettişlik deneyimlerinden yola çıkarak aktardıklarına değinmek gerekir. Chalcraft, asimilasyonla yerli toplumların kimliklerinin, hatta fiziksel görünümünün dönüştürülerek egemenlerin kendi kültürlerine entegre etme siyasetinin, bu devşirme usulünün, Batılı ülkelerle birlikte dünyanın birçok yerinde benzer biçimlerde ve birbirlerinden etkilenecek yürütüldüğünü açıkça göstermektedir (Chalcraft ve Collind, 2004: X). Bu tür okullar askerî yöntemlerle idare edildiğinden, her öğrenci bu karma disipline / terbiyeye (askerî ve eğitsel) şiddetli bir biçimde maruz kalmıştır.

Buna rağmen YİBO'larda direniş kısmında da görüldüğü gibi devlet, planladığı hâkimiyeti YİBO'lar üzerinde yeterince kuramamış ve özellikle Kürtlerin asimilasyonunda istediği sonucu elde edememiştir. Lakin bu, devletin Kürtleri asimile etme amacından vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Kendi misyonunu sivil toplum kuruluşlarına aktarmak, özellikle neoliberal politikalarla birlikte gözlenen bir devlet politikasıdır. Bu kapsamda bir taraftan eğitim hizmetleri özel kurumlar aracılığıyla birer ticari meta olarak alınıp satılır hale gelirken, diğer yandan devlet, bu alandaki görev ve sorumluluklarını sivil toplum kuruluşlarına, hayır kurumlarına ve diğer uluslar arası yardım kuruluşlarına devretmektedir (Yıldız, 2008: 24).

Türkiye'de neoliberal politikaların kurumsallaştığı, ayyuka çıktığı 2000'lerin başında, özellikle de AKP ile birlikte bu politikalara paralel bir şekilde YİBO'lar için planlanmış devlet görevinin kısmen STÖ'lere dev-



redildiği görülmektedir. Bu çerçevede birçok farklı kurum ve kişinin rol aldığı kampanyaların yürütüldüğü bilinmektedir ki, hem Recep Tayyip Erdoğan hem de Abdullah Gül bu tarz kampanyalar düzenleyen sivil toplum kuruluşlarına bizzat destek vermiştir. “Baba Beni Okula Gönder”, “Haydi Kızlar Okula” ve “Kardelenler” gibi kampanyalar yaygın olarak bilinmektedirler. Milli Eğitim Bakanlığı ve UNICEF işbirliğinde, ilgili kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ile yerel yönetimlerin katılım ve katkısı ile “başarılı” bir şekilde yürütülen “Haydi Kızlar Okula” kampanyasının en önemli destekçilerinden biri bizzat Recep Tayyip Erdoğan’dır. Kampanyanın internet sitesinde şöyle bir ibare yer almaktadır: “Kampanyaya başlangıcından beri en büyük desteği veren Başbakanımız R. Tayyip Erdoğan: Bir erkeğin eğitimi sadece kendisiyle ilgili iken bir kız çocuğunun eğitimi aileyi de ilgilendirir. Çocuklar yetişirken anneden eğitim alır. Kadınların eğitimi ileride çocuklarına verecekleri eğitim açısından önemlidir”. Erdoğan’ın bu sözleri daha önce Sıdık Avar’dan yaptığımız “bütün yoksunlukların Türkçe bilmemekten ileri geldiğini, Türkçenin bu köylere ‘ana’ ile sokulması gerektiği” şeklindeki sözünü akla getirmekte ve her ne kadar sivil toplumlara bırakılmış gibi görünse de devlet erkânında asimilasyon konusunun hâlâ önemini koruduğunu göstermektedir.

Kampanyalar farklı kurum ve kişiler tarafından yürütülse de, aslında YİBO’larla aynı işlevi/amacı yerine getirmektedir. Daha önce, YİBO’ların neredeyse tamamının ilk on beş yıl boyunca sadece Kürt illerinde açıldığına değinmiştik. Kısaca bu üç kampanyanın faaliyet gösterdiği yerlere baktığımızda aradaki paralellik anlaşılacaktır. 2000 yılında Türkcell ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği tarafından başlatılan “Kardelenler” kampanyasının resmî internet sitesinde, kampanyanın adı ile ilgili şöyle bir açıklama yer almaktadır: “Doğu Anadolu’nun soğuk ikliminde, kar kalkmadan açan kış çiçeklerine Kardelen adı verilir. Yöre koşullarına ve törelerine baskın çıkarak okula, bilgiye koşan kız çocukları gibi, onlar da kendi varoluş çabalarının sembolüdür, kara toprağı delerek ışığa ulaşan Kardelenler”. “Baba Beni Okula Gönder” kampanyası çerçevesinde inşa edilen on okul ve derslikten ise sadece bir tanesi İstanbul’dayken geriye kalanların altı tanesi Muş’ta, iki tanesi Urfa’da ve bir tanesi de Mardin’dedir. Diğer “önemli” bir kampanya olan “Haydi Kızlar Okula”nın 2003 yılında kampanya kapsamına aldığı on il ise şöyledir: Ağrı, Batman, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Muş, Siirt, Urfa, Şırnak ve Van. Dolayısıyla, gerek YİBO’larla gerekse bu kampanyalarla, devletin yaklaşık bir asırlık (bir asırlık çünkü Cumhuriyet sürecinde uygulanan politikalar ittihatçı politikaların bir devamıdır) politikası olan Kürtlerin asimilasyonu, Türkleştirilip “medenileştirilmesi” istenmektedir. Oysa dünyanın farklı bölgelerinde de uygulanan benzer politikalar için artık araştırma veya hakikat komisyonları kurulmakta, bu asimilasyonist sistemin mağdurlarından özür dilenmektedir.

Türk Devletinin, Cumhuriyetin başlarında planladığı, ancak Kürtlerin direnç göstermesi ve okulların neden olacağı ekonomik yük nedeniyle, yavaş yavaş devreye soktuğu ve 1962 yılında yasalaştırdığı yatılı ilköğretim bölge okulları sistemi, Kürt veya Türk olmayan toplumların çocuklarının asimilasyonu için uygulanmış gelmiştir. Türkiye’de Türk olmayanlara dönük asimilasyon politikaları daha genel bir kapsamda ele alınsa da en azından Kanada örneği göz önünde bulundurularak YİBO’lara dönük bir araştırma komisyonunun oluşturulması, komisyonun hakikat ve uzlaşma komisyonuna dönüştürülmesi ve bunun sonucunda da devletin YİBO’larda uyguladığı şiddeti merkeze alan asimilasyonist politikalara bağlı olarak ortaya çıkan sosyal, kültürel ve psikolojik tahribatı telafi etmeye yönelik çalışmalar yapması ve özür dilemesi gerekmektedir.

### Coğrafi Bölgelere Göre Yatılı İlköğretim Bölge Okulları Öğrenci Sayıları

Coğrafi Bölgeler	Okul Sayısı	Pansiyon Kapasitesi	Yatılı Öğrenci Sayısı			Boş Kapasite	Kapasite Üstü
			Kız	Erkek	Toplam		
Karadeniz Bölgesi	153	42449	13461	16542	30003	12813	367
Doğu Anadolu Bölgesi	184	76786	22109	38446	60555	17943	1712
İç Anadolu Bölgesi	67	18831	5353	6709	12062	6878	109
Ege Bölgesi	28	6622	1865	2771	4636	1987	1
Marmara Bölgesi	20	4240	1283	2043	3326	1019	105
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	78	38432	8517	17750	26267	12703	538
Akdeniz Bölgesi	59	17559	5634	7847	13481	4296	218
Türkiye Geneli Toplam	589	204919	58222	92108	150330	57639	3050

## Kaynakça

- “Doğu Sorunu” *Necmeddin Sabir Silan Raporları (1939- 1953) (der.)*: Muazzez Pervan, Tuba Akekmekçi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
2000. Dersim Jandarma Genel Komutanlığının Raporu. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Ak, Sevim. 2004. *Güneşin Çocukları*. İstanbul: Can Yayınları
- Avar, Sıdıka. 2004. *Dağ Çiçeklerim*. Ankara: Öğretmen Dünyası Yayınları.
- Althusser, Louis. 1991. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev: Yusuf Alp ve Mahmut Özışık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başarır, İ. Şükran ve Talat Parman. 2009. *Yatılılık: Okul Ev Olunca*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Bayrak, Mehmet. 2009. *Şark İslahat Planı*. Ankara: Özge Yayınları
- Beşikçi, İsmail. 1990. *Bilim Yöntemi, Türkiye'deki Uygulama 4 Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*. İstanbul: Belge Yayınları
- Bingöl, Vasfi. 1970. *Bugünün Diliyle Atatürk'ün Millî Eğitimimizle ilgili Düşünce ve Buyrukları*. Ankara: Türk Dil Kurumu
- Brockling, Ulrich. 2001. *Disiplin Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi. çev Veynel Atayman*. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi
- Cengiz, Zeynep Gönen. 2008. “T.C Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Yatılı ve Pansiyonlu İlköğretim Okullarının Tarihsel Gelişimi”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Gazi Üniversitesi
- Chalcraft, Edwin L. 2004. *Assimilation's Agent*. edt. Cary C. Collins University of Nebraska Press Lincoln & London
- Debarbieux, Eric. 2009. *Okulda Şiddet*. çev: İsmail Yerguz, İstanbul: İletişim Yayınları
- De Certeau, Michel. 2009. *Gündelik Hayatın Keşfi 1*. çev: Lale Arslan Özcan. Ankara: Dost Yayınları
- Foucault, Michel. 2000. *Hapishanenin Doğuşu*. çev: Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: İmge Yayınları
- Hacımırzaoğlu, Ayşe. 1999. *75 Yılda Eğitim*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Hobsbawm, Eric J. 1993. *Milletler ve Milliyetçilik*. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi
- Kaplan, İsmail. 2009. *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları
- \_\_\_\_\_. 2008. *Milli Eğitim İdeolojisi* “Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik. cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları
- Koçak, Cemil. 2003. *Umumi Müfettişlikler (1927- 1952)*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Şerif. 2008. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Mitchell, Timothy. 2001. *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*. çev: Zeynep Altok. İstanbul: İletişim Yayınları
- Öztürk, Saygı. 2007. *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. İstanbul: Doğan Kitap

- Sakaoğlu, Necdet. 2003. *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Selek, Pınar. 2008. *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*. İstanbul : İletişim Yayınları
- Tekin, Gülçiçek Günel. 2006. *İttihat Terakki'den Günümüze Yek Tarz-ı Siyaset: Türkleştirme*. İstanbul: Belge Yayınları
- \_\_\_\_\_. 2009. *Türkiye'nin Asimilasyon ve Dikırım Politikaları*. İstanbul: Belge Yayınları
- Tunçay, Mete. 1999. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Üstel, Füsun. 1997. *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği : Türk Ocakları, 1912-1931*. İstanbul : İletişim Yayınları
- Yeğen, Mesut. 1999. *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Yıldız, Naciye. 2008. "Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim". *D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, s. 13-32

### e-kaynaklar

- [http://articles.cnn.com/2008-02-12/world/australia.text\\_1\\_stolen-generations-prime-minister-kevin-rudd-indigenous-peoples?\\_s=PM:WORLD](http://articles.cnn.com/2008-02-12/world/australia.text_1_stolen-generations-prime-minister-kevin-rudd-indigenous-peoples?_s=PM:WORLD)
- <http://bianet.org/biamag/dunya/122343-ozur-ve-baris-kanada-ornegi>
- [http://en.wikipedia.org/wiki/Americanization\\_of\\_Native\\_Americans](http://en.wikipedia.org/wiki/Americanization_of_Native_Americans)
- <http://haydikizlarokula.meb.gov.tr/>
- <http://iogm.meb.gov.tr/pages.php?page=sube&id=14>
- [http://www.bbog.org/BBogMainPage.aspx\(Baba Beni Okula Gönder\)](http://www.bbog.org/BBogMainPage.aspx(Baba Beni Okula Gönder))
- <http://www.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/prb0848-e.htm>
- <http://www.turkcell.com.tr/site/tr/turkcellhakkinda/Sayfalar/sosyal-sorumluluk/egitim/kardelenler/kardelenler.aspx>

# Ulusal Bedenin İnşası: Beden Eğitimi, Spor ve Halk Oyunları Politikaları

Hande Topaloğlu \*

**Kurtasi:** Armanca vê metnê ew e ku bi dirûşma “bedenên me nexşeyên desthilat û nasnameyê ne” ya Haraway di heman wextê avakirina netewe-dewletan de, polîtîkayên fesilandinê yên pênaseya neteweyî, bedena neteweyî û kirdeya hemwelatî bi riya polîtîkayên perwerdeya bedenî, spor û lîstikên folklorîk bê vekolan. Armanca ew e ku bê xuyakirin ku ev polîtîkayên hanê rasterast beden nîşan digirin, (de)forme dikin û beden dikin navgînek û pê re jî bi sazkirina raweya têgihîştina bedenî û rejîmên temsîliyetê xwedî polîtîkaya zanînê ne. Pêşî wê bê eşkerekirin ku çawa weke biresera zanînê kirde û weke biresera kirdeyê jî beden tê sazkirin û bê çawa ev avahiya dualî ji bo sazkirin û normalîzekirina pênaseya neteweyî dibe navgînek. Navgîna aqilê navgînî, di vê metnê de weke beden, spor û agahiya folklorîk derdikeve holê. Ji naverok û awayê perwerdehiya bedenî heta çarçoweya vegotinê ya çalakîyên sporê yên girseyî yên ku tê xwestin ku zêdetir belav bibin û heta weyna binavkirina ji nû de ya dîrokî ya dansên gundiyan li ser avakirina çanda neteweyî, hemû polîtîkayên beden-nasnameyê yên desthilatê ji dijberiya Jihevûnê (Aynîlik) û Yêndinbûnîyê hêzê distîne û vê avahiyê dîsa hildiberîne. Ji bo ku herdem mirov serî bi vê dijberiya ku newekhevî û tehakûmê hildiberîne derxe, divê mirov ramaneke bedenî û zimanekî hevpar –lê ne Jihev- ku karibe van pêvajoyên avakirinê yên li ser bedenî bike qadeke berxwedanê teheyul bike.

\* Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

**Özet:** Haraway'ın "bedenlerimiz, iktidar ve kimlik haritalarıdır" şiarından hareketle ulus-devletlerin kurulumu aşamasında eşzamanlı olarak ulus-kimliğini, ulusal bedeni ve vatandaş özneyi biçimlendirme politikalarını beden terbiyesi, spor ve halk oyunları politikalarının izinden giderek incelemeyi hedefleyen bu metin, bu politikaların, bedeni doğrudan hedef alması, (de)forme etmesi ve araçsallaştırması bağlamında biyo-politik; bedenlerin algı kiplerini ve temsil yetimlerini kurgulamasıyla da bir bilgi politikası olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Böylece önce bilginin nesnesi olarak öznelerin ve bu öznelerin nesnesi olarak bedenin nasıl kurgulandığı açıklanacak ve bu ikili yapının ulus kimliğini kurmak ve normalleştirmek için nasıl araçsallaştığı incelenecektir. Araçsal aklın aracı, bu metinde, beden, spor ve folklorik bilgi olarak belirir. Beden eğitiminin içerik ve biçiminden, yaygınlaştırılmaya çalışılan kitlesel spor faaliyetlerinin söylemsel çerçevesine ve derlenen köylü danslarının tarihsel olarak yeniden tanımlanmasının milli kültürün inşasında oynadığı role değin iktidarın tüm beden-kimlik politikaları Aynılık ve Ötekilik karşıtlığından güç alır ve bu yapıyı yeniden üretir. Her daim eşitliksizlik ve tahakküm üreten bu karşıtlığın ötesine geçebilmek ise, bedenin maruz kaldığı bu inşa süreçlerini birer direniş alanına dönüştürebilecek ortak -ama Aynı olmayan- bir dili ve beden düşüncesini tahayyül etmekle mümkündür.

## Giriş

Tarih içerisinde bedenin toplumsal rolü çokça dönüşüm geçirmişse de, günümüze kadar etkisini sürdüren ve özellikle son yıllarda beden üzerine çalışmaların artışında büyük ölçüde rol oynayan kritik dönüşüm modern toplumların oluşması sürecine işaret eder. 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar beden, kendi başına faillik niteliği taşıyan bir varlık olarak değil öznenin failliği için bir araç olarak kavramsallaştırılıyordu. Modern ideolojilerin -Aydınlanma düşüncesinden ulus-devlet ideolojisine ve hatta klasik Marksist ideolojiye- özne ve insan merkezli düşüncelerin eleştirilmesi ve kullanılan bu kavramların altlarının teker teker oyulmasıyla istikrarsızlaşmasının sonucu olarak beden işlevsel bir araç olmanın ötesine geçmiştir. Üzerinde tarihler boyunca maruz kaldığı inşaların izini taşıyan beden, özellikle modern öznelerin yaratımı sürecinin birincil tanığı olarak karşımızda şimdi. Bu metin de benzer şekilde bedenin tanıklığına başvurarak ve hikâyelerini değerlendirerek Geç Osmanlı ve Cumhuriyetin erken döneminde modern toplumun oluşturulma süresince etkili olan beden politikalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Beden politikalarının tüm insan edimlerinin içine sızmış, oldukça geniş bir alanı kapladığı göz önünde bulundurularak, spor, beden eğitimi ve folklor gibi doğrudan bedene yönelen inşalardan bahsedilecektir. 19.yüzyıl sonlarında başlayıp 20.yüzyıl boyunca etkisini kaybetmeden devam eden bu po-

litikalar, sporu, folklorü ve dansı ulus-devlet ideolojisi içinde araçsallaştırmış ve dilini bu yönde inşa etmiştir. Terbiye-i bedeniye politikalarından, ‘Türk Halk Oyunları’ repertuarının hazırlanmasına kadar günümüzde normalleşmiş olan birçok yapının temelleri bu dönemde atılmıştır. Türkiye özelindeki pratikleri incelemeyen önce, beden politikalarının ve yurttaş öznenin inşasının kavramsal boyutuna kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Dini inançlarda beden çoğunlukla tehlikeli bir alan olarak görülür. Aybın, ah-laksızlığın ve günahın taşıyıcısı olarak görülen beden, dini toplumlarda eğitilerek, cezalandırılarak ve aşağılanarak dizginlenmeye çalışılır. Bedenin, inançlı ruhu yolundan saptıran fani varlık olarak kadim ikiliğin olumsuz değerlerini yüklenmesi “beden, ruhun hapishanesidir” sözüyle daha bir açıklık kazanır. Foucault, modern öncesi toplumların bedene yönelik bu iktidarını “bireyin öbür dünyadaki selametini emniyet altına alan bir iktidar biçimi” olarak tanımlar (2011). Bu iktidar biçimi yönlendirilebilecek bir vicdan bilgisini gerekli kılar. 18.yüzyılın dönüştürücü ekonomi ve politika alanıyla birlikte bireyler üzerindeki iktidar rejimlerinin de dönüşmesi gerekmiştir. Modern toplumların yapılaşmaya başladığı bu dönemde klasik düşünceden birçok yapı miras alıp geliştirirken (ruh-beden, eril-dişi, batı-doğu vb. iki kutuplu düşünce yapısı) önemli kopuşlar ve kırılımlar da gerçekleştirmiştir. Klasik dönemde bedenin iktidarın hedefindeki bir nesne konumundayken, modern dönemde bedenlerin, kitlesel kontrolü mümkün kılacak bir politik yatırım alanı olarak belirmesi gibi (Foucault, 2007). Bedenin politik yatırım alanı olması ise iktidar etkilerinin bireyin tüm gündelik edimlerine, davranış, tavır ve düşüncelerine kadar genişletilmesine olanak sağlar. Zira modern toplumlarda artık despot ve korkunç iktidar işlevini yitirmiş, denetimin sağlanmasının daha akılcı yolları belirlemiştir. Bunu mümkün kılan ise daha sonra çeşitli kimlikler altında işlevselleşebilecek olan öznenin inşasıdır. Bu özne konumu, iktidar mekanizmalarının ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilebilecek ve böylece kolayca denetlenebilecek hayali bir konumdur. Nitekim modern ideolojiler içinde git gide sayısı artacak bu öznelerin içinde ulus-devlet ideolojilerin milli-vatandaş özneleri de bulunmaktadır.

“Öznenin inşası” tartışmalarının başlangıç noktası olarak gösterilen isim Kant ve *Aydınlanma Nedir?* isimli metnidir. İktidardaki II. Frederich’e seslenen bu paragrafta Kant, Aydınlanma sürecindeki bir toplumun yönetiminden bahsetmektedir ve erişkin olma yolunda “yavaş yavaş özgür davranma yetisine sahip olan” insanlara “onurlarına uygun düşecek biçimde davranmanın, (kendi) yararına olacağını düşünen yönetimin ilkelerini de etkileyeceğini” söyler (2002). Foucault’ya göre burada bahsedilen, aklın ve mantığın kamusal ve özgür kullanımının, evrensel mantıkla uyumlu bir politik ilke oluşturulduğu oranda, itaatın en yüksek garantisini vereceğidir – bu durumu rasyonel despotizm ile özgür aklın anlaşması olarak tanımlar (2003). Bu dönüşüm, disiplin toplumlarının ve itaatkar bedenlerin yapılanma sürecinin başlangıç noktasını tayin eder.

Disiplin, birey imal etmektedir (Foucault, 1992). Modern ideolojilerin terminolojisinde özne ile eşanlı tanımlanan bu bireyler, hem edimlerinden sorumlu ve toplum içinde etkili birer fail hem de daha üst bir rasyonel mantığın-ideolojinin yapıtaşı olarak oluşturulmuş, kontrol edilmesi gereken nesnelere. Modernizmin bu paradoksal yapısını özümseyen özne, vicdanı ya da özbilgisi ile kendi kimliğine, denetim ve bağımlılık yoluyla da ötekine bağlanmıştır (Foucault, 2011). Bu durum modernizmin birey merkezliği ve idealizmi arasındaki paradoksa işaret eder. Zira modern özne mutlak ve bağımsız bir fail olarak kurulmuş iken bu durumunun bir başka fail tarafından tanınmasına muhtaç olmasıyla ötekine bağımlıdır. Modern öznenin “özgürlüğü” hep sınırlıdır. Nitekim Foucault’nun özne üzerinden ilerlettiği tartışmasını bedene odaklanarak geliştiren Butler “bedenin sınırlarını toplumda hegemonik olanın sınırları olarak kavrayabileceğimizi” söyler (2005) – unutulmaması gereken bu sınırın değişken olduğudur. Bedeni araç olarak kullanan iktidarın gücü hem bireyselleştirici hem de totaliter biçimdedir. Başka bir deyişle “özne, kimliğin idrak edilebilir şekilde ortaya çıkmasını yönlendiren belli kurallara bağlı söylemlerin bir sonucudur” (Butler, 2005: 237). Bu söylemlerin temelerinde ise disiplin yoluyla bedene işlenen, özneyi ve özneliğin kurallarını inşa eden sembolik yapı bulunmaktadır. Modern düşünür Lacan’ın psikanalizde belirttiği imgeselden sembolğe geçiş gibi, modern toplumlarda da özne olabilmek için bu sembolik düzenin normlarını kabullenmek gerekir.

Foucault’ya göre, bedene uygulanan işlemlerin denetimine izin veren ve ona bir itaatkârlık-yarar düzlemini dayatan yöntemlere “disipliner” adı verilir (1992: 169-170). Bu yöntemler gündelik hayatın tüm alanlarında bedene dayatıldığı gibi, dilin içine de sızmıştır. Disiplinin dili ile biçimlenen idmanlı bedenler sürekli tekrarlarla norma uygun hale gelirler, normalleştirilir. İktidar, tek tek bireylere değil idealdeki özneye seslenir, bireylerse özneleşme yolunda kendi özdenetimlerinden de sorumludurlar. Ulus devlet ideolojisinde bu durum yurttaş özne ideali etrafında şekillenir. Yurttaş olarak kabul görülecek bireyler, bu öznellik konumunun gerektirdiği dile ve bedene sahip olmalıdır. İleride folklor incelemelerinde açıkça görebileceğimiz gibi yurttaş öznenin inşası saflık-kirlilik(karışıklık) ikiliği üzerinden ilerler. Zira ulus-devletlerin daimi politikası farklı etnik, kültürel veya toplumsal grupların homojenlik söylemi içine asimile edilmesi ve tektipleştirilmesinden geçer. Ancak beden hiçbir zaman bütüncül bir kimlik söylemini mümkün kılmaz (Van Loon ve Rockwell, 2001). Bu nedenledir ki beden sürekli eğitilir, şekillendirilir, ödüllendirilip, cezalandırılır. Disipliner yöntemlerle inşa edilen idmanlı ve itaatkâr bedenler, bir bütünün parçası olarak tasarlanmışlardır. Denebilir ki, disiplinin amaçlarından biri de dağınık, tutarsız ve bu nedenle de tehlikeli addedilen kalabalıkların düzenli çokluklar haline getirilerek “hayali cemaatin” cisimleşmesini sağlamaktır. Başka bir deyişle, dil, bedene işlenir. İlkokulda tek sıra halinde dizilen



çocuklardan, nasıl oturması gerektiği sıkça tekrarlanan kadınlara; zorunlu olarak askeri eğitime tabi tutulan erkeklerden, sağlıklı insanın temsili sayılan sporculara kadar, üzerinde taşıdığı izlerle beden, işlevsel bir role bürünür. Ulus-devlet de dahil olmak üzere tüm modern ideolojilerde beden ancak özneleştirilmiş ve üretken bir bedense işlevsel olabilir. Çünkü ancak bu sayede denetlenebilir, yönlendirilebilir ve eğitilebilir hale gelip, bilginin nesnelere dönüşebilirler (Foucault, 2007).

### ***Türkiye’de Ulus-Devlet Kurgusu Bağlamında Vatandaşın Beden Terbiyesi***

Bireylerin iktidarın ürettiği bilginin nesnesine dönüştürülmeleri konusunda çarpıcı bir örnek İtalyan devlet adamı Massimo d’Azeglio’nun 19. yüzyılda otobiyografik anılarına kaydettiği bir cümledir: “İtalya’yı kurduk, şimdi sıra İtalyanlarda”. Bu durum sadece İtalya’ya özgü değil, Türkiye dahil tüm ulus-devletlerin kurulma aşamasında gerçekleştirdikleri bir *kurgudur*. Ulus devlet çatısı altında geçerli özne formu olan yurttaş öznenin inşasında doğrudan bedeni hedef alan beden eğitimi (terbiye-i bedeniye) ve spor gibi alanlar, Akın’ın da belirttiği gibi “siyasi ve entelektüel seçkinlerin, bilimselliğe ve resmi söyleme yaslanmış bir meşruiyet iddiasıyla şekillendirmeye çalıştıkları sosyal ve politik bir mücadele zemindir” (2010: 237). Spor politikalarının ciddiyetle uygulanmaya başlamasının altında, savaş ve salgın hastalıklar sonrası zayıflamış ve güçsüzleşmiş halkı sağlığına kavuşturmak, gençleri miskin köy hayatlarından çıkarıp dinç ve çevik –gerektiğinde savaşılabilecek- delikanlılara dönüştürmek, sağlıklı soyların mümkünatı için “sağlam” kadınlar oluşturabilmek ve yeni cumhuriyet düzeninin gerektirdiği ahlaki normları tabana yaymak gibi nedenler vardı ve tüm bu nedenler gerek gazete ve dergilerde, gerek halka seslenişlerde tam bir bilimsellik kisvesi altında sunuluyordu. Dönemin önemli spor adamlarından Selim Sırrı Tarcan bir yazısında spor ve yurttaş özne arasındaki zorunlu bağı “bilmek lazımdır ki ferdin zaafi umumun mukavemetini sarsar. Zayıf, çelimsiz, tembel, aciz, beceriksiz olanların bu kusurlarından bütün bir millet zarar görür” diyerek açıklamaktadır (1932: 3). Bu gibi söylemlerle oluşturulan beden algısı sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal bir bedendir. Beden hem toplumun menfaati hem de bireyin bu menfaatten alacağı fayda doğrultusunda eğitilir, araçsallaşır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son zamanlarında güçlenmeye başlayan modernleşme süreci ile spor ve beden eğitimi alanlarında çalışmalar başlamış olsa bile, bu beden politikalarının kurumlar düzeyinde kontrolü ve yasalar yoluyla normlaşması cumhuriyetin ilk dönemlerine tekabül eder. Kurulan ilk spor örgütlenmesi olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı’nın nizamnamesinin beden terbiyesi konusundaki hedeflerini anlatan ilk bölümünün Türk Gücü Cemiyeti’nin nizamnamesinden aynen kopyalanmış olması (Akın, 2010), sonradan büyük titizlikle uygulanmaya koyulacak olan beden po-

litikalarının ulus-devlet ideolojisine içkin yapısını gözler önüne serer. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı ile başlayan beden politikalarının kurum-sallaşma sürecini 1936 yılında Türk Spor Kurumu'nun ve 1938 yılında da Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü'nün açılması takip eder. Nitekim 1938 yılında Beden Terbiyesi Kanunu'nun kabul edilmesi ile bu politikaların devlet merkezli uygulamasının yasal alt yapısı da hazırlanmış olur. Gençlerin spor aktivitelerine katılmalarını zorunlu kılan bu kanun kapsamında tarım işçilerinin işlerin devamlılığının sağlanması açısından izinli olmaları dışında 12-45 yaş arasındaki tüm erkeklerin ve 12-30 yaş arasındaki tüm kadınların beden terbiyesi idmanlarına katılmaları zorunlu hale getirilmiştir (Akın, 2010). Selim Sırrı Tarcan önderliğinde geleceğin öğretmenlerini yetiştirmek amacıyla 1927 yılında Ankara'da açılan Terbiye-i Bedeniye Mektebi'nde kız ve erkek öğrencilere farklı mekân ve farklı ölçülerde Usul-ü Tedris, Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı, Terbiye-i Bedeniye Tarihi, Anatomi ve Fizyoloji, Oyun-Yüzme ve Spor Nazariyeti, Tıbbi Jimnastiğin Nazariyatı, İsveç Jimnastiği, Rontlar ve Milli Rakslar, Atletik Sporlar gibi dersler verilmiştir (1927).

Beden terbiyesi politikaları aynı zamanda dönemin düşün insanlarının da gündemindeydi. Uygulamaya konulan bu zorunlu beden terbiyesi idmanlarının gerekçeleri, yararları ve ulus-devlete sağlayacağı katkılar üzerine mantıklı, bilimsel olarak sunulan yorumlara dönemin gazete ve dergilerinde rastlamak mümkündü. Mesela Osman Levki Uludağ'a göre spor yapmanın sağlayacağı yararlarından biri "itaatkârlık ve kendini feda etme gibi zihni özellikleri kazandırması ve her türlü zorluğa dayanma gibi fiziki özellikler edinirilmesi" idi (1936). Her zaman belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşen ve 'başarılı olmak' için düzenli beden disiplininin sağlanmasını şart koşan spor aktivitelerinin devlet eliyle uygulanması, doğrudan bedene işlenen dilin ve ideolojinin bir göstergesiydi. Kitlese düzeyde uygulamaya geçirilen bu idmanlar, ulus-devletin ideal öznesinin yaratım sürecine işaret eder. İktidar askeri disipliniyle, tek-tipleştirici ve ötekileştirici ideolojisiyle ve uyguladığı beden politikalarıyla sınırları yeni çizilmiş toplumun tüm bireylerine tek bir özneye seslenirmişçesine şekil verir. Hem ideolojilerde hem de üretim sistemlerinde standartlaşmanın kitlese üretim ve denetimin yolunu açtığı bu dönemde, spor da kitlese bir beden eğitimi aracı olarak belirir. Spor, dönemin spor uzmanlarına göre, bir yandan gençleri "eğlence salgınından koruyup, milli değerler etrafında toparlar" bir yandan da gürbüz, güçlü, savaşçı nesillerin yetiştirilmesine imkân sağlar (Savaşır, 1937).

### ***"Türk Kadınının" İnşası ya da Kadının Beden Politikaları Aracılığıyla Terbiyesi***

Dönemin spor ve beden terbiyesi politikalarında dikkat çekici bir nokta da kadınlar ve spor arasında kurulan ilişkidir. Birçok alanda olduğu gibi spo-

ra ilişkin de toplumsal cinsiyet temelli bir rol dağılımı söz konusudur. Dayatmacı bir yasayla erkekler gibi kadınların da spor yapmaları zorunlu kılındıysa da, burada basit bir hak eşitliği ile üstü örtülemeyecek farklı katmanlar vardır. Bir diğer husus ise kadınların ve erkeklerin yapması gereken sporlar arasındaki farklılıklar ve cinsiyet temelli sosyal işlev bölümüdür. Kadınlara getirilen spor yapma zorunluluğunun altında hak eşitliği söyleminden öte salt doğurganlığa yapılan bir vurgu vardır. Kadınlar, ırk, soy ve beden arasında kurulan bağın bir sonucu olarak ulus-devlet ideolojisine “kadın” olarak değil ulusun devamlılığını sağlayacak “anne” özneler olarak dahil edilmişlerdir. Tıpkı Ahmet Fetgeri’nin bunu bir hakikat olarak sunduğu “bütün cihanın tasdik ettiği en büyük hakikatlerden biri de gürbüz çocuğun kuvvetli ve sağlam anneden doğduğu keyfiyetidir” sözünün altında yatan çarpık inanışta olduğu gibi (1930). Erkek/kadın ve akıl/beden karşıtlıklarının olumsuz tarafında eşleşen kadın ve beden, ulus devlet ideolojisinde eğitilmek kaidesiyle toplumsal bir işlev kazanmıştır. Yuval-Davis, kadınların toplulukların kimlik ve şerefine sembolik taşıyıcıları olarak kurulduklarını ve taşıdıkları bu “temsil yükü” üzerinden araçsallaştıklarını söyler (2007: 93). Dönemin spor gazetelerinden birinde geçen “bütün memleketi ellerine emanet edeceğimiz yarınki neslin anası ancak ve her şeyden evvel yürümesini, koşmasını, zıplamasını bilen neşeli, dipdiri bir genç kız olabilmek...sağlam vücutlu genç kız tiplerini bir an evvel yaratmak mecburiyetindeyiz” şeklindeki cümleler (Kanok, 1934), beden politikalarındaki cinsiyetçi bölünmeyi ve “yurttaş kadın” öznenin anelik temelli inşasını gözler önüne sermektedir. Aynı politikalar doğrultusunda yaradılış olarak daha güçsüz oldukları söylenen kadınların erkeklerle aynı sporları yapmamaları ve doğurganlıklarına zarar vermeyecek, zerafetlerini bozmayacak hafif sporlar yapmaları gerekmektedir. Günümüzde de geçerliliğini sürdüren sporun askeri ve eril yapısının ve vücut geliştirme, futbol gibi ‘erkek’ sporları yapan kadınların “ucube” imgesinin altında da benzer inşalar yer almaktadır.

### ***Milli Folklorün İcadı: Halk Oyunlarının Özneleştirme Süreçlerine Dâhil Edilmesi***

Skalar’ın sözlerinden yola çıkarak, dansın tüm bedensel hareketler gibi aslında kültürel bir inşa ve eğitim politikaları sonucunda içselleştirilen, verili ahlaki sınırlar dâhilinde var olan kültürel bir pratik olduğu söylenilebilir (1991). Bu nedenle oluşturduğu görsellik ve estetik de benzer bir inşanın ürünüdür. Halk oyunlarının bugünkü konumuna da benzer bir açıdan yaklaşmak mümkündür. Arzu Öztürkmen, 1930’lardan itibaren Halkevleri önderliğinde folklorla yönelik, ülke çapındaki bir çok yerel oyunu kapsayacak yeni bir politikanın önem kazanmaya başladığını söyler (2002). Halkevleri öncülüğünde başlayan çalışmalarda ülkedeki dans ve müzik gibi folklorik bilgiler derlenmeye ve arşivlenmeye başlanmıştır. Bu süreçte bir

çok araştırmacı köy köy dolaştı, müzikleri derledi, halk oyunlarını kaydetti ve yörelere göre tasnif etti. Ulus-devletin kuruluşu aşamasında gelenekselleşmiş bir yöntem olan folklorik bilgi derleme, Türkiye örneğinde olduğu gibi çeşitli siyasi politikalara hizmet etmek için bir ön hazırlık gibiydi. Folklorik bilgi derlemek, bir yandan kültürlerin muhafaza edilmesi ve zenginliğinin korunması gibi bir söylem içerirken, bir yandan da ulusal tarih yazımı ve toplumsal hafızayı oluşturma gibi siyasi işlevlere sahiptir. Bu kullanımın ilk örnekleri sömürge ülkelerinde görülmüştür (Öztürkmen, 2006). Özellikle Osmanlı İmparatorluğu gibi farklı etnisiteleri ve kültürleri barındıran bir coğrafyada folklorik derlemelerin kültürel zenginlik ve “kültür mozaığı” söylemi altında sunulması, tek kültür - tek millet söyleminin yarattığı politik gerginliğin de yumuşamasına imkan sağlıyordu. 1930’larda başlayan derleme çalışmalarının gittikçe yapılaşan kurumlar içinde eğitim politikalarına yumuşakça dahil edilmesi ve son sahneye adapte edilmesiyle eski halinden eser taşımayan ‘milli folklor’ veya ‘Türk Halk Oyunları’ konsepti oluşturuldu. Konunun müzik ve dans gibi kültürel edimler olması dolayısıyla bu asimilasyon politikası siyasi olarak pek zorlayıcı sorunlar çıkartmadı ve iktidarın diline girdiğine oranda sessizce yeniden üretildi.

Folklorik bilginin ulus-devlet içindeki işlevini anlamak için seçme ve eleme stratejilerine bakmak, milli kültürün inşa süreci hakkında önemli veriler sunar. Yöresel halk oyunlarının araştırılmasıyla başlayıp, “Edirne’den Kars’a Türk Halk Oyunları” repertuarının oluşturulmasıyla son bulan süreçte zeybek, kılıç kalkan gibi kahramanlık ve güç temsili barındıran oyunların öne çıkarılması ve bazı oyunların “genel ahlaka ve milli kültüre uygun olmama” nedeniyle elenmesi gibi seçici stratejiler uygulanmıştır. Folklorun millileştirilmesi süreci aslında kültürün beşeri ve coğrafi niteliklerinden kopartılıp ulus-tarihyazımına eklenmesini anlatır. Örneğin o dönemlerde zeybek, hem Atatürk’ün sevdiği bir dans olmasıyla hem de sıkça yapılan “Türk dansı” vurgusuyla dönemin seçkin ve aydınlarından takdir toplayan bir danstı. 1928 yılında Milli Mecmua’daki bir yazısında Talat Mümtaz “Türkiye’de şimdiye kadar oynanılan ve Anadolu Türklerinin yegane öz malı olan zeybek raksından başka bir Anadolu raksına ait şehirliyelerden hiçbirinin elde kalır malumatı yoktur. Zeybek raksının yalnız Aydın veya Manisa’ya değil, umum Anadolu’ya ait olduğu yapılan tedkikler ve elde edilen vesikalardan anlaşılmaktadır” diyerek zeybeği milli bir kimlik altında oluşmakta olan yeni dilin içine yerleştirir (1928). Folklor artık coğrafi değil tarihi bir bilgidir, coğrafi nüveler ise sade ulus tarihinin içinde ideolojik bir alana hapsolmüştür. Halkevleri dergisinde yer alan ve halk oyunları üzerine nasıl çalışılması gerektiğini maddeler halinde anlatan bir yazıda, folklor ve tarih arasında kurulan ilişki ve seçme stratejileri ayrıntılarıyla açıklanır. Bu maddelerden bazıları şunlardır:

“7. Yalnız acaba halk oyunu diye her çeşit oyunu halkevlerinden yayabilir miyiz? Hayır. Siklet merkezini göbeğe veren dansların halkevlerinden yayılması doğru olmaz.

8. Halk ezgisinde nasıl açık söze müsaade etmiyorsak halk oyununda da fena ifadeli harekete öyle müsaade etmemek lazımdır.

9. Sanatları çok enteresan fakat halkevlerinde yayılmaya aynı sebebler yüzünden müsait olmayan köçek oyunlarına da halkevlerinde yer vermemek, onları gençliğe öğretmemek lazımdır.

10. Her türlü kahramanlığın ifadesi olan zeybek oyunları, bengiler, asil hareketli Erzurum barları ve halayları canlı, hareketli oyunları ve diğer bütün nezih, bedii oyunlar halkevlerinde yayılması gönülden istenen oyunlardır.

16. Doğu ekibinin batıya, batının doğuya, kuzeyin güneye gitmesi milli eğitime ve birliğe yardımcı olur.

17. Yurt oyunlarının tesbitinde, bilindiği gibi en iyi metot, onları renkli ve sesli filmlere çekmektir. Bu mümkün olduğu gün, bu filmleri yurdun her köşesinde göstermek çok iyi olur.

31. Türk halk oyunlarının tespiti diğer taraftan müstakbel Türk balesi için de lazımdır. Yarınki milli balemiz bu oyunlar üzerine kurulacaktır. Türk halk oyunlarını bugünden tespit etmez, elemanlarını, uzmanlarını yetiştirmezsek, yarın yabancı etkiler altında kalırız ve öz bir oyun kültürü kurmamıza imkan kalmaz. Dünyanın her yerinde böyle olmuş, bizde de böyle olacaktır (1971).”

Yukarıdaki maddeler ve benzerleri uyarınca halkoyunları “milli kültür ve ahlaka uygunluk” baz alınarak seçilmiş ve bu eleme işleminden sonra eğitim politikalarının müfredatına eklenmiştir. Çiftetelli, göbek dansı ve köçeklik gibi geleneksel oyunların dışarda tutulması gibi dâhil edilen diğer tüm oyunlarının ‘millilik’ vurgusuyla sunulması folklor politikalarının vazgeçilmez pratikleridir. Doğu yörelerinden oyunların batıda, batı yöresinin oyunlarının da doğuda gösterilmesi ve öğretilmesi bir yandan kültürel çeşitliliği kuvvetlendirmek ve dayanışmayı arttırmak amaçlı görünse de, ‘tek millet-tek kültür’ vurgusu nedeniyle bir asimilasyon politikası olarak da okunabilir. Elemeler sonucunda zamanla çeşitliliğini yitiren ve yöresel zenginliğini şehir bazında seçilmiş danslara (Erzurum oyunları, Sivas oyunları gibi) bırakan folklor için sabit bir repertuar oluşturulur (Öztürkmen, 2006: 240). Kentleşmenin hızla arttığı bu yıllarda halk oyunlarını gündelik hayatta deneyimlememiş çocuklara ilkokulda bu sabit repertuarın öğretilmesi ise folklorün milli eğitim politikalarındaki yerine işaret eder.

Millileşmiş folklorün biçimsel olarak geçirdiği değişim de oldukça önemlidir. Selim Sırrı Tarcan'ın zeybek üzerinde gerçekleştirdiği deneysel çalışmanın tüm yöresel oyunlara uygulanması sonucunda halk danslarının adımları, el ve kol pozisyonları gibi pratik özellikleri kodlanmış ve sabitlenmiştir. Kitlese eğitimi kolaylaştırıcı bu standardizasyon sürecinin sonunda bir çok oyun yöresel niteliklerini, ayrıntılarda yatan farklarını ve doğaçlamaya açık formlarını yitirmiştir. Kırsaldan kente göçün artmasıyla gündelik hayattan uzaklaşan halk oyunları sadece düğün ve bayramlarda oynanır olmuş, şehirlerdeyse seyirlik bir sahne dansı olarak kurgulanmaya başlamıştır. Geleneksel olarak köylerde, yaylalarda dağınık olarak icra edilen halk dansları sahneye uyarlanırken oyuncuların geometrik şekiller, daire ve çizgiler oluşturması sağlanmış ve bu muntazam düzende senkronize yapılan hareketler önem kazanmıştır. Ancak mekânsal olarak kısıtlı bu sahne düzeninin her oyun için uygulanması Öztürkmen'in de belirttiği gibi zamanla türler arasındaki farkın gölgede kalmasına, oyuncuların figürlerden öte sahne düzenine uyum sağlamaya çalışmalarına neden olmuştur (2006). Benzer şekilde zamanla çalınan sazlardan, folklor kostümlerine kadar tek-tipleştirme ön plana çıkmıştır. Günümüzde devlet politikası olarak folklorün yerinin pek de farklı olmadığını, gerek eğitim politikaları içinde gerekse görsel kültürün inşasında aynı dilin hakim olduğunu söylebiliriz. Ancak halk oyunlarının zaman-mekan bağlamında her zaman farklı, eleştirel ve hatta yeri geldiğinde yıkıcı icralarının da bulunduğunu unutmamak gerekir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kurumsallaşan “milli kültür ve folklor” tasarısının günümüz toplumunda hâlâ beden buluyor olması, bahsi geçen asimilasyon ve araçsal öznenin inşası sürecinin “sıradanlaşarak” meşruiyetini kuvvetlendirmesinin bir göstergesi olarak okunabilir. Hala Cumhuriyetin kuruluşu, gençlik bayramı, çocuk bayramı, zafer bayramı gibi resmi tarihin kurucu günlerinin bayraklarla, askeri törenleri andıran bir seromoniyile kutlanması, milli folklor kültürünün bu törenlerde marşlar ve milliyetçi söylemlerle bütünleşmesi ve bu törenlerin çocukların zorunlu katılımıyla gerçekleştirilmesi devlet güdümlü folklorün bugünkü beden politikalarında da benzer bir işleve sahip olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanısıra popülist iktidarlar döneminde folklorün popüler kültür içinde seyirci kültürüyle beraber farklı bir dille ancak aynı araçsal ideolojiyle beden bulduğunu söylemek mümkün. Bunun belki de en açık örneği ilk başlarda coğrafi vurgusu ve çok renkli/çok yönlü bir yeni folklor/dans ekibi olma iddiasıyla yola çıkan “Dansın Sultanları/Sultans of the Dance” grubunun Anadolu Ateşi'nden sonra Troya gösterisini Türk bayraklarıyla ve milli bir söylemle donatıp anadolu kültürlerini Türk kültürüne ve kimliğine indirgemeleridir.

### ***Devlet Gündeminde “Ötekinin Bedeni”***

Spor, halk oyunları veya genel olarak beden terbiyesi yoluyla işlevsel öznenin inşa edilmesi, Türk kimliğinin farklı ulusal halkların varlığını yok sa-

yarak bu yolla inşa edilmesi ve bu sistemin devamlılığını sağlamak yolunda tüm bu milliyetçi-beden politikalarının normalleştirilmesi durumu günümüzde de hâlâ tüm şiddetiyle kendisini hissettirmektedir. Türk kadınının sporunu yapan, narin ve neşe dolu kadınlar olması gerektiğini söyleyen iktidar merci ile Dersim’de ailelerinden edilen Kürt kızlarını şehirli Türk ailelerine verip, saçlarını kazıtıp sıkı bir beden terbiyesine tabi tutan zihniyet aynı ideolojik zeminden temellenir. Beden terbiyesinin kurumsallaşmaya başladığı erken Cumhuriyet döneminden günümüze kadar geçen süreçte bu politikaların gündelik hayatın her edimine bulaştığı ve normalleştiği, bunun yanı sıra özellikle üç alanda yoğunlaştığı söylenilebilir. Bu üç alan okul, kışla ve hapisanedir. Birincil hedefleri disiplin olan bu kurumlar içinde, ortaya çıkışından bu yana güçlenen ve şiddetlenen milliyetçi iktidar odaklarının hedefleri doğrultusunda, farklı pratiklerde cisimleşen beden politikaları gerek asimilasyonun gerek (olası) direnişleri yıldırmanın gerekse Türkleştirme uygulamaları sonrasında işlevsel özneler yaratmanın önemli bir ayağını oluşturur.

Çocuk yaşlarda başlayan okul eğitimi resmi/millî ideolojinin beden politikalarının cisimleştiği en önemli alandan biri olarak belirir. Spor ve beden eğitimi derslerinde askeri adımların ve idmanların öğretildiği millî müfredat, çocuklara öğretilen millî marşlara eklendiği zaman ortaya çıkan tablo hem ulus devletin militer yapısının inşasını hem de Kürdistan coğrafyasında olduğu gibi Türk olmayan vatandaşlara yönelik asimilasyon politikalarını gözler önüne serer. Cumhuriyetin kuruluşundan beri gücünden bir şey yitirmeyen ve çeşitli yollarla varlığını meşrulaştıran ordu ve ordudaki beden politikalarının mekânı olarak kışla, askerliğin tüm erkek vatandaşlara zorunlu olduğu bir ülkede, doğrudan bedeni hedef alan bir özneleştirme süreci olarak karşımıza çıkar. 20 yaşından itibaren askere alınan genç erkekler sıkı bir askeri idman disiplininden geçirilirler, koğuş sisteminde gündelik hayatın her edimi kalabalık gruplar halinde ve belirli bir plana göre uygulanır, şiddet içeren bir dile ve pratiklere maruz kalırlar. Tüm bu disiplinler uygulamalar ve daha fazlası militer yapının beden üzerinde tahkümü ile cisimleşen bir özneleştirme sürecine (Türk olmayan erkeklerin kimlik ve iradelerinin silikleştirilmesi ve birer uysal vatandaş olarak üretimini esas alan “Türk” erkek öznenin inşasına) ve bu amaçla beden terbiye edilmesine işaret eder. Benzer şekilde beden politikalarının kurumsallaştığı bir başka alan ise hapisanelerdir. Tecrit ve kapatılmanın en tekinsiz zeminde yaşandığı hapisanelerde koğuş ve hücre sistemi iki farklı gündelik hayat politikasını belirtirken, ikisinde de yönetimce düzenlenmiş bir gündelik hayatın ve bedene yönelik şiddetin uygulanması, “suç”tan arındırılması gereken veya toplumun millî değerleri ve ahlakı doğrultusunda “terbiye” edilmesi gereken hatta bazen sadece işlevsel-Türk-vatandaş öznenin dışında olanların yeniden-inşasının birincil politikalarıdır. Bu noktada özellikle 1980-84 yılları arasında yaşanan insanlık dışı uygulamalarla namı



duyulan Diyarbakır Askeri Cezaevi, cezaevi disiplinin askeri yöntemlerle birleştiği, bedene yönelik şiddetin had safhaya eriştiği özneleştirme sürecinin kimlik-yıkımına dönüştüğü bir mekan olarak “istisnai” bir noktada durur. Hala cezaevlerinde ve nezarethanelerde süregiden işkence ve şiddet eylemleri ise devletin beden terbiyesi politikalarının kapalı kapılar ardındaki yüzünün göstergesidir. Bu noktada cezaevleri hem varlıkları üzerinden yaratılan korku politikaları hem de içerde uygulanan disiplinler politikalarıyla “uslu” bedenlerin ve “itaatkâr” vatandaşların yaratımı sürecinde önemli bir rol oynarlar.

Erken Cumhuriyet döneminde kurumsallaşmanın ilk adımlarının atıldığı, daha sonra modern devletin ve iktidarın yerleşikleşmesiyle gündelik hayatın her alanına yayılan beden terbiyesi politikaları spor, beden eğitimi, dans gibi alanlarda dolaysız bir şekilde açık etse de, yukardaki örnekler, bu politikaların etkilerinin görüldüğü farklı kapatılma alanlarını imlerler. Bu kapatılma mekânlarında doğrudan bedeni hedef alan politikalar “dilin bedene işlenmesi” durumunu gözler önüne serer. Böylece politika sadece öznelerin değil, benzer tahakküm mekanizmalarıyla bedenlerin de belirlenmesi anlamına gelir. Türk-vatandaş öznenin inşası aslında devletin araçsallaştırabileceği, itaatkâr bir konumu ve bedeni belirtir. Bu özneler ve özneleşme yolunda disipline edilen ve tahakküm altına alınan bedenleri, itaatkâr ve uslu bedenler olmak üzere kurgulanmış, gerek söylem düzleminde gerekse yasalarla sınırları iktidarın çıkarlarıncı çizilen bu öznelerin/bedenlerin dışında kalanlar ise “tehlikeli”, “zaptedilmesi gereken”, “evcilleştirilmesi” gerekenler olarak ötekileştirilir. “Uslu” bedenlerin karşısı olarak yaftalanan bu “tehlikeli” bedenler ise genel olarak kendilerine yukardan dayatılan bu özne konumu ve bedensel tahakküme karşı direniş gösterenlerdir. Bugün hala devletin çeşitli ekonomi, kimlik, sınıf, cinsiyet temelli baskıcı ve teptileştirici politikaları karşısında duranların polis şiddetine maruz kalmaları; savaşa hayır diyebilme cesaretini ve derdini taşıyan barış annelerinin eylemlerinin benzer şekilde engellenmesi, varlığı ve yaşam hakları çeşitli düzlemlerde görünmez kılınan Kürt halkının özgürlük hareketlerini gayri-meşrulaştırmaya yönelik politikalar, gözaltındaki kayıplardan bahsedip görünmeyi göstermeye çalışan Cumartesi Annelerinin kurucu “annelik” kimliğine rağmen şiddetle susturulmaya çalışılması, gördüğü şiddet ve taşıdığı bellek ile panzerlere taş atan çocukların “suçlu” bulunması, nefret cinayetlerine isyan edenlerin görünmez kılınmaya çabalanması gibi sayısı çokça çoğaltılabilecek örnekler kurulan araçsal özne dışındaki öznelliklerin ve direnişlerin günümüzde hâlâ “istenmeyen ötekiler” olarak kurulmasını gözler önüne sermektedir. Bu “istenmeyen ötekiler” direnişleri sonucunda bedenlerine yönelik daha şiddetli ve yoğun bir disipline maruz kalırken, iktidar, “ötekilerin” bu gayrimeşru temsili ile “normali” ve “uslu”yu kodlar ve çoğaltır. Haraway’in dediği gibi “bedenlerimiz, iktidar ve kimlik haritalarıdır” (2006). Tüm kimlikler bedenlerimize işlendiği



gibi, direnen, isyan eden, hak arayan bedenlerin “öteki” olarak kodlanmaması bugün yönetim ve denetimin vazgeçilmez bir yöntemi haline gelmiştir.

Hâlâ liselerde zorunlu olarak öğretilen beden eğitimi dersleri ve askeri adımlarla yürümenin çocukluktan itibaren öğretilmesinden, milli kahramanlık temalı devlet balelerine, ‘kültür mozaığı’ söylemi içinde yumuşatılarak sunulan folklor yarışmalarından, cinsiyet temelli ayrıştırılan spor faaliyetlerine kadar, temelleri 19.yüzyılın sonunda atılan beden politikaları günümüzde de benzer bir ideolojinin araçları durumundadır. Edimin kendinden öte işlevine odaklı bu yaklaşıma direnmenin veya itiraz etmenin önemli bir adımı da bu özneleştirme ve yeniden üretim süreçlerini ifşa edip, incelemek olabilir. Zira bu edimler üzerinde katmanlaşmış resmi ideolojinin dilinin kaldırılması, yapılaşma sürecini analiz etmek, normalleşmiş yapıların altındaki inşayı su yüzüne çıkarmak ve yeni dillerin olasılıkları üzerine bugünden düşünmekle mümkün olabilir. Bu noktadan bakınca bedenin sunduğu olanaklar oldukça fazladır.

## Kaynakça

- Akın, Yiğit. 2010. *Ulus İnşasında Bedenin Terbiyesi ve Politika İlişkisi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*. (der.) Gülnur Elçik ve Tuğba B. Özenç. *Bedende Kıpırdanmalar*. İstanbul: Varlık Yayınları
- Fetgeri, Ahmet. 1930. Kadınlar ve Spor. *Türk Spor* 62 (Akt. Akın, Yiğit. 2010. *Ulus İnşasında Bedenin Terbiyesi ve Politika İlişkisi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*. (der.) Gülnur Elçik ve Tuğba B. Özenç. *Bedende Kıpırdanmalar*. İstanbul: Varlık Yayınları)
- Foucault, Michel. 1992. *Hapishanenin Doğuşu*. İstanbul: İmge Kitabevi
- Foucault, Michel. 2003. *What is Enlightenment*. (der.) Paul Rabinow ve Nikolas Rose. *The Essential Foucault*. New York: The New Press
- Foucault, Michel. 2007. *The Political Investment of the Body*. (der.) Mariam Fraser ve Monica Greco. *The Body: A Reader*. New York: Routledge
- Foucault, Michel. 2011. *Özne ve İktidar. Seçme Yazılar 2* içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Halkevlerinde Halk Oyunları Üzerinde Nasıl Çalışmalı, Neler Yapmalı?. *Dans Müzik Kültür: Folklor'a Doğru*. N. 63. 297-299 (İlk basım: Halkevleri Dergisi, Haziran 1971)
- Haraway, Donna. 2006. *Siborg Manifestosu*. İstanbul: Agora Kitaplığı
- Kanok, İhsan. 1934. Kızlarımız ve Spor. *Spor Postası* 64 (Akt. Akın, Yiğit. 2010. *Ulus İnşasında Bedenin Terbiyesi ve Politika İlişkisi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*. (der.) Gülnur Elçik ve Tuğba B. Özenç. *Bedende Kıpırdanmalar*. İstanbul: Varlık Yayınları)

- Kant, Immanuel. 2002. Aydınlanma Nedir?, *Felsefelogos*. 2002/1-2, 176
- Mümtaz, Talat. 1998. Anadolu Raksları. *Dans Müzik Kültür: Folklorla Doğru*. N. 63. 291-292 (İlk basım: *Milli Mecmua*. C.X. nr. III, 1 Haziran 1928. 1791-1792)
- Öztürkmen, Arzu. 2002. Dansta "Millilik" ve "Yerellik" Kavramları Üzerine Düşünceler. *Sanat Dünyamız: Dansa Davet*. Güz 2002. Sayı: 85: 151-157
- Öztürkmen, Arzu. 2006. *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savaşır, Vildan Aşır. 1937. 19 Mayıs Bayramı ve Gençlik Meselesi. *Türk Spor Kurumu Dergisi* 46 (1937) (Akt. Akın, Yiğit. 2010. *Ulus İnşasında Bedenin Terbiyesi ve Politika İlişkisi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*. (der.) Gülnur Elçik ve Tuğba B. Özenç. *Bedende Kıpırdanmalar*. İstanbul: Varlık Yayınları)
- Sklar, Deidre. 1991. "Five Premises for a Culturally Sensitive Approach to Dance". *Dance Critic Association*. 7 Ağustos 2010  
[http://acceleratedmotion.wesleyan.edu/primary\\_sources/texts/ecologiesofbeauty/five\\_premises.pdf](http://acceleratedmotion.wesleyan.edu/primary_sources/texts/ecologiesofbeauty/five_premises.pdf)
- Tarcan, Selim Sırrı. 1932. *Beden Terbiyesi-Oyun, Jimnastik, Spor*. İstanbul: Devlet Matbaası (Akt. Akın, Yiğit. 2010. *Ulus İnşasında Bedenin Terbiyesi ve Politika İlişkisi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*. (der.) Gülnur Elçik ve Tuğba B. Özenç. *Bedende Kıpırdanmalar*. İstanbul: Varlık Yayınları)
- Terbiye-i Bedeniye Muallimliği Kursu. 1927. *Maarif Vekâleti Mecmuası*. S 11 Mayıs 1927, 187-189
- Uludağ, Osman Şevki. 1936. Spor Göreneğinin Değil Bilginin Eseri Olmalıdır. *Ülkü* 36 (Akt. Akın, Yiğit. 2010. *Ulus İnşasında Bedenin Terbiyesi ve Politika İlişkisi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*. (der.) Gülnur Elçik ve Tuğba B. Özenç. *Bedende Kıpırdanmalar*. İstanbul: Varlık Yayınları)
- Yuval-Davis, Nira. 2007. *Cinsiyet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

## Sonuçsuz Çabalar? Türkiye’de Kürt Açılımı ve Kürt Hareketinin Sindirilmesi

Marlies Casier, Joost Jongerden ve Nic Walker

**Kurtasî:** Piştî serkeftina li başûrê rojhilat ya hîlbijartinên Heremî yên Adara 2009’an ya Partiya Kurd DTP’yê (Demokratik Toplum Partisi) Türkiye, bû şahidê Vebûna kurdan a hikûmeta AKP’yê (Adalet ve Kalkınma Partisi), Girtina partiya kurdan ku di hîlbijartinan de bi ser ketibû û derdestkirina aktîvist û siyasetmedarên kurdan. Ev hemleyên lezgîn, parçeyê hewldana nûbûyî bû ku ji bo lawazkirina bandora siyasî û civakî ya tevgera Kurd pêk dihat. Hikûmet û dewletê dixwast çî û çîma lawaz bike? Ev gotar dê van hemleyên AKP ya ku li iktîdarê, darazê û Artêşa Tirkan yên di derbarê ‘Arîşeya Kurd’ de, weke bertekên cuda yên li dijî serkeftina herêmî ya hereketa kurd, binirxîne.

**Özet:** Kürt partisi DTP’nin (Demokratik Toplum Partisi) 2009 Mart Yerel Seçimleri’ndeki Güneydoğu’daki zaferinden sonra Türkiye, AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) hükümetinin Kürt açılımına, seçimlerden zaferle çıkan Kürt partisinin kapatılmasına ve Kürt aktivistler ile siyasetçilerin tutuklanma dalgalarına tanık oldu. Aceleci bu hamleler, Kürt hareketinin siyasal ve toplumsal etkisini sindirmek ve zayıflatmak için uygulanan yenilenmiş çabanın bir parçasıydı. Hükümet ve devlet neyi neden sindirmek istedi? Bu makale, iktidardaki AKP’nin, yargının ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ‘Kürt sorunu’na ilişkin bu hamlelerini Kürt hareketinin bölgesel başarısına yönelik farklı tepkiler olarak değerlendirecek.

---

1- Makalenin orijinali *New Perspectives On Turkey* dergisi, 44. sayısında (Bahar 2011) yayınlanmıştır.

## Giriş

Kürt sorunu, Türkiye siyasetinin ezeli sorunlarından birisidir. AB'ye katılım müzakereleri, PKK'nin (Partiya Karkerên Kurdistan) ateşkesi ve AKP'nin (Adalet ve Kalkınma Partisi) iktidara gelişinin gerçekleştiği 2000'li yılların ilk evresinde, Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan Kürt bölgesinde nispeten barışçıl bir ortamın sağlanmasıyla sonuçlanacak siyasi bir reform süreci başlatılmıştı. Bu gelişmeler ve aynı zamanda Kürt partisinin belediye seçimlerindeki bölgesel başarısı, son on yıl boyunca Kürt hareketinin siyasi yapılanmasında yeni bir yönelime yol açtı. Gerçekten de, bölgenin askeri kontrolüne sahip olmasa da, PKK'nin asli aktörünü oluşturduğu Kürt hareketi, kendi varlığını sağlamlaştırdı. Bu makale, bu olguları 2009 Mart Yerel Seçimleri'nden sonra gerçekleşen gelişmeler ekseninde tartışacak. Bu gelişmelerin devlet ve hükümet kurumlarının PKK'nin Kürt bölgesindeki siyasi ve toplumsal etkisini zapt etmek ve kırmak için uyguladığı çeşitli çabalara denk düştüğünü belirteceğiz. Seçim sonuçları ile telaşa düşen iktidar partisi (AKP) ile devletin bu gelişmelere iki biçimde karşılık verdiğini savunacağız. Bunların ilki PKK, onunla ilişkili kurumları ve aynı zamanda DTP'yi siyasi ve ideolojik zeminde zorlamak için başlatılan Kürt açılımı idi. İkincisi ise şehir kanadını kırmak için PKK üyesi olduğu düşünülen aktivistler üzerinde yürütülen gözaltı ve tutuklama furyası oldu. Seçimler ve hükümet tarafından başlatılan anayasal reformları ele aldığımız gibi söz konusu tutuklama dalgalarını da Kürt sorunuyla başa çıkmanın bir yöntemi olarak değerlendireceğiz.

AKP iktidarının ikinci dönemi 2010'nun son aylarında bitmekte iken AKP, görünürde Türk siyaset sistemini dönüştürmeyi hedefleyen bir anayasal değişim sürecine girişti. Bu değişiklikler BDP'nin öncülü olan DTP'nin Aralık 2009'da tartışma yaratan kapatılmasıyla kısmen başlamış olsa da, BDP'nin desteğini almadı. Kapatma kararı, hükümetin Kürt sorunu ile başa çıkma çabasını sekteye uğratabilecek gibi görünüyordu; fakat hükümetin önerdiği reformlardan birisi olan, mahkemelerin siyasi partileri kapatmasını zorlaştıracak bir değişiklik, mecliste reddedildi.<sup>2</sup> Laikçiler anayasal reformları milliyetçi ve laik Türk cumhuriyetçiliğinin (Kemalizm) son kalelerinden biri olan yargıya bir saldırı olarak algıladı ve yürütmenin (AKP hükümeti'nin) takiyeci islamlaştırma gündeminin bir parçası olarak yargıyı ele geçirmeye çalıştığını savundu.<sup>3</sup> Devlet ve kurumları arasındaki güçler dengesini sağlama yarışı, önerilen değişikliklerin kendi hedeflerine yanıt vermediğini düşündüğü için BDP'yi pek fazla ilgilendirmedi.

2- Anayasal değişiklik için gereken çoğunluk, bir oy farkı ile elde edilememişti.

3- Tasarlanan değişiklikler ve değişikliklere tepkiler için bkz. Aslı Ü. Bali, "Unpacking Turkey's 'Court-Packing' Referendum," *Middle East Report Online* (2010), <http://www.merip.org/mero/mero110510.html> .

Ankara'nın Güneydoğu'ya ilişkin son adımları, Türkiye'deki merkezi iktidar çekişmesinin bu arka planında gerçekleşti. Kemalist ve İslamcı fikirlerin savunucuları arasında süregiden çekişme, devletin Kürt politikasını tarif etme mücadelesi olarak yansıdı: adli baskı ile güvenlik tedbirlerine dayanan yerleşik kaba yaklaşım, AKP hükümetinin yeni siyasi reform hamlesi ile karşı karşıya geldi. Fakat bu iki yaklaşımı da Kürt hareketinin siyasal arenaya girişi bağlamında anlamak gerekmektedir. Seçimlerdeki başarı ve yasal BDP ile –Kürt hareketinin tarihsel olarak öncü örgütü konumunda olan- yasadışı PKK'nin yerel ve bölgesel düzeyde öz örgütlenme mekanizmalarını güçlendirmesi, devlet ve hükümetin tepkilerini şekillendirdi.

Yani, Kürt sorununa ilişkin son gelişmeleri bölgesel (Kürt) çıkarları ve devlet (Türk) çıkarları arasında geçen iki taraflı siyasi bir oyun olarak görmek mümkünken, aynı zamanda bu gelişmeleri üç aktörün oluşturduğu üçlü bir ilişki ağına yerleştirebiliriz: geleneksel devlet kurumları (ideolojik olarak 'Kemalist' olarak anılan ve asıl olarak Türk Silahlı Kuvvetleri ve yargı tarafından temsil edilen grup), AKP hükümeti (genel olarak hükümet partisi, bir bütün olarak parti ve temsil ettiği 'İslamcı' hareket) ve 'Kürt yanlısı' örgütler ('Kürt hareketi' olarak adlandırılan PKK ve yasal BDP).<sup>4</sup> Başka bir deyişle, Kemalistler ve hükümet kurumları tarafından farklı biçimlerde temsil edilen devlet güçleri, farklı nedenlerden kaynaklansa da, Kürt hareketinin artan iktidarını inkâr etmek için farklı yaklaşımlar geliştirdiler. Devam eden bu çaba, 2009 ve 2010 yılları arasındaki dönemde doruk noktasına ulaştı.

Bu makalenin arka planını oluşturan kilit olayların listesini DTP'nin Güneydoğu'yu AKP'den geri aldığı 29 Mart 2009 Yerel Seçimleri'nden başlatmak mümkün (Kürt partilerinin bölgedeki seçim başarısı 2000'li yılların ilk yarısında AKP'nin yükselişi ile sekteye uğramıştı). Daha sonra, Nisan 2009'da partinin üç başkan yardımcısından ve çoğu DTP yetkililerinden oluşan yaklaşık 50 kişi Güneydoğu'da (aynı zamanda Ankara ve İstanbul'da) gerçekleşen polis operasyonlarıyla gözaltına alındı.<sup>5</sup> Bun-

4- Bunlar, elbette, basitleştirici kategorizasyonlardır ve belirgin bir biçimde ayrılmış grupları ifade etmemektedir. Üç aktör de kendi içlerinde (burada incelemeyeceğimiz) oldukça farklı görüşlere ve niyetlere sahip bireyler ve grupları da barındırmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, AKP ekonomik neoliberalizm ve -İslami değerlerle veyahut 'siyasal İslam' ile ilişkili olan- toplumsal muhafazakârlık çerçevesi altında hem Türk milliyetçiliğine hem de Kürtlerin özlemlerine yakın duran unsurları da barındırmaktadır; Kemalistler aşırı milliyetçilerden Türk devletinin bütünlüğünde somutlaşan laik düzenin sol eğilimli, demokrasi taraftarlarını içeren bir yelpazeye sahiptir; Kürt hareketi temel insan haklarından radikal siyasi özerkliğe kadar uzanan reformları talep eden militanlara, demokratlara, komünistlere ve liberallere ev sahipliği yapmaktadır.

5- Operasyonun, yerel seçim sürecinin gidişatını etkiliyor görünmemesi için seçimlerden sonra yapıldığı iddia edilmiştir. Bkz. İhsan Bal, "The Intra-party Clash of Pro-Kurdish DTP," *USAK articles-analyses* (2009), <http://www.usak.org.tr/EN/makale.asp?id=964>.

dan sonra Mayıs 2009'da, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Kürt sorununun ülkenin birinci sorunu olduğunu belirten bir açıklamada bulundu; bu açıklamayı Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın yeni bir girişimi, 'Kürt açılımı' nı ilan etmesi takip etti. Recep Tayyip Erdoğan, Ağustos ayının ortasında Kürt sorununun çözümü için bütün siyasi partilerin bir araya gelmesi yönünde duygu yüklü bir çağrıda bulundu: "Türkiye enerjisini, bütçesini, huzurunu ve genç insanlarını terörle mücadelede harcamamış olsaydı; Türkiye son 25 yılını çatışma içinde geçirmemiş olsaydı bugün nerede olurduk?"<sup>6</sup>

AKP'nin Kürt sorunu ile başa çıkma denemesi, özellikle 2009 Ağustos'unda PKK'nin kanlı saldırılarından sonra ve Türk kamuoyunun DTP tarafından düzenlenmiş 'PKK zafer töreni' olarak algıladığı PKK militanları ve ailelerinin geri dönüşünün gerçekleştiği Ekim ayının sonunda, muhalefet partileri tarafından sert eleştirilerle karşılandı.<sup>7</sup> Böylelikle, 2009 yılının sonbaharında AKP geri adım attı. PKK'yi geri döndürme girişimi durduruldu; Kürt açılımı 'milli birlik projesi' olarak yeniden adlandırıldı ve başka azınlıklar ile azınlık haklarının tekçi Türk devlet sisteminde tanınmasını hedefleyen daha genel bir 'demokratik' açılım altında eritildi (bu açılım ülkenin doğu komşularıyla ilişkilerin normalleşmesi ve geliştirilmesini de içermektedir). Yine de, hükümetin Kürt sorununu tarif etmek için yeni bir yöntem aradığı ayıyuka çıkmıştı.<sup>8</sup>

Nitekim AKP (Kürt hareketiyle işbirliğinden ziyade onunla açık bir rekabet içindeyken) geleneksel devletçi ideoloji ile kopuşu başlatmaya çalışıyor gözükse de resmi söylemini daha fazla sürdürmedi. Bunun yerine, hükümet bakanları kendilerini güvenlik güçleri ve yargının yeni hamlelerine yanıt verme durumunda buldular. 11 Aralık 2009'da Anayasa Mahkemesi (uzun süredir devam eden davaya ani fakat zamansız bir son vererek)

6- Yonca Poyraz Doğan & Ercan Yavuz, "Erdoğan makes emotional appeal for unity on Kurdish initiative," *Today's Zaman*, August 12, 2009, <http://www.todayszaman.com/news-183728-erdogan-makes-emotional-appeal-for-unity-on-kurdish-initiative.html> .

7- 8'i Kandil dağlarındaki PKK gerillalarından ve 26'sı Kuzey Irak'taki Mahmur mülteci kampından gelenlerden oluşan toplam 34 kişi, sınır kasabası Silopi'ye 'barış grubu' olarak giriş yaptı. Barış grubunun üyeleri, yasal Kürt partisi DTP tarafından düzenlenen karşılama töreninde zafer işaretleri yapan on binlerce coşkulu Kürt tarafından karşılandı. DTP milletvekilleri ve belediye başkanları da törene katıldı.

8- Yeğen devletin Kürt sorunu algısında üç temel evreyi tespit etmektedir: inkâr öncesi, inkâr ve inkâr sonrası. Yeğen, AKP hükümetinin yeni bir yönelim arayışında olduğunu ve "2009 yılında tanınmaya yönelik önemli adımların atıldığını" fakat "önemli bu adımlara rağmen Türk devletinin isteksiz de olsa bu yolda olduğunu" belirtmektedir. Bkz. Mesut Yeğen, "The Kurdish Question in Turkey," in *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue*, eds. Marlies Casier and Joost Jongerden (New York: Routledge, 2011), 79-80.

DTP'yi kapattı ve 24 Aralık'ta Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı çoğunluğu -yeni kurulmuş- BDP'nin parti yetkilileri ile temsilcileri olan ve dokuz eski ile yeni belediye başkanını içeren yaklaşık seksen kişinin gözetimine alınmasıyla sonuçlanacak yeni bir operasyonu başlattı.<sup>9</sup> Birkaç hafta sonra, Şubat ayının ortasında düzinelerce BDP yöneticisini gözetimine alan yeni bir gözetim furyası gerçekleşti. İddianamelere göre Nisan, Aralık ve Şubat operasyonlarında gözetimine alınanların hepsi PKK ile ilişkili olan KCK/Türkiye Meclisi üyesiydi. Tutuklananların PKK'nin yönlendirmesiyle belediyeleri yönettiği iddia ediliyordu.<sup>10</sup>

Bu makalenin temel iddiası, bu gelişmelerin PKK'nin başını çektiği Kürt hareketinin etkisini sindirme ve zayıflatmaya yönelik farklı çabaların varlığını ifade etmesidir. Artan kaygıların 2009'daki yerel seçim sonuçları ile tavana vurmasıyla iktidar partisi ve devlet bu gelişmelere iki biçimde yanıt verdi: (1) Irak'taki Kürt bölgesinde bulunan PKK'nin üzerindeki askeri baskıyı artırırken) şehir kanadını kırmak için siyasi partiyi kapatarak ve PKK üyesi olduğunu farz ettiği aktivistler üzerindeki soruşturmalar ile tutuklamaları artırarak Kürt hareketini örgütsel düzeyde boğmak için hukuki tedbirlerin ve güvenlik tedbirlerinin uygulanması; (2) Kürt hareketini siyasi ve ideolojik zeminde zorlamak (ve güneydoğu ile Kürt sorunu arasındaki ilişkiyi yeniden yapılandırmak) için hükümet tarafından Kürt açılımının başlatılması.

Bu makale, bu gelişmelerin yarattığı tepki ve bazı sonuçları ele alacak; aynı zamanda Kürt sorununun geleceğine dair çeşitli olasılıkları değerlendirecek. İlk olarak, Mart 2009 Yerel Seçimleri'ni takip eden olayları ve farklı çabaların neye karşı mücadele etmeyi hedeflediğini anlamaya çalışacağız. Bu yüzden, güncel gelişmelerde kilit rol oynamış yerel seçimlerin üzerine durarak makalemize başlayacağız. Daha sonra PKK'nin Türkiye'nin güneydoğusundaki siyasi kurumsallaşmasını ve KCK'nin rolünü genel hatlarıyla ortaya koyacağız. Bunu takiben, gelecekteki gelişmelere dair tahminlerde bulunmadan önce, AKP hükümetinin devam eden bu kurumsallaşma sürecine yanıtlarını ve PKK'nin, DTP/BDP'nin ve taraftarlarının bu süreci nasıl algıladıklarını değerlendireceğiz.

9- Bu operasyon, Batman, Siirt, Cizre, Diyarbakır-Kayapınar, Diyarbakır-Sur, Çınar, Viranşehir, Kızıltepe belediye başkanlarının ve Dicle eski belediye başkanının tutuklanmasıyla sonuçlandı.

10- 18 Haziran 2010 tarihinde, Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı Güneydoğu'daki 151 Kürt siyasetçi ve aktivisti 'terör örgütüne yardım ve yataklık etmek'le suçlayacaktı. Bkz. Aliza Marcus, "Troubles in Turkey's Backyard," *Foreign Policy* (2010), [http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/07/09/troubles\\_in\\_turkey\\_s\\_backyard](http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/07/09/troubles_in_turkey_s_backyard)).

## 2009 Yerel Seçimleri ve Kürtler

2009 Mart Yerel Seçimleri, DTP için belirgin bir zaferle sonuçlandı. Bunun önemi kolayca göz ardı edilebildiği için bunu vurgulamak önemlidir. Dikkatli incelenmediği takdirde DTP'nin başarısı kolayca görülemeyebilir; DTP, ülke çapındaki oyların %5 ila %6'sını toplamış, etkileyici olan bir oran yakalayamamış ve oy oranını artıramamıştı.<sup>11</sup> DTP'nin başarısını görebilmek için Türkiye'nin Kürt bölgesini çizen DTP'nin performansına bakmak gerekir. Bu performans, aynı zamanda, Kürt hareketinde genel bir yönelim olan bölgesel yetki paylaşımı için en gerçekçi yol haritasıdır.

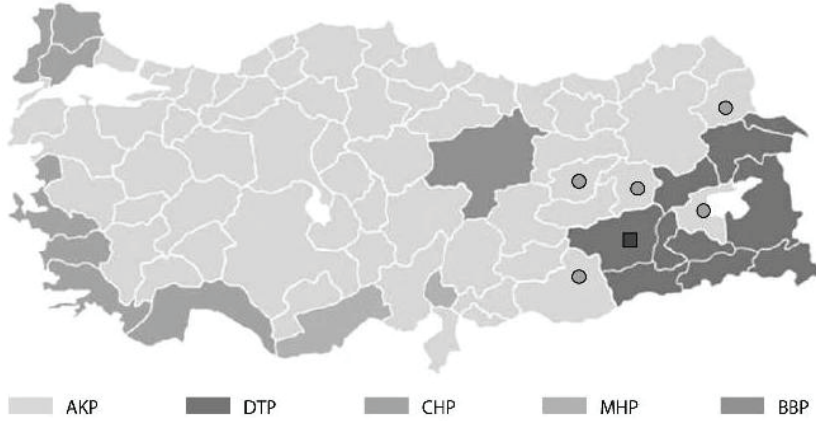
21 milletvekilini meclise yolladığı 2007 Genel Seçimleri'ndeki başarısını büyüten<sup>12</sup> DTP, 2009 seçimlerinde yerel yönetimlerdeki gücünü, 2004 Yerel Seçimleri'ne kıyasla hatırı sayılır bir düzeyde artırdı. İl ve ilçe belediyeleri düzeyinde %60 oranında bir başarı sağlandı; böylelikle 2004 yılında birçok ilde alınan oylar ikiye katlandı<sup>13</sup> ve daha önce AKP'ye gitmiş olan oylar geri alındı. Seçim hazırlıkları sırasında Güneydoğu Anadolu'daki tek büyükşehir belediyesi olan Diyarbakır, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın şehri kazanmak için yemin etmesi ve DTP'li Belediye Başkanı'nın şehrin 'kale'leri olduğunu belirterek cevap vermesiyle, hedef haline gelmişti. Sonunda ise Diyarbakır sadece DTP'nin olmakla kalmadı, bu durum özellikle vurgulanmış oldu.

11- Bal'a göre, "Türkiye'deki Kürtlerin sayısı yaklaşık 15 milyondur ve bu nüfusun %25'i DTP'ye oy vermiştir. Yani, oyların çoğunluğu AKP ve diğer partilere gitmiştir." (İhsan Bal, "The Kurdish Issue: Today and Its Future. The Democratic Initiative and the DTP's Capacity to Use This Channel," *USAK articles-analyses* (2010), <http://www.usak.org.tr/EN/makale.asp?id=1288>.)

12- Bu milletvekilleri çok eleştirilen %10 seçim barajını atlatmak için bağımsız olarak seçildiler.

13- Bu iller Bingöl, Ağrı, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Şırnak ve Van'dı. Haritadaki kare işareti Diyarbakır'ı belirtmekle beraber, daireler DTP'nin %15-%30 arası oy aldığı fakat AKP'nin kazandığı illeri belirtmektedir.





Harita: 2009 Yerel Seçimleri’nde DTP Oylarının Çoğunlukta Olduğu İller<sup>14</sup>

Yine de, önemli olsa bile, Diyarbakır’daki seçim sonuçları bölgenin kalanından pek de farklı değildi. İki taraflı bir mücadelede diğer partiler sandığa gömülmüştü. Kimin halkın ‘gerçek’ çıkarlarını temsil ettiğine dönük bir referanduma dönüşen seçimler, uygulanabilir bir ekonomik siyaseti ve muhafazakâr (İslami) değerleri vurgulayan AKP ile bölgesel düzeyde politikleşmiş etno-milliyetçi (Kürt) kimliğini savunan DTP arasında bir çekişme olarak vuku buldu. Sonunda Türkiye’nin güneydoğu köşesinde halkın oylarının hemen hemen hepsini alan DTP oldu. Bununla beraber, dikkate değer başka bir nokta İl Genel Meclisi sonuçlarında DTP’nin başarısının derinliği kadar genişliği idi: yüksek bir katılım oranıyla (%70-85), DTP kazandığı on şehirde oyların hemen hemen yarısını topladı, böylelikle bütün ülkede (il düzeyinde) en yüksek beş oy oranından dördünü elde etti (bkz. Tablo 1).<sup>15</sup>

14- NTV (2009) [wikimedia ile birlikte] ve Çarkoğlu, TÜİK verileri (Turkish Statistical Institute, “Local government elections,” <http://www.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/yerel.zul>), Ali Çarkoğlu, “Turkey’s Local Elections of 2009: Winners and Losers,” *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009).

15- Hakkari’de DTP en yüksek genel oy oranını elde etti (%74). Şırnak ikinci, Diyarbakır üçüncü ve Batman beşinci oldu. (“Seçim 2009,” NTV, <http://secim2009.ntvmsnbc.com/default.htm>.)

### Tablo 1: Şehir Bazında Oy Oranları

(2004'teki oy oranının değişimini ve 2007 seçimlerindeki oy oranı farkını içermektedir)

İL	DTP		AKP		Oy Oranı Farkı
	Oy Oranı	Değişim	Oy Oranı	Değişim	
Hakkari	74	+28	21	-12	54
Şırnak	61	+23	31	+6	30
Diyarbakır	59	+16	32	-1	28
Batman	53	+3	35	+18	18
Van	48	+22	34	-6	14
Mardin	44	+17	27	+4	17
Muş	43	+13	29	-3	14
Ağrı	37	(belirtilmemiştir)	29	-6	8
Siirt	37	+11	35	-3	2
İğdır	32	(belirtilmemiştir)	23	-1	10
Bitlis	27	+12	32	+3	5
Tunceli	20	+2	27	+10	7
Kars	18	(belirtilmemiştir)	37	-2	19
Şanlıurfa	20	(belirtilmemiştir)	40	0	20
Bingöl	21	0	43	0	22
<b>Toplam</b>	<b>48%</b>	<b>(+17)</b>	<b>29%</b>	<b>+10</b>	<b>7</b>

Ali Çarkoğlu, bu başarıyı ülke bağlamında okuyarak, 'DTP'nin AKP zararına il düzeyinde oyları en fazla artıran parti olduğu'nu belirtmektedir. Çarkoğlu, on yıl boyunca artan başarıdan sonra AKP'nin seçimlerdeki ilk geri düşüşünde ana muhalefet CHP'den ziyade Kürt hareketinin başarısının endişe kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Daha da önemlisi Çarkoğlu Güneydoğu'daki dinamiği şöyle analiz etmektedir: "AKP'ye desteğin azalmasının sebebinin etnik kimlik meselelerinin olması kuvvetle muhtemeldir. AKP'nin 2007 Temmuz Seçimleri'ndeki başarısını takiben askeri operasyonlar [daha çok PKK dağ kamplarına dönük gerçekleştirilen Irak operasyonları] seçim dengesini DTP lehine döndürmüş görünüyor."<sup>16</sup> Başka bir deyişle halk, AKP ve PKK arasında seçim yapmaya zorlandığında, seçim sandığında DTP'ye desteği ile ifade ettiği üzere, ikincisini tercih etmiş görünüyor.

16- Çarkoğlu, "Turkey's Local Elections of 2009."

## Kürt Hareketinin Yerel Kurumsallaşması

Güneydoğu'nun büyük bir kısmı, 1980'lerden beri PKK'nin ideolojik etkisi altındadır – hatta, bu dönemin bir kısmında gerillaların kontrolüne bile geçmiştir.<sup>17</sup> 1990 yılından beri siyasete katılım, Kürt hareketine meşru bir yapı sağladı; aynı zamanda herkese açık kamusal toplantılar yapma hakkını, infazlara karşı yasal dayanakları, yerel ve uluslararası kamuoyuna erişimi ve sembolik siyaset yapmanın yeni biçimlerini (yer isimlerinin Kürtçeleştirilmesi ve Kürt kültür merkezlerinin açılması gibi) beraberinde getirdi.<sup>18</sup> Ancak hareket, HADEP'in (Halkın Demokrasi Partisi) 6 ili ve 37 belediye başkanlığını kazandığı Nisan 1999 Yerel Seçimleri'yle yerel düzeyde kurumsallaşmaya başlayabildi. Bu kurumsallaşma süreci iki taraflıydı: bir yandan Kürtlerin taleplerini ve çıkarlarını savunan yasal siyasi örgütler geliştirildi; öte yandan bu talepler yerel yönetim mekanizmalarına yedirilerek kuvvetlendirildi. Kürtler Türkiye siyasetinde uzun bir süredir temsil ediliyor olsalar bile, taleplerini ancak böylelikle öne sürebildiler.<sup>19</sup>

1990'dan günümüze kadar, PKK'ye yakın siyasi partiler (selefleri kapatılınca veya kapatma tehdidiyle karşılaşınca kurulan HEP, DEP, HADEP, DEHAP, DTP ve BDP) gücünü ve özgüvenini sürekli olarak artırdı. HEP'in (Halkın Emek Partisi) 1990'da kurulması ve adaylarının Ekim 1991'de kazanması Kürt hareketine yoksun olduğu kamusal toplantı yapma imkânını sağladı; ülke içinde şehirlerde ve ilçelerde bürolar açmasını sağlayarak Kürt destekçilerinin artmasına yaradı.<sup>20</sup> 1993'de DEP (Demokrasi Partisi), 1994'te HADEP ve 1997'de DEHAP (Demokratik Halk Partisi) aracılığı ile insan hakları bağlamında Avrupa Birliği tarafından tanındı ve destek gördü; ayrıca, yerel seçmen bölgelerinde kalıcılılaşmasına ve ülke çapında kısmi bir başarı kazanmasını sağladı.

2009'da bölgedeki birinci siyasi parti olarak kendini tescil etmeden önce DTP, 2007 Genel Seçimleri'nde meclisteki dördüncü parti oldu (ana akım medyanın pek görmediği bu başarı, yakın bir tarihte BDP'nin boy-

17- İsmet G. İmset, *The PKK. A Report on Separatist Violence in Turkey (1973-1992)* (Turkish Daily News Publications, 1992); David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006); Joost Jongerden, *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds. An Analysis of Spatial Policies, Modernity and War* (Leiden: Brill, 2007).

18- Nicole F. Watts, "Activists in Office: Pro-Kurdish Contentious Politics in Turkey," *Ethnopolitics*, no. 5 (2006).

19- Taktik kavrayış, zorlama pragmatik siyaset ve Kürt kimliğinin siyasi alandaki önemine dair algılayış eksikliği yüzünden bu durum daha önce gerçekleşmemişti. A.g.e., 133.

20- A.g.e., 134.

kot çağrısı yaptığı anayasa değişiklikleri referandumuna katılım ile yeniden onaylandı).<sup>21</sup>

Durmadan gayri-meşru ilan edilen bu meşru siyasi iktidar, ilhamını ve insan kaynaklarını PKK'den alan bir Kürt sivil toplumunun yerel zeminde gelişmesiyle güçlendi. Belediyeler aracılığı ile parti üyeleri, yönetimleri, DTP/BDP-yanlısı STK'lar ve yerel işinsanlarıyla bağlar ve işbirlikleri kuvvetlendi; böylelikle Kürt seçmenler ile bağların geliştirildiği sıkı bir 'yerel iktidar paylaşma' ağı şekillendi.<sup>22</sup>

Belediyeler başından beri devlet tarafından önlerine konulan bürokratik engellere maruz kalsa da ve iktidardaki AKP'nin belediyelerine kıyasla destek ve yatırımları bölgeye çekmekte zorlansa da, Watts'ın yerel politik 'mikro-iklim'ler<sup>23</sup> diye adlandırdığı yapılar gelişebildi. Watts'a göre, bu mikro-iklimler (1) resmi ve gayri-resmi aktörler (belediyeler ve yerel meslek örgütleri, sendikalar, STK'lar vb.) arasındaki sınırların bulanıklaşması ve (2) gitgide belediye tarafından yönlendirilen toplumsal direnişin kabuk değiştirmesini ifade etmektedir. Sosyo-politik işbirliği ağlarının yerleşmesi genel olarak belediyenin ve Kürt hareketinin gücünü artırıyor; aynı zamanda sosyal hizmetlerin sağlanması ve sembolik siyasetinin çeşitli repertuarı ile seçmenlerle karşılıklı bağlılıkların gelişmesine yol açıyor.<sup>24</sup>

Son on yılda gerçekleşen bu bölgesel gelişmeler devlet yetkilileri ve iktidar partisinin gözünden kaçmadı. Kürt hareketinin asıl olarak siyasi bir mücadeleye yöneldiği 2000'lerin başında, Türk devleti ve Türk Silahlı Kuvvetle-

21- 2010'daki referanduma katılım ülke genelinde 71 şehirde %75 oranında gerçekleşti. Fakat Kürtlerin yaşadığı Güneydoğuda katılım %40'ta kaldı. ("İller, Gümrükler ve Türkiye Genel Halkoylaması Geçici Sonuçları, Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması," Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/ReferandumSecimSonucServ?bilmece1=zgyf2j>).

22- Marlies Casier, "Contesting the 'Truth' of Turkey's Human Rights Situation: State-Associations interactions in and outside the Southeast," *European Journal of Turkish Studies*, no. 10 (2009), <http://ejts.revues.org/index4190.html>.

23- Watts, "Activists in Office"; Senem Aslan, "Incoherent State: The Controversy over Kurdish Naming in Turkey," *European Journal of Turkish Studies*, no. 10 (2009), <http://ejts.revues.org/index4142.html>; Joost Jongerden, "Crafting Space, Making People: The Spatial Design of Nation in Modern Turkey," *European Journal of Turkish Studies*, no. 10 (2009), <http://ejts.revues.org/index4014.html>; Clémence Scalbert-Yücel, "The Invention of a Tradition: Diyarbakır's Dengbêj Project," *European Journal of Turkish Studies*, no. 10 (2009), <http://ejts.revues.org/index4055.html>.

24- Nicole F. Watts, "Re-considering State-Society Dynamics in Turkey's Kurdish Southeast," *European Journal of Turkish Studies*, no. 10 (2009), <http://ejts.revues.org/index4196.html>; "The Missing Moderate: Legitimacy Resources and pro-Kurdish Party Politics in Turkey," içinde *The Kurdish Policy Imperative*, eds. Richard Lowe and Gareth Stansfield (London: Chatham House, 2010)

ri 'siyasi ayrılıkçı bir hareketin yaratılma ve geliştirilme çabaları' olarak algıladığı bu süreç üzerine endişelerini belirtti.<sup>25</sup> Bu esnada, ülkenin güneydoğu ve doğusundaki Kürt oylarını artırma hedefinde olan iktidar partisi AKP, yerel sivil toplum aktörleri ile benzer bir biçimde dışlayıcı olan işbirliği ağlarını (benzer bir süre zarfında) kendi belediyelerinde geliştirmeye çalışıyordu. Çatışmalı siyaset<sup>26</sup> güden ve devlet baskısına maruz kalan DTP'nin tersine, AKP'nin örgütsel ilişki ağı devlet desteğinden faydalandı. Türk yargısı, bu on yıl boyunca, yerel Kürt aktörlerinin çalışmaları ve demeçleri hakkında yüzlerce soruşturma açtı.<sup>27</sup> AKP'nin yerel siyasi çalışmasına, aynı zamanda Ankara'nın idari ile ekonomik engellemeleri ve devletin yasal-güvenlik aygıtının düpedüz yok edici gücüne rağmen, Kürt partisi 2009'da ezici bir çoğunlukla seçmen desteğini kazandı. Yukarıda sunduğumuz olaylar silsilesi böylesi bir bağlamda gerçekleşti.

Hükümetin kekeme Kürt açılımla eşgüdümlü olarak gerçekleşen tutuklamalar, parti kapatma ve soruşturmalar yukarıda tarif ettiğimiz bölgesel gelişmelerin ışığında anlaşılmalıdır. Kürt gücünün yasal olarak gelişmesi, merkezi devlet ve devletin Kürt bölgesi üzerindeki kontrolüne yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır. En nihayetinde, bu bir egemenlik savaşına dönüşmektedir. En azından liderlerinin ifadelerinden çıkarabildiğimiz üzere hükümet tarafından desteklenen KCK operasyonları da Kürt hareketinin Türkiye'nin güneydoğusunda devam eden sosyo-politik kurumsallaşmasını engellemek için gerçekleşmişti.<sup>28</sup>

25- Genelkurmay Başkanlığı'nın '2000 Yılı İç Güvenlik Raporu'ndan alınmıştır. Alıntılanan Ersel Aydınlı, "Decoding Turkey's Struggle with the PKK," *Security Dialogue*, no. 33 (2002): 215.

26- 'Çatışmalı siyaset' (Charles Tilly, *Contention and Democracy in Europe, 1650-2000* [Cambridge: Cambridge University Press, 2003]), Watts tarafından DTP örneği üzerinden ikna edici bir biçimde gösterildiği gibi, 'oyunun kuralları'nı zorlayan siyasi makam sahiplerinin tehdit altında olduğu, devlet ile siyasi makam sahipleri arasındaki ilişkinin çatışmalı olduğu temsili muhalefete gönderme yapmaktadır.

27- Watts, "The Missing Moderate."

28- Diyarbakır'da KCK davasının dokuzuncu duruşmasından önce, Şubat 2011'deki Batman ziyaretinde Başbakan Erdoğan 'eğer anayasal suç işlenmişse cezanın çekileceği'ni belirterek eleştirilere yanıt vermişti. "Ovada Siyasetin Bedeli: 6 Parti Kapatma ve Binlerce Tutuklu Siyasetçi," *Günlük*, 2 Şubat 2011, [http://www.gunlukgazetesi.net/haber.asp?haberID=6261&haberBaslik=Ovada%20siyasetin%20bedeli:%206%20parti%20kapatma%20ve%20binlerce%20tutuklu%20siyaset%C3%A7i&action=haber\\_detay&module=nuce](http://www.gunlukgazetesi.net/haber.asp?haberID=6261&haberBaslik=Ovada%20siyasetin%20bedeli:%206%20parti%20kapatma%20ve%20binlerce%20tutuklu%20siyaset%C3%A7i&action=haber_detay&module=nuce).

## KCK'nin Rolü

PKK, 1978'de siyasi bir parti olarak kurulduğu zaman partinin öncüsü olan bir genel başkan ve doğrudan faaliyetten sorumlu bir Yürütme Komitesi ile komünist partilerin klasik örgütsel yapısına sahipti. Bugün örgüt, ideolojik merkezi PKK olan bir parti ve örgüt kompleksine dönüşmüştür. 2005'te KKK (Koma Komalên Kurdistan) adıyla kurulan KCK'yi, Öcalan'dan aktarmak gerekirse, "açık konseyler, şehir konseyleri, yerel meclis ve daha büyük kongreler" ile "yerel toplulukların özyönetimini"<sup>29</sup> hedefleyen bir proje olarak görmek mümkündür. PKK kompleksinde bir yapı olarak KCK (Türkiye, Irak, Suriye ve İran bölgesine yayılmış olan) Kürdistan bölgesinin temsilcileri ve Kürt diasporasından oluşan karar verme konseyleriyle beraber resmi olarak Murat Karayılan tarafından yönetilmektedir.<sup>30</sup> 2009'un kış ve bahar aylarında tutuklananlar KCK/Türkiye Meclisi'ne üyelik ile suçlanmıştır.

KCK, Türkiye'nin kamusal yaşamının birçok alanında aktiftir. Köy, belde ve şehir düzeyinde yerel konseyleri kurmakla görevli olan bölge meclisleri, 'halk mahkemeleri', sivil toplumu güçlendirmek için sivil toplum örgütleri komitesi ve Kürtçe'nin yazılı bir dil olarak güçlendirilmesini hedefleyen dil ve eğitim komiteleri vardır. KCK'de önemli bir kavram da 'özgür yurttaşlıktır. Özgür yurttaş kavramı, konuşma ve toplantı özgürlüğünün yanı sıra etnik, dini, kültürel ve dilsel kimliklerin özgürlüğü ile kültürel ve ulusal kimlik geliştirme özgürlüğünü de kapsamaktadır.<sup>31</sup> Özgür yurttaş kavramını nirengi noktası olarak alan KCK'yi, Şubat 2008'de üç günlük bir konferansta DTP tarafından kabul edilen 'özgür belediyeçilik modeli'nin mimarı olarak görmek mümkündür; bu model yerelden bölgeye, aşağıdan yukarıya katılımcı bir yönetim modelini öngörmektedir.<sup>32</sup> KCK ve özgür belediyeçilik modelini Öcalan'ın 'demokratik üçgen' kavramı çerçevesinde anlamak gerekmektedir. Öcalan'ın mahkûm olduğu adada ana hatlarını çizdiği ve avukatları aracılığı ile ilettiği bu kavram<sup>33</sup>, kurum-

29- Ahmet Hamdi Akkaya & Joost Jongerden, "The PKK in the 2000s: Continuity through breaks?," *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue* içinde, ed. Marlies Casier & Joost Jongerden (New York: Routledge, 2011).

30- "Koma Komalên Kurdistan Sözleşmesi," Kongre Belgeleri Dizisi (Weşanên Serxwebûn, 2005).

31- A.g.e..

32- "DTP'de Hedef 100 Belediye," Aktüel Bakış, <http://www.aktuelbakis.com/Politika/6656.html>.

33- Abdullah Öcalan 1999'de yakalandı ve idam cezasına çarptırıldı. AB reformlarının idam cezasının kaldırılmasını şart koymasıyla, bu ceza ömür boyu hapse dönüştürüldü. PKK lideri bugün Marmara Denizi'ndeki İmralı Adası'nda tutuklu bulunmaktadır. Kendisini haftalık ziyaret eden avukatları aracılığı ile iletişim kurmaktadır.

sal ve ideolojik kapasitenin 'stratejik yönelim' çerçevesinde işlemlerini öngörür - yani Kürtlerin siyasi taleplerini yönlendirmeyi ve örgütlemeyi (ve böylelikle Türkiye'nin güneydoğusundaki sorunu çözmemeyi). Bu ideolojiye göre, demokratik üçgen birbiriyle ilişkili üç projeden oluşur: demokratik cumhuriyet, demokratik özerklik ve demokratik konfederalizm.<sup>34</sup>

Demokratik cumhuriyet projesi bütün vatandaşlara eşit haklar vaat eden yeni, reforme edilmiş bir cumhuriyetin kurulmasını öngörmektedir. Türkiye'de yeni bir anayasa yazılması bu proje bağlamında Kürt hareketinin somut bir talebi haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda vatandaşlık, tarihsel olarak Kürtleri yok sayarak<sup>35</sup>, Türklük<sup>36</sup> ile eşleştirilmiştir. Buna göre, yeni bir anayasa vatandaşlığı 'sivil' terimler üzerinden tanımlanmalıdır. Demokratik cumhuriyet projesi bireysel hakları merkeze alırken demokratik özerklik projesi halkın kolektif haklarına odaklanır. Kültürel ve dini hakların her ikisi de kolektif hakların biçimlerindedir. Sonucusu, demokratik konfederalizm ise yerel örgütlenme projesidir. Birçok kişinin yanı sıra Murray Bookchin'e gönderme yapan demokratik konfederalizm aşağıdan yukarıya, yerel düzeyde örgütlenen alternatif bir demokratikleşme projesi olarak tanımlanmaktadır.<sup>37</sup> Bu 'demokratik üçgen' projesi, PKK'nin temel örgütsel yayınlarından olan Serxwebûn'da yer bulan 2009 yılındaki gelişmelerden görüleceği üzere, silahlı çatışmadan ziyade siyasi ve ideolojik mücadeleye ağırlık verilmesine yol açmıştır.

Geçtiğimiz on yılda, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olma isteği ve bu yönde yapılan reformlarla beslenen, diğer birçok şeyle beraber bireysel ve kolektif haklarla ilgili tartışmalar gitgide çoğaldı. Yeni bir anayasa taslağı şiddetle tartışılan bir mesele haline geldi. Kültürel haklar hükümetin Kürt açılımının temel noktasıydı ki bu konuya ilerleyen bölümlerde tekrar döneceğiz. Ancak PKK'nin kilit projesini, hem ulus-devletin ötesinde toplumsal bir oluşum için kapsamlı bir program olan hem de yerel örgütlenme için net bir proje tahayyül eden demokratik konfederalizm oluşturdu. Son dönemdeki tutuklama dalgaları da KCK'yi çökerterek bu tür düşünce ve projelerin uygulanmasını engelleme amacına yöneliktir.

34- Akkaya & Jongerden, "The PKK in the 2000s."

35- Henry Barkey & Graham Fuller, E., *Turkey's Kurdish Question* (New York: Rowman Littlefield Publishers, 1998), 10-11. Türkiye'deki Kürtlerin sayısı, devlet hâlâ (örneğin düzenli nüfus sayımlarıyla) etnisiteye göre resmi istatistik toplamadığı için, tartışmalı bir konudur.

36- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 66. Maddesi. Tartışmalar için Baskın Oran ve İbrahim Kaboğlu'nun azınlık raporuna bakınız.

37- Mustafa Karasu, *Radikal Demokrasi* (Neuss: Weşanên Mezopotamya, 2009).



Bir takım uzmanlar ve medyadaki bazı kesimler KCK'nin toplumda korku yarattığına ve/veya DTP'ye sadece kendi talimatlarını yerine getirme konusunda baskı yaptığına işaret ederek, Nisan ve Aralık 2009'daki KCK tutuklamaları ile DTP'nin aynı yıl içerisinde yerel seçimlerdeki başarısı arasında doğrudan bir bağlantı kurdular, DTP'nin başarısından KCK'yi sorumlu tuttular.<sup>38</sup> Bu tür bir analiz, KCK'nin seçimler üzerindeki (art niyetli) gücünü (bölgedeki Kürtlerin, Kürt sorunu ile ilişkili gerçek, geniş katılımlı desteğini hafife almanın doğal sonucu olarak) abartmış olmanın yanı sıra, parti üzerinde KCK'nin aşırı düzeyde bir denetiminin olduğunu farz ederek DTP/BDP'nin bağımsız örgütsel dinamiklerini göz ardı eder. KCK'nin DTP'nin oluşumunda ve başarısındaki katkısı, belirtilmiş olduğu gibi, göz ardı edilemez; ancak Türkiye'deki başlıca (PKK bağlantılı) Kürt siyasal partisi, KCK'nin oluşumundan daha önce de önemli bir başarı kazanmaktaydı. BDP'nin seçmen desteğini sağlamlaştırdığı 2010 Referandumu'nun sonucundan yola çıkarak tutuklama dalgalarıyla KCK'ye verilmek istenen zararın BDP'nin oyları üzerinde çok az tesiri olduğunu söylemek mümkündür.

Daha incelikli bir yaklaşım, yasal ve yasal olmayan Kürt partileri arasındaki farklılığı, onları birbirinden ayırmadan, görebilmemizi sağlar. KCK'nin, DTP/BDP'nin bölgedeki gelişme stratejisinde araçsal olduğunu ve her ikisinin örgütsel olarak birbiriyle örtüşen yapılar olduklarını öne sürüyoruz. Yani, ikisi arasında seçimin başarısını bir diğerine yüklemeye yarayacak basit bir ayırım yapmak zordur.

### Hükümetin Tepkisi: Kürt Açılımı

Bazı araştırmacılar, AKP'nin demokratik açılımını son on yılın ürünü ve Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinin bir parçası olarak görüyor. Bu mantıklıdır ancak yeterince samimi değildir.<sup>39</sup> Aslında, yukarıda da açıklandığı üzere, hükümetin, ancak DTP'nin seçim başarısından sonra Kürt açılımına giriştiği ama sonra geri çekilip bunu bir 'demokratik' açılım olarak hafifletip sunduğu iddia edilebilir. Bu nedenle şimdiki Kürt açılımı, yılların hazırlığının birikiminden ziyade *anlık* bir seçim mücadelesi tekniğine benzemektedir. AKP'nin en iyi revizyonist savunması, ilk adımı Erdoğan'ın Diyarbakır'da 2005 senesinde Kürt sorununu desteklemek üzere sarf etmiş olduğu birkaç cümlede görmesidir. Ancak bu sözlerin iki yıl öncesine - DTP'nin başarısından sonrasına- kadar arkasının gelmemesi bu fikri çürütür.

38- Örneğin, bağımsız fakat devlet-odaklı ve Ankara'yla iyi siyasal bağlantıları olan think-tank'lerden biri olan Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu ve hükümet yanlısı Zaman ve Taraf gazeteleri.

39- Örneğin, bkz. Bal, "The Intraparty Clash of Pro-Kurdish DTP"



Kürt açılımının neyi başarmayı amaçladığı tam olarak belli değildi ve bu durum gerçekte açık bir planın ya da paketin olup olmadığı tartışmalarına yol açtı.<sup>40</sup> Bu nedenle hükümetin açık bir stratejisinin olup olmadığı veya Kürt açılımının bu stratejinin neresinde durduğu hâlâ net değil. Bu geçiştirme aslında, Kürt milliyetçilerinin politik söylemi kendilerinin belirledikleri ve AKP'nin sadece tepki gösterdiği iddiasına destek sağlıyor. AKP ise buna karşı çıkıyor. Gerçek anlamda çoğulcu bir demokrasinin ülke içindeki etno-milliyetçi bir sorunu kucaklaması utarılacak bir durum değildir ancak AKP'nin bunu kabul etmeye de pek gönlü yok. Hükümet politikasını açıkça belirten bir belgeye sahip olma lüksümüz olmadığından hükümet girişimini anlamak için sürecin kendisinden çıkarımlar ve genellemeler yapmak durumdayız.

İçerik bakımından görüldüğü kadarıyla teşvik edilen önlemler şunlar idi; (1) Kürt dilinin kullanımı üzerindeki yasakların kaldırılması (örneğin üniversitelerde Kürt Çalışmaları bölümlerinin eksikliği) fakat ikinci resmi dil statüsünü kazanmasına izin verilmemesi (böylelikle Kürtçe'nin ilk ve orta öğretimde eğitim dili olmasının engellenmesi); (2) Yargılanıp yargılanmayacakları belli olmayan PKK militanlarının 'teslim olması' (geri dönüş); ve çoktandır devam eden GAP projesiyle, tarihsel etki göz önünde bulundurulmadan (ya da benzeri yaklaşımlar göz önünde bulundurulmadan), bölgedeki ekonomik yatırımın canlandırılması.<sup>41</sup> Biçim ve yöntem açısından, ilk başta, hükümet bakanlarının bölgeden (genellikle Kürt hareketinin dışında) birçok iş, meslek ve insan hakları örgütleriyle buluştuğu verimli bir müzakere dönemi yaşandı; ancak, açılımın kendisi kapandığından, açılmayıp sönüp giden bu süreçle birlikte bütün bu çabalar da sonuç vermedi.

40- Bir program olduğuna karşı çıkan tezler için bkz. Marlies Casier vd., "Road Maps' and Roadblocks in Turkey's Southeast," *Middle East Report Online* (2009), <http://www.merip.org/mero/mero103009.html>; bir planın olduğunu söyleyen farklı bir argüman için bkz. Cengiz Çandar, "The Kurdish Question: The Reasons and Fortunes of the 'Opening'," *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009).

41- Keban Barajı'nın 1975'te kurulmasıyla başlayan GAP, çok-sektörlü ve bütünlüklü bir bölgesel kalkınma çabasına dönüşmüştür. Türkiye'nin güneydoğusunda dokuz vilayete (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Antep, Kilis, Siirt, Urfa, Mardin ve Şırnak) yayılmış olan bu proje, 22 baraj, 19 enerji istasyonu ve yüzlerce kilometrelik sulama kanalı kurmayı amaçlıyor. Nicel-mekânsal terimlerle, GAP bölgesi, Türkiye yüzölçümünün neredeyse yüzde 10'una tekabül eden 75,000 km<sup>2</sup>'den fazla bir alana yayılmış durumda. Proje kapsamında olan 1.7 milyon hektar işlenebilir arazi ülkedeki toplam işlenebilir arazinin yüzde 20'si ve bu bölgedeki 7 milyon nüfus da Türkiye Cumhuriyeti'nin toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 10'unu oluşturuyor. GAP, bir altyapı projesi olarak başlayıp Güneydoğu için bir projeye evrildi. Bkz. Nilay Özok-Gündoğan, "Social Development' as a Governmental Strategy in the Southeastern Anatolia Project (GAP)" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2004); Joost Jongerden, "Dams and Politics in Turkey: Utilizing Water, Developing Conflict," *Middle East Policy* 17, no. 1 (2010).

Kürt açılımı konusunda hükümetin bu kaçamaklı tavrı, AKP tarafındaki motivasyonların karmaşıklığını ifade ediyor. Sağlam bir Kürt ve Güneydoğulu seçmen tabanıyla AKP, Kürtlerin acılarına ve taleplerine açık ve duyarlı görünüyor. Ayrıca, Kürtlerin sözde ‘geri’ kültürleri ve feodal aşiret yapıları; İslamcılarının da farazi bilim dışı dindarlıkları ve milliyetçilik öncesi sosyal örgütlenmeleri yüzünden şimdiye kadar Cumhuriyetin Türk seküler hegemonyası tarafından ‘öteki’ olarak, Kemalist devletçilik tarafından ‘devlet dışı’ olarak tanımlandıkları ve siyasi alandan modernite anlatısıyla dışlandıkları göz önünde tutulursa, AKP’nin Kürtlerin doğal bir müttefiki olduğu ya da en azından öyle olmuş olduğu öne sürülebilir.

Bu nedenle, AKP hükümetinin demokratik açılımının Kürt kısmıyla ilgili öncelikli amacının PKK ile ideolojik düzeyde savaşmak olduğu düşünülebilir. Bu ‘gönüller ve fikirler’ ve aslında ‘ruhlar’ için bir savaştır. AKP’nin, özellikle daha erken seçimlerde görüldüğü üzere<sup>42</sup> Güneydoğu’da ‘doğal’ bir seçmen kitlesi var ve ön planda etnisiteyi tutup İslam’ın öncelliğini reddeden Kürt hareketine bu kitleyi kaptırmak istemiyor. Hükümetin önde gelen şahsiyetlerinin ‘Kürt kardeşlerimiz’ referansı, AKP’nin bu meseleyi algılamak için - birlik için dini duyguları uyandıran ama aynı zamanda modern bir tavrıla etnisiteyi de katan- eski bir söylemi biçimlendirdiğini gösterir.<sup>43</sup>

Bütün bu söylemlere rağmen AKP’nin içinde bulunduğu reel politikanın nihai belirleyeni seçim sandığıdır. Bu durum hükümetin ulusal seçim barajına çözüm bulmadaki (% 10’dan Avrupa standardı olan % 3-5 seviyesine indirmek) başarısızlığında görülebilir. Önerilen anayasa değişikliklerinde bu meselenin ele alınmaması, AKP’yi sadece kendi politik çıkarları doğrultusunda hareket ettiği konusunda suçlu çıkarır. AKP, %10 barajını düşürerek meclisteki çoğunluğunu kaybetme riskini göze almak istemiyor - ki böyle bir durumda BDP’nin meclisteki milletvekili sayısı üçe katlanıp 60’a çıkacaktır.

AKP’nin ‘bir Kürt meselesi’ olduğunu kabul edip bu meselenin ortaya çıkmasına neden olan bir takım koşulları değiştireceğine dair söz vermesi ülke için muazzam bir adım olacaktır. Ancak AKP açılımı, esasen dini bir

42- Örneğin AKP’nin 2002 Genel ve 2004 Yerel Seçimler’deki ve yine AKP’nin sefeli olan Refah Partisi’nin 1990’lardaki seçimlerde Güneydoğudaki başarısı.

43- PKK de, dini kesimleri harekete dahil etme çabalarından ve yerel seçimlerde AKP’nin sefeli Refah Partisi ile rekabet etme amacıyla dini kesimlerle uzlaşa arayan Öcalan’ın yazılarından görüleceği üzere, geçmişte İslam’a yakınlaşmıştır. Bkz. Burhanettin Duran, “Approaching the Kurdish Question via *adil düzen*: An Islamist Formula of the Welfare Party for Ethnic Coexistence,” *Journal of Muslim Minority Affairs*, no. 18 (1998).

çizgiyi değil de daha çok 1990’lardaki hükümetlerin çizgisini takip eden, meseleyi kendi kavramlarıyla tanımlayan ve bu nedenle çözüm için kendi gündemini oluşturan bir çabayı temsil ediyor.<sup>44</sup> AKP’nin resmi pozisyonu, başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın belirttiği üzere, Kürtleri farklı ancak Türklük çatısı altında var olan bir etnik grup olarak görüyor. Bu ikili kimlik tanımı, milliyetçi anlatıyı açıkça olumlar: Bir yandan vatandaşlık hasebiyle bütün öteki kimliklerin üzerindeki Türklük üst kimliği, öte yandan -örneğin- etnisiteyle belirlenmiş bir alt kimlik. Bu durum açıkçası Cumhuriyet’in vatandaşlık kavramını, herhangi bir etnik referans olmadan, ülkenin etnik zenginliği için bir şemsiye işlevi görececek biçimde yeniden kavramsallaştırılmasıdır.<sup>45</sup> AKP’nin bakış açısı, görüldüğü üzere, diğer siyasi partilerde olduğu gibi, Türk siyasetinin vazgeçilmez olan devletçi söylemi kabul eder.<sup>46</sup>

### AKP’ye karşı Kürt hareketi

Kürt hareketinin sosyal ve siyasal varlığının bilinçli olarak göz ardı edilerek Kürt açılımına başlandı. Hükümetin, iktidarda kalmanın ‘anahtarı’ olarak, askeri kanadın ve yargı kanadının oluşturduğu laik blok ile çatışmaktan kaçınıp PKK ile müzakereye şiddetle karşı çıktığı ise doğru.<sup>47</sup>

Ancak bizim kanaatimize göre bu hususlar AKP’nin Kürt sorununa yaklaşımını açıklamak için yeterli değildir. İlimli dinî muhafazakârlığın büyük bir kesimine hitap eden ve parlamenter çoğunluğu elde tutan parti Türk siyasetinde o kadar egemen oldu ki sadece Güneydoğu’daki meseleye yönelik bir adım atmak konusunda değil, aynı zamanda onu çözmek için de oldukça uç noktalara gidebilecek güce sahip. Şimdiki yaklaşımlarının da bunu daha iyi gösterdiği üzere hükümetin bu adımları atmamasının başka nedenleri olduğuna inanıyoruz.

44- Bkz. Aydınlı, “Decoding Turkey’s Struggle with the PKK”.

45- Bu kavramın Türkiye’deki akademisyenler tarafından bir savunusu için bkz. *The State and the Kurds in Turkey. The Question of Assimilation* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007). Kavramı problemleştirenler bkz. Baskın Oran & İbrahim Kaboğlu’s *Minority Report*. Bu çalışma yüzünden yazarlara Türk Ceza Kanunu’nun 216 ve 301. maddeleri uyarınca, ‘Türklüğe’ hakareten dava açıldı. Baskın Oran, “The Minority Report Affair in Turkey,” *Regent Journal of International Law* 5 (2007), <http://baskinoran.com/makale/Minorityreportaffair-RegentJournal.pdf>.

46- Yael Navaro-Yashin’in bu ve ilgili konular hakkında çalışması için bkz. Yael Navaro-Yashin, *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002).

47- Umit Cizre, “The Emergence of the ‘Government’s Perspective’ on the Kurdish issue,” *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009).

Kürt hareketi ile hükümetin güçlerini birleştirip ülkedeki siyasal değişimi gerçekleştirmeleri konusunda gerek Türkiye'deki gerek AB'deki çağrılara rağmen, ikisi arasında işbirliği hiçbir zaman oluşmadı. Sürmekte olan güvensizliğin çok çeşitli nedenleri var. Tabii ki, safındaki birçok Türk milliyetçisiyle birlikte AKP, Kürt hareketiyle anlaşma hususunda zorlanıyor. Ayrıca AKP ve Kürt hareketi birçok cephede birbirine rakipler. En basiti, son on yıldır Güneydoğu'da ve birçok Kürt'ün yaşadığı batıdaki metropollerde seçmenlerin oylarını kazanmaya çalışıyorlar. Ayrıca, bu amaca ulaşmak için de benzer yollara başvuruyorlar, örneğin yerel hizmetlerin sunulması veya bir yandan siyasallaşmış sivil toplum örgütleri, parti yanlısı girişimciler ve seçmenler ile ilişki kurmak gibi.

İlginç bir biçimde, hem AKP hem PKK, kendisini Türk demokrasisinin mimarı ve bu nedenle Kürt meselesini çözecek taraf olarak görüyor: AKP, Kürt açılımı ile Ankara'dan; PKK demokratik üçgen kavramı ile Güneydoğu'dan. İkisi de, ötekisinin demokratik reformlar yapma iddiası ve yetkisini ele geçirmesine rahatlıkla müsamaha göstermiyor. Şüphesiz bu tutum, siyasi aktörler arasında gelişebilecek herhangi bir müzakereyi engelliyor. Reformları başlatmış olmasına rağmen, AKP'nin bu reformları sunma biçimi, Türk siyasi sistemini değiştirmedeki kapasitesini karmaşık bir hale sokuyor. Gerçekten de AKP hükümeti bir dizi reforma imza atmıştır. Bu reformların sonucunda Türkiye, Kopenhag kriterlerini karşılayabildi ve ülkenin AB'ye giriş müzakereleri 2005 yılında başladı. Ancak radikal laik ve milliyetçi kesimlerin şiddetli muhalefetiyle karşılaşan AKP, bu reformları temel olarak ülkenin AB'ye katılımı amacına referansla savundu. Ayrıca AKP kendisini, siyasi sistemi ille de liberal demokrasi yolunda değiştiren parti olarak değil, demokrasiyi koruyan parti olarak sundu. Başka bir deyişle AKP politikalarını teknokratik bir çerçevede biçimlendirdi: Türkiye'deki siyasi sistemin gerçekte radikal reformlara ihtiyacı olduğuna dair bir bilincinin geliştirip derinleştirilmesine değinmeden reformları AB'ye referansla savundu. Çınar, bu durumu AKP'nin 'siyasi reformlarının anti-siyasi gündemi' olarak tanımlar ve bunun sonucu olarak parti 'tutarlı reformcu bir gündem sürdüremez' olmuştur.<sup>48</sup>

Son derece önemli olan bir başka husus da, siyasi aktörler arasındaki bu yetki mücadelesi pratik siyaset koşullarında gerçekleştiğinden, iki tarafın siyasi değişimi *nasıl* başarmayı istedikleri konusundaki farklılığın daha mühim olmasıdır. Hem Kürt hareketi hem de AKP'nin muhafazakâr de-

48- Menderes Cınar, "Turkey's Present ancien regime and the Justice and Development Party," *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue* içinde, eds. Marlies Casier and Joost Jongerden (New York: Routledge, 2011): 13, 22.

mokratları, sosyo-politik yaşamı dönüştürmeyi, bireyi ve toplumu dönüştürmek ile eş görüyor. Daha iyi bir toplum, taraftarlarının kişisel yaşamları da dâhil birçok alanda değişimde aranıyor. AKP taraftarları, inançlarını sergileyen dindar Müslümanlar olarak bireysel sorumluluklarını yerine getirmeye çağırırken, PKK, kişisel gelişim aracılığıyla sempatizanlarını 'yeni erkekler' ve 'yeni kadınlara' dönüştürmeyi amaçlıyor. Buna göre, bu yeni kadın ve erkekler PKK 'devrimine' özgürlük ve sosyalizm için kendilerini adanmış ve içerisinde buldukları madun durumdan kurtulmak için PKK ideolojisini benimsemiş insanlardır.<sup>49</sup>

'Soldan doğan' Kürt hareketi, baştan beri kendisini değişim isteyen modern ve devrimci bir güç olarak gördü ve geleneksel sosyo-politik yapıları değiştirmeyi amaçladı.<sup>50</sup> Muhafazakâr AKP, söz konusu dönüştürücü projeye tehdit oluşturdu. Üzerinde durulan noktalar ve yönelim farklılıklarının veya politik savaşta verilen güç mücadelesinin ötesinde, yarışan güçler arasındaki gerçek uçurumun kalbinde bu husus yatıyor. Nasıl ki laikçi CHP Türkiye'nin sosyal ve siyasal hayatındaki değişimlere tepki gösteriyorsa Kürt hareketi de bir bütün olarak ülkedeki kültürel değişimin temel yönelimine ve hükümetin gitmekte olduğu sosyo-politik yöne hem derin bir şüpheyile yaklaşıyor hem de karşı çıkıyor.

### Karşı-Terörizm ile Sindirme

Hâlâ katı Kemalistlerin hâkim olduğu yargı, ordu ve sivil bürokrasinin üst kademeleri gibi devlet kurumları soruna 'terörizm' bağlamında bakmaya ve 'sert siyasetle' karşılık vermeye devam ediyorlar.<sup>51</sup> Parti ve dernek yasakları, tutuklamalar gibi baskıcı önlemlerle, hâlâ cumhuriyete yönelik bir dış tehdit olarak algıladıkları sorunla baş etmeye çalışıyorlar. Nasıl ki PKK'ye havadan ve karadan saldırılıyorsa, sempatizan ve bağlantılı örgütler de engelleniyor, baskıya uğruyor ve kapatılıyor. Bu karşılık özünde 'askeri çözümün tezatlığının' bir uzantısı.<sup>52</sup> Burada, devletin Kürt hareketinin siyasal mücadelesi karşısında kuruluş aşamasında takındığı tavrın açıkça devamı görülüyor ki bu durum Türk siyasal sistemine içkin olan 'ulusal güvenlik sendromu' ile bağlantılıdır. Böylelikle siyasal elit kendisini ülkenin ulusal güvenliğinin garantörü olarak görmekle kalmıyor; kendini, aynı zamanda,

49- Detaylı bir çalışma için bkz. Olivier Grojean, "La production de l'Homme nouveau au sein du PKK," *European Journal of Turkish Studies*, no. 8 (Thematic Issue 'Surveilles, normaliser, reprimer') (2008), <http://ejts.revues.org/index2753.html>.

50- Joost Jongerden & Ahmet Hamdi Akkaya, "Born from the Left: The making of the PKK," *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue* içinde, ed. Marlies Casier & Joost Jongerden (London: Routledge, 2011).

51- Aydınlı, "Decoding Turkey's Struggle with the PKK."

52- Cizre, "The Emergence of the 'Government's Perspective' on the Kurdish issue."

liberalleşmenin girişimcisi olarak görüyor. Sonuç olarak güvenlik adına demokrasiden taviz veriliyor.<sup>53</sup>

Terörizmle mücadelenin getirdiği temel bir zorunluluğa göre, Kürt partisinin elinde olan belediyelerin gücünü zayıflatmak devletin bütün organ ve kollarının menfaatindedir. Sadece DTP yasağı gibi gündeme oldukça sık gelen yargı kararlarında değil, örneğin Diyarbakır mahkemesinin şehirdeki fakirlere yardım eden başlıca derneklerden birini yasaklaması gibi yerel örneklerde de bunu görmek mümkün. DTP'ye bağlı, yoksulluk ile mücadele için çalışan bu dernek (Sarmaşık Derneği), kamu refahı için çalışan resmi dernek statüsüne sahip olmadığı gerekçesiyle, Diyarbakır'da yaklaşık 15,000 muhtaç vatandaşı etkileyen bir kararla kapatıldı. Bu tür hukuki yaptırımlar, gerçekten de, özellikle iktidardaki aktörlerin yerel nüfusu kazanma amacıyla yardım programlarına verdikleri önem göz önünde bulundurulunca, devlet görevlilerinin Kürt partisinin elinde bulunan belediyelerin işlevini baltalama çabası içerisinde olduklarını ispat eder.<sup>54</sup>

Son tutuklamalara ilişkin güvenlik analizleri, KCK'yi bölgenin yerel yönetimleri, hastaneleri ve üniversiteleri aracılığıyla gizlice korku yayan, terörizmin modern şehir biçimi olarak tanımlamıştır. Tutuklamalar, PKK 'terörüyle'<sup>55</sup> mücadelede gerekli olarak yansıtılmış, bu politika hem iktidar partisi hem muhalefet partileri hem de askeri ve yargı kesimleri tarafından sürdürülmüştür. Temel dert, terörün 'temel sebeplerini' ortadan kaldırmaktır; ancak son zamanlardaki sindirme politikasına bakılırsa, hükümet PKK ayaklanmasının sadece askeri operasyonlarla sonlandırılmayacağına da farkındadır. Dağlık bölgede daha fazla Türk askerinin hayatını tehlikeye atmaktansa, PKK'nin toplumsal ve siyasal hayattaki, özellikle şehir hayatındaki varlığı etkisiz hale getirilmeye çalışılmaktadır. Ancak sorulması gereken soru şudur: ne pahasına? Kürt hareketini baskı altında tutma çabaları nihayetinde şiddetin geri dönüşüne yol açabilir ve Kürt açılımının zayıflamasına çoktan neden olmuş olabilir. Bu durum, Kürt toplumsal ve siyasal aktörlerinin yanı sıra Türkiye'deki başka kesimlerce yapılan birçok eleştiriden ve sindirme yaklaşımına yönelik açık düşmanlıktan anlaşılabilir. Yakın bir tarihte, bu durumla alakalı olarak, savunmalarını Kürtçe yapmak isteyen KCK davası tutukluları ile Kürt hareketinin dilsel talepleri için bir platform oluşturuldu.

53- Ayrıca bkz. Umit Cizre, "Demythologizing the national security concept: the case of Turkey," *Middle East Journal* 57, no. 2 (2003).

54- Bilindiği üzere AKP, 2009 seçim kampanyasında, Tunceli'de bedava buzdolabı ve fırın dağıtmış ve bölgede kazanmıştı. Daha ayrıntılı bir çalışma için bkz. Kerem Öktem, "The patronising embrace: Turkey's new Kurdish strategy," (2008), [http://www.sfst.ch/typo3/fileadmin/user\\_upload/dateien/OP\\_Oktem\\_08-02.pdf](http://www.sfst.ch/typo3/fileadmin/user_upload/dateien/OP_Oktem_08-02.pdf).

55- Örneğin, bkz. Bal, "The Intraparty Clash of Pro-Kurdish DTP"

## Tepkiler

Hükümetin terörle mücadele olarak nitelendirdiği operasyonlar, Kürtlerin hafızasında anti-Kürt operasyonlar olarak yer etti. Belediye başkanlarının elleri kelepçeli fotoğrafları Kürt medyasının simgeleri oldu, DTP ve PKK sempatanları ile diğer Kürt aktörlerinin nefret ve kızgınlıklarını körükledi. DTP'nin kapatılmasıyla Aralık ayındaki tutuklamalar, PKK ve DTP/BDP tarafından kitlelerini harekete geçirmek ve desteklerini arttırmak için kullanıldı. Mevcut baskıların kaynağı AKP hükümeti olarak gösterildi. Kürt hareketini destekleyenler iktidar partisine giderek daha fazla düşmanlaştılar ve Kürt açılımını Kürtsüz açılım olarak ifade etmeye başladılar. Fazla radikal olmayanlar ilgi ve heyecanlarını kaybetmiş, hayal kırıklığına uğramış ve hükümetin açılımından bir şey çıkacağına dair umutsuzluğa kapılmış durumdalar.

Özellikle DTP'nin kapatılması ülkede birçok insanı korkuya düşürdü. Başbakan Erdoğan bile bu kararın aleyhinde konuşmak zorunda hissetti. PKK, ilişkili siyasi parti ve örgütler de hükümet ve devletin sindirme çabalarına farklı yollarla karşılık veriyor. PKK önderliği, AKP'ye cevap olarak, barış koşullarını belirleme çabasıyla ve çözüm sürecinde kendisini temel aktör olarak konumlandırmak için kendi yol haritasını öne sürdü. Yol haritasının bir kopyası gün ışığına hiç çıkmadı, AKP'nin kendi Kürt açılımını başlattığı aynı dönemde iktidarın koridorlarında 'kayboldu.' PKK'nin bir sonraki adımı Kuzey Irak'tan arabulucu olarak, tahminen hükümet yetkilileriyle bir işbirliği sonucu, bir grup barış elçisi göndermek oldu. Umutlar arttı ancak bu çok kısa sürdü. Bu dönemden beri de PKK'nin yol haritası görmemezlikten geliniyor.

Örgüt organlarına yürütülen hukuki operasyonlara cevap olarak dağdaki PKK önderliği, hem gelecek askeri operasyonlara hazırlık hem de Türk devlet ile ordusuna bunu yapabilecek kuvvette olduğunu göstermek amacıyla, genç insanları PKK saflarına katılmaya çağırdı. Gelişmelerin engellenmesi devam ederse, PKK şiddete başvurma tehdidini elinde tutmaktadır.<sup>56</sup> PKK, silah bırakmamakla, sadece kendi siyasi varlığını değil, KCK ve DTP/BDP kanalıyla giriştiği siyasi mücadeleyi de korumayı amaçlıyor. Geçen yıllar boyunca PKK, Türk devlet yapısına ve dönemin hükümetlerine güvensizliği gösterecek bir biçimde, yeni Kürt gençlerini saflarına katmaktan vazgeçmiyor.<sup>57</sup> PKK'nin sürdürdüğü resmi pozisyon -saldırı durumunda 'savunma hakkı' saklı olan tek taraflı ateşkes- hareketin yasal kanadının çöktürülmesiyle Kürt gençlerini kendisine daha çok çekiyor.

56- PKK tek taraflı ateşkesi 1 Mart 2011'de sonlandırdı.

57- Guneş M. Tezcur, "When democratization radicalizes," *Journal of Peace Research*, no. 47 (2010).



## Gelecekteki Gelişmelere dair Olasılıklar

Kürt hareketi ile AKP arasındaki derin, köklü fay hattına bakılırsa, gelecek, her iki hareketin taraftar ve mühtedilerinin kimlik-oluşturma mücadelesini de içeren ve devam edecek olan bir politik-ideolojik mücadeleyi ifade ediyor. Bu ‘savaş alanı’ ideolojik ve böylelikle sivil toplumun meşru zeminlerinde yaşanan, şiddet içermeyen siyasi çatışma ve ihtilaf olarak da kalabilir. Ve AKP’de, ordu karşısında konumu konusunda güven kazandığı için, bir çözüm potansiyeli hâlâ mevcut olabilir. Gerçekten de Kürt partisinin anayasa referandumundaki başarısını takiben ve Başbakan Erdoğan ile diğerlerinin, aksi görünse bile, Kürt sorununun hükümetin ana gündem maddesi olduğuna dair beyanlarına bakılırsa süreç küçük bazı olumlu sinyaller veriyor.<sup>58</sup> Aynı şekilde, iki taraf arasındaki uçurum büyüse ve iki taraf birbirini dışlamaya<sup>59</sup> devam ederse ve özellikle AKP PKK’yi sonunda dağdan indirip gerçek barışı sağlayacak radikal çözüme önderlik etmezse, radikalleşme için gerekli zemin oldukça hazır.

Öte yandan, devletin devam eden terörle mücadele operasyonları, daha fazla tehlikelidir çünkü Kürt hareketi içerisinde siyasal bir çözüm için umudunu yitirmiş ve tek çözümün sadece silahlı mücadele olduğuna kanaat getirmiş, harekete karşı devam etmekte olan baskıdan kurtulmak için savaşmaya razı olan kesimin konumunu güçlendirmektedir. Bu ise silahlı çatışmanın daha da artacağı anlamına gelmektedir. Bu durum, PKK militanlarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri arasında yeni bir savaş dönemine, Kürt ve Türk milliyetçiliğinin yükselişine ve hatta birçok Kürt göçmenin ve zorunlu göçe maruz kalmış Kürtlerin yaşadığı ülkenin büyük şehirlerinde Türk ve Kürt halkları arasında şiddet eylemlerinin yaşanacağına dair endişenin yükselişine neden olmaktadır. Hükümetin attığı adımın devamını getirememesi, sadece ülkede hâkimiyetini yeniden sağlamak için bir yol arayan güvenlik güçlerini kazançlı çıkaracaktır. AKP, Kürt hareketinin sosyal ve siyasal varlığını göz ardı ederek Kürtleri ve ülkenin çok kültürlü gerçeğini kucaklamaya çalıştığı için, bu tehlikeye kendisi yol açmıştır.

58- Örneğin, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, (Güneydoğu’nun önemli şehirlerden biri olan ve Kürt hareketinin resmi olmayan başkenti olan) Diyarbakır’a cumhurbaşkanı olarak ikinci ziyaretini 2010 yılının sonunda yaptı ve bu ziyaretinde BDP’li belediye başkanı Osman Baydemir ile görüştü.

59- Bu bağlamda, DTP Eşbaşkanı Emine Ayna’nın 2009 seçimlerinden önceki sözlerini hatırlayabiliriz: Ayna “AKP’ye oy veren Kürt olamaz” demişti.



## Kaynakça

- Akkaya, Ahmet Hamdi & Joost Jongerden. "The PKK in the 2000s: Continuity through breaks?" *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue* içinde, ed. Marlies Casier & Joost Jongerden, 143-62. New York: Routledge, 2011.
- Aslan, Senem. "Incoherent State: The Controversy over Kurdish Naming in Turkey." *European Journal of Turkish Studies*, no. 10 (2009), <http://ejts.revues.org/index4142.html>.
- Aydın, Ersel. "Decoding Turkey's Struggle with the PKK." *Security Dialogue*, no. 33 (2002): 209-25.
- Bal, İhsan. "The Intraparty Clash of Pro-Kurdish DTP." *USAK articles-analyses* (2009), <http://www.usak.org.tr/EN/makale.asp?id=964>.
- . "The Kurdish Issue: Today and Its Future. The Democratic Initiative and the DTP's Capacity to Use This Channel." *USAK articles-analyses* (2010), <http://www.usak.org.tr/EN/makale.asp?id=1288>.
- Bali, Aslı Ü. "Unpacking Turkey's 'Court-Packing' Referendum." *Middle East Report Online* (2010), <http://www.merip.org/mero/mero110510.html>.
- Barkey, Henry & Graham Fuller, E. *Turkey's Kurdish Question*. New York: Rowman Littlefield Publishers, 1998.
- Casier, Marlies. "Contesting the 'Truth' of Turkey's Human Rights Situation: State-Associations interactions in and outside the Southeast." *European Journal of Turkish Studies*, no. 10 (2009), <http://ejts.revues.org/index4190.html>.
- Casier, Marlies, Andy Hilton & Joost Jongerden. "'Road Maps' and Roadblocks in Turkey's Southeast." *Middle East Report Online* (2009), <http://www.merip.org/mero/mero103009.html>.
- Cizre, Ümit. "Demythologizing the national security concept: the case of Turkey." *Middle East Journal* 57, no. 2 (2003): 213-29.
- . "The Emergence of the 'Government's Perspective' on the Kurdish issue." *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009): 1-12.
- Çandar, Cengiz. "The Kurdish Question: The Reasons and Fortunes of the 'Opening'." *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009): 13-9.
- Çarkoğlu, Ali. "Turkey's Local Elections of 2009: Winners and Losers." *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009): 1-18.
- Çınar, Menderes. "Turkey's Present ancien régime and the Justice and Development Party." *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue* içinde, ed. Marlies Casier & Joost Jongerden, 13-27. New York: Routledge, 2011.
- Doğan, Yonca Poyraz & Ercan Yavuz. "Erdoğan makes emotional appeal for unity on Kurdish initiative." *Today's Zaman*, 12 Ağustos 2009, <http://www.todays-zaman.com/news-183728-erdogan-makes-emotional-appeal-for-unity-on-kurdish-initiative.html>.
- "DTP'de Hedef 100 Belediye." *Aktüel Bakış*, <http://www.aktuelbakis.com/Politika/6656.html>.

- Duran, Burhanettin. "Approaching the Kurdish Question via adil düzen: An Islamist Formula of the Welfare Party for Ethnic Coexistence." *Journal of Muslim Minority Affairs*, no. 18 (1998): 111-26.
- Grojean, Olivier. "La production de l'Homme nouveau au sein du PKK." *European Journal of Turkish Studies*, no. 8 (Tematik Sayı: 'Surveiller, normaliser, réprimer') (2008), <http://ejts.revues.org/index2753.html>.
- Heper, Metin. *The State and the Kurds in Turkey. The Question of Assimilation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
- "İller, Gümrükler ve Türkiye Geneli Halkoylaması Geçici Sonuçları, Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması." *Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı*, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/ReferandumSecimSonucServ?bilmece1=zgyf2j>.
- Imset, Ismet G. *The PKK. A Report on Separatist Violence in Turkey (1973-1992)*. Turkish Daily News Publications, 1992.
- Jongerden, Joost. "Crafting Space, Making People: The Spatial Design of Nation in Modern Turkey." *European Journal of Turkish Studies*, no. 10 (2009), <http://ejts.revues.org/index4014.html>.
- . "Dams and Politics in Turkey: Utilizing Water, Developing Conflict." *Middle East Policy* 17, no. 1 (2010): 137-43.
- . *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds. An Analysis of Spatial Policies, Modernity and War*. Leiden: Brill, 2007.
- Jongerden, Joost & Ahmet Hamdi Akkaya. "Born from the Left: The making of the PKK." *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue* içinde, ed. Marlies Casier & Joost Jongerden, London: Routledge, 2011.
- Karasu, Mustafa. *Radikal Demokrasi*. Neuss: Weşanên Mezopotamya, 2009.
- "Koma Komalên Kürdistan Sözleşmesi." *Weşanên Serxwebûn*, 2005.
- Marcus, Aliza. "Troubles in Turkey's Backyard." *Foreign Policy* (2010), [http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/07/09/troubles\\_in\\_turkey\\_s\\_backyard](http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/07/09/troubles_in_turkey_s_backyard).
- Navaro-Yashin, Yael. *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002.
- Oran, Baskin. "The Minority Report Affair in Turkey." *Regent Journal of International Law* 5 (2007), <http://baskinoran.com/makale/Minorityreportaffair-RegentJournal.pdf>.
- "Ovada Siyasetin Bedeli: 6 Parti Kapatma ve Binlerce Tutuklu Siyasetçi." *Günlük*, 2 Şubat 2011, [http://www.gunlukgazetesi.net/haber.asp?haberID=6261&haberBaslik=Ovada%20siyasetin%20bedeli:%206%20parti%20kapatma%20ve%20binlerce%20tutuklu%20siyaset%C3%A7i&action=haber\\_detay&module=nuce](http://www.gunlukgazetesi.net/haber.asp?haberID=6261&haberBaslik=Ovada%20siyasetin%20bedeli:%206%20parti%20kapatma%20ve%20binlerce%20tutuklu%20siyaset%C3%A7i&action=haber_detay&module=nuce).
- Öktem, Kerem. "The patronising embrace: Turkey's new Kurdish strategy." (2008), [http://www.sfst.ch/typo3/fileadmin/user\\_upload/dateien/OP\\_Oktem\\_08-02.pdf](http://www.sfst.ch/typo3/fileadmin/user_upload/dateien/OP_Oktem_08-02.pdf).
- Özok-Gündoğan, Nilay. "'Social Development' as a Governmental Strategy in the Southeastern Anatolia Project (GAP)." *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi, 2004.

- Romano, David. *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Scalbert-Yücel, Clémence. “The Invention of a Tradition: Diyarbakır’s Dengbêj Project.” *European Journal of Turkish Studies*, no. 10 (2009), <http://ejts.revues.org/index4055.html>.
- “Seçim 2009.” NTV, <http://secim2009.ntvmsnbc.com/default.htm>.
- Tezcür, Güneş M. “When democratization radicalizes.” *Journal of Peace Research*, no. 47 (2010): 775-89.
- Tilly, Charles. *Contention and Democracy in Europe, 1650-2000*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- “Local government elections.” *Turkish Statistical Institute*. <http://www.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/yerel.zul>.
- Watts, Nicole F. “Activists in Office: Pro-Kurdish Contentious Politics in Turkey.” *Ethnopolitics*, no. 5 (2006): 125-44.
- . “The Missing Moderate: Legitimacy Resources and pro-Kurdish Party Politics in Turkey.” *The Kurdish Policy Imperative* içinde, ed. Richard Lowe & Gareth Stansfield. London: Chatham House, 2010.
- . “Re-considering State-Society Dynamics in Turkey’s Kurdish Southeast.” *European Journal of Turkish Studies*, no. 10 (2009), <http://ejts.revues.org/index4196.html>.
- Yeğen, Mesut. “The Kurdish Question in Turkey.” *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue* içinde, ed. Marlies Casier & Joost Jongerden, 67-84. New York: Routledge, 2011.



## Kürdistan Ahvali ve Mesele-i Islahat

Gülseren Duman ve Yener Koç

*Mülkiye* dergisinin 1909 yılı sekizinci sayısında<sup>1</sup>, sonraki iki sayıda devam edecek yazıların ilki olarak, “Kürdistan Ahvali ve Mesele-i Islahat” başlığıyla Muş mutasarrıfı Ahmed Mâcid tarafından hazırlanan bu yazı, günümüz Türkçesine çevrilmiş haliyle aşağıda sunulmuştur. Ahmet Mâcid (Gören) (1871-1946), 17 Temmuz 1907 yılında Hınıs mutasarrıflığına terfi etmiştir. Bunu 10 Haziran 1908’de Siverek, 21 Eylül 1908’de Mardin ve nihayet 19 Nisan 1909 yılında Muş mutasarrıflığı takip etmiştir.<sup>2</sup> Bu nedenle bu yazı, birkaç yıldır Kürt vilayetlerinde görev yapmış bir Osmanlı memurunun gözünden, dönemin Kürt coğrafyası, ahalisi, sorunlarıyla ve sunulan çözümleriyle ilgili bir resim sunmaktadır. Nitekim, Ahmet Macit, yazısının girişinde, “devlet ve milletin vekillerine” seslenmekte ve yazısının başlığından da anlaşıldığı üzere ıslahatın neden gerekli olduğu ve nasıl yapılmasına dair görüşlerini sunmaktadır. Arka planda, bir II. Meşrutiyet dönemi memuru olarak, II. Abdülhamit dönemi Kürt politikasının eleştirisi (örneğin Hamidiye Alayları’nın “hata içinde hata olarak” görmesi) ve yeni ıslahat

1- Ahmed Macid, “Kürdistan Ahvali Ve Mesele-I Islahat,” *Mülkiye*, no. 8 (1 Eylül 1325).

2- Ahmed Mâcid, Muş mutasarrıflığından sonra 25 Ekim 1909’da Sakız, 25 Ekim 1910’da Erzincan, 24 Aralık 1911’de Amasya, 17 Mart 1913 yılında Kudüs sancakları mutasarrıflıklarına gönderilmiştir. Aralık 1914’te İzmir Valiliği’ne atanmış olsa da, göreve başlamadan İstanbul’a dönüp, 1923’e kadar Darülfünûn Edediyât Şubesi, Türk Edebiyyâtı Müderrisliği yapmıştır. 19 Eylül 1923’te T.B.M.M. tarafından Gelibolu Vilayeti Valiliği’ne atanmıştır. 18 Temmuz 1925’te Dahiliye Vekaleti Memurin ve Sicil Umum Müdürlüğü’ne getirilmiş. Yaş haddinden emekli olmuş ve 1930 yılından sonra uzun süre Bebek Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri’nde edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Çankaya, Ali. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III. Cilt. (Ankara: Mars Matbaası, 1968-69) Sf. 420-422.

hareketinin nasıl bir minvalde olmasına dair bir kaygı var. Ancak yazı genel olarak dönemin hükümetlerinin Kürt ve Kürdistan algısına dair çok zengin bir malzemeyi ihtiva ediyor.

Bu metin, bir çok açıdan 19. yüzyıl İngiliz sömürge valilerinin Hindistan üzerine yazdıkları raporlar ile benzerlik taşımaktadır. Ahmed Mâcid, Kürtlerin, bedavet (göçebelik), cehalet, atalet (tembellik) ve şekavet (kötülük) içerisinde yaşadıklarını ve gerek coğrafi zenginlikleri gerek Rusya'ya sınırlı olması dolayısıyla, idari ve siyasi açıdan önemi göz önünde bulundurulduğunda, bölgenin ve ahalisinin “medenileştirilip” “ıslah edilmesi” gerektiğini ileri sürmektedir. Merkezi modern, ileri ve rasyonel olarak resm eden bu metin, Kürt vilayetlerini ise geri, irrasyonel ve vahşi olarak addetmektedir. Ahmed Macid gibi reformcu Osmanlı bürokratlarının “Medenileştirme” misyonu ayrıca bölgenin nasıl “kolonyal bir idare” anlayışla yönetildiğine dair bize ipuçları vermektedir. Son derece özcü bir yaklaşımla, Kürtlerin diğer milletlerin aksine, tabiatları gereği “tembel” olduklarını dile getiren yazar, aynı zamanda kendi Osmanlı “doğusunu” inşa ediyor. Kürtlerin sadece silaha güvenerek yaşadıklarını, ağaların ve aşiret reislerinin hizmetinde olduklarını, eğitimsiz, vahşi ve hatta müslüman olmalarına rağmen, İslam dininden ziyade “adet ve göreneklere” ve şeyhlerin buyruklarına göre yaşadıklarının altını çiziyor. İlerleyen sayılarda, bölgenin “merkezileştirilmesi ve medenileştirmesi” için ticaretin geliştirilmesini, eğitim kurumlarının inşasını, güvenilir memurların atanmasını vb bölgedeki devlet altyapısını artıracak girişimleri çözüm olarak sunuyor. Bu söylem, aslında bir yandan da Osmanlı idaresinin, Kürt coğrafyasındaki varlığını meşru kılıyor.

“Medenileştirme” üzerindeki bu vurgu, demografi meselesiyle birlikte düşünüldüğünde önemi bir kat daha artıyor. Metin, savaş yıllarında doruğa ulaşan demografik mühendisliğin kökenlerine dair fikirler vermektedir. Yazının ilerleyen bölümlerinde, II. Abdülhamid döneminde göç eden/göç etmeye zorlanılan Ermenilerin boşalttıkları arazi ve evlere “Çerkez, Çeçen, Lezgi, Türkmen” muhacirlerin yerleştirilmesi yanlış bir politika olarak görülmesine karşın, gelmekte olan bu yeni nüfusun Ermeniler ile Kürtler arasına yerleştirilmesi fikri oldukça önemseniyor. Macid'e göre Kürtlerden çok daha çalışkan olan muhacirlerin gelmesi, sadece ülke nüfusunun artmasına değil, aynı zamanda vergilerin artmasına neden olacak ve yıllardır Kürtler ile Ermeniler arasında süren çatışmaları da nihayete erdirecektir.

Sonuç olarak, bir Osmanlı memurunun kaleminden çıkan bu yazı, Kürtlerin ve Kürdistan'ın merkez tarafından nasıl algılandığını büyük oranda göstermekle beraber, II. Meşrutiyet yıllarında Kürt coğrafyasındaki sınıflar, Ermeni ve Kürtler arasındaki ilişkiler ve çatışmalar, aşiret yapıları, şeyhlerin etkinliği, memurların yolsuzlukları gibi konularda önemli bilgiler sunmaktadır.

## KÜRDİSTAN AHVALİ VE MESELE-İ ISLAHAT

(Devlet ve Milletın Vekillerine)

Yazarı

Muş Mutasarrıfı<sup>3</sup> Ahmed Macid

Bu çalışma üç kısımdan oluşmaktadır, birinci ve ikinci kısımlarda, özellikle çalışmanın yazıldığı yer olan (Muş) sancağı ve bağılı olduğu (Kürdistan) denilen Osmanlı Vilayeti'nin ve sakinlerinin geçmişi ve şu anki durumuyla ilgili gözlemlere dayanan bilgileri; üçüncü kısım ise daha geniş bir bakışla (vilayetin genel idaresi) için gereken ıslahat ve tanzimatla ilgili düşünceleri içermektedir. Gelecekle ilgili olan bu kısım, (idarenin ve memurların ıslahı), memleketin (ilerlemesi ve imarı), (medenileşmenin tamamlanması) başlıklarıyla üç kısma bölünmüştür.

### Birinci Kısım-Geçmiş

Bitlis vilayetini oluşturan dört sancaktan en önemlisi şüphesiz (Muş) livasıdır. Sancağın bu önemi, öncelikle tarıma elverişli arazisinin fazla olması gibi doğal, ikinci olarak sâkinlerinin tür ve mezhepçe çeşitli milletlerden oluşması gibi siyasi nedenlerden kaynaklanır. Gerçekten de liva merkezi olan kasabanın kuzey ve güneyine doğru uzanıp giden (Muş Ovası), her tarafı dağlık olan Kürdistan yöresinde eşi benzeri olmayan güzel bir ovadır. Fırat Nehri'nin en önemli kolunu oluşturan (Murat Çayı), ovanın ortasından geçtiği gibi, etrafındaki yüksek dağlardan kaynağını alıp yer yer akarak adı geçen çaya karışan küçük büyük nehirler araziye her yönden bol bol suladığından enine on ve boyuna yirmi saatlik bir düzlemi içeren bu büyük ovanın verimliliğinden dolayı, (Muş ovası altın yuvası) tabiri söylenegelen bir deyimdir. Muş ovasının verimliliğine karşılık, livanın dağlık bölgeleri çeşitli meyve ağaçlarının ve meraları çok sayıda evcil hayvanın yetiştirilebilmesine gayet müsaittir. Geniş arazisi ve buna oranla nüfusunun çokluğu ve yoğunlu itibarıyla de önem taşır. Bir de coğrafi konumu sebebiye Erzurum ve Van vilayetleriyle sınır ve Rusya'ya yakın bulunması ve sakinlerinin diğer yerlere oranla ağırlıklı olarak Kürt ve Ermenilerden oluşması sancağın idari ve siyasi açıdan önemini oluşturur.

Muş sancağının aslı sakinlerinden olan Kürt kavmi [*tevaif-i ekrad*] asırlardan beri aşiret ve göçebe halde yaşayan eski bir kavim olup, gerçi Kürtlerin medeniyete kabiliyetsizlikleri iddia ve ispat olunamazsa da bu bölge, devletin merkezine uzak olduğundan ve ahalisinin düşüncelerini terbiye edecek ve topraklarının ıslah ve imarını sağlayacak medenileştirme araçla-

3- Tanzimat sonrası sancak yönetiminde en yetkili mülki amir.

rına sahip olunmadığından [ve] doğal hallerinde bırakıldıklarından, kaba ve özel hallerini korumuşlardır. Asli ahaliyi oluşturan köy halkı vahşi hale yakın mutlak bir cehalet içerisinde yaşamış, insan haklarından ve insanları ayırdeden sıfatlardan tamamen habersiz kalmış olduklarından, sonradan kazanılarak veya baba ve ecdadlarından miras yoluyla (Beğlik) ve (Ağalık) nam ve kuvvetini elde etmiş olanların acizce baskısı altındadırlar. Buralarda (galip olan hakimdir) ve (kuvvet hakka galiptir) gibi zalimane hükümlere kaba manasıyla değer verilip, her köyün sakinleri köy ağasının, her aşiretin fertleri o aşiret reisinin, çeşitli derecelerde ağaların meşru ve gayrimeşru menfaatlerine hizmet ederler. Peder ve soyları ağalık etmiş olanlar yani asaletli olanlar (torun) namını alırlar, Kürtler arasından pek değerli ve önemlidirler. Bir (torun) katledilip öldürülse Kürtler birbirlerine girer ve bu yüzden yüzlerce adam ölüp gider. Köyler yakılır ve yağmalanır. Her köy halkı, köy ağasının himayesinde olduğundan eskiden bazı Ermeniler, etraftaki Kürtlerin saldırısından korunmak için köyelerine bir Kürt ağası götürüp, onun himayesinde yaşarlardı. Jandarmalar, tahsildarlar, tutuklama ve vergi için mutlaka ağanın yardım ve rızasına ihtiyaç duyarlardı.

Ağaların ve reislerin (hizmetkar) veya (köle) [*gulam*] adı altında maiyetlerinde bulundurdukları Kürtlerin miktarı, ağanın kuvvet ve servetine göre beş on kişiden, elli-yüz kişiye kadar çıkar, bunlar ağaları tarafından doyurulup silahlandırıldıkları sürece yağma ve çapulculuğa, zulme ve savaşa her dakika onların emrine hazır oldukları gibi, ağanın nüfuzu altında ve kontrolünde olan köy halkı da gerekirse bu harekete katılmak mecburiyetindedirler. Bundan dolayı, köy ahali, doğal haklardan mahrum ve zorbalardan ellerinde adeta esir olup, köylülerin arazi, mal ve hayvanları ve hatta ırz ve canları ağanın keyfi iradesine bağlıdır. Bu biçare ve cahil Kürtler, ağaların zulüm ve suçlarına isteyerek ve istemeyerek alet oldukları için, suçlardan dolayı ne kadar sert kanun uygulansa uygulansın (Haso, Memo, Silo) zanlı ve mahkum olsa da suçların asıl tertipleycisi ve sebepleri olan reisler, vaka esnasında bulunmadıklarından dolayı cezai yaptırımdan kurtulmuş olurlar.

Bunun sonucunda, Kürdistan'da suçların önlenmesi ve azaltılması gayet zordur, çünkü buraların eşkiyası, Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi eşkiyalığı kendine iş edinerek dağa çıkmak ve ıssız yerlerde yol keserek kervanları, yolcuları soymak için gizlenmek mecburiyetinde bile değildirler. Gerçi bu olaylar yaşanmıyor, denilemez ise de Kürtler en fazla karşılıklı olarak kendi kendilerini zarara uğratırlar.

Çatışmalar daha çok kabileler arasında yaşanır, kuvvetine güvenen bir köy ağası, nüfuzunu genişletmek için diğer köye saldırır. Koyunlarını ve hayvanlarını sürer, bu sırada doğal olarak katliamlar ve yaralamalar yaşanır. İşte hayvan gasbı, adam yaralama ve öldürme sıkça yaşanan olaylardan olup, Kürdün gözünde insan öldürmekle tavuk boğazlamak arasında he-



men hemen fark yok gibidir. İnsan hayatı pek kıymetsizdir. Gasp ve yağmanın adı (talan)dır. Talana iştirak etmemiş Kürt hemen hemen yoktur. Kürdün onda sekizi katil, yaralayan, gaspçı, hırsız olmakla zanlı ve birçok da suçlu ve mahkumdur. Fakat hepsi köylerinde, evlerinde rahatça oturup, memleketin genişliği, suç oranının fazlalığına karşın zaptiye kuvvetinin yetersizliğinden dolayı oluşan düzensizlik sebebiyle, ettikleri yanlarında kar kalıp, hükümetçe tutuklanıp kanunen cezalandırılanları çok azdır.

Gerçi Osmanlı vilayetlerinin her biri, günümüz Avrupası'nda bir devlet ülkesini oluşturan yerler kadar büyük olduğu ve Anadolu'nun geniş arazi si ilk çağda da ardı ardına gelen krallıklara bölündüğünden, bir aralık yüz milyon nüfusu geçindirmesi ve içermesi ispatlanmış olduğu halde, zaman geçtikçe ve medeniyet ve memuriyetin başka memleketlere geçmesi dolayısıyla ahali seyreklemiş ve mesafelerin büyüklüğü oranında, asayişin sağlanması zorlaşmış, sonuç olarak haydutluk yayılmış, reisleri de fırsat bulmuştur. Okulların yokluğu, bilginin eksikliği, ticaretin imkansızlığı dikkate alınınca ve genelde suçluların söylenmiş olduğu gibi cezasız kaldıkları da ilave edilince Kürdistan'ın birçok yerlerinde eşkiyalık durumunun doğal bir hal aldığı kolayca anlaşılır. Bir de Kürtler tabiatları gereği tembel olduklarından çalışmazlar ve çalışmak istemezler. Bundan dolayı, bebelik ve çocukluk dönemlerini her türlü fikri ve ahlaki terbiyeden mahrum, atalet ve rehavet içinde geçirerek ve etrafında kötü kötü örnekler görerek gençliğe erişmiş bir köy delikanlısı için silahını eline almak, fişegini beline kuşanmak bir başarı, eşkiyalığa çıkmak ise şeref duyulacak bir şeydir. Onun değerli kıyafeti eşkiyalık elbisesi ve amacı ise adam öldürmekte göstereceği cesarettir.

Talan varken el emeği ve alın teri ile geçimini sağlamak zor bir iştir ki Kürdün tabiatı ve mizacı buna elvermez.

Kürt kavminin [*tevaif-i ekrad*] meslek ve gidişatının böyle olduğu devletçe malum ve ıslah edilmesi lüzumu doğrulanmış iken eski dönemde güya bazı siyasi amaçlara hizmet edecekleri inancıyla aşiret ve Kürtlerden (Hamidiye) adıyla süvari alayları oluşturulması hata içinde hata olup genel vaziyeti büsbütün fenalaştırmış, huy ve davranışları yukarıda açıklanmış olan reis ve ağaların, (üniformalı eşkiya) tabirini hakettikleri tasdik olmuştur. Askerlik sıfatını kazanan zorbalara, asla layık ve müstehak olmadıkları bu yüce sıfatı kötüye kullanmış ve bu fırsattan istifade ederek tecavüz ettikleri alanı genişletmeye çalışmışlardır. Buna karşılık aşiret alaylarına, sınırsız imtiyaz verildiğinden mülkî idare, zulüm ve tecavüzleri önlemekten tamamen aciz kalmıştır. Gerçekten de (Hamidiye Alayları) Eşkiya Alaylarından başka bir şey değildi. Lakin hünkarın ismini aldığından bu çıplak kötü huylu Kürtler, güya kıymetli bir taife imiş gibi, kimse aleyhine ağzını açmayıp (Mübarek Teşkilatın) mülken ve siyaseten büyük zararını ima etme ve ayıplama cesaretini gösteren valilerin, mutasarrıfların, rütbeleri alınır ve

hiddete maruz kalırlardı. Şer yayan reisler ise, her türlü kötülüklerine rağmen Yüce Hamidiye Hükümeti'ne dayanarak Dördüncü Ordu Kumandanlığınca her defasında korunduklarından, gerek mazlum halkın ayyuka çıkan feryat ve şikayetleri, gerek bazı gayretli ve cesur idare memurlarının müracaatı asla faydalı olamıyor, etkisiz kalıyordu.

Aşiretler ve Kürtler silahlı olup, Kürt için silah canından aziz bir meta-dır. Üç beş lira değerinde tüfengün yirmi otuz liraya satıldığı nadir görülen birşey değildir. Senelerden beri kaçak olarak Kürdistan'a türlü türlü harp silahları ithal olunduğundan eski tarz çakmaklı tüfenklerin çokluğundan başka, Kürtlerin eline çeşitli kaynaklardan miri martini ve mavzer tüfenk-ler geçmiş, hele Rus sürmelisi, Yunan grası ile bunların taklitleri bolca edilmiştir. Eski devirde hükümetin, sınıfları idaresi ve genel hakların temini ile emniyet ve asayişin korunması hususlarındaki bütün aciziyetinden dolayı herkes düşmanından kendi kendisini korumak mecburiyetinde bulduklarından, kabileler ve aşiretler aralarında ise menfaat çatışmasından dolayı küçük büyük çatışmalar eksik olmadığından, gerektiğinde savunma ve korunma için Kürtlerin ve aşiretlerin böyle genel olarak silah tedarikindeki mecburiyeti doğal bir durum olmakla şaşılacak şey değildir. Halbuki ahalinin böyle silahlı bir kavim halinde olması memleket asayişi için gayet kötü ve idareten ve siyaseten zor bir durum, ve büyük zararlar içerdiği bilinen bir şeydir.

Eski dönemin özelliklerinden olup fiilen ve cismen yok edilip ortadan kaldırılması birçok kademe ve icraate bağlı olan (zorbalık) ve (nüfuz sahipliği) yalnız köylerde değil, kaza, sancak ve vilayet merkezini oluşturan kasabalarda da vardı. Köylerdeki (ağalara) karşılık kasabalarda (eşraf) adını alan nüfuz sahipleri dahi şimdiye kadar hükümetin kuvvetine ve şiddetli icraatlerine uğramadıklarından, işlerine yaramayan memurları uydurma tutanaklar, asılsız şikayetlerle azl ettirme veya değiştirme girişimlerinde her zaman başarılı olduklarından, küçük büyük memurlar bunlarla (hoş geçinmek) zorunda (...) <sup>4</sup> kalmışlardır. Şehir eşrafı aşarı <sup>5</sup> alıp, ağnamı <sup>6</sup> kaçıtır, hazineyi zarara uğratar, memurları zorlayarak istediklerini yaptırırlar. Çeşitli kötülükler yolunda ve gayri meşru çıkar amacıyla hem ahali hem de hükümet üzerinde (baskı) oluşturlardı. Bu da memura suistimal için güzel bir fırsat vermişti. Bunlar artık, adaletin ve kanunun gerektirdiklerine değil, (mahalin ahvaline) tabi oluyorlardı. Ne mülkiye ne adliye memurları vazifelerini güzellikle yerine getiremeyip, iki kaz, beş tavuk bir kuzu ve bir teneke yağ ile fazladan zapt edilen yerler için tapu senedi alınıyor, günah-

4- Burada bir kelime okunamadı.

5- Tarım ürünleri üzerinden alınan onda bir oranındaki vergi.

6- Küçükbaş hayvan üzerinden alınan bir vergi.

sızlar suçlu, suçlular temiz oluyordu. Haksız davalar kazanılıyor, işler bitiriliyordu. Tahsilat adına tecavüz, adalet yerine zulüm ve haksızlık uygulanıyordu. Hükümetin asıl varlığı olan (haklıya hakkını vermek, güvenliği sağlamak ve adaleti yaymak) vazifeleri tamamen bırakılarak, güçlüye karşı zayıf, zorbaya karşı masum olanı korumak gerektiği unutulmuş aksiyon yapıyordu. Bu nedenlerle kötülükler resmen ortak olunarak genişlemesine yardım ediliyordu. Memuriyetin saflığı, kötülüğe hizmet için hem bir silah hem de siper idi.

Bu durum karşısında Hristiyanlar kayıtsız kalmadılar. Gerçi Ermenilerin idrak seviyesi Müslümanlarıkinden yüksek olmayıp, bunlar arasında da aynı kötü cehalet hüküm sürüyordu. Zorbaların zor kuvveti ve baskısından Ermeniler kadar Müslümanlar da aciz kalıyor ve cefa çekiyorlardı. Ama, arada sırada yabancı memleketlere gidip gelen Ermeniler'in gözü açılıyor, eski karışıklıkları hazırlayan (komiteler), kandırma ve kışkırtmalara devam ediyorlardı. Halbuki Kürtlerin avam takımı arasında insan haklarını kavrayacak bir birey yoktu. Kürtler, zorbaların tahakkümünü doğal bir hal olarak kabul ederken Hristiyanlar, zalimliğe tahammül edemeyecek dereceye geldiler ve ayaklandılar. Dışarıdan ihtilali düzenleyenler ve özellikle daha önceden heyecan verici yayınlar ile etkilenen Avrupa kamuoyunun telkinleriyle bazı devletlerin himayesine mazhar olacaklarını ve kavimlerinin emellerini gerçekleştirmek için fırsat bulacaklarını zan ve tahmin etmişlerse de Devletler Heyeti'nin siyasi bilgisi, hislere değil menfaate tabi olduğundan Anadolu isyanları büyük kayıplara bedel olup Ermenilere madden hiçbir şey kazandırmamıştır. Şakir Paşa Anadolu Müfettişliğine getirilip ıslahat girişimlerinde bulunmuş, Ermenilerin bazı hükümet hizmetlerine alınması gibi küçük girişimlerle düşünceleri değiştirilmeye çalışılmış, vakit geçince hepsi hükümsüz kalmıştı.

Açıkça isyan ederek başarı elde edemeyen Ermeni komiteleri, gizliden gizliye çalışmaya başladılar. Bu arada ortaya bir (fedai) meselesi çıktı. Rusya'da ve Avrupa'nın bazı bölgelerinde oluşturulmuş komiteler, senelerden beri (Ermenistan'ı) kurma yollarını hazırlamaya çalışıyorlardı. Komite adamları, bu tarafa en çok Rusya sınırından geçerek, halkı gaffet uykusundan ve ataletten uyandırmaya çalışıyorlardı. Ermenilerin yaşadığı köylerde şubeler kuruluyor. Ahaliye komite gazeteleri dağıtılıyor, yardımlar toplanıyordu. Komitelerin merkezleri, postacıları, silah depoları, icraat memurları vardı. Köylüler, yardım vermeye, silah satın almaya zorlanıyorlardı. Komitenin amaçlarına hizmet ve yardım etmeyenler sıkıştırılıp tehdit ediliyorlardı. Adlarına nakit para ayrılıp da vermekten çekinen Ermeni tüccar ve mal sahiplerinden komite kararıyla öldürülenler dahi oluyordu.

Yerli Ermeniler rahat ve emniyet içerisinde olup, şahsi hakları hükümetçe korunuyor olsaydı bir (mutluluk alameti) olarak görünmeye çalışan komitelerin kışkırtmalarına kolay kolay aldanmazlardı. Memleket iyi idare

olunsaydı, ahali adaletin nimetlerinden faydalansaydı komitelerin, fedailerin varlığına bile gerek kalmazdı. Ancak, istibdat idaresinin fenalıkları yaraya çare aramak şöyle dursun, uğursuz etkileriyle hep bu fesat hareketlerini hazırlayıp kolaylaştırıyordu.

Tiflis, Kars, Batum taraflarından, komitecilere bu tarafa sağ salim geçmeleri konusunda bazı gafil Kürtlerin kılavuzluk etmekte oldukları ve fedailerin ağalar ve aşiret reisleri tarafından korundukları ve saklandıkları dikkat çeken bir durumdur. Fedailerin takım takım bizim tarafa geçtikleri ve köylere dağıldıkları konusunda istihbarat alınıyordu. Bu durum, hükümetin sıkı takibatına yol açmış ve memurların suistimallerine pek uygun bir zemin hazırlamıştır. Asker, jandarma ile fedailer arasında çatışmalar yaşanmış, kayıplar da olmuştu. İtaat eden ahali çekiç ile örs arasında kaldı. Komiteye katılanlar ve hizmet edenler hükümetin, hükümete sadık kalanlar ise fedailerin baskısına maruz kaldı. Fedailiğin ortaya çıkışı ile hükümet, Ermenilere hain sıfatı ile bakmaktaydı, Müslüman ve gayrimüslim ahali arasındaki husumet şiddetleniyordu. Eğer memurlar, mesleklerini sadakatle ve doğru bir biçimde yerine getirseslerdi ve takip ve cezalandırmalarda adil olsalardı, kötülüğün dairesi sınırlı kalırdı. Ancak fedailik, memurların eline, şuna buna saldırmaları için güzel bir silah vermişti. Gerçekten kötülüğe ve kendi menfaatlerine bundan daha uygun bir fırsat bulamazlardı. İş ve güç ile meşgul olanlar ve fesat eylemleriyle alakası olmayanlar bile saldırılardan kurtulamıyorlardı. Rusya'dan beş fedai gelse beş yüz kişi geldi deniliyor. İstanbul, [*Makamat-ı Âliye*] arda arda abartılı tebliğlerle heyecanlandırılıyordu. Hayal ürünü çeteler icat edilecek ve mesele olduğundan büyük gösterilerek, Muş'a tabur tabur asker sevk olunuyordu. Çok miktarda para sarfedilerek dağlarda lüzumsuz yerlerde, sonra terkedilmek üzere ardı ardına kışlalar yapılıyor, olmayan çeteler takip edilip sindirilerek merkezden büyük tebrikler, madalyalar, nişanlar alınıyordu. Bu iş şan ve şöhret için vesile olmuş, hükümetin varlığı bununla sınırlı kalmış, binbaşılıkla Kürdistan'a gelen bir zabıt, fedai takibinde (sadık hizmetine mükafat olarak) birkaç sene zarfında Muş'ta feriklik rütbesine yükselmişti.

Halbuki memleket harap olmakta, ümitsizlik artmakta, fakirlik ve sefalet çoğalmaktaydı. Gayrimüslim ahalinin bir kısmı istemeyerek komitelere katıldılar. Artık geçinmek zorlaştı. Kimse malından, canından, ırzından emin olamıyordu. Emniyet yok olmuştu. Köy ahali göç etmek zorunda kaldı. Bazıları evini tarlasını bırakıyor, Rusya'ya gidiyordu. Bazıları Diyarbakır, Adana taraflarına kaçıyor, köyler boşalıyor, harabeler artıyor, tarlalar ekilip biçilmeden kalıyordu. Bir tarafa gidemeyenler ise, alçalacak şeyler yapacak duruma düşmüşlerdi. Gerçekten de son iki sene içerisinde fakirlik ve ihtiyaç aracılığıyla sermaye elde edenlerin haddi hesabı yoktu. Hazine gelirleri düşmüş, yiyecek pahalalmış, kıtlık işaretleri görünmeye başlamış-

tı, çünkü (Muş ovası, altın yuvası) servet ve saadeti meydana getiren (ziraatten) mahrum kalmış, melul, mahzûn bir çöl halini almıştı.

## İkinci Kısım – Hal

Bir zaman hürriyet güneşi, Osmanlı Devleti'nin ufuklarını aydınlattı. Milletın hayırlı sabahı olan 23 Temmuz 1908 (10 Temmuz 324)<sup>7</sup> tarihinden itibaren genel durumda yaşanan büyük değışikliklerden Kürdistan geri kalamazdı. Ve hele cahil insanlar hürriyeti zıt anlamıyla kavrayarak (kanunsuzluk) olarak yorumlamışlar ve her türlü cesur ve haddini aşan hareketlerin mübah olduğunu zannetmişlerdir. Her bireyi kendi işlerinde yetkili fakat diğerlerinin haklarına tecavüz etmemekle de görevli kılan kişisel özgürlüklere geniş bir anlam veriliyor. Yeni idarenin bahsettiği ve sağladığı ihmal(?) özgürlüğünün şartlara bağlı olduğu bilinmiyor ya da bilinmek istenmiyordu. Gerçi hürriyet bir haktı. Doğal bir haktı. Ancak bu hakkın karşılığında bir de görev vardı. İşte o görev ihmal ediliyor, ona göz yumuluyordu.

Meşrutı durumun iadesiyle birlikte hürriyet ve eşitlik sevinciyle başı dönmüş, ümitlenmiş, emniyet ve adalet hissine kapılmış olan Ermeniler, artık eskisi gibi sefil ve hamil durmayıp, korunma ve savunma haklarına çokça sahip olduklarından, kendilerini başka türlü görmeye alışmış olan Müslüman ahaliye Ermeniler'in yeni hal ve tavırları pek nahos hatta ağır geldiği inkar edilemez bir hakikattir. Vaktiyle (reaya) denilen doğal ve insani haklardan mahrum sayılan Hıristiyanların şimdi kanun önünde Müslümanlarla eşit olması ve hele (zorbalığın) kaldırılarak fakir ve zenginın, zayıf ve güçlünün hükümetçe aynı muameleye tabi tutulması, geçmişte güç ve zenginlik ile üstünlük elde etmiş olan rüesa ve nüfuz sahibi kimseleri memnun edemeyeceği açıkça bilinen birşeydir. Hürriyetin, hakların sağlanmasındaki büyük faydasını ve iyiliklerini idrak etmek akıl sahibi olan eğitimliler için kolay ise de göçebelik ve cehalet içinde yetişmiş, (hak ve hukukun) ne demek olduğunu öğrenememiş, rahat ve mutluluğu tüfenginin kurşunu, kamasının ucuyula elde etmeye alışmış olan Kürtler, ilim irfanın bahsettiği hürriyeti nasıl hazmedebileceklerdi? Eski devirdeki zalimlik ile tahammül sınırları darlaşmış olan Ermenilerin o zamanki (mazlumluklarının) karşılığında şimdiki cesur halleri Müslümanlarca (şımarıklık) olarak adedilmekte, bu sebeple iki unsur arasındaki zıtlık azalacağı yerde artmaktadır ki ileride bu nokta üzerinde daha detaylı durulacaktır.

Hürriyet devrimi sabahını takiben, istibdad dönemi taraftarlarından olan Milli Aşireti Reisi İbrahim aleyhine büyük bir taşkınlık yaşandı. Dört taraftan taburlar, toplar yardımıyla İbrahim bertaraf, aşiretine de haklı haksız

7- II. Meşrutiyetin ilanı

zarar verilip perişan edildi. Sindirilme haberi Kürdistan ufkunda çınlayınca her taraftan aşiret reisleri ve Kürtler kötülüklerden el çektiler. Durumun gidişatını gözlüyorlardı. Gerçi İbrahim'in takibi sırasında akıllıları hayrette bırakacak pervasız haksızlıklar icra olunuyordu. Ancak o zararlar civar vilayetlerdeki aşiretleri hakkıyla korkutarak yerlerine oturtmuştu. Yoksa, hürriyetin ilanının ardından, kasaba halkında ortaya çıkan taşkınlıklara aşiret takımı katılmış olsaydı mazaallah bu birkaç vilayet çeşitli feciliklere sahne olurdu. Bir de Kürt takımı hürriyetin kendilerini ne gibi çıkarlardan mahrum edeceğini ve hele ilkin layıkıyla anlayamıyorlardı.

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet idaresinin kurulduğu her tarafta işitilince vaktiyle köylerini, evlerini terkederek yabancı memleketlere giden Ermeniler, dalga dalga vatanlarına geri dönmeye başladılar. Zira fedailik kalkmış, komiteler açığa çıkmıştı. Siyasi suçlular için genel af ilan edilmişti. Ermenilerin geri gelişi, önceki firarlarının zulüm dolayısıyla (mecburiyetten) olduğu ispatlamıştı. Ancak, geri gelmeleri, bir dizi zorluğun ortaya çıkmasına yol açmıştı. Ermenilerin yabancı devletlere gitmeleri, karışıklıkların ardından başlamıştı. İçlerinde on sene önce gitmiş olanlar olduğu gibi geçen sene gidenler de vardı. Bazıları ailecek gitmişler, evlerini taşımışlardı. Bazıları da hane halkını götürmeyip tek başına evlerini ve diyarlarını terk etmişlerdi. Kimisi komitelere hizmet için gider, kimisi de geçimini sağlamak için yola çıkardı. Bununla beraber bunların göç etmelerine hükümetin resmen müsadese olmadığından gidenler firaren gidiyorlardı. Bir takımı da yerini yurdunu kaybetmiş, şurada burada geziyordu. Nispeten asayiş yerinde olan Hınıs sancağındaki Ermeni köyleri, üç beş seneden beri Muş ovasından gelmiş, iltica etmiş Ermenilerle doluydu.

Bizim taraftan Rusya'ya doğru olan bu göç dalgasına karşılık olarak o taraftan da bu taraflara doğru başka bir dalga vardı. Kağızman deresinden, Kars taraflarından, Sarıkamış'tan Çerkez, Çeçen, Lezgi, Türkmen muhacirleri geliyor, Erzurum ve Bitlis vilayetlerine sevk olunuyorlardı. Beş on sene içerisinde sadece Muş sancağına gelen muhacir, bin beş yüz haneyi bulmuştu. Hükümetin bunlara arazi vermesi, ev yapması, iskan ihtiyaçlarını karşılaması gerekiyordu. Ancak, gerekli masraflar bir türlü karşılanamıyor, gelen muhacirler sızlanıyor, perişan oluyor, bazıları tekrar Rus toprağına dönüyordu. Baskıcı hükümet, muhacirlerin iskanı ve barınması için (uygun) bir çare buldu. Giden Ermeniler'in arazi ve emlakı muhacirlere verilmiş, Ermeni evlerine muhacirler yerleştirilmişti. Şimdi o Ermeniler'in geri dönüşüyle doğal olarak kavga ve karışıklık başladı. Gerçekten de birçok seneden beri evlerini ve yurtlarını terk ederek ailece göç etmeyi seçenlerin işlenmeden kalan arazilerini, başka birine bırakmak için (kanuni bir düzenleme) göz önünde bulundurabilirdi. Ancak evleri için ne denilecekti. Bir de çok defa tek başına bir erkek gitmiş, ailesi köyde ve evde kalmıştı. Diğer taraftan, hepsi yabancı memleketlere gitmeyip bir kısmı da olanlara maruz

kalıp mecburiyetten civardaki kaza ve livalara gitmişlerdi. Bu bakımdan, kesin bir surette, asırlardan beri baba ve cedleriyle oturdukları ve vatanları olan kadim yerlerine geri gelen Ermeniler, yer ve yurtlarını istemekte kendilerini haklı görüyorlar. Muhacirler ise birkaç seneden beri (hükümet eliyle) yerleştirilmiş oldukları yerlere emek vermişler, imarına çalışmışlar, ve kanun deyimiyle (ihya) etmişler. Terk etmek istemiyorlar. Eski idare büyük bir hata yapmıştı. Şimdi devletçe sakinlerden birinin isteği zaruridir. En doğrusu, muhacirlere başka arazi vermek ve hanelerinin hükümetçe yeniden inşasıyla usulü çerçevesinde iskan işlerinin tamamlanması gerekir. Yahut, gelen Ermenilere yer bulmak, zaptolunan evlerine karşılık yeni yerler inşa etmektir. Her ikisi de masraflı, ve devletçe cidden dikkat isteyen önemli işlerdendir. Zira iki tarafın razı edilmesi zor ve aralarında mücadele ortaya çıkması şiddetle muhtemeldir.

Muhacir meselesini başka bir açıdan incelenecek olursa taşıdığı büyük önemi ortaya çıkar. Arz ve izaha gerek yoktur ki her devlet kudretinin gücü, idare alanına dahil olan nüfusun miktarıyla orantılıdır. (Nüfus artışı) meselesi, toplumsal meselelerinin en önemlileri arasındadır.

Rusya'dan bizim tarafa göç eden Müslüman nüfus, Osmanlı ülkesinde rahat ve refah bulsalar muhacirlik yaygınlık kazanır, ahalinin nüfusu artar. Kürtlerin yaratılışında olan atalet ve rehavete karşılık, muhacirler hem daha çalışkan, daha cesur, hem de daha kabiliyetli bir unsur teşkil ediyorlar. Muhacirler, hükümetçe layıkıyla korunur ve yardım edilirse, yani gelenler, uygun yerlere düzenli bir biçimde yerleştirilse ve barındırılrsa, bu uğurda yapılacak masraflar, kısa süre zarfında telafi olmakla beraber, nüfus artışı nihayetinde gelir artışına yol açar.

Hamdolsun ki arazisi geniş olup yeniden yeniye köyler, kasabalar inşasında ise ilk emirde gerekli olan masraflar dışında hiçbir engel ve zahmet yoktur. Halbuki Kürdistan'da geniş çaplı yürütülecek muhacir iskanı işinde, devletin idareten ve siyaseten elde edeceği fayda, sonunda elde edeceklerinin en önemlisini oluşturur. Yüzyıllardan beri iyi geçinememiş olan (Kürtler) ile (Ermeniler)'in arasına böyle yeni bir unsurun eklenmesi, şüphesiz bu iki kavim arasında bir (kavuşma) [*batt-ı vasıl*] aracı olacak ve bu yüzden memleket daha kolaylıkla emniyet ve mutluluk bulacaktır. Bundan dolayı, layıkıyla vatan edinmek için, Kürdistan'a ne kadar çok muhacir gelse, o oranda fayda sağlar.

Bu bölgede, arazi kavgası sadece muhacirlerle Ermenilerin buldukları yerlere özgü değildir. İstibdat döneminde, ya hile ve aldatma ya da zorla genelde güçsüz insanların arazi ve emlakı zorba takımının ellerine geçmiştir. Bunlardan bazısı bir önceki bölümde belirtildiği üzere memurların suistimalleriyle haklı haksız tapuya bağlanmış olsalar da bir çoğu tapusuzdur. Yahut şahıslar arasında senet adı altında alım satım olmuştur. Ağalar



ve nüfuz sahibi kimselerin tasarruflarında bulunan araziden, hatta bedeli nakit olarak alınmış olanlarda bile hile ve gasp şüphesi hemen hemen geneldir. Ya alınamayan bir borç karşılığında, ya haksız para kazanmak için verilen borçlar sonucunda veya zorla ve istemeyerek değerinin altında bedeller ile ele geçirilmiştir. Gözün görebildiği kadar yerler, bir dağdan diğer dağa kadar mahaller, sınır içerisinde gösterilerek falan filan adına tapu ile (birisine bırakılmış) olmasıyla, (belli sınırlar) içerisindeki köy sakinlerini, senet sahibinin (sağlıklı ineği) seviyesine indirmiştir. Bundan dolayı, hakanın senetlerinin hükümlerine uymakla ve sahip olmakla hak ve adalet sağlanamayacağından ve arazi kalemlerinin kayıtları pek karışık ve düzensiz bir halde olup, yeniden genel ve mükemmel bir kayıt yapılmadıkça, şimdi hürriyet ve meşrutiyetten istifade ederek buralarda hükümet dairelerini pek fazla işgal eden arazi kavgaları sona ermeyecektir. Bu meselenin devletçe dikkate alınması ve genel hukukun korunması için hal ve çaresinin bulunması önemli meselelerdir.

Kürdistan'da servetin, seçkin sınıfı oluşturan nüfuz sahiplerine geçmiş olmasına neden olan asıl sebeplerden biri de yerlilerin (selef) dedikleri (selem) uygulamasıdır. İlgili kanunun (peşin para ile veresiye mal almaktır) [*müecceli muaccele satmaktır*] diye tarif eylediği bu uygulama Kürtlerin cahilliğinden, Ermenilerin sefaletinden faydalanma yolunu bulan vurguncu erbabına pek geniş bir menfaat kapısı açmış ve aciz ahalinin artan fakirlik ve ihtiyacına karşı (namusuyla geçinen) tefecileri zengin etmiştir. Her çeşit mallarda ve hemen genel bir surette geçerli olan selem uygulaması, şeriat şartları ve kanunlarına asla (...) <sup>8</sup> olunmadığından biçare ahalinin el emeği alınteri ile elde edilen ve kazanılan az mallar bile selem adıyla çeşitli hile ve aldatmacalarla zenginler tarafından ele geçirilerek, aciz insanlar büsbütün çıplak ve perişan kalmaktadır.

Selem her çeşit mal için uygulanır. Her şeye muhtaç olan rençber hasat zamanı bedeline zahire vermek üzere, ziraat mevsiminde mal sahibinden ya tohumluk yahut nakit alır, şayet söz verdiği vakitte ödemeyi yapamazsa eyvah o rençberin başına geleceğe, esasen pek ağır olan şartlar bir kat daha ağırlaşır, yani vereceği malın kıymeti bedelen nakte çevrilerek gelecek sene yine aynen alınmak üzere yeniden senet yapılır ve böylece borçlunun borcu artıp ödemesi de seneden seneye daha zorlaşır. Bu haldeki çiftçi, çalıştığı ve işlediği harmanın ürünlerini kaldırmadan evvel selemciler etrafını alır ve alacaklarının karşılığında zahireyi zaptederler, zavallı rençber çalışmanın ürününden mahrum, eli bağrında kısmetsiz ve nasipsiz kalır. Biçarenin gelecek seneye kadar geçinmek için yine selemciye başvurmaktan başka çaresi yoktur. Selem en çok koyunlar için geçerlidir. Selemciden on meci diye borç alan köylü bir sene sonra on (toklu) vermeyi vaad eder. Halbuki

8- Burada bir kelime okunamadı.



bir senelik koyun demek olan toklunun fiyatı zamanına göre elli ile seksen kuruş arasında değişir. Demek ki on mecdiyelik bir borç bir sene zarfında kırk mecdiyeye kadar çıkabilir. Eğer borçlu on tokluyu yetiştiremeyip veremezse, artık borcun devam ettiği senelerde ne oranda artacağı dikkatle düşünülünce anlaşılır. Selem şeklinde alınmış dört batman yani yirmi dört kıyye tuz bilmem kaç sene sonra kırk liralık bir borca evrilmiş ve alacaklı, (hakkını almak) için mahkemeye müracaat etmiştir. Borç olarak alınan dört kilo zahirenin birkaç sene içerisinde faiziyle bedeli üç yüz liralık bir değirmenin zaptıyla neticelenmiştir.

Arazisi olmayan çiftçi kesimi böyle bin bir türlü hile ve şekiller ile zenginlere geçmiş olan tarlaları işlerler. Tarlası olup çift hayvanı olmayan yahut her ikisi olup da tohumluğu bulunmayan zavallı çiftçiler dahi mal sahipleri ile aralarındaki her türlü ağır şartlar ile çiftçilik yapmaya imkan bulurlar ve bu suretle bir taraftan sermaye diğer taraftan emek ve iş ile ortak olunarak bir çeşit (zirai işler şirketi) oluşturulur ki Rumeli'de ortakçılık dedikleri bu uygulamaya emek ve iş ile katılan rençber buralarda (marbe veya maraba) diye bilinir. Daha doğrusu maraba, arazi sahiplerinin (boğaz tokluğuna) çalıştırdıkları bir çeşit (hademe) demektir.

Kısacası, üretime ve servetin artışına hizmet eden (çiftçi) kesimi genellikle araziden, emektan, hayvanatdan mahrumdur. Çalıştıkları halde fakir ve sefildirler. Toprak da, mal da, servet de çalışmayanların, nüfuzlu kimselelerin, ağaların, reislerindir. Bu hal Avrupa'daki (işçi) meselesini hatırlatır. Lakin bizdeki çaresiz ahali, oraldaki fabrika işçisi gibi (grev) yapmak ve işi durdurarak sermaye sahiplerini insafa zorlayacak yaratılıştan ve mahiyette olmadıklarından, bahs olunan durum, (aydın nesillerin) ortaya çıkışına kadar doğalmış gibi devam edip gidecektir.

Kürdistan'da Müslümanlar, şeyhlerin, Hıristiyanlar ise az çok papazların etkisi altındadır. Buralarca şeyhlik baba ve soydan miras yoluyla geçen bir nam ve ünüvandan ibaret olmasından dolayı genelde şeyhler ilim ve irfan noktasında orta, hatta basit bir mertebede olduğu gibi ulema arasında özel tabiriyle söylersek (derin hocalara) nadiren rastlanır. Kürtlerde, dinen kıymet verilen ve beğenilen (Sakinma) [*ittika*] ve (manevi kuvvet) yerine, uygun görülmeyen (ikiyüzlülük, dedikodu, bağnazlık) mevcut olmuştur. Kürtlerin çoğu dinin farzlarından habersiz olmakla beraber islam adabına gönülden bağlı değillerdir. Gerçi aşiret reisleri yanlarında faki (fakiye) adıyla birer hoca bulundururlar ise de bunlar doğru dürüst eğitim görmüş adamlar değillerdir. Zaten medreselerde camilerde usulüne göre eğitim, tekkelerinde gerektiği gibi ve düzgün bir biçimde ayin yürütüldüğü hemen hemen tesadüf olunmaz. Öğrenim ve öğrenimden gelen düzen hiç yoktur. İlimli hocalardan ders alanlara tek tük rastlanır ve her isteyen tek başına, ayrı eğitim görür.

Eğitim konusuna gelince, bu bölgede gerçek manasıyla hiç okul yoktur. Kürt, şimdiye kadar irfanın zenginliklerinden uzak olarak yaşamış, okuyup yazmak ihtiyacını hissetmemiştir. Kasabalarda bir ara güya kurulan orta ve ilkokullarda hala işi bilmeyen hocalar tarafından eski usulde ders verilip, bu okulların pek az olan müdavimi ise hemen hemen yabancılar yani memurların çocuklarından ibaret gibidir. Eğitim görmek için ahalide henüz meyil ve istek yoktur.

Ticaret bilinmeyen bir yetenek, sanat ise hor görülen bir geçim yoludur. Köyde rençber takımı kasabada ise esnaf hep Hristiyan'dır. Kürtler daha çok çobandırlar.

Cahil olan Kürtler, cahil şeyhlere bağlı olup içlerindeki cidden bilgili ve erdemli olan değerli şahıslar istisna tutulursa, çoğu şeyh, mülk ve milletin selametinin ne gibi araçlarla sağlanacağına aklı erdiremezler ve İslam ile Hıristiyanlık arasındaki anlaşmazlığı şiddetlendirme yolunu tutmuşlardır. Bundandır ki Kürtler arasında Muhammed dininin gerçek hükümlerinden ziyade (görenek) ve (adet) geçerlidir. Şiddetle hüküm süren (bağnazlık) ve (cehaletteki gayret) bundan kaynaklanır. Hele (Mutki), (Sason) gibi adeta vahşi olan yerlerde Kürdün gözünde devlet kanunu ve hükümet yetkililerinden ziyade (şeyh)in sözü, hükmü geçen ve uyulandır. Sason kaymakamından gelen bir telgrafta (Zilan) şeyhinin Kürtlere koyunlarını saydırmamalarını ve altmış paradan fazla rüsum vermemelerini tenbih ettiğinden dolayı koyunların sayılmasının ve rüsumun tahsilinin mümkün olmadığı bildiriliyordu.

Ermeni keşişleri akıl ve anlayış bakımından bizim hoca ve şeyhlerden farklı olmayıp, şöyle ki bizimkiler aydın fikirli genç vatanperestlerin amacını ve (Jön Türk) adını yanlış yorumlayıp anlatarak kavimleri birleştirmeye, vatanın iyiliğine çalışanları alçak ve kafir görmek derecesine vardıkları halde, Hıristiyanların papaz, murahhasa ve arcabet gibi ruhban sınıfı, Ermeni komitelerinin yayılma gayelerine hizmet ve onları takip ederler ve onlarla tamamen fikir birliğindedirler. Bizimkiler ayaklandıır, onlar uyandırırılar.

Ermeniler, askerlik hizmetini yerine getireceklerini ve kendi tabirlerince devlete (kan vergisi) vereceklerini beyan ediyorlar. Ermenilerin askerlik bedelini ödemekten çekinmeleri ve resmi yerlerce gayrimüslim milletlerden de asker alınması hususunun tartışılmaya başlanması [ve] bu durumun kararlaştırılmasının beklenildiği Müslümanlar tarafından işitilince, fikirlerde birtakım galeyandar yaşanmıştı. Şeyhlerin ve gayrı meşru menfaatler ile para toplamış ve nüfuz elde etmiş zorbaların teşvikiyle cahil insanlar (Ermenilerin askerliğine razı olmayız) davasına girişmiş ve 3 Nisan 1909 [21 Mart 325] ayaklanmasıyla Adana olaylarından istifade ederek karışıklık çı-

karmayı bile düşünmüşlerdir. Hükümetçe uygulanan etkili tedbirler ile (...)’<sup>9</sup> karışıklıkların önü alınmış, diğer taraftan istibdat taraftarları hakkında merkezce uygulanan sert siyasi yaptırımların haberleri yayılarak, korku ve ihtiraz ile düşünceler sakinleşmiştir. Muş’un bu nisan ayında geçirdiği buhran, senelerden beri örneği görülmemiş derecede büyük ve tehlikeliydi. Çok şükür bertaraf olmuştur.

Arz edilenler, (hürriyetin) idari biçimini kurmakla yükümlü olan hükümet memurlarının buralarca ne kadar büyük zorluklara maruz kaldıklarını açıklamaya yeterli olup, müslüman ve gayrimüslim ahalinin hemen genel olarak battıkları cehalet ve bilmezlik denizinde, din anlaşmazlığından kaynaklı kavga ve zıtlık şimdi bir kat daha şiddetlendiğinden, Kürdistan’da (Osmanlı siyasi kardeşliği) fikrini aşlamak ve herkese bildirmek (halen) zor ve hatta imkansız olmakla beraber, gelecek bölümde sunulup açıklanacağı üzere medenileştirmenin gerekli araçları ile halkın fikri ıslah ve terbiye olunup da aralarındaki anlaşmazlık barış ile sonlanıncaya kadar her ikisi de silahlı olan iki unsur arasında mücadele ve çatışmaların önlenmesi ve bölgenin güvenliğinin sağlanması yalnız (kuvvet) ile mümkündür.

Devamı var.

Macid, Ahmed. “Kürdistan Ahvali Ve Mesele-I Islahat.” *Mülkiye*, no. 8 (1 Eylül 1325): 1-18.

---

9- Burada bir kelime okunamadı.



## Etnisite, Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf Ekseninde Mevsimlik Kürt Tarım İşçileri

İclal Ayşe Küçükırca\*

**Kurtasî:** Di vê nivîsarê de pêwendiyên kedxwarî yên qatqatî ku paleyên demsalî yên ku piştî 1990'î ji Bakurê Kurdistanê û bi taybetî jî ji Amed û Mêrdînê çûne herêma Deryaya Reş, di çarçoweya xebateke etnografîk ya ku li ser paletiya demsalî hatiye çêkirin û di konteksta wê yî dîrokî de hatiye nîqaşkirin. Armanca gotarê ew e ku pêwendiyên kedxwarî yên çînî, etnîk, zayendiya civakî yên di jiyana karkerên demsalî yên ji Amed û Mêrdînê ji bo berhevkirina bindeqan diçin Deryaya Reş, bi koça ji bêgavî û valakirina gundan ve girê bide û vebêje ku piştî cenga di 1984'an de di navbera PKK (Partiya Karkerên Kurdistanê) û dewletê de dest pê kiriye û dijiwartir bûye. Beşa pêşîn, li ser pîrsa bê çima piştî heyama 1980'yî zêdetir bûye û li ser heyama koça ji bêgavî ya li Kurdistanê ye. Di beşa duyem de, agahiyên di derbarê rêbaza etnografîk tên dayin û di beşa piştî wê de jî bi saya xebata etnografîk koça karkerên demsalî ya di rîya Deryaya Reş de ya salekê tê diyarkirin. Di beşa dawîn de jî behsa pêşketinên siyasî û sendîkal ên paleyên demsalî yên piştî sala 2000'î tê kirin. Angaşt (iddîa) bingehîn ya vê nivîsarê ew e ku her çend paletiya demsalî kirûyeke (olgu) çînî ya ku di eslê xwe de bi politikayên çandiniyê ve têkildar e, ewqasî jî aliyekî wê yî etnîk û zayendiya civakî jî heye. Û ne mimkûn e ku wateya kirûya koça demsalî bê fahmkirin bêyî ku mirov heyama koça ji bêgavî, dezge-

---

\* SUNY-Binghamton, Felsefe Bölümü Doktora

ha korıcıtiyê (cerdevanî) û heyamên awarte (OHAL) bike perçeyên kontekstê ango bike perçeyeke avakirina siyasî ya dewleta Tirkan.

**Özet:** Bu yazıda 1990 sonrasında Kuzey Kürdistan'dan özellikle Diyarbakır ve Mardin'den Karadeniz'e giden mevsimlik tarım işçilerinin bir yıllık döngü içinde yaşadıkları çok katmanlı sömürü ilişkileri, mevsimlik işçilik üzerine yapılmış olan etnografik çalışma çerçevesinde tarihsel bağlamına yerleştirilerek tartışılmıştır. Makale, Diyarbakır ve Mardin'den Karadeniz'e fındık toplamaya giden mevsimlik işçilerin yaşamlarındaki sınıfsal, etnik ve toplumsal cinsiyetçi sömürü ilişkilerini, 1984'te PKK (Partiya Karkerên Kurdistan) ile Türk devleti arasında başlayan savaş ve ardından yoğunlaşan köy boşaltmaları ve zorunlu göçler ile ilişkilendirerek ortaya koymayı amaçlamaktadır. İlk bölümde, neden 1980 sonrası döneme yoğunlaştığı sorusu ve Kürdistan'daki zorunlu göç dönemi ele alınmıştır. İkinci bölümde, etnografik yöntemle dair bilgi verilmiş ve sonraki bölümde yapılan etnografik çalışmaya dayanarak mevsimlik işçilerin Karadeniz yolundaki bir yıllık göçleri aktarılmıştır. Son bölümde ise mevsimlik işçilerle ilgili 2000 yılından sonraki siyasal ve sendikal gelişmelerden söz edilmiştir. Yazının temel iddiası, mevsimlik işçiliğin, değişen tarım politikalarıyla temelden ilişkili sınıfsal bir olgu olmasına rağmen aynı derecede etkili etnik ve toplumsal cinsiyet boyutunun da olması ve mevsimlik göç olgusunun, zorunlu göç dönemi, koruculuk sistemi ve olağanüstü hâl dönemlerini bağlamın parçası yapmadan, yani konuyu Türk devletinin siyasi yapılanmasının bir parçası haline getirmeden anlamlandırmanın imkânsız olmasıdır.

## Giriş

Mevsimlik tarım işçilerinin son birkaç yılda Türkiye ana akım mediasında daha görünür olmaya başlamasıyla beraber; birçok araştırmacı, mevsimlik tarım işçileri hakkında hiçbir şey bilinmediğini ve söylenmediğini iddia etti. Bu iddianın aksine, mevsimlik tarım işçileri hakkında sandığımızdan daha çok şey bilindiğini ileri sürmek mümkün. John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri*'ndeki Okilerinden tutalım da Yaşar Kemal'in Çukurovasına yürüyerek giden mevsimlik tarım işçilerine kadar, aslında bu gerçekliğe dair birçok iz var belleklerimizde. Bu konudaki temel eksiklik; tarihsel, siyasal ve etnografik çalışmaların yokluğundan kaynaklanmakta. Mevsimlik tarım işçilerinin yaşamlarına eleştirel bir anlam verme girişimi hem küresel bağlamda ortak noktaları bulmakla, hem de farklı coğrafyalardaki farklı koşulları ortaya çıkarmakla mümkün. Mevsimlik tarım işçilerinin çoğunluğunu Amerika kıtasında Latin Amerikalılar, Türkiye'de Kürtler ve Avrupa'da farklı kökenden göçmenler oluşturur. Bu durum, göç sürecindeki ortak etnik boyutu bizlere gösterir. Bu etnik grupların yaşamlarına hâkim olan yeni yoksulluk ve sınıfsal sömürü ilişkileri, onların kendi-

lerini işçi olarak görmelerine neden olmaktadır. Yani mevsimlik tarım işçiliği bir işçi göçü olmasına rağmen, aynı zamanda etnik özellikleri olan bir emek türüdür. Merceği büyütüp Türkiye'deki işçilere odaklandığımızda ise, Türk devletinin ülkedeki mevsimlik tarım işçileri üzerindeki özel etkilerini görmek mümkündür.

Bu yazıda, 1990 sonrasında Kuzey Kürdistan'dan, özellikle Diyarbakır ve Mardin'den Karadeniz'e giden mevsimlik tarım işçilerinin bir yıllık döngü içinde yaşadıkları çok katmanlı sömürü ilişkileri, mevsimlik işçilik üzerine yapılmış olan etnografik çalışma çerçevesinde tarihsel bağlamına yerleştirilerek anlamlandırılacak ve tartışılacak. Bu makale, Diyarbakır ve Mardin'den Karadeniz'e fındık toplamaya giden mevsimlik işçilerin yaşamlarındaki sınıfsal, etnik ve toplumsal cinsiyetçi sömürü ilişkilerini, 1984'te PKK (Partiya Karkerên Kurdistan) ile Türk devleti arasında başlayan savaş ve ardından yoğunlaşan köy boşaltmaları ve zorunlu göçler ile ilişkilendirerek ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yazıda, Türkiye'de mevsimlik göçle ilgili konulara genel bir giriş yapılmak hedeflenildiğinden; kapsamlı ve derinlemesine bir analiz gerçekleştirilmemiştir. Yazı, 1990 yılı sonrasında Türk devletinin Kürtlere yönelik siyasetinin, yıllık döngüsel işçi göçüyle ilişkisini anlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle, diğer giriş yazılarından farklılık göstermektedir. Yazıda meselenin sınıfsal ve etnik boyutları yok sayılmadan, toplumsal cinsiyete dair çelişkilere öncelik verilecektir.

Çalışmada; sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet üç ana çelişki eksenini olarak alınacaktır. Türkiye'nin en dezavantajlı gruplarından biri olan mevsimlik tarım işçilerinin yaşamlarını üç ana çelişkiye indirgemenin sorunlarının ve sorumluluğunun farkındalığı ekseninde bu kavramlar işlevsel ve sınırları farklı çelişkilere açılan araçlar olarak kullanılacaktır. Kavramlar bağlam içinde anlam kazandıklarından, yazıyı teori ve buluntular olarak iki bölüme ayırmak yerine, kavramlara ve teorik tartışmalara mevsimlik işçilerin göçlerini anlatırken/anlamlandırırken başvurulacaktır.

Yazının ilk bölümünde, neden 1980 sonrası döneme yoğunlaştığı sorusu ve Kürdistan'daki zorunlu göç dönemi ele alınacaktır. İkinci bölümde, etnografik yöntemle dair bilgi verilecek ve sonraki bölümde, yapılan etnografik çalışmaya dayanarak mevsimlik işçilerin bir yıllık göç deneyimleri aktarılacaktır. Son bölümde ise mevsimlik işçilerle ilgili 2000 yılından itibaren gerçekleşen siyasal ve sendikal gelişmelerden söz edilecektir. Siyasal değişikliklere değinilmesindeki amaç, bu düzenlemelerin birçok açıdan mevsimlik işçileri kendi kaderlerine terk eder gibi görünürken, aslında onların üretim ve yeniden üretim süreçlerini düzenlediğini, halklar arasındaki etnik ayrımcılığı tetiklediğini ve toplumsal cinsiyete dair eşitsizlikleri de keskinleştirdiklerini göstermektir.

## Darbe, Savaş, Zorunlu Göç ve Mevsimlik Göç

1980 darbesinin hemen sonrasında Türkiye genelinde siyasi koşullar genel olarak kötüleşmiştir. 1980 darbesinden en çok zarar gören bölgelerden biri Kuzey Kürdistan'dır. 1980'lerin başındaki Kürt siyasetine de yönelen kıyım politikası, 1984'te silahlı mücadelenin başlamasıyla bir karşılıklılık kazanmaya başlamış ve PKK; halktan, özellikle de Kürt gençliğinden, büyük destek almıştır (Marcus 2009; Özcan 2005; Bozarlan 2004; Lazarev 2001). Özellikle 1985 yılında koruculuk sisteminin başlatılmasından sonra halk arasında muhbirlik yaygınlaşmış ve devlet iktidarının yeni bir aracı haline gelmiştir.<sup>1</sup> 1985 ile 2006 yılları arasında 5139 köy korucusu suç işlemiş ve sadece 868'i tutuklanmıştır (Kurban ve Yüksekler 2008: 86). Köy boşaltmaları, Kuzey Kürdistan'da 1992-95 yılları arasında yoğunlaşmış; savaş, zaten kötü olan ekonomik koşulları altüst edip Kürt halkını köylerini terk etmekle yüz yüze getirmiştir. Zorunlu göç<sup>2</sup> özellikle Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van'da yoğun olarak yaşanmıştır. Türk devleti 1998'de, 378.335 kişinin göç ettiğini iddia ederken, farklı sivil toplum örgütleri<sup>3</sup> 3 milyon

- 
- 1- 2009 yılındaki Mardin Bilge Köyü katliamının koruculuk sisteminin bir parçası olduğu, bölgeyi tanıyan birçok sosyal bilimci tarafından ortaya konuldu.  
[http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com\\_content&view=article&id=1481](http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1481),  
[http://artuklu.edu.tr/akademik/sosyal/menu\\_detay.asp?menuadi=YAYINLAR](http://artuklu.edu.tr/akademik/sosyal/menu_detay.asp?menuadi=YAYINLAR),  
[http://www.mazlumder.org/haber\\_detay.asp?haberID=5903](http://www.mazlumder.org/haber_detay.asp?haberID=5903)
  - 2- Zorunlu göç sadece savaş koşulları nedeniyle göç etmek zorunda kalan insanları kapsamamaktadır. Devlet, savaş koşulları dışında da, örneğin nüfus politikaları sebebiyle, ekonomik nedenlerle ya da eğitim olanaklarının imkânsızlaşması nedeniyle insanları zorunlu göçe maruz bırakmaktadır. Göç-Der'in hazırladığı raporda zorunlu göç bir "nüfus yerleşim alanından zorla atılması ya da siyasal ve sosyo-ekonomik koşullar ile güvensizlik ortamının hayatı olanaksız kılması yüzünden ortaya çıkan göç türüdür." (Özdoğan ve Ergüneş, 2007: 7)
  - 3- Bu sivil toplum örgütleri, Göç-Der (Diyarbakır Göç Sorunlarını Bilimsel Araştırma ve Göç Mağdurları ile Sosyal Yardımlaşma Dayanışma ve Kültür Derneği), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği (TMMOB), İnsan Hakları Derneği (İHD), Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV), Birleşmiş Milletler Helsinki Komisyonu ve Uluslararası Azınlık Hakları Grubu'dur.



ile 4 milyon arasında bir sayıdan söz etmektedirler<sup>4</sup>. 1990 sonrası dönemde mevsimlik işçiliğin kendi içinde kötüleşen koşullarına baktığımızda ise, zorunlu göçe maruz kalan kişilerin içinden çıkmaları çok zor olan bu yeni yoksulluk koşullarını yaşam boyu, hatta kuşaklar boyunca yaşamak zorunda kalacakları görülmektedir. Yetişkinlerin iş bulamadığı bu ortamda, çocuklar bir yandan ucuz ve sömürülebilir iş gücü olarak kent ekonomisine entegre olurken öte yandan temiz bir çevre, güvenli bir barınak ve eğitim hakları gibi temel haklardan mahrum bırakılmışlardır. Bunun yanında, Batı kentlerine gitmek zorunda kalan Kürtler, gündelik hayatlarında şiddetli bir ırkçılıkla baş etmek zorunda kalmışlardır.<sup>5</sup>

1980 sonrasında tarımın genel üretimdeki payı düşmüş<sup>6</sup>, hem küresel düzeyde hem de Türkiye’de, değişen tarım politikaları bazı tarımsal ürünlerin üstündeki devlet garantisine son vererek birçok üreticinin tarım yapmasını imkânsızlaştırmıştır. Bu üreticilerden bazıları ise yaşamlarına mevsimlik

- 
- 4- Bu sayı farkı için iki temel nedenden söz edilebilir: Birinci neden bir tanımlama sorunudur. Türk devleti sadece köyleri yakıldıktan hemen sonra köylerini terk eden kişileri zorunlu göç mağdurları ya da yerinden edilmiş kişiler olarak tanımlamaktadır. Birleşmiş Milletler’e göre ise yerinden edilmiş kişiler “yaşadıkları ikametlerini özellikle savaş halinden, genel şiddetten, insan hakları ihlalleri ya da doğal-beşeri felaketlerden kaçmak için terk etmek zorunda kalan ya da kaçmaya zorlanan ve bu esnada uluslararası düzeyde kabul edilmiş bir sınır aşmayan kişi ya da gruplardan oluşurlar (Kurban ve Yüksek, 2008: 80). Göç-Der’in raporunda ise “yerinden edilme” kavramı yerine “zorunlu göç” kullanılarak yeni bir tanımlama getirilmektedir. Bu tanıma göre, zorunlu göç bir “nüfusun yerleşim alanından zorla atılması ya da siyasal ve sosyo-ekonomik koşullar ile güvensizlik ortamının hayatı olanaksız kılması yüzünden ortaya çıkan göç türüdür” (Özdoğan ve Ergüneş, 2007: 7). Ekonomik nedenlerle, ya da eğitim olanaklarının imkânsızlaşması nedeniyle göçe zorlanan kişiler, devletin sunduğu tanımda yer almazken bir çok sivil toplum örgütü için bu kişiler zorunlu göç mağdurlarıdır. TESEV’in de kullanmış olduğu Birleşmiş Milletler’in “yerinden etme” tanımı bu olguyu ulus devlet sınırlarına hapsedtiğinden dolayı güçlü eleştiriler almıştır. Aynı zamanda Göç-Der’in kullandığı “zorunlu göç” kavramı da yaşanan sürece kavramsal açıklık getirmediği için sorunlu bulunmaktadır. Bu konudaki tartışmalar için bkz; Namık Kemal Dinç, “Türkiye’de İskan Sorunu ve Kürtler: Modernite Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme.” *Toplum ve Kuram*, Mayıs, 2009: 1; K. Murat Güney, “TESEV’in zorunlu Göç Araştırması’nın Söylemedikleri ve Kürt Sorununda Çözüme Dair Liberal Projenin Açmazları.” *Toplum ve Kuram*, Güz 2009: 2. İkinci olarak ise; 5233 sayılı Tazminat Yasası’na göre köylülerin istediği kadar yemek depolamasına, tarım yapmasına, otlaklarını kullanmasına (PKK’ye yardım edecekleri gerekçesiyle) izin vermemek, devlet için meşru göç koşulları olarak görülürken, sivil toplum örgütleri bu koşulları zorunlu göçün nedenleri arasında saymaktadır.
- 5- İzmirli orta sınıfların Kürt göçmenlere yönelik ürettiği ırkçı fikir ve perspektifi inceleyen Cenk Saraçoğlu yoğun Kürt göçüne karşı derin bir ırkçı tepkinin oluştuğunu gösteriyor. Saraçoğlu, Cenk. “Tanıyarak Dışlama: Türkiye Kentlerinde Göçmen Antipatisinin Etnikleştirilmesi”, *Toplum ve Bilim*, 110: 247-262.
- 6- Tarımın toplam istihdamdaki payı 1988 yılında %47’den, 2006 yılında %27’ye düşmüştür (Gürsoy, 2010: 37).

işçi olarak devam etmişlerdir. Örneğin; Metin Avdaç'ın *Çotanak Yolunda* adlı belgeselinde değindiği gibi Adıyaman ili, 2002'de çıkan tütün yasasının etkisiyle eskisi kadar çok tütün üretmez olmuş ve birçok üretici mevsimlik tarım işçiliğine başlamıştır. Bu açıdan tarımın küçülmesi nedeniyle daha az mevsimlik işçiye ihtiyaç duyulmuş ve görece mevsimlik işçi sayısı artmıştır. Eşzamanlı bir şekilde mevsimlik işçi sayısı reel olarak da artmıştır; çünkü birçok üretici kendi tarlasında tarım yapamaz olmuş ve mevsimlik işçiliğe başlamıştır. Mevsimlik işçi sayısının hem reel olarak hem de görece artışı son yirmi yıldaki kötüleşen çalışma koşullarının nedenlerinden bir tanesi olarak görülebilir. Tarım politikalarının değişiminin yanında, zorunlu göçe maruz kalarak kente göçen insanlardan bir bölümü mevsimlik işçiliğe başladığından, üretici ve işçi arasındaki ilişkiler 1990 sonrası dönemde işçiler aleyhine değişmiştir. 1990 sonrasında mevsimlik işçilerin yaşamlarında ciddi niteliksel değişiklikler olmasına karşın, Kalkınma Merkezi'nin sadece Diyarbakır ilinin birkaç ilçesini kapsayan araştırmasından başka zorunlu göç ile mevsimlik göç ilişkisine dair kapsayıcı bir niceliksel araştırma bulunmamaktadır. 2006'da Diyarbakır'ın Aziziye, Gürdoğan, Benusen, Fatihpaşa ve Savaş mahallelerinde yapılan Kalkınma Merkezi araştırmasına göre, yerinden edilen kadınların %54'ü mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmaktadır (Kalkınma Merkezi 2006: 49). Görüştüğüm 50 mevsimlik işçiden 36'sı 1990'larda ya köyleri boşaltılarak ya da geçim kaynakları ellerinden alınarak zorunlu göçe maruz kalan kişilerdir.<sup>7</sup> Mevsimlik işçilik Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden beri devam eden bir olgu olmasına rağmen, yukarıda da belirtildiği gibi 1990'lardan sonra tarımın toplam üretimdeki payının azalması ve zorunlu göç dolayısıyla yeni bir form kazanmıştır. Örneğin, Adıyaman'da 2002 yılında tütün yasasının çıkmasının ardından tütün üretimi yapamayan insanların işçileşmesi çarpıcıdır (Avdaç 2007). 1990 sonrası mevsimlik göç, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Batman, Siirt, Bitlis, Adıyaman ve Şırnak şehirlerinden tarım sektörünün güçlü olduğu şehirlere doğru olmaktadır. Karadeniz kıyısındaki Adapazarı, Düzce, Bolu, Kocaeli, Zonguldak, Kastamonu, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon ve Artvin; Kürdistan'dan gelen mevsimlik fındık işçilerinin yoğunluklu olarak buldukları kentlerdir. Darbe ve ardından başlayan savaşı izleyen bu iki olgu (zorunlu göç ve tarım politikaları) 1990'lardan sonra mevsimlik işçilerin çalışma ve yaşam koşullarını etkileyen iki öncül süreci oluşturmuşlardır.

1990'lı yılların sonlarından itibaren reel ve görece olarak sayıları artan mevsimlik işçilerin ilk kaybettikleri, pazarlık güçleri olmuştur. Hemen hemen tüm işçiler 1990'ların son yıllarında ücretleri üzerinde söz haklarının

7- Kalkınma Merkezi'nin yaptığı araştırmaya göre yerinden edilen insanların %31'i köylerini güvenlik nedenleriyle terk etmişlerdir (Kalkınma Merkezi, 2006).

hiç kalmadığından söz etmektedirler. Bununla birlikte, öncesinde üreticiler tarafından karşılanan yol parası, 1990'lardan sonra işçiler tarafından ödenmeye başlanmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllar öncesinde işçilerin kalması için üreticilerin evlerinin yanında ya da yakınında bir yer ayarlanırken, 1990'lardan sonra üreticiler işçiler için yer sağlamayı bırakmış ve işçiler Karadeniz'e vardıkları günden itibaren istasyonlarda ya da şehrin dışında, onlar için ayrılmış kamp yerlerinde mahrumiyet koşullarında yaşamaya başlamıştır. Örneğin, Adapazarı'ndaki Köpek Meydanı ve Ordu'da 2008'de işçilere ayrılan şehrin dışındaki kamp yerleri, yaşayanları isyan ettiren, görenleri ise insanlığından utandıracak mekânlardır. Bunların dışında, başaktan<sup>8</sup> alınan ürün, 1990 öncesinde kadın işçilere verilirken, 1990 sonrasında üreticide kalmaya başlamıştır. Son olarak ise, hemen hemen tüm işçiler, 1990'lardan sonra değişen sosyal ilişkilerden söz etmektedir. 1990 öncesinde işverenler ve işçiler arasında sosyal ilişkiler çok daha yakınken; örneğin, beraber yaşanı, yemek yenir ve hatta karşılıklı evlilikler yapılırken, 1990 sonrasında yaşam alanlarının da ayrılması, ücretlerin çok az artış göstermesi ve yukarıda bahsedilen diğer nedenler, Kürt işçilerle Karadenizli işverenler arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş ve artık Kürt işçiler Karadeniz'de emek gücü olarak değil, tehdit olarak görülmeye başlanmıştır.

### Etnografik Yöntem

Benim Kürt mevsimlik işçilerle bu çalışma süresince kurduğum ilişki ve göçün onların yaşamları üzerindeki etkiyi anlama çabam, bu çalışmada etnografik ve yapısökümcü yaklaşımları seçmeme neden oldu. Yapısökümü, çalışmanın bütününde biçimsel bir metot olarak kullandım. Çünkü, mevsimlik işçi meselesini derinlemesine anlamının önkoşullarından biri, varolan söylemleri kıran eleştirel bir yaklaşım. Yapısökümcü yaklaşım gerçekliğe anlam verme sürecinde önemli bir araçtır; çünkü ancak varolan ideolojik söylem/eylemlerin gerçekliği ne derece çarpıttığı ortaya çıkarılarak alternatif ve ezilenin perspektifinden bakan yeni bir gerçeklik algısının kurulması mümkündür. Etnografik yöntemi, Mardin ve Diyarbakır'dan; Adapazarı, Ordu ve Giresun'a mevsimlik tarım işçisi olarak giden işçilerin yaşamlarındaki etnik, toplumsal cinsiyetçi ve sınıfsal ilişkilerin mikro düzeyde çok katmanlı bir analizini sunmak üzere kullandım. Bu çalışmanın sınırları dışında, fakat onu tamamlayacak bir ikinci çalışma ise bu olgunun tarihselliğini ve makro süreçlerle olan bağını ön plana çıkararak kavramsallaştıran bir başka yazı olurdu.

Bu çalışma kapsamında Diyarbakır'ın Çınar ilçesi ve Hasırlı mahallesinde ve Mardin'in Nusaybin ilçesinde çoğu kadın işçilerden oluşan 30 aile ile

8- Fındıklar bir kez toplandıktan sonra, yere düşen fındıklar ikinci kez toplanıyor ve bu ikinci toplama başak toplama adı veriliyor.

görüşmeler gerçekleştirdim. Diyarbakır'da görüştüklerim, Hasırlı'ya 1984 ile 1999 yılları arasında zorunlu göç nedeniyle gelmişlerdi. Bir önceki bölümde değindiğim gibi, köyleri yakıldıktan sonra Diyarbakır gibi kentlere göçmek zorunda kalan halk, Türkiye'nin etnik ve ekonomik olarak en dezavantajlı gruplarından birini oluşturmakta. Çalışmada bu bölgele-ri seçmemdeki amaçlardan biri de bu dolaylı ya da direkt zorlama ile dayatılan köyden kente göçün, mevsimlik göç ile bağlantısını kurabilmektir. Mardin'in Nusaybin ilçesinin önemi ise Suriye halkları ve özellikle de Kürtler ile ilişkileri hâlâ süren en eski Kürt kentlerinden biri olması ve mevsimlik tarım işçiliğinin Nusaybin'in önemli geçim kaynakları arasında olmasıdır.

Diyarbakır ve Mardin'deki 30 aile dışında, 2008 ve 2009 yıllarında, bu kentlerdeki bazı belediyeler ve feminist aktivistlerle görüşmeler yaptım. Bunlar arasında, Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM), Göç Edenler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (GÖÇ-DER), Demokratik Toplum Partisi Diyarbakır İl Başkanlığı ve Özgür Yurttaş Derneği Hasırlı Şubesi bulunmaktadır. Aynı zamanda Diyarbakır Belediyesi'nin, kadınların çamaşırlarını yıkayabilmeleri ve ortak bir alan oluşturup sosyalleşebilmeleri için kurmuş olduğu mahalle çamaşırhanelerinden Hasırlı'daki kadınlarla da görüşmeler yaptım.

Diyarbakır ve Mardin'in yanısıra Adapazarı, Ordu ve Giresun'da da mevsimlik işçilerle görüşmeler gerçekleştirdim. Bu kentlerde sadece Diyarbakır ve Mardin'den değil, aynı zamanda Antep ve Urfadan gelen kadınlarla da görüştüm. Diyarbakır'da tanıştığım bir grupla Sakarya'da tekrar karşılaştım ve görüştüm. Karadeniz kentlerinde yaptığım görüşmelerde mevsimlik göç olgusunun etnik yönü, özellikle ırkçı süreçler, Kürdistan'daki görüşmelerden çok daha açık biçimde ortaya çıktı. Karadeniz kentlerindeki araştırmam sırasında Karadenizli fındık üreticileriyle de görüştüm. Bu görüşmeler, mevsimlik işe giden işçilerin durumunu, etnik işbölümünü anlamak ve bunları devlet ve fındık üreticileri arasındaki dinamiklerle ilişkilendirmek için son derece faydalı oldu<sup>9</sup>. Bütün bunlara ek olarak, Adapazarı Belediyesi, Fındık Üreticileri Sendikası (Fındık-Sen), Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu ve Ordu ÖDP İl Başkanlığı ile de görüştüm. 2008'de Ordu'da mevsimlik işçilerle ilişki içindeki iki kurum sadece ÖDP ve İnsan Hakları Derneği idi. Tüm bu görüşmeler dışında gazete haberleri de güncel gelişmeleri takip edebilmek için değerliydi.

Araştırmamda toplumsal cinsiyete dair çelişkilere öncelik verdiğimden, görüşmelerin çoğunu kadınlarla yaptım; ayrıca mümkün olduğunca erkekler-

9- Devlet mekanizması ve fındık üreticileri arasında, bu yazının sınırlarını aşan, fındık piyasasındaki değişikliklerle yakından ilgili olan farklı bir sömürü ilişkisi var.

le de görüşmeler gerçekleştirdim. Kadınlar genelde erkek işçilerden daha az konuşuyor ve konuşmalarına daha az izin veriliyor olmasına rağmen, kadın bir araştırmacı olmam, onlarla görüşmelerimi görece kolaylaştırdı. Hem mekânsal olarak ayrı bir odaya çekilip konuşmamız mümkündü, hem de farklı sınıflara ait olsak da kadın olmaktan kaynaklanan ortak özelliklerimiz birbirimizle daha kolay iletişim kurmamızı sağladı. Görüşmelerde kayıt cihazı yerine not alma tekniği kullandım. Görüşmelerin birçoğunu Temmuz 2009'da işçilerle Diyarbakır'dan Sakarya'ya olan yolculuğumuz boyunca ve ardından çadırlarını kurdukları yerde geçirdiğim üç hafta içinde gerçekleştirdim. Diyarbakır'daki görüşmeleri genelde tanıdıklar aracılığıyla gerçekleştirmiş olsam da hemen herkesin ilk merak ettiği konu, çalışmamın devletle ilişkisi olup olmadığı idi. Birçok görüşmeci, devlete güvenmediğini ve herhangi bir devlet kurumuna kendileri hakkında bilgi vermek istemediklerini belirttiler. Çoğu kez konuşmak konusunda istekli olmalarına karşın, mevsimlik işçilerle ilgili tez yazmam konusunda şüpheye düştüklerinde beni gazeteci olarak algılamaya başlayıp; “yaz yaz söylüyorum hepsini yaz kaçırma” diyerek demeç verdikleri de oldu. Yanımda kayıt cihazı yerine bir defter ve Kürtçeye hakim olmamam nedeniyle bana tüm görüşmelerde sadece çevirmen olarak değil, aynı zamanda bölgeyi iyi bilen bir sosyal bilimci olarak eşlik eden Abdullah Bilen vardı.

Kürt mevsimlik işçilerin deneyimlerini anlamak için kullandığım etnografya metodunun avantaj ve dezavantajlarından burada söz etmek mümkün. Öncelikle etnografya, çalışmamı kadınların kendi deneyimleri üzerinden kurmama izin verdi. Çok katmanlı sömürü ilişkilerini düşünerken, işçi kadınların yaşamları hakkında derinlemesine sorular sormam gerekti. Bu bilgiler başka hiçbir arşivden, gazeteden elde edilebilecek bilgiler değillerdi. Günlük ilişkilere dalıp, bu ilişkilerin ardındaki tarihsel ve yapısal bağlamı kaçırma riski taşımasına rağmen kişisel görüşmelerin mevsimlik göç olgusunu anlamakta çok faydalı olduğunu düşünüyorum.

Bununla birlikte her etnografik çalışma araştırma nesnesini “nesneleştirme” riski taşır ve eğer araştırma dezavantajlı bir grup üzerineyse, bu risk bir endişeye dönüşmelidir. Bu nedenden dolayı, görüşme yaptığım kişilere çalışmam konusunda, yani konumumun ne olduğu ve neden bu konuyu seçtiğim konusunda, olabildiğince çok bilgi verdim. Konuşmalarının kaydedilmesini istemediklerinden dolayı, zaman zaman not tutarken durduruldum. Ben de bu isteklerine uydum. Bugün hâlâ birçoğuyla ilişki içindeyim.

### **Kürt Fındık İşçileri**

Mevsimlik işçilerin yolculuğu her yönüyle zorluklar içermekte. Ekonomik sömürü daha evlerini terk etmeden başlamakta. Bu işçilerin fındığa gitmeye karar verdikten sonra ilk yapmaları gereken bir fındık üreticisi bulmak. Eğer şanslılarsa üreticiye aracı (çavuş ya da dayıbaşı) olmadan ulaşabilmek-

teler. Çavuşlar, işçi ve üretici arasındaki araçlar olarak adlandırılabilir. Her çavuşa bağlı 20 ile 25 civarında işçi bulunmakta ve çavuşlar üreticinin taleplerini yerine getirmekle yükümlüler; yani üretici, taleplerini çavuş aracılığı ile işçilere iletmekte. Çavuş sistemi feodal bir yapıya sahip. Çalışanlar, çavuşlar ve dayıbaşıları, akrabalık, aile ve tanıdıklık ilişkileri ile birbirlerine bağlılar. Çavuş ya da dayıbaşı genelde yakın akraba ya da tanıdık olduğundan, aradaki sömürü ilişkisi de bu bağlamda kapitalist formlardan daha statik bir hâl alabilmekte. Çavuşluğun belirli yazılmış kuralları ve sorumlulukları yok. Genelde iki çeşit çavuşa rastlanılmakta. Birinci gruptakiler, işçilerle birlikte kısmen de olsa çalışarak, kamp alanındaki çadırın, yemek yapılacak ateş yerinin ve tuvalet gibi ihtiyaçların hazırlanmasında yardım etmekte. Diğer grup ise sadece üretici ile işçinin arasındaki iletişimden sorumlu. Aslında birçok çavuş, üreticiler için bir denetim aracı işlevi görmekte ve işçilerin işlerini söylediği gibi yapıp yapmadıklarını denetlemekte. Aldıkları ücret, bir işçi yevmiyesine ek olarak her bir işçinin yevmiyesinin yüzde onu kadar. Bu da üretim sürecine hiç girmeden, diğer bir deyişle tarlada hiç çalışmadan, işçilerin iki katı kadar para almaları ile sonuçlanmakta. Bazen çavuşların yanında dayıbaşı denen bir çeşit aracı kişi daha bulunmakta; bazense dayıbaşı ile çavuş sözcükleri birbirinin yerine kullanılabilir. Yani bazı durumlarda bir grubun yalnızca bir aracı olup ona çavuş ya da dayıbaşı denilirken, bazense çavuşa ek olarak bir de dayıbaşı aracılık yapabilmekte. Bu durumlarda dayıbaşıları, çavuşlarla üretici arasındaki bir ikinci aracı olarak iş yapmaktalar. İki ayrı isim verilmesinin özel bir nedeni bulunmamakta ve isimler bölgesel olarak değişebildiği gibi aynı bölgede farklı isimler de kullanılabilir. Eğer iki aracı varsa, dayıbaşıları genelde üretim yapılan bölgede yaşarlar. Yaklaşık 10 kadar çavuşla bir arada çalışan dayıbaşıları, üretim süreciyle herhangi bir ilişkileri bulunmamasına rağmen 200 ile 250 arasında işçiyi kontrol edebiliyorlar. Yalnız iletişimden sorumlu olup bunun karşılığında işçilerin ve çavuşun yevmiyesinin yüzde onunu alıyorlar ve böylece üretime hiç katılmadan işçilerin en az iki katı ücret almış oluyorlar.

Bu organizasyonda unutulmaması gereken nokta, üreticiler dışında herkesin birbirini çok iyi tanıyor olmasıdır. Çavuşlar, dayıbaşıları ve işçiler birbirleriyle ya yakın akraba ya da komşuluk ilişkisi içindedir. Örneğin, Sakarya'da görüşmeler yaptığım grupta dayıbaşı Erol, çavuş Ahmet'in eşinin kardeşi idi. Erol, memleketi Diyarbakır olmasına rağmen ikinci eşiyi Sakarya'nın Akyazı ilçesinde yaşamakta. İlk eş ise gruplarından birinde mevsimlik işçi olarak çalışmakta. Bu, ciddi sömürü koşullarında hâlâ süren akrabalık ilişkileri feodal bağların gücünü görmek açısından iyi bir örnektir. İşçilerin ve çavuşların akraba olması, işçi denetiminin daha etkin bir şekilde işlenmesini sağlamakta. Çünkü işçilerle çavuşların ilişkileri genelde Karadeniz'den evlerine döndüklerinde de devam etmekte ve gelecek yıl gruba girip girmemeleri o yıl gösterdikleri performansla, çavuşla ne kadar

iyi geçindiklerine ve grupta sorun çıkarıp çıkarmamış olmalarına da bağlı. Örneğin, görüşme yaptığım işçiler arasında, çocuğu için tam yevmiye ödenmeyen Emine, 2008 yılında çavuşla tartıştığı için 2009 yılında fındık toplamaya gidememişti.

Ekonomik sömürü her yıl onlarca kişinin ölümüne neden olan ulaşım- da da kendini göstermektedir. Tren biletleri TCDD tarafından karaborsa olarak çavuşlara satılmakta. TCDD gişelerine erken giden birkaç çavuş biletlerin büyük çoğunluğunu satın alarak biletleri aldıklarından daha pahalıya satıp kâr edebilmekteler. Bu satış, TCDD'nin satış işlemini daha çabuk bitirmesini sağlamakta. Bu yüzden mevsimlik işçiler için sömürü daha yola çıkmadan başlamakta. İşçiler eğer şanslılarsa fazla para ödeyerek de olsa bir tren bileti almayı başarabilirler; fakat trenler minibüslere göre daha güvenli olsalar da minibüslerden daha rahat olmayabiliyorlar. 2009 yılında tarım işçileri için başlatılan Tarım Ekspresi treni, iç hatlar içindeki en kalabalık trenlerden biri. Yolculuk yaklaşık 40 saat sürmekte. Bu çalışma çerçevesinde görüşmeler yaptığım işçilerle birlikte Diyarbakır'dan Akyazı'ya yaptığımız yolculuk 38 saat sürmüş ve 6 kişilik kompartıman 14 kişi tarafından paylaşılmıştı. Yanımızda iki gün boyunca yemek ve su dahil ihtiyacımız olacak tüm gereksinimlerimiz bulunmaktaydı. Geri kalan 45 günlük eşyalar ise (yenecek her şey, yataklar ve elbiseler) aynı trende başka bir yük kompartımanında bulunmaktaydı. Kimsenin kendine ait yeri yoktu. Kompartımana sıkışamayanlar koridorlarda yatıyorlardı.

Trenle yolculuk edemeyen işçilerin ise iki olasılığı vardı; ya 25 kişilik grup 17 kişilik minibüslerden kiralayıp bütün eşyaları ile birlikte yolculuk edecekler ya da bir kamyonun arkasına doluşup yola çıkacaklar. Kamyon arkasında gitmek yasal olmadığından, işçi kamyonunun arkasına bir branda örtülmekte. Görüşmelerim sırasında tanıştığım ve mevsimlik işe çocukluğundan beri giden Birgül, kamyonun her 10 saatte bir kenarda durup üstteki örtüyü açıp işçilere hava alması için zaman verdiğini söyledi. Bu şekilde yolculuk eden işçilerden onlarcası her yıl yaşamını yollarda havasızlıktan ya da kazalarda kaybetmekteler.<sup>10</sup>

Kürdistan'dan gelen bir Kürt işçinin yevmiyesi, 13 saatlik bir iş günü için 19.5 TL'dir. 13 saatlik işgünü ve ona karşılık gelen ücret valilikler ve muhtarlıklar tarafından belirlenmekte. Öte yandan, Kürt işçilerin ücretleri

10- [http://www.sendika.org/yazi.php?yazi\\_no=33580](http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=33580), <http://www.konyahaber.com/haber/mevsimlik-isci-kazasi-23-yarali-49861.htm>  
<http://www.sosyalistforum.net/politik-gundem/11784-ekmek-parasi-icin-sanliurfadan-kamyon-kasasinda-yola-cikan-mevsimlik-isciler-kaza-ya.html>  
<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/108346-malatyada-kaza-uc-mevsimlik-isci-cocuk-oldu>



Karadeniz'e gelmeden önce açıklanmamakta. Ücretler, işçiler yerleştikten ve bazıları çalışmaya başladıktan birkaç gün sonra açıklanmakta ve bu da işçilerin pazarlık yapma gücünü tamamen yok etmekte. Çalışmalarımı yürüttüğüm 2009 yılında mevsimlik işçi ücretleri, Diyarbakır'dan gelen işçiler Sakarya'ya yerleştikten 3 gün sonra açıklandı. Bu durumda işçilerin açıklanacak olan ücreti reddetmek gibi bir seçenekleri olmadığından ve zaten kendilerine vaat edilmiş 40 günlük çalışma olasılığını da kaybetmek istemediklerinden, 2008 yılına oranla hiç bir artış yapılmayan fiyat birimi açıklandıktan sonra konu tartışılmadan kapatıldı. Buna karşılık, Karadenizli işçilerin yevmiyeleri 8 saatlik işgünü karşılığında 35 TL'dir. Kürt işçilerle Karadenizli işçiler arasındaki bu yaklaşık dört katlık ücret farkı, özellikle 1990'dan sonra değişen tarım politikalarıyla artan işçi sayısı ve Kuzey Kürdistan'da köy boşaltmaları nedeniyle işsizleşen kesimlerin mevsimlik işçiliğe başlamasıyla, Kürt işçilerin pazarlık güçlerini tamamen kaybetmelerinden kaynaklanmaktadır. Mevsimlik işçilik, bu noktada tam da etnik ve sınıfsal sömürünün keşiştiği bir yerde durmaktadır. Kürdistan'dan gelen işçilerin Kürt oldukları için bu kadar fazla ücret eşitsizliğine maruz kaldıklarını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Aslında ücret farkı görüldüğünden de fazladır. Karadenizli işçiler 8 saatlik bir işgünü karşılığında 35 TL alırken, Kürt işçiler ise 13 saatlik işgünü karşılığında 19,5 TL kazanmalarının yanı sıra; dayıbaşı, çavuş, ulaşım ve ikamet gibi masrafları da olabilmekte. Tüm masrafları çıkarıldığında Kürt işçilerin ellerine kalan ücret yaklaşık 10 TL'dir. Bunun dışında üreticiler birçok kez, kırk ile elli gün arasında verdikleri iş sözünü tutmayarak işçileri yirmi ya da otuz gün sonra evlerine gönderebilmekte. Bu gibi durumlarda işçiler memleketlerine tamamen parasız dönebilmekte.

Görüşmelerim sırasında tanıştığım on yedi yaşındaki Rojin, fındık topladığı günlerde gerçek bir kahvaltı etmenin imkânsızlığından söz etmekte. Saat 7'de işe başlayabilmeleri için dayıbaşının onları her sabah 6.30'da aldığını ve o saatte kahvaltı etmenin, hem zaman azlığından, hem de kimsenin erken kalkıp kahvaltı hazırlamaya gücü olmadığından imkânsız olduğunu anlatmakta. Fındık toplayan on altı yaşındaki Heval ise, günde üç öğün yiyecek yemekleri olmadığından, zamanları olsa bile kahvaltı edemeyeceklerini eklemekte. Bu nedenlerden birkaç lokma eklemekle başlayan gün, dayıbaşı eşliğinde yirmi beş kişiyle beraber traktörle gidilen fındık bahçelerinde iş gününe dönüşmekte.

İlk paydos olan öğlen arası kırk beş dakika sürüyor. Burada daha çok bulgur, ekmek, soğan, turşu yenilmekte. Öğlen 3.30'a kadar çalışıldıktan sonra 15 dakikalık ikinci ara verilir ve bu son aradan sonra akşam 7'ye kadar çalışılıyor. Akşam saat 7'de dayıbaşı traktörle işçileri almaya geliyor. Buraya kadar işgünü kadınlar ve erkekler için aynı. Akşam saat 7'den sonra ise yaşam kadınlara ve erkeklere farklı davranmaya başlıyor. Erkekler ça-



dırlardan havlularını alıp nehre yıkanmaya gittikten sonra, memleketten getirdikleri tütünlerini sarmaya koyuluyorlar. Genç erkekler kulaklıklarını takıp çadırların etrafında müzik dinleyerek dinlenirken veya birbirleri ile sohbet ederlerken, kadınlar akşam yemeğini yapıyorlar. Kadınların nehre yaklaşması, etrafta yürüyüş yapmak uygun görülmeyen davranışlardan bazıları. Bunların yanında kadınların köye gitmeleri, çadır alanı etrafında yürümeleri de yasak. Tıpkı geldikleri şehirlerde “namuslu” kadınların evde kalması gerektiği gibi, fındığa gidilen yerlerde de “namuslu” kadının kamp alanından çıkmaması ve kamp alanı içinde de özellikle erkeklerle sosyalleşmemesi uygun davranış kalıpları içinde görülüyor. Tüm yaşamlarında olduğu gibi, bu göç sırasında da “namus” kadınların bedenlerinin denetiminde etkili bir araç olarak değişik şekillerde kullanılıyor. Bunlar dışında akşam yemeği hazırlamak ve çamaşır yıkamak kadınların çok sık yapması gereken işlerden. Kadınlar bulaşık ve çamaşırını bitirip çay servisi yapmalarından sonra, gece saat 10 civarında işlerini bitiriyorlar. Ertesi gün dayıbaşının gelmesiyle gün saat 6.30’da başlıyor. Yani sadece cinsiyet farkı kadınlara ekstra üç ile dört saat arasında fazladan emeğe mal oluyor.

Mevsimlik işçi kadınların yaşamındaki çelişkileri güçlendiren bir ilişki de kadınların emeğinin beden denetim mekanizmalarıyla görünmez hale getirilmesi. “Namus”, “iffet” gibi beden denetiminde sık kullanılan araçlar, bir yandan kadınların yaşamlarını bedenleri üzerinden kontrol altına alırken, diğer yandan ise kadın emeğinin gizlenmesini kolaylaştırıyorlar. Örneğin, kadınlar “namuslu” olabilmek için kamp yerinden çıkmayıp, kampdaki erkeklerle sosyalleşmedikleri veya erkekler kadar sık yıkanmadıkları gibi “namuslu”, “düzgün” ve “iffetli” bir kadına yaraşır bir şekilde onlara biçilen çamaşır, bulaşık, çocuk bakımı gibi işleri yapmaktalar. Bu yüzden yeniden üretim altında kategorize edilen ücretsiz, görünmez emek, beden denetiminden soyutlanarak tam olarak anlamlandırılmaz. Mevsimlik göçte de görüldüğü gibi üretim ve yeniden üretim kavramlarının sınırı oldukça muğlaktır. Engels, sermaye ve özel mülkiyeti, kadınların toplumda emek süreçlerinden dışlanmasındaki iki önemli neden olarak görmektedir. Bu dışlamanın sonlanması için de ilk olarak kadınların ücretli işçiler olmaları gerektiğini, ikinci olarak da erkeklerle birlikte devrimci mücadeleye katılmaları gerektiğini iddia eder (Engels 2001: 64-67). Heidi Hartmann gibi birçok feminist ise, kadınların ücretli işçi olmalarının yeniden üretime dair sorunlara bir çözüm getirmeyeceğini, çünkü kadınların sermaye sahibi olmayan erkeklerle de (örneğin babaları ya da eşleriyle), birçoğu özel alana ait emek sömürü ilişkisi içinde olduklarını iddia eder. Kadın emek sömürüsü ancak bu özel alana dair ilişkileri de dikkate alarak çözümlenebilir (Hartmann 1999: 2). Bu konuda Hartmann’a katılan Ferguson ve Folbre, kadın emeğinin anlamlandırılmasının ancak annelik ve kadın denetimi kavramlarına tarihsel bir perspektifle yaklaşarak mümkün olduğunu belirtirler (Ferguson ve Folbre 1999: 313-339). Hartmann’ın ev

içi emek sömürüsü ilişkilerine ek olarak beden denetimine de işaret ederler. Annelik, ataerkil sistemin devamlılığı için ne kadar önemliyse, ataerkil sistemin de anneliği ayakta tutmak için o denli önemli bir mekanizma olduğunu iddia ederler. Ayrıca, üretim ile yeniden üretim arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesinin kadın emeği sömürüsünü anlamak için vazgeçilmez olduğunu, bunun da ancak kadınların yeniden üretim adı altında harcadıkları emeği tarihsel bir bağlamda anlayarak mümkün olduğunu belirtirler. Kadınlara, erkeklerden daha az ücret karşılığında daha uzun bir işgünü dayatılması, aile içi kararlarda kadınların erkeklerden daha az söz sahibi olması, daha az cinsel ve bedensel özgürlük, kadın emeğinin analizinde düşünülmesi gereken başlıca noktalar olarak ortaya çıkar (Ferguson ve Folbre 1999: 319). Marx'ın yeniden üretim tanımının biyolojik süreçlerle sınırlandırıldığı için yetersiz olduğunu, sosyal yeniden üretim emeğinin de yeniden üretime dahil edilmesi gerektiğini öne sürerler. Yeniden üretimin sadece yemek ve elbise hazırlamak ile açıklanamayacağını, çocuk taşıma ve bakımının da yeniden üretimin parçası olduğunu, bu işlerin, emek türleri arasında hiyerarşik bir sıralama yapılarak yok sayılması ya da diğer emek türlerinden daha önemsiz sayılması durumunda kadın sömürüsünün tam olarak anlaşılamayacağı sonucuna varırlar. Bu yüzden ataerkil ilişkilerin derinlikli bir analizi için tüm psikolojik, kültürel, siyasal süreçlerin dikkate alınması gerekmektedir (Ferguson ve Folbre 1999: 313-339).

Ferguson ve Folbre'nin annelik konumu ve ataerkil sistemin devamı üzerine iddia ettikleri ilişkisellik, mevsimlik kadın işçilerin yaşamlarına dair ipuçları taşımaktadır. Örneğin, anne olan mevsimlik işçiler, bekâr kadınlara göre daha güçlü bir konumdalar. Hem grup içinden, hem de grup dışından daha fazla insanla sosyalleşebilmekte ve çadır alanının içinde ve dışında daha rahat hareket edebilmekteler. Çünkü anneler, babalar ve eşler aracılığıyla diğer kadınlar üzerinde (genellikle kızları üzerinde) ataerkil sistemin taşıyıcısı konumundadırlar. Kız çocuklarının birebir denetimi çoğunlukla erkekler değil, erkekler aracılığıyla anneler tarafından yapılır. Özellikle genç kızlar zaman zaman bu tür beden denetim mekanizmalarına karşı direniş göstermekteler. Gizlice yürüyüşe çıkan kızlar, çadır alanından ya da dışarıdan edindikleri arkadaşlarıyla sosyalleşebilmekte ya da çarşıdan kendileri için alışveriş yapabilmekteler. Herhangi bir sosyal norma uymayan genç kızlar ilk önce anneleri tarafından cezalandırılmaktalar. Bu cezalar küçük uyarılar olabildiği gibi kadınlar üzerindeki tecrit mekanizmalarının güçlendirilmesi şekline de dönüşebiliyor. Uygun görülmeyen birine aşık olmak gibi daha "ciddi bir suç" işleyen kadınların bir sonraki yıl çalışmaya gelmesi engelleniyor. Diğer yandan annelerin, kadınlar içindeki bu ayrıcalıklı konumu onların erke karşı sorumlu olmadıklarını veya kendi bedenlerinin de denetim altında olmadığını göstermiyor. Ya da yukarıda belirtildiği gibi tıpkı beden denetim araçlarının emeğin görünmezleşmesini kolaylaştırdıkları gibi, anneliğin de hem denetim gücü olan bir rol, hem de bel-

li emek türlerinin kadınlara atfedilmesini kolaylaştıran ve bu emek türlerinin gizlenmesine neden olan toplumsal bir işlevi de var. Anneler bir yandan kendilerinin ve kızlarının iffetli birer kadın olarak yaşadıklarını temin ederlerken, diğer yandan ise anne olduklarından dolayı, çocuk bakımı ve taşıma ve ev işlerini yapan insanlar olmak zorunda kalıyorlar.

Mevsimlik göç sırasında sömürülen sadece kadın emeği değil. Karadeniz'e mevsimlik iş için giden Kürt işçiler, Türkiye'deki en yoksul gruplardan biri olmalarına rağmen Karadeniz'e gittiklerinde yaptıkları alışverişler için yerli halktan daha fazla ödemekteler. Çünkü Karadenizli esnaf, Kürt işçilere temel tüketim maddelerini daha pahalıya satmakta. Küçük esnaftan alışveriş yapmayan işçilerin diğer olanağı şehre gitmek; ama bu kez de şehirden her şeyi taşımak ve şehre gitme masraflarından dolayı vazgeçmekte. Bu yüzden aslında işçiler yalnız üretim sürecinde değil, yeniden üretim sürecinde de sömürülmekte.

Her yıl kamp yeri ile fındık bahçesi arasında birçok kaza oluyor. Sakarya şehrinin Kaşburun Köyü'nde hemen her yıl, köy halkından bazılarının Kürt işçilere, kamp yerini terk etmemeleri ve köylerine gelmemeleri konusunda sözlü tehditlerde buldukları mevsimlik işçiler tarafından belirtilmektedir. Genelde geldikleri ilk birkaç gece içinde kamp yerinin etrafında tehdit amaçlı silah atışları yapılmakta. Silahın günlük yaşamın bir parçası olmasından dolayı silah kullanımı birçok kez ölümle sonuçlanabiliyor. Mardin'den Düzce'ye fındık toplamaya giden Leyla Turgut adında on dört yaşında bir kızın, patronu Necdet Toruhoğlu'nun ateş açması sonucunda kamp yerinde öldürülmesi bu olaylardan bir tanesidir. Necdet Toruhoğlu Ramazan ayında yeterli verimlilikte çalışmayan işçileri çalışmaları için havya ateş açarak motive etmek amacıyla olduğunu iddia etmektedir.<sup>11</sup>

29 Temmuz 2008 tarihli "Fındık Toplama ve İşçilik Ücretleri Hakkında İlçe Komisyon Kararı" başlıklı belge Akyazı'da (ve Karadeniz'in birçok yerinde bu belgeler bulunmakta) Kürt işçilerin Karadenizli halktan ayrılması, denetlenmesi ve tecridi ile ilgili düzenlemeler içermektedir. 2008 yılında Akyazı ilçesinin bir köy kahvesinin duvarında rastladığımız Tarım İlçe Müdürü başta olmak üzere dokuz kişi tarafından imzalanmış<sup>12</sup> belgede daha önceden yöre halkıyla ilişkisi olmayan işçilerin Karadeniz'e kabul edilme-

11- *Alternatif*, 5 Eylül 2008.

12- Bu belgedeki imzalar Akyazı Kaymakamı Komisyon Başkanı Mehmet Yapıcı, Tarım İlçe Müdürü Murat Özer, Küçücek Belediye Başkanı Yaşar Akgün, Dokurcun Belediye Başkanı Ruhi Yılmaz, Sanayi ve Ticaret Odası Başkanı Z. Şinasi Bayraktar, Ziraat Odası Başkanı A. Şener Bayraktar, T. K. Koop Başkanı Z. Şinasi Bayraktar, Fiskobirlik Yönetim Kurulu Üyesi Hamza Kocaman, Kuzuluk Belediye Başkanı Asım Yanık adlı şahıslara aittir.

yeceği yazılmaktaydı. Yine bu belgede işgünü resmi olarak sabah yedi ile akşam yedi arası olarak belirlenmiştir.

Abdullah Gül'ün ulusal güvenlik danışmanlığını yapmış olan ve 2008 yılında Ordu valiliğine atanan Ali Kaban'ın kararına göre Karadeniz'e gelen işçilerin Melen Çayı'nın yanında bulunan eski kamp yerlerinde 2008 yılında kalmaları yasaklanmıştı. Bunun üzerine bazı işçiler hiç para kazanmadan evlerine geri dönmek zorunda kaldılar. Bazıları ise kendilerine yeni ayrılan kamp yerine gittiler; fakat su kenarından uzakta olmak zaten zor olan yaşam koşullarını daha da kötü etkiledi. Su kaynaklarının bol olduğu Karadeniz Bölgesi'nde işçilere ayrılan kamp yerinin tek girişi bulunmakta ve burada yirmi dört saat jandarma nöbet tutmakta ve yeni işçi girişine izin vermemektedir. Kampta yaşayan işçilerin kimlik kayıtları yapılmıştı; ve ziyaret için içeriye giren herkesin ise kimlik kontrolünden geçirilme zorunluluğu vardı. İşçi kayıtlarının tutulması sadece Ordu'ya özgü bir uygulama değil. Potansiyel "terörist" olmaları gerekçesiyle Karadeniz'e gelen tüm Kürt işçiler kayıt edilmekteler. Bununla birlikte Ordu bölgesindeki işçilerin valilik tarafından bu kamp yerini terk etmeleri çok sık aralıklarla belirtilmekteydi. Mevsimlik işçilerin bu kamp alanını terk etmelerinin nedeni olarak ise genel olarak kene sorunu ileri sürülmekteydi.

2008-2009 yıllarında ima şeklinde dışa vurulan Kürt işçilerin "terörist" olma potansiyelleri 2010 yılında açıkça ifade edildi. Mayıs 2010'da fındık işçisi göçü alan kentlerin emniyet müdürleri ile valileri güvenlik konulu bir toplantı yaparak bir araya geldiler. Bu toplantının amacı ateşkes döneminden sonra PKK'nin Karadeniz'e yaptığı son iki saldırısından sonra güvenlik önlemlerini arttırmaktı.<sup>13</sup> Söz konusu toplantıda PKK'nin bu iki saldırıdan sonra Kürt mevsimlik tarım işçilerinin PKK'ye yardım edebilecekleri gerekçesiyle Karadeniz bölgesine alınmalarına karar verildi. Bu olay açık bir insan hakları ihlali olmasına rağmen, birkaç alternatif haber sitesi dışında medya konuya değinmedi. NTV'nin bu toplantıya bir programda değinmesine rağmen, konunun anlaşılmasına katkı sağlamaktan çok, bilgi kirliliğini arttırdığı söylenebilir. İkinci önemli nokta ise devlet söyleminin değişimidir. İki yıl önce işçiler şehrin dışındaki kamp yerine atıldıklarında, valiliğin gerekçesi, işçiler için eski kamp yerinin güvensiz olduğuydu. 2010 yılında ise açıkça Kürt işçilerin "teröristlere" yardım edeceklerinden dolayı istenmedikleri, diğer bir deyişle güvenliği bizzat tehdit ettikleri söyleniyordu.

13- Ateşkes döneminin, önce TSK tarafından devam eden operasyonlarla bozulması, bu operasyonlarda kullanılan kimyasal silahlar ve PKK'nin bu son iki saldırısının birer tepki atağı olması tartışması bu yazının kapsamının dışında kalmaktadır. (Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: <http://aktuelbakis.org/news/15043.html>, <http://www.sosyalistforum.net/politik-gundem/38604-samsun8217daki-eylemi-hpg-ustlendi.html>, <http://www.koxuz.org/anasayfa/node/4667>.)

Adapazarı'nda, işçilerin iki ana ayrı kamp alanı bulunmaktadır. Küçük boyutlu olanı bir tren istasyonudur. İstasyona gelen işçiler kendilerine iş verecek bir fındık üreticisi bulana dek burada yaşamaktalar. İkinci ve daha büyük olanı ise Köpek Meydanı adı verilen genişçe bir alandır. Köpek Meydanı, çalışacak yer bulana kadar işçilerin yıllardan beri kullandıkları bir bekleme yeridir. 2011 yılında Sakarya tren istasyonuna gelen işçilerden birçoğu indikleri yerde polis tarafından çevrilip kimlik kontrolünden geçirilmiş ve üretici bulmadan gelmiş olanlar şehre alınmadan geri gönderilmişlerdir. Kürtlerin tehlikeli olduğunu iddia ederek onları izole etmek ve Karadenizli halkla ilişkilerini kesme yöntemi bir yandan onların sosyal ilişkilerinin -Karadenizli halkla ilişkileri ve kendi aralarındaki ilişkileri- denetimini sağlarken, diğer yandan ekonomik sömürüyü keskinleştiren etkenlerden biri olma özelliği yansıtmaktadır. Tehlikeli ve potansiyel suçlu/terörist olarak görülen Kürt işçiler, karşılıklı olması gereken anlaşmada pazarlık güçlerini kaybetmekte ve fındık toplamaya sadece bir işçi gibi değil, sanki çalışması ona lütfedilmiş bir köle gibi başlamaktalar. Bunun dışında bekleme/toplama kamplarındaki tecrit (tıpkı Serbest Ticaret Bölgeleri'ndeki gibi) kampa özgü kuralların uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Bir alana toplanmış ve o coğrafyadaki diğer işçi ve köylülerden izole edilmiş olan Kürt işçiler zaten yabancı oldukları Karadeniz'de kendilerine yöneltilen haksızlıklara karşı onlarla mücadele edecek veya onlara destek olacak hiçbir kurum/örgüte ulaşamamaktalar. Bu alanlarda bir üretici bekliyor olmak, hem ekonomik sömürüyü arttırmakta hem de zamanın ve mekânın denetiminin en katılmış hallerinden biri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu kamplarda her yıl doğan çok sayıda bebek var. Her türlü sosyal güvenden yoksun kadınların güvenli doğum için hastaneye taşınmaları da mümkün değil. Kamp yakınlarında sağlık ocağının da olmaması, birçok kadının kendi başlarına çadırlarda doğum yapmalarına neden olmaktadır. Görüşmeler sırasında kaydettiğim sağlık problemleri ile ilgili öykülerden bir tanesini özellikle paylaşmak istiyorum. Rojin'in deneyimlediğine göre, fındık toplama zamanı bol fındık yeme olanağı olan işçiler sindirim sistemlerini bozup hastaneye gittiklerinde, onlara herhangi bir tedavi uygulanmadığı gibi şiveleri yüzünden de kendileriyle dalga geçilmiş ve Türkçe bilmedikleri söylenerek geri çevrilmişlerdir.

Ekonomik sömürüye ve etnik ayrımcılığa maruz kalan Kürt işçiler aynı zamanda sağlıklı yaşam haklarından da yoksun bırakılmaktalar. Hiçbir sağlık koruması kapsamına alınmayan işçilerin sigortalanması ya üreticiye bağlı olmamaktadır ya da işçilerin sigorta primlerini kendilerinin ödemeleri gerekmektedir. Fakat sonraki bölümde ayrıntılı olarak belirtileceği gibi, işçilerin sigortaları üretici tarafından yapılmamakta ve de kendilerinin bunu yapmaya gücü yetmediğinden her türlü güvenden yoksun bir şekilde mevsimlik işçi olarak yaşamlarına devam etmekte. Bu bağlamda

hemen hemen tüm Karadeniz Bölgesi'nde mevsimlik Kürt işçiler ile devlet kurumları ve Karadeniz halkı arasında keskin bir ayırım söz konusudur. Bu bölünme maalesef sadece devlet aygıtları ve Kürt halkı arasında değildir. Elli yıl önce halkların kardeşliğinden söz etmek daha anlamlı iken, Türk devletinin ayrımcı pratikleri ve yaygınlaşan milliyetçilik, Kürtlere karşı ırkçı tutumların artmasına neden olmuştur ve halklar birbirlerine daha fazla yabancılaşmaya başlamıştır.

### Sendikal ve Siyasal Gelişmeler

2011 yılı itibarıyla mevsimlik tarım işçileri hiçbir sendika tarafından korunmadılar. Türk-İş'e bağlı Tarım İş, KESK'e bağlı Tarım Orkam-Sen, Hak-İş'e bağlı Tarım Orman İş gibi tarım sektöründe işleyen sendikalarından hiç biri mevsimlik tarım işçilerini örgütlememektedirler. Bu sendikaların üyeleri tarım ve orman işletmelerindeki daimi işçilerdir. Mevsimlik işçiler 4857 sayılı İş Kanunu'ndan da faydalanamamaktalar; çünkü kanun 50'den az işçi çalıştıran yerleri kapsam dışında bırakmaktadır. Ayrıca işçi sayısını bildirmekle yükümlü olan kişi işveren olduğundan bunun takibi oldukça güçtür. Bu yüzden bilindiği kadarıyla hiçbir üretici işçisini sigortalamamaktadır. Ayrıca, ne iş kanunu ne de Sosyal Sigortalar Kanunu (SSK) mevsimlik tarım işçilerini koruma altına almamışlardır. Sigortalanmak isteyen işçilerin kendi primlerini kendileri ödemeleri gerekmektedir. Geçimlerini bile sağlayamadıkları bir ortamda sigorta primlerini ödemek mevsimlik tarım işçilerinin sigortalanmasını bir anlamda imkânsızlaştırmaktadır (Gürsoy, 2010: 39). Bunun dışında 24 Mart 2010 tarihli Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Hakkında Başbakanlık Genelgesi<sup>14</sup> tarım işçilerinin sorunlarına bazı katkılarda bulunmayı amaçlasa da, genelgedeki satır araları göz önüne alındığında genelgenin daha çok varolan güvenlik önlemlerinin artırılmasına yol açtığı görülür. Metnin üçüncü maddesinde ulaşım koşullarının tetkikinin hassasiyetle yapılacağı iddia edilirken, işçilerin bu koşullarda gitme nedenlerine ya da bu nedenlerin nasıl değiştirileceğine dair hiçbir madde yoktur. Kısacası genelgeye göre, işçilerin ulaşım koşullarını değiştirmeye dair bir şey yapılmayacak, ama bu koşullarda ulaşım da izin verilmeyecektir. Genelgenin dördüncü maddesinde ise işçilerin vardıkları şehirlerdeki istasyonlarda ve kamuya açık alanlarda kalmalarına kesinlikle izin verilmeyeceği fakat imkânlar dâhilinde kamuya ait alan ve tesislerden yararlanma olanağı sunulacağı belirtilmektedir. Bu madde de işçilerin sokaklarda kalma koşullarını değiştirmek adına bir değişiklik yapmak yerine, kamusal alanlarda kalmayı yasaklamıştır. Bununla birlikte 5. maddede işçilerin kaldıkları mekânlarda ekmek pişirme, çamaşır, bulaşık, tuvalet gibi bi-

14- [http://www.alomaliye.com/2010/basbakanlik\\_genelgesi\\_2010\\_6.htm](http://www.alomaliye.com/2010/basbakanlik_genelgesi_2010_6.htm)

rincil fiziksel ihtiyaçlarına uygun ekipman yardımı yapılabileceği bildirilmekte; fakat bu madde de yine bir kesinlik arz etmemektedir. Bu üç maddedeki ortak yan, devletin sorumluluklarından olasılık olarak işçilerin sorumluluklarından ise zorunluluk olarak söz ediliyor olmasıdır. 7. madde ise işçilerin kaldıkları mekânlarda kimlik kontrolüne tabi tutulduktan sonra “mutat zamanlarda mahalli kolluk kuvvetlerince gece ve gündüz güvenlik amaçlı devriye ekiplerinin” kontrolünü yasallaştırmaktadır. Bu madde zaten varolan ve aslında güvenlik sağlamaktan daha çok güvensizlik ortamı yaratan kimlik kontrolünü arttırdığı gibi, devriye kuvvetlerin dolaşmasına da izin vererek iki halk arasındaki gerilimi de tırmandıran bir etkiden öteye gitmemektedir. Bu genelge de hem kullandığı üslupla hem de içeriği ile mevsimlik işçiliğe düzeltilmesi gereken bir görüntü, mevsimlik işçileri de nezih, modern manzarayı bozan parazitler olarak görmektedir. Bu sorunun yapısal nedenlerine dokunmadan sonuçları (ulaşım ya da konaklama gibi) yok etmeye yönelik uygulamalar getirmektedir.

Yukarıda ele alınan genelgeyi takiben Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Yaşamlarını İyileştirme Projesi (METİP) başlatılmıştır. Ankara'nın Polatlı ilçesinin Sarıoba Köyü pilot bölge olarak seçilmiş ve genelge uyarınca oraya gelen işçilere elektrik ve su hizmeti verilmiştir. Hazırlanan iki derslikte öğrenciler eğitime başlamıştır. Köyü gidip görme ve işçilerle konuşma şansına sahip biri olarak, köyde kadınların hâlâ çok az suyla elde çamaşırlarını yıkayıp, yerdeki ateşte yemeklerini yaptıklarına şahit oldum. İki derslik ve elektrik dışında işleyen hiçbir yenilik yoktu. Söz verilen çamaşır, bulaşık ve yıkanma üniteleri yok denecek kadar azdı ve olanların hiç birine su bağlantısı yapılmamıştı. Bunun dışında işçilerin kültürel özellikleri hiç dikkate alınmadan çadırların oldukça uzağına bırakılmış olan duş kabinlerinde su olmuş olsaydı bile birçok işçi yıkanmayacaklarını ve ortak mutfaklarda yemek pişirmeyeceklerini belirttiler. METİP'lerin işçilerin yaşamlarını iyileştirmedikleri aşikar; fakat bunun dışında bu projelerin yerel halkla Kürt işçiler arasındaki ırksal gerilimi artırıp arttırmadıkları sorulması gereken önemli sorulardan. Kürt işçiler farklı bölgelere uzun yıllardır (yirmi yıllık bir süredir) göç ediyor olmalarına karşın, çadır alanları işçilerin değil yerel halkın istekleri doğrultusunda hazırlanmakta ve bazı kentlerde çadır alanları çitlerle çevrilmektedir.

2010 yılında Diyarbakır Tarım Müdürlüğü “Diyarbakır, Seyyah Çalışanlarını Ağırıyor” projesini hazırladı. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı kapsamındaki bu proje de Diyarbakır'ın belli ilçelerinden Türkiye'nin değişik illerine çalışmaya giden işçilerin sorunlarını çözmeye yönelik, henüz uygulamaya konmamış bir projedir. Eğer proje kabul edilirse, işçilerin ulaşım ve yerleşim sorunlarına eğilecekleri ve çocuklar için alternatif eğitim olasıları düşünülecekleri belirtilmektedir. Söz konusu projelerle bu me-



selenin tozu alınabilir ancak sosyo-ekonomik ve etnik temelli mevsimlik işçi olgusunun çözümünü sürdürülebilirliği sağlanmamış, yapısal çözümlerden çok, yerel halkın kendini güvende hissetmesini sağlayan ve Kürt işçilerin özneliğini yok sayan projelere indirgemek, olgunun altındaki yapısal süreçleri görmemizi engellemekle birlikte varolan gerilimleri ve hakkaniyetsizlikleri arttırmaktadır.

## Sonuç

Bu yazıda özellikle Diyarbakır ve Mardin'den Karadeniz'e giden mevsimlik işçiler üzerinden, kadın mevsimlik işçilerin çelişkilerine odaklanılarak Türkiye'deki mevsimlik işçilik olgusuna dair birkaç noktaya değinilmiştir. Yazıda tarihsel bir bağlam oluşturulmuş ise de yaklaşım tarihsel olmaktan çok etnografiktir. Daha önce de belirtildiği gibi mevsimlik işçilik olgusunu daha geniş bir tarihsel bağlama oturtmak ve daha farklı etnografik çalışmalarla beslemek bu yazının kapsamı dışında olmasına rağmen, meseleye anlam vermenin olmazsa olmaz koşullarındandır.

Bu makalede vurgulanılmak istenilen temel nokta, mevsimlik işçiliğin temelinde sınıfsal bir olgu olarak görünmesine rağmen, Türkiye'deki yapısal sorunlar nedeniyle, aynı derecede etkili etnik ve toplumsal cinsiyet boyutunun da olması ve mevsimlik göç olgusunun, zorunlu göç dönemi, koruculuk sistemi ve olağanüstü hâl dönemlerini bağlamın parçası yapmadan, yani konuyu Türk devletinin siyasi yapılanmasının bir parçası haline getirmeden anlamlandırmanın imkânsızlığıdır. PKK'nin aldığı halk desteğini Kürtleri zorla göç ettirerek kırmaya çalışan Türk devleti, bu meselenin mevsimlik göç gibi birçok farklı olguyu da derinden etkileyeceğini hesaba katabilmiş miydi bilinmez. Fakat değişen tarım politikaları ile görece ve zorunlu göç etkisi ile reel olarak artan işçi sayısının mevsimlik işe giden işçilerin yaşamlarını ekonomik ve sosyal olarak daha da zorlaştırdığı ortadadır. Mevsimlik işçilik aynı zamanda kadınların sadece kadın olmalarından dolayı daha fazla emek verdikleri ve bu emeğin yeniden üretim olarak adlandırılarak görülmediği, yeniden üretim ile üretim kavramlarının birbirinin içine geçmişliğini fark ettiren bir emek türüdür. Söz konusu kadınların "namus" kavramı altında bedenlerinin denetim altına alındığı, yıkanmalarının yasaklandığı, dolaştıkları adımların sayıldığı, hiç durmadan sabah saat altıdan gece saat ona kadar çalıştıkları ve emeklerinin karşılıklarını alamadıkları bir emek türüdür.

Bununla birlikte, Türk devleti ve ana akım medya tarafından terör söyleminin üretilmesi ve yaygınlaştırılması, Kürt halkının direniş gösteren ve hakkını arayan bir halk olmaktan ziyade, terörist topluluğu olarak görülmesine neden olmuştur. Terörizm söylemi bir yandan Kürt işçilerin de, terörist olarak görülüp, Karadeniz'de mülteci/esir kamplarını andıran alan-



larda tecrit edilmelerine ve eğitim, sağlık gibi insan haklarıyla birlikte vatandaşlık haklarının da ellerinden alınmasına yol açmıştır. Sözleri ellerinden alınan, haksızlaştırılan Kürtler, sembolik olarak “evsizleştirilmişlerdir”. 1990’larda gerçek anlamda evleri ellerinden alınan Kürtler, yaşamlarını devam ettirebilmek için her yıl göç yoluna dökülmüş ve tecrit edilerek bir kez daha evsizleştirilmişlerdir. Kürtçe’de evle ilgili bu kadar çok deyiş olması bu nedenle çok da şaşırtıcı değildir.

## Kaynakça

- Bozarıslan, H. 2004. *Modern Türkiye Tarihi*. İstanbul: Avesta.
- Çotanak Yolunda, Dir. Metin Avdac. 2007. DVD
- Dinç, Namık Kemal. 2009. “Türkiye’de İskan Sorunu ve Kürtler: Modernite Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme”, *Toplum ve Kuram* No. 1 (Mayıs 2009), pp. 267-273.
- Engels, Friedrich. 2002. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Ankara: Sol Yayınları.
- Folbre, Nancy ve Ann Ferguson. 1999. “The Unhappy Marriage of Capitalism and Patriarchy” in Lydia Sargent, (ed.) *Women and Revolution*. Boston: South End Press.
- Güney, K. Murat. 2009. “TESEV’in zorunlu Göç Araştırması’nın Söylemedikleri ve Kürt Sorununda Çözüme Dair Liberal Projenin Açmazları”, *Toplum ve Kuram* No. 2 (Güz 2009), pp. 79-109.
- Gürsoy, Özgür Burçak. 2010. “Bir Yaşam Biçimi Olarak Dışlanma: Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçileri” in Ayşe Buğra, (ed.) . *Sınıftan Sınıfa Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları*. İstanbul: İletişim.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE). 2006. *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*. Ankara.
- Hartmann, Heidi. 2006. “The Unhappy Marriage of Capitalism and Patriarchy” in Lydia Sargent, (ed.) *Women and Revolution*. Boston: South End Press.
- Kalkınma Merkezi. 2006. *Zorunlu Göç ve Etkileri-Diyarbakır*. Diyarbakır: Haziran.
- Kurban Dilek, Hatice Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve Tamer Aker. 2008. *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, İstanbul: TESEV.
- Lazarev M.S., Mixoyan Ş.X., Vasilyeva E.İ., Gasratyan, M.A., Jigalina, O.İ., ed. Lazarev M.S., Mihoyan, Ş.X. 2001. *Kürdistan Tarihi*. İstanbul: Avesta.
- Marcus, Aliza. 2009. *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, Ali Kemal. 2005. *Turkey’s Kurds: A Theoretical Analysis Of PKK and Abdullah Öcalan*, Londra: Routledge Curzon.

- Dursun, Özdoğan ve Ergüneş, Ruken. 2007. *5233 Sayılı Yasa ve Uygulamalarının Diyarbakır Ölçeğinde Araştırılması*. Diyarbakır: Göç-Der.
- Saraçoğlu, Cenk. 2007. "Tanıyarak Dışlama: Türkiye Kentlerinde Göçmen Antipatisinin Etnikleştirilmesi". *Toplum ve Bilim*. No. 110, pp. 247-262.
- Yıldırak, Nurettin ve Bülent Gülçubuk. 2003. *Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları*. Ankara : TARIM-İŞ.

## Geçmişin Aynasında Kemalizm, Alevilik ve Dersim

Bahar Şimşek\*

*Tanrı'nın verdiği harfler onlardan uykularında alınıyor. Sayıların harflerden oluştuğu ona unutturuluyor. Çocuk için artık 7 7'dir, Babçelievler değil... 17 17'dir, Erdal EREN değil... 33 33'tür, Dersim'e TUNÇ bir ELİN sıkığı kurşun değil... 1 1'dir, Mayıs'larda birbirbir oynayan alanlar değil!*

Niyazi Zorlu (*Hergele Âşıklar*)

**Kurtasî:** Pêwendiya ku kemalîzmê bi armanca afirandina netewe dewleteke nûjen ya bi bernameyeke siyasî ji bo afirandina cemaeteke di maneya civakî û çandî de homojen, bi dîn re daniye; xalekê nîşan dide ku piraniya hewldanên fahmkirina 1938'an îhmal dike. Dêrsim ne tenê bi awayekî etnik lê di warê olî de jî 'îstisnayekê' teşkil dike. Ev rewşa îstisnâî di metnan de ji Kurdbûyîne têt qutkirin û bi vî awayî têt pejirandin. Ji loma jî îro, hêja ye mirov bala xwe bidê. Ji ber ku dîroka nakokiyên ku îroj di warê Dêrsimê de derdikeve himberî me berbiçav dike. Ji ber vê yekê, bi maneya ku mirov li raporên hûr bibe ku ji heyama dawîn a Împaratoriya Osmanî û vir ve derdikevin himberî me. Cemaeta Alewiyan a ku aktoreke veşartî ya siyaseta Tîrkiye'yê ye, bi taybetî gelê Dêrsimê, ne bi tenê ji bo desthilatê lê ji bo 'muxalîfan' jî bûye 'arîşe û ji her du aliyên ve merûz mane mekanîzmeyeke dîtirkirinê. Ev gotar, berhema lêgerîneke xeteye wisa ye ku mirov dikare têgihîna dîtirkirineke bi vî awayî rewşa bibîne û armanca paşîn ya vê têgihanê bişopîne.

**Özet:** Kemalizmin modern bir ulus-devlet yaratma gayesinde bir siyasal programla sosyal ve kültürel anlamda homojen bir cemaat yaratmak adına dinle kurduğu ilişki, 1938'i anlamaya yönelik çabaların ekseriyetinin ihmal ettiği bir noktayı işaret etmektedir: Dersim yalnızca etnik olarak değil, dini açıdan da "istisna" teşkil etmektedir. Bu istisnai halin metinler dâhilinde Kürtlükten koparıldığı ölçüde benimsemeye hazır hale getiriliyor oluşu, bugün Dersim özelinde karşımı-

\* Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Doktora Öğrencisi.

za sıkça çıkan çelişkilerin tarihsel arka planını gözler önüne sermesi sebebiyle dikkate değerdir. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren karşımıza çıkan raporlara odaklanmak anlamlıdır. Türkiye siyasal hayatının gizli aktörlerinden birisi olarak karşımıza çıkan Alevi cemaati, özelinde Dersim halkı, yalnızca iktidar için değil “muhalif” kesimler için de “sorun” teşkil etmiş ve çift yönlü bir ötekileştirme mekanizmasına maruz bırakılmıştır. Bu makale, bu tarz bir ötekileştirmeyi meşru gören kavrayışın ve bu kavrayışın nihai amacının izlenebileceği bir hattın arayışının ürünüdür.

## Giriş

CHP milletvekili Onur Öymen'in 10 Kasım 2009 tarihinde mecliste yaptığı konuşmanın ardından Dersim meselesi yalnızca yaranın muhataplarını bağlama sınırını aşarak, ana akım medyada da yer bulmak suretiyle periyodik olarak gündeme geldi. Kendilerini meselenin birincil muhatabı olarak gören Türkiyeli sosyalistler için temel sorun, 1938 yılında Dersim'de yaşananları “aydınlatma” arayışına giren ana akım medyanın aksine, '38'in semptomlarını adlandırmak, anlamak ve aşmaktır. Bu çabaların, ağırlıklı olarak Alevilerin iktidarla kurduğu ilişkiyi adlandırmaya adandığı söylenebilir; en yaygın biçimde karşılaştığımız teşhis ise katiline âşık olma sendromudur. Niyet okumayı bir kenara bırakıp, meseleye dair tarihsel bir perspektife sahip olmak adına attığımız ilk adım, bizi bu “teşhisin” sığılığıyla başa bırakacaktır. Zira '38'i miat alıp sonuca ulaşmayı amaçlayan bu üsluba özgü özcü anlayış, sorunu çözümsüzlüğe itmektedir. Bu tartışmalardan sakınıp tarihsel bir perspektifle asgari bir netlik sağlama niyetindeki bu yazının amacı ise, Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin kimlik tahayyülüne dair tartışmalardan ve erken Cumhuriyet döneminde hazırlanan çeşitli raporlardan yola çıkarak, iktidarın Aleviliğe dair kavrayışını ve korkularını; tutarlılıkları ve çelişkileriyle gözler önüne sererek, sürekliliklerin izlenebileceği bir hat sunmaktır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan bu hat üzerinde, raporlar<sup>1</sup> özelinde iktidarın “Alevi sorunu”na dair bir çerçeve sunma çabasıyla geliştirilecek olan makalenin, egemen anlayışa özgü uygulamalarının özel bir örneği olan Dersim '38 ile sonlandırılması, '38'i miat kabul eden anlayışa itiraz olarak okunabilir. Argümanların tutarlılığı açısından mümkün olduğunca birincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Raporların kronolojik sırala-

1- Yakın zamanda İletişim Yayınları tarafından yayımlanan *Dersim Raporu* adlı kitaba başvurmak, bu raporların önemine ve bolluğuna dair bir fikre sahip olmak açısından faydalı olabilir. Kitapta bahsi geçen başlıca raporlar şöyle: Şakir Paşa Mütelaası, Mutasarrıf Mardinli Arif Bey'in Raporu, Mutasarrıf Celal Bey'in Raporu, Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporu, Vali Cemal Bey'in Raporu, I. Umumi Müfettişlik Raporu, Büyük Harbiye Reisi'nin Mütelaaları, Halis Paşa'nın Raporu, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın raporu.

madan ziyade, tematik ortaklıklar bağlamında ele alınmasının başlıca nedeni ise, farklı dönemlerde zikredilen benzer kurguların biraradalığının ortaya çıkardığı bütünü; çelişkileri ve süreklilikleriyle sabitlenmiş bir infaz mekanizmasının temsilcisi olduğunu gösterme çabasıdır.

### Milli Kimlik Hayali ve Öte(ki)si

Kimlik çalışmalarının temel referansı olarak sıkça karşımıza çıkan *Hayali Cemaatler* metninin, ulusun “hayal edilmiş siyasal bir topluluk” olduğu önermesinin devamında gelen “kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaat” olduğu tespiti (Anderson, 2007: 20), tahayyül edilenin gerçeklikle kurduğu ilişkinin niteliğinin açık bir ifadesidir. Ulusu hayal etmede etkili olan kültürel tasarımları üç başlık altında inceleyen Anderson, bu tasarımları şöyle sıralar:

- i. Kendileri de hakikatin ayrılmaz bir parçası olduklarından, kutsal yazı dillerinin, ontolojik hakikate ulaşmakta ayrıcalıklı bir konuma sahip oldukları fikri.
- ii. Toplumların yüksek merkezlerin –başka insanlardan ayrı ve farklı olan, kozmolojik (ilahi) bir bağış/buyruktan ötürü hükmeden kralların– altında ve etrafında örgütlendiği inancı.
- iii. Kozmoloji ile tarihi ayırt edilemez, dünyanın ve insanların kökenlerini ise özdeş kılan zaman tasarımı (2007: 51).

Sivas Kongresi’nden (4-11 Eylül 1919) çok partili rejime geçilen 1950 yılı seçimlerine kadar hâkim tek parti rejiminin Osmanlı geleneğinden tam anlamıyla kopmuş, *özgün* bir Türk ulusu yaratmak adına yürüttüğü çalışmalar ve Kemalist ideoloğların tezleri, bu üçlü tasarıma sadakat konusunda hayli cömert davranmıştır. Kronolojik olarak ilerleyecek olursak, bizzat Mustafa Kemal’in teşvikleri ve manevi kızı Afet İnan’ın çalışmalarıyla geliştirilen, kökenler sorununa atfedilen öneme bağlı olarak tarih öncesi ve Antik Çağ’a yönelen Türk Tarih Tezi (1931-1932), neredeyse bütün uygarlıkların tarihini Türklerle özdeş kılmıştır (Copeaux, 1998: 32). 1935’lere gelindiğinde karşımıza çıkan Güneş-Dil Teorisi ise, tarih tezlerini destekleme gayesiyle, Türkçe’yi bütün dillerin üzerinde ve hatta atası kabul etmiştir (Copeaux, 1998: 49). Nihayetinde, *Ebedi Şef* Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümü ardından kanıksanan “ulu önder” imgesinin, gündelik hayatta sirayet etmediği alanın kalmaması için olağanüstü çaba sarf edilmiştir.<sup>2</sup> Kemalizmin bu çabalara, üçlü tasarıma uygunluğuna rağmen, ulus tahayyülünü kurmakta ve güçlendirmekte açmaza düştüğü gerçeği günümüz-

2- Bu konuda yapılan kapsamlı bir çalışma için Esra Özyürek’in *Modernlik Nostaljisi: Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset* kitabına bakılabilir (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008).

de yaygın bir kabul haline gelmiştir. Bu açmazın aşılmasında bir araç olarak karşımıza çıkacak olacak din mefhumu ve Kemalizm'in dinle kurduğu ilişki ise bu makalenin sorunsalının şekillendirileceği zeminin kendisidir.

İmparatorluk mirasının can alıcı damarlarından birisi olan din meselesi -özelinde ümmetçilik- erken Cumhuriyet dönemine özgü tasarımlar olarak karşımıza çıkan seküler cumhuriyet ideallerini gerçekleştirmek adına çözümlenmesi ve geride bırakılması zaruri başlıca sorun olmuştur. Bunun başlıca sebebi, Mesut Yeğen'in net biçimde betimlediği, Kemalizmin kuruluş esasıdır: "İslam ve onunla yoğrulmuş geleneğe karşı radikal bir sekülarizm, etnik heterojenliğe karşı, etnik olmasa da kültürel homojenliği öneren özümsemeci bir milliyetçilik ve her şeyi içine alıp, hiçbir şeyi dışarıda bırakmak istemeyen bir devlet bürokrasisi"(2002: 58). Din alanında yaptığı reformlarla laik bir devlet olma yolunda ilerleme iddiasını destekleyen genç Cumhuriyet, kamusal alanda etkisini hissettirmek için dinin toplumsal referanslarını kullanmaktan çekinmeyerek, resmi ideolojinin kuruluşuna içkin çelişkilerden birisinin de temellerini atmıştır. Metinler ve uygulamalar ekseninde izi sürülebilecek bu ve benzeri çelişkiler, Ortodoks Sünni cemaatin, Aleviler ve Alevilikle kurduğu ilişkinin anlaşılması açısından kilit pozisyonda durmakla beraber, Kemalist ideolojinin belki de bekasını borçlu olduğu muğlak doğasına asgari bir netlik sağlayacak potansiyeli de taşımaktadır. İhmal edilmemesi gereken bir diğer husus ise, homojen bir ulus yaratma gayretindeki genç Cumhuriyet'in, kendi ötekisi olan halklar ve etnisitelerle kurduğu ilişkinin belirleyiciliğini anlamak adına, ulus-devletlerin kuruluş esasına ve "öteki"yle kurdukları ilişkiye dair yetkin bir bakışın önemidir.<sup>3</sup>

Osmanlı geçmişiyle hızlı ve kati bir kopuşu gerçekleştirmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti, kutsallık atfedilen siyasal şahsiyetin -sultan imgesinin- yerini ulus-devlet imgesiyle doldurmayı hedeflemiştir. Ulus-devlet ideallerinin kamusal alanda beklenen desteği bulamayacağını sezilmesi üzerine, arzulanan nüfuzun kurulması adına, din ile pragmatik bir ilişki kurmaktan

3- Fethi Açıkel, ulus-devlet ve tebaası arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar: Ancak ve ancak kendisine has bir mitoloji yaratarak ve toplumu yarattığı bürokratik hakikat söylemine bağlı hale getirerek var olabilecek ulus-devlet nezdinde şahsiyet kazanabilmek, yaratılan ulusal kültüre ve yasalara uygun davranılmasına ve yurttaşlık beklentilerine karşılık verilmesine bağlıdır. Yaratılan kolektif ideallere ve devlete bağlılığını istisnasız ispat etmek zorunda olan bireyler için hayli belirsiz bir mefhum olan "vatana ihanetin" bedeli, yersiz yurtsuz bırakılarak zorunlu melankoliye mahkûm edilmektir (Açıkel, 2002: 118-133). Ulus-birey olamamış özne, bir anlamda yersiz yurtsuz bırakılacak olan ötekidir. Bu ötekinin varlığı, yeknesak bir cemaat fikrine direnirken; gerçekte kısmen ayrılmış, kısmen iç içe geçmiş çoğulcu bir cemaate göre konumlandığımızı hatırlatmasının yanı sıra, kültürün üretilmesinin kendisiyle olduğu kadar ötekiyle de kurulan bağla da ilişkili olduğunun da başlıca gösterevidir (Bayart, 1999: 91-92).

imtinna edilmemiştir (Açıkel, 2002: 120).<sup>4</sup> 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasının üzerinden yirmi dört saat geçmeden, 4 Mart 1924 günü Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, bu yaklaşımın somut bir örneğini sunmasının yanı sıra, Kemalizmin din ile ilgili tasarılarının, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmaktan ziyade, dinin devletleştirilmesine yönelik olduğu iddiasını da desteklemektedir (Massicard, 2007: 46).<sup>5</sup> Ahmet Yıldız bu durumu şöyle izah eder:

Kitlesel ölçekte heyecan ve romantizm muhtevası son derece zayıf olan cumhuriyet ülküsü, birleştirici ve harekete geçirici bir ideal olarak halk İslam'ının gündelik hayata nüfuz etmiş gücü karşısında "varlık gösteremediği" için kendi etrafında bir aidiyet duygusu da oluşturamamıştır. ... [Dolayısıyla] din, Kemalist Türk kimliğinin inşasında istenmeyen ama kovulamayan tarihsel gerçekliğin dikte ettiği gizil bir damardır (2004: 160, 265).

Bu damarın görünen etkileri gayrimüslimlere uygulanan tehcir ve mübadele uygulamalarıyla sıkça gündeme gelmiş olmakla beraber, tanımlanması çok daha müşkül bir inanç olan Alevilik söz konusu olduğunda, ortak vatan mefhumu sebebiyle, baskı çok daha derine nüfuz etmiş ve resmi ideolojinin sorgulanamaz çelişkili tavrı uzun vadede Aleviliğin kendi içinde anlamlandırılması güç sorulara yol açmıştır. "*Hiçbir Türkün Türklüğünden bir soluk işkillenmek istemeyen*"<sup>6</sup> devlet, baskı politikalarını bu önerme ve benzerleri ile alenen ifade etmekten sakınmamıştır (İsmet İnönü'den aktaran Yıldız, 2004: 251). "Her türlü ayrılıkçı unsura gözlerini kapayan bir ulusal topluluk yaratma projesine uygun olarak, din ve mezhep çoğulluğunu görmezden gelen" Kemalist laiklik, Massicard'ın ifadesiyle "dinler ve mezhepler arası eşitliğin kabulünü gerektirmediği" gibi, aksine "Aleviliğin dini açıdan dışlanması üzerine kurulmuştur" (2007: 46). 1965 yılına dek,

4- Mustafa Kemal, 1931 yılında basılmış *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında Türk ulusunun özelliklerini, "ortak bir siyasal varlık (üniter devlet), ortak bir dil, ortak bir vatan, ortak bir ırk ve köken, tarihsel ve ahlaki akrabalık bağları olarak" tanımlayarak (bir diğer deyişle dini, Türklüğün belirleyici niteliklerinin dışında tutarak) "modernleşme adına ulusun 'Türkleştirilmesini'" meşrulaştırmayı hedeflemiştir (Çelik, 2002: 84). Ancak, daha önce de vurgulandığı üzere, kamusal alanda arzulan nüfuzu elde edemeyen yeni yönetim biçimi için, dini-hanedanî sistemin referanslarına başvurmak kaçınılmaz olmuştur (Yıldız, 2004: 135).

5- Şerif Mardin'in 1973 tarihli "Center Periphery Relations: A Key To Turkish Politics" makalesi, bu konu ekseninde yazılmış çığır açıcı makalelerden birisi olmakla beraber, bu yazı dâhilinde başvurulan dönemselleştirmeye bağlı olarak, odağın dağılması adına çalışmanın dışında bırakılmıştır. Mardin'in bu çalışma kapsamında hatırlanması gereken argümanı ise, Kemalist ideolojinin, merkez ve çevre arasında konumlanan dini referanslara ikamet etme gayesidir (Mardin, 1973: 172).

6- Vurgular Yıldız'a ait.

nüfus sayımlarında Müslüman, Hıristiyan, Yahudi nüfus, dinsizler ve “diğerleri” kategorilerinin yanı sıra, Hıristiyanların da kendi içlerinde Katolik, Ortodoks, Protestan, Gregoryan diye gruplandırılmasına özen gösterilirken, Müslümanların kati suretle Sünni ve Alevi ayrımına tabii tutulmaması bu durumun göstergerlerinden birisidir. Bu bağlamda bir diğer dikkate değer örnek ise, Devlet İstatistik Müdürü’nün, nüfus sayım memurlarına, tüm Müslümanları “Sünni, Şafi, Alevi vb. mezhep ve tarikat farkı belirtmeden” Müslüman olarak kaydetmelerini açıkça bildirdiği 12 Ekim 1940 tarihli radyo konuşmasıdır.<sup>7</sup> Alevi topluluğu istatistikî açıdan görünmez ve kavranamaz kılma çabası olarak değerlendirilebilecek bu tutum, Türk devletinin kararlı tek din, tek ulus anlayışının “kapsayıcılık” iddiasının sınırlarına işaret etmektedir. Bu anlamda, resmi tarih yazımı içinde neredeyse hiç yer bulamayan Aleviliğin, heterodoks ve tabu niteliğiyle, Türk siyasi sisteminin işleyişinin çözümlenmesinde adeta bir prizma işlevi gördüğü gözleminin hakkını vermek gerekiyor (Massicard, 2007: 17-29). Dolayısıyla din, Cumhuriyet’in kendi üstünlüğünü ve bütünlüğünü tanımlamak için simgesel ve fiziksel yıkımını kaçınılmaz bulduğu ötekiliklerin önceliğini belirleyen başlıca olgu olarak karşımıza çıkmakta.<sup>8</sup>

### Tedip Harekâtlarından Raporlara Osmanlı’dan Devralınan Miras

Cumhuriyet rejimi ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sınırları net bir kopuşun olmadığı tespitinin, iktidarın Alevilerle kurduğu ilişki bağlamında da geçerli olduğunu yazının başlarında belirtmiştik. Bu doğrultuda Cumhuriyet’in ilk yıllarıyla ilgili tartışmayı genişletmeden önce, Osmanlı tarihinde Aleviliğin konumuna dair kapsamlı bir bakış sunması açısından Elise Massicard’ın çalışmasından faydalanılabilir. Massicard, Osmanlı İmparatorluğu’nda milletsiz bir cemaat olarak betimlediği Kızılbaşların<sup>9</sup>, İranlı düşmanın uzantısı olan bir iç tehdit olarak algılandığı ve bu sebeple güvenilir addedildiklerini kaydeder. Sünniliğin, Osmanlı sara-

7- Osmanlı’nın son dönemlerinde (örneğin 1891 sayımı) Dersim’deki nüfus bilgileri “Kızılbaş” nüfusunu da tespit etmiş görünüyor. Dolayısıyla, Osmanlı dönemi sayımlarının Cumhuriyet döneminden farklılaştığı söylenebilir. Cumhuriyet döneminde, Dersimlilerin çoğunlukla Kızılbaş oldukları yönündeki tespitin pek çok resmi belgede yer alması, Dersim’e özgü bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Bu tarz bir “özeni” gerektiren şey, bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

8- François Bayart, bu tarz yıkımların “kendi”nin inşasına içkin olduğunu belirtir (1999: 146).

9- Osmanlı İmparatorluğu’na ait belgelerde ve kimi Kemalist ideologların çalışmalarında sıkça karşılaştığımız Kızılbaş kelimesi, gönderme yapılan metinlere sadık kalınarak aynı biçimde kullanılmıştır. Bu yazı bağlamında geliştirilen argümanların tutarlılığını zedelemeyeceği düşünülerek tercih edilen bu kullanım, Kızılbaşlık ve Alevilik arasındaki nüansları yadsımdan ziyade ortaklaştığı noktalar üzerinden sonuca ulaşabilmek adına tercih edilmiştir.



yının ideolojisinin merkezi unsuru olarak öne çıkışı ise, devletin istikrarını bozabilecek dini cemaatlerin çoğunluğunun heterodoks yapısına ve başlıca tehdit unsuru olan Safevilerin Şii oluşuna bağlı olarak, XVI. yüzyıl gibi yakın bir tarihte olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın Şeyhülislam yönetiminde katı bir ulema hiyerarşisini kurumsallaştırması ve ödünsüz bir Sünniliğe yönelmesiyle beraber, Kızılbaş cemaat kolektif biçimde aforoz edilmiş; üzerlerinde uygulanacak baskı meşrulaştırılmıştır. Karizmatik bir önderden, dış destekten ve gerektiğinde sığınabilecekleri bir topraktan yoksun kalan Anadolu Kızılbaşlarının baskı mekanizmalarına direnemedikleri noktada, devletle uyum içerisinde yaşayabilmelerini sağlayan en önemli nedenlerden biriye, bazılarının Bektaşiliğe bağlanması/sığınması olmuştur. Massicard'ın tespitine göre, iktidarla ilişkileri varsayımsal bir "Kızılbaş statüsü"nden ziyade, toprak mülkiyeti sistemine ve iskân siyasetlerine bağımlıymiş gibi görünen Kızılbaşlar, dinsel iktidarın meşrulaştırılması biçimleri içinde yeni bir rol edindikleri Tanzimat dönemi ve Kemalist modernleşmenin yükselişe geçtiği başlangıç yıllarında, rızası alınması gereken bir cemaat olarak görülmeye başlanmış ve hegemonya kurma araçlarının ilksel kullanımlarına maruz bırakılmışlardır. Bu anlamda Sultan II. Abdülhamit'in heterodoksları devletin diniyle bütünleştirme amacıyla, Alevi köylerine cami inşası ve imam tayinini desteklenmesi, Cumhuriyet'in devraldığı politik miraslardan birisi olarak ayrıca önemlidir (Massicard, 2007: 31-41).

Osmanlı iktidarının son dönem aktörlerinden Jön Türkler ise Tanzimat ve modernleşme döneminde kelimenin tam anlamıyla asimilasyona maruz bırakılan Kızılbaşlarla kurdukları ilişkileri Bektaşilerle sınırlamış; bir anlamda Bektaşileri Kızılbaşların ehlileştirilmesi için kullanmışlardır. Baskı politikalarının rıza almakta etkisiz olduğunun hakkını vermiş görülen iktidarın bir sonraki hamlesiyse, muhatabını tanıma çabasıyla Anadolu'ya raportörler göndermek olmuştur. Bu raportörlerden birisi, İttihat ve Terakki'nin Alevi-Bektaşî çalışmasını yürüten Baha Sait Bey<sup>10</sup>, kendisinden sonra yürütülecek ideolojik çalışmaların temellerini atmış isimlerden birisidir. Baha Sait Bey'in izleri ardılarında sürülebilecek can alıcı iddiaları arasında en önemlisi kuşkusuz Alevi-Bektaşî kültürünün Arap kültürüne karşı öz-Türk inancını temsil ettiğiidir. Yazar, Arap uluslararası ülküsü ve Türk'ün ulusal ülküsü arasındaki uzlaşmazlığın, "ulusal uyanışı sızla yaratmak isteyen" Âşıklar, Babailer ve nihayetinde Bektaşiler nezdin-

10- Ziya Gökalp'in "içtimai bünyesinde, kültür sahasında yapabilecekleri inkılapları" ancak ve ancak "Türk cemiyetinin morfolojik ve fizyolojik yapısını tanımakla" mümkün olacağını ifade ettiği konuşmasının ardından Baha Sait Bey Kızılbaş ve Alevileri incelemek üzere, Mehmet Tahir (Olgun) ve Hasan Fehmi Hoca Ahileri incelemek üzere, Esat Uras Bey ise Ermenileri incelemek üzere Parti Umumi Merkezi tarafından görevlendirilmiştir (Birdoğan, 1995: 7-8).

de açıkça görülebileceğini aktarır. Dili Farsça olan Mesnevi'nin, Alevi olmasına rağmen Türk'e zevk vermemesinin altını çizen Baha Sait Bey, Alevi ibadetlerinin dili gibi bir soruna dair öncü yorumlardan birisinin de sahibidir. Ulusal özgürlüğün ancak ve ancak Alevi tekkelerinde bulunabileceğini iddia eden Sait, bu iddiayı tarihselleştirerek açıklar: "En töreci, en arı Türkler, Türkmenler, Yörükler ve sonunda en zeki, en aydın Türkler özgürlüğü tadacak bir ocak aradıklarında Alevi tekkelerine girmişlerdir". Baha Sait Bey'in raporu, Aleviliği milli bünyenin özgün bileşenlerinden birisi kılmak için kaleme alınmış suni bir denemenin ürünüdür esasında. Öyle ki, Türk Alevi zümrelerinin en birincil vazifesi milli hazineleri -dili, soyu, kanı- korumak olarak karşımıza çıkar. İftiraya maruz kalmasına rağmen örtünmeyen Kızılbaş kadını, bu raporlar özelinde, Kemalist ideolojinin kadın ülküsünün ihtiyaç duyduğu mittir adeta. Baha Sait Bey, gözlemlerinden yola çıkarak Aleviliği, Türklüğü İslam kisvesi altında korumak adına sığınılan bir liman olarak konumlandırmakta bir sakınca görmez. Tam da bu sebepten, Baha Sait Bey için "tören ve yaşam yolu Oğuz töresi, çadırı Şaman Türk çadırının tıpkısı" olan Anadolu Türk Alevilerini, Kızılbaş ve Bektaşiler'in özelliklerini Ali'ye ve İmamlara bağlamak hatadır. En nihayetinde, son bir hamleyle Osmanlı'yla hesaplaşmasını da tamamlamayıp çemberi kapayan Baha Sait Bey için Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'in karşısında manen mağlup olmak bir yana "kurulu bir imparatorluğun temelini bin nefes ile çürüten" bir efsanedir (aktaran Birdoğan, 1995: 19-24). Sultan Selim ve Şah İsmail arasındaki savaş, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden Kızılbaş/Alevi mirasının önemli dış dinamiklerinden birisi olmasına rağmen, Baha Sait Bey'in bu mücadele alanını ter-sinden ibret alınması gereken bir örnek olarak kullanması hayli ilginçtir. Çünkü bu tarz, içsel çelişkilere rağmen, kısa vadeli kazanımlar için pragmatik ödünler verilmekten sakınılmayacağını göstermektedir. Bu aşamada, iki dönem arasında bir köprüyü temsil eden, İttihat ve Terakki geleneğinin baş aktörü olan Jön Türklerin, Osmanlı döneminde benimsedikleri görüşün (Müslüman tebaayı asli unsur olarak değerlendiren görüş), Kemalist ulusçuluk tarafından devralındığını hatırlamakta fayda var (Yıldız, 2004: 127). Baha Sait Bey ve takipçilerinin çalışmalarında sıkça göreceğimiz çeşitli Kızılbaşlık/Alevilik tanımlarının içeriğine dair bir çerçeve ise bir sonraki paragrafta özetlenmiştir.

Kuralsal bir birlikten yoksun Alevi inancı, kutsal sayılan aileler içinde nesilden nesile sözle aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Köken olarak içten evlenmeci (endogami) olan, Bâtını nitelikli Alevilik, Osmanlılara muhalefeti sebebiyle XVI. yüzyılda ulaşımın güç olduğu dağlık ve kırsal bölgelere göçe zorunlu bırakılarak, mekânsal ve coğrafi bakımdan marjinalliğe itilmiştir. Bodrogi, Aleviler tarafından kendi özgül tarihleri dâhilinde kabul görmüş, birbirinden çok kopuk olmayan iki ana tasarımdan söz eder. Bunlardan ilki, Devlet İstatistik Müdürü'nün çağrısına kulak vermiş "ger-

çek şeriat” ve “hakiki İslam” olan Alevilik tasarımı, bir diğeryse ümmetçiliği gerisinde bırakmayı isteyen modern devletin kamusal alana enjekte etmekte başarısız olduğu “Türk İslam”ı olarak Alevilik<sup>11</sup> tasarımıdır (Bodrogi, 1996: 52-58). Resmi ideoloji ile farklı biçimlerde olsa da uyulaşım içinde görünen bu tasarımların hizmet ettiği amaçlara dair şüphelere yanıt ise çok partili rejime geçildiği yıllarda karşımıza çıkacak olan Eşref Edip Fergan’dan gelir. Fergan; Alevileri, “Anadolu’nun en cahil, en uydurmacılara inanan topluluğun biçareleri” ve “akla, irfana hatta insana yakışmayacak inançlar”la kuşatılmış “hayvan seviyesine indirilmiş bedbahtlar” olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla nihai amaç Alevileri Sünni “derecesine yükseltilmesi” aracılığıyla birliğin sağlanmasıdır (Fergan’dan aktaran Bilici, 2003: 76). İlerleyen bölümlerde raporlar nezdinde zengin bir menü sunacak olan bu kafası karışık yorumlar -bugünlerde sıkça rastladığımız kafası karışık Alevilerle bağı olduğu aşikâr-, bir yandan Aleviliği Türklüğün özü kabul ederken, bir yandan da ötekileştirerek, Kemalizmin belli anlamlarda varlığını ve sürekliliğini borçlu olduğu muğlaklıkların Alevilik meselesi odağında görebileceğimiz örneklerini sunar.

Laik Cumhuriyet ve Alevilik ekseninde değinilmesi gereken bir diğer konu ise şüphesiz Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Aleviliği temsil et(me)me halidir. 1924 Anayasası’nın 88. Maddesi<sup>12</sup> hakkında sürdürülen tartışmalara cevaben *öz vatandaşı*nı “Müslüman, Hanefiyyül mezhep, Türkçe konuşur bir zat” olarak tanımlayan Celal Nuri Bey’in sesine (Aktaran Yıldız, 2004: 301) ve Milli Şef’in “Türk vatanı içinde Türk olmayanları behemehâl Türk yapmak” şiarına (Aktaran Yıldız, 2004:155) kayıtsız kalmayan Diyanet İşleri Başkanlığı, modern Türk devletinin *makbul vatandaşı*nı<sup>13</sup> eğitmek adına üzerine düşeni yapmıştır. Faruk Bilici, 10 Nisan 1928’e kadar devletin resmi dini olma statüsündeki İslam’ın temsilcisi olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, Aleviliği ehlileştirmek adına benimsediği tavırları şöyle sıralar:

- 
- 11- Türk İslamı olarak Alevi tasarımın en açık ifadesi ise İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’ndan alıntılanabilir: “Milliyet sosyolojisi bakımından Sünnilik, Müslümanlaştırılarak az çok Arap gelenekleriyle özleşen Türk öbekleri demektir. Aynı bakımdan Alevilik ise İslamlaşırken kendi geleneklerini kaybetmeyen, tersine bu gelenekleri dinsel inançlara ve törenlere dek sızdıran Türk öbekleri demektir” (1950: 137).
- 12- 1924 Anayasası’nın adı geçen maddesi “Türkiye’de din ve ırk ayırdedilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese ‘Türk’ denir”dir.
- 13- Fusun Üstel’in çalışmalarında rastladığımız “makbul vatandaş”ın tarifi, kurucu ideolojinin halk tahayyülüne ve vatandaşlık inşasına dair ufuk açıcı bir katkıdır. Üstel’in çalışmaları, Kemalist ideolojinin medeni yurttaş profilinin ‘yurttaş’ cephesiyle ilgili temel özelliğinin makbul yurttaş sivil değil militan olarak tanımlanması olduğunu vurgulamaktadır. Söz konusu militan yurttaş profili, yurtseverlik, hak ve vazife sistematığı ve tehdit/tehlike algısının belirleyiciliği ekseninde şekillenmektedir (Üstel, 2008: 323).

- i. Aleviliği “Allah, kitap, resul, millet, devlet, vatan, bayrak” birliği içinde bir “altkültür”, bir folklor olarak görmek suretiyle, onu teolojik anlamda söz sahibi olmasını engellemek.
- ii. Aleviliği bir tarikat veya mezhep olarak görmeyi yeğlemekte, böylece Diyanet’in tarikat ve mezhepler üstü yapısını ileriye sürerek Aleviliğin orada herhangi bir şekilde temsil edilmesinin önüne geçebilmek.
- iii. Aleviliğin ateistler, materyalistler, Marksistler, Hristiyanlar veya Yahudiler tarafından kullanıldığını ileriye sürerek kendince Alevilerin iyisini kötüsünden ayırma gibi bir hakemlik içine girmek (2003: 76).

Kimi araştırmacılar nezdinde Alevilerin kamusal alanda ve toplum nazarında mevcudiyetlerinin teminatı olan Kemalist reformlar, bu üç madde bağlamında değerlendirildiğinde ortaya çıkan tablo, tarihsel bir kurtuluş momentine ait olmaktan hayli uzaktır. Karşı karşıya olduğumuz durum daha ziyade, o güne kadar dolaylı olarak tektipleştirmeye direniş olanağı sağlayan izole yaşantının yerini alan kamusalığın, bedel olarak asimilasyonu şart koyduğu gerçeğidir. Bütünsel olarak bakıldığında, şeriatın kaldırılması ve genel din özgürlüğünün ilanıyla, Alevilerin gözündeki düşmanca görünümünü yitirmeye başlayan iktidarın, müstakbel Türk kimliğinin üstünlüğünü ve bütünlüğünü ortaya çıkarmak ve belki güçlendirmek için zaman zaman kendi saffarında gördüğü, zaman zaman ise alenen öteki konumuna ittiği Alevi kimliğini, simgesel ve fiziksel bozulmaya tabii tutmaktan geri durmadığını görürüz.

### “Rapor Dönemi”nin Uzantıları ve Hasan Reşit Tankut

Genç Cumhuriyet’in Kızılbaşlık/Alevilik bağlamında vasisi olduğu esas mesele, Dersim olmuştur. Her ne kadar Dersim bölgesi ile Osmanlı arasındaki uzlaşmazlıkların sebebi temelde Massicard’ın tespitini doğrulayacak biçimde mülkiyet sistemi ve iskân siyasetlerinin doğrudan bir sonucu olarak görülse de, her iki devlet de meselenin çözümünü etnik ve dinsel farklılıkların homojenize edilmesinde ve asimilasyonda bulmuştur. Ertuğrul Danık’ın bu amaca hizmet ettiğini tespit ettiği ilk tedip harekâtı 1865 yılında *Erzincan Ordu Müşiri* tarafından yürütülmüş ve harekâtın amacı, “gerek ekonomik çıkarları açısından ve gerekse siyasal gelecek açısından, tüm Doğu Anadolu Kürt aşiretlerine gözdağı vermek” olarak ifade edilmiştir. Bölgedeki Kürt ve Zaza kimliği, bundan sonra uygulanan politikaların niteliği üzerinde ciddi bir belirleyen olmuştur. 1865 ardından periyodik olarak yinelenen tedip harekâtlarıyla bir sonuca varamayan iktidar, daha fazla bilgi edinmek adına çözümünü “resmi raporlar” dönemini açmakta bulmuştur. Hasan Reşit Tankut’un 30 Kasım 1938 tarihli *Etno-politik Raporun*’nda belirttiği gibi, sorun “ekalliyetlerin [*azınlıkların*] etnoloji bakımından hâl ve mazileri, sosyal gövde içinde muhafaza etmek-

leri dil, din, adet ve ahlak mevzuları, dokunulmamış ve kendi hallerinde kılabilmiş olmaları”ydı. Bu sorunun olası sonuçlarından sakınabilmek içinse, “bir casus, bir kundakçı, bir suikastçi[nin] etno-politik bakımından ve bir zümrenin hoşnutsuzluğu, mukavemeti, nümayişi, isyanı, ihtilali; demografi gözüyle tetkik ve mütalaa edilmesi” maksadıyla kaleme alınan raporlara ihtiyaç vardı (Tankut’tan aktaran Bayrak, 1994: 211-212). Bu anlamda resmi raporlar döneminde karşımıza çıkan iki örneğe bakmak, sıkça yinelenen “çözüm” önerilerinin yerleşikliğine dair bir çerçeveye sunabilir. Bunlardan ilki “4. Ordu Komutanı” Müşir Zeki Paşa’nın 1896 tarihli raporu olup “genel bir tedip harekâtını” önerirken, Şakir Paşa’nın 1897 tarihli raporu ise sadece suçluların cezalandırılmasını isteyerek önlemler alınmasını önermektedir. Alınacak önlemler arasında; okullar açılması, Nakşibendî Tekkelerinin kurulması, olaylara karışan ağalar veya reislerin yakalanıp sürgüne gönderilmesine de rastlanmaktadır (Danık, 1997: 46-47). Danık’ın aktarımına bağlı kalarak, Şakir Paşa’nın kendi cümlelerine bakacak olursak, iki aşamada yapılması gerekenler şunlardır:

Evvla İhtiyacı Umuminin bertaraf edilmesi ve zamanında takibatı kanuniyetin icrayı hükmedebilmesine mani ve hail [*engel*] olan menaatı mevkiyeyi ortadan kaldırmak

İkinci mertebede cehaleti Umumiyyetin izalesi [*yok edilmesi*], itikadı batılanın tashihi [*düzeltilmesi*], mekatibi iptidaiyelerinin küşadı [*ilkokulların açılması*], Nakşibendî tekkelerinin açılması lazımdır (1997: 47).

1906 tarihli Celal Bey raporu ise, bir kısım Alevi Kürt/Zaza aşiretleri, Türk ve Sünni olarak nitelendirmek suretiyle, Cumhuriyet tarihinde yinelenen bir motif olarak karşımıza çıkan inkâr politikalarının ilk örneğini sunar (Danık, 1997: 47). Otuz sene sonrasına dair kehanet ise, II. Meşrutiyet’e (1908) zamanında Dersimlilerin affedilmesine karşı çıkan Şakir Paşa’ya aittir:

Şekavetin [*haydutluğun*] sebebi önce fakirliktir, sonra suçların takipsiz kalmasıdır ve halkın batıl inançlara bağlılığıdır. Kanunları hâkim kılalım, işi yumuşaktan tatalım, eğer ağalar ıslahata karşı mukavemet ederlerse yıldırım gibi *beyinlerine inelim*, birliklerini dağıtalım (Şakir Paşa’dan aktaran Danık, 1997: 48).

Bütün bu çabalara, uyarılara ve nihayet ‘38’e rağmen, iktidar nazarında Alevilere, Aleviliğe ve Dersim’e dair sır perdesinin aralandığını söylemek güç. Bu sır perdesini aralamaya çalışan bir diğer isim, Kürt-Alevi bir aile tarafından yetiştirilen ve bir yetim olduğu rivayet edilen etno-politik

araştırmaları ile gündeme gelmiş Hasan Reşit Tankut'tur<sup>14</sup>. Tankut'un kronolojik olarak daha geç bir dönemde kaleme aldığı, *Cumhuriyet Halk Partisi'ne Aleviler Hakkında Verilen Rapor'u* (1949), Alevilerin tek parti ideolojisi tarafından algılanma biçimleriyle ilgili net bir tablo sunması sebebiyle, diğer çalışmaları arasında önceliği hak ediyor. Tankut'un Alevileri; Cumhuriyet Halk Partisi'ni, ibadethanelerini kapattığı, ibadet ritüellerini yer altına ittiği ve seyitlerin nüfuzunu kırmaya çalıştığı için kınarken beri yandan hilafeti, medreseleri kaldırdığı ve laikliği benimsediği için sevmektedirler. Bu tarz, yer yer ölçsüz karşıtlıklarla ilerleyen Tankut, devletçiliğin Alevilerde –Alevi inanisında– içgüdüsel olarak var olduğunu belirtirken, Aleviliğe özgü devletçilik anlayışının bir çeşit “tekke sosyalizmi” olduğu gerçeğine karşı okuyucusunu uyarır. Dolayısıyla, komünistliğin kolayca sirayet edebileceği bu topluluğa kuşkuyla yaklaşmak olağandır (Tankut'tan aktaran Bayrak, 1994: 298).

Tankut'un 1932 tarihli *Zazalar Hakkında Sosyolojik Tetkikler* aslı eseri ise, Dersim ve yöresinin etnokültürel yapısına dair kapsamlı bir çalışma olması ve şimdye kadar sürdürülen tartışmalara dair somut bir çerçeve sunması sebebiyle detaylı bir okumayı hak etmektedir. Bu tarz bir çalışma yapmasının nedenini “Zaza dediğimiz küçük cemaati tanımak yolunda başka ulusların harcamış olduğu ilmi kıymet ve önem karşısında hürmet etmek biraz da utanmak” ödevi ile açıklayan Tankut, Zazaların yaşadığı coğrafyayı “şairane” bir aşkla tasvir ettiği ilk bölümlerinde Bingöl'ün dağlık alanlarını “yüce Asya yaylalarının küçük numunesi” olarak betimleyerek “öz-Türkler” meselini/masalını sezdirmektedir.<sup>15</sup> Zazaları “sosyolojik olarak” sınıflandırmak adına mezhep ayrımlarını da dikkate alan Tankut'un titiz çalışması, Şafii ve Alevi Zazaların yanı sıra “ne olduğunu bilmeyen Zaza” kategorisine de yer verir. Tankut'un, yalan söyleme ve aldatma kusurunu maharet sandıkları için davranış kalıbı haline getirdiklerini gözlemlediği Zazalar, kamusal hayatta “asil bir Turanlı durgunluğu ve sessizliği” göstermektedir. Örneğin, siyasal ayaklanmalara ve toplu kıyımlara cüret eden Zazalar, Şeyh Sait isyanında (Sünni Zazalar) ve Koçgiri İsyanında (Alevi Zazalar) kendilerini göstermişlerdir. Bu örneklerde Zazaların iki mezhebine eşit mesafede durmaya çalışır görünen Tankut'un Alevi zümrelere dair çelişkili ve tutarsız tavrı ve çalışmalarını hizmetine sunduğu nihai amaç, Kürtlük

14- Martin van Bruinessen'in “Aslını İnkâr Eden Haramzadedir” adlı makalesinde karşımıza çıkan bu iddia Ertuğrul Danık tarafından da benimsenmiş görünmektedir; ancak Tankut'un biyografilerinde bu ayrıntıya rastlanmamaktadır.

15- İzzettin Çalışların yayına hazırladığı *Dersim Raporu*'nda da bu iddialara rastlamaktayız. Dersim halkı Horasan'dan geldiklerini söylemektedirler mesela (2010: 41); Kalman aşiretinin, Orta Asya'dan Anadolu'ya geçen Türk boylarının tortusu (2010: 47) olmasında şaşılacak bir şey yoktur dolayısıyla. Sonuç olarak Zazalar, Orta Asya'dan gelen Türkmen çocukları olarak karşımızdadır (2010: 55).

meselesinin devreye girmesiyle daha açık bir hâl alır. Şöyle ki, “Alevi Zaza, Kürtçe yani Kırmançça’dan uzak kalmayı hala tercih etmektedir” ve “Alevi Zazaların ilahileri, naatleri, methiyeleri Türkçedir”. Ne olursa olsun bugün için hiçbir Türk olmayan ve kalben Türklüğe yabancı sinsi düşman ve Türklükten uzak olan Zazalar “ırkan Türk ve ismen de Türkçe manasi ile ‘Ker’ diler. *İddia ettikleri gibi* Ortaçağ’da kökleri Horasan’a ve daha evveleri de klasik Arya vatanına dayanmaktadır”. Bundan sonraki analizlerini “ibadet dili Türkçe olan” Dersim bölgesi<sup>16</sup> ve özellikle Alevi cemaati üzerine yoğunlaştıran Tankut, sayfalar boyunca eski Türk dinleri olan Şamanizm ve Zend-avesta ritüelleri ile Dersim Aleviliği arasındaki benzerlikleri sıralar. Bunlar arasında en göze çarpanlar Sümerler gibi güneşe tapılıyor olması, Tanrıya “mecbur kalmadıkça Allah, Rap, Hüda” demeyip “Homay” demeleri, kadınlı erkekli içkili ayinler ve nihayetinde “Allahlaşmış ruhlarıyla görüşen Şaman kâhinleriyle” benzeşen Seyyid’ler bu ortaklıkların yalnızca bir kaçıdır (Tankut’tan aktaran Bayrak, 1994: 410-430).<sup>17</sup>

Bu örnekleri detaylandırmak suretiyle ilerleyen Tankut, Dersim bölgesine özgü Alevi kültürün Türklerin esas dini olan Şamanizm olduğunu, soru kipiinde sunar okuyucusuna. Tankut’un çalışmasının özgün yanlarından birisi, kuşkusuz kendisinden önce ve hatta takipçisi olan pek çok isimden farklılaşarak, Aleviliği “İslam’ın bir mezhebi veyahut bir tarikatı sayanlar”ın, yanıldıklarını iddia etmesidir. Aleviliğin Müslümanlık olmadığı gibi Şiilikle de kıyaslanmaması gerektiğini belirten Tankut, şöyle devam eder: Zorla Müslüman edilmiş Ermeniler “Müslümanlık karşısında cephe tutmaları hem dinlerinin emri hem menfaatlarının icabı” olan Alevilerin içinde “kin ve fesada dayanır bir yol açmaya muvaffak olmuşlardır”.<sup>18</sup> “Ardı arkası gelmiyen kovalama ve baskın yüzünden dinlerine ve kinlerine sınımsız

16- Benzer iddialar için bir kez daha *Dersim Raporu*’na dönebiliriz; Zazaların erkek ve kadın isimlerinde Ağa, Suvan, Gulsima gibi öz Türkçe isimlere rastlamamız tesadüf olamayacağı gibi, Alevi Zazaların mezhep ve ibadet dillerinin Türkçe olması kökenler sorununu netleştirmektedir (İsimsiz, 2010: 52). Bir diğer paralellik ise Ermeni meselesinde kendisini gösterir; *Dersim Raporu*’nda da Dersim’in bir zamanlar Ermenistan sınırlarında olduğunun altı çizilmektedir (İsimsiz, 2010: 50).

17- Bu noktada, Yektan Türkyılmaz’ın Dersim özelinde akılda tutulması gereken vurgusunu hatırlamakta fayda var: “Dersim’i kimine göre tehlikeli, tehditkâr kimine göre de çekici kılan aslında tam da bu durumdu, yani Ortodoks herhangi bir kalıba koyulmuyor olması” (2010).

18- Yektan Türkyılmaz, aynı söyleşisinde, bir takım Ermeni araştırmacıların da Dersim Kızılbaşlarının aslen Ermeni oldukları söyleminde ısrar ettiklerini belirtir. Osmanlı devletinin son dönemlerindeki Protestan misyonerlerin çalışmalarına da değinen Türkyılmaz, iki kanadın da Dersim kimlik ve inancını olması gereken dışında bir şey olduğuna inanmak suretiyle benzeştiğini kaydeder (2010). Bölgede Protestan misyonerler, devlet ve etnik kimlik tartışmaları için Hans-Lukas Kieser’in *İskalanmış Barış* (2005) çalışmasına bakılabilir.



bağlanmış ve bu suretle Türklükten tamamıyla ayrılmış” olan Dersimli Aleviler, bir yandan “kahraman ve ihtilalci ruhlar” ile gezerken, diğer yandan “esasî aşk ve teslimiyet olan dinleri” sebebiyle “uymağa ve uysal olmaya mecburdur”. “İnsana, eşyaya, saza, söze ve içkiye tapan” Dersimlilerin vatanseverliği “Sivas Aleviliği’nden ileri gidememektedir”. Tankut’un bu tartışmaları ve açıklamaları sürdürürken, Alevileri bir tehdit unsuru haline dönüştürme gayesindeki iç tehdide -Kürtlük-, dış tehdit olarak görülen Ermeniliği eklemesi hayli manidardır. “Kendilerini felaketten felakete sürükleyen uydurma milliyetleri” ile “zavallı Ermeniler”, “Türklüğü parçalamakla uğraşan yabancı kuvvetlerin önüne düşerek Zazalığın göbeğine ve Dersim dağlarının karanlık derelerine sokulmaktan çekinmezler”. Tankut nezdinde bu meselede akıldan çıkarılmaması gereken hakikat ise, Alevilere karşı temkinli olunması gereken dış mihrakı alenen işaret etmektedir: “Ermeni’nin Alevi’nin en yakın dostu”dur.<sup>19</sup> Dahası, “Türkçe veya Arapça konuşan bu Kızılbaşlar’ın günün birinde kıpkızıl Fransız kesilmeyeceğini kimse iddia edemez”<sup>20</sup> (Tankut’tan aktaran Bayrak, 1994: 440-473).

Tankut’un eserinin son bölümü ise sertliği ve ölçüsüzlüğüyle sansasyonel bir muhtevaya sahiptir. Kendisinin tanık olmadığını ısrarla belirttiği “Kur’anı tepeleme ve üzerine oturma hürmetsizliği”ni ele alan Tankut, “kara görgüsüzlüğün çirkin bir görünüşü” olan bu hareketi ehemmiyetle kaydetmesinin sebebini, bir hakikati aydınlatma arzusuyla açıklar. “Arap Müslümanlığının içinde Türk dilli bir Müslümanlık yaşatmak için Kur’anı öldürmek” kaçınılmazdı; “Kur’anı öldürmek için de onun ‘kelamullah’ olmadığını, ‘kadim’ olmadığını ileri sürmek ve Müslüman vicdanlılara varana kadar bütün Türkleri buna inandırmak lazımdı”. Tankut’u hürmetsizliğini kabul ettiği bu eylemi sahiplenme çabasına anlam vermek hayli güç görünmektedir zira hâlihazırda iyimsen bir yaklaşımın sebep olacağı naifliğin karşılık bulamayacağı Tankut tezleri bitmek bilmez. Metnin sonlarına doğru Cemül Cem bahsini açan Tankut, “işittiklerine inanmanın doğru olmadığını” belirttikten sonra, “kadın erkek bütün erenlerin sabaha kadar yiyip içtikleri dans ettikleri ve fena halde sarhoş olarak aşk ile haykırdıkları” bu ayinlerle ilgili dedikoduların -ki uzantıları günümüze mumsöndü olayı olarak gelmiştir- “gerçeğe ne denli yaklaştığını” kestirip atmanın doğru olmadığını belirtmektedir (Tankut’tan aktaran Bayrak, 1994: 478-489).

19- Türkyılmaz, Dersim’in 1915 soykırımı sırasında Ermenileri barındırmasının, iktidar odakları tarafından hiçbir zaman unutulmadığını ve bu durumun Dersim’in güvenilmezliğinin başlıca göstereni olarak kodlandığını belirtir. Türkyılmaz’ın bu bağlamda vurguladığı bir diğer husus ise Ermeni kırımının, Dersim için unutulmaz bir deneyim olduğu gerçeğidir. Dönemi yaşayan tanıkların anlatımı ve Dersim ağıtlarında sıkça rastladığımız göndermeler bunun en açık gösterenleridir (Türkyılmaz, 2010).

20- Bu alıntıda gözlemlenebileceği gibi Tankut için Kızılbaş, tehdit unsuru oluşturan Aleviden bahsedilirken başvurulan bir kavramdır.



27 Mayıs darbesi ardından bir kez daha etno-politik incelemesiyle gündeme gelen Tankut'un 24 Mart 1961 tarihli *Doğu ve Güneydoğu Bölgesi Üzerine Etno-Politik Bir İnceleme* başlıklı raporu, sorun teşkil eden unsurlara karşı önerdiği çözümler sebebiyle tek parti dönemi resmi ideolojinin devamı olarak yorumlanabilir. Ermeni-Alevi ilişkileriyle ilgili yargılarını kanıksamış görünen Tankut<sup>21</sup>, “dünkü Ermeni meselesi”nin bugün bir “Kürt meselesi olarak hortlamak üzere” olduğunun altını çizerek, “Erciyes'ten Tunceli yakınlarına kadar uzanan bir hattın güneye doğru elli kilometre derinliğinde bir yerleştirme bölgesi” saptandıktan sonra, “Kırmanç” bölgesi ile Zazalığın arasına “bölgeyi ikiye bölen Türk barajı” kurulmasını önermiştir. Bu barajın amacı, Tankut'un dilinin Türk fonetiğine uyduğunu söylediği, uygarlaşmaya eğilimli Dersimlinin Kürtleşmesini önlemektir (aktaran Bayrak, 1994: 219-229). Tankut bir önceki metnindeki tutarsızlıklarına sadık kalarak bir yandan Dersimlinin öz-Türk olduğunu belirtirken, öte yandan “zoraki iskânın imkânsızlığı” sebebiyle yeni politik arayışlara yönelmektedir. Tankut'un Türklük barajını Dersimlinin Kürtleşmesine mani olmak için istemesi, Aleviliği Kürtleştirme aracı ve bir tür sapkınlık olarak gören zihniyeti tersinden kurgulaması sebebiyle de ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Hasan Reşit Tankut'un ağır bir okumayla örneklendirilen argümanlarındaki çelişkileri, yazarın niyeti bağlamında okumanın geçerliliği şaibeli olmakla beraber, dil sürçmelerini anlamlandırmak adına spekülâtif bir okuma yapmak olası görünmektedir. Bölgenin etnik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, her ne kadar memleketini anlattığı *Maraş Yolları* (1944) adlı eserinde hiçbir izine rastlamasak da *-Atalar Ruhü ve Türk Ruhü* baş-

21- Tankut'un farklı eserlerinde tekrar tekrar kullandığı bir anektodu, Ermeni ve Alevi meseleleri arasında kurduğu ilişkinin açık bir resmini sunar: “Siyasal Bilgileri henüz bitirmiş ve Sivas vilayeti maiyetine verilmişim. Hafik ilçesinin bir Alevi köyünde geceledim. Ev sahibi bu plebisit meselesi dolayısıyla bana şunları söyledi:

*Aleviler'le Ermeniler arasındaki fark; soğan zarı kadardır. Ermeniler; Tanrıyı baba, oğul ve ruh olarak anar; biz bu üçlemeyi Allah, Muhammed, Ali biçiminde söyleriz.*

*Onların 12 havarisi vardır. Bizim 12 imamımız.*

*Namaz ve oruçların vakit ve şekli ve bayramlar her iki millette de aşağı yukarı aynıdır.*

*Onlar tek kadınla evlenir ve kadın boşamazlar, biz de öyle.”*

*Onlar sakal bıyık kestirmez, kıl düşürmezler, biz de öyle.*

*Onlar gusul etmez biz de öyle.*

*Onlar göğüslerinde haç çıkarmak yoluyla şahadet getirirler, biz açık avucumuzu bağrımıza basmak suretiyle.*

*Biz sonradan Hazreti Ali efendimize uyduğumuz için adımız Alevi oldu. Yoksa aramızda bir fark yoktur (akt. Bayrak, 1994: 218).*

lıklı bölümleri –, 1893 Elbistan doğumlu Tankut’un Kürt ve Alevi kültüründen soyut bir hayat sürmüş olması –dolayısıyla “sahiciliği” – gerçekdışı durmaktadır. Tankut’un ve dolayısıyla devletin koşulsuz güvenine hiçbir şekilde mazhar olamayan Aleviler, bu raporlar dâhilinde yer yer aşkî bir dille sunulmuş olmakla beraber, “İsviçre Alplerini çağrıştıran doğasıyla Dersim’i ve vahşi doğasının eseri olan isyankâr Dersim insanını” (Naşit Hakkı’dan aktaran Özkan, 2002: 157) vatan toprakları dâhilinde benimsemek mümkün olmamıştır. Devletin bekası adına farklılıklarına dair tüm emarelerin yok edilmesi kaçınılmaz olmuştur.

### Dersim ‘38

Dersim bana kendisini şöyle tanıttı:

Dersim’de;

Tabiat asiştir.

Tarih asiştir.

Görenek asiştir.

Dersimlinin vicdanı hurafelerin demir pençeleri içindedir.

Hande Özkan’ın, Naşit Hakkı’nın 1931 tarihli *Dersim ve Derebeyleri* kitabından alıntılıdığı bu bölüm, Tunceli Kanunu’na ve Dersim Harekâtı’na ramak kala, devletin onulmaz çıbanını<sup>22</sup> okuyucusuna bir kez daha hatırlatmaktadır. “Devletin bakışı karşısında [Dersimlilerin “gerçek” yüzünü] örtmekte olan ve açılarak/peçesi kaldırılarak ehlileştirilmesi gereken” Dersim’in kendine özgü coğrafyasına dair güzellemeler geride kalmış ve acil eylem planlarına geçiş kaçınılmaz olmuştur (Özkan, 2002: 159). Tankut’un metinlerinde de karşılaştığımız “Dersim’e bahşedilen Türklük”, Özkan’ın yerinde gözlemiyle, “Batı’daki ‘modern’ ve ‘uygar’ Türklerin aksine ‘doğu/dağ’ Türkleri kurgusuyla” resmedilmiş, “‘hayat tarzları’ geçmişte kalmış bir Türk geleneğinin kalıntıları olarak” sunulularak “sevecenlikle hor görülmüştür” (2002: 158). Dersimlinin isyankâr tabiatının geri kalmışlığı ile harmanlandığı metinler boyunca adım adım kanıksanan imha, 1930’lara ait *Jandarmanın Raporları*’nda ayak seslerini hissettirmiştir. Martin van Bruinessen’in aktardığı bu raporlarda devlet aklının Dersim Harekâtı’nı meşrulaştırmak amacıyla sığındığı iki ana tez açık biçimde ifade edilmiştir. Bunlardan ilki dil meselesi ile ilgilidir:

22- Dersim’e dair farklı zamanlarda hazırlanan raporların büyük bir kısmında karşımıza çıkan bu ve benzeri ifadeler, iktidarın kendi bünyesine katamadığı öğelere dair algısını gözler önüne sermektedir. Şakir Paşa’nın raporunda “maraz” olarak tarif edilen Dersim “sorunu” (İsimsiz, 2010: 164); Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey’in raporunda (İsimsiz, 2010: 231) Cumhuriyet rejimi için bir “çıban” olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkyılmaz bu durumu, Dersim meselesinin vatan bünyesinde “habis ur” olarak görülmesi şeklinde yorumlar; Dersim ve Dersimli net biçimde ötekileştirilmiştir (2010).

[Zaza Aleviler gelince] Bunlarda mezhep ve ibadet dili Türkçe'dir. Ayinlerde iştirak edenler Türkçe konuşmak mecburiyetindedir. Bu mecburiyettir ki Alevi Zazalık asırlardan beri ihmal edildiği halde Türklükten pek de uzaklaşmamış Dersim Alevileri arasında cevap istememek şartıyla Türkçe meram anlatmak mümkündür. Şayanı nazar ve esef olan nokta şudur ki 20-30 yaşından yukarı yaşlı her fertle Türk dili ile müteakabilen anlaşmak ve dertleşmek mümkün olduğu halde bunun [... (?)] Türk dili tamamen Zazalaşmakta ve halen 10 yaşından küçük çocuklarda ise Türk diline rastlamak imkânı kalmamaktadır. Bu netice Dersim Alevi Türklerinin de benliklerini kaybetmeye başladıklarına ve ihmal edilirse günün birinde Türk dili ile konuşana tesadüf edilemeyeceğine delildir (2008: 104).

Tankut'un 1960'lara geldiğinde dahi ibadet dillerinin Türkçe olması sebebiyle Türklüğe daha yakın olduklarını düşündüğü Dersimli zümrelerin "Türklüğü"ne itimat edilmediği bu pasajda açıkça kendini göstermektedir. Tankut'un raporları ve Jandarma raporları arasındaki uzlaşmaz tutumların gelecekteki yansımaları göz önüne alındığında "münhasıran laiklik ve devlet üzerinde temellenmiş ve önsel ilkelere dayalı bir doktrine bağlılığı katılmayan Kemalizm'in "doktriner reçetelere uygunluk problemini yoğun olarak yaşamadan, pragmatik bir gelişme çizgisini" benimsediği iddiası doğrulanmaktadır (Yıldız, 2002: 137). Bruinessen'in altını çizdiği ikinci tez ise doğrudan Alevi itikadı ile ilgilidir:

Aleviliğin en kötü ve tefrika değer cephesi Türklükle aralarında derin uçurumdur. Bu uçurum Kızılbaşlık itikatıdır. Kızılbaş, Sunni müslimi sevmez, bir kin besler, onun ezelden düşmanıdır. Sunileri rumi diye anar. Kızılbaş ilahi kuvvetin hamili bulunduğunu ve imamların Sunilerin elinde işkence ile öldüğüne itikat ederler. Bunun için sunilere düşmandır. Bu o kadar ileri gitmiştir ki Kızılbaş Türk ile sunni ve Kürt ile Kızılbaş kelimesini aynı telakki eder (2008: 105).

Tunceli Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1935 yılında, Mareşal Fevzi Çakmak, Jandarma Raporlarında sadakatle Meclise verdiği ilk Dersim Raporu'nda "bunların" "Alevilikten faydalanarak Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalıştıklarını" bildirmektedir (Rapordan aktaran Kalman, 1995: 141). Bu ilk raporda netleşmeye başladığını gördüğümüz çözüm önerileri meclise sunulan ikinci raporda açıkça ifade edilir. "Evvela koloni gibi dikkate alınması gereken" Dersim meselesinin çözüme ulaşması için öncelikle "Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli", sonrasında da "Öz Türk hukukuna tabii kılınmalıdır" (1995: 152). Devletin de "Kürt ile Kızılbaş kelimesini aynı telakki" ettiği döneme girilmiştir artık. Nihayet Ebedi Şef, 1936 tarihli Meclis açılış konuşmasında duruma dair şahsi kanaatini şöyle ifade eder:

Dâhilde bulunan iş bu yarayı, bu korkunç çibanı ortadan temizleyip koparmak ve kökünden kesmek işi her ne pahasına olursa olsun yapılmalıdır ve bu hususta en acil kararların alınması için hükümete tam ve geniş yetkiler verilmelidir.

Cumhuriyet tarihinde bir ilin idaresinin, diğer illerden farklı bir yönetimi öngörmesi anlamında özgül kanunlardan birisi olan Tunceli Kanunu, “koloni yönetimini getirerek, valiyi çok geniş yetkilerle donatarak TBMM ile eş düzeye getiren bir yasa” olup Mustafa Kemal’in açık beyanı ardından, 6 Ocak 1936’da kurulan IV. Umum Müfettişliği Başkanı Korgeneral Abdullah Alpdoğan tarafından son raddesine kadar uygulamaya konmuştur (Danık, 1997: 52-54). Alpdoğan genel müfettiş, vali, savcı, yargıç ve askeri komutan sıfatlarının hepsinin gereklerini “layıkıyla” yerine getirmiştir. Doktriner anlamda Afet İnan’ın verdiği desteğin yanı sıra pratik destekten de mahrum olmayan Mustafa Kemal’in diğer manevi kızı, Sabiha Gökçen “dünyanın ilk kadın savaş pilotu” olarak Dersim’i bombalamıştır. Dönemin gazetelerinde “isyanın” niteliği ve “başarıyla” bastırılmış olması sayfalar boyu anlatılmış, Türk ordusunun yılmaz neferlerine “‘38 Dersim Madalyası” bahşedilmiştir. O askerlerden biri olan Urfa Bircikli Abdullah Çiftçi içinse “Müslümanın Müslümanı vurduğu” o günler şöyledir:

Operasyonlar günlerce sürerdi. Köylere gittiğimizde köyün yetişkin erkekleri kaçardı. Sadece çocuklar ve kızlar kalırdı köylerde. Ambarlarını, ahırlarını ateşe veriyorduk. Sonra onların çocuklarını, kızlarını, kadınlarını hepsini ağır makinalı silahların önlerine verip öldürüyorduk. Kanları sel gibi akıyordu. Kimseyi dinlemiyorduk. (...) Çocuklar birbirlerine sarılırlardı. Candı, ne yaparsın. Sonra çığlıkları gökyüzüne yükselirdi. Kanları sel olup akardı. Hele o çığlıklar kulaklarımda, bir türlü gitmiyor (aktaran Kapmaz, 2007).

Şafii mezhebine mensup Kürtlerin de yoğun olarak kullanıldığı soykırımın, “Kemalist ulus inşa sürecinde ‘objektif Türklüğü’ gerçek kılabilmek amacıyla başvuru fiziki eliminasyona dayalı” bir “asimilasyon” aracı olması amaçlanmıştır (Yıldız, 2004: 264). Sonucun müspet olabilmesi için, imha politikalarıyla yetinilmeyerek, zorunlu göçlerin ve katliamların sonucunda yetim kalan kız çocuklarının asker ailelerin denetimine verilmesi uygun görülmüştür.<sup>23</sup> Her ne kadar Dersim’de yaşananları tüm boyutlarıyla bu me-

23- Nezahat Gündoğan’ın 2010 yapımı belgeseli “Dersimin Kayıp Kızları”, bu kız çocuklarından bazılarıyla yapılan görüşmelerden oluşmaktadır. Bu belgeselin yanı sıra Türkiye edebiyatında karşımıza çıkmaya başlayan Dersim ‘38 teması, geçmişle yüzleşmek adına dile ve anlatılara duyulan ihtiyacı örneklemede Sema Kaygusuz’un *Yüzümden Bir Yer* (2009) romanı ve Haydar Karataş’ın *Perperik-a Söe* (2010) adlı romanı bu anlamda dikkat çeken iki edebî eser. Olası eksikliklerine rağmen bu metinlerin bütünsel olarak işaret ettiği nokta, gerçekçi ve samimi bir yüzleşme için iletişime, hikâyelerin anlatılmasına ve dinlenmesine duyulan ihtiyacın önemi ve kaçınılmazlığıdır.

tinde ele almak mümkün görünmese de bölümü şu soruyla kapatmanın anlamlı olacağı kanısındayım. Osmanlı mirası olan, geçmişten özenle kaçınan genç Cumhuriyet'in ilk icraatlarından birisi olan bu katliamın mubah kılmadığı soru şu: Kemalizmin ülküsü olan cumhuriyet ve demokrasi idealinden hayli uzak İmparatorluk döneminde, sözlü ya da yazılı kaynaklara anılan benzer bir katliamın yaşanmamış olması neye delalettir?

### Bitirirken...

Zımnî Alevi “dostu” Hasan Reşit Tankut'un *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler* eserini bitirirken kaydettiği sonsöz kavlindeki kıssa, Alevi cemaatine dair tahayyüle içkin paranoyaya işaret eder. Şimdi de “iradelerini kaybedecek kadar içki ve esrar içtikleri halde sırrın kutluluğunu unutmayan Aleviler” vardır karşımızda.<sup>24</sup> Tankut'tan aynen aktarmak gerekirse:

Anlattıklarına göre padişahın biri tarikatın sırrını merak etmiş, aynı zamanda dostu ve kardeşi olan vezirini tarikate sokmuştur. Vezir öğrendiklerini anlatmayınca tabii gazaba uğramış ve boynunu vurulmuştur. Ondan sonra kendine güvenen birçok kahramanlar öğrendikten sonra söyleyeceklerine inanarak güvenerek tarikata girmişler, fakat hiçbiri bir sır ifşa edemediği için hep kellelerinden olmuşlar.

Hâlbuki padişah merakından ölecektir, çıldırmış gibidir. Sevgili oğlu haline acıyor ve babasına diyor ki:

*“sana benden yakın kimse olamaz ben öğrenir sana öğretirim”*  
Hâlbuki biçare padişah yavrusu Alevi olduktan sonra birdenbire değişmiştir. Sır vermek şöyle dursun Aleviliğin ismini bile anmıyor. Fakat padişahın hali de acınacak bir şekil almıştır. Hem babasını kurtarmak hem de kendi babasından kurtulmak için şöyle bir çare buluyor:

*“Babacığım, bu sırrı ben ölmeden söyleyemem. Hâlbuki sen nerede ise öleceksin; senin ölümüne sebep olmak bana ölmeden çok ağır gelir. İşi az zararlar düzeltmek için ben ölmeliyim. Tarikatın sırrını bir kâğıda yazar ağzıma alırım. Sen başımı vurduktan sonra ağzımdan kâğıdı alır okursun, sırrı kafam kesildikten sonra öğrenmiş olacağın için ne ben yeminime hiyanet etmiş olurum ne de sen merak için de kıvranır kalırsın.”*

24- Alevilik inanisında sırrın önemine dair, içerden anlatılan bir mesel için Dersimli halk ozanlarından Firik Dede'nin 2005 yılında yayınlanan *Sarrafa* albümündeki kaydına başvurulabilir (*Sarrafa* [DVD]/Etno Müzik).

Şehzadenin kafası kesilir. Fakat evlat katili baba kanlı ağzından çikardığı kağıtta ancak şu öldürücü beyitleri okuyabilir:

*Müşkül gam imiş aşkı nihan eylemek olmaz*

*Müşkül bu ki her yerde beyan eylemek olmaz*

*Ağzım ne ararsın beni bigâne mi sandın*

*Sır vermek olur sırrı ayan eylemek olmaz.*

*Bir ah ile kuyinde rakibi tepelerdim.*

*Amma n'edeyim Kabe'de kan eylemek olmaz* (1994: 490).

Farklı şekillerde ima ve tekrar edilen sırrın halesinin, iki devletin Alevilik özelinde yürüttüğü politikaları açıklama ve yahut anlama çabasının salahiyeti açısından yeterli olmasa da, en azından belli yargılara varılmasında ve infaz mekanizmalarının iktidar nezdinde meşrulaştırılmasında belirleyici olduğu aşikârdır. Her iki devlet de, vakıf olamadıkları sırları ve nüfuz edemedikleri doğaları sebebiyle bu heterodoks cemaatle kurdukları ilişkide baskı politikalarını benimsemekte zorlanmamışlardır. Dersim '38 özelinde açıkça görüldüğü üzere, “gidemediğin yer senin değildir” şiarıyla Anadolu’yu karış karış homojenize etme gayesinde ki Cumhuriyet, Kızılbaş cemaatin Osmanlı’dan devraldığı dağlık ve zorlu coğrafyaları zapt edebilmek adına asimilasyonla yetinmeyerek fiziki eliminasyona başvurmaktan, deyim yerindeyse bir soluk tereddüt etmemiştir. Bir şekilde süreklilik gösteren “direnme cesaretinin” de kaynağı olabilecek sırrın sebep olduğu paranoya, ilk yıllarından bugüne yürütülen politikaların meşrulaşmasına hizmet etmiştir. Nihayetinde Alevi cemaati içerisinde gün geçtikçe belirginleşen “Aleviliğin ne olduğu ile ilgili açmazlar”, bu paranoyanın sebep olduğu politikaların kısmi başarısı olarak değerlendirilebilir. Örnek vermek gerekirse, Kurtuluş Savaşı yıllarından günümüze, hâlihazırda destekçisi mevcut “Doğu Anadolu Alevilerinin Mustafa Kemal’i, Ali’nin ve Hacı Bektaş’ın *don değiştirmesi* olarak kabul ettikleri” iddiasının “tarihdışılığı” ve “saptanamazlığı” kabul görmüş olmakla beraber uygulanan asimilasyon ve baskı politikalarının asgari bir başarıya ulaştığının göstergesidir (Bruinessen, 2008: 102). Massicard’ın altını çizdiği bir başka örnekse Köy Enstitülerinin kadri bilinen isimlerinden Sivaslı ozan Âşık Veysel’in “milliyetçiliği ve modernizmi yücelten türkülerinde”, ait olduğu halk ozanı geleneğine dair hiçbir ize rastlanamıyor olmasıdır (2007: 45). Kendi tarihini sözlü gelenek dolayımıyla olası kılınmış bir cemaatin deyişlerinde, gulbanglarında, nefeslerinde “*bismişah*”ın yerini alan “*bismillah*”, “*ya şah*”ın ikamesi olan “*ya dost*” ve benzeri yer değiştirmeler, kanıksanmış teslimiyetin ve maskeleyen mekanizmalarının güçlü örneklerini sunmaktadır. Bu noktada, Zafer Toprak’ın, *Doğu Anadolu’da Toplumsal Mühendislik: Dersim-Sason (1934-1946)* kitabına yazdığı önsözde yaptığı vurguyu hatırlamakta fayda var. Halk edebiyatı, erken Cumhuriyet yıllarında kamusal amaç için araçsallaştırılan baş-

lıca geleneklerden birisi olmuştur (Toprak, 2010: vxii). Aynı kitap içerisinde yer alan “Dersim Destanı” adlı bölümünde gördüğümüz şiirler, güdümlü edebiyatın Dersim özelinde spesifik örnekleridir esasında. Beş halk ozanı tarafından yazılan şiirlerde dikkat çeken ortak nokta, Dersim inanç sisteminde özel bir yere olan Seyitlerin kendine hayrı olmayan (2010: 292), hain (2010: 295), öz Tuncelili imanını saptırmaya çalışan (2010: 298) kişiler olarak aktarılmıştır. Bu aktarıma özgü öfke ve aşağılama fiziksel özellikleri de ihmal etmez:

Seyit dede tanımam  
Benzeyorlar şeytana,  
Sözlerine inanmam,  
Çıktı foya meydana.  
Süpürgeden bir sakal,  
Karmakarışık yüzleri,  
Seslerinde var çakal,  
Korkuncu bakar gözleri (2010: 308).

İsmarlama raporlar ve ideolojik program dâhilinde ele alınan Alevi cemaatinin Cumhuriyet Türkiye’sinde varlığını emanet edebileceği ve dolayısıyla “sığınak işlevi gören” tercihleri, bunlar ve benzeri örneklerle çoğaltılabileceği gibi, eldeki malzeme dahi, yenilenmiş, parlak görüntüsünün arkasında saklanan, mevcudiyeti kuşatılmış Aleviliği ele vermektedir.

Vatan topraklarının sınırları dâhilinde kendi ideal, *öz vatandaşı* dışında hiçbir mevcudiyet biçimine tahammülü olmayan Cumhuriyet, yeni kurulmuş, içten ve dıştan düşmanlarla sarılmış cennet vatan dâhilinde, “huzuru” mümkün kılmak adına kendi topraklarının kadim halklarının tarihlerini yok saymakla yetinmeyerek gerekli mesajın ilgili zümrelerce en hızlı biçimde alınması için kestirmeden gitmeyi tercih etmiştir. Gönderilebilecek başka bir toprağı olanlar, kısa vadede göç ettirilmiş ve yahut göçe mecbur bırakılmışken, gidecek başka bir yeri olmayan, dâhili ötekisi olan halklar ve etnik gruplar paylarına düştüğü kadarıyla ve tabii olarak direngenlikleriyle doğru orantılı baskıya maruz kalmışlardır. Ümmet dâhilindeki Kürtler, Ermeni meselesi gibi din birliğinin belirleyici olduğu bir odağın hizmetinde ortak bir siyaset yürütebilmek suretiyle Cumhuriyet’in güvenine nadiren de olsa mazhar olabilmişken Alevi cemaati, Bâtını içeriği, kapalı yaşama kültürü ve “çağ dışılığı” sebebiyle tekinsizliğini bir an olsun kaybetmemiştir. Belki de resmi ideolojinin sadık doktrinerlerinin bütün çabalarına rağmen, Aleviliğin gerçek Türk dini ve Türk İslamı olduğu savlarının bürokratlar ve toplum nezdinde karşılık bulamamasının sebebi, mazur görülmesi imkânsız varoluşsal tehlikesi, sırrıdır. Şamanist ataların diyarı Dersim ise İslamiyet’e dâhilinin imkânsızlığının yanı sıra Türklüğüne dair yapılan araştırmaların sonuçsuzluğuyla dil ve din bütünlüğüne şerhi müspet



bir hâl aldıktan sonra “medenileştirilmiştir”.<sup>25</sup> Tek dışı kalmış canavardan dem vuran Türk’ün kendine has, orijinal medeniyetini taşıdığı Dersim’de yaşananlar her ne kadar yalnızca mezhep farklılığının yarattığı paranoyayla açıklanamasa da, kıyımın şiddeti ve amansızlığındaki belirleyiciliğinin yadsınamayacağı aşikârdır. Tam da bu sebeple, iktidar ve Aleviler arasındaki ilişkiyi açıklarken kolaycılığı bir kenara bırakıp, meseleye dair gerçekçi bir perspektif geliştirmek, Dersim ‘38’e dair tartışmaların bir kez daha güçlenerek gündeme geldiği bugünlerde hayati bir öneme sahiptir.

Bu tarz bir perspektifin hareket noktası ise ‘38’de yaşananları olağanüstü hâl olarak gören aklın karşısına “olağanüstü hâl(in) istisna değil kural” (2006: 43) olduğu bir çağda yaşadığımız Benjaminci bir karşı çıkış olmalıdır. Zira Onur Öymen’in konuşmasının üzerinden geçen süre zarfı bu kuralı bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Mecliste yapılan o konuşmanın üzerinden iki sene geçti. Cumhuriyet Halk Partisi’nin (“ana muhalefet” partisinin) genel başkanlığına bir “Dersimli”nin seçilmesinin ardından, iktidarın Dersim’e dair manevraları 23 Kasım 2011 tarihinde, AKP genel başkanı, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı’nın devlet adına Dersim’den “özür” dilemesi ile zirve noktasına ulaştı. Tam da bu anda, yani ikinci tek parti döneminin meşruluğunun sorgulanmadığı, hak ihlallerinin öznelere eylemsizliğe mahkûm etmekteki ısrarını açıkça göstermekten sakınmadığı, KCK adı altında yürütülen operasyonlarda tutuklanan politikacıların, öğrencilerin, akademisyenlerin ve hukukçuların cezaevlerinde binlerce sayfalık iddianamelere ve gizli tanıklara dayanarak tutulduğu, Uludere’de sivillerin ‘38’i anımsatırcasına katledildiği ve Ermeni soykırımı için özür dilenmesinin söz konusu bile olmadığı bir zaman diliminde; Dersim’in, mağduriyeti tanınmak suretiyle Kürdistan tarihinden, kendi gerçekliğinden, reel politikadan bir kez daha koparılmaya çalışıldığı açıktır. Bu yazı dâhilinde başvuru kaynaklar ve tartışmalar ışığında, Cumhuriyet tarihinde iktidarın Alevilerle kurduğu ilişkilerde belli açılardan sabit bir akılla karşı karşıya kaldığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz. Yapılması gerekenin niteliğine dair bir meramda bulunmak şüphesiz ki bu yazının sınırlarını aşacaktır. Ancak olası bir çözüme dair atılacak ilk adı-

25- Buradaki medeniyet vurgusu ve soykırım arasındaki ilişkiye dair ufuk açıcı bir perspektif sunan Michael Freeman, uygarlık tarihinin planlı ve kanlı savaşların tarihi olduğu ve uygarlaşmanın erkin üreticisi olduğu tezlerinden yola çıkarak soykırımın ilkellikle özdeşleştiren yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Freeman, soykırımın kurbanlı olmuş halkların ilkel kabileler değil, ideolojik olarak kurgulanmış insanlar olduğunu yazar (Freeman, 1995: 216-217). Bu ideolojik kurgulama sürecini meydana getiren, Freeman’ın soykırımın motivasyonları olarak tanımladığı odaklar ise şunlardır: a) Zenginlik arzusu, b) Tehlikenin bertaraf edilmesi, c) Belli bir ideolojiyi yaymak, d) Terör yaratmak (1995: 212.) Dersim ‘38 örneğinden bu dörtlü motivasyona sadık kalındığı gibi, medenileştirme projesinin hedefinde ilkel bir halk olduğu iddiasının amacı da açık bir hale bürünmüştür.



mın bu yalnızlaştırmaya –Alevilere, Dersim’e “özel” müsamahalara- itiraz etmekten geçtiği aşikârdır.

## Kaynakça

- Açıkel, Fethi. 2002. Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi. (ed.) Tanıl Bora. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce –4. Cilt: Milliyetçilik*, s. 117-139. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, Benedict. 2007. *Hayali Cemaatler*. (çev.) İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı. 1950. *Halkın Evi (Halkevi konferansları)*, CHP Halkevleri Bürosu. Ankara: Ulus Basımevi.
- Bayart, Jean François. 1999. *Kimlik Yanılsaması*. (çev.) Mehmet Moralı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayrak, Mehmet. 1994. *Kürdoloji Belgeleri*. Ankara: Özge Yayınları.
- Benjamin, Walter. 2006. Tarih Kavramı Üzerine. (çev.) Tuncay Birkan. *Son Bakışta Aşk*, s. 39-50. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bilici, Faruk. 2003. Alevi-Bektaşî İlahiyatının Günümüz Türkiye’sindeki İşlevi. (çev.) Bilge Kurt Torun ve Hayati Torun. (ed.) T. Olsson, E. Özdalga ve C. Raudvere. *Alevi Kimliği*, s. 67-78. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Birdoğan, Nejat. 1994. *İtihat-Terakki’nin Alevilik Bektaşîlik Araştırması (Baha Sait Bey)*. İstanbul: Berfin Yayınevi.
- Bordrogi, Krisztina Kehl. 1996. “Tarih Mitosu ve Kollektif Kimlik.” *Birikim* 88: 52-63.
- Bruinessen, Martin van. 2008. Alevi Kürtlerin Etnik Kimliği Üzerine Tartışma: “Aslını İnkâr Eden Haramzadedir. Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri. (çev.) Hakan Yurdakul, s. 87-114, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Copeaux, Etienne. 1998. *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. (çev.) Ali Berktaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çelik, Nur Betül. 2002. Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem. (ed.) Uygur Kocabaşoğlu. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce –3. Cilt: Kemalizm*, s. 75-91. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Danık, Ertuğrul. 1997. “Dersim İsyanlarının Siyasal Kimliği.” *Birikim* 98: 45-57.
- Freeman, Michael. 1995. “Genocide, Civilization and Modernity.” *The British Journal of Sociology*. Vol. 46, No. 2: 207-223.
- İsimsiz. 2010. *Dersim Raporu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İsimsiz. 2010. Dersim Destanı. *Doğu Anadolu’da Toplumsal Mühendislik: Dersim-Sason (1934-1946)*, s. 289-313. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kalman, Mehmet. 1995. *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*. İstanbul: Nûjen Yayınları.

- Kapmaz, Cengiz. 2007. "69 Yıl Sonra Konuştu."  
<http://www.gundemimiz.com:80/haber.asp?HaberId=27649>, 6 Ocak 2010 tarihinde erişildi.
- Mardin, Şerif. 1973. "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?." *Post Traditional Societies*. 102: 169-190.
- Massicard, Elisa. 2007. *Türkiye'den Avrupaya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*. (çev.) Ali Berktray. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, Hande. 2002. "Türkiye'de Tek Parti Dönemi Coğrafya ve Mekân Anlayışları: Yatay Bir Dönemlendirme Denemesi." *Toplum ve Bilim*, 94: 143-174.
- Toprak, Zafer. 2010. Doğu Anadolu'da "Uygarlaştırıcı Misyona". *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik: Dersim-Sason (1934-1946)*, s. vii-xx. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkyılmaz, Yektan. 2010. "Evlade Kerbelayime, begulayime, behatayime, ayıbo, zulumo, cinayeto." *Agos*.
- Üstel, Füsün. 2008. "*Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Bilgisi*". İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, Mesut. 2002. "Kemalizm ve Hegemonya." (ed.) Uygur Kocabaşoğlu. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce -3. Cilt: Kemalizm*, s. 56-74. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, Ahmet. 2004. "*Ne Mutlu Türküm Diyebilene*": *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

# 1970 Sonrasında Türkiye’de “Ermeni” Temsilinin Üç Tarzı<sup>1</sup>

Kevork Aksel

**Kurtası:** Di vê nivîsarê de, di medyaya Tirk ya piştî sala 1970’yî de sê dîskûrên (zimanên) serdest ên li dijî Ermeniyân tê hêlsengandin. Pêşî, Ermenî bi destpêkirina çalakîyên ASALA’yê bi ‘teror’ û ‘Komunizmê’ re tîn qebûl kirin; lê bi destpêkirina Şerê Qarabaxê re bi peyvên weke ‘êrîşkar’ û ‘dagirker’ hatin qebûl kirin. Di salên 1990’î de jî subjeya (weke kirde) Ermenî bi PKK’yê re hate pêwendîdar kirin. Di seranserê nivîsarê de, dîskûra( zimanê) li dijî Ermeniyân; bi riya nûçe û gotarên çapemeniya nivîskî û daxuyanîyên rayedarên dewletê tê analîz kirin.

**Özet:** Bu yazıda, 1970 yılından itibaren Türk medyasında Ermenilere yönelik üç egemen söylem incelenmektedir. İlk olarak, Ermeniler ASALA’nın eylemlerinin başlamasıyla birlikte “terör” ve “komünizm” ile birlikte anılırken; Karabağ Savaşı’nın başlamasıyla beraber, “saldırgan” ve “işgalci” sözceleri ile medyada anıldılar. 1990’larda ise Ermeni öznesi PKK ile ilişkilendirildi. Yazı boyunca, Ermenilere yönelik söylem, yazılı basın haberleri ve makaleleri ile devlet yetkililerinin açıklamaları üzerinden analiz edilmektedir.

---

1- Bu yazıda Aksel Çiğdemoglu’nun spesifik bir tarih aralığını ele aldığı “Türk Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Ermeni Söylemi” (2007) başlıklı , yayımlanmamış yüksek lisans tezinden hareket edilmiştir. Mehmet Polatel’e yazıya katkılarından dolayı teşekkürler.

## Giriş

Ermeni soykırımı, Türkiye gündemini özellikle dış gelişmeler bağlamında uzun zamandır meşgul eden bir meseledir. Soykırımın ret ve inkârı resmî ideolojinin temel unsurlarından biri olarak belirmektedir. Biraz eskiye gidildiğinde ise Türkiye siyasetine soykırımın bir mesele olarak girmesinin 1970’li yıllara denk geldiği görülür. Özellikle Türkiye’nin dış temsilciliklerine yönelik eylemler 1915 soykırımını gündeme taşımıştır. Türkiye, yıllardır yok saydığı bu mesele karşısında açıktan inkâr sürecini başlatmış ve Ermeni meselesini ‘terör’ söylemi ile anmaya başlamıştır. Bu yazıda, Türk ulusal kimliğini oluşturan söylemsel yapı tarafından üretilen Ermeni söyleminin üç değişik tarzı, dönemin medyasından örneklerle ele alınarak çözümlenmeye çalışılacaktır.

Bir söylemsel yapı sözcelerden oluşur (Foucault: 1972). Söylemsel oluşumun çözümlenmesi için sözceler arasındaki ilişkinin ortaya konması önemlidir. Söylemsel yapının üretildiği evren, nesnelere için neyin konuşulabilir olduğunu, nesnelere nasıl seslenilmesi gerektiğini kodlar, sabitler. Özne, söylem aracılığıyla oluşturulmakta ve yeniden kurgulanmaktadır. Bu yazıda üç farklı dönem çerçevesinde incelenecek olan söylem tarzları kısaca şöyle tanımlanabilir:

- a) 1970’lerin başından itibaren Türkiye Devleti’nin dış temsilciliklerine ve görevlilerine yönelik eylemlerle birlikte; sözceleri “Ermeniler toprak istiyor”, “Ermeniler tarihi çarpıtıyor”, “Ermeni Terörü”, “Asıl soykırımı Ermeniler yaptı” olarak beliren söylemsel düzey. Bu dönemde “Komünizm” söylemi, eylemlerin arkasındaki esas güç, belirleyici dolayım olarak medyada yansıtılmaktadır.
- b) İkinci tarz, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının hemen akabinde, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki savaş neticesinde basında yer almıştır. Basında temsil edilen Ermeni söyleminin sözceleri, saldırgan ve işgalci bir anlamı yansıtmaktadır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Türki Cumhuriyetler’e ilgisi artan devlet ve medya, bu dönemde belirgin olan “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar Türk Dünyası” söyleminin de etkisiyle Azeri-Dağlık Karabağ Ermenileri arasındaki çatışmaları, büyük özne “Türk Dünyası” bağlamında ele almıştır.
- c) Ermeni söyleminin temsil edildiği üçüncü düzey ise, 1980’lerin ortalarından itibaren resmî açıklamalarda ve medyada “bölücü örgüt” ve “terörist örgüt” anlamlarını barındıran PKK ile “Ermeni” öznesi arasında kurulan dolaysız özdeşlik olarak belirmektedir.

## Orly Sonrasında Ermeni Söylemi

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri görevlileri ve yurtdışı temsilciliklerine yönelik eylemlerin akabinde, Ermeni Soykırımı'nın tekrar Dünya ve Türkiye basınında yer bulması, "Ermeni" öznesinin farklı söylemsel düzeylerde sıkça tekrarlanmasına neden olmuştur.

Ermeni öznesini gündemde tutan diğer iki unsur ise Batı ülkelerinde inşa edilmek istenen "Soykırım Anıtları" ile Avrupa ve özellikle ABD Senatosunun "Ermeni Soykırımı Karar Tasarıları"dır. Bu, tırnak içerisinde belirttiğimiz ifadelerin mütemmim cüz'ü ise Türkiye basınına yansırken, bunların başına getirilen "sözde" sözcüğüdür. Bu sözcüğün sonraki yıllardaki kullanımıyla Ermeni soykırımı bağlamında Türk ulusal kimliğinin bir sözcüğü olarak inşa edildiğini gözlemleyebiliyoruz. Bu eylemlerin medyada temsil edilmiş ve anlamlandırma süreçleri Türkiye toplumunda, genel olarak Ermeni öznesine özel olarak da Türkiye'de yaşayan Ermeni vatandaşlara yönelik bir önyargının oluşmasına ve kuvvetlenmesine neden olmuştur.

Burada çeşitli örgütlerce düzenlenen eylemlerin tarihi bir çözümlemesi yapılmayacaktır. Esas olarak, 15 Temmuz 1983'te Fransa'nın Orly Havalimanı'nda gerçekleştirilen eylemden sonraki on beş günlük dönem ele alınarak, söylemsel oluşum yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1970'lerden itibaren ortaya çıkan ondan fazla Ermeni örgütü bulunmasına karşın<sup>2</sup>, basında bu eylemlerle ilk ağızda ilişkilendirilen örgüt ASALA<sup>3</sup> olmaktadır. Diğer örgütlerin adları gerçekleştirdikleri eylemleri üstlendikleri olay ertesinde basında görülmekteyken, ASALA bu eylemlerin tek sorumlusu olarak yansıtılmaktadır. ASALA'nın gerçekleştirdiği eylem sayısının fazlalığı göz önünde tutularak böyle bir temsilin gerçekleştirildiği söylenebilecek olsa da, daha çok karşıdaki nesnenin teklileştirilmesi/düşmanlaştırılması açısından "ASALA= Ermeni Terörü" sabitlemesi gözetilerek bu temsiliyetin kurulduğu söylenebilir.

2- 1970'lerin ortalarından itibaren eylem düzenleyen örgütlerin belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz: Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu (ASALA), Yeni Ermeni Direnişi, Ermeni Soykırım Adalet Komandoları (JCAG), 3 Ekim Örgütü, 9 Haziran Örgütü, Orly Örgütü, Fransa Eylül Örgütü, Ermenistan Gizli Ordusu, Ermenistan'ı Kurtarma Örgütü. Ancak temel olarak iki örgüt ASALA ve JCAG belirgin olarak eylem düzenlemektedirler. ASALA, Ermeni sorununa Marksist bir açıdan bakan "Sovyetler Birliği ve diğer "ilerici" gruplar tarafından müttefiklerden addedilen" bir örgüt olarak belirmektedir. JCAG ise milliyetçi bir yaklaşım içerisinde bulunan bir örgüttür.

3- Armée Secrète pour la Liberation de l'Arménie'nin, kısaltması olarak ASALA kullanılmaktadır.

15 Temmuz günü Orly Havaalanı'na düzenlenen eylem, 16 Temmuz günü gazete manşetlerine şöyle yansıyor: *Tercüman* gazetesi, "ASALA'dan kahpece bir saldırı daha 'Orly THY Gişesi Bombalandı 5 Ölü, 60 Yaralı'" manşetiyle verirken; *Hürriyet* gazetesi, "24 Saat Geçmeden, İkinci Kanlı Saldırı<sup>4</sup>: Kudurdular", *Milliyet* gazetesi ise; "Kudurmuş ASALA saldırganları artık kadın çocuk dinlemiyor, THY Orly Bürosu Bombalandı: 5 Ölü 63 Yaralı Var..." Haberin devamı olarak, *Tercüman* gazetesinde yayımlanan metin şöyle:

Saldırının sorumluluğunu "Ermeni Gizli Kurtuluş Ordusu ASALA" adlı katiller ordusu, üstlendi [...] katil Ermenilerin, Orly Havaalanı'na gözü kanlı bir şekilde ve kim olursa olsun sadece öldürmek amacıyla saldırdıkları şeklindeki izlenimler, gerek Türk, gerekse Fransız yetkililer tarafından paylaşılıyor. Katiller bombayı atarken, hiçbir ayırım gözetmediler. Yaralananlar arasında kadın ve çocukların da bulunması katillerin gözünü kan bürüdüğü tarifini bile yetersiz bırakıyor [...] Dışişleri Bakanı İltar Türkmen, dün Orly Havaalanı'nda meydana gelen bombalı saldırı olayı üzerine yaptığı açıklamada, "Türk milletinin şimdiye kadar gösterdiği sabır ne kadar büyükse, sillesi de o derece ağır olacaktır" dedi. (16 Temmuz 1983)

Manşetlerde, ASALA kısaltmasıyla kolaylıkla "kudurmuş saldırganlar" arasında kurulan bağda, "Ermeni" sözcüğü gizli özne olarak belirmektedir. Bu, ASALA kısaltmasının daha önceden inşa edilmiş, "Ermeni", "terör" ve "Ermeni terörü" sözcükleri ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Manşetlerde popüler milliyetçi söylemin kullandığı iki eğretilmeye rastlayabiliyoruz. *Tercüman*'ın manşetinde cinsiyetçi, *Milliyet* ve *Hürriyet* manşetlerinde ise "hayvanlaştırıcı" eğretilmelere rastlayabiliyoruz. Bu iki eğretilme erkek egemen söylemin de çizdiği "normal" dışı öznelerle ilintilidir. Bu eğretilmeler, temsil edilen Ermeni öznesini, normal dışı ve Türk ulusal kimliğini taşımayan olarak kullanılmaktadır. Bu söylemin öğeleri, Türk milliyetçiliği ve erkek-egemen cinsiyetçi bir yaklaşım olarak belirmektedir.

Dönemin Dışişleri Bakanı'nın açıklamasındaki gizli özne Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. "Sabır gösteren Türk Milleti" sabır gösteren Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak okunmalıdır. Tümcede "sabır gösterilen" ile "sille yiyecek" olan özne aynıdır: "Ermeni Teröristler" ve "Ermeniler". Ermeni öznenin belirsiz olarak kullanımı, Ermeni sözcüsünün söylemsel oluşum içerisinde daha kolay nesneleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Nesneleştirilen Ermeni öznesi farklı zaman / mekân uğraklarında söylemsel

4- 14 Temmuz 1983 günü Türkiye Cumhuriyeti Brüksel İdari Ataşesi'nin öldürüldüğünü hatırlatıyor gazete.

oluşumun kuralları kapsamında farklı öznelerle ve sözcelerle ilişkilendirilip sabitlenmektedir.

Dışişleri Bakanı'nın açıklamasındaki "sabır gösterilen" vurgusu üzerine dikkatimizi yoğunlaştırdığımızda burada esas yönelimin, Türkiye'de yaşayan "Ermenilere gösterilen sabır olduğu" anlaşılacaktır. "Türk Milleti" ve Ermeni özneleri aynı söylemsel oluşum içerisinde birbirlerini dışlayan iki sözcü olarak kurulmaktadır. Ermeni öznesi, Türk Milleti karşısında "öteki", "düşman" olarak sabitlenmektedir. Ermeni soykırımının inkârını, Anadolu'daki Ermeni varlığının yok sayılmasını, Türk ulusal kimliğinin temel kurucu sözceleri arasında değerlendirmek gerekir.

Bazı yazarlar Ermeni örgütlerinin esas amacının, Türkiye Devleti'nin, Türkiye'de yaşayan Ermeni vatandaşlara yönelik saldırgan bir tutum takınmasının hedeflenmesi olarak değerlendirmektedir.<sup>5</sup> Bu düzey Türk ulusal kimliğinin "karşıt" söylemsel oluşumuna yani "Ermeni" öznesine yönelik tehditkâr yapısının basındaki yansımadır.

Türkiye Dışişleri görevlilerine ve temsilciliklerine yönelik eylem yapan örgütlerin dış güçlerin kontrolünde gelişen hareketler olarak değerlendirilmesi eğilimi, Türkiye basınında ve basına yansıyan devlet görevlilerinin demeçlerinde açığa çıkmaktadır. Bu eylemlerin arkasında SSCB, Fransa, Yunanistan, Suriye ve Libya gibi devletlerin olduğu yönündeki iddialar basında sıkça yer almaktadır. Ancak öne çıkan iki ülke SSCB ve Fransa olarak belirlemektedir. Anti-komünist bir misyonu da barındıran *Tercüman* gazetesi "Ermeni Terörü" ile "Moskova" sözceleri arasında dolaysız bir bağ bulunduğu iddiasını, dış kaynaklara da başvurarak gündemde tutmaya çalışmaktadır. Bu nitelemede, "Moskova" SSCB'nin başkentini belirten coğrafi bir yer ismi olmaktan ziyade Komünist Bloğu vurgulayan bir sözcüdir. *Tercüman* gazetesi yazarlarından Ergun Göze'nin "Ermeni Davası, Ermeni Davası Değildir" başlıklı yazısından alıntılanan bu bölüm bahsedilen söylemsel yapı için bir örnek oluşturabilir:

Ermeni teröristler yine Belçika'da ve akabinde Fransa'da Orly Havaalanında kan döktüler. Tekrar edelim bu Ermeni terörü değildir. Terörün bir nevi vardır: Ve bir tek patronu vardır: Kremlin. Çünkü komünistler için terör, demokrasiden komünizme geçişin tek yoludur, kokuşmuş burjuvaziyi temizleyecek tek süpürgeçdir. Bunun ispatı sadece Demirperde gerisinde terör hareketlerinin olmayışıdır. Çünkü orada terörü peşin olarak devlet yapmış, kimsede terör yapacak hal bırakmamıştır. Ermeni teröristler belki de Ermeni değildir. İçlerinde Ermeni zenginlerini kullanan açığöz "ahbar"lar gerçi var-

5- Bakınız; Altumur Kılıç, 24 Temmuz 1983, *Tercüman*.

dır. Amma arkalarında Kremlin olmasa onların ağızlarına mı bu işlere kalkmak. Eğer onların buna güçleri olsa idi altmış sene beklerler miydi? Bu husus altmış-yetmiş sene öncesi için ileri sürdükleri iddialarında da asla samimi olmadıklarının ayrı bir ispatıdır. Geçenlerde Kapalıçarşı katliamını gerçekleştiren ve bunu yaparken “Yaşasın Ermenistan” diye bağırın, birçok sivilin masumun hatta bu arada bazı Ermeni vatandaşlarımızın da yaralanmasına neden olan katilin aslında Ermeni olmadığını, cesedinden sünnetli olduğunun tespit edildiğini Tokay Gözütok enteresan bir gazetecilik yaparak açıklayıverdi. Böylece ortaya çıktı ki, Ermeni meselesi tek başına bir mesele değildir. Türkiye'nin başına kızıl çorap örmek isteyenlerce hazırlanmış bulunan ilmeklerden bir tanesidir. Ve bu ilmeği bölücüsünden, Türk olmasına rağmen Türklüğünü Marksist hezeyanında yitirmiş militanına, Rus ayanına, bedbaht sosyalistine kadar bir sürü zararlı unsur, Türkün boğazına geçirmeye çalışmaktadırlar. (*Tercüman* 19 Temmuz 1983)

Metinde, Türkiye Dışişleri görevlilerine ve temsilciliklerine yönelik eylem yapan örgütler ile komünizm arasında dolaysız bir bağlantı kurulmaktadır. Bu tip eylemleri yapan örgütler daha önceden inşa edilmiş “komünizm” söylemiyle ilişkilendirilmektedir. SSCB ve komünizm ilişkisi dolaysız olarak “Uluslararası Terörizm” ile ilişkilendirilmekte, “Komünist=>terörist” söylemi sabitlenmektedir. Türkiye Dışişleri görevli ve temsilciliklerine yönelik eylem yapan örgütler, “Komünizm” söyleminin bir parçası olarak yansıtılmaktadır. Bu düzeyde esas vurgu “terörizm” üzerine yapılmakta; “Ermeni” sözcüğü “terörizm” tarafından nitelenen bir konumda temsiliet kazanmaktadır. “Ermeni davası, Ermeni davası değildir” söyleminde de vurgulanmak istenen, “SSCB=Komünizm=Uluslararası Terörizm” sabitlemesidir. “Türkiye'nin Komünist bir tehlike altında olduğunun vurgulanması” söylemin yöneldiği esas noktadır.

“SSCB=Komünizm=Uluslararası Terörizm=Ermeni terörü” izleğinde “Ermeni meselesi” Türkiye'ye zarar vermek isteyen “Komünist tehlikenin” bir “veçesi” olarak anlandırılmaktadır.

Metinde, Kapalıçarşı'da saldırı düzenleyen kişinin sünnetli olduğunun belirtilmesi, bu kişinin Ermeni olmamasının yeter kanıtı sayılmakta ve komünizm ile bağlantısının aynı kolaylıkla kurulabilmesini sağlamaktadır. “Sünnetlilik” bir aidiyeti belirttiği ve sınıflandırdığı noktada Türk ulusal kimliğinin bir sözcüğüdür. “Sünnetlilik” ile İslam (Sünnilik) ve Türk ulusal kimliği arasında bağ kurulmaktadır. Bu söylemsel oluşum “Türk”ün sünnetli ve söylemsel oluşumdaki zıddının “Ermeni”nin sünnetsiz olması gerektiğini de sabitlemektedir.



Yazının ilerleyen bölümlerinde inceleyeceğimiz üçüncü dönemde yakalanan PKK militanlarının sünnetli olmadığı iddiası, "Ermeni" olarak tanımlanmaları için yeterli bir kanıt olarak basında ve resmî yetkililerin açıklamalarında dile getirilmiştir. "Sünnetlilik" sözcüğü, söylemsel oluşuma dâhil olmanın bir göstergesidir ve adeta Türk ulusal kimliğine "giriş kart"ıdır. "Terör" sözcüğü ile ilgili bir başka gözlemimiz ise, Türk ulusal kimliği içinde tanım bulmayan öznelerin terör ile ilişkilendirilmesinin neredeyse olağan bir varoluş olarak sunulmasıdır. Özellikle azınlık adları (Ermeni ve Rum) böyle bir sabitleme içerisinde kolaylıkla kullanılmaktadır.

Türk ulusal kimliği içerisinde değerlendirilmeyen diğer özneler ise "Türk" olmalarına rağmen Komünist/Marksist olarak popüler milliyetçi söylem tarafından sabitlenen özneler olarak belirmektedir. Kişinin ("özne"nin) kendini Komünist veya Marksist olarak tanımlaması, böyle bir söylemsel oluşum için önemli değildir. Tıpkı kişi veya kişilerin kendilerinin Ermeni olması veya olmamasının, söylem içi nesneleştirilmeleri açısından önemli olmaması gibi. Kişi (özne) kendisini demokrat, sosyal-demokrat veya başka bir politik hareketin mensubu olarak tanımlayabilir. Önemli olan "söylemsel oluşum"un kişiyi "Komünist" veya "Marksist"<sup>6</sup> olarak kimliklendirmesidir ve bu kimliğin Türk ulusal kimliğinin dışarıdaki bir bileşeni, "öteki" olarak nesneleştirilmesidir. Bu özneler "Komünist" veya "Marksist" olarak anlamlandırılmakla, Türklüklerini yitirmiş olarak değerlendirilmektedirler. Komünist olarak adlandırılmak, din dışı (İslam dışı) tanım bulmayı da beraberinde getirmektedir. İslam dışı olarak tanım bulan öznenin ise Türk ulusal kimliğinin dışında tanım kazanması, dışarıda tutulması ve öteki olarak kodlanması olanaklı hale gelmektedir.

*Tercüman* gazetesinde, bu söylemi (SSCB=Komünizm=Uluslararası=Terörizm) destekleyecek başka örneklere rastlanmaktadır. Bunlardan ilki, 29 Temmuz 1983 tarihinde gazetenin ilk sayfasında "Kızıl Surat Açığa Çıktı" üst başlığı ve "Ermeni Terörünü Moskova Yönetiyor" manşetiyle yer almıştır:

Kanlı eylemler ve masum kongreler Ermeni terörünün sadece yanlışlara dayalı bir Ermeni hareketi değil, Komünist Rusya'nın planlanmış bir komplosu olduğunu, şüphelere yer bırakmayacak şekilde ortaya koydu. Marksist ve peyk rejimlerde kurulan terör kampları Moskova'nın direkt talimatı ve yardımı ile yeni Ermeni caniler yetiştiriyor.

6- Bu yıllarda anti-Komünist ve milliyetçi söylem evreninde "Komünist" ve "Marksist" sözcükleri, adeta birer küfür olarak lafzedilmektedir.

İkincisi 30 Temmuz 1983 tarihinde birinci sayfada “Andropov Ermeni Asıllı” manşetiyle yer almıştır: “St. Louis Post Gazetesi ABD istihbarat kaynaklarına dayanarak açıklama yaptı. Türkiye’ye ve Türk dış temsilciliklerine yönelik Ermeni saldırılarının, 60 yıllık bir suskunluktan sonra Andropov’un KGB’nin iplerini ele geçirdiği dönemde tekrar başlaması sadece bir tesadüf değil”.

Aynı haberi yazısına konu yapan Ergun Göze aynı gün *Tercüman* gazetesinde “Sayın Yurı Andropov Ahbarı” başlığıyla şunları yazmaktadır:

Rus Devlet Başkanı sn. Yuri Andropov bir Ermeni baba ile bir Yahudi anneden doğmuş bulunmaktadır. Aile adı önceleri “Andropovyan” iken sonraları Rusçalaştırılarak “Andropov”a çevrilmiştir. Aslında bir tabii hadise olan ırk farkının böyle bir meselede kapital rolü olamaz denebilir. Çünkü bir komünist her şeyden önce komünisttir. Türk değildir, Ermeni değildir, Alman değildir, komünisttir. Sayın Andropov’da her şeyden önce komünisttir. Amma Ermeni komünist olunca Ermeni teröristi olmaktadır. Tıpkı 70-80 sene önceki Ermeni teröristleri gibi.

Metinlerde daha önceden inşa edilmiş ve anti-Komünist söylem evrenine ait ifadeler ile karşılaşırız. “Ermeni” öznesi, “Komünist” sözcüğü karşısında edilgen bir konumdadır. “Komünist” ve “Ermeni” sözcükleri ulusal kimliğin oluşturulduğu söylemsel yapı tarafından “düşman” olarak kodlanmaktadır. Dönem itibariyle söylemsel oluşum açısından “Komünizm”, nesneleştirilen özneler içerisinde en olumsuz anlamı barındıran sözcüktür.

Yukarıdaki söylemin izleğine kısaca bir göz atarsak, şöyle sabitlemelerle karşılaşırız: “Ermeni soykırımı yoktur”; aksine “Ermeniler Türklere soykırım uygulamışlardır” => “Terör’ün arkasında komünizm bulunmaktadır”=> Komünizm “Türk” varlığının karşısındadır, Onun düşmanıdır=> Bütün “terör” faaliyetlerinin arkasında olduğu gibi, bu terörünün arkasında da Komünizm bulunmaktadır.

Komünist özne’nin temsiliyeti açısından basına yansıyan iki örnek daha verebiliriz. 24 Temmuz 1983 günü İsviçre’nin Lozan kentinde toplanan 2. Dünya Ermeni Kongresiyle ilintili olarak, *Tercüman* gazetesinde yer alan “İsviçre Basını’nın ‘Lenin sakallı’ adını taktığı Karnusyan delegelerden ASALA için anlayış istedi” ve 24 Temmuz 1983 tarihindeki “Papaz Karnusyan ‘Moskova ağzı’ ile konuşuyor” şeklindeki haber başlıklarında görülen eğretilemeler, Komünizm=>Uluslararası Terör=>Ermeni Terörü söylemiyle ilintilidir. Basın dolaysız olarak bu iddiasını şekillendirmenin yanı sıra eğretileme kullanarak bu sabitlemeyi pekiştirmektedir. “Lenin sakallı” ve daha önce belirttiğimiz “Moskova” söylemsel oluşumun anti-

Komünist sabitlemesinin sözceleridir. Türk ulusal kimliğine söylemsel yapısında, o yıllarda Komünist olarak kodlananlar “düşman” kategorisindedirler.

Türkiye'nin dış temsilciliklerine düzenlenen eylemlerin, Ermeni soykırımı ile ilintilendirilmesi bu söylem evreninde rastladığımız diğer bir olgudur. 17 Temmuz 1983 tarihinde *Milliyet* gazetesi başyazarı Mehmet Barlas'ın ilk sayfada yayımlanan yazısından alıntılanan bölüm bu durumu örneklerdir:

Osmanlı topraklarındaki ayaklanmış bütün gruplar gibi Ermeniler de, bağımsızlık isteğini seslendirmek şansına sahiptirler yüzyılın başında. Fakat Ermeniler öylesine küçük bir azınlıktılar ki, Taşnakların, Hınçakların ve diğer Ermeni gruplarının giriştiği terörist eylemler, beklenenin tam tersine sonuç verdi... Bugün ise, Ermeni terörizminin, yirminci yüzyıl başlangıç dönemine oranla hiç mi hiç başarı şansı yoktur. Öncelikle Türk topraklarına dönük saçma sapan hayallerine destek olacak bir Ermeni varlığı yok bu topraklarda... Yani Ermeni Terörizm, daha başlangıcında bir nakıs teşebbüs olmak durumundadır.

Metinde “Ermeni soykırımı” anımsatması, “beklenenin tam tersine sonuç verdi” vurgusunun ardında gizlidir. Bu gizleme, seksenli yıllarda kurulan “Ermeni Terörü” sabitlemesine tarihsel bir dayanak oluşturma, “Ermeni soykırımının meşru bir zeminde gerçekleştirildiğini ve dolayısıyla Ermeni örgütlerinin iddialarının tarihsel bir dayanaktan yoksunluğunu belirtme gibi anlamlandırmalar içermektedir. Tarihsel olarak, Ermenilerin “haklı” nedenlerle tehciye tabi tutulduğunun ve Ermenilerin iddialarının aksine asıl “soykırımı” uğrayanların Türkler olduğu iddiası, resmî Türk tezinin ve bununla ilişkili olarak Türk ulusal kimliğinin temel kavramlaştırmalarıdır. Söylemsel oluşum “Ermeni örgütlerini” “uluslararası terörizm=>komünizm” ile ilintilendirip, bu örgütleri ve iddialarını Batı kamuoyunda mahkûm etmeyi ve yalnız bırakmayı tasarladığı görülmektedir. Nazlı Ilıcak'ın 24 Temmuz 1983 tarihinde *Tercüman* gazetesinde yer alan “Belgeler ve Ermeni Meselesi” başlıklı yazısını bu bağlamda örnek olarak verebiliriz:

Halbuki, “soykırım” iddiasının “tehcir”den elli yıl sonra yeniden hortlaması dahi, anarşik hareketin temelinde sadece bir Ermeni meselesinin yatmadığını Batılı müttefiklerimize göstermeliydi. Ermeni terörü, beynelmilel terörizmin bir parçasıdır ve Sovyetler Birliği'ne komşu güçlü bir NATO ülkesinin, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini zayıflatmaya, onu yalnızlığa itmeye ve uzun vadede parçalamaya, çökertmeye yöneltmiştir.

Metinde “anarşi” ve “terör” meşruiyet sağlama ve hak arama yöntemi olarak olumlu bir anlamda kullanılmaktadır. Ilıcak, Sovyetler Birliği sınırı ile

NATO üyeliğini hatırlatarak, “Ermeni terörü”nün uluslararası terörizmin, dolayısıyla Sovyetler Birliği’nin denetiminde olduğu vurgusu ile Batı’nın takındığı tutumu (NATO dolayımıyla) bir zıtlık içerisinde kurgulamaktadır. Batı, Türkiye bir NATO üyesi olduğu için Ermeni iddialarını desteklememeli ve müttefikinin yanında yer almalıdır. *Uluslararası Terörizm*=> *Sovyetler Birliği* => *Komünizm*, sabitlemesi bu sefer “NATO” vurgusuyla desteklenmektedir. Burada NATO uluslararası arenada anti-Komünist bir aidiyetin sözcüsü olarak belirmektedir.

Komünist ve Ermeni sözcülerinin söylem içinde “öteki” olarak izole edilmeleri, başka uğraklarda Türk ulusal kimliği karşısında tanımlanan diğer öznelerle kolayca irtibatlandırılmalarına olanak vermiştir. İleride inceleyeceğimiz, Kürt sorunu bağlamında kullanılan Ermeni => *PKK* sabitlemesi de söylemsel oluşuma içkin böyle bir geçişlilikten kaynaklanmakta ve Ermeni sözcüğü adeta “ontolojik olarak anti-Türk olarak” tanım kazanmaktadır. (Bora: 1995:46) Bu söylem, Türkiye’de yaşayan Ermenilere karşı kendini daha farklı olarak konumlandırmaktadır.

### **Türkiye’de Yaşayan Ermenilere Dolaysız Olarak Yönelen Söylem**

Orly eyleminin ardından Türkiye’de yaşayan Ermeni vatandaşlara dolaysız yönelen ifadeleri bu alt başlıkla ele alacağız. Bu doğrultudaki örneklerden biri olarak 29 Temmuz 1983 tarihli *Tercüman* gazetesinin ilk sayfasında yer alan “Tercüman” imzalı “Türk’ün de Sabrı Taşar” isimli başyazıyı alıntıladık:

Ne olmuş 1915’lerde? Bizimle yanyana, içiçe aynı toprak üzerinde yaşayan artık çoğu Türkleşmiş Ermeniler adı geçen büyük devletler tarafından kışkırtılmışlar. İsyana başkaldırmağa sevk edilmişler. Tıpkı son yıllarda olduğu gibi masum Türkleri öldürmeleri için silahlandırılmışlar. Ermeniler tarafından köyler basılmış, masum kadınlar, ana rahminde çocuklar delik deşik edilmiş, erkekler kazıklara oturtulup insanlığın en büyük dramlarından biri sergilenmiş. [...] Kim bunca zulme, bunca adaletsizliğe bunca barbarlığa tahammül edebilir? Elbette ki o yörelerde yaşayanlarımızın da sabrı taşmış, onlar da bu vahşete son verebilmeyi düşünmüşlerdir. Ancak devlet buna engel olmuş, bu cinayetleri başkalarının kışkırtmaları ile işleyen ve içlerinde pek çok masum kişilerinde bulunduğu Ermeniler’e gene Türk topraklarında yeni yaşanacak yerler göstermiştir. [...] Şimdi yıllar boyu içiçe, kardeşlik duyguları ile dolu, örf ve adetlerimizi paylaştığımız, ekmeğimizi, tasa ve sevinçlerimizi bölüştüğümüz, Anayasa ve diğer yasalar karşısında eşit muamele gördüğümüz, hürriyetimizi, topraklarımızı paylaştığımız, musikimizin en doruk noktasında bütünleştiğimiz TÜRK ERMENİLERİ’NE SESLENİYORUZ... Artık yeter! Sizler de bu olaylar zincirini, bunların arka-

sındaki kirli ve kanlı ellerin gerçek sahiplerini biliyorsunuz. Bu işler sadece basit kınamalarla biteceğe benzemiyor. Kiliselerde din adamlarınızı açık açık konuşurunuz. Daha dün bir göstermelik kongre yaparak Taşnak ve Hınçak bölünmesini yeniden sergileyenleri durdurunuz. Onları bu eylemlerinden en kolay, en kansız bir şekilde engelleyebilecek olan yine sizlersiniz. Hiçbir namuslu Ermeni'nin, yüreğinde insanlık ateşi yanan hiçbir Ermeni yurttaşımızın bu ve benzeri katliamları tasvip etmediğini biliyoruz. Ve gene biliyoruz ki, her katliam sonunda bu insanların evleri bir mateme bürünmektedir. Türk Milleti elbette sabırlıdır. Bu ırkının ve dininin verdiği çok büyük bir haslettir. Ama nereye kadar bu sabrı muhafaza edebilir? Sabrı taşan bir Türk'ün yapmayacağı, yapamayacağı şey yoktur... Böyle bir taşmayı tasvip etmek mümkün değildir. Ama 1915'lerin uydurma, düzmece soykırımını 1983'lerde hortlatmağa çalışanlar, bir Türkün taşmış sabrı ile karşı karşıya gelmeleri de mukadderdir.

Metinde, Ermenilere seslenilirken 1915 soykırımı hatırlatılmakta ve söylemsel oluşum gereği ret edilmektedir; Türk ve Ermeni özneleri antagonistik bir karşıtlık içinde kurulmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan Ermeni vatandaşlar, hukuken vatandaşlık bağıyla bağlı oldukları Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış temsilciliklerine yöneltilen saldırılar karşısında, diğer vatandaşlardan etnik kökenleri itibarıyla ayrı bir yerde konumlandırılmaktadırlar. Hukukî vatandaşlık itibarıyla Ermeniler diğer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından ayrı bir özne olarak tasarlanmaktadır. Türkiye'de yaşayan Ermeniler'den "terör"ün önlenmesi görevini üstlenmeleri istenmektedir. Bu istek, etnik köken farklılığından kaynaklanması nedeniyle çok açıktır ki ırkçı bir tutumdur.

Söylemsel oluşum bir tarafta Ermeni öznesini "Uluslararası terör"ün retorik bir eki halinde sabitleirken, diğer tarafta ise olaylarla ilgileri etnik kökenleri itibarıyla oluşturulmaya çalışılan TC vatandaşı "Ermeni" öznesini, bu terörün önleyicisi olmak gibi bir göreve sabitlemeye çalışmaktadır. Bunu ilk başta söylem içi bir tutarsızlık olarak değerlendirebiliriz. Ancak bu tutarsızlık altında, tarihsel bir hatırlatma, gizli bir tehdidin varlığı yatmaktadır. Tarihten örnek verilerek sabitlenmek istenen sözce, "bir Türk'ün sabrı taşarsa her şeyi yapabilir, bunun sorumluluğu karşı tarafa aittir" olarak tezahür ederken, "terör"ün önlenmemesi durumunda Türkiye'de yaşayan Ermenilerin varlıklarını tehdit eden söylemsel bir yapının oluşturulması amaçlanmaktadır.

Ermenilere yaşam koşullarının hatırlatılması ile aslında "hayatlarının tehlikede olduğu" vurgulanmaktadır. Tarihsel olarak "Ermeni soykırımının haklı nedenlere dayandığı" (Türk ulusal kimliğinin bir sözcüsü) vurgusu, güncel olayların ışığında bir tehdit vesilesi olarak hatırlatılmaktadır. Aynı zamanda bu tehditkâr konumlanış 'Ermeni' öznesinin tarihsel olarak

“Türk” öznesinin karşısında inşa edilmesine de nesnel bir zemin hazırlamaktadır.

Yukarıda ele aldığımız, resmî devlet görevlilerinin açıklamalarında da aynı “sabır” sözcüğünü gözlemleyebiliyoruz. Milliyetçi bir gazetenin (*Tercüman*) tutumuyla, resmî devlet yetkililerinin aynı “sözce”yi kullanmalarını bir tesadüf olarak değerlendiremeyiz. Konuşan özneler “Türk ulusal kimliğinin” sınırları içerisinde seslenmektedirler. Dolayısıyla bir tesadüf değil, bilakis bir çakışma söz konusudur. Bu çakışma ise “Türk ulusal kimliği”nin söylemsel yapısından kaynaklanmaktadır.

### **Ermenistan ile Azerbaycan Arasındaki Savaş Nedeniyle Ortaya Çıkan Söylem**

Bu bölümde incelenen dönem, 1993 yılının Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarını kapsamaktadır. Basında bu dönemde beliren iki farklı Ermeni söyleminin temsil edilmesine rastlıyoruz. Bu söylemlerden ilki Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çatışmalar dolayısıyla basında temsil edilmektedir.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, Türkiye basınında “Adriyatik’ten Çin Seddine Kadar Türk Dünyası” söylemi dillendirilmekte ve Türkiye Cumhuriyeti’nin geleneksel dış politikasını terk ederek Türk Devletleri ile daha yakın ilişkiler kurması gerektiği sıkça tekrarlanmaktadır. “Adriyatik’ten Çin Seddine kadar Türk Dünyası” söyleminin ayrıntılı bir çözümlenmesi yapılmayacaktır. Ancak, inceleyeceğimiz söylemde, çatışmanın bir tarafını oluşturan “Azerbaycan Cumhuriyeti” yukarıda andığımız söylemin anlamlandırılan bir öznesidir, “Türk Dünyasının” bir parçasıdır. Bu nedenle Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Ermenileri arasındaki çatışmalar basında, Türkiye’nin önderliğindeki “Türk Dünyası”na yönelmiş bir tehdit olarak anlamlandırılmıştır. Bu, Türkiye Cumhuriyeti’nin Ermenistan’a harekât düzenlemesini isteyecek bir noktaya kadar vardırılmıştır.

“Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar Türk Dünyası” söyleminin etkisiyle, basın ve devlet yetkilileri, bölgesel savaşa büyük bir hassasiyetle yaklaşmışlardır. Azerbaycan Cumhuriyeti’ndeki iç politik gelişmeler yakından izlenmektedir. Ve bu politik gelişmelere, etkide bulunulmaya çalışılmaktadır veya etkide bulunulmasını isteyen görüşler dille getirilmektedir. Bu, *Hürriyet* gazetesi yazarlarından Emin Çölaşan’ın 6 Temmuz 1993 tarihli “Aman Dikkat Oyuna Gelmeyin” başlıklı yazısında açıkça izlenebilir:

Ermeni birlikleri Azerbaycan’a saldırmayı sürdürüyor. Azeri kardeşlerimiz, her gün toprak yitiriyor. İşte son olarak Akdam kentini de Ermenilere kaptırdılar. Hiç olur mu? Ermenistan’ı her yönden üçe

dörde katlayan Azerbaycan bu yenilgilere uğrar mı? Ama ne var ki aralarında bölünmüşler, kendi içlerinde kan gövdeyi götürüyor... Ve Ermenistan, bu iç kavgayı büyük bir zevkle, ellerini ovuşturarak izliyor. Saldırıyor, aklına hayaline gelmeyecek başarılar elde ediyor. Şimdi Azeri kentlerinde Ermeni askerleri fink atıyor.

Metinde “kardeş” sözcüğüyle Azeri öznesi arasında kurulan bağ “Türkiye’nin önderliğinde Türk dünyası” söyleminin yansımasıdır. Bu söylem içerisinde Azeri öznesi anlamlandırılmaktadır. Ve “kardeş” sözcüğüyle bu bağ kurulduktan sonra, “Türk Dünyası”nın karşısında *öteki* olarak tanımlanan “Ermeni” öznesine karşı, iç politik önermelerde bulunmak meşru bir zemin kazanmaktadır. “Dış güçler”in işine geldiği için, içerideki birlik ve beraberliğin bozulma tehdidi altında bulunduğu, “Türk ulusal kimliği”nin bir sözcüğüdür. Bu kimlik, ‘Türkiye’nin önderliğinde Türk dünyası’na taşındığı vakit söylem, *büyük özne* “Türkiye”nin uyarıda bulunma meşruiyetini belirlemektedir. Ermenistan’dan kat be kat güçlü olduğu vurgulanan Azerbaycan, iç çekişmeleri dolayısıyla haksız konuma düşürülmüş, Ermenistan ve Ermeniler ise Azerbaycan’ın (Türk Dünyası’nın) bu durumundan faydalanan, fırsatçı ve işgalci bir söyleme sabitlenmiştir. Burada özne, Türk ulusal kimliğinin ötesinde, *Türkiye’nin önderliğinde Türk dünyası* söylemi çerçevesinde anlamlandırılmaktadır.

Metindeki söylem izleği “Türkiye’nin önderliğinde Türk Dünyası=> Bu ‘dünya’nın bir parçası olan Azerbaycan (kardeş sözcüğü)=> Türk Dünyası’nın karşısında işgalci ve fırsatçı olarak anlamlandırılan Ermeni özne” olarak belirlemektedir.

Ermenistan’ın, Akdam’a yönelik harekâtı basında benzer şekilde yankı bulmaktadır. Zaman gazetesinde “Bakü Çaresizlik İçinde” başlığıyla şu satırlar yazılmıştır:

Ermenilerin önceki gün işgal ettiği Akdam’da yangınların devam ettiği bildirildi. Ermeniler, şehri bir daha yaşanmaz hale getirmek için büyük bir yıkım operasyonuna giriştiler. Akdam’ı yerle bir eden Ermeniler Fizuli’ye yöneldiler. Azeriler Ermenileri durdurmak için yardım bekliyor. (*Zaman*, 25 Temmuz 1993, 1. sayfa, 8 sütuna manşet)

Buradaki haber metninde de, Ermeni öznesi saldırgan ve işgalci bir anlamı barındırmaktadır. Azeri öznesi ise ilişkilendirildiği “büyük Türk Dünyası” ile birlikte okunduğunda Ermeniler karşısında acz içine düşmüş bir anlamı yansıtmaktadır. Azeri öznesinin “büyük Türk Dünyası” içinde anlamlandırılması, bu büyük öznenin Ermeniler’i durdurmak için yardıma çağırma dolayımını meşrulaştırmakta, böylece söylem “Türk Dünyası Ermenilerin tehdidi altındadır ve yardım beklemektedir” olarak belirlemektedir.



Bu dönemde basında temsil edilen diğer Ermeni sözcüsünün/öznesinin PKK ile ilişkilendirildiğini hatırlayacak olursak, Ermeni öznesi “Türk dünyası” karşısında düşmanlaştırılmaktadır. Türkiye’nin dışındaki Türkî öznelere ırksal özelliklerinden dolayı “Türk dünyası” söylemi adına seslenilmektedir. Metinde Ermeni öznesi belirsiz olarak kullanılmaktadır. Ermeni özne, Türk dünyasının karşısında saldırgan ve işgalci bir anlamı barındırmaktadır.<sup>7</sup> Yine *Zaman* gazetesinde 4 Eylül 1993 “Türkiye’de Harekete Geçsin” manşetiyle sekiz sütun yer verilen haber metninin içerisinde şu ifadeler yer almaktadır: “Yeni Bir Dünya Savaşı, Ermeniler’in durdurulmaması halinde Kafkaslarda topyekün bir savaş yaşanabileceği uyarısında bulunan Mehmedov böyle bir harbin 3. Dünya savaşının başlangıcı olabileceğini söyledi”.

Ermeni öznesi “Dünya” sözcüsü aracılığıyla yalnızca “Türk Dünyası”nın karşısında değil, aynı zamanda “3. Dünya Savaşı” dolayısıyla bütün insanlığın karşısında bir tehdit olarak sabitlenmektedir. Ermeni öznesinin tüm insanlığın karşısında bir tehdit unsuru olarak konumlandırılması, Türkiye’nin Ermenistan’a harekât düzenlemesini meşrulaştıracak bir zemini de inşa etmektedir. Dünya sözcüsü dolayısıyla, tehdit altında olan Türkiye’nin önderliğinde ki büyük “Türk dünyası”, Türkiye’nin harekete geçmesini meşruiyet zeminini oluşturmaktadır.

Dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Rusya’da yayınlanan *Nezavisimaya Gazeta*’ya verdiği demecinde, hem Sırpaların hem de Ermenilerin bu iki ülkedeki problemlerin siyasi çözüm aşamasına gelmek üzere olduğu sırada saldırganlıklarını tırmandırdıklarını belirtiyor. Bu haber 27 Ağustos 1993 tarihli *Zaman* gazetesinde “Sırpalar ve Ermeniler Aynı Politikayı İzliyor” manşetiyle veriliyor. ‘Türk Dünyası’nın karşısında düşman olarak kodlanan iki halkı<sup>8</sup> sabitlemektedir. Her iki özne de etnik kimliğin ötesinde, dini olarak Hıristiyan özne’yi çağırılmaktadırlar. Ermeni öznesinin düşmanlaştırılması Sırp öznesi aracılığıyla sağlanmaktadır. Daha önceden saldırgan ve düşman özne olarak kurulan Sırp özne ile ilişkilendirilen Ermeni özne bu dolayısıyla düşmanlaştırılmaktadır. (5. sayfa). Yine 7 Eylül 1993 tarihli *Zaman* gazetesinin birinci sayfasında sekiz sütunu kaplayan “Sevr’e

7- Ahmet İnsel, 29 Ekim 1995’te *Yeni Yüzyıl* gazetesinde yayımlanan “Türk mü, Türkiyeli mi?” başlıklı yazısında bu konuya da değinir.

8- Nitekim, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü uzmanlarınca yapılan bir araştırmada Türklerin 44 ulusa karşı geliştirdikleri önyargılar belirlenmiştir. Bu araştırma haber olarak da basına yansımıştır. *Hürriyet* gazetesi 20 Temmuz 1993 tarihli nüshasında bu araştırmanın sonuçlarına yer vermiştir. Araştırmaya göre, Türklerin sevmediği ulusların başında yüzde doksanaltı ile Sırpalar ilk sırada yer alırken, Ermeniler yüzde doksan ile ikinci sevilmeyen ulus olarak saptanmıştır. Diğer sevilmeyen uluslar ise sırasıyla; Bulgarlar, Yunanlılar, Suriyeliler olarak belirlenmiştir. Sevilen uluslar ise sırasıyla; Türkmenler, Japonlar, Boşnaklar, Azeriler ve Hollandalılar olarak saptanmıştır.



Doludizgin” başlıklı bir diğer haberde ise şu ifadeler yer almaktadır: “Sırp-Ermeni ikilisi ele geçirdikleri Boşnak ve Azeri topraklarını hazmettikten sonra Anadolu’ya yönelecekler”.

Sırp-ve Ermeniler arasında kurulan özdeşlik, bu iki “özne”nin işbirliği içinde olma potansiyelinden ziyade, Türk Dünyası’nın karşısında “düşman” olarak konumlandırılmalarından kaynaklanmaktadır. Bu iki özne, incelediğimiz manşette “Türk ulusal kimliği”nin karşıt sözcelerinden “Sevr” dolayısıyla düşmanlaştırılmaktadır. Söylemsel oluşumun temel ikilemlerinden birisi de, Lozan Antlaşması / Sevr Antlaşması şeklindedir. Bu iki kent coğrafik özelliklerinden ziyade, adı geçen antlaşmaların ifade ettikleri anlamlarla söylemsel oluşuma içkin “sözce”lerdir. Türkiye içindeki kimi toplumsal çatışmaları “Sevr özlemi içerisinde olan dış güçlerin tezgahladığı”na sık sık dikkat çeken basın, burada iç çatışmalardan değil, dış çatışma içinde bulunan iki özneyi “Sevr” sözcüsü ile ilişkilendirmektedir. Bu iki düşmanlaştırılan özne de, büyük “Türk Dünyası” söyleminin unsurlarını oluşturan diğer iki özne aracılığıyla, “Türk ulusal kimliği”nin de karşısında olarak tanımlanmaktadır. Biz / onlar karşıtlığı içerisinde, “Biz”in (Türk ulusal kimliği=> Türkiye’nin önderliğinde Türk Dünyası), karşısında (Sırp-ve Ermeniler) “öteki” olarak sabitlenmektedir. Türkiye Devletince Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri ile kurulacak ilişkiler “Adriyatik’ten Çin Seddine Büyük Türk Dünyası” söylemi çerçevesinde belirlenmektedir. Bu dönem çerçevesinde dile getirilen bir diğer söylem ise PKK ile Ermeniler arasında benzerlik kurma çabasında kendini göstermektedir.

### **PKK ile Ermeniler Arasında Özdeşlik Kuran Söylem**

İkinci dönemde karşılaşılan bu söylem düzeyi, söylemsel oluşum tarafından “bölücü örgüt”, “terörist örgüt” sözceleriyle sabitlenen PKK ile Ermeni öznesi arasında kurulan dolaysız özdeşliktir. Bu söylem evreni, yukarıda incelediğimiz iki söylem düzeyinden bazı farklılıklar göstermektedir. Her şeyden önce bu düzey, bir Ermeni öznesinin açıkça çatışmanın diğer tarafını oluşturduğu bir düzey değildir. Devlet yetkilileri ve medya, PKK ile Ermeni öznesi arasında dolaysız bir özdeşlik kurarken, kanıtı olarak yakalanan teröristlerin “sünnetsiz” oldukları iddiası sunulmaktadır. Zaman zaman, Ermenistan Cumhuriyeti’nde PKK’nin kamp kurduğu iddiaları da, bu özdeşliği besleyen diğer bir kanıt olarak sunulmaktadır. Yazının bu bölümünde söylemsel olarak kurulan yapının, nasıl bir işleve sahip olduğu üzerinde durulacaktır. Ayrıca bu yapının Türk ulusal kimliği ile ilişkisinin çözümlenmesi de hedeflenmektedir.

Ermeni öznesinin ilişkilendirildiği PKK, 1980’li yılların başından itibaren devlete yönelik eylemlerde bulunmuştur. Bu yıllarda PKK’nin ‘Marksist ve Komünist’ bir örgüt olduğu basında ve resmi devlet yetkililerinin açıklamalarında sıkça dile getirilmektedir. Örneğin *Yeni Düşünce* gazetesinde

yer alan “*Bölücüler tamamen Marksist kökenlidir*”<sup>9</sup> şeklindeki ifadeye diğer basın organlarında da sıkça rastlanmaktadır. Buna benzer açıklamaları çoğaltmak mümkündür, ancak hemen şu olguyu hatırlamak yerinde olur. Bu yıllarda SSCB bütünlüğünü sürdürmekte ve milliyetçi söylem evreni çerçevesinde, Türkiye’nin ve “Türk” varlığının karşısındaki en büyük tehlike *komünizm* olarak nitelendirilmektedir. Popüler milliyetçi söylem evreninde “Komünist” sözcüğü olumsuz anlam taşımaktadır ve Türk ulusal kimliğini benimsemeyen bir özneyi imlemektedir.

Bu yıllarda PKK’den bahsedilirken “*bir avuç eşkiya*” ve “*bölücü*” nitelendirmeleri resmî açıklamaların ve basında yer bulan haberlerin ortak vurguları olarak belirlemektedir. PKK, Türk ulusal kimliğinin karşıt bir sözcüğü olarak *bir avuç eşkiya*, *bölücü*, *Marksist* ve *Komünist* olarak nitelendirilirken; 1990’ların başından itibaren, yoğunluğu artan bir düzeyde Ermeni öznesi ile özdeşleştirilmeye başlanmıştır. 90’lı yıllardan önce de PKK ve Ermeni öznesi arasında ilişki olduğu iddialarına basında rastlanabilmesine karşın, devlet yetkililerinin ve devlet televizyonu TRT’nin bu iddiaları sıkça dile getirmeleri 90’lı yıllara tekabül etmektedir. Dolayısıyla bu özdeşliğin sabitlenerek, resmîyet de kazanması bu yıllara rastlanmaktadır. Hatırlanacağı üzere 1990’ların başında Sovyetler Birliği dağılmıştır. Komünizm ile SSCB’yi özdeşleştiren milliyetçi kesim başta olmak üzere; “komünizmin tarihe karıştığı” ve “Yeni Dünya Düzeni”nin oluştuğu basında sıkça vurgulanmaktadır. “Komünizm” sözcüğünün düşmanlaştırıcı etkisi bu yıllardan itibaren yerini “Ermeni” sözcüğüne bırakmıştır. Neden bir diğer özne değil de, Ermeni öznesi böyle bir özdeşlik içinde anlamlandırılmaktadır? Bu soruya yanıt aramadan önce PKK ile Ermeni öznesi arasında özdeşlik kuran düzeyin açıklanması gerekiyor.

Bu düzeyi iki farklı söylemsel bileşkenin bir kesişmesi olarak değerlendirebiliriz. Bu bileşkenlerden ilkinin Ermeni öznesinin söylemsel olarak Türk ulusal kimliği karşısında “öteki=>düşman” olarak kurulduğu ve anlamlandırıldığı söylem evreni olarak niteleyebiliriz. Diğer bileşke ise, PKK’nin Türk ulusal kimliği içinde “bölücü örgüt, terörist örgüt” olarak konumlandırılmasıdır. Konuya daha genel bir perspektiften bakacak olursak bu iki bileşkenin kesiştiği düzey, “Kürt sorunu”nun, Türk ulusal kimliği içerisinde kurulduğu ve anlamlandırıldığı düzeyle de ilintilidir. Bu düzey için Mesut Yeğen (1994), Türk ulusal kimliğinin, Kürt kimliğini reddettiğini ve değişik düzeylerde anlamlandırarak kurduğunu belirtmektedir.

Bu düzeyleri Yeğen, modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti karşısında direnen aşiretler ve feodal bağlar dolayısıyla, gerici ve İslami ayaklanmalar

9- *Yeni Düşünce*, 3 Temmuz 1987, sayı 296, sayfa 2.

olarak anlamlandırılan geleneksel söylem düzeyi; 1950'li yılların başından itibaren görülen, bölgesel geri kalmışlık söylemi ve düşman söylemi olarak belirlenmektedir (Yeğen, 1994). Bir diğer çalışma da ise "Türk ulusal kimliğinin gerçekleştirildiği" toplumsallığın "aynı zamanda Kürt kimliğinin reddedildiği toplumsallık" olduğu belirtilmektedir (Yeğen, 1993: 31-2). Bu tespitten hareketle Türk ulusal kimliğinin gerçekleştirildiği toplumsallığın diğer etnisitelerin ret ve inkârına dayalı olduğu söylenebilir.

Doksanlı yılların başından itibaren "ASALA"nın bir uzantısı olarak nitelendirilen PKK, devlet yetkililerinin açıklamalarında ve basında, dolayısıyla Türk ulusal kimliği içerisinde, "bölücü" ve "terörist örgüt" olarak sabitlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, diğer devletlerin de PKK'yi "terörist örgüt" olarak tanımasına önem vererek bu doğrultuda çaba göstermektedir. Orly sonrasında incelediğimiz söylem evreninin, "SSCB=> Komünizm=> Terör/ Uluslararası Terörizm=> Ermeni Terörü=> ASALA", izleğinde kurulduğunu belirtmiştik. 1990'lı yıllar öncesinde, PKK de "terör"le ve "bölücü terör"le sabitlenmektedir. Ancak, "terör"ü nitelendiren özne, komünizm ve marksizmle ilişkilendiriliyordu. Bu düzey, "SSCB=> Komünizm=> Terör/ Uluslararası Terörizm=> PKK terörü", izleğinde kurulmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin dış temsilciliklerine yönelik eylemlerde Ermeni öznesini, terör ile ilişkilendiren bağlam, "*Komünizm=> Terör/ Uluslararası Terör*" sabitlemesidir.

Seksenli yıllarda dışışleri görevlilerine yönelik eylemler neticesinde Türk ulusal kimliği karşısında olumsuz olarak anlamlandırılan Ermeni öznesinin, söylemsel oluşum içerisinde *bölücü örgüt*, *terörist örgüt* olarak kodlanan PKK ile özdeşleştirilmesi, bu söylemin düşmanlaştırıcı dolayımı olarak belirmektedir. Söz konusu coğrafyada Ermeniler 1915'ten itibaren tehcir ve soykırım uygulamalarıyla karşılaşmışlar, yüzlerce yıldır yaşadıkları bölgeleri terk ederken mal ve mülklerini de bırakmak zorunda kalmışlardır.

Nitekim Taner Akçam, "Kurtuluş Savaşı"nın sürdürülebilmesinin önemli bir etkeninin, yerli eşraf tarafından el konulan Ermeni malları hatırlatılarak, Ermenilerin geri dönüp mallarını alacakları söyleminin olduğunu belirtmektedir (Akçam, 1992a:157-8). Çalışmamızın kapsamında sorunun tarihsel boyutunu incelemek yer almıyor. Ancak, tarihsel olarak öznelere konumlanışlarını yerli yerine oturtulması söylemsel evrenin çözümlenmesi açısından önemli olacaktır. Bu kısımda belirli çerçeveler dahilinde ele aldığımız PKK ile Ermeniler arasında kurulan söylem düzeyine dair medyada sayısız örnek bulunmaktadır. Şimdi, medyada yer alan bazı örnekler ele alınarak iki özne arasında nasıl bir ilişkinin kurulmaya çalışıldığı örnekendirilecektir.

## Medyadan Örnekler

Bu döneme ilişkin örnekleri belirlerken, Ermeni öznesi ile PKK'yi özdeşleştiren temsil yetlerin saptanmasına önem verdik. Türkiye'nin dış temsilciliklerine yönelik eylemlerin kesilmesinden sonra PKK'nin eylemlere başlaması, PKK'nin Ermeni özne ile ilişkilendirilmesine meşruiyet sağlayan bir dolayım olarak sunulmaktadır. PKK ve Ermeni sözceleri, daha genel bir anlamda ise "dış güçler" söylemi içerisinde kurulmaktadır. Bu iki özne *dış güçlerin piyonu* olarak söylem içinde yalıtılmakta ve "Ermeni PKK" olarak yeniden kurulmaktadır. Bunu Toktamış Ateş'in 8 Ekim 1993 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan yazısıyla örneklendirebiliriz:

Fransa'nın 1984'te Ermeni terör örgütü ASALA'ya desteğini çekmesinden birkaç ay sonra PKK, Erzurum baskını düzenledi. Turizmde biraz umut uyanınca ve turizm gelirleri yükselince, 'turistlerin can güvenliği' yaygarası başladı. Londra'da, Barcelona'da, Kahire'de, Milano'da bombalar patlayınca sorun olmuyor, Antalya'da patlayınca kıyamet kopuyor. Ve bizi her yerde zora koşuyorlar. Dinmeyen bir kinle bitmeyen bir inatla üzerimize geliyorlar. Bakalım nereye kadar sürecek (sayfa 3)

Burada, PKK ve Ermeni özneleri *dış güçler* söyleminin sözceleri olarak belirmektedir. Bu iki sözcük öteki konumundadırlar. Öteki olarak kurulan sözcüklerin farklı olumsuz anlam içerikleriyle kodlanmaları, kimliğin tutarlılığının artırılmasına yöneliktir. Ancak söylemsel evren içerisinde Ermeni sözcüğü daha olumsuz bir anlam içeriğinde kodlanmış olduğundan, PKK'yi nitelememektedir. Bu çerçevede, 6 Temmuz 1993'te PKK'nin gerçekleştirdiği iddia edilen Başbağlar Katliamı'nın ardından, 8 Temmuz 1993 tarihli *Hürriyet* gazetesinde, gazetenin başyazarı Ertuğrul Özkök "Bunu 80 yıl önce Ermeniler de denemişti" başlığının altında şöyle yazmaktadır:

PKK'nın önceki akşam savunmasız bir Türk köyünde yaptığı vahşi katliam, insanı 80 yıl geriye götürüyor. Bu katliamın amacı, bölgedeki Türk nüfusu buralardan kaçırmak ve homojen bir Kürt bölgesi yaratmak. Aslında PKK, bu politikayı eskiden beri uyguluyor. Bunun sonucunda Diyarbakır'da bugün sadece bir tek Türk köyü kaldı. Bunu 1915-16'da Ermeniler, Türklere ve Kürtlere karşı uygulamıştı.[...] O tarihlerde Ermeniler de aynı taktiklerle Türk ve Kürt nüfusu bölgeden kaçırtmak için köy basıyor, insanları cami önlerinde katliyordu. Ama bu tür katliam taktiklerinin amacına ulaşmadığı, geçmişte birçok örnekle kanıtlandı. Bu taktik, Ermeniler için büyük bir hüsrana dönüşmüş, Anadolu'dan atılmaları yolundaki gerekçeleri yaratmıştı.

Örneğimizde PKK, Ermeni öznesiyle doğrudan ilişkilendirilmemektedir. Özkök'ün "Ermeniler'in Anadolu'dan" atılmaları olarak nitelendirdiği olay "1915 Ermeni soykırımıdır". Yazar soykırımdan açıkça bahsetmemekte ama haklı nedenlere dayandığına dair bir söylemsel çerçeveden konuşmaktadır. Türk ulusal kimliğinin söylemsel evreninde 1915 Ermeni Soykırımının reddi ve Ermeni varlığının inkârı, son derece önem atfedilen sabitlemelerdir. Bu söylemsel evren 1915 Soykırımının inkârının yanı sıra hemen peşinden Türk ve Kürt halklarının "kardeşliği" oluşturmaya çalışan bir söylemsel evreni "tarih" sayfalarından bugüne taşımaya çalışmaktadır.

Burada eylem tarzı üzerine yapılan vurguyla "Ermeni" özne düşmanlaştırılarak, Türk ve Kürt öznelerin "kardeşliği" kurulmaya çalışılmaktadır. Hem soykırımın inkârı hem de bu inkâr üzerinden kardeşlik oluşturmaya girişen bir söylemsel yapının varlığı açıkça ortaya konulmaktadır.

"Anadolu'dan atılma" olarak kodlanan 1915 soykırımı, gizli bir tehdit olarak Kürtlere de hatırlatılmaktadır. Türk ulusal kimliğince (Türk resmi tezi tarafından) Ermeni soykırımı, Türk ve Kürt öznelerinin bileşkesini sabitleyici ve kurucu bir dolayım olarak kullanılmaktadır. Üzerinde durabileceğimiz bir diğer vurgu da, Ermeni özne karşısında, Kürt ve Türk öznelerinin, dinî özdeşliklerinin "cami önlerinde katledilmeleri" hatırlatılarak belirtilmesidir. Dinî motif bu iki öznenin bileşikliğinin bir kanıtı olarak ifade edilmektedir. Dini farklı olan Ermeni öznesi karşısında, din bütünlüğü, öznelerin bileşikliğinin de vurgusudur. Bu örnekte söylem, "Terör=> Ermeni Tarzı Katliam => PKK" izleğinde oluşmaktadır. Dolayısıyla Ermeni öznesi ile "bölücü" nitelemesi arasında bir özdeşlik kurulmaktadır.

Temmuz ayında "Ermeni destekli bölücü terörizm" tarafından gerçekleştirildiği ileri sürülen bir diğer katliam ise, 21 Temmuz 1993 tarihli *Zaman* gazetesinde "Aleviler Adına Katliam" başlığıyla ilk sayfadan şöyle duyurulmaktadır:

Ermeni destekli bölücü terörizmin, Alevilik adına kan dökmesinden rahatsız oldukları belirtilen Alevi vatandaşlar, 'Başbağlar katliamı çirkin bir istismardır. Biz Türküz, Alevi olmamız da sünni komşularımızla düşman olmamızı gerektirmiyor. Yıllar içinde çok samimi diyalog kurup dostluk oluşturduk. Şimdi hangi karanlık güçlerin oyuncağı olduğu malum bir örgütün bizleri birbirimize kırdırma oyununa gelmeyeceğiz' (...) Katliamlar Ermeni Usulü (Ara başlık) Erzincan Başbağlar ve Van Sündüz yaylasındaki katliamlarda onlarca çocuk ve kadının vahşice katledilmesi, Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Ermeni mezalimini hatırlatıyor. Beşikteki bebeleri dahi öldürmenin terörden de öte bir kin ve intikam duygusu taşıdığı gözlenirken, cinayetleri üstlenen PKK'nın Ermenilerin kontrolündeki bir cinayet şebekesi olduğu belirtiliyor

Bu kez söylem, “Terör=> Ermeni destekli bölücü terörizm=> PKK=> Aleviler adına katliam” izleğinde kurulmaktadır. Ermeni öznesi, “bölücü terörizm” ve PKK’yi niteleyen sözdizimsel bir içeriğe sahiptir. Ermeni özne, söylem evreninde PKK’dan daha olumsuz bir içerikte yalıtılmıştır. Söylemsel oluşum içerisinde ötekinin de ötekisi olarak izole edilen sözce, Ermeni öznedir. Bu bağlamda Ermeni öznesi, Türkiye’nin toplumsal bütünlüğü karşısında külliyen bir tehdit unsuru olarak sabitlenmektedir. Ermeni öznesinin söylemsel oluşum içerisinde *bölücü örgüt, terörist örgütü* olarak kodlanan PKK’yi niteleyen bir konumda, adeta düşmanlaştırılan bir sabitlemede yalıtılması, Türkiye’de yaşayan Ermeni vatandaşların meşruiyetini sorgulayıcı bir atmosferin oluşmasına neden olmaktadır.<sup>10</sup>

Bir diğer örnek de 12 Temmuz 1993 tarihli *Zaman* gazetesindeki köşesinde Süleyman Kocabaş’ın yazısından:

Kürtçülük tahrikleri [...] şive ve ağız farklılıklarıyla dili ile Anadolu Birliğinin bir parçası Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da yaşayan kardeşlerimizden kaynaklanmıyor. Kürtçülük, Hıristiyan fundamentalizminin bir parçası olarak, Türkiye’yi bölerek yok edip, onun topraklarını büyük Ermenistan ve büyük İsrail’e pay etmeye yönelik dış kaynaklı bir tahrik ve operasyondur. [...] Adı geçen bölgelerimizdeki şiddet olaylarına başvuranların çoğu Ermeniler ve onlara aldanmış bir avuç Kürt gencidir. Hiçbir Kürt 50 nüfuslu bir köyü basıp, ahalisini tümüyle öldürüp, köyü de yakıp kaçmaz. Bunlar Doğu Anadolu’da olmuştur. Yapanlar Kürt değil, Ermenidir. (2. sayfa)

Kocabaş’ın yazısındaki gibi Kürtçülük ile kodlanan PKK öznesinin Müslüman olmadığına vurgu yapılması, *Türkiye* gazetesi yazarlarından M. Necati Özfatura’nın 27 Temmuz 1993 tarihli yazısında daha geniş çerçevede kendisine yer bulmaktadır:

PKK militanları içinde gerçek Müslüman Kürt yoktur. Dinsiz, ateist, komünist, Hıristiyan Kürt ya da sapık fırka mensubu katiller topluluğudur. Ve çok sayıda Ermeni, Rum ve Suriyeli de bu militanlar arasında yer alıp, merhametsizce katliamları PKK içindeki Ermeni ve Hıristiyan ya da sapık inanç sahibi Kürtler yapmaktadır. Esasen Müslümanları katleden katiller cehennemde sonsuz azap göreceklerdir (9. sayfa).

10- Baskın Oran, *Devlet Devlet’e Karşı* adlı kitabında yer alan “PKK’da Ermeniler Yakalandı’ Ne Anlama Geliyor?” başlıklı makalesinde bu konuya eğilmektedir (Oran: 1994:23-6).

Metinde söylem, “PKK=> Müslümanlık dışı insanlar (Kürtler) (Dinsiz, Ateist, Komünist, Hıristiyan)=> Ermeni, Rum, Suriyeli (dış güçler)”, izleğinde kurulmaktadır. Yazar PKK içinde yer alanları, dinî dolayım ile Müslümanlık bağlamında nesneleştirmektedir. İslam karşısında öteki olarak sabitlemiş Hıristiyan ve ateist özneler yalıtılmaktadır. Söylem, Müslüman öznenin yukarıda anılan katliamları yapma olasılığını dışlamaktadır. Dinî dolayımında vurgu, “gerçek” sözcüğü üzerinedir. “Gerçek” sözcüğü, öznenin kendi karşıtı olarak tanımladığı kimlik ve aidiyetlerin dışında bulunduğunu belirten bir anlam barındırmaktadır. Başka bir söyleyişle, “gerçek” ile “biz” aynı söylemsel oluşum’un sözcüğüdür. Bu noktada gerçektışı ile öteki sözcüğü aynı söylem uğrağında yalıtılmaktadır. Kürt öznesi “Müslüman” kimliği ile özdeşleştirildiği noktada “biz”in içerisinde yer almaktadır. Müslümanlık dışındaki kimlikler ‘öteki’ içinde tanımlanmaktadır. Nitekim dinsiz, ateist, Komünist ve Hıristiyan özneler “Türk ulusal kimliği”nin dışında kurulmaktadır. Ancak vurgu ağırlıklı olarak İslam dini üzerinedir. Yazar, dışarıda tanımladığı öznelerin cezalandırılmasını, İslam dinine içkin anlamlandırma ile sabitlemektedir: “Müslümanları katledenler azap görecekler”. Müslüman özneler, katliamları yapan kümenin dışında tutulmaktadır.

28 Ekim 1993 tarihinde, Yavi olaylarından sonra Ahmet Kabaklı şunları yazmıştır:

Bu ve benzeri katliamlar, elbette insan işi olamaz. Müslüman PKK’cılarının bile tıynetleri bu ölçüde gaddarlığı kaldıramaz. Bunu ancak ASALA, Hınçak, Taşnak çeteleri yapabilir. Buna delil mi istiyorsunuz: a) Köylere saldırarak çoluk çocuğu, kadını, genci, ihtiyarı boğazlayan bu kan içiciliğin benzerleri 1918-1922 yıllarında yine Ermeniler tarafından yine Kuzeydoğumuzda yapılmıştır. b) PKK adını taşıyan Ermeni çetesi önceleri olduğu gibi bu sefer de yine bir Türk köyü halkını kurşuna dizmiştir. Bununla, Kürt kardeşlerimiz; ‘Bakın biz, sizin de düşmanınız olan Türkleri öldürüyoruz’ propagandası yapmışlardır. (*Türkiye*, 28 Ekim 1993, 2.sayfa)

Metinde, PKK, Ermeni öznesi ilişkilendirilirken burada da dinî motif ön plandadır. Hatta buradaki dinî motif (Müslümanlık), PKK’ye, yan anlamsal olarak, sınırlı da olsa olumlu bir anlam katmaktadır. “Müslüman PKK’ciler bile bu denli gaddar olamaz, bu katliamları yapan Ermenilerdir” sabitlemesi kurulmaktadır. Burada vurgu “bile” sözcüğü üzerindedir. İslam o denli önemli bir kimlik ve aidiyet biçimi olmalıdır ki, Türk ulusal kimliği karşısında “bölücü örgüt, terörist örgüt” olarak kodlanan PKK’nin, Müslüman elemanları, Ermeni özne karşısında olumlu bir anlamda kurulmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ermeni özne söylemsel yapı tarafından düşmanlaştırılmıştır.



Metindeki diğer bir sabitleme ise PKK'nin bir "Ermeni çetesi" olduğu şeklindeki kodlamadır. PKK, 90'lara dek "Marksist çete" olarak adlandırılırken, bu yıllardan itibaren "Ermeni çete" olarak adlandırılmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, Orly eylemi sonrası yaptığımız incelemede Ermeni öznesini nitelendiren söylem izleği şöyle kurulmaktaydı: "SSCB=> Komünizm=> Uluslararası Terörizm=> Ermeni Terörü." Bu söylem izleğinde, Ermeni öznesi nitelenen özne konumundadır. Ermeni öznesi sözdizimsel olarak, *nitelenen* özne iken doksanlı yıllardan itibaren *nitelendiren* özne konumunda kurulmaktadır. Ermeni özne söylemsel evren tarafından düşmanlaştırıcı bir işlevle yalıtılmıştır. Yazının şimdiki bölümünde medyada kurulan bu söylem ile karşılaştırmalı olarak resmi devlet görevlilerinin açıklamaları derinlemesine incelenektir.

### Resmî Devlet Görevlilerinin Açıklamalarında Beliren Söylem

Resmi devlet görevlilerinin açıklamaları ile basında sunduğumuz örnekler arasında bir paralellik olduğunu söyleyebiliriz. Bu öznelerin söylemsel olarak Türk ulusal kimliği içerisinde kurulmalarından kaynaklanmaktadır. Bu açıklamalarda da, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yaşayan Ermeniler, diğer Ermeni öznelerden söylemsel olarak ayrı tutulmamaktadır. Büyük Ermeni öznesinin içerisinde anlamlandırılmaktadırlar. Dolayısıyla üretilen bu söylemden dolaysız olarak olumsuz etkilenmelere açık bir konumdadırlar. *Cumhuriyet* gazetesindeki "PKK'ya karşı 'Ermeni' silahı" başlıklı haber malumun ilamı şeklinde de okunabilir:

Güneydoğu'da PKK'ya karşı psikolojik hareket başlatılıyor. Harekat çerçevesinde, 'dost tarafsız ve düşman kesimin 'davranışlarını etkilemeye yönelik faaliyetlere yer verilecek. [...] PKK militanlarına yönelik propaganda faaliyetinde ise Apo'nun militanları "Ermeniler'in çıkarına alet ettiği" mesajı vurgulanacak. Önceki gün gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu toplantısında başta teröre karşı yürütülen mücadele olmak üzere, hükümet çalışmalarını yurttaşlara daha iyi anlatmak için 'Propaganda Komisyonu' kurulması kararlaştırıldı. PKK'ya karşı psikolojik hareket ilk olarak Çiller başkanlığında toplanan son Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu'nda kararlaştırıldı. (...) Örgüte katılan militanları bu davadan vazgeçirmek için kapsamı genişletilen Pişmanlık Yasası bugüne kadar teslim olan militanların bulunduğu konuma ilişkin bilgiler, örgütün yoğun olarak bulunduğu belirlenen bölgelerde havadan bildiriler, şeklinde atılacak. Dört köşesinde ayıldızlı Türk bayrağı bulunan bildirilerin ön yüzünde militanlara, "PKK terör örgütüne katılmış olan kardeşimiz kimin için dağa çıktığını biliyor musun? Apo seni Ermenilerin çıkarı için alet olarak kullanıyor. İyi düşün. Şu anda grubunun başında olan kişinin aslen kim olduğunu biliyor musun? İyi incele" diye



sesleniliyor. (...) Ayrıca örgüt mensuplarından Ermeni asıllı olanlar da gerek bildiriler ve gerekse diğer iletişim araçları aracılığıyla teşhir edilecek. (11 Temmuz 1993, 1. sayfa)

Metinde, etnik kökenleri farklı olduğu için bir kısım Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının psikolojik savaş için bir unsur olarak kullanılması tasarlanmaktadır. Ermeni vatandaşların varlıklarının meşruiyetinin sorgulanmasına yönelik bir atmosfer bizzat devlet eliyle oluşturulmaktadır. Ermeni öznenin etnik köken farklılığı dolayısıyla düşman olarak kodlanması çabası ırkçı bir tutumdur.<sup>11</sup>

Benzer bir tutum 17 Temmuz 1993 tarihli *Türkiye* gazetesinde yer alan, "Her 7 teröristten biri Ermeni ve sünnetsiz" başlığıyla askeri bir görevli tarafından yapılan açıklamada şu şekilde görülmektedir:

"PKK, tarihteki 7.Ermeni Örgütüdür" (Haber girişi), Bitlis güvenlik ve 6. Zırhlı Tuğay Komutanı Tuğgeneral Korkmaz Tağma, Bitlis'te PKK'dan daha etkili propaganda yaparak halka terör örgütünün içyüzünü anlatıyor: (...) Bunlar Birinci Dünya Savaşında Osmanlıyı arkadan vuran Ermenilerin torunlarıdır. (1. sayfa)

Buradaki söylemsel yapı da, daha önce incelediğimiz örneklerle paralellik göstermektedir. Bu yapı, Türk ulusal kimliğinin Kürt sorununa yaklaşımının söylemsel oluşum içerisinde dönemselsel olarak kurucu öğeleridir. Aynı söyleme İçişleri Bakanı'nın açıklamalarında da rastlıyoruz. Buna ilişkin başına yansıyan haberler şöyledir:

"İçişleri Bakanı Mehmet Gazioğlu: PKK Ermeni ASALA'nın Devamı" (Haber başlığı), Gazioğlu PKK'nın ASALA'nın bir devamı olduğunu (...) söyledi" (Türkiye, 25 Temmuz 1993, 1. sayfa). "İçişleri Bakanı Mehmet Gazioğlu 'Bölücüler kesinlikle Kürt değil Ermeni', Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar da ölü ele geçirilen teröristlerin büyük bir bölümünün sünnetsiz olduğunu bildirdi. (...) Ağar son aylarda ölü ele geçirilen teröristlerin yüzde 80'inin Suriye uyruklu Ermeniler olduğunu açıkladı. (*Türkiye*, 6 Ağustos 1993, 1. sayfa)

Metinlerde söylem izleği, "Ermeni ASALA=> Terör / Uluslararası Terör=> PKK=> Sünnetsiz terörist=> Ermeni terörist", şeklinde kurulmaktadır. Açıklamalarda PKK ile Ermeni öznesinin ilişkilendirilmesi, yakalanan "teröristlerin sünnetsiz" olmaları sözcüğü ile kurulmaktadır.

11- Nitekim, 1994 yılının sonbahar aylarında İstanbul'da Ermeni vatandaşların yoğun olarak yaşadığı semtlerde İstanbul Ülkü Ocakları adına dağıtılan, "Türkiye yalnız Türklerindir" başlıklı bildiriye, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin Türkiye'den "defolup gitmeleri" istenmektedir.

Türk ulusal kimliği “gerek Kürtleri soyca Türk sayan ‘resmi ırkçı’ versiyonuyla gerekse Türklüğü Kürtleri de içeren bir kültürel kimlik olarak kuran versiyonuyla reddettiği Kürt kimliğini düşmanlaştır(a)madığı için, bu kimliği bastırma politikasını başka bir düşman imgesi çizerek halletmek” ihtiyacındadır (Bora: 1995:46). Bu düşman imgesi, öteki konumundaki “Ermeni” öznesidir. Kürt ve Türk öznelerinin bileşkesi, düşmanlaştırılan Ermeni öznesi sabitlemesi dolayısıyla anlamlandırılmaktadır. Bölücü ve Ermeni özneleri arasında dolaysız bir ilişki kuran Emniyet Genel Müdürü, yukarıda incelediğimiz askeri yetkilinin açıklamasında olduğu gibi, “yakalanan teröristler arasında bulunan Ermenileri (%80)” sayısal bir kesinlik ile belirtmektedir. Güvenlik örgütünün başındaki yetkilinin açıklamasının söylemi meşrulaştırması, kurumsal niteliği nedeniyledir. Kurumsal nitelik, söylemin kurulmasının, kapatılmasının, öznelerin nesneleştirilmesinin, meşrulaştırıcı bir dolayımıdır.

İçişleri Bakanı’nın “PKK bir Ermeni örgütüdür” başlıklı diğer bir açıklamasında örgüt liderinin de Ermeni olduğu iddiasını dile getirdiğini görüyoruz:

İçişleri Bakanı Mehmet Gazioğlu, ‘PKK, Kürt kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının milliyetçilik duygularını sömüren bir örgüt dedi. [...] Gazioğlu PKK lideri Abdullah Öcalan’ın da Ermeni asıllı olduğunu söyledi. Gazioğlu, örgütün Ermenistan’da kamp kurduğunun gerçek olduğunu, ama bunların izlendiğini belirttikten sonra ‘zaten örgütün eylem biçimi de Ermeni eylemlerine benziyor. Hamile kadınları tecavüz ederek öldürüyorlar. Çocukları süngülüyorlar’ şeklinde konuştu (*Türkiye*, 30 Ağustos 1993,3. sayfa).

Ermeni öznesi, “Ermeni tarzı eylem” sözcüğü dolayımı ile söylem içinde düşmanlaştırılmaktadır. Ermeni öznesi Türk ulusal kimliğinin karşısında düşman olarak kurulmaktadır. Ermeni öznesi söylemsel oluşum içerisinde *ötekinin de ötekisi* bir konumda izole edilmektedir. Diyanet İşleri Başkanı M. Nuri Yılmaz’ın, 1. Din Şurası nedeniyle düzenlediği basın toplantısında yaptığı açıklama *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle yer almıştır:

Son günlerde yaşanan terör olaylarına da değinen Diyanet İşleri Başkanı, bu katliamların Ermeni katliamlarına çok benzediğini bildirdi. Yılmaz ‘Terör can almaya devam ediyor. Terörün kaynağında mutlaka ateizm, Tanrı’ya inanmamazlık var. Çünkü bir Müslüman kimsenin canına kıymaz. Ermeniler, beşikteki çocukları bile katletmişlerdir. Yani bu olaylar, Müslüman Kürtlerin yapabileceği bir iş değildir’ şeklinde konuştu. [...] ‘Kurtuluş Savaşı’nı güneylisiyle -kuzeylisiyle- batılısıyla Anadolu insanı topyekün kazandı. Dedelerini ze sorun, Ermenilerle nasıl savaşıldı? Dün o bölgede soykırım ya-

pan Ermeni çeteleri, bugün kılık ve metot değiştirerek kendi halkına karşı seni kullanmaktadır. (31 Ekim 1993, s. 13)

Söylem, Ermeni öznenin, Müslüman Kürtler karşısında ötekileştirilmesiyle kurulmaktadır. Daha önce rastladığımız sözceleri burada da gözlemleyebiliyoruz: “Müslüman kimsenin canına kıymaz, Ermeni tarzı katliam, Müslüman Kürt katliam yapmaz, Ermeniler kendi emelleri için Kürtleri kandırıyolar.” Açıklama kurumsal temsiliyeti açısından önem kazanmaktadır. Kurumsal otoriteler, öznelere seslenerek, söylemsel oluşum içerisinde nesneleştirmekte ve izole etmektedirler.

İncelediğimiz bu düzeyde Ermeni öznesi söylemsel oluşumun sözceleri “bö-lücü” ve “terör” ile yoğun bir şekilde bağlantılandırılarak düşmanlaştırılmaktadır. Bu söylemin Türkiye genelinden ziyade Kürt bölgeleri için üretildiği söylenebilir. Ermeni olmakla anlamlandırılan öznenin, İslam dışı olarak da kurulması nedeniyle, öznelere Ermeni sözcüğü aracılığıyla Türk ulusal kimliği karşısında ötekileştirilmeleri / düşmanlaştırılmaları mümkün olmaktadır. Bu dönemi, rastlantısal olarak belirlemiştik, ancak söylemin yoğunluğu bir söylemsel oluşumun öğelerinin saptanmasına elverişli bir yoğunluktadır.

Ermeni öznesinin düşmanlaştırıcı bir şekilde kullanımı dolayısıyla Türkiye’de yaşayan Ermeni vatandaşlara yönelik önyargı artmış, “Ermeni” sözcüğü adeta bir küfür vasfı kazanmıştır.<sup>12</sup> Nitekim basında bu söylemin sıkça gündeme geldiği süreç boyunca İstanbul’daki Ermeni okul ve kiliselerine yönelik tacizler artmıştır.<sup>13</sup> “Türk ulusal kimliği”nin karşısında, ötekileştirilen, düşmanlaştırılan Ermeni sözcüğü; bu söylemsel evren içinde tanımlanan “Türk” ve “Kürt” özneleri, söylemsel olarak birleştirici, yapıştı- rıcı bir işlevle sabitlenmektedir.

## Sonuç

İncelediğimiz ilk düzeyde, “Ermeni terörü” *komünizm* sözcüğü dolayısıyla anlamlandırılmaktadır. Bu düzeyde Ermeni özne komünizm ile ilişkilendirildiği noktalarda edilgin olarak kurulmaktadır. Etken özne ise *komünizm* sözcüğü olarak belirmektedir. Bu söylem tüm Türkiye’ye seslenmektedir. İkinci incelediğimiz söylem düzeyinde Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çatışmada belirmektedir. Bu düzeyde Ermeni öznesi “Türk Dünyası”nın karşısında öteki olarak, düşman olarak sabitlenmiştir. Buradaki söylem de Türkiye için üretilmektedir. “Büyük Türk Dünyası”nın bir düşman karşısında bütünleşmesi söylemin yan-anlamlarından birisidir.

12- Bu konuda (Danzikyan: 1993) ve (Dink: 1995) yazıları örnek olarak verilebilir.

13- Bu konuda, Hülya Demir’in yazısına bakılabilir (Demir: 1995). Demir, yazısında, Ermeni okullarına ve kiliselerine yönelik saldırıların kısa bir seceresini vermektedir.

İncelediğimiz üçüncü söylem düzeyinde Ermeni özne, gerek medyada gerek devlet yetkililerinin açıklamalarında, söylemsel evren tarafından “bölücü” ve “terörist” olarak anlamlandırılan PKK ile ilişkilendirilmektedir. Bu düzeyde üretilen söylemsel yapının ülkenin bütününden çok Kürt meselesi bağlamında ve bu yöre insanı için üretildiği söylenebilir. Bu düzeyde Ermeni öznesinin düşmanlaştırılması Türk ulusal kimliğinin ideolojik yapılandırıcı bir ögesi olarak belirlemektedir. “Terörist eylemler” neticesinde Türk ulusal kimliği karşısında düşmanlaştırılan Ermeni öznesi, bu son düzeyde “ontolojik anlamda anti-Türk” (Bora:1995) bir anlam kazanmaktadır. Bahsettiğimiz bu noktanın toplumsal hayat içinde bir yansıması olarak Ermeni okul ve kiliselerine yapılan saldırıların yanı sıra, 1994 yılı sonlarında Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin şehirlerarası otobüs terminalinin kısaltılmış yazılışı AŞOT’u, Ermenice yeni doğmuş çocuk anlamına geldiği için, değiştirip AŞTİ yapması örnek olarak verilebilir. Ermeni soykırımının inkârının, Anadolu’daki Ermeni varlığının yok sayılmasının, Türk ulusal kimliğinin temel kurucu sözceleri olarak değerlendirmek gerekir.

### Kaynakça

- Akçam, Taner. 1992a. *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- \_\_\_\_\_. 1992b. “Ulusal Kimliğimizin Oluşumu Üzerine Bazı Tezler”, *Birikim* Ocak-92, sayı:33.
- Anderson, Benedict. 1993. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev.
- İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
- Baker, Ulus. 1994. “Söylem Çözümlemesi Notları”, Bilar Seminerinde dağıtılan makale, Ankara.
- Batur, Enis. 1982. *Michel Foucault: Bir Çerçeveleme Denemesi*, Tan Kitap Dizisi, sayı: 3/4, Ankara
- Bora, Tanil. 1992. “Türk Milliyetçiliğinin Ebed-Müddet Beka Krizi ve Kürt Meselesi”, *Birikim*, Ocak 1992, sayı 33.
- \_\_\_\_\_. 1995. Türkiye’de Milliyetçilik ve Azınlıklar, *Birikim* Mart-Nisan 1995, sayı 71-72.
- Dadrian, Vahakn N. 1995. *Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak, Jenosid, Türkçesi Yavuz Alogan*, Belge Yayıncılık, İstanbul.
- Danzikyan, Yevart. 1993. “Kaybedilen Bir Toplum ve Birkaç Hatırlatma”, *Birikim* Ocak-Şubat 1993, sayı 45-46.
- Demir, Hülya. 1995. “Medyanın At Gözlüğü: Azınlıklar ve Hak İhlalleri”, *Birikim* 71/72, içinde, İstanbul.
- Dink, Hrnt. 1995. “Biraz farklı insanlar, azınlıklar”, *Birikim* 71-72.

- Dijk Van, Teun (ed.). 1985. *Handbook of Discourse Analysis* Volume II-III-IV, Dimensions of Discourse, Academic Press, London.
- Foucault, Michel. 1972. *The Archaeology of Knowledge*, çev. Sheridan Smith, Tavistock, London.
- \_\_\_\_\_. 1987. *Söylemin Düzeni*, Hil Yayıncılık, İstanbul.
- Mesut, Ahmet. 1993. "Türk Devlet Söylemi ve Kürt Kimliğinin Reddi", *Birikim* Nisan 1993, sayı 48.
- Nişanyan, Sevan. 1995. "Kemalist Düşüncede 'Türk Milleti' Kavramı", *Türkiye Günlüğü* Mart-Nisan 1995, sayı 33.
- Oran, Baskın. 1994. *Devlet Devlet'e Karşı*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- \_\_\_\_\_. 1994b. "Lozan'ın 'Azınlıkların Korunması' Bölümünü Yeniden Okurken", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 49, Sayı 3-4.
- Yeğen, Mesut. 1994. "The Archaeology of Turkish State Discourse", yayımlanmamış doktora tezi, Essex Üniversitesi, Londra.



## Aslında “Kast” Edilen “Rum”lar

Pınar Dinç Kenanoğlu\*

**Kurtasî:** Ev gotar wa’d dike ku tégihana ‘Rûman’ ya sala 1974’an ku riya daraziyê li ber destdanîna ser weqfên kêmaran vebû û nêzikahiya meseleya weqfan û tégihan û bertekên piştî biryara Dadgeha Mafê Mirovan a Ewrûpa’yê ya 2007’an ku di lehê weqfên kêmaran de bide ber hev û analîz bike. Her çî qas Dadgeha Mafê Mirovan ya Ewrûpa’yê diyar kiribe ku; ‘hewce nehatiya dîtîn’ ku dozê weke cudakeriyê vekole, ev xebat bi niyetekê hatiye nivîsîn ku cudakeriya dixuye/naxuye ya jiyana rojane di çarçoweyeke şîroveker û konstruktîvist de analîz bike. Analîza mijarê, xwe dispêre xwendina bi hûrgilî ya rojnameyên ku di sala 1974’an de hatine weşandin; Hürriyet, Tercüman, Cumhuriyet û Apoyevmatini û nûçe û gotarên di hin rojnameyên piştî biryara DMME’yê ya rêbendana 2007’an û hevberkirina nûçeyên di her du heyaman de hatine weşandin.

**Özet:** Bu makale azınlık vakıflarına el konulmasına yargı yolunun açıldığı 1974 yılındaki “Rum” algısı ve vakıflar meselesi yaklaşımı ile 2007 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin azınlık vakıfları lehine verdiği karar sonrasındaki algı ve tepkilerin karşılaştırılmalı analizini yapmayı vaad etmektedir. Her ne kadar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi verdiği kararda davayı ayrımcılık başlığı altında inceleme “gerekliliği” görmediğini belirtse de, bu çalışma devlet ayaklı ayrımcılığın ötesine geçilip günlük boyutta görünen/görünmeyen ayrımcılığı yorumlamacı ve oluşturmacı (constructivist) bir pencereden analiz etmek niyetiyle kaleme alınmıştır. Konunun

---

\* London School of Economics and Political Science, Siyaset Bilimi Doktora Öğrencisi

analizi 1974 yılında yayımlanan gazetelerden Hürriyet, Tercüman, Cumhuriyet, ve Apoyevmatini ile Ocak 2007'deki AİHM kararının sonrasında konu hakkında çeşitli gazetelerde yer alan haber ve makalelerin detaylı okunması ve iki dönemde çıkan haberlerin karşılaştırılmasına dayanmaktadır.

## Giriş

Türkçe'de Rum kelimesi tam bir anlam karmaşasına tekabül eder. Rumlar gerçek anlamı ile Türkiye'de yaşayan, Türk vatandaşı olan bir azınlık cemaatidir. Oysa "Rum" denildiğinde kast edilen Kıbrıslı Rum'lar da olabilir, politik bir kriz söz konusu olduğunda ufak bir dil sürçmesi ile Yunanistan'da yaşayan Yunan vatandaşlarından da Rum diye söz edilebilir, ve en nihayetinde aslında Ermeni ve Musevi'leri de kapsayan tüm azınlıklar dahi "Rum" olarak görülebilir. Ne var ki bu anlam kargaşası kelimenin Türkçe manasıyla ilgili bir sorun olmaktan ziyade, Türk siyasi ve sosyal politikalarını anlamak açısından önemli bir göstergedir ve bu kapsamda ele alınmalıdır.

2011 Ağustos ayının son günlerinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından "müjde"lenen el konulmuş azınlık vakıfları mal varlıklarının "geri verilmesi" kararı birçok gazetede haber olarak yer buldu. 27 Ağustos tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan kanun hükmünde bir kararname ile azınlık vakıflarının 1936 yılında beyan ettikleri, ancak 1974 yılındaki Yargıtay Genel Kurulu kararını takiben beyannamelerin "vakfiye" olarak kabul görülmesi ile el konulan tüm taşınmaz mal, mezarlık ve çeşmeleri bir yıl içinde müracaat etmeleri halinde adlarına tescil ettirebilecekleri bildirildi. Aslında bu karar birçok vakfın mallarına el konulması sürecinin yasal olmadığının devlet nezdinde kabul edilmesi anlamındadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından görülen davalarda haksız görülüp yüklü tazminatlar ile cezalandırılan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, böylece azınlık vakıfları konusunun çözümünde yapıcı, ancak sorunu tamamen çözmekten uzak, bir adım atmış oldu<sup>1</sup>. Bazı azınlık vakıflarını AİHM'de de temsil eden Avukat Kezban Hatemi'nin bu gelişmeyi "temel hak ve özgürlükleri yasalara aykırı bir şekilde ihlal edilen müslüman olmayan kardeşlerimizin haklarının iadesi" olarak tanımladığı haberleri medyada yer aldı.<sup>2</sup> Benzer şekilde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Başbakan Yardımcı-

1- Atılan adımın yapıcı olduğu, ancak henüz sorunun kapsamlı olarak çözümünü sağlamaktan uzak olduğunu belirtmekte yarar vardır. Baskın Oran'ın (*Radikal*, 04-09-2011) deyişiyle, kararname "tek maddelik devrim" değil, ve fakat değişken siyasal konjunkturlerde muğlak okumalara açık bir metindir. Oran'ın detaylı analizi için bkz: "GM haklarında büyük adım, fakat...", *Radikal*, 4 Eylül 2011

2- "Azınlık Mülklerine İade", *NTVMSNBC*, 27 Ağustos 2011.



sı Bülent Arınç'ın bu uygulamayı azınlıklara yapılan bir jest olarak değil, "eşit vatandaş hukukuna sahip olduğumuz vatandaşlarımızın haklarının iadesi" olarak tanımladığı yazılırken, "Bu bir haktır, lütuf değildir" sözlerine yer verildi (*Zaman*, 29-08-2011). Ancak verilen demeçlerde bir de hatırlatma vardı: Karşılıklık (mütakabiliyet) ilkesi. Burada Davutoğlu'nun "Atılan adım tarihi adımdır, ümit ederiz ki başka ülkelere de örnek olur" sözleri göze çarpmaktadır. Buna paralel olarak, Hürriyet gazetesindeki köşesinde Yalçın Bayer (31-08-2011) Avrupa Batı Trakya Türk Federasyonu Başkanı Halit Habipoğlu'nun şu cümlelerine yer vermiştir:

"Türkiye, gayrimüslim azınlıkların vakıf mallarının iade edilmesi konusunda 'tarihi bir adım' attı. Lozan Barış Antlaşması ile güvence alınan cemaat vakıflarının yaşadıkları problemler karşısında hükümet, çözüm odaklı inisiyatif kullandı. Buna karşılık yine Lozan ile vakıf malları güvence altına alınan Batı Trakya Türk azınlığının vakıflar konusunda yaşadığı problemler (Yunan) hükümetiniz tarafından ısrarla görmezden geliniyor. Hükümet, vakıflar konusunda yaşanan problemleri çözmek amacı ile 2008 yılında bir yasa çıkardı. Ancak bu yasa çözüm üretmekten ziyade mevcut sorunu daha da karmaşık bir hale soktu. Hükümet, Türk hükümetinin bu tarihi kararından yola çıkarak Batı Trakya Türk azınlığının vakıf mallarını iade etmek için adım atmalı... Azınlık'ın taleplerine daha fazla kulak tıkamamalı. Ancak bu şekilde dürüst ve samimi bir azınlık politikasından bahsetmek mümkün olacaktır."

Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreu'nun yine Hürriyet gazetesinde de haber olarak verilen "Çok sevinçliyiz. Çok önemli bir adım. Türk hükümeti adımadım ilerliyor. Daha önce çıkartılan Vakıflar Kanunu ile aidiyet meselesinin küçük bir bölümü halledilmişti. Şimdi meselenin yüzde 80'i halledildi. Geriye bir tek mazbut vakıfların malları kalıyor. Adım adım sorunlar çözülüyor" demesine atfen yazılan bu yazıda, mütakabiliyet ilkesinin Türkiye'deki azınlıklara olduğu kadar Batı Trakya'daki Türk azınlıklara da önemine vurgu yapılmıştır.

Ağustos ayının son haftalarında konu ile ilgili çıkan haber makalelerinden belki de en dikkat çekicisi, Başbakan Erdoğan'ın bir nevi geçmişin muhasebesini yaptığı şu sözleri olmuştur: "Herkes gibi farklı inanç gruplarının da farklılıklarından dolayı maruz kaldıkları haksızlıkları biliyoruz. Ama onlar artık geride kaldı" (*Zaman*, 29-08-2011). Peki nedir tam olarak geride kalan? Biz geride kalanlarla ilgili ne kadar bilgi sahibiyiz?

Bu makale azınlık vakıflarına el konulmasına yargı yolunun açıldığı 1974 yılındaki "Rum" algısı ve vakıflar meselesi yaklaşımı ile 2007 yılında AİHM'in azınlık vakıfları lehine verdiği karar sonrasındaki algı ve tepkilerin detaylı analizi ile karşılaştırmasını yapmayı vaad etmektedir. AİHM

her ne kadar davayı ayrımcılık başlığı altında inceleme “gerekliliği” görme- se de, bu çalışma devlet ayaklı ayrımcılığın ötesine geçilip günlük boyutta görünen/görünmeyen ayrımcılığı yorumlamacı ve oluşturmacı (constructivist) bir pencereden analiz etmek niyetiyle kaleme alınmıştır. Baştan belirtmek gerekir ki bu makale konunun yasal boyutunun ya da Kıbrıs meselesi çerçevesindeki Türk-Yunan ilişkilerinin bir analizi değildir<sup>3</sup>. Bu makale, konunun analizinde daha önce başka çalışmalarda karşılaşmadığım bir kaynak olarak öncelikle 1974 yılında yayımlanan gazeteler<sup>4</sup> ile Ocak 2007’deki AİHM kararının akabinde konu ile ilgili çıkan haber ve makalelerin<sup>5</sup> detaylı okunmasına dayanmaktadır.

Sonda söylenecek şeyi en başta söylemekte yarar vardır: 1974 yılında Türkiye’deki azınlık vakıflarına dair bir haber makalesi bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, günümüzde gazetelerde okuduğumuz azınlık vakıflarının taşınmazlarına ilişkin haberler, sorunun ortaya çıktığı 1974 yılında gazetelerde hiç yer almamıştır. İçinde “vakıf” kelimesinin geçtiği bir elin parmaklarını geçmeyen makalelerde ise vurgu yurtdışındaki Türk vakıflarına yapılan zulüme ilişkindir. Diğer yandan, tırmanan Kıbrıs sorunu ve gerginliği çerçevesinde “Rum”lardan sıklıkla bahsedilmiş, ayrımcı ve milliyetçi üslup çok sayıda makalede öne çıkmıştır. Bu bağlamda makalenin birinci bölümünde 1974 yılında vakıflar konusundaki “sessizlik” ile göze çarpan makalelerin bir karşılaştırmasını temel olarak sessizlik ve müteakibiyet teorileri çerçevesinde tartışacağım. İkinci bölümde ise 2007 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin aldığı karardan sonraki on gün içerisinde basında yer alan haberlerin detaylı okumasını yaparak aradan geçen otuz üç yılda değişen ve değişmeyenlerin analizini yapacağım.

### 1974: Azınlık Vakıfları, Sessizlik ve Sesler

Günümüzdeki ayrımcılık çalışmalarının en büyük sınavı belki de sessizce pratiğe dökülen ayrımcı uygulamaları tespit etmektir. Gözle görülür ayrımcılıktan kurnaz ve üzeri örtülü ayrımcılık uygulamalarına geçiş, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yürürlüğe giren Yurttaşlık Hakları’ndan kaynaklanan yaptırımlardan kaçmak için başvurulan bir yanyoldur. Oysa İkinci Dünya Savaşı sonrasında da savaşlar yaşanmaya devam etmiştir, ve Panayi’nin (1993: 7) de vurguladığı gibi “savaş zamanlarında azınlıkların durumu önemli ölçüde, ve genellikle kötüye doğru, değişir”. Azınlıklara

3- Bu konuda yararlanılabilecek bazı çalışmalar şunlardır: Akgönül, 2007; Imamoglu, 2006; Kurban, 2004; Kurban ve Hatemi, 2009; Kurban ve Tsitselikis, 2010; Mahçupyan, 2004; Oran, 2001; Oran, 2005, Reyna and Zonana, 2003.

4- Hürriyet (1974), Cumhuriyet (1974), Tercüman (1974), ve Apoyevmatini (1974).

5- Hürriyet (Ocak, 2007), Milliyet (Ocak, 2007), Radikal (Ocak, 2007), Zaman (Ocak, 2007), Cumhuriyet (Ocak, 2007).

yapıştırılan “içerideki düşman” yaftası “milli birliği sağlayan psikolojik mi-henk taşı”dır (Nagler, 1993: 191). Milli birlik, milli haysiyet, milli günler gibi günlük gazete ve demeçlerde sıklıkla karşımıza çıkan bu diskur “ayrım-cılık ve baskıyı yumuşattığı gibi zaman zaman haklı gösterip meşru da kılar” (Özkırmılı, 2003: 352).

Uygulanan politikaları meşrulaştırma hususunda diğer bir önemli element “mütekabiliyet prensibi”dir. Mütekabiliyet ya da karşılıklılık prensibinin bir başka adının da “kısasa kısas” olması tesadüf değildir (Parisi ve Ghei, 2003). Zira mütekabiliyet ilkesinin temel amacı ayrımcılığı yok etmek olsa da, kullanılışı itibarıyla daha çok ayrımcılığı meşrulaştırmaya yaramaktadır. Akgönül (2008: 44) mütekabiliyet prensibine “bir şantaj formu” di-yerek kitlelerin kısasa kısas uygulamasını içselleştirdiğinden, ve eğer ken-di ülkeleri azınlıklara karşı sert uygulamalara girişirse, karşı devletin kendi halklarına ayrımcılık yapmaya cesaret edemeyeceklerini düşündüklerinden bahsetmektedir. Paralel bir anlayışla, eğer kendi halklarının haklarına diğer devlet saygı duymuyorsa, kendi devletleri de azınlıkların haklarını koruma-malıdır. Her ne kadar kendi çalışmalarında Batı Trakya’daki Türk azınlık-lara karşı yapılan uygulamaları bilimsel olarak analiz etme şansını bulama-sam da, mütekabiliyet prensibi önemlidir, ve bu konuda yapılacak karşıla-şmalı çalışmalar literatürde önemli bir boşluğu dolduracaktır<sup>6</sup>.

Bu makalede verilerinden yararlandığım tez<sup>7</sup> çalışmaya başlamadan önce-ki beklentim azınlık vakıflarına el konmasının gazetelerde, özellikle azın-lık gazetesi Apoyevmatini’de, geniş bir yer alacağı şeklindeydi. Gazete ta-ramalarını gerçekleştirdikçe beklentimin ne kadar iyimser, ve gerçeklikten uzak olduğunu gördüm. 6-7 Eylül 1955 olaylarını tetikleyen unsur ve üs-lup 1974 yılındaki gazete makalelerinde yer almıyordu, azınlık vakıfları-na el konulmasının haklılığı dahi savunulmuyordu. 1974 yılının gazete-lerinde, konuyla ilgili derin bir sessizlik hakimdi. Çalışmanın iddiası en başta da belirtildiği gibi yalnızca görünen değil, görünmeyen ayrımcılıkla-rı da gün yüzüne çıkarmaktır. Vakıflar konusunda yazılmayanların da kay-dadeğer olduğu iddiası güçlü bir sessizlik teorisi araştırmasını gerektirir. Bu bağlamda yaptığım analiz Luise White’in (2000: 15) şu cümlesinden ilham almaktadır: “Sırlar ve yalanlar gizler, kamufle eder, ancak kesinlikle her şeyi saklamazlar”. Akgönül (2007: 317), 1974’ten 1988’e kadar geçen süreden “Rumların unutulduğu” yıllar olarak bahsetmektedir. Akgönül’e göre “1955 ve 1964 yıllarında Kıbrıs yüzünden yaşanan diğer krizlerin ter-

6- Bu konuda şimdiye kadar Türk-Yunan ortak çalışması olarak karşılaştığım tek çalışma Kurban ve Tsitselikis’e aittir: Kurban, Dilek ve Tsitselikis, Konstantinos. 2010. *A Tale of Reciprocity: Minority Foundations in Greece and Turkey*. İstanbul: TESEV/KEMO.

7- Dinç Kenanoğlu, Pınar. 2009. *Discrimination and Silence: A Case of Minority Founda-tions in Turkey (1974)*. Basılmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Koç Üniversitesi.

sine, 1974 yılında, Türkiye Rumlarını topa tutan ve onları Kıbrıs Rumlarıyla aynı duyguları paylaşmakla suçlayan bir basın kampanyası düzenlenmeyecektir". Ne var ki kampanya düzeyinde olmasa da günlük gazetelerde Rum kelimesinin yarattığı anlam karmaşasına ek olarak çoğu defa, bu makalede göstermeyi amaçladığım gibi, alttan alta bir azınlık karşıtlığı işlenecektir. Kaldı ki uygulanan politikalara hiç değinilmezken dahi takınılan bu kasti sessizlik tutumu analize ağıttır.

Brummett'in (1980) ortaya koyduğu "politik stratejik sessizlik" kavramı vakıflar konusunun göz ardı edilmesini açıklamak açısından yararlıdır. Javorski'nin de (1993: 105) değindiği bu kavrama göre stratejik sessizlik "politik amaçların uygulanmasında kullanılan belirli stratejilerin yalnızca bir etkisi değil, aynı zamanda bir araçtır". Başka bir deyişle bir şeyin sözünü etmekteki başarısızlık hem kişisel hem de toplumsal bir manipölasyon, baskı, ve kontrol aracıdır. "Sessizlik sarmalı" ise Noelle-Neumann'ın (1974: 44) toplumsal görüşe ve özellikle medyanın bu görüş üzerindeki etkisine vurgu yaptığı bir başka teorik yaklaşımdır. Gonzalez (1988) kitlesel iletişimin "mutabakat", "kümülyasyon" ve "her yerdelik" özelliklerine değinir. Bir konuya basının yaklaşımı kadar kayıtsızlığı da sessiz bir mutabakat, bilgi kümölasyonu eksikliği ve hiçbir yerdelik verir. Azınlık vakıfları hakkında hem Türk gazetelerinde, hem de Rum gazetesi Apoyevmatini'de derin bir sessizlik vardır. Zerubavel'in (2006: 37) bahsettiği medyanın "bize ne hakkında düşünmemiz hakkında hayret verici başarısı" kadar, neyi düşündürmemesi ve hatta bilmemizi engellemesi hakkında da başarısı tartışılmaz.

Yapılan gazete taraması göstermektedir ki yaklaşık iki yüz elli haber makalesi içerisinde kenarından köşesinden de olsa "vakıflar" konusuna değinen makale sayısı yalnızca dördttür. Yüzdeye vurulduğunda incelenen haber makalelerinin yüzde ikisinden azı içinde "vakıf" kelimesini barındırmaktadır. Vakıflardan bahseden az sayıdaki makalenin içerikleri incelendiğinde ise ortaya başka bir manzara çıkmaktadır: Bu makaleler aslında Türkiye'deki azınlık vakıfları konusuna değinmek değil, esas olarak Yunanistan, Rodos Adaları ve Kıbrıs'taki Türk vakıflarının yaşadıkları sıkıntılara değinmek niyetiyle kaleme alınmıştır.

Örneğin Ahmet Kabaklı 22 ve 28 Şubat'ta Tercüman gazetesindeki köşesinde özellikle Kıbrıs'taki Türk vakıflarının problemlerine değinirken, Rum vakıflarının ne kadar rahat şartlara sahip olduğuna şu sözlerle vurgu yapar: "Bu muamele Rumlara asla yapılmamış; bilakis onların [...] vakıfları teşvik ve organize edilerek Yunan ruhuna canlılık sağlanmıştı" (*Tercüman*, 22-02-1974). Kabaklı'ya göre bu çifte standart, ve Türk tarafının bunun karşısındaki zayıf duruşu, "Kıbrıs'ı büyük ölçüde kaybedişimizin hikayesidir". 1923 yılında Lozan Anlaşması ile Kıbrıs'ın Yunanlılara bırakılmasında İstanbul Rum Patrikhanesi'ni suçlayan Kabaklı Patrikhaneyi "bu sovenliğin 'beyni' durumunda" olmak ile itham eder. "Atalarımızın dünya-

ya parmak ısırtacak [...] eseri" olan vakıfların "milli şuur" yaratmadaki rolüne değinen Kabaklı (*Tercüman*, 22-02-1974 ve 28-02-1974) için "Bazı Türk mezarlıkları üzerinde Rum okulları, sinemalar, barlar, hatta maalesef Türk okulları yapılmış olması, yürek parçalayan ayrı facialardır". Ne yazık ki o tarihte Kabaklı'nın yürek parçalayıcı bulduğu boş kalan okullar ya da tahrip edilen mezarlıklar gibi tüm konular, takip eden dönemde Türkiye'deki azınlık vakıf mallarının ve arazilerinin başına gelmiştir<sup>8</sup>.

Türkiye'yi Kıbrıs'taki Türk vakıflarını korumada eksik bulan başka bir yazıyı yine *Tercüman* gazetesinde yazmakta olan Ergun Göze kaleme almıştır. Göze, 14 Nisan 1974 tarihli makalesinde vakıfların ve vakıf okullarının önemine atıfta bulunarak şöyle belirtir: "Eğer vakıfları muhafazaya muktedir olabilerseniz, vatani da muhafaza etmiş olursunuz". Benzer şekilde 2 Eylül 1974 tarihli *Hürriyet* gazetesinde Yunanistan ve Rodos Adası'ndaki Türk camiilerinin işgal edildiğini, bölgedeki Türklerin zor durumda olduğunu belirtilir. Buna rağmen Yunanistan'da yayımlanan *Eleftheros Kosmos* gazetesinin Türkleri ve mallarını koruduğunu yazdığına dikkat çeken *Hürriyet* gazetesi ironik bir dil ile şöyle der: "Dini yerlere saygımız çok' demek istiyorlar, o kadar!".

*Hürriyet* ve *Tercüman* gazetelerinde yukarıda belirtilen haberler yer alırken Cumhuriyet ve *Apoyevmatini* gazetelerinde vakıflara dair hiç haber yer almamıştır. Burada göze çarpan, azınlık gazetesi olmasına rağmen konu karşısında sessizliğini koruyan *Apoyevmatini*'dir. Gazetenin o dönemki duruşunu daha iyi anlamak için *Apoyevmatini* Genel Yayın Yönetmeni Mihail Vasiliadis ile 2009 yılında bir görüşme gerçekleştirdim. Vasiliadis'in "otosansür" olarak açıkladığı tutumun bir örneğini, *Apoyevmatini*'nin 1974 yılındaki "Hayırlı Başlangıç" (01-01-1974) makalesi üzerinden beraber inceledik. Haberde öncelikle hükümete teşekkür edilmiş, ardından Galata'daki bazı kiliselere ve azınlık vakıf yönetimlerine yapılan müdahalelere değinilmiş ve makale şu cümlelerle sonlandırılmıştır: "Hükümetimizin adaletinden eminiz. Bu meselemizin de günün birinde halledileceğine imanımız vardır. Yeter ki haklı olduğumuz anlaşılsın". Vasiliadis'e göre bu tutum bir mecburiyet, çünkü "sadık vatandaşlar" olduklarını ispatlamak zorundalar.

Ne var ki sadık vatandaş olduğunu gösterme çabası azınlıkların zarar görmesine engel olmaya yetmemiştir. Örneğin Vasiliadis, 1970'lerde Basın İlan Kurumu'nun resmi ilanları ancak belirli bir formatta basılan gazetelere verme kararının kendilerine günümüze değin gelen maddi zararları dokunduğunu belirtir. Geçtiğimiz haftalarda yeniden basında kendine yer bulan bu konu

8- Bu konuda yapılan önemli bir çalışma için bkz. "Vatandaşlık Halleri" (Su Yapım, 2008). Belgeselde mezarlıkların yıkılmış, okulların boşaltılmış, vakıf mal ve arazilerinin üçüncü kişilerin eline geçerek kimi zaman içinde bilardo oynanan kahvehanelere dönüşmüş olduğu görseller ve söyleşiler ile anlatılmaktadır.

sonrasında Basın İlan Kurumu İstanbul Şube Müdürü Mehmet Köşker bir açıklama yapmış, “Apoyevmatini gibi bir değerın hayatını sürdürmesi için gerekli düzenlemeleri yapacaklarını” belirtmiştir.<sup>9</sup> Oysa diğer azınlık gazeteleri gibi Apoyevmatini’yi de etkileyen bu karar neredeyse kırk yıl önce alınmıştır. 2009 yılında Vasiliadis’e yönelttiğim “Peki o zaman siz de neden gazete bo-yutlarını istenilen hale getirmediğiniz?” sorusuna kendisinden şu yanıtı almış-tım: “Peki değildir. O zaman da gözünün üstünde kaşın var derler”.

Kendilerine yapılan haksızlıklar karşısında sessiz kalan ve sadakatini ispatla-ma uğraşına devam eden azınlıklar ile azınlık vakıfları hakkında sessizliğini koruyan ve belki de alttan alta Türkiye’deki azınlık vakıflarına karşı daha sert politikalara göz kırpan makaleler, 1974 yılının sessizliğine işaret etmektedir. Peki ya öne çıkan haberlerde vakıflar konusunda sessizlik hüküm sürerken, tüm anlam kargaşası ile “Rum”lara karşı açıkça gösterilen tutum nedir?

Makalenin başında da değinildiği gibi, Rum kelimesinin barındırdığı anlam çeşitliliği aslında Türkiye’de azınlıklara bakış açısının kaygan zemininin anlaşılması açısından büyük önem arz eder. Başka bir deyişle, makalelerde yer alan Rum kelimesinin detaylı anlam ve içerik analizi “örtülü” ayrımcı poli-tikaların anlaşılmasını sağlayacak önemli bir kaynaktır. Bu bağlamda, 1974 yı-lında yayımlanmış, hepsinde de Rum kelimesini kullanarak farklı kişilerden bahsedilen dört haber makalesini örnek göstermek açıklayıcı olacaktır:

- 1- Rumlar Meriç yatağını durmadan değiştiriyorlar (*Tercüman*, 13-02-1974).
- 2- Rum’u insan sanmanın cezasını çektiler (*Hürriyet*, 22-11-1974).
- 3- Döviz ve Vergi kaçıran bir Rum tutuldu (*Tercüman*, 30-06-1974).
- 4- Biz Türklerle güven içinde tatilimizi geçirmek istiyoruz ama Rumlar gelince huzurumuz kaçacak, biliyoruz (*Hürriyet*, 03.09.1974)

Yukarıda alıntı yapılan haber makalelerinde Rum kelimesinin birbirinden tamamen farklı ve muğlak kullanımları göze çarpmaktadır. İlk örnekte, Me-riç yatağını değiştirdikleri öne sürülen Rum’lar, aslında Yunanistan’da yaşa-yan Yunan vatandaşlarıdır. İkinci örnekte, Türkçe’de Rum olarak kullanılan ancak uluslararası literatürde Kıbrıslı Yunan olarak geçen Yunan asıllı Kıbrıs vatandaşlarından bahsedilmiştir<sup>10</sup>. Üçüncü örnekte, Rum kelimesi resmi an-

9- Ekin Karaca, “Basın İlan Kurumu’ndan Apoyevmatini’ye Destek Sözü”, *Bianet*, 14 Temmuz 2011

10- Uluslararası literatürde “Kıbrıslı Yunanlılar” (*Cypriot Greeks*) olarak tanımlanan bir gru-bun Türkçe’de “Kıbrıslı Rumlar” olarak kullanılması, Türkiye’nin Kıbrıs’ı “Müslüman ülke” olarak kabul ettiğini işaret etmektedir. Zira, Türk Dil Kurumu sözlüğünde Rum kelimesinin anlamı “Müslüman ülkelerde oturan Yunan asıllı kimse” olarak belirtilmiş-tir. Bunun yanında “Kıbrıslı Rumlar” ya da kısaca “Rumlar” kullanımı, özellikle 1950’li yıllardan itibaren yaşanan her Türk-Yunan-Kıbrıs gerginliğinde Türkiye’de yaşayan Rum asıllı vatandaşları da kapsayan sözlü ve fiili ayrımcı politikalara kapı aralamıştır.

lamı ile yani Türkiye'de yaşayan Yunan asıllı Türk vatandaşından bahsedilmiştir. Son örnekte ise, Rum kelimesinin tekabül ettiği tüm değişik anlamların ortasında (Yunanlılar, Kıbrıslı Rumlar, Rum asıllı Türk vatandaşları?) kimden bahsedildiğine dair net bir fikir ileri sürülemez.

Bu örneklerde görüldüğü gibi, azınlık vakıfları ile ilgili sessizliğe bürünen gazetelerde, azınlıklar ile ilgili aynı sessizliğin hakim olduğu söylenemez. Tam tersine, Rum kelimesinin anlam kargaşasının da etkisiyle gazetelerde azınlıklara karşı ön yargılı ve şüpheli makalelerin sayısı hiç de az değildir. Bu makalelerin değindiği olaylar ve olayları organize eden aktörler basitçe kategorize edildiğinde, basın merkezli kampanyalar, hükümet-yönetimindeki-sivil-toplum-kuruluşları (GONGOs)<sup>11</sup> tarafından düzenlenen organizasyon ve mitingler ile devlet organları tarafından düzenlenen törenler ön plana çıkmaktadır. Bu makale her ne kadar tüm bu haberlerin tek tek derin analizini yapmayı vaad etmese de, yukarıda sıralanan kategorilerden göze çarpan bazı örneklerle değinmek ayrımcı üslubun nasıl yerleştirildiğini göstermek açısından yararlı olacaktır.

Yunanistan ve Türkiye arasında tırmanan Ege kıta sahanlığı ve Kıbrıs sorunları özellikle Nisan 1974'ten itibaren araştırılan Türk gazetelerinde gittikçe artarak yer almıştır. Bu bağlamda Yunanistan ve Yunanlılar'dan sıklıkla "sözde dost" olarak bahsedilmiş, ve çoğu zamanda ironik bir dille Yunanistan'ın tıpkı tarihte olduğu gibi ağır bir hezimete uğratılmasının çok da zor olmadığına vurgu yapılmıştır. Örneğin Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Ümit Gürtuna 2 Nisan 1974 günü kaleme aldığı makaleye şu başlığı atmıştır: "Yunanlılar Çıldırdı mı?". Benzer şekilde, 3 Nisan 1974'te ise Tercüman gazetesindeki köşesinde Ergun Göze doğru bir Türk dış politikasının kolaylıkla "Yunanlıları terbiyeli maymuna döndürebilir" nitelikte olduğunu belirtmiştir. 17 Temmuz 1974 tarihli Hürriyet gazetesinde "Babalarına Sorsunlar" başlığı yer almış, ve bu makalede şöyle denmiştir: "Milli haklarımıza ve milli varlığımıza bir tehlike yöneldiği dakikada Türk Milletinin her ferdi, hududlarda bekleyen Mehmetler kadar Mehmet olur". Aynı dönemde Cumhuriyet gazetesinde (08-04-1974) dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in "dostane ve adil çözüm"ün önemini vurguladığı haberi yer alsa da, aynı günlerde Reyhanlı bölgesinde düzenlenen bir mitingde "Yunanistan'a son ihtar. Dışarda ezilen her Türk'ün hesabını soracağız" yazılı pankartlar olduğu gazetelere yansımıştır (*Hürriyet*, 16-04-1974).

11- GONGO (Government Oriented Non-Governmental Organizations). Türkçeye hükümet yönetimindeki sivil toplum kuruluşları olarak çevirilebilir, ve özellikle araştırmasını yaptığım dönemde azınlık ve Kıbrıs konusunda aktif olan Milli Türk Talebe Birliği ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti örnek olarak gösterilebilir. Bu kuruluşlar, Kıbrıs konusunda düzenledikleri gösteriler ile hükümetin görüş ve politikalarının sosyal alanda yansıma ve aktivitelerinde faal rol almış milliyetçi ve devlet destekli gruplardır.



Sessiz duruşuna daha önce değindiğim Apoyevmatini gazetesi bu dönemde yine bitaraf tavrını sergilemektedir. Hürriyet gazetesinde yayımlanan ve belki de en açık şekilde düşmanlık ve ayrımcılık unsurları taşıyan makale, Apoyevmatini gazetesinde kelimesi kelimesine tercüme edilmiştir. “Yunanistan bizim ne biçim dostumuzdur?” diye soran bir manşetle basılan Hürriyet gazetesi, Batı Trakya’daki Türklerin mağduriyetinden, Yunanlıların nasıl da İstanbul’dan hala Konstantiniye diye bahsettiğinden, ve de tam İzmir’in karşı yakasındaki Yunan şehrine Papaz Hristosmos heykeli dikildiğinden dem vurmaktadır. Çok değil, yalnızca bir ay sonra İzmir’in kurtuluşunda ilk kurşunu attığına inanılan gazeteci Hasan Tahsin’in heykeli devlet töreni ile İzmir’de açılmıştır. Hürriyet gazetesi (14-05-1974) bu habere şu sözlerle yer verir: “Ve, Papaz Hristostomas’ın önderliğinde İzmir’i işgal eden Yunan birliklerinin tek kurşunla paniğe kapılışları, denize kaçışları tüm gülünçlüğüyle sembolize ediliyor”. 15 Mayıs’ta başka bir haberde ise dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün “dış tehlikeler olduğu gibi iç tehlikelere karşı da birlik içinde olmamız şart” (Hürriyet, 15-05-1974) içerikli demeci yayımlanmıştır. İç tehdit meselesi, vatandaşlık literatüründe de sıklıkla karşımıza çıktığı gibi azınlık gruplarının “suni vatandaşlar”, “kısmi vatandaşlar”, ya da “sözde vatandaşlar” gibi bir kategoriye sokulduğunun bir yansıması olarak kabul edilmelidir (Akgönül, 2007; Belge, 2002; Davis, 1997; Hanioglu, 2006; Kadioğlu, 2008; Nagler, 1993; Yeğen, 2006).

Daha önce de değinildiği gibi, Yunanistan ve Türkiye arasında karşılıklı süre gelen bu çatışmalar ve yaptırımlar, teorik olarak müteakabiliyet ile birebir bağlantılandırılabilir. Nasıl ki Papaz Hristostomas’ın heykeline karşılık Türkiye’de Hasan Tahsin heykeli dikildiyse, Batı Trakya’daki Türk’lere karşı yapılan her haksızlık için de Türkiye’deki “iç tehlikeler”, yani azınlıklar töhmet altında bırakılır. Türkiye’nin yakın tarihine bakıldığında 6-7 Eylül olayları ve 1964 yılındaki sınırdışı etme uygulamaları<sup>12</sup> hep Kıbrıs konusunun politik arenada alevlendiği zamanlara tekabül etmektedir. Kanımca 1974 yılının Mayıs ayında alınan Yargıtay kararının

12- Başpiskopos Makarios yönetimindeki Kıbrıs Cumhuriyeti’nde Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasındaki gerginlik 1963’ten itibaren yeniden tırmanmıştır. Akgönül (2007: 256) Böyle bir atmosferde Türk hükümetinin Türkiye’deki Türk ve Yunan asıllı Rum’ların ailevi, ticari ve psikolojik bağlarını Yunan hükümetinin Makarios’a politikasını değiştirmesi konusunda baskı yapması için kullanmaya yöneldiği tespitini yapmaktadır. Bu bağlamda 1964 yılının Eylül ayında Yunanistan ve Türkiye arasındaki Oturma, Ticaret, ve Denizcilik Sözleşmesi Türkiye tarafından tek taraflı olarak feshedilmiş, bunun sonucu olarak da yaklaşık 11.000 Yunanlı yanlarında Rum aileleri ile beraber (bu sayının toplamda 30.000’i bulunduğu belirtilmektedir) Türkiye’yi terk etmek zorunda kalmış ve ayrıca resmi rakamlara göre 200 milyon dolar (bu rakam Yunan makamları tarafından 500 milyon dolar olarak belirtilmektedir) maddi kayba uğratılmıştır. Üstelik, sözleşmenin yenilenmemesi kararı İstanbul’un 44. kurtuluş gününe denk getirilmiş ve böylece “karara sembolik bir anlam yüklenmiştir” (Akgönül, 2007: 262). Daha detaylı bilgi için bkzn: Oran, 2005; Akgönül, 2007; Ker-Lindsay, 2007.



1955 ve 1964 yılında yaşananlardan tek farkı, azınlık vatandaşları zarara uğratacak uygulamayı daha erken gerçekleştirmesidir. Başka bir deyişle, 1974 yılının Temmuz ayında Kıbrıs'a yönelik gerçekleştirilen askeri müdahaleden aylar önce Türkiye'deki azınlıklara karşı mütekabiliyetin negatif işletimi gerçekleştirilmiştir. Daha önce belirttiğim üzere, bu makalenin amacı konunun hukuki bir incelemesi olmaktan çok uzak olsa da, verilen hukuki karardaki şu cümle makalemin genel argümanı açısından çarpıcıdır:

"Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır. Çünkü; tüzel kişiler gerçek kişilere oranla daha güçlü oldukları için, bunların taşınmaz mal edinmelerinin kısıtlanmamış olması halinde, Devletin çeşitli tehlikelerle karşılaşacağı ve türlü sakıncalar doğabileceği açıktır, işte bu görüşten hareket edilerek 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 35 maddesi ile Kanuni hükümler yerinde kalmak ve karşılıklı olmak şartıyla yabancı gerçek kişilerin Türkiye'de satın alma veya miras yolu ile taşınmaz mal edinmeleri mümkün kılınmış, olduğu halde, tüzel kişiler bundan yoksun bırakılmışlardır (8 Mayıs 1974, 1974/505 No'lu Yargıtay Hukuk Genel Kurulu Kararı)".

Yukarıda göze çarpan "Türk olmayan" ibaresi her ne kadar bir "yanlışlık" olduğu belirtilerek kaldırıldıysa da, kararın içeriğinde değişen bir şey olmamış ve kanun yürürlüğe girmiştir. Oysa ki bu bir "yanlışlık" ya da "dil sürçmesi" diyebileceğimiz kadar basit bir durum değildir. Tam tersine, belki de bu "ağızdan kaçan" bir hakikattir.

1974 yılındaki gazetelerde de mütekabiliyet kuralının çeşitli yansımalarını görmek mümkündür. Türk ve Yunan gazetelerinin arasındaki karşılıklı çatışma buna örnek olarak gösterilebilir. Ellenikos Vorras ve Eleftheros Kosmos adlı iki Yunan gazetesi 1974 yılı boyunca Türk gazetelerinde sıkça başvurulan Yunan kaynaklar olmuştur. Ne var ki bu gazetelerin tarafsızlığı tartışmalıdır, ve hatta görüşmemiz sırasında Vasiliadis'in söylediği üzere bunlar Yunan cuntasının "faşist" gazeteleridir. İlk olarak, 1 Mart 1974 tarihli Cumhuriyet gazetesinde bir makalede, Ellenikos Vorras'ta Ege'deki kıta sahanlığı konusundaki anlaşmazlık üzerine şöyle bir haber yayımlandığı belirtilmiştir: "Türkiye'nin cahil profesörleri şunu iyi bilmelidirler ki, Ege Denizi kapalı bir denizdir. Bir Yunan gölüdür. Bu, 1821 Yunan Bağımsızlık Savaşı'ndan beri böyle devam edegelmiştir. [...] Türklerin Ege Denizi'nde hak iddia etmesi, Meksika körfezinde hak iddia etmesi kadar gülünçtür". Türkiye'deki gazetelerde artan bir şekilde Yunan basınının Türkiye karşıtı haberlerinden bahsedilince, 4 Nisan günü Hürriyet gazetesinde dönemin milletvekili Mehmet Bıyık'ın "Türkiye'nin dünya radyo ve televizyonlarında bir karşı yayın yapmayı düşünüp düşünmediğini" sordu-

ğu bir haber yer almıştır. Bir sonraki gün ise dönemin Savunma Bakanı Hasan Esat Işık'ın şu sözlerine yer verilmiştir: "Atina'ya ecdadımıza layık olduğumuzu gösteririz" (*Hürriyet*, 05-04-1974). Neredeyse tüm Nisan ayı boyunca sürüp giden bu haberlerde "Dostumuz (!) Yunanlıların yepyeni bir marifeti daha", "Eleftheros Kosmos gazetesi aleyhimize kampanyayı sürdürüyor" gibi başlıklar atılmış, ve bunu yapan bir gazetenin muhabirlerinin "ellerini kollarını sallayarak Anadolu'yu baştan başa dolaş"maları eleştirilmiştir.

Mütekabiliyet ilkesine göndermelerin yalnızca medya tarafından değil, sivil olmayan STK'lar tarafından da yapıldığı görülmektedir. Milli Türk Talebe Birliği'nin Beyazıt Meydanı'nda düzenlediği mitingde MTTTB başkanı Raşit Ürper "Bu gaffet artık bitmelidir" der, ve şöyle devam eder: "Yunanlılar Batı Trakya'da yol yapma bahanesiyle camilerimizi yıkar [...] biz onların Türkiye'deki ajanlarına en geniş serbestiyi tanımaktayız" (*Hürriyet*, 12-04-1974). Aynı makalede, Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği'nin de adı geçmiş, ve Yunanistan'daki Türk vakıflarının mülk edinme, yönetim seçme, ve iş kurma yetkilerinin olmadığından bahsedilmiştir. Karşılıklılık ilkesinden masumane bir şekilde bahsedildiği düşüncesi yanıltıcı olabilir, zira aynı makalede Rum'lardan "içimizdeki ajanlar" diye bahsedilmiş, ve daha da ileri gidilerek "Polis ekipleri olay yerinde turist olarak bulunan Yunanlılarla yerli Rumların herhangi bir tahrikine karşı halkın galeyanını önlemek için geniş çapta güvenlik önlemleri almıştır" (*Hürriyet*, 14-04-1974) cümlelerine yer verilmiştir. Tıpkı daha önceki haberlerde olduğu gibi, bu makale de Apoyevmatini tarafından neredeyse kelimesi kelimesine tercüme edilerek okuyucuya aksettirilmiştir.

1974 yılı boyunca birçok geleneksel milli kutlama yapılmıştır. İstanbul'un 521. Fetih yıldönümü, Türklerin Rumeli'ye girişinin 618. yıldönümü, Kıta Sahaneliği günü, ve İzmir'in kurtuluşu bunlardan bazılarıdır. Tüm bu tarihler Türkiye'nin milli oluşumu ve sürekliliği açısından sembolik anlam taşıyan günlerdir. Bunların yanı sıra, 1974 yılından itibaren Ramazan ayının ilk Cuma gününün "Kıbrıs Şehitler Günü" olarak anılması kararlaştırılmıştır. Anma tarihinin hem İslami hem de milli bir gün olarak belirlenmesi manalıdır. 28 Aralık 1974 yılında Kıbrıs'a bir de Meçhul Asker Anıtı açılmış, ve *Hürriyet* gazetesi bu anıtı "Türk'ün tarihin derinliklerinden gelerek ebediyen özgür yaşayacağını simgeleyen anıt" olarak tarif etmiştir (28-12-1974). Tüm bu milli günler, heykeller ve anıtlar, milliyetçiliğin insan kadar eski bir olgu olduğuna inanan bir zihniyete hizmet etmektedir.

### 33 Yıl Sonra Hâlâ: "Dimitri"ler ve Diğerleri

Zerubavel, "Sağır edici, ağır ve yankılanan sessizlikler kelimelerden daha yüksek sesle konuşur" diye yazar (2006: 8). Başka bir deyişle, sessizlik her zaman gizlemeye yetmez, yetse dahi bu ilelebet sürmez. Gün gelir, sessizlik

bozulur<sup>13</sup>. Azınlık vakıflarının AİHM'e yaptıkları başvurular başlı başına bir harekete geçiştir. Artık sessiz değildiler, ve AİHM'in aldığı kararlar doğrultusunda söylenebilir ki, davalarında haklıdılar. Peki Türkiye'de 2007 tarihinde yayımlanmakta olan belli başlı gazetelerdeki tavır, 1974 yılı ile karşılaştırıldığında ne gibi değişiklikler ve süreklilikler vardır? Hürriyet, Cumhuriyet, Zaman, Milliyet ve Radikal gazetelerinin 9 Ocak 2007 tarihli AİHM kararını takip eden on günlük süreçteki detaylı okumasında göze çarpanlar 1974 yılındaki gazetelerde karşılaşılan tavır ve yorumlarla büyük benzerlikler taşımaktadır. Bunlar Türkiye dışındaki Türk vakıflarının yaşadıkları sıkıntılarının da göz önünde tutulduğu, ve bu makalede 'kendini kurban gösterme' diye tanımladığım tavır ile milliyetçilik çerçevesinde azınlıkların eritilip Türkleştirildiği, öteki sayıldığı bakış açılarıdır. Bunların dışında, cılız da olsa, vurgulanması gereken üçüncü ve yeni bir bakış açısı da belirmiştir: Özeleştirir.

Radikal (11-01-2007) gazetesindeki köşesinde "Çağdışı milliyetçilik durvara tosladı" diyen İsmet Berkan, insan haklarına saygılı olduğunu iddia eden Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın insan haklarına fiilen de saygılı olması gerektiğini yazmıştır. İsmet Berkan'ın yanı sıra Hürriyet gazetesi yazarı Mehmet Y. Yılmaz da Türkiye devleti adına özeleştirir yaparak AİHM kararı ile "Bir hata düzeltilmiş oldu" demiştir (11-01-2007). Yılmaz'ın yazısının ilgi çeken bir bölümü de internet haberlerinin altında yazılan interaktif okuyucu yorumlarındaki "İrkçilik ve cehaletten doğan dayılanma havası"na dikkat çekerek AİHM'e başvuran azınlık vatandaşlarının eşit vatandaşlar olduğuna vurgu yapmasıdır. Zaman gazetesi (10-01-2007) haberinde, hükümetin daha önce önerdiği yeni vakıf yasası yönetmeliklerinin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edildiğine vurgu yapmış, ancak aynı gün yayımlanan başka bir makalede Yunanistan'da yaşayan ve hacca gitmek isteyen Türk vatandaşlarına yaratılan zorluklardan da bahsedilmiştir.

Oktay Ekşi (*Hürriyet*, 11-01-2007) "Hukuk herkese lazım" dediği makalesinde 1974 yılındaki yazılarda da sıklıkla görülen kendini mağdur gösterme tavrını ortaya koymuştur. Ekşi, yazısında Türkiye'deki azınlık vakıflarını haklarını aradıkları için suçlamadığını özellikle belirtmiş, ancak yurt dışındaki Türk vakıflarının da kendi haklarını korumada Türkiye'deki

13- Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün verilerine bakıldığında Mayıs 2004 itibariyle 1532 taşınmaz için başvuru yapılmış, bunların 286'sı (%18.6) azınlık vakıfları adına tescil edilmiştir (Oran, 2005: 128). Bu oranlar ortaya koymaktadır ki azınlık vakıflarının sorunlarının çözümü konusunda olumlu adımlar atılmaktadır, ancak yine de yasaların uygulanması konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu yüzden olsa gerek, vakıflar yasası konusunda son on yılda dört kez değişikliğe gidildi, ancak hala sorunun tam çözümüne ulaşamadı.

azınlık vakıflarından örnek almalarını önermiştir. Taha Akyol da aynı gün (*Milliyet*, 11-01-2007) kaleme aldığı yazısında tıpkı Oktay Ekşi gibi yurt dışında ve özellikle Balkanlarda benzer vakıf meselelerinde mağdur olan Müslüman Türk, Arnavut ve Boşnakların kendi haklarını koruması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bunun da ötesinde dönemin Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin'in kendisine hükümetin Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü kurarak yurt dışındaki Türk vakıfları ve onların yasal haklarını desteklemeyi planladığını belirttiğini yazmıştır. Bir sonraki gün *Milliyet*'te yayımlanan haberde ise bu kez Vakıflar Genel Müdürlüğü Başkanı Yusuf Beyazıt'ın Balkanlardaki Türk vakıflarına referansla "AİHM'ye biz de gideriz" sözleri göze çarpmaktadır. *Hürriyet* (11-01-2007) yazarı Yalçın Doğan ise AİHM'nin Türkiye'deki azınlık vakıfları hakkında verdiği karar değinmeksizin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde kurulan "Taşınmaz Mal Komitesi"nden bahsetmiş, Kıbrıs halkları arasındaki anlaşmazlıkların AİHM'in de tanıdığı bu yolla sorunlarını çözdüklerini açıklamıştır. Böylece yazar bir yandan çözüm önerisi sunmuş, başka bir okumayla ise Türkiye'nin AİHM tarafından çarpıtıldığı cezadan hoşnutsuzluğunu ortaya koymuştur.

Kararın alınmasını takiben ilk günlerde yayımlanan haberler yurtdışındaki Türkleri kurban gösterme ile Türkiye'nin 1974'ten beri süregelen azınlık vakıfları politikasını eleştirmek arasında gidip gelirken, 13 Ocak 2007 tarihli *Hürriyet* gazetesinde günün haberi altında "Vatandaş Dimitri" başlıklı bir makale yayımlanmıştır. Balıklı Rum Hastanesi Vakfı başkanı Dimitri Karayani ile yapılan sıradan bir röportaj olmanın çok ötesine geçen bu haber, bir nevi kimin gerçek Türk vatandaşı, kimin ise vatan haini olduğuna dair yoğun bir içerikle bezenmiştir. Bu haberde açıkça yazıldığı üzere, "gerçek Türk vatandaşı" ülkesini uluslararası bir mahkemeye şikayet etmeyen, yani "vatana ihanet" etmeyen kişidir. Üstelik bu mahkeme Türkiye tarafından tanınmış olsa da ve ülkenizde hakkınız yense de, önemli olan Türkiye Cumhuriyeti ve Türk vatandaşlığı olmalıdır. Gazetenin iç sayfalarında devam eden makalede bu sefer başlık "Dimitri Duruşu" olarak konmuş, ve Karayani'nin şu sözlerine yer verilmiştir: "Fener Rum Vakfı'nın ne yapacağına ben karışmam. Ama AİHM'e başvuruyu vatana ihanet olarak görüyorum. Burası bir Türk vakfıdır. Ben devletimi yabancılara şikayet edemem" (*Hürriyet*, 13-01-2007). Türklüğe ve Türk kurumlarına övgüler burada bitmez ve AİHM'e haklarını aramak için başvuranlar "Kimenin kapısında dilencilik yapmam" gibi açık bir ifade ile aşağılanır. Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı'nın davasının aşağılanması bununla da kalmaz. Karayani, Balıklı Rum Hastanesi'ni "sadece okul" olmanın ötesinde "70 milyona hizmet veren bir hastane" olarak tanımlar. Üstelik bu hastanenin hastaları arasında "on tane bile Rum yok"tur. Başka bir deyişle, "gerçek vatandaş"lar Türkiye'ye "yabancı"ların önünde leke sürmektense sessizliğini koruyan "Dimitri"lerdir.

Öte yandan, "Dimitri Duruşu" başlıklı makalenin hemen yanında, belki de verilmek istenen mesajı daha da netleştirecek başka bir haber göze çarpar: "Bu da Ermeni asıllı asker" (Hürriyet, 13-01-2007). Makalede askerliğini yapmakta olan Ermeni asıllı Aleks Mesropyan'ın elinde Mustafa Kemal Atatürk portresi ve "Ne Mutlu Türk'üm Diyene" mottosunu bizzat işlediğini belirttiği kilimle resmi yer almaktadır. Makale bu askerin "Bir Türk vatandaşı olarak vatani görevini yapmaktan gurur duyduğunu" belirtmiştir.

14 Ocak 2007 tarihli Hürriyet gazetesinde ise Fener Rum Vakfı avukatı Gülten Alkan'ın Dimitri Karayani röportajındaki "vatan hainliği" suçlamasına verdiği yanıt yer almaktadır. Türkiye'nin AİHM hükmünü kabul ettiğini hatırlatan Alkan'ın "Bir kişiyi veya kurumu 'vatana ihanet'le suçlamak başlı başına suçtur" sözlerine yer verilmiştir. 16 Ocak 2007 tarihli Radikal gazetesinde ise İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde hukuk profesörlüğü yapan Turgut Tarhanlı şu soruyu sorar: "Bir gayrimüslim azınlık mensubunun vatandaşlığı, bazı önkoşulları sınadıktan sonra varılacak bir statü müdür?". Hürriyet gazetesinde yayımlanan röportajı ve "bıyık altından gülmeye çalışan bir üslubu" eleştiren Tarhanlı, bu haberin yapılmasının altında kimlerin inisiyatif kullandığını ve nasıl bir bilinçaltına sahip olduklarını sorgulamıştır.

## Sonuç

Bugün vakıflar konusunun medyadaki yansımalarına bakıldığında bazı bakış açılarının hiç değişmediğini görmek mümkündür. Bunlardan başlıcası "mütekabiliyet" ilkesidir. Türkiye'deki azınlıklara karşı uygulanan ayrımcı politikalar çoğunlukla yurtdışında yaşayan Türk cemaatlerine yapılan hak-sızlıklar ile haklı gösterilmiş ve meşrulaştırılmıştır. Araştırmamda yer veremesem de, yurtdışındaki Türk azınlık vakıflarının sorunlarının önemsiz olduğu gibi bir görüş ileri sürmediğimin bilinmesini isterim. Bu makalede karşı çıkılan, ve açıkça eleştirilen durum, Türkiye dışındaki Türk azınlıklara yapılan ayrımcı uygulamaların aynısının ve mislinin Türkiye vatandaşı olan gayrimüslim azınlıklara uygulanmasının meşrulaştırılması ve normalleştirilmesidir. Bu bağlamda geçtiğimiz aylarda hükümet yetkililerinin açıkça belirttiği azınlık mallarının iadesinin bir jest değil, iade-i hak olduğu vurgusu çok önemlidir. Ancak yine de unutulmamalıdır ki Türkiye'de gayrimüslim vatandaşlar artık nüfusun yüzde 0,2'sinden azdır ve Kıbrıs konusundaki anlaşmazlıklar devam etmektedir. Tarihsel sürece bakıldığında bu durum görünen iyimser tabloya kayıtsız şartsız güvenmeyi zorlaştırmaktadır.

Bu makale her ne kadar Rum kelimesinin anlam kargaşasına ve mütekabiliyet ilkesinin azınlıklara karşı kullanımına yoğun vurgu yapsa da, belki de en çok üzerinde durulması gereken konu "sessizlik"tir. Sessizlik çoğu za-

man sesten daha güçlüdür, çünkü gizlidir, sinsidir, ve dolayısıyla daha tehlikelidir. Türkiye'deki azınlık vakıfları ve taşınmazları konusunda 1974 yılı boyunca hiç bir haber makalesine rastlamamak, kararın uygulamaya hemen geçmemesi gibi basit bir bakış açısıyla açıklanmamalıdır. Kaldı ki analiz edilen iki yüzü aşkın haber makalesi göstermektedir ki yeri geldiğinde vakıflar konusuna Türkiye'deki azınlık vakıfları görmezden gelinerek değinilmiş, vakıfların milletler açısından önemine vurgular yapılmıştır. Bunun da ötesinde azınlıklara karşı açıkça ayrımcı, alaycı ve tehditkar makaleler ve haberler kaleme alınmıştır. Aradan otuz üç yıl geçtikten sonra, Hürriyet gibi çok satan bir gazetede yayımlanan "Vatandaş Dimitri" makalesi aslında sessizliğin bilinçli uygulanan bir strateji olduğu konusunda önemli bir gösterge olmuştur. Sonuç olarak bu makale Türkiye ve dünyada azınlıklara uygulanan ayrımcı politikaların gizlenmesine, meşrulaştırılmasına ve bu algının tarihsel süreçte normalleştirilmesine Türkiye'deki azınlık vakıfları davasına yoğunlaşarak bakmakta ve en azından şu soruyu sormamızı beklemektedir: Bilmediğimiz, görmediğimiz, normal zannettiğimiz başka neler olabilir?

## Kaynakça

- "Azınlık Mülklerine İade" 27 Ağustos 2011.  
<http://www.ntvmsnbc.com/id/25245510/>
- "Basın İlan Kurumu'ndan Apoyevmatini'ye Destek Sözü" Ekin Karaca, 14 Temmuz 2011. <http://bianet.org/bianet/azinliklar/131454-basin-ilan-kurumundan-apoyevmatiniye-destek-sozu>
- Vatandaşlık Halleri*. 2008. Belgesel. Su Yapım.
- 8 Mayıs 1974, 1974/505 No'lu Yargıtay Hukuk Genel Kurulu Kararı.
- Akgönül, Samim. 2007. *Türkiye Rumları*. İstanbul: İletişimYayınları.
- Akgönül, Samim. 2008. *Reciprocity: Greek and Turkish minorities, law, religion and politics*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Apoyevmatini (1974).
- Belge, Murat. 2002. "Türkiye'de zonofobi ve milliyetçilik". (der.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik*. Cilt 4. İstanbul: İletişimYayınları.
- Brummett, Barry. 1980. "Towards a theory of silence as a political strategy". *The Quarterly Journal of Speech*, 66: 289-303.
- Cumhuriyet (1974; Ocak 2007).
- Davis, Uri. 1997. *Citizenship and the state: A comparative study of citizenship legislation in Israel, Jordan, Palestine, Syria and Lebanon*. Lebanon: Ithaca Press/ Garnet Publishing Ltd.
- Diñç Kenanoğlu, Pınar. 2009. *Discrimination and Silence: A Case of Minority Foundations in Turkey (1974)*. Basılmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Gonzalez, Hernando. 1988. "Mass media and the spiral of silence: The Philippines from Marcos to Aquino". *Journal of Communication*, 38(4): 33-48.
- Hanioglu, Şükrü. 2006. "Turkism and the Young Turks 1889-1908". (der.) Hans-Lukas Kieser. *Turkey Beyond Nationalism*. London: I. B Tauris and Company.
- Hürriyet (1974; Ocak 2007; Ağustos-Eylül 2011).
- Imamoglu, Altuğ. 2006. *Azınlık Vakıfları ve Yabancıların Taşınmaz Mal Edinimleri*. Ankara: Yazıt Yayınları.
- Jaworski, Aadam. (1993) *The Power of Silence*. California: Sage Publications.
- Kadioğlu, Ayşe. 2008. *Vatandaşlığın dönüşümü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ker-Lindsay, James (2007) *Crisis and conciliation: a year of rapprochement between Greece and Turkey*. London, UK : I B.
- Kurban, Dilek. 2004. "Vakıflar Kanunu Tasarı'sının Cemaat Vakıfları'nı İlgilendiren Hükümleri Üzerine TESEV Görüşleri".
- Kurban, Dilek. ve Tsitselikis, Konstantinos. 2010. *A Tale of Reciprocity: Minority Foundations in Greece and Turkey*. İstanbul: TESEV/KEMO.
- Kurban, Dilek., and Hatemi, Kezban. (2009). *Bir 'Yabancılaştırma Hikayesi: Türkiye'de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyeti Sorunu*. İstanbul: TESEV Yayınları.

- Mahçupyan, Eetyen. 2004. *Türkiyede Gayrimüslim camaatlerin sorunları ve vatandaş olmama durumu üzerine*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Milliyet (Ocak 2007; Ağustos-Eylül 2011).
- Nagler, Jorg. 1993. "Victims of the home front: Enemy aliens in the United States during the First World War" (der.) Panikos Panayi. *Minorities in Wartime: National and racial groupings in Europe, North America and Australia during the two world wars*. Oxford: Berg Publishers.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1974. "The spiral of silence: A theory of public opinion". *Journal of Communication*, 24(2): 43-51.
- Oran, Baskın. (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt I ve II İstanbul: İletişimYayınları.
- Oran, Baskın. (2005). *Türkiyede Azınlıklar*. İstanbul: İletişimYayınları.
- Özkırımlı, Umut. 2003. "The nation as an artichoke? A critique of ethnosymbolists interpretations of nationalism". *Nations and Nationalism*, 9(3): 339-55.
- Panayi, Panikos. 1993. *Minorities in Wartime: National and racial groupings in Europe, North America and Australia during the two world wars*. Oxford: Berg Publishers.
- Parisi, Francesco ve Ghei, Nita. 2003. "The role of reciprocity in international law". *Cornell International Law Journal*, 36(1): 93-123.
- Radikal (Ocak 2007; Ağustos-Eylül 2011).
- Reyna, Yuda ve Zonana, Ester Moreno. 2003. *Cemaat Vakıfları*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Tercüman (1974).
- White, Luise. 2000. "Telling more: Lies, secrets, and history". *History and Theory*, 39(4): 11-23.
- Yeğen, Mesut. 2006. *Müstakbel Türk'ten sözde vatandaşa*. İstanbul: İletişimYayınları.
- Zaman (Ocak 2007; Ağustos-Eylül 2011)
- Zerubavel, Eviatar. 2006. *The Elephant in the Room*. Oxford and New York: Oxford University Press.



# Siird Sancağı'nda 1912 Seçimleri Toplumsal Dinamikler ve Politik Farklılaşmalar\*

Yener Koç\*\*

**Kurtasî:** Ev nivîsar, li ser hîlbijartinên 1912'an yên Împaratoriya Osmanî, berberiya di navbera Cemiyeta Îttihat û Terakkî û Firqeya Huriyet û Îtilafê de ya Senceqa (navçeya) Sêrtê ya girêdayî wilayeta Bedlisê disekine. Gotar balê dikşîne ser dînamikên civakî û cihêrengiya politik ku çawa bandorê li pêvajoya hîlbijartinê dike û li terciha siyasî ya rewşenbîrên kurd hûr dibe. Dawiya sedsala 19. û destpêka sedsala 20. Bedirxanî di Siyaseta Kurdî de xwedî roleke girîng bûn. Di vê heyamê de ligel ku Îttihat û Terakî siyaseteke navendî dimeşand û rewşenbîrên Kurd di qada politik de nedihewand, Firqeya Huriyet û Îtilafê partiyeke liberal bû. Ev gotar di derbarê pêvajoya namzetbûyîna wan a Huriyet û Îtilafê û muxalefeta wan a li dijî Îttihatîyan de ye. Hilbijartinên 1912'an ku gelek bêusûlî qewimîn û bi navê 'Hilbijartinên Biço' derbasî dîrokê bûn her wiha diyar dikin bê Kurdan bi van her du partiyan re çi pêwendî danîne. Herî dawî ev gotar di warê cihêrengiyên civakî û siyasî yên di navbera wilayetên navendî û çolterî de nîşaneyan dide.

**Özet:** Bu yazı, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1912 seçimlerinde, Bitlis vilayetine bağlı Siird Sancağında, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında gerçekleşen çekişmeyi ele almaktadır. Siird Sancağında var olan toplumsal dinamiklerin ve politik fark-

\* Bu makale yazmakta olduğum "Bedirxan Pashazades, Power Relations and Nationalism (1876-1914)" başlıklı henüz yayınlanmamış yüksek lisans tezimin "The Elections of 1912 and Bedirxan Pashazades" başlıklı kısmının yeniden derlenmiş halidir.

\*\* Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

İlaşmaların seçim sürecine nasıl yansıdığına odaklanan makale, aynı zamanda Kürt aydınlarının bu süreçte nasıl bir siyasi tercihte bulduklarına yoğunlaşmaktadır. Geç 19. ve erken 20. yüzyılda Kürdi siyasetde aktif rollere sahip olan Bedirxanilerin, İttihat ve Terakki'nin merkezi, Kürt aydınlarını politik sahadan dışlayıcı politikalarına karşın, liberal bir parti olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan aday olma süreçleri ve İttihatçılara karşı giriştikleri muhalefet ele alınmaktadır. Bir çok usulsüzlüklerin yaşandığı ve tarihe "Sopalı Seçimler" olarak geçen 1912 seçimleri, aynı zamanda Kürtlerin bahsi geçen her iki parti ile nasıl bir ilişki kurduklarına değinmektedir. Son olarak makale Osmanlı Devleti'nin Kürt vilayetlerinde merkez ile kırsal bölgeler arasındaki sosyal ve siyasal farklılaşmalara dair ipuçları vermektedir.

## Giriş

Bu yazı, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1912 seçimlerinde, Bitlis Vilayeti'ne bağlı Siird Sancağında, İttihat ve Terakki Cemiyeti (bundan sonra İTC) ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası (bundan sonra HİF) arasında gerçekleşen çekimiyi ele almaktadır. İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Kürt coğrafyası da her iki partinin yoğun seçim çalışmalarına sahne olmuş ve mezkur partiler güttükleri siyaset ile kitlelerin desteğini kazanmaya çalışmışlardır. 1912 seçimlerini Osmanlı siyasi tarihinde özel kılan, imparatorluk dahilinde yaşayan bireylerin (çoğunlukla nüfusta kaydı olan ve vergi verebilen erkeklerin) ilk defa kendi tercihlerini doğrudan sandığa yansıtıyor olmalarıdır. Hak ihlalleri ve yerel hükümet yetkililerinin kitleler üzerindeki baskısından dolayı oldukça çatışmalı bir sürece sahne olan seçimler, özel olarak Siird'de ve genel olarak da Kürt coğrafyasındaki politik-ideolojik güçler, dengeler ve ittifaklar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu makalede amaçlanan, var olan bu politik farklılaşmanın motivasyonlarını ve söylemlerini irdelemek ve bunun 1912 seçimlerinde sandığa nasıl yansıdığını göstermektir.

Her ne kadar seçim süreci Bitlis, Van, Diyarbakır ve Musul gibi imparatorluğun diğer doğu vilayetlerinde de sancılı geçmiş olsa da Siird bölgesini önemli kılan -en azından İTC nazarında- geç 19. ve erken 20. yüzyıllarda "Kürt siyasetinin" önemli aktörlerinden Bedirxan Paşazadeler'in adaylıklarını bu bölgede ilan etmiş olmalarıdır. Zira II. Abdülhamid rejiminin sona ermesiyle beraber, imparatorluğun ve Kürt coğrafyasının siyasi hayatına doğrudan iştirak etmek niyetinde olan Hüseyin Bedirxan Botan'a gelerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına adaylığını ilan etmiş ve kardeşleri Hasan ve Süleyman beylerle yerel ahali, Kürt aşiretleri ve ağaları arasında seçim çalışmalarına başlamışlardır. Her iki partinin Kürt coğrafyası için önceliklerine değinmeden evvel, 1908-1914 arası İstanbul hükümetinin bölgeye ilişkin nasıl bir siyaset takip ettiğine kısaca değinmek, seçim sürecinde oluşan politik atmosferi, ittifakları ve çatışmaları çözümlenmemizde faydalı olacaktır.

II. Meşrutiyetin ilanı ve yaklaşık bir yıl sonra da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine yönelik Kürt coğrafyasında oluşan tepkiler, 1908 öncesinde yerelde oluşan/oluşturulan sosyo-ekonomik ve politik çıkar ilişkileri ile doğrudan ilintilidir. Tanzimat ile başlayan ve II. Abdülhamid dönemi ile kısmen ara verilen yerel ahali ile daha merkezi ve doğrudan bir ilişki kurmanın yolu araçların -Kürt ağa ve aşiret liderlerinin- yerel otoritelerinin kırılmasından veya en azından kontrol altına alınmasından geçiyordu. Dolayısıyla yeni hükümetin ilk hedefinde II. Abdülhamid döneminde devletin Kürt vilayetlerinde kendi otoritesini paylaştığı Hamidiye Alayları vardır. Keza, Hamidiye Alaylarının sayılarının azaltılacak olması, daha evvelden ödemekten muaf oldukları vergileri ödemek mecburiyetinde olacaklarına dair nizamnamelerin yayınlanması ve Ermenilerden zabt edilen arazi ve emlağın tekrar eski sahiblerine iade edileceği söylentisi Hamidiye Alaylarına mensup Kürt aşiretlerinin tepkilerine neden olmuştur.<sup>1</sup> Milli Aşireti Resi İbrahim Paşa ve Haydaranlı aşireti reisi Kör Hüseyin Paşa gibi bölgede etkin ve güçlü Kürt aşiret reislerinin yeni rejime tepkileri İbrahim Paşa örneğinde isyan etmek, Haydaranlı Hüseyin Paşa örneğinde ise Çarlık Rusyası'na iltica etmek ile neticelenmiştir.<sup>2</sup>

Yeni rejim, sadece Hamidiye Alaylarını değil merkezi otoriteyi tesis edebilme gayesiyle Barzan şeyhi Abdüsselam gibi neredeyse bağımsız hareket eden politik/dini grupları<sup>3</sup>, göçebe Dersim aşiretlerini<sup>4</sup>, Ağa-ye Sor gibi Botan mıntikasındaki güçlü ağaları da hedef almıştır. Tüm bu yerel güçlere karşı yapılan “tenkil ve ıslah hareketleriyle” amaçlanan, yerel güçlerin yöresel otoritelerini kırmak ve merkezi otoriteyi bölgede doğrudan bina edebilmektir. Böylece Kürtlerin merkezi orduya alımı kolaylaşacak<sup>5</sup>, rüsum ve

- 1- Janet Klein, “Power in the Periphery : The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle over Ottoman Kurdistan, 1890-1914” (Princeton University 2002).
- 2- Haydaranlı Hüseyin Paşa'nın Aşireti, Milli aşiretinin aksine Rusya sınırı gibi stratejik bir yerde yer almasından dolayı ve devlete önemli bir insan gücü sağladığından, İTC'nin keskin bir müdahalesine maruz kalmamıştır. Haydaranlı Hüseyin Paşa, Rusya'ya iltica ettikten sonra İTC kendisine karşı daha ılımlı bir politika izlemiş ve eski yerine dönmesi için çaba sarfetmiştir. Bkz: Kemal Süphandağ, *Büyük Osmanlı Entrika-sı Hamidiye Alayları* (İstanbul: Komal Yayınları, 2006).
- 3- Ali Said, “Kürdistan, Ceyan Eden Vakai; Barzan Eşkiyası mı, Bazyan Eşkiyası mı?,” *Tanın*, no. 387 (16 Eylül 325)., Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, vol. 1 (İstanbul: İletişim 1998) s. 405.
- 4- Taho, “Kürdistan, Haydaranlı Aşireti Nasıl Tedib Edildi?,” *Tanın*, 1 Tesrin-i evvel Efrenç 1909. “*Dersim'deki gayr-i muti' ve nim muti' bütün aşairin ıslahat memuru müşir İbrahim Paşa hazretlerine dehalet ve mutava'at iderek her türlü tekalif-i hükümeti kabul ve ifa ettiklerini ve yalnız Haydaranlı Aşireti isyan ve şekavetde temerrüd ve ısrar eylemekle bu aşiretin tedib ve tenkiline karar verildiğini...*”
- 5- Kürt coğrafyasına güvenilir memurların atanması ve Kürtlerin askere alınmasını kolaylaştırmak için hazırlanan bir rapor için bkz: BOA, DH. MUİ 86-1/14 (1328.R.17)

ağnam gibi vergiler düzenli bir şekilde toplanabilecek, Kürtler “medenileşecek” ve en önemlisi coğrafya itaat altına alınacaktı.

İTC'nin bölgede merkezileşme çabaları, Kürt coğrafyasında kendiliğinden bir İTC karşıtlığının gelişmesini kaçınılmaz kıldı. Bahsi geçen yerel güçler ile merkezileşen devlet arasında parçalı bir şekilde ve çeşitli aralıklarla çatışmalar yaşandı. Örneğin; Barzan Şeyhi Abdüsselam ile merkezi devlet arasındaki çatışmalar 1. Dünya Savaşı'nın başlangıcına değin sürdü. Bitlis Valisi Abdülhalik Bey, II. Meşrutiyet döneminde var olan bu İTC karşıtlığını şu şekilde dile getiriyordu;

Kürdistan'da meşrutiyet aleyhine heman umumi bir fikr-i irtica' vardır. Her yerde cüret-i(?) tezahürat ile başlayan ve bazı yerlerde sahte fiiliyata çıkan hissiyat-ı irtica' bu yerlerde bi't-tazyik umumen dimağlarında caygir olduğu her hal bir delil teşkil eylemektedir. Bitlis vilayetinde İttihad ve Terakki hükümetine sadık bir vicdan ve hiss-i meşrutiyet perveri ile görecekt ferdlere nazara çarpıyor (görünmüyor).<sup>6</sup>

Kürt aşiretlerinin yeni rejime olan karşıtlığını sadece İTC'nin askere alma, vergilendirme, tenkil hareketleri gibi merkezileşme çabalarının bir neticesi olarak görmek yeterli değildir. Kürt aşiretleri Meşrutiyet'in ilanından 1. Dünya Savaşı'na kadar, bölgede kurulması muhtemel bir Ermeni Devleti'nin giderek artan kaygılarını da taşıyorlardı ve İTC'nin bu durum karşısında Kürtleri koruyabilecek bir iradeye sahip olmadığını düşünüyorlardı. 1. Balkan ve Trablusgarb savaşlarında Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve bir yıl sonrasında Ermeni reform tartışmalarının başlaması bu düşüncüyü daha da kuvvetlendirdi. Bu durum Kürt aşiretlerinin yanı sıra, aynı dönemde Osmanlı-İran sınırında aktif ve önderliğini Abdürrezzak Bedirxan'ın yaptığı “Kürt hareketinin” de temel kaygılarından biriydi. Örneğin; Osmanlı-İran sınırında etkin Kürt Komitesinin Ekim 1913'de hazırladığı bir bildiri de Trablusgarb ve Balkan Savaşlarında yenilgiye uğramış Osmanlı Devleti'nin artık Kürtleri koruyamayacağını, yapılması planlanan Ermeni reformlarının Kürtleri ve Süryanileri hesaba katmadığını ve bu durum karşısında en iyi çözümün imparatorluğun doğu vilayetlerinde geçici ve seçimle belirlenmiş bir Kürdistan Hükümeti kurmak olduğunu dile getirmiştir.<sup>7</sup> Yine aynı yılda Bedirxanilerden Hasan, Hüseyin, Süleyman ve Kamil Bey doğrudan padişaha çektikleri bir telgrafta yapılması planlanan ıslahatların eşit bir şekilde yapılması gerektiğini aksi takdirde Kürdistan'da

6- BOA, DH.ŞFR 426/79 (1330.Ni.30)

7- FO 195/2450, p. 83-87 in Muammer Demirel, *British Documents on Armenians* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) s. 625.

sorunların baş göstereceği hususunda hükümete uyarıda bulunuyorlardı.<sup>8</sup>

Kürt aşiret liderleri ile Ermeniler arasındaki çatışmaların bir diğer sebebi ise iki kesim arasındaki arazi ihtilafıydı.<sup>9</sup> Meşrutiyetin ilanından sonra, II. Abdülhamid döneminde Kürtler tarafından zabt edilen Ermeni arazi ve emlakının tekrar sahiplerine iadesi hususunda adımlar atılması Kürt aşiretlerinin yeni rejime muhalif olmalarının, göz ardı edilmemesi gereken, sebeplerindendir.<sup>10</sup> Erzurum valisi Mehmet Emin [Yurdakul] 1912 yılında hazırladığı bir raporda Kürt aşiret liderleri ve toprak sahiplerinin Meşrutiyet sonrasında kaybettikleri nüfuzlarına dikkat çekip iki halk arasındaki gerginliği şöyle dile getiriyordu;

Meşrutiyetin ilanını müteakib eski nüfuzlarını zâyi' eden (kaybeden) ve toprakları hizmetkarları tarafından zabt olunan rüesa-i aşairin ilk fırsatta bir gaile (karışıklık) çıkarmaya ve tabi'lerini de kendi taraflarına celbe muktedir olduklarını ve zabt-ı arazi hususunda en ileri giden Ermenilere karşı kin ve husumet bağladıklarını ve bunlardan tensik haricine çıkarılmış olanlarının eski nüfuzlarının iade edilmemek şartıyla tatbillerinin(?) icrasına arazi meselesinin halini ve ulema ve meşayihden müteşekkil heyet-i nasiha marifetiyle vazife-i irşadın ifasına...<sup>11</sup>

1914 yılında patlak veren Bitlis isyanını da İTC'ye karşı biriken muhalefetin bir ürünü olarak değerlendirmek gerekir. İTC'nin merkezileşme hamleleri, Ermeni reform tartışmaları (Özellikle idari, mülki reformlardan sorumlu olarak iki yabancı müfettişin bölgeye atanması kararı), isyancıların şeriat talebi isyanı şekillendiren önemli etmenlerdir. Liderliğini çoğunlukla Şeyhlerin oluşturduğu isyancılar çevre kazalardan toplanarak Bitlis şehir merkezini ele geçirmeye çalışılırsa da başarılı olamadılar. Bitlis ve Van valileri Mustafa Abdülhalik [Renda] ve Tahsin [Uzer] Bey'in ortaklaşa

8- BOA, DH.SYS, 100/4, 7 şubat 1328 “Padişahımız Ermeni milletini Kürd millet-i sadıkasına tercihen bazı imtiyazatın ibsan buyurulacağı mesmu-ı ubeydanemiz oldu. İnayet ve ibsanın teba'-i sadıka kulları hakkında mütesaviyen (eşit bir şekilde) tatbiki şan-ı hilafet mukteziyatından aksi hal Kürdistan-ı Osmaniyede mehalike (tehlike) ve müşkilat-ı (zorluk) azime tevliid edecektir. Ferman Padişahımız, efendimiz hazretlerindir.”

9- Roderic H. Davison, “The Armenian Crisis 1912-1914,” *The American Historical Review* Vol: 53, no. 3 (Apr. 1948).

10- Kürtler ve Ermeniler arasındaki arazi meselesinin çözümü için Ermeni Patrikhanesi ve Kürt Teaviün ve Terakki Cemiyeti'nin ortaklaşa hazırlayıp hükümete sundukları rapor için bkz; Gülseren Duman, “The Formations of the Kurdish Movement(S) 1908-1914: Exploring the Footprints of Kurdish Nationalism” (MA, Boğaziçi University, 2010) s. 59.

11- BOA, DH. SYS. 17/90 (1330.3.6)

gönderdikleri şifreli bir raporda Bitlis isyanının nedenlerini şu şekilde dile getiriyorlardı;

Vilayat-ı şarkiye ıslahat meselesinin matbuata düşmesi her dür-lü telkinât (aşılama) ve telakkiye müsaid olan Kürde nüfuz etti ve meşrûtiyet ile başlayan telkinat-ı teşebüsat yeniden tazelendi. Maktûl Yüzbaşı Hayrettin'in hareket ve tazyikât-ı (baskı) malumesi bu fikri pek alâ gösteriyor idi. Feodalizm icabı meşaih arasındaki tarikat ve menafi-i şahsiye (kişisel çıkar) ihtilafı (anlaşmazlık) rüesa-i ekradı istenildiği zaman ve mekanda toplamaya mani olduğundan bu hissini hükümsüz ve mesai-i muhitlerde Ermenistan'ın teşkili Kürdistan'ın avakıb eylemesinden (son bulmasından) hükümetin hıyanetinden bahisle tevhid-i efkâr ve silah tedariki için mollalar ve ağalar vasıtasıyla telkinât[a] başlıyor idi. İşte Halife Selim ve Şeyh Şahabbeddin işte şu halet-i (hal) ruhiyenin doğurduğu şahıslardır.<sup>12</sup>

Molla Selim İsyanı her ne kadar Ermenileri hedef almamış olsa da<sup>13</sup> isyancıların Ermeniler lehine yapılacak bir reforma sıcak bakmadıkları anlaşılıyor. Bu reformlar genel olarak, yabancıların müdahalesi ve İttihatçıların devleti yönetememesinin bir ürünü olarak algılandı.

II. Meşrutiyet döneminde Kürt coğrafyasında genel olarak İTC karşıtlığı hakim ise de Diyarbakir, Musul, Erzurum gibi büyük şehir merkezlerinde, Hamidiye Alayları veya çevrede yer alan aşiretler ile uzun zamandır çatışma halinde bulunan şehirli nüfus, İTC'nin bölge politikalarının sıkı takipçileriydi. Bu zümrenin kökenlerini II. Abdülhamid döneminin sonlarında aramak daha doğru olur. Stephen Duguid'in gösterdiği üzere Diyarbakir, Erzurum ve Bitlis gibi imparatorluğun doğu vilayet merkezlerinde ticaretle uğraşan veya toprak sahibi olan ulema hem devletin yeni vergilendirmelerinden hem de kırsalda bulunan Kürt aşiretlerinin ticaretin gelişmesini engellemelerinden rahatsızdı.<sup>14</sup> Bu rahatsızlık her üç şehirde de hükümet binalarını işgal, çeşitli gösteriler, tahkikatlar ve idari kadrolarda değişiklik vb ile sonuçlanmıştı. II. Abdülhamid politikalarından rahatsız bu şehirli nüfus için Kürt aşiretlerini hedef alan İTC ittifak yapılacak yegane

12- BOA, DH.ŞFR 424/15 (1330.Ni.2)

13- BOA, DH.ŞFR, 421/6, 1330-Ma-1 (14 Mart 1914) “*Malum-u alinizdir ki tarafımdan tayin kılınan efrad-ı müselleh fedai olan nam kimseler çıkub, lâkin katiyen bir zarar ve ziyân milletimize olmamak meşrutiyetle gerek taraf-ı alinizden ahali-yi merkumeye emr olunsun ki katiyen bir ilişik tokenmasun ve hem de eğerce şayed abalinizden bir karyeye tesadüflerinde (...) olsun. Çünkü efkârımız gayri bir meseledir. Elbette işitmişsiniz. Böylece selam olsun.*”

14- Stephen Ralph Duguid, “Centralism and Localism: Aspect of Ottoman Policy in Eastern Anatolia 1878-1908” (University of Illinois, 1970) s. 343, 60.

adaydı. Bunun en belirgin şekilde yaşandığı yer kuşkusuz Diyarbakırdır. Ziya Gökalp ve Pirinçizade Arif önderliğinde Diyarbakır merkezinde 1905 ve 1907 yıllarında iki kez telgraf istasyonu işgal edilmiş ve işgalciler saraya Milli Aşiretinden duydukları rahatsızlıkları iletmışlerdir. 1908 Devrimi sonrasında ise aynı çevre hem Diyarbakır'da İTC şubesini kurmuş hem de Milli Aşiret'in bastırılması için 2000'e yakın gönüllü toplamışlardır.<sup>15</sup> Ayrıca var olan tüm bu politik ittifakları yereldeki çıkar ilişkilerinden azade ele almamak gerekir. Bitlis örneğinde bu taraftar zümre aynı zamanda İTC iktidarının perçinleşmesinin ardından yerel yönetimde önemli makamlar elde etmiş veya buldukları makamları korumayı başarmışlardır. Bu kesimler, İTC'nin yeni rejimden hoşnut olmayanlara ve isyancı gruplara karşı mücadelesinde (örneğin Bitlis İsyanı esnasında), İTC'yi desteklediklerini yerelden gönderdikleri bir çok telgraf ile dile getirmişlerdir. 1912 seçimleri, Kürt coğrafyasındaki bu siyasi farklılaşmanın en belirgin olduğu süreçlerden biridir. Her ne kadar Kürtlerin II. Meşrutiyet döneminde iktidar ile kurduğu ilişki daha karmaşık bir yapı arz etse de ağırlıklı olarak İTC'nin şehir merkezlerinde daha kuvvetli kırsalda ise daha az kuvvetli olduğunu söylemek yanlış olmaz.

## 1912 Seçimleri

Bedirxani Hüseyin Paşa, Siird yöresinde HİF'den adaylığını açıklamasından kısa bir süre sonra, yerel mutasarrıf ve valiler Hüseyin Paşa'nın yerli sicil nüfusunda kaydı bulunmadığını, ve dolayısıyla başvurusunun geçersiz olduğunu duyurdular.<sup>16</sup> Bedirxanilerin durumu protesto için dahiliye Nezaretine gönderdiği bir çok telgrafta vurgu yeni anayasal rejim üzerinedir. Seçme ve seçilme ve benzeri hakların kendilerine anayasa tarafından verildiğini, aksi halin meşrutî rejime aykırı olacağı vurgulanmıştır.<sup>17</sup> Yerel yöneticilerin aldığı bu kararın siyasi olup olmadığını ileride daha sarıh bir şekilde göreceğiz. Fakat şurası bir gerçek ki Hüseyin Bedirxan gibi Kürtler arasında etkili birinin bölgedeki nüfuzunu daha fazla güçlendirecek bir

15- Fuat Dünder, *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat Ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008) s. 81-82.

16- BOA, DH.SYS, 24/2-3, 1330.1.30, s. 2 "Hüseyin Paşa ile Hasan ve Süleyman Beylerin ... mebusluk istihali için topladıkları tabkikat-ı hususiye ile de teyid ediliyorsa da mevcut intihab kanunu mucibince yerli sicil nüfusunda mukayd olmadıkları itibarıyla mebusluk intihabına hak ve salahiyetleri olamayacağı derkar olub...

17- DH.SYS 50/6-10 (1330.3.7) "Devr-i istibdadda kahren (...) vatanımızdan mehcür olduğumuzu bütün cihan biliyor. Saye-i meşrutiyette vatanıma avdetle nüfusda kaydımlı icra itmek istedimse de Mardin Mutasarrıfı şifrelerle mümanaat etdi. Kaydımlın beman ifası lüzumunun mutasarrıfığa irade buyurulması ile hürriyet-i şahsiyemize artık taaruz olunmamasını meşrutiyet perverliğinizden kemal-i ehemmiyetle intizar eylerim. Ferman. Hasan Bedirhan"



temsiliyet, İTC nazarında kabul edilebilecek bir şey değildi. Bedirxanilerin yaklaşık bir yıldır Kürt coğrafyasında İTC karşıtı çevrelerle sıkı ilişkiler kurmaları, Kürt coğrafyasında “politik liderlik” hususunda verdikleri mücadeleye ve Kürt aydınları arasında gelişmekte olan milliyetçilik hem yerel valilerin hem de merkezi İTC’nin dikkatini celb eden noktaları. Özellikle Bitlis’den ve Van’dan gönderilen çok sayıda telgrafta Kürt coğrafyasının bir Arnavutluk halini almasından endişe duyuluyordu.

Kürt aydınlarının Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne tercih etmelerinin başat nedenlerinden biri HİF’in daha adem-i merkezîyetçi bir politika güdüyor olmasıdır. Bedirxaniler dışında Lütfi Fikri ve Şerif Paşa gibi Kürt ileri gelenleri de aktif HİF destekçilerindendi. Lütfi Fikri HİF’in Dersim adayı, Şerif Paşa ise İTC karşıtlığını yurt dışından yürütüyordu. Parti programında yer alan adem-i merkezîyetçilik -çok net tanımlanmamakla beraber-, yerel yönetimlere daha fazla özerklik manasına gelmekteydi. Ali Birinci’nin ileri sürdüğü üzere adem-i merkezîyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu’nda bulunan farklı unsurlara birer muhtariyet verileceği şeklinde yorumlamamak gerekir. Tıpkı İTC gibi HİF de unsurların birliği taraftarıydı, fakat bunun merkezi olmayan bir politika ile başarılabilceğini düşünüyordu.<sup>18</sup> Bunun dışında HİF, İTC’nin artmakta olan Türkçü politikalarına karşın Osmanlıcılığı savunuyor, Türkçü siyasetin imparatorluğun sonu olacağını dillendiriyordu.<sup>19</sup> İTC’nin merkezi ve “Türkçü” politikalarından rahatsız olan Kürt aydınları için HİF tek alternatifti. Tarık Zafer Tunaya Osmanlıcılığın farklı etnik kimliklerin kendi kimliklerini muhafaza etmelerinde bir araç olduğunu dile getirir.<sup>20</sup> Bu durum neden Arap, Kürt ve Arnavut aydınlarının HİF ile yakınlaştığı hususunda önemli ipuçları vermektedir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki II. Meşrutiyet döneminde tüm Kürt ileri gelenleri HİF’e yakın bir siyaset izlememiştir. Babanzade ailesine mensub İsmail Hakkı Bey ile Pirinçizdelerden Arif Feyzi Bey, İTC’ye yakın bireylerdir ve merkezine Kürtleri alan bir politika yürüttüklerini söylemek oldukça güçtür.<sup>21</sup> Her ikisi de İTC’den aday olmuş, Babanzade İsmail Hakkı 1908’de Bağdat’tan, Pirinçizade Arif Bey ise yine aynı yıl Diyarbekir’den mebus seçilmişlerdir.<sup>22</sup>

18- Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990) s. 64.

19- Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi* s. 299.

20- Ibid.

21- Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri* (Ankara: İmge Kitabevi, 2007).

22- Dankwart A. Rustow Feroz Ahmad, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918,” *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* no. 1/4-5 (1975): s.276, 83.



HİF de Kürtlerin desteğini alabilmenin yollarını arıyordu. Partiye yakın gazetelerde çıkan haberlerde Kürtlerin etnik kimliğine sesleniliyor ve HİF'e neden destek vermeleri gerektiği açıklanıyordu. *Teminat* gazetesinde "Bir Kürd"<sup>23</sup> imzalı bir makalede şöyle deniliyordu;

"Kürdler şimdi öyle bir mebus istiyorlar ki asla Kürd olduğunu unutmasın, Kürdistan için çalışsın. Kavim fikri ayıp değildir. Kürdler de istiyorlar ki onlarda kavimliklerini tamamıyla anlasınlar. Bu babda Kürd mebuslarının büyük ehemmiyeti vardır. Arnavutlara ... Arnavut mebuslara Kürtlerin birçoğu gıpta ettiler."<sup>24</sup>

HİF'in Arnavutları Kürtlere örnek göstermesi aslında her iki toplumda 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan gelişmelerle ilgilidir. Osmanlı imparatorluğu'nun periferisinde yer alan bu iki unsur toplumsal olarak da birbirlerine benzemektedirler. Her iki toplum ağırlıklı olarak aşiret yapısına sahipti. Arnavut hareketine tıpkı Kürtlerde olduğu gibi genelde nüfuzlu aileler önderlik etmekteydi. Bu nüfuzlu aileler, Tanzimat dönemi devletin merkezileşme hamlelerinden Kürt ileri gelenlerine benzer şekilde zarar görmüştü. Fakat Kürtlerin -büyük oranda coğrafyadan kaynaklı- "batı" ile olan ilişkileri Arnavutlar kadar gelişkin değildi ve politik milliyetçilik her ne kadar Kürtler arasında da emarelerini göstermeye başlamış olsa da Kürt coğrafyasında siyasetin temel eksenini oluşturmaktan uzaktı.

Seçimler yaklaştıkça Kürdistan'da politik taraflar da saflarını almaya başladı. Hüseyin, Hasan ve Süleyman Bedirxan *İkdam* gazetesine gönderdikleri bir ilanda 30.000 Kürt namına HİF'i desteklediklerini ve gerekli şubeler açmak için parti programı talep ettiklerini duyurmaları<sup>25</sup>, İTC'ye yakın çevrelerde büyük bir tepki uyandırdı. Bitlis şehir merkezinde bulunan bir grup Dahiliye Nezareti'ne çektikleri telgraflarda Kürtlerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın varlığından dahi haberdar olmadıklarını ve adı geçen partiyle kati suretle bir ilişki kurmayacaklarını, kendilerini istibdad rejiminden kurtaran İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne sonsuz sadakat ve şükran duyduklarını dile getirmişlerdir.<sup>26</sup> Bu telgrafi imzalayanlar İTC'yi Kürt coğrafyasında destekleyen zümre hakkında önemli ipuçları vermektedir. Birçoğu Bitlis merkezli olup aralarında Bitlis belediye reisi, Meclis idare-i vila-

23- Genelde bu mahlas Abdullah Cevdet tarafından kullanılmaktadır.

24- Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri* s. 236.

25- Bir başka imzasız telgrafta bahsedilen bu telgraf yalanlanmış olmakla beraber bu iki ihtimalden kaynaklanır. İlk ikinci telgrafın Bedirxani Hüseyin Paşa tarafından çekilmeme ihtimalidir. İkinci olarak ise bizzat Bedirxani Hüseyin Paşa tarafından çekilmiş olma ihtimalidir ki bu durum Hüseyin Bedirxan'ın seçimlerin ilk safhasında İTC'yi doğrudan karşısına almak istemediğine işaret eder.

26- BOA, DH.SYS 24/2-4, (1330-6-25)

yet azası, belediye azası gibi yerel memurlar, şehrin müteneffizanı (itibar görenleri) ile Küfrevizadeler gibi Bitlis'in etkili şeyhleri de vardır. Küfrevizadeler, Bitlis'de yer alan diğer Nakşibendi şeyhlerinin aksine II. Meşrutiyet döneminde İTC taraftarı bir siyaset izlemiş, Molla Selim İsyanı gibi isyanların bastırılmasında yerel hükümete destek vermişlerdir.<sup>27</sup> Kuşkusuz bu durum yerel yönetimde sahip oldukları makamları korumalarına da vesile olmuştur.

Kürt coğrafyasında var olan bu politik farklılaşmayı biraz daha açabilmek için Arap vilayetleriyle Kürt vilayetlerinin kısa bir karşılaştırmasını yapmak faydalı olacaktır. Kürt vilayetlerinin aksine Arap vilayetlerinde, özellikle şehir merkezlerinde gelişmekte olan bir İTC karşıtlığı vardır. Bu muhalefete Şam gibi büyük şehirlerde bulunan Arap entellektüelleri ile yerel ulema önderlik etmekteydi.<sup>28</sup> Ayrıca Şam gibi Arap vilayetlerinde basın yayın faaliyetleri güçlü bir Arapçılığın doğmasına neden olmuştu. İTC'nin "Türkçülük" faaliyetlerine karşı çıkan şehir merkezli Araplar için HİF tercih edilebilir bir alternatifti. Bu politik atmosferi çok iyi değerlendiren İTC, şehir merkezlerindeki Arap nüfusu yerine kırsalda yer alan Arap nüfusunun desteğini almaya çalıştı.<sup>29</sup> Kürtler örneğinde ise durum daha girift bir yapı arz eder. Kırsalda yer alan Kürt aşiret, ağa ve ahalinin desteğini alamayacağını anlayan İTC, Musul, Diyarbakir ve Bitlis gibi şehir merkezlerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca, Kürtçülük bu dönem Kürt vilayet merkezlerinde güçlü bir ideoloji değildir. Kürt aydınları arasında "milliyetçilik" ortaya çıkmaya başlamış olsa da bu aydınlar II. Abdülhamit dönemi sürgün siyasetinden dolayı yerel ahali ile doğrudan bir irtibat kuramamıştır. Üstelik bölgede Kürtçülüğü tetikleyebilecek ne güçlü bir basın yayın faaliyeti, ne okullar ve ne de bunu sağlayacak sosyo-ekonomik bir zemin vardır. Aksine Diyarbakir'de *Peyman*, Van'da da *Çaldıran* gibi İTC taraftarı gazetelerin sesi daha fazla çıkmaktadır. Kürt basın yayın faaliyetleri ise daha ziyade İstanbul'da yoğunlaşmaktadır. Seçimler esnasında bölgede Kürtçülük ve Osmanlıcılık arasında gidip gelen Kürt aktivistler genelde Hüseyin Bedirhan gibi Kürt coğrafyasına sonradan gelmiş bireylerdir. Amaçladıkları siyaset İTC'nin merkezileşme politikalarından rahatsız olan çevreleri mobilize etmek ve bölgedeki "politik liderliğe" oynamaktır. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmayı hedefleyen Kürt merkezli bir siyaset genelde Osmanlı-İran sınırda yoğunlaşmıştır. Liderliğini Abdurrezak Bedirhan ve Hayrettin Berazi gibi merkezi devlet tarafından tutuklanması iste-

27- BOA, DH.SYS 123/-04/4/-06 (01.L.1330)

28- Philip S. Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism, the Politics of Damascus 1860-1920* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983) s. 71.

29- Rashid Ismail Khalidi, "The 1912 Election Campaign in the Cities of Bilad Al-Sham," *International Journal of Middle East Studies* V. 16, no. 4 (Nov. 1984): s. 462.

nen bireylerin yaptıkları bu hareketin seçim sürecine doğrudan dahil olmadıkları anlaşılıyor.

Seçim süreci boyunca İTC, Trablusgarp Savaşı'nı merkeze alan bir propaganda geliştirmiştir. Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgali gibi bir "dış tehditle", tıpkı Arap vilayetlerinde olduğu gibi Kürt vilayetlerinde de savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi üzerinden ajitatif bir söylem geliştirilerek kitlelerin desteği alınmaya çalışılmıştır. Zira yukarıda bahsettiğimiz İTC'ye yakın kesim, gönderdikleri telgraflarda imparatorluğun içerisinde bulunduğu bu zor zamanlarda Bedirxanileri kınayan ve İTC'ye olan desteklerini sunan bir telgraf göndermişlerdir.<sup>30</sup>

Seçimler sona doğru yaklaştıkça İTC'nin baskı politikaları da artmaya başlamıştır.<sup>31</sup> Yerelde İTC taraftarı mutasarrıflar ve kaymakamlar İTC'ye yakın bir adayı -1908 yılında Siird mebusu olan Abdurrezzak Efendiyi-tekrardan mebus seçtirme gayreti içerisindeydiler. İlk olarak Bedirxani Hüseyin Paşa HİF'in yayın organı olan *Teminat* gazetesine bir telgraf göndererek Siird'de hükümet yetkililerinin seçimlere müdahalesi dolayısıyla seçimlerin geciktiğini ve bunun Meşrutiyete aykırı olduğunu belirtir.<sup>32</sup> Bir süre sonra Siird, Şirvan, Garzan'dan Bedirxani Hüseyin Paşa'yı destekleyen bir grup aşiret lideri, ağa ve şeyh Hürriyet ve İtilaf Merkezi'ne gönderdikleri telgrafta seçmen üzerindeki baskıdan şikayet etmişlerdir;

Siird Belediye reisinin mutasarıfı yazdığı tezkirede mebus-ı sabık Abdurrezzak Efendi'nin İttihad ve Terakki Cemiyeti namına namzedliği vaz' (belirtme) eylediğinin kaza-i neva hiye ilanı ile intihab itirilmesi (seçtirilmesi) için icab edenlere tebligat-ı şedide ifasını beyan ediyor. Merkez vilayetin Muş, Genç sancaklarında intihabat hatim (son) bulmaktadır. Burada ki tezahürata karşı intihabatın şimdiye kadar tehir-i esbabı tezahür etdi. Livamızı ihtiva eden dört kaza

30- BBA, DH.SYS 24/2-4

31- "Siird İntihabı," *Teminat* 15 Şubat 1327. (28 Şubat 1912) "*Kanun-ı esasinin burada pek sarih bir surette payimal edilmiş olduğu bununla sabitdir ki hükümetimiz İtilaf Fırkasına [Hürriyet ve İtilaf Fırkası] mensub zevatı mebusluğa intihab etmektan bizi men ediyor. Falan filan zatın intihab olunmamasına dair mütadid şifre dahiliyeden bize varid oldu diye mutasarrıfımız ve eylem burada mevcud vali vekili Ulvi bey tarafından sarihan söylenmektedir...*"

32- Bedirhani Hüseyin, "Siird'de İntihabat Tehir Olunuyor," *Teminat* 19 Şubat 1327. (3 Mart 1912) "*Siird mebusluğu malumlar nazarında kesb-i ehemmiyet etdi. Çünkü bizlerden mebus olmamak için tehdidat icra ve müftereyata teşvik ediliyor. İlanat divarlardan indirildi. İntihab tehir olundu. Maksad dilediğini intihab ettirmekdir. Tasniyat hüküm fermadır. Ahali şaşırıldı. Emniyetimiz münselibdir. Meşrutiyet bu mudur, cevab? Bedirhani Hüseyin.*"

ve merkez (...) menafi'-i vataniye hadim Bedirhani Hüseyin Paşa'yı intihab ediyoruz. Bu hakları millete aidiyeti mukkades kanun-i es-simimiz temin etmiştir. Müşarileyhanın [Siird Belediye Resinin] gayretine intihab olunacak mebus milletin olmayub nüfuz-ı hükümetle intihab edilmiş memurinin mebusudur. Memurin-i hükümetin kanun-şikanane (kanun karşıtı) tehdidatına milletin artık tahammülü kalmamıştır. Şu maruzatımızda nazardan dur tutularak (görmezden gelinerek) memurinin kanuna rücu' (dönmesi) temin buyurulmaz ise milletin her dürlü fedakarlığı ihtiyar ile esaret-i vaka-yı refe çalışacağı arz, şu maruzatımızın (...) enzar-ı millete vaz'ını istirham eyleriz.<sup>33</sup>

Yerel yöneticilerin hükümet gücünü kullanarak seçimlerde İTC'ye yakın bir adayı seçtirmeye çalışmaları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyen yerel ahali arasında tepki ile karşılaşmıştır. 1912 seçimlerindeki usulsüzlükler ve İTC taraftarı yerel yöneticilerin ahali üzerindeki baskısı 1912 seçimlerinin geç Osmanlı ve Türkiye seçim tarihinde "sopalı seçim" olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Sadece Kürt coğrafyasında değil imparatorluğun birçok yerinden seçimlerdeki usulsüzlüklere dair sayısız telgraflar gönderilmiştir. Fakat yerel valiler Siird özelinde tüm bu olup biteni Bedirxani Hüseyin Paşa'nın saf ahaliyi (*sade dilanı iğfal ile şikayete sevk*) kandırması (*tesvilatı*) olarak yorumlamışlardır.<sup>34</sup> Bu oryantalist söylem Tanzimatla başlayan ve Cumhuriyet tarihinde de devam eden devlet erkanın, Kürt siyasi aktörleri ile Kürtler arasındaki ilişkiyi tarif etmede kullanmaktan kaçınmadıkları bir söylemdir.

Bitlis Valisi Ahmed Nedim, Hüseyin Bedirxan'ın 1879 senesinde Botan'da çıkarmış olduğu isyana benzer bir isyan hazırlığında olduğunu ve kardeşi Abdurrezzak Bedirxan'ın ise sınırda bir bağımsızlık hareketi (*harekat-ı ihtilaliye*) düzenlediğini ve iki kardeşin irtibat halinde olduklarından bahisle mebusluk isteklerinin arkasında farklı niyetler olduğunu dile getirmiştir.<sup>35</sup> Vali'nin söylediklerinin aksine bu iki kardeş farklı siyaset gütmektedirler. Hüseyin Bedirxan adem-i merkezîyetçi bir Osmanlı İmparatorluğu taraftarıyken (en azından seçim esnasında), Abdurrezzak Bedirxan bağımsız bir yapı taraftarıdır.

Siird'de seçmenin sandığa ne derece kendi tercihlerini yansıttığı bilinmemekle beraber, seçim sonuçlarının açıklanacağı nisan ayının son günlerinde Siird çeşitli mitinglere sahne olmuştur. Civar kasaba ve nahiyelerden

33- BOA, DH.SYS, 83-2/2-13, 1330.5.20

34- BOA, DH.SYS, 83-2/2-13, 1330.5.20

35- BOA, DH.SYS, 83-2/2-13, 1330.5.20

gelen yüzlerce Kürt Eruh'da Hüseyin Bedirxanı destekleyen bir protesto gösterisi düzenlemiş ve protestoda Hüseyin Paşa lehine ve yerel yöneticiler aleyhine sloganlar atılmıştır.<sup>36</sup> Göstericilerin yerel askeri güç tarafından dağıtılmasının ardından Hüseyin Bedirxan halkı din ve devlet aleyhine kışkırtmaktan tutuklanmak istenmiş, fakat kendisi olacıklardan haberdar olsa gerek Eruh'u terk etmiştir.<sup>37</sup>

Seçim sonuçları açıklandığında ne eski mebus Abdürrezzak Efendi, ne de Hüseyin Bedirxan kazanan taraftadır. İTC'ye yakın başka bir aday olan Nazım Mağgönül Siird'in yeni mebusudur. İsmine seçim sonuçları açıklanmaya kadar belgelerde hiç rastlanılmayan birinin mebus olması ilginç olmakla beraber, yerel mutasarrıflar ve kaymakamların desteklediği Abdürrezzak Efendi'nin seçilememesi sebebi belki de yerelde oluşan bu tepkilerden kaynaklanmaktadır. Fakat Kürt coğrafyasında var olan tüm bu muhalefete rağmen HİF'in ne Siird'den ne de diğer Kürt vilayetlerinden mebus çıkarmaması iki sebebe bağlıdır. İlk sebep yukarıda bahsettiğimiz İTC'nin seçim yolsuzlukları ve seçmen üzerindeki baskısıdır. İTC'nin iktidarda olması seçimlere müdahale edebilecek devlet aygıtlarına da sahip olması anlamına geliyordu. Yerel idareciler bu durumu HİF aleyhine kullanmakta oldukça başarılı oldular. İkinci sebep ise HİF'in bölgede yeterince örgütlenememiş olmasıdır. Her ne kadar HİF'in Mamüratü'l Aziz ve Malatya gibi şehirlerde şubeleri olsa da diğer Kürt vilayetlerinde yeterince örgütlü olmadığı anlaşılıyor. HİF'de ki bu örgütsüzlük Kürt coğrafyasında var olan bu toplumsal hoşnutsuzluğu kendi lehine mobilize edememesine sebebiyet vermiştir. HİF'in en güçlü ve en örgütlü diyebileceğimiz Arnavutluk ve Şam ve Beyrut gibi Arab vilayetlerinde dahi seçimler İTC'nin zaferi ile sonuçlanmıştır. Fevzi Demir toplam 6 HİF'li adayın meclise gidebildiğini bunların 3'ünün Arnavut ve diğer 3'ünün ise Türk olduğunu dile getirir.<sup>38</sup>

Yeni meclis HİF lehine yapılan bir hükümet değişikliği ve seçim sonuçlarına yönelik itirazlar nedeniyle Ağustos 1912'de dağıtılmıştır. Yerel ahali seçimlerin aynı ay içerisinde tekrardan yapılacağını öğrenince ve belki de

36- BOA, DH.SYS 24-2/4 "Bedirhani Hüseyin Paşa'nın teşvikiyle Eruh kazasından fazla fazla silahsız Kürtler kasabaya gelerek kaymakam aleyhinde şikayet ve Hüseyin Paşa lehinde tezahüratda bulunmakta oldukları ve bu halin orada ki Ermenilerce muceb-i telaş ve heyecan olduğu..."

37- BOA, BEO 4034/302544, 1330.Ca "15 Bedirhani Hüseyin Paşa'nın Siird mebusluğuna namzedliği vaz' ederek bu babda propaganda icrasıyla halkı din ve hükümet aleyhine teşvik ve (...) iğfal ve tehdid eylediği mukaddema Bitlis vilayetinden bildirilmesi üzerine merkumun sevabık-ı ahvaline nazaren bu hareketin fesad ve irtica'a mukaddem olması kaviyen melhuz bulunduğundan bit-araf icra-yı tahkikat itdirilerek fezeleke-i evrak tabkikiyesiyle beraber kendisinin mahfuzen Dersaadet Divan-ı Harbi örfyesine..."

38- Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri* s. 289.

HİF lehine olan bu değişikliğe inandıklarından tekrar seçim çalışmalarına başlamışlardır. Aslında bu değişikliğin küçük de olsa bazı emareleri görülmeye başlamıştı. Örneğin ismi seçim yolsuzluklarına karışan Dersim mutasarrıfı azl edilmiş yerine Bedirxani ailesine mensup Mikdat Mithat atanmıştı. HİF'in yayın organı olan *Tanzimat* gazetesinde yer alan bir çok haber Mikdat Bedirxan'ın eski mutasarrıf Sabit Bey'in aksine Kürdistan'ı daha iyi tanıdığından ve ondan daha iyi bir yönetici olacağından bahsediliyordu.<sup>39</sup>

Siird sancağında ise Bedirxani Hüseyin Paşa'yı destekleyen grubun ilk hedefinde seçmen üzerinde baskı oluşturan İttihatçılar ve yerel mutasarrıflar vardır. Siird'den bir grup Kürt aşiret lideri, şeyh ve ağa ile Keldani eşrafindan Konstantin isimli biri, Dahiliye Nezareti'ne çektikleri telgrafta şunları dile getirmektedirler;

İttihad [ve Terakki Cemiyeti] tarafından mebus intihabı esnasında hidemat-ı zalımanesine mükafaten Siird mutasarrıflığına tayin edilub bu güne kadar muhafaza-i mevki eden Reşid Efendi intihab-ı cedidede dahi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin temin-i muvaffakiyeti için Bedirhanzade Hüseyin Paşa ve bendeganı hakkında avanesiyle (...) kıyam ediyorlar. Tecavüzat vakalarına artık tahammülümüz kalmadığından size kadar adalet mevcut ise tekrar ale't tekrar mutasarrıfın azlini umum sancak namına istirham ederiz.<sup>40</sup>

Osmanlı arşivlerinde benzer noktalara temas eden birden fazla telgraf vardır. Siird sancağından çekilen bu telgraflar yerel ahali ile merkezden atanan memurlar arasındaki çatışmalar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Benzer bir arzuhal de Bedirxani Hüseyin Paşa tarafından gönderilmiştir.<sup>41</sup> Yeni hükümet bölgede daha fazla gerginliğe sebebiyet vermemek için Reşid Bey'i Siird mutasarrıflığından azl etmiş ve yerine Mustafa Abdülhalik Bey'i atamıştır.<sup>42</sup> Merkezden atanan memurlar ile yerel ahali arasındaki çatışma

39- "Dersim Mutasarrıfı," *Tanzimat* 25 Ağustos 1328. (Mikdat Mithat Bedirxan İttihatçıların Bab-ı Ali baskınından (23 Ocak 1913) kısa bir süre sonra görevinden alınmıştır.)

40- BOA, DH.SYS, 103-2/2-7, 1331.2.24

41- BOA, DH.SYS, 103-2/2-7, 1331.2.24 "Geçen intihab-ı mebusan esnasında mutasarrıf tarafından hakkımda ve ulema ve (...) haklarında icra olunan mezalim ve teadiyat üzerine devr-i kanuna hulul etmiş zannıyla mehakim-i aidesine müracaat etdik. Semere yok. Makamât-ı 'aliyaya defa'atle vuku bulan müracaatımız yine müsmir olmadı. Nereye müracaat etmekteyiz lazım geleceğinin tayini adalet namına müsterhimdir. Ferman. Bedirhani Hüseyin"

42- Abdülhalik Bey ayrıca 1914 yılında Bitlis valisi olarak atanmış ve Molla Selim İşyanını bastıran vali olarak dönemin İTC'ye yakın gazeteleri tarafından ön plana çıkarılmıştır. Kendisi Cumhuriyet'in erken yıllarında Kürtlerin Türkleştirilmesi gerektiğine dair raporlar yazmıştır. Bkz: Tuğba Yıldırım, ed., *Kürt Sorunu Ve Devlet Tedip Ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, vol. 3 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011).

sancağa 1908-1914 arasında atanan mutasarrıfların sayısından da anlaşıl-  
maktadır. Mezkur zaman zarfında sancağa vekillerle birlikte toplamda sekiz mutasarrıf atanmıştır. Atanmalarından kısa bir süre sonra ya Kürtlerin ya da Ermenilerin şikayetleriyle azl edilmişlerdir.

Yeni seçimler ile ilgili tartışmalar sürerken Balkan Savaşlarının patlak vermesi seçimlerin ertelenmesine ve imparatorluğun 1914 yılına kadar meclissiz bir şekilde yönetilmesine sebebiyet vermiştir. Seçim sonuçları Bedirxaniler gibi bölgede etkin bir ailenin kendi politik pozisyonlarını yeniden tanımlamalarına neden olmuş ve İTC ile olan ilişkilerini iyice çıkmaza sürüklemiştir. İTC'nin merkezileşmeci, şiddete dayanan, Kürt aydınlarını politik sahadan dışlayan siyaseti, Kürt aydınlarını yeni politik arayışlara ve ittifaklara yöneltmiştir. 1912 seçimleri Kürt aydınları ile İTC arasındaki kırılmaların ilkidir ve 1. Dünya savaşı sonuna kadar geçen süre zarfında Balkan Savaşları, Arnavutluk isyanları, Ermeni reform tartışmaları ve İTC'nin giderek artan Türkçülük siyaseti Kürt ileri gelenleri ile imparatorluk arasındaki bağların zayıflamasına neden olmuştur. Daha 1912 yılının Eylül ayında seçimlerin bitmesinden birkaç ay sonra Hüseyin Bedirxan Siird'de gerçekleşen bir nümayiş esnasında yerel ahaliye şöyle seslenmiştir;

Ey ahali! Arnavutların hareket ve cesaretlerini iştidığımız memleketlerindeki (...) kızub silaha sarıldılar müteadid mahallerde hükümetlere hücum ve bu suretle kavmiyetlerini muhafaza itdiler. Siz Arnavudlardan hamiyetsiz misiniz? Siz de kan var ise siz de bu vechle kavmiyet ve milletinizi muhafaza idiniz ve memurları kovunuz. Zamandan istifade lazımdır. Ne duruyorsunuz.<sup>43</sup>

Hüseyin Bedirxan'ın bu konuşması aynı zamanda Meşrutiyet dönemi Kürt aydınlarının imparatorluktan ayrılmayı politik bir tercih olarak programlarına dahil etmeye başladıklarına işarettir. Savaş öncesi "Kürt hareketinin" Kürdistan ayağı, İstanbul merkezli Kürt aydınlarının aksine imparatorluktan ayrılmayı siyasi programlarına dahil etmişlerdir. Kuşkusuz bu durum hem şekillenmekte olan Kürt ulusçuluğundan hem de yerel ileri gelenlerin sert, merkezi ve politik sahadan dışlayıcı devlet politikalarına daha fazla maruz kalmalarından kaynaklanır. 1. Dünya savaşı öncesinde ayrılma taraftarı sesleri duymak mümkünse de savaş yılları bu politikayı sekteye uğratmış ve benzer talepler savaş sonunda daha programlı bir şekilde tekrardan dile getirilmeye başlanmıştır.

Tüm bu İTC karşıtlığına rağmen, Kürt aşiretlerinin 1. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti taraftarı bir siyaset izlemesi -her ne kadar ayrı bir konu olsa da- kısaca izaha muhtaçtır. II. Meşrutiyet döneminde İTC'ye

43- BOA, DH.SYS, 103-2/2-7, 1331.3.24



karşı olan muhalefetin en nihayetinde 1914'deki Molla Selim İsyanı gibi yerel isyanlara sebebiyet vermesi İTC'nin bölge politikalarını gözden geçirmesine vesile olur. Yaklaşan 1. Dünya savaşında Kürtlerin desteğini kaybetmekten korkan İTC yeni bir politika belirler. Meşrutiyet döneminde Kürtler ve Ermeniler arasındaki karşılıklı Bozarslan'ın ileri sürdüğü üzere savaş yıllarında İTC tarafından Kürtlerin desteğini alabilmek için kullanılmıştır. İslamın Hristiyanlara karşı savunulması hissi diğer bir çok ideoloji ve amaca baskın çıkmıştır.<sup>44</sup> Savaş başlangıcında Kürt aydınlarının Kürt aşiretlerine Ermenilere saldırmamaları hususunda uyarıları ise nihayetsiz kalır. Kuşkusuz bunun en iyi örneklerinden biri Kamil Bedirxan'ın Haydaran Aşiret'ine gönderdiği mektubdur.<sup>45</sup> Haydaran Aşireti II. Meşrutiyet döneminde Ermenilerle en çok çatışma halinde olan aşiretlere aittir. II. Abdülhamid döneminde birçok Ermeni köylüsünün arazisine el koyan ve ismi bir çok katliama karışan bu aşiret, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bahsi geçen arazilerin eski sahiplerine iade edileceğini duyunca Rusya'ya iltica etmiştir. Her ne kadar Haydaran Aşireti bu gibi sebeplerden İTC hükümetine karşı olsa da savaş yıllarında İTC'nin Ermeni karşıtı politikasından dolayı Osmanlı Devleti tarafında yer almıştır.

Sonuç olarak 1912 seçimleri, Kürt coğrafyasında var olan politik farklılaşmalar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Her ne kadar şehir merkezleri ile çevre kazaların İTC'ye karşı olan politik tavırları farklılaşsa da bu iki kesimin (merkez ve çevrenin) iktidar ile olan ilişkilerinde hem söylem hem de pratik anlamda homojen bir tavır sergilediklerini iddia etmek zordur. İlişkilerin giriftliği Kürt coğrafyasında var olan birden fazla irili ufaklı iktidardan ve devlet altyapısının bölgedeki zayıflığından kaynaklanır. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Kürdistan'ında bir Nakşibendi şeyhinin, bir ağanın, bölgeye atanmış bir devlet memurunun ve şehir merkezinde küçük çapta ticaretle uğraşan bir eşrafın iktidar ile kurduğu yeni ilişkiler birbirinden farklıdır. Örneğin kırsalda yer alan ve yerel otoriteleri İTC tarafından tehdit edilen bir aşiret ağasının veya bir şeyhin İTC'ye yakınlık duymasını beklemek zor iken bölgeye henüz atanmış bir memurun veya ticaretle işgal eden şehirlî eşrafın İTC'yi kendilerine daha yakın hissetmeleri kaçınılmazdır. Her ne kadar Kürt milliyetçiliğinin gelişiminde *linear* bir gidişatın var olduğunu idda etmek zor olsa da Cumhuriyet'in ilk yıllarında mil-

44- Hamit Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000)," in *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, ed. Murat Belge (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 209.

45- DH. ŞFR 453/111 (15 Aralık 1914) Mektubun bir kısmı şöyledir. " (...) Jön Türk hükümetine inkiyad icab etmez. Kariben mahvları muhakkaktır. Mîlel-i gayr-i müslim[in] can ve mal ve ırzları her dürlü taaruzdan masun kalmalıdır. Jön Türk memurin-i hükümeti şimdiye kadar olduğu gibi sizi onlara tecavüz etdirmeleri melhuzdur. Zinhar aldanmayınız. (...)"



liyetçi tona sahip isyanların şehir merkezlerindense kırsaldan şekillenen isyanlar olmasının nedenleri savaş öncesinde kırsalda süregiden politikalar da aranmalıdır. Bu durum hem İttihatçılıktan Kemalizme hükümet politikalarının ve hem de onun karşısında değişen formlarda da olsa muhalefetin seyrine ve devamlılığına dair fikir vermektedir.

## Bibliyografya

- Birinci, Ali. *Hürriyet Ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat Ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Bozarlan, Hamit. "Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000)." In *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, edited by Murat Belge. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Davison, Roderic H. "The Armenian Crisis 1912-1914." *The American Historical Review* Vol: 53, no. 3 (Apr. 1948): 481-505.
- Demir, Fevzi. *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- Demirel, Muammer. *British Documents on Armenians*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- "Dersim Mutasarrıfı." *Tanzimat* 25 Ağustos 1328.
- Duguid, Stephen Ralph. "Centralism and Localism: Aspect of Ottoman Policy in Eastern Anatolia 1878-1908." University of Illinois, 1970.
- Duman, Gülseren. "The Formations of the Kurdish Movement(s) 1908-1914: Exploring the Footprints of Kurdish Nationalism." MA, Boğaziçi University, 2010.
- Dündar, Fuat. *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat Ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow. "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918." *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* no. 1/4-5 (1975): 245-84.
- Hüseyin, Bedirhani. "Siird'e İntihabat Tehir Olunuyor." *Teminat* 19 Şubat 1327.
- Khalidi, Rashid Ismail. "The 1912 Election Campaign in the Cities of Bilad Al-Sham." *International Journal of Middle East Studies* V. 16, no. 4 (Nov. 1984): 461-74.
- Khoury, Philip S. *Urban Notables and Arab Nationalism, the Politics of Damascus 1860-1920*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

- Klein, Janet. "Power in the Periphery : The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle over Ottoman Kurdistan, 1890-1914." Princeton University 2002.
- Said, Ali. "Kürdistan, Ceyan Eden Vakai; Barzan Eşkiyası Mı, Bazyan Eşkiyası Mı?" *Tanin*, no. 387 (16 Eylül 325): 1-2.
- "Siird İntihabı." *Teminat* 15 Şubat 1327.
- Süphandağ, Kemal. *Büyük Osmanlı Entrikası Hamidiye Alayları*. İstanbul: Komal Yayınları, 2006.
- Taho. "Kürdistan, Haydaranlı Aşireti Nasıl Tedib Edildi?" *Tanin*, 1 Tesrin-i evvel Efrenç 1909.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*. Vol. 1. İstanbul: İletişim 1998.
- Yıldırım, Tuğba, ed. *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*. Vol. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

# Ötekilerin Hiyerarşisinde Kültürel ve Sınıfsal Karşılaşmalar: Kürt Toplumunda Çingene Algısı ve Sosyal Dışlanma Pratikleri

Adnan Çelik ve Emre Şahin

*Kürtler, Aleviler, Çingeneler yaşar  
Toprak damlar ve çadırlarda.  
Dünyadan habersiz,  
Gaz lambasının ışığında bakarlar  
Birbirinin gözlerinin içine.  
İşkili, gülerek ve  
Korka korka.  
Küllü topraksız  
Küllü arkasız ve  
Horlanmış.”<sup>1</sup>*

**Kurtasî:** Ev gotar li ser têgehiştinên di derbarê Çingeneyan de disekine. Şeweyên pêwendiyên Kurd û Qereçiyân (Çingene) berî 1990'î û piştî wê weke du heyaman tê dabeş kirin. Jêderka gotarê bi piranî hevdiştinên li taxa Xançepekê ya navenda Amedê ye. Ev gotar rave dike ku têgehên weke piştigiriya civakî û hîmaye/patronajê, bandorê li van Şeweyên pêwendiyân dike. Tê îdiakirin ku koçberiya ji mecbûrî ya salên 1990'î ku ji çoltera Kurdistanê Bakur ber bi navendên bajarên ve; têkiliyên hîmaye/patronajê yên di navbera Qereçî û Kurdan de têk biriye û pêvajoya dêmarîbûna civakî ya Qereçiyân kûrtir kiriye.

**Özet:** Bu makale, Çingenelere dair yaratılmış algıları ele almaktadır. Kürtler ve Çingenelerin ilişki biçimleri 1990 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem üzerinden incelenmektedir. Ağırlıklı olarak Diyarbakır merkezdeki Hançepek Mahallesi'nde yapılan görüşmelerden yola çıkılarak, sosyal dışlanma ve himaye/patronaj kavramlarının bahsedilen ilişki biçimlerini şekillendirdiği ifade edilmektedir.

1- Enver Gökçe

1990'lı yıllarda Kuzey Kürdistan kırsalından kent merkezlerine yaşanan zorunlu göçün, Çingene ve Kürtler arasındaki himaye/patronaj ilişkilerini kırdığı ve Çingene toplumunun yaşadığı sosyal dışlanma süreçlerini derinleştirdiği iddia edilmektedir.

## Giriş

Diyarbakır ilinin Sur ilçesinde yer alan Hançeppek Mahallesi, oldukça köklü ve önemli bir geçmişe sahiptir. 1980'li yıllara kadar; Ermeni, Keldani, Süryani, Yahudi, Yezidi ve Müslüman Kürtlerin birlikte yaşadıkları Hançeppek Mahallesi, çeşitli yerel ve ulusal dinamiklerle ilişki içinde gerçekleşen gayrimüslim göçünden sonra, 1990'lı yılların başında bölgedeki zorunlu köy boşaltmaları sonrasında kent merkezine göç eden Kürtler ve yine bu çatışmalı ortamdan kaynaklı olarak yerleşik hayata geçmek zorunda kalan Çingenelerin mahalleye yerleşmesiyle birlikte yeni bir çehreye bürünmüştür. Çok kültürlü bir yapıdan gettolaşan bir duruma evrilen mahallede etnik/sınıfsal/kültürel bir ayrışma noktası olarak da Kürt-Çingene ayrımı ciddi gerilimler doğurmuştur. Bu gerilim özellikle mahallenin kılcal damarlarını oluşturan sokaklar düzeyinde daha sert ve belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu makale, özelde Diyarbakır'da genelde ise Kürt bölgesinde yaşayan Çingene toplulukları ile içiçe yaşayan Kürtlerin Çingenelere yönelik tutum ve algılarına odaklanmaktadır. Makale, Kürdistan coğrafyasında "*Mıtrıp*", "*Kereçi*", "*Dom*", "*Gevendé*", "*Poşa*" ve "*Aştık*" gibi isimlerle anılan fakat genel olarak Çingene olarak isimlendirilen topluluğa yönelik algıların dönüşümünü süreklilik ve değişim izlekleri üzerinden takip etmeyi amaçlamaktadır ve çalışma Diyarbakır'daki Hançeppek (Hasırlı) Mahallesindeki saha çalışmaları ve sözlü tarih görüşmelerine dayanmaktadır. Bu kapsamda Diyarbakır Suriçi'nde yer alan ve kent tarihinin en eski yerleşim yerlerinden birisi olan Hançeppek Mahallesi'ndeki Kürt ve Çingene grupların kültürel, etnik ve sınıfsal bazı ayrışmalar üzerinden yaşadıkları çatışma ve gerilimler ele alınacaktır.

Makalenin birinci bölümünde, Çingene toplumunun tarihi ile ilgili genel bir bilgilendirme yapılacaktır ve Hançeppek Mahallesi'nin tarihi ve sosyal dönüşümüne kısaca değinildikten sonra, Çingene toplulukların kentin çeperlerine yerleşme süreçlerine değinilecektir.

Makalede Kürt toplumunun Çingenelere yönelik algısının iki ana dönem üzerinden okunabileceği ileri sürülecektir. Bu bağlamda makalenin ikinci bölümünde 1980'ler sonu ve 90'lı yılların başına kadar, daha çok göçebe olarak yaşayan ve kırsal kesimdeki Kürtlerle yoğun etkileşim içerisinde olan Çingenelere yönelik algı ve tutumlara bakılacaktır. Bu bölümde gerçekleştirilen sözlü tarih görüşmelerinden hareketle Kürt toplumunun

gündelik yaşamda Çingenerle kurduğu himaye/patronaj (*patron-client*) ilişkileri analiz edilecektir.

Üçüncü bölümde ise Hançepik Mahallesi sakinleri arasındaki gerilim ve çatışmaların algısal ve pratik düzeydeki tezahürlerine odaklanılacaktır. 1990'lı yılların başında Kürt bölgesinde artan çatışma ve gerilim sonucunda meydana gelen zorunlu köy boşaltmaları, mera ve yaylaların yasaklanması sonucu kentlere göç eden Kürt ve Çingene topluluklarının kentsel mekânda kurdukları etkileşim örüntülerine bağlı olarak gelişen yeni algı ve tutumlar irdelenecektir. Makale, Kürdistan coğrafyasının gündelik yaşam pratiklerinde Kürt toplumunun Çingenerle kurduğu ilişki biçimleri ve bu ilişkinin niteliğini oluşturan algı kalıplarının; Çingene toplumuna yönelik yoğun bir sosyal dışlanma biçiminde kurulduğunu savlamaktadır. Makale bu savını Diyarbakır'ın Kulp ilçesi, Sur ilçesine bağlı Hançepik Mahallesi ve Bağlar ilçesindeki 5 Nisan Mahallesi, Aziziye Mahallesi ile Yeniköy'deki derinlemesine görüşmeler ve alanda yapılan gözlemlere dayandırmaktadır.<sup>2</sup> Ayrıca, Çingene topluluklarına yönelik bu sosyal dışlanmanın izini deyiş, atasözü, müzik vb. gibi Kürt sözlü kültür ürünleri üzerinden de sürdürmeye çalışmaktadır.

### 1. Çingener: Yersiz Yurtsuz Bir Halk

*“2002 yazında, yeni tanıştığım birkaç kişiyle oturuyoruz Muğla'nın güzel sahillerinden birinde. Konu konuyu açıyor ve sohbet derinleştikçe Kürtler hakkında birkaç ırkçı yorum yapıyor etrafımda. Hiç tepki göstermeden 'Ben de Kürdüm' diyorum ve ortam buz kesiyor bir anda. Sonra ırkçı yorumların sahiplerinden biri, en şakacı olanı, omzuma dokunup 'En azından Çingene değilsin be oğlum!' diyor gülümseyerek. Ortam yumuşuyor yumuşamasına da kafam takılıyor 'ötekilerin hiyerarşisi'ne.” (Şahin, 2011)*

Çingener, içinde yaşadıkları her toplumda küçümsenmiş ve dışlanmış bir topluluktur. Türkiye'de esmer vatandaş, arabacı, *kıpti*, *poşa*, *mıtır*, *kereçi* gibi isimlerle anılan Çingener sürekli ötekileştirilmişlerdir. Yaşadıkları her yerde sürekli bir ikinci sınıf vatandaş olarak muamele gören Çingenerler, bugün dünyanın dört bir yanında değişik isimlerle yaşamlarını sürdürmeye devam etmektedirler. Buna rağmen, çoğu yerde dışlanan, horlanan, aşağılanan bir grup olarak yazgıları ortaktır. Örneğin, Türkiye'de 2006 yılına kadar geçerli olan 2510 sayılı İskan Kanunu'nun 'Muhacirlerin ve Mültecilerin Kabulü' bölümünde, “*Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe çingener ve memleket dışına çı-*

2- Yazı genelinde Diyarbakır'da gerçekleştirilmiş görüşmelere yer verilse de yazarların yaptığı araştırma, Kars, Ağrı, Van ve Batman illerini de kapsamaktadır.

*karılmış olanlar*” şeklinde tanımlanmış kişilerin Türkiye’ye girişi ve bu ülkede iskanı yasaklanmıştır.

Çingener’in tarihine bakıldığında, bu halkın geçmişinin Kuzey Hindistan’a dayandığını görürüz. Kuzey Hindistan’daki Punjab bölgesi ve çevresinin M.S. 11. yüzyılda Gazneliler tarafından fethedilmesiyle birlikte, birçok Çingene ya Gazneliler tarafından köleleştirilir ya da göç yoluyla batı bölgelere kaçmaya başlar (Adrian Marsh, 2009:128). Bu göç, dalgalar halinde gerçekleşir ve yüzyıllar boyunca devam eder. Orta Doğu’da üç ana kola ayrılan Çingenerlerin bir kısmı Kuzey Afrika’ya yönelirken, bir kısmı Kafkaslara ilerler ve diğer bir kısmı da Anadolu üzerinden Avrupa’ya göç eder. Bu farklı göçlerin etkileri, günümüzdeki Çingene toplumlarında görülebilmektedir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu’da yaşayan Çingenerler çoğunlukla Domari konuşurlar ve kendilerini Dom olarak tanımlarlar. Kafkaslar ve Rusya’da yaşayan Çingenerler ise genelde Lomavren konuşurlar ve kendilerini Lom olarak tanımlarlar. Son olarak Avrupa’da yaşayan Çingenerler, çoğunlukla Romani konuşurlar ve kendilerini Roman olarak adlandırır. Bahsedilen bu üç dil, birbirlerine oldukça yakındır ve bu bağlamda Domlar, Lomlar ve Romanlar ayrı halklar olmaktan ziyade aynı halkın kolları olarak tanımlanabilir.

Türkiye’deki Çingenerlerin M.S. 1300’lerde, Orta Doğu üzerinden Anadolu’ya geldikleri yönündeki bilgiler çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Nitekim, Balkanların Osmanlı hâkimiyetine girmekte olduğu 15. yüzyılda, Çingenerlere Rumeli eyaletine bağlı Çingene Sancağı verilmiştir. Bu sancağa bağlı 1.500 Çingene yaşamaktaydı (Cemal Şener, 2006: 230). Türkiye Dom, Lom ve Romanların bir arada yaşadığı tek ülkedir. Bu özellik, Türkiye’yi Çingene araştırmaları açısından önemli kılar. Domlar, Türkiye’nin doğusu ile güneydoğusunda yaşarlar ve yok olma tehlikesi altındaki anadilleri Domari’nin yanı sıra Kürtçe ve Türkçe konuşurlar. Lomlar, Türkiye’nin kuzeydoğusunda yaşarlar ve etkisini yitiren Lomavren’in yanı sıra Türkçe konuşurlar. Türkiye’deki en büyük Çingene grubunu oluşturan Romanlar ise, ülkenin ortası ile batısında yaşarlar ve Romani dışında Türkçe de konuşmaktadırlar (Şahin, 2011).

Bu grupların yanında göçebeler olarak nitelendirilen Çalgar, Mangosör, Gevende, Karaçi ve Mıtrıp gibi alt kimlikler de Çingene olarak tanımlanmaktadır (Marsh, 2008: 21). Etnik kimliklere ilişkin bilgiler yetersiz olduğundan dolayı Türkiye’deki Çingene nüfusu hakkında yeterli düzeyde bilgi bulunmamaktadır. 1960 nüfus sayımından sonra, nüfus sayımlarında Türkiye’de yaşayanların etnik kimliği ile ilgili sorular sorulmamaktadır. Ancak yine de Türkiye’de yaşayan Çingenerlerin nüfusu ile ilgili resmi kayıtlar Türkiye’deki Çingene nüfusunun 500.000-600.000 civarında olduğunu gösterir. Bu sayılar, Kemal Karpat’ın 1831 tarihli Osmanlı nü-

fus sayımındaki toplam 3,6 milyon olan nüfus içinde 36.500 olarak belirlenen Çingene nüfusunun, günümüz ülke nüfusu toplamına oranlanmasıyla elde edilmiştir (Marsh, 2008:22).

Çingenerler, sosyolojik olarak etnik bir ayırım ifade etmektedirler. Her ne kadar yaşadıkları bölgeye bağlı olarak dinleri ve dilleri değişse de, ortak payda olarak Çingene kimliği ile bilinir ve tanınırlar. Örneğin, Kuzey Kürdistan'ın genelindeki Çingenerler üzerinde Şafii Müslümanlığın, Van civarındaki Çingenerlerde Hanefilik mezhebinin, Tokat'takilerde ise sınırlı da olsa Hıristiyanlığın etkisi vardır. Türkiye'nin ortası ve batısındaki Çingenerlerde Türkçe, doğusundaki Çingenerlerde ise Kürtçe yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Tüm bu farklılıklara rağmen Çingenerler anadil olarak benzer lehçeler kullanırlar. Kendi içinde çeşitlilik göstermekle birlikte, Çingene kültürü Türkiye genelinde benzer biçimlerde ifade edilir. Kısacası Çingenerler, çeşitliliği ve zenginliğiyle beraber, kendi dilleri, kültürleri ve yaşam biçimlerine sahip bir halktır.

Çingenerler Türkiye'de, başta İstanbul ve çevresi olmak üzere neredeyse her bölgede yaşarlar. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Çingenerlerde göçebe yaşam ve aşiret sistemi mevcuttur. Çingenerler arası etkileşim yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Örneğin, yerleşik Çingenerler ile göçer Çingenerler birbirleriyle zaman zaman anlaşamamaktadırlar. Mıtırıp Çingenerleri ile Kereçi Çingenerleri de yakın ilişkiler içerisinde değildirler ve bu gruplar arasında evlilikler görülmez. Abdurrahim Özmen'in de belirttiği gibi: "Bölgedeki diğer topluluklar tarafından Mıtırıp ile karşılaştırıldığında Kereçi, 'kirlili', 'kavgacı', 'uzak durulması gereken' biridir. Mıtırıp ise, giyinmesini, kuşanmasını, konuşmasını, nerede nasıl davranmasını bilen biri olarak algılanmaktadır. Kereçi 'dilenir', Mıtırıp ise yaptığı bir iş karşılığı 'pay'ını ister" (2006).

### 1.1. Hançepek (Hasırlı) Mahallesi'nde Tarihsel ve Sosyal Dönüşüm

Bu bölümde öncelikli olarak mahallenin demografik, sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri ile ilgili bilgilerin büyük bir kısmının görüşme yapılan kaynak kişilerin ifadelerinden hareketle elde edildiğini belirtmek gerek. Söz konusu alanlarda mahalleye ilişkin resmi bilgilerin yetersizliği ve mahalle hakkında daha önce yapılmış akademik çalışmaların yokluğu gibi nedenler; bizi, bu bahsettiğimiz konulardaki bilgi eksikliğimizi doğrudan sahadan gidermek zorunda bıraktı.

Hançepek Mahallesi, etrafı surlarla çevrili olan ve "Eski Diyarbakır" olarak adlandırılan Suriçi'nde yer alır. Kentin güneyinde, Yeni Kapı ve Mardin Kapı arasındaki bölgede bulunan mahalle; halk arasında "Hançepek" ya da "Gavur Mahallesi" olarak da bilinir. Hasırlı ismi ise daha çok resmi işlemlerde kullanılır.

Suriçi'nde yer alan Hançepik Mahallesi, oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Kentin ilk kurulduğu alanda yer alan mahallede, tarihi çok eskilere dayanan önemli kültürel mekânlar bulunur. Örneğin, tarihi Dört Ayaklı Minare, Arap Şeyh Cami, Marpetyun Keldani Katolik Kilisesi ve Ermenilere ait Surp Giregos Kilisesi gibi yapılar, bu mahallenin sınırları içerisinde yer alır. Marpetyun Keldani Katolik Kilisesi'nin kuruluş tarihi 5. yüzyılın başlarına dayanır.<sup>3</sup>

## 1.2. Mahallede Kültürel ve Demografik Değişim

Mahallenin kısa tarihçesinin ele alındığı yukarıdaki bölümde belirtildiği gibi ve mahalle ile ilgili mevcut kaynaklardan anlaşıldığı üzere, kuruluşundan beri demografik ve kültürel açıdan büyük bir çeşitlilik barındıran Hançepik, yakın bir geçmişten beri bu özelliğini hızla yitirmeye başlamıştır. 1950'li yılların başına kadar bu kültürel çeşitliliğini koruyan mahalle, gayrimüslim grupların yoğun göçü sonrasında demografik olarak büyük dönüşüm geçirerek etnik ve dini çeşitlilik anlamında homojenleşmeye başlamıştır.

Bugün, yaşanan yoğun göç hareketleri sonrasında oluşan demografik yapıya baktığımızda, mahallede büyük oranda Kürtlerin yaşadığını görürüz. Gayrimüslim grupların tamamen terk ettiği mahallede, Kürtlerin yanı sıra bir kısım Çingene de yaşamaktadır. Demografik ve kültürel açıdan yaşanan bu homojenleşme, mahallenin sosyal yapısında da büyük değişimler meydana getirmiştir. Günümüzde mahallede yaşayanların büyük bir kısmı 1950'li yıllardan beri kırdan kente göç ile gelen ve özellikle 1990'lı yıllarda bölgede yaşanan savaş nedeniyle yerlerinden edilen ailelerden oluşmaktadır.

Daha önceleri Diyarbakır merkez mahalle olan Hançepik Mahallesi, 2008 yılında kent merkezindeki Bağlar, Kayapınar, Yenişehir ve Sur semtlerinin ilçe statüsüne geçmesi sonrasında Sur ilçesine bağlanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun Adrese Dayalı nüfus Kayıt Sistemi'nde yer alan 2009 yılı verilerine göre, Sur ilçesinin merkezdeki toplam nüfusu 108.558'dir.<sup>4</sup>

Mahalle muhtarlığında mahallenin kesin nüfus verilerine dair net bir bilgi bulunmamasına rağmen 2009 yılında yapılan belediye seçimlerindeki seçmen listelerindeki verilere dayanarak yaklaşık bir tahmin yürütmek müm-

3- T.C Keldani Katolik Genel Merkezi'nin Diyarbakır için hazırladığı bilgilendirme broşüründen alınmıştır.

4- Bakınız: [http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=turkiye\\_ilce\\_koy\\_sehir.RDF&p\\_il1=21&p\\_ilce1=2042&p\\_kod=2&p\\_yil=2009&p\\_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env](http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=turkiye_ilce_koy_sehir.RDF&p_il1=21&p_ilce1=2042&p_kod=2&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env)



kündür. Buna göre 2009 yılı yerel seçimlerinde Hançeppek Mahallesi'nde düzenlenen 15 seçim sandığına kayıtlı toplam 4.550 seçmen bulunmaktadır. Nüfusu 108.558 olan Sur ilçesinin seçmen kütüğüne kayıtlı toplam seçmen sayısı 57.871'dir. Buna göre ilçedeki seçmen sayısı genel nüfusun yarısı civarındadır. Bu veriden hareketle seçmen sayısı 4.550 olan Hançeppek Mahallesi'nin genel nüfusunun 9.000 civarında olduğu söylenilebilir.

Günümüzde mahallede yaşayan nüfusun büyük bir kısmı 1950'li yıllarda ülke genelinde başlayan kırdan kente göçle gelenlerden oluşmaktadır. Kent merkezlerindeki ekonomik kalkınma ve tarımda makineleşmenin artışıyla birlikte, kırsal kesimde istihdam imkânlarının azalması, nüfus artışı ile birlikte toprakların bölüşümü, kentteki eğitim ve sağlık fırsatlarının yarattığı cazibe gibi nedenler, tüm Türkiye'de olduğu gibi (Bulut ve Yılmaz, 2009) Diyarbakır'a dönük göçün artmasında da etkili olmuştur. Bu kapsamda, kente göç edenlerin yanı sıra özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bölgede yaygınlaşan çatışmalar ve devlet baskısı nedeniyle köylerinden göç eden ailelerin de yine ilk yerleştikleri mahallelerin başında Hançeppek gelmektedir. Bunun yanı sıra, bölgedeki mera ve yaylaların yasaklanmasından dolayı göçebe yaşam tarzından vazgeçmek zorunda kalan Çingenelerin de büyük bir kısmı Hançeppek Mahallesine yerleşmiştir.

## 2. Sosyal Dışlanma

Çingeneler yaşadıkları diğer coğrafyalarda olduğu gibi Türkiye'de de sosyal dışlanmayı en yoğun deneyimleyen halklardan biridir. Kürt toplumdaki Çingene algısını anlamak için gündelik yaşam deneyimlerine baktığımızda, Çingenelerin Kürtler tarafından sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda dışlandığını görürüz. Bu deneyimlere geçmeden önce sosyal dışlanma kavramını incelemekte yarar görüyoruz.

Birey ya da grupların, istemelerine rağmen çeşitli nedenlerden dolayı toplumsal alana ulaşmaması ve toplumsal alanın dışında konumlandırılmaları, literatürde "sosyal dışlanma" olarak tanımlanmaktadır (Byrne, 1999). Kavramsallaştırıldığından beri, sosyal dışlanma olgusunun iki ana yaklaşım etrafında tartışıldığını görüyoruz. Bu kavram ilk kullanılmaya başlandığı dönemlerde istihdam ile ilişkilendirilirken, daha sonraları mekânla da ilişkilendirilerek yeniden tanımlandı.

Eski yaklaşım, sosyal dışlanmayı birey ya da grupların emek piyasası dışında kalması olarak ele almaktadır. Örneğin, uzun bir süre işsiz kalma, sosyal güvenlik sisteminin dışında kalma gibi durumlar, bir sosyal dışlanma süreci olarak görülmekte ve bunu engellemeyi amaçlayan politika önerilerinde ise istihdam odaklı çözümler ortaya konulmaktadır (Somerville, 1998, akt. Yurttağüler, 2008: 383). Günümüzde ise sosyal dışlanma, bazı birey ya da grupların "etiketlenmesi", kurumlar tarafından ayrımcılığa uğratıl-

ması, hukukun zorluğu ve engelleyici pratikleri nedeniyle eğitim, barınma, sağlık gibi temel sosyal haklardan mahrum kalması olarak tanımlanmaktadır. Sosyal dışlanmanın çok boyutluluğuna vurgu yapan bu yaklaşım, toplumsal yaşama katılım ve kaynaklara erişim ile mekânsal pratikler arasında doğrudan bir ilişki kurar (Madanipour, 2003). Mekânsal boyut, sosyal dışlanmanın yaşanma şekillerini belirleyen en önemli etmendir (van Kempen, 2002). Göçmenler ve yoksulların kent merkezinin dışına itilmeleri, ulaşım sorunu ve kent merkezinde sosyal aktivitelerden faydalanamamaları ve gettolaşan barınma koşulları, bu kesimlerin sosyal hizmetlerden yararlanamamaları sonucunu doğurmuştur (Yurttağüler, 2008: 381). Sosyal dışlanmanın mekânsal boyutunun en olumsuz sonuçlarından biri, etiketlenmiş mekânların sakinlerinin komşularıyla kurdukları dayanışma ağlarının kentsel dönüşüm gibi neo-liberal ekonomik stratejiler sebebiyle zayıflamasıdır. Wacquant'a göre, bu tür mahallelerin sakinleri komşularıyla dayanışıp örgütlenmek yerine, etiketlenmiş mekânlarından uzaklaşp daha rahat bir yaşam kurmayı hedeflemektedirler (Wacquant, 1993).

Sosyal dışlanma kavramı, yoksulluk ve yoksunluğa işaret etmede kullanılır ve özellikle Avrupa'da yoksulluk, marjinalite ya da alt-sınıf kavramlarından daha öncelikli tutulan ve toplumsal bütünleşmeden sorumlu kurumların eksikliğine işaret eder. Bu kavram yalnızca gelirle değil, ayrıca politika, iş, refah sistemleri ve kültürel alanlara katılımı eşit fırsatlar anlamına gelen yurttaşlık haklarıyla da alakalıdır (Yılmaz, 2006). Göç sonrası kentin birçok mahallesinde gerçekleşen nüfus artışı ve beraberinde getirdiği olumsuz sonuçların başında sosyal dışlanma gelmektedir. Gelir düzeyi açısından yoksul durumda olan vatandaşlar, kentteki birçok fırsata erişimden de yoksundur. Ayrıca göç mağdurlarının yaşamları; "gecekondu" yaşamının ötesinde, "dışlanmayı" çağrıştıracak bir şekilde, yoksul yaşam koşullarının egemen olduğu ve kalabalık bir nüfusla beraber yaşamaya mahkûm edildikleri yerlerdir.

### 3. Kürt Toplumunda Dönüşen Çingene Algısını Dönemselleştirmek

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaşayan Çingeneler gibi, Diyarbakır ve çevresindeki Çingeneler de Dom grubuna aittirler ve adilleri Domari'dir. Bu topluluk, Diyarbakır merkez ve kırsalında birçok farklı isimle anılır. Bu isimlendirme ağırlıklı olarak Çingenelerin geçimlerini sağladıkları iş kollarına göre yapılmaktadır. Örneğin, Diyarbakır'ın kuzeyindeki Kulp, Lice, Çınar ve Hani taraflarında Çingeneler Mıtrıp olarak tanımlanır. Bu bölgedeki yerleşim yerlerine gelen Çingeneler, daha çok düğünlerde davul zurna çalarak geçimlerini sağlarlar. Düğünlerde müzisyenlik yapmak, Mıtrıp Çingenelerine ait bir iş koludur. Mıtrıplarda erkekler düğünlerde müzisyenlik yaparak, kadınlar ise "geşt" olarak tabir edilen, köylerdeki evleri dolaşarak geçimlik yoğurt, ayran, tereyağı, peynir, ekme, sebze ve meyve gibi yiyecekler toplayarak yani bir nevi dilencilik yaparak geçimlerini sağ-

larlar. Kürtçe konuşan ve bir zamanlar çoğunlukla müzisyen ve dansçı olan Mıtrıplar, günümüzde daha çok geri dönüşüm ve kâğıt toplama işi yapmaktadırlar.

Daha önce göçebe bir yaşam tarzı olan bu Çingenerler, özellikle 1990 sonrası bölgede yaşanan çatışmalar nedeniyle göçebe yaşamı bırakmak zorunda kalmış ve büyük çoğunluğu kent merkezlerindeki kenar mahallelere yerleşmiştir (Özmen, 2006:101). Çoğunlukla kent merkezinde bulunan ve Kereçi olarak isimlendirilen Çingenerler ise dış yapımı ve elekçilik gibi alanlarda uzmanlaşmışlardır. Daha çok perde ve çeyizlik eşya satarak geçimini sağlayan ve Aşık olarak isimlendirilen Çingenerler de mevcuttur.<sup>5</sup> Diyarbakır Hançepek Mahallesi'ndeki Çingenerlerin de büyük çoğunluğu Mıtrıp ve Kereçi Çingenerlerindedir. Bağlar semtinde ise Mıtrıp ve Kereçilere ek olarak Aşıklar yaşamaktadır.

Özellikle 1990 sonrası Hançepek Mahallesi'nin güney tarafındaki sur dibine yerleşen Çingenerler, mahalledeki gayrimüslimlerin de göçü sonrasında Kürtlerle aynı yaşam alanını paylaşan ikinci büyük etnik grup konumundadır. Her ne kadar Kürtçe bu iki grubun ortak bir paydası olsa da, mahalledeki Kürtlerle zaman zaman çeşitli gerilimler yaşayan Çingenerler, ayrımcılığa uğradıklarını ve dışlandıklarını belirtmektedirler.

Genelde Diyarbakır çevresi, özeldede kent merkezi olmak üzere Kürt toplumunda Çingenerlere yönelik algıyı iki dönem ve her dönemin kendine özgü karakteristik özelliklerine bağlı olarak analiz etmek mümkündür. Bunlar 1990'lı yıllar öncesini kapsayan, Çingenerlerin ağırlıklı olarak göçebe yaşam tarzını benimsediği ve Kürt coğrafyasının kırsal kesimi ile daha yoğun ilişkiler kurduğu ve kültürel etkileşimin daha güçlü olduğu birinci dönem ve 1990'lı yıllarda yükselen çatışmalı ortamın ürettiği sonuçlara bağlı olarak kent merkezlerine yerleşmek zorunda kalan Çingenerlerin kentsel ölçekteki enformel iş kollarına dahil olması ile birlikte başlayan ikinci dönem. Şimdi bu iki dönemi ve bu dönemlerde Kürt toplumunun Çingenerlere yönelik bütüncül algılarına daha yakından bakabiliriz.

### 3.1. 1990 Öncesi Dönem: Kırsalda Yaşayan Geleneksel Kürt Toplumuna ve Göçebe Çingenerler

Çingenerler çok yakın bir döneme kadar da ağırlıklı olarak göçebe bir hayat tarzını benimsemişlerdi. Kürt coğrafyasının iklim özelliklerine bağlı olarak ilkbaharın başlangıcından sonbaharın sonlarına kadar tarım ve hayvancılık üretimine paralel bir şekilde sürekli yer değiştiren Çingene grupları, soğuk kış aylarında ise kentlerin çeperlerindeki ucuz veya kimsesiz barınaklarda

5- "Aşık" da "Mıtrıp" gibi, daha çok Kürtler tarafından kullanılan isimlendirmelerdir.

kalarak ilkbaharın gelişini beklerlerdi. Genelde geniş aile etrafında birleşmiş kümeler şeklinde ayrı yerlere giden Çingene gruplar, kendi özelleşmiş iş kollarına ve yerel aktörlerle ilişkilerine bağlı olarak belirli bölgelere gidiyorlardı. Hatta çoğu zaman bu bölgeler, bir bakıma Çingeneler arasında bölüştürülmüştü. Bu enformel bölüşümün yereldeki insanlarla daha yoğun ve güçlü ilişkiler kurulması, düzenli yer değiştirme hareketlerinde grubun çadır kuracağı mekânların belirlenmesi (ağaçlık, sulak, köye yakın, hayvanların otlatılmasına müsait vb), yöredeki düğünlerin düzenli takibi, tarımsal ve hayvansal ürünlerin hasat ve toplanma dönemlerine bağlı olarak yer değiştirmelerin yapılması gibi avantajları vardı.

1990'lı yıllardaki devlet şiddetine bağlı zorla yer değiştirme öncesinde, Kürt nüfusunun büyük bir kısmı Kürdistan coğrafyasının kırsal kesimlerinde yaşıyordu. Geleneksel toplum ilişkilerinin egemen olduğu Kürt toplumunda temel geçim kaynağı, tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Geniş aile ve akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğu Kürt toplumunda kültürel aidiyetler oldukça güçlüydü. Kürdistan coğrafyasının büyük bir kısmı, I. Dünya Savaşı döneminde Ermeni ve Süryanilerin yaşadığı büyük felaketler ve Cumhuriyetin tekleştirici ideolojik pratikleri sonucu gayri müslimlerden arındırılması sonrasında bölgedeki Kürt nüfusu homojen bir görünüme kavuşmuştu. Bu bağlamda Kürtlerin kendileri dışında karşılaştıkları çok az etnik ve dini topluluk bulunmaktaydı. Bunlar iskân politikaları bağlamında bölgeye yerleştirilen Türkmenler ve bölgenin her yerine dağılmış Çingenelerdi.

Özellikle Çingene topluluklar yarı-göçebe gruplar olarak Kürdistan coğrafyasının dört bir yanına dağılmış ve Kürtlerle oldukça yakın ilişkiler geliştirmişlerdi. Sürekli yer değiştirerek farklı Kürt aşiret, köy ve mezraları ile ilişkilenen Çingene toplulukları, hem mal değiş-tokuş alanında hem de kültürel taşıyıcılık bağlamında oldukça önemli bir misyona sahiptiler.

Kereçi olarak isimlendirilen göçebe Çingene topluluğu, dışçılık yaparak ve tarımla uğraşan Kürt köylülerine elek satarak yaşamlarını idame ettirirken, Mıtrıplar düğünlerde davul-zurna çalarak ve hayvancılık yaparak geçimlerini sağlamaktaydı. Mıtrıplar sürekli aynı bölgelere giderek o bölgelerde yaşayan Kürt topluluğuyla daha güçlü ilişkiler geliştirmekteydi. Hatta çoğu zaman her aşiretin, köyün ya da bölgenin uzun dönemler doğrudan iletişim halinde olduğu Mıtrıp aileleri olurdu. O aile her yıl aynı güzergâh üzerinde bir yer değiştirme hareketi gerçekleştirirdi. Kereçiler ise her yıl değişik bölgelere gider ve Mıtrıplara oranla çok daha hızlı yer değiştirirdi. Bu nedenle Kürt toplumuyla daha yüzeysel ilişkiler kurmaktaydılar.

Kereçi ve Mıtrıpların bu iki farklı ilişkilene biçimi onların Kürt toplumunda algılanma boyutlarında farklılıklar oluşturmuştur. Örneğin Mıtrıplar, Kereçilere göre kısmen daha “güvenilir”, “temiz”, “ahlâklı” görül-

mektedir. Kereçiler ise daha “kirlî”, “güvenilmez”, “kötü huylu” olarak algılanmaktadır. Bu farklılıklara rağmen, Çingene topluluklarının Kürtlerle kurdukları ilişkiler hiyerarşik bir yapıya bürünen *himaye/patronaj ilişkileri* olarak tanımlanabilir. Sosyolojide patronaj (*patron-client*) olarak adlandırılan bu ilişkilerde bir kişi veya grup üstünlük belirten hamî konumundayken, diğerk kişi veya grup ihtiyaç sahibi ve korunmasız olarak tanımlanır.<sup>6</sup> Bu dikey ilişki biçiminde itaat ve koruma kavramlarının önemli bir yeri vardır. Kürdistan coğrafyası düşünüldüğünde, Kürtler çoğunluk halk olarak önemli ekonomik siyasi ve sosyal kaynaklara Çingenelerden daha çok sahip olmuşlardır. Bunun aksine, Çingeneler genellikle enformel sektörde çalışan, sınırlı iş imkânları bulunan ve sosyal hayatta dışlanan bir kesimdir. Bu eşitsizlik zorunlu bir birlikte yaşamı beraberinde getirir ve Kürtleri hamî, Çingeneleri ise itaatkâr grup olarak konumlandırır. Mıtrıp ailelerle belirli aşiretler veya köyler arasında 1990 öncesi dönemde sıkça görülen bağ, Mıtrıpları “ihtiyaç sahibi/bağımlı” olarak kodlar ve bahsedilen himaye/patronaj ilişkilerinin bir ifadesidir. Bu dikey ilişkilene biçimi sosyal dışlanmayı da beraberinde getirir.

Kürdistan’ın kırsal kesimlerinde Çingenelere yönelik birtakım ötekileştirme ve dışlama pratikleri mevcuttur. Bu dışlama söylem ve pratikleri her ne kadar hiçbir zaman toplu bir şiddet, linç ve gaspa dönüşmemiş olsa da, çoğu zaman Çingene topluluklarını daha aşağıda gören algı kalıplarını sürrekli canlı tutmuştur. Örneğin geleneksel kırsal Kürt gündelik yaşamında bir kişinin sosyal davranışları kınandığında “*wekî Kereçi-Kereçi gibi*” ya da “*wekî Mıtrıp-Mıtrıp gibi*” tabiri kullanılır. Çok yaramaz ve kavgacı çocuklar için “*mirov dibêje qey şîrê Kereçîyal/Mitriba xwariye-İnsan diyor belki Kereçi/Mıtrıp sütü içmiş*” deyişî çok yaygın kullanılır. Hatta bu deyişin söylenme motivasyonunu oluşturan “kavgacı” özelliğine o kadar inanılır ki bazı Kürtlerde yeni doğan erkek çocuklarının “*şerûd*” yani “kavgacı” olması için Mıtrıp/Kereçi kadınlardan çocuğu emzirmesi istenir ve bunun karşılığında o kadına çeşitli hediyeler verilir.

Mıtrıp/Kereçi kadınlar genelde Kürtler arasında “*geşt*” olarak tarif edilen ve “gezi, seyahat” anlamına gelen, buldukları yöredeki evleri tek tek gezerek onlardan hayvansal gıda ve sebze/meyve toplama işini yaparlar. Bu *geşt* esnasında çoğu Kürt aile, Mıtrıpları/Kereçileri evlerinin içine almazlar. Onları fiziksel olarak kirlî, pasaklı bulur ve hırsızlık yapacaklarına inanırlar. Çoğu zaman kadınları dışarıda bekletip onlara gerekli yardımda bulunurlar. Kürtlerin büyük bir kısmı bu yardımlardan kaçınmaz ve bu durumu çok doğal bulurlar. Yalnız çoğu zaman kendi yörelerinde daha yakın-

6- Bu terim hakkında daha bilgi edinmek için S.N.Eisenstadt ve Louis Roniger’in *Patron-Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange* adlı makalesine bakınız.

dan tanıdıkları Mıtrıplara yardım etmeyi daha öncelikli sayarlar. Köylerdeki düğünlerde davul-zurna için mutlaka bir Mıtrıp ailesi çağrılır. Düğün sonunda para ya da hayvan desteği şeklinde karşılığı verilir. Kereçiler ise dış yapmak için bütün köyleri gezer, özellikle yaz aylarında buğdayın ayıklanmasında kullanılan elekleri satarlar. Bazı Kereçiler ise “büyücülükle” uğraşırlar. Kürtlerin büyük bir kısmı büyücülük yapan Kereçilerden çekinir. Diyarbakır’ın kuzeyinde yer alan Kulp ilçesinin Özbek köyünde yaşayan 55 yaşındaki bir kadın bunun gerekçesini şöyle anlatıyor:

“Kereçiler çok tehlikeliydi. Bir gün bizim bir komşunun evinin içine girdiler. Güya onun çocuklarının olması için ona büyü yapacaklardı. Meğerse evde sihir yapmışlar. Kadının bütün altınlarını sihir yaparak çaldılar. Bu sihirbazlıklarından dolayı kimse onları eve almak istemezdi. Sihirbaz oldukları için insanlar onlara kötü davranmaktan da içten içe çekinirlerdi.”

Kürtler ve Çingenerler arasında evlilikler neredeyse hiç görülmez. Birçok Kürt, Çingenerlerle evlenmeyi kendi ailelerine bir hakaret sayar. Bu evliliklerin olmaması her iki topluluk için de adeta doğal ve bozulmaz bir kural olarak algılanmaktadır. Bu nedenle iki topluluğun üyeleri birbirleriyle iletişim kurmakta zorlanırlar. Yine Kulp’un Hevêdan bölgesinden 63 yaşındaki bir erkek görüşmecisi bu konuda şöyle bir anısını anlatıyor:

“Ben gençken bizim köye çok fazla Kereçi gelirdi. Aralarında çok güzel genç kızlar olurdu (gülümsüyor). Bir gün anneme ‘anne bak ne güzel Kereçi kızları var, ben kendime onlarla evlensem’ dedim. Annem birden çok kızdı ve şöyle dedi: ‘Onlar çok pisler, çok kötü kokarlar. Erkeklerine sadık değiller. Biz Kürtlere hiç layık değiller. Sakın böyle bir şeyi düşünme, bizi el aleme rezil etme.’”

Çingenerler ve Kürtler arasında nadiren yaşanan evlilik girişimleri de sorunlu ve çoğu zaman olumsuz sonuçlanmıştır. Araştırmamızın mekânı olan Hançepek’e 2007 yılında yapılan bir ziyaret sırasında tanık olduğumuz bir olay, bu tür evlilik girişimlerinin çarpıcı bir örneğidir. Mahallede yaptığımız bir mülakat sırasında, görüşülen kişinin evindeyken sokaktan duyduğumuz gürültüler mülakatımızı yarıda kesti. Evden çıktığımızda, aynı sokakta bulunan bir evin önünde mahalle sakinlerinin toplanmakta olduğunu fark ettik. Olay sırasında öğrendiğimize göre, Hançepekli Çingenerler arasında saygı gören ve bir koruyucu olarak görülen<sup>7</sup> Şeyh Ahmet adlı kişi arabuluculuk yapmak üzere bir haneyi ziyaret etmekteydi. Arabuluculuğun amacı ise, bir hafta önce yaşanan bir kız kaçırma olayıydı. Hançepek’de ailesiyle yaşayan Dom bir erkek, başka bir mahallede yaşayan

7- Bu himaye durumu Kürdistan’ın birçok bölgesinde mevcuttur.

Kürt bir kadını kaçırmıştı. Kadının ailesi bu durumu kabullenmeyip Şeyh Ahmet'le iletişime geçmiş ve çocuklarının derhal geri gönderilmesini talep etmişti. Tanık olduğumuz olayda ise, Şeyh Ahmet kaçırılan kadını erkeğin ailesinden almak için erkeğin anne ve babasını ikna etmeye çalışmaktaydı. Hem birbirlerine aşık olan gençlerin hem de mahallelinin en büyük endişesi, kadının ailesine dönmesi halinde öldürülmesiydi. Bu sebeple erkeğin ailesi kadını bırakmamak konusunda kararlıydı. Buna rağmen, Şeyh Ahmet kadının kılına zarar gelmeyeceğine dair garanti vererek, mahalleli üzerinde sahip olduğu nüfuzu kullandı ve kadını kendisiyle beraber Hançepek'ten alıp ailesinin yanına götürdü.

Yukarıdaki bazı gündelik pratik ve söylemlerden de anlaşılacağı üzere, geleneksel Kürt toplum işleyişinde her ne kadar Çingenerle yoğun bir etkileşim olsa da Kürtlerin kendilerini onlarla hiçbir zaman eşit olarak görmediğini ve hep üstten baktığını görüyoruz. Hem söylem düzeyinde, hem de karşılaşma anlarındaki pratiklerde Çingenerin yoğun bir dışlanma yaşadığını söylemek mümkündür. Bu dışlamanın temelinde ise Kürtleri hami, Çingeneri ise itaatkâr olarak konumlandıran himaye/patronaj ilişkisi yatmaktadır. Bu eşitsizliğin verdiği yanılıyla birçok Kürt, Çingeneri hor görür ve onlara karşı dışlayıcı söylem ve pratik edinir.

Kırsal kesimde yaşayan ve geleneksel bir toplum modeli çizen Kürtlerle yoğun etkileşimli bir yarı-göçebe hayat sürdüren Çingenerin bu yaşam tarzı 1990'lı yılların başına kadar devam etmiştir. Ancak 1990'lı yılların başında Kürt coğrafyasını kaplayan yoğun çatışma süreci Çingeneri kent çeperlerinde yerleşik yaşamaya zorlar. Özellikle devlet şiddetine bağlı köy boşaltmaları, yayla ve meraların yasaklanması gibi pratikler, Çingenerin göçebe olarak yaşama olanaklarını neredeyse tamamen ortadan kaldırır. Ayrıca çok lokal örnekler olarak kalsa da çatışmalı süreçte PKK tarafından da yerleşik hayata zorlanan Çingene gruplar da olmuştur. Bunda özellikle bu grupların devlete istihbarat sağladığı yönündeki iddialar, PKK tarafından göz önünde bulundurulmuştur.

### 3.2. 1990'lar Sonrası Kentsel Mekânda Yoksulluğun Gölgesindeki Karşılaşma ve Sosyal Dışlama

Daha önceleri genelde konar-göçer şekilde yaşayan Çingener, 20. yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli nedenlerle Kürdistan'daki şehir ve ilçe merkezlerine yerleşmek zorunda kaldı. 1990'lı yıllara kadar bu zorunlu yerleşimin temel sebebi, Türkiye devletinin uyguladığı neoliberal politikalarıydı. Bu politikalara ek olarak, Türkiye devleti 1984'ten beri devam eden çatışmalı süreçte göçebeliliği, güvenlik ve benzeri nedenlerle yasaklayarak Çingeneri yerleşik hayata geçmeye zorladı. 1980'li yılların sonlarından itibaren mera ve yaylalara çıkışın yasaklanması, göçer gruplarının hareketliliklerini sınırlandırdı. Diyarbakır civarında yaşayan Çingenerin büyük bir kıs-



mı da bu sebeple Hançepik Mahallesi'ne yerleşti. Bugün mahallenin gününde yoğunlaşmış olan Çingeneler, mahalle içinde adeta bir alt-getto oluşturmuş durumdadır. Genel olarak Çingenelerin yaşadığı kısımda onlardan başka kimse yaşamamaktadır.

Temel yaşam ve geçinme stratejisini göçerlik üzerine kuran Çingenelerin kent çeperlerinde yerleşik hayata geçmek zorunda kalmaları, grupların iş kollarını da kökten dönüştürdü. Daha önceden kırsaldaki yerleşmelerin ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişen iş kolları, yerleşik hayata geçiş ve köy-kent iletişiminin artmasıyla birlikte değişmek durumunda kaldı. Örneğin daha önce köylerde dışçılık yapan ve elek satan Kereçiler; hem kente yerleşmek zorunda kaldıkları hem de gelişen sağlık hizmetleri ve tarım aletlerindeki teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan koşullardan dolayı bu iş kollarını terk ederek kentte yeni alanlarda üretim yaparak geçinmeye çalıştılar. Dışçılık yapmak ya da elek satmanın yerini, kağıt toplayıcılığı gibi kent merkezlerindeki enformel işler aldı.

Bu sorunu derinleştiren ve Kürt toplumundaki Çingene algısını olumsuz etkileyen bir diğer gelişme ise Kürtlerin de 1990'lı yıllarda zorunlu göç sebebiyle Hançepik gibi şehir merkezlerindeki mahallelere yerleşmesi ve olumsuz ekonomik koşullardan dolayı enformel sektördeki işlere yönelmeleriydi. Bahsedilen süreç, Türkiye devleti ve Hizbullah ile PKK arasındaki silahlı çatışmanın tavan yaptığı ve şehir merkezindeki nüfusun, yaşanan zorunlu göçten dolayı sağlıksız bir hızda arttığı döneme denk gelmektedir. Bu sorunlar iş imkanlarını sınırlandırmakta ve insanları enformel sektöre itmekteydi. Aynı süreçte göç eden Çingeneler gibi, Kürtler de daha önce sahip oldukları tarım ve hayvancılık gibi işler yerine kâğıt toplayıcılığı ve benzeri alanlarda çalışmaya başladılar. Bu durum, şehir ve ilçe merkezlerindeki enformel sektörlerde Kürtler ve Çingeneler arasında bir rekabetin oluşmasına sebep oldu. Kürtlerle Çingeneler arasındaki himaye/patronaj ilişkisi bir nebze kırılmıştı ve eski hamî konumunu kaybeden birçok Kürt, Çingeneleri hedefleyen dışlayıcı tavırlarını sertleştirmişti.

Hançepik Mahallesi'ne 1950'li yıllarda Hazro'dan göç ederek yerleşen ve gayrimüslimlerin olduğu dönemlerde mahalledeki sosyal hayatın daha güzel ve huzurlu olduğunu belirten bir erkek görüşmeci, Çingenelere yönelik olumsuz tutumunu şöyle dile getiriyor:

“Valla bu Çingene dediklerimizin mesleği hırsızlıktır, kapkaççılıktır yani ne desen var onlarda. Bizim yörenin insanlarını, çevrenin gençlerini kandırıyorlar. Düştü mü bir daha da kurtuluşu olmaz. Yani bataklığa düştün mü kurtuluşu yoktur. Baksan en lüks araba altlarındadır. Şimdi bir araba geçtiğinde bakıyorsun BMW, Hyundai, Mercedes'tir. Kamyonları var, otobüsleri var, yarım kamyonları var. Yani bu mahalleyi çok rahatsız ettiler.”



30 yaşındaki bir Kürt erkek görüşmeci ise, mahallede Çingenelere yönelik önyargı ve dışlamaların temel sebeplerini şu şekilde açıklıyor:

“Yani Çingener eskiden beri Diyarbakır’daki fuhuş olayını besleyen kümelerdir. Bundan dolayı mahalledekiler onlara iyi gözle bakmazlar. Şimdi Çingener, uyuşturucu satmayı, uyuşturucu kullanmayı ahlâk dışı diye bir şey görmezler. Ama fuhuşun çok büyük bir etkisi var... Genelde Çingenerin olduğu ortamlarda fuhuş eksik olmaz. Yani artık onlar nasıl bir ahlâk sahibidirler, ama genelde onların olduğu bütün ortamlarda her zaman vardır. Piyasadaki dilencilerden, kurdukları çadırlardan dışarıda yani bu kendini gösteren bir durumdur. Tabi onlar da itilmişler, kakılmışlar, böyle bir iş yapmak... önceleri fuhuş yaparlardı, şimdi daha çok uyuşturucu satmaya başladılar. Bu bunları (Kürtler ve Çingeneleri) karşı karşıya getiren bir durumdur ve yıllardır biz çatışma içindeyiz. Bir de Çingener daha sonradan buraya gelmediler. Ondan dolayı yani kimse sevmez onları, odur bir karşıtlığı. Bir de rant olayı var, şimdi biz burada bu işi yapıyoruz (uyuşturucu, kapkaç vb.), biz yaparken onlar neden yapsınlar. Tabi öyle bir şey de var.”

Görüşmecinin de belirttiği üzere, mahalledeki Kürtlerin Çingenelere yönelik önyargı ve olumsuz tutumların temel sebeplerinden birinin rant paylaşımı olduğu görülüyor. Özellikle mahalleye yerleştikten sonra kentteki uyuşturucu pazarını ele geçiren Çingenerin, mahallede bu işi yapmakta olanları rahatsız ettiği anlaşılıyor.<sup>8</sup> Ayrıca özellikle fuhuşa karışmış oldukları düşüncesi de, mahallede dini duyarlılığı yüksek olan kesimler tarafından büyük bir tepki yaratıyor.

İslami grupların kurduğu haber ajansı İLKHA tarafından yayınlanan M. Salih Keskin imzalı 02/01/2011 tarihli bir haberde uzun süre uyuşturucu kullandıktan sonra kendi tabiriyle “*duyarlı Müslümanların*” desteğiyle tövbe edip vazgeçen İ.Ö, kentteki uyuşturucu trafiğinin dağıtımında Çingenerin adeta bir şebeke olarak çalıştığını iddia ettikten sonra şöyle devam ediyor:

“Devlet eğer istemezse Diyarbakır” a bir gram uyuşturucu sokmaz, sattırmaz. Şu an Diyarbakır” da Çingener torbacılık yapıyor. Bunlar göçebe idiler, sürekli o memleketten bu memlekete göç edip du-

8- Bu durum, İstanbul Tarlabası’nda Kürtler ve Çingener arasında yaşanan rekabetle benzerlikler göstermektedir. İki örnek arasındaki temel fark, Tarlabası’na sonradan yerleşen ve uyuşturucu gibi enformel işleri ele geçiren grubun Çingenerler değil de Kürtler olmasıdır. Tarlabası örneği hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için Mine Söğüt’ün *Dolapdere – Kürt Kediler Çingene Kelebekler* adlı çalışmasına bakınız.

ruyorlardı. Devlet bunlara el attı, onları şehre yerleştirdi ve kendi menfi işlerinde kullanmaya başladı. Tüm sokak başlarını tutmuş, gelen geçene satıyorlar. Aynı bir dağıtım firması gibi çalışıyorlar, adresler belirlenmiş, uyuşturucu evlere servis edilmeye başlanmış. Şu an tanıdığım yüzlerce kişi uyuşturucudan cezaevindedir, ama Çingenerden tek bir kişi yok... Şu an Diyarbakır'da torbacılığı Çingenerler yapıyor. İyice bakıldığı zaman bu adamların devlet sistemiyle çalıştıklarını görürüz”

Yine aynı haber ajansında, Suriçi'ndeki kentsel dönüşüm tartışmaları bağlamında yayımlanan bir yazıda Çingenerlerin Suriçi'nde fuhuş, esrar satışı, kapkaç ve hırsızlık gibi suçlar ürettiği ve bu nedenle de kentsel dönüşümün özellikle Çingenerlerin kentin dışına çıkarılması bağlamında çok olumlu olduğu vurgulanıyor. Her iki yaklaşımın da, Çingenerleri etiketleyici ve dışlayıcı bir dille tanımladığını görüyoruz. Çingenerleri yekpare ve homojen bir topluluk olarak kodlayan ve kötülüğü etnikleştiren bu yaklaşımların algı düzeyinde ciddi bir sosyal dışlanma ürettiğini söylemek mümkündür.

Hançepik Mahallesi'nde doğup büyüyen ve mahallenin dışarıdakiler tarafından hep hırsızlık, kapkaç ve uyuşturucu ile anılmasının temel sebebini Çingenerler olarak gören 23 yaşındaki genç bir kadın, evlerinin aşağı kısmına yerleşen Çingenerler hakkında şunları söylüyor:

“Zaten onların oturduğu mahallede pek Kürtler olmaz. Genelde Çingenerler. Orda aslında şöyle, hani hırsızlık olayları falan oluyor. Onlar ancak birbirleriyle geçinirler. Yani başkalarını aralarında istemiyorlar. Bizim Kürtlerimiz de sevmezler Çingenerleri zaten belli. O yüzden kimse pek diyalog kurmaz onlarla.

Yani onlar mesela yabancı biri geldi mi, o mahalleye gitti mi, kimi gözlerine kestirirlerse yan kesicilik yapıyorlar. Bizim burada olmaz ama aşağıdaki mahallelerde olur. İnsanlar korkarlar oraya gitmeye. Tabi biz alıştığımız için biz rahatlıkla gidip geliyoruz. Bizim için problem olmuyor ama bilmeyen insanlar için problem oluyor tabi. Yani bir de insanlar gelince, yabancı biri geldi mi belli oluyor zaten. Sağına soluna çok bakar, insanlar hemen çıkarır aynı mahallede olmadıklarını. Onları kestirdiler mi yapıyorlar.

Çoğu hırsızlık yapar, kadınları ise dilenirler. Zaten her yerde varlar. Hastanelerde çarşıda görürsünüz. Evlerde ekmek falan alırlar. Şeker-yağ isterler. Erkeleri pek iş yapmaz. Hiçbirinin erkekleri iş yapmaz. Yapanlar da sadece davulcu-zurnacı. Başka da hiç biri iş yapmazlar. Onların zaten genelde şeydir, esrar işi, hırsızlıktır. Yani erkeklerinin. Kadınları da zaten ellerinden geldiğince yapıyorlar. Hani dezgelerden olsun, ya da birinin kapısı açık olsun, ayakkabı ya da herhangi

bir şey olduğunda alırlar, hiç affetmezler. Mesela bizim kapımızı çarlarsa biz açmayız onlara. Yani içeriye girdiler mi bir şey almadan hayatta çıkmazlar. İster olsun ister olmasın, illaki vereceksin.”

Görüşmecilerin söylediklerinden de anlaşılacağı üzere, mahallede yaşayan Kürtlerin Çingenelere yönelik ciddi bir dışlama içinde oldukları görülüyor. Bu dışlamada, kentin diğer yerleşimlerinde yaşayan insanların Hançepik Mahallesi'ne yönelik önyargılarının nedenini de Çingeneler olarak gören bir yaklaşım da mevcuttur. Mahallede yaptığımız gözlemlerde, Çingenelere yönelik bu total ve özcü yaklaşımın temelinde bu halkın daha aşağı bir sınıf olarak görülmesi, kültürel farklılıklarına yönelik hoşgörüsüz olunması, tarihsel süreç içerisinde Çingenelere yönelik oluşan toplumsal önyargılar, *formel ve özellikle enformel alanda gelişen rekabet ve bununla birlikte Kürtler ve Çingeneler arasındaki himaye/patronaj ilişkisinin bir nebze kırılmış olması etkili olmuştur.*

Yazı boyunca Diyarbakır'daki Kürtlerin Çingene algısı üzerinde yoğunlaştık. Hançepik ve çevresinde çoğunlukla Kürtlerle görüşmüş olduğumuz için elimizde Çingene toplumundaki Kürt algısına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen görüştüğümüz az sayıdaki Çingenelerin neredeyse hepsi, daha önce bahsettiğimiz himaye/patronaj ilişkisini doğrular nitelikte Kürtlerden bahsetmiştir. Suriçi'nde Şeyh Ahmet ve Mehmet Demir ile yaptığımız sohbetten bir kesit, bu himaye/patronaj ilişkisini doğrular niteliktedir. Şeyh Ahmet Hançepikli Domlarla sahip olduğu ilişkiden bahsederken, Dom halkının Kürt olduğunu söyledi ve Dom olan Mehmet Bey bu duruma itiraz etti. Domların kendi dili olan bir halk olduğunu belirtir belirtmez, Kürtleri koruyucu ve dost bir kardeş olarak gördüklerini ekledi.

Mehmet Demir'in anlatısının aksine, Hançepik'te yaşayan ve 1990'lı yıllardaki çatışmalı dönemlerde mahalleye yerleşen 55 yaşındaki bir erkek Çingene, Kürtler hakkında şunları söylüyor:

“Bizim geleneğimiz ve kültürümüz farklı olduğu için Kürtler bizi sevmiyorlar, dışlıyorlar. Hâlbuki biz de Kürtçe konuşuyoruz, biz de DTP'ye oy veriyoruz. Zaten partiye oy vermeseydik bizi burda barındırmazlardı. Partiye oy verdiğimiz için parti de bizi destekliyor, o yüzden bize karışamıyorlar.”

#### 4. Sonuç

Kürt toplumunda dönüşen Çingene algısını anlamaya çalışan bu makalenin sonuç kısmında şunları söyleyebiliriz: Kırsal kesimlerde yaşayan Kürt nüfusunun daha yoğun olduğu ve geleneksel toplum yapısının egemen olduğu dönemlerde yarı-göçebe olarak yaşayan Çingenelere yönelik algı

kalıpları ile 1980’li yıllarda başlayan ve özellikle 1990’lı yılların başında bölgedeki çatışmalı sürece bağlı olarak göçe zorlanan Kürt halkı ile yerleşik hayata geçmeye zorlanan Çingene grupların kentsel alandaki karşılaşmaları sonrasında oluşan algı kalıpları arasında her ne kadar bir süreklilik görülse de, bu algıda ciddi bir değişim de gerçekleşmiştir. Birinci dönemdeki algı ve pratikler her ne kadar patronaj ilişkileri ve bu durumun yarattığı sosyal dışlanma literatürü bağlamında değerlendirilebilse de, özellikle 1990 sonrası zorunlu göç süreci ile birlikte kentsel mekândaki Kürt-Çingene karşılaşması yoksulluk, enformel sektörlerdeki rekabet ve himaye/patronaj ilişkilerinin kırılmasına bağlı olarak ciddi gerilimlere sebep olmuştur.

Yarı-göçebe yaşadıkları dönemde uzun yıllar boyunca aile geleneği olarak devam ettirdikleri mesleki iş kolları sayesinde geçimlerini sağlayan ve ilişkilendikleri Kürt toplumu ile görece daha organik ve olumlu bir birlikte yaşama kültürünü sürdüren Çingeneler, kentlerde yerleşik hayata zorlanmaya başladıkları 1980’ler sonrası dönemde mevcut durumlarından çok daha zor bir yoksulluk ile yüz yüze kaldılar. Çoğu eğitimsiz olan ve nitelikli iş sektörüne dahil olamayan Çingene topluluklar kentsel yaşamın zorluklarıyla baş etmek için kendilerine enformel sektörde geçinme stratejileri edinmeye başladılar.

Devlet şiddetinin dayattığı zorunlu göç ile kitlesel olarak kentlere göç etmek durumunda kalan Kürtler de aynı dönemde benzer bir yoksullaşma yaşadılar. Çok kısa bir zaman diliminde ciddi bir “mülksüzleştirmeye” maruz kalan Kürtler kentsel mekânda büyük bir yoksulluğun pençesine düştüler. Çoğu köylerinden hiçbir şeyini alamadan kentlere kaçtı ve zorunlu göçün hem ekonomik hem de psikolojik olarak yarattığı travmalarla baş etmek durumunda kaldı.

İşte böylesi bir tarihsel bağlamda karşılaşan Kürt ve Çingene grupların birbirlerini algılayışları da bu gelişmelere bağlı olarak gerçekleşti. Nüfus açısından azınlık durumunda olan Çingenelerin karşılaştıkları dışlanma ve zorluklara bir de kentsel mekândaki yoksullukla baş ederken enformel sektörde Kürtlerle karşı karşıya gelmeleri eklendi. Yoksullukla baş ederken fuhuş, esrar satışı, hırsızlık ve gasp gibi enformel sektörlerle itilen Çingeneler, bir yandan aynı alanlarda iş yapan Kürt grupları ile mücadeleye girerken; öte yandan da geleneksel toplum yapısı içerisinde yaptıklarını “ahlâksızlık” olarak kodlayan Kürtlerin dışlayıcı pratikleriyle mücadele etmektedirler.

## Kaynakça

- Bulut, Yücel ve Yılmaz, Nail. 2009. *Kent Yoksulluğu ve Gecekondu*, (1. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.
- Byrne, David. 1999. *Social Exclusion*, Buckingham: Open University Press.
- Çelik, Adnan. 2010. *Çok Kültürlü Gavur Mahallesi'nden Gettolaşan Hançepik'e Bir Mahallenin Sosyal Dönüşümü: Diyarbakır-Hasırlı Mahallesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Dündar, Fuat. 1999. *Türkiye Nüfus Sayımında Azınlıklar*, (1. Baskı), İstanbul: Doz Yayınları.
- Kempen van, Ronald. 2002. "Poverty Pockets and Social Exclusion: On the Role of Place in Shaping Social Inequality", P. Marcuse ve R. Van Kempen (der.) *Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space* içinde, Oxford: Oxford University Press.
- Keskin, Salih M. *Diyarbakır Gençliği Uyuşturucu Pençesinde*, İLKHA, 02.01.2011.
- Madanipour, Ali. 2003. Social Exclusion and Space, A. Madanipour, G. Cars and ve J. Allen (der.), *Social Exclusion in European Cities: Processes, Experiences and Responses* içinde, UK: Routledge.
- Marsh, Adrian. (2008). *Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni*. <http://www.cceol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=2c018292-1f71-45c2-a627-c2ea2641c0d3&articleid=11b08e42-fc5f-41ee-bd95-81dae8c30864#a11b08e42-fc5f-41ee-bd95-81dae8c30864>
- Marsh, Adrian. 2009. *Vaad edilmiş Toprak Yok. History, historiography & the Origins of the Gypsies*. Hatfield: University of Herts Press.
- Özmen, Abdurrahim. 2006. *Tur Abdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim (Etnoloji) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şahin, Emre. 2011. *Dünyada ve Türkiye'de Çingener* Kocaeli Barosu Bülteni 2011/4. <http://www.kocaelibarosu.org.tr/Detay.aspx?ID=9672&Tip=BaroBulten>
- Şener, Cemal. 2006. *Türkiye'de Yaşayan Etnik ve Dinsel Gruplar*, (5. Baskı), İstanbul: Etik Yayınları.
- Wacquant Loic D. 1993. Urban Outcasts: Stigma and Division in the Black American Ghetto and the French Urban Periphery, *International Journal of Urban and Regional Research*, 17(3): 366-83.
- Yılmazçelik, İbrahim. 1995. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yılmazçelik, İbrahim. 1999. "Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Şehrinde Mahallelerin Tarihi ve Fiziki Gelişim Seyri", (Şevket Beysanoğlu, M. Sabri Koz ve Emin Nedret İşli), (der.), *Diyarbakır: Müze Şehir* içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 190-210.



# İran'daki Azeri Ulusal Hareketi Üzerine Bir İnceleme ve Kürt-Azeri Hareketlerinin Kısa Bir Karşılaştırması

Sevda Zenjanlı

**Kurtasî:** Ev gotar dê hewl bide ku dînamîkên geşepêdana tevgera netewî ya Azerî ya ku li dijî desthilatiya Fars ya tekparêz, di prose-sa netew-dewletê de li Îranê di salên 1920ê de rûdaye, li dor warera dînamîkên dîrokî ve rûberî tevgera netewî ya li Tîrkiyeyê bike. Her weha, bi Şoreşa Îslamî ya Li Îranê û sala 1979ê, têkberina tevgera netewî û di sala 1991ê, avabûna netew-dewleta Azerî bo vê Tевgerê wek xala werçerxê dihête qebûlîkirin. Îdî ew e ku dijraberî Tевgera Netewî ya li Tîrkiyeyê, tevgera Netewî ya Azerî, ji bir û boçûnên sosyalîst bi dîr ket û xwe li ser esasên dewletbûnê û neteweperest ava kir.

**Özet:** Bu makale, İran'da 1920'lerle başlayan ulus-devletleşme sürecinde iktidara geçen tekçi Fars milliyetçiliğine tepki olarak şekillenen Azeri ulusal hareketinin çıkış dinamiklerini ve işleyişini tarihsel açıdan incelemekte ve bunu kısmi de olsa Türkiye'deki Kürt ulusal hareketi örneğiyle karşılaştırmaktadır. Ayrıca 1979 İran İslam Devrimi'nde solun ve ulusal hareketlerin bastırılması ile 1991'de Azerbaycan ulus devletinin kurulmasının bu hareket açısından kırılma noktaları oluşturduğu ve Türkiye'deki Kürt hareketinin aksine sosyalist ideolojiden tümüyle sıyrılıp devlet odaklı milliyetçi bir yöne evrildiği savunulmaktadır.

## Şah Pehlevi İktidarıyla Doğan Modern Fars Milliyetçiliğinin Yapısı

İran'da modern ulus-devletin inşası 1925'de Şah Rıza Pehlevi'nin iktidara gelmesiyle başladı. "İranlılık" kavramından ve hatta "İran milliyetçiliği"nden bu tarihten önce de söz etmek mümkün olsa da, Pehlevi iktidarına kadar egemen olan Türkî Kaçar Hanedanlığı döneminde ülke, "Memalik-i Mah-ruse" (Korunmuş Devletler) şeklinde bahsedilen konfederatif bir yapıdaydı ve etnisitenin siyasi bir karşılığı yoktu (Erden, 2010).

Rıza Pehlevi, Mustafa Kemal'i model alarak yürüttüğü Batıcı modernleşme ve Fars etnik kimliğine dayalı homojen uluslaşma projesinde, aşiretlerin ve etnik azınlıkların asimilasyonunu hedefliyordu (Smith, 2009: 5). Bu çerçevede kuzeybatıdaki Azerbaycan, güneydeki (daha sonra adı Khuzistan eyaleti olarak değiştirilen) Arabistan ve batıdaki Kürdistan gibi bölgelerin yarı-özerk statüleri feshedilerek tüm otorite Tahran'da merkezileşti. Nüfusunun önemli bir bölümü Azeriler, Kürtler, Türkmenler, Araplar, Beluçlar ve diğer halklardan oluşan İran'da, Farsça dışındaki tüm dillerin okullarda, resmî kurumlarda ve basın-yayın alanında kullanımı yasaklandı. Fars olmayan halkların yaşadığı bölgelerde birçok kent, köy ve kasabanın gerçek adları Farsça isimlerle değiştirildi.<sup>1</sup> (Asgharzadeh, 2007: 87)

Pehlevi döneminde iktidara geçen Fars milliyetçiliğinin temellerini İslam karşıtlığı, Arap düşmanlığı ve tıpkı Alman Nazi ideolojisi gibi "Aryen ırk" olma iddiası oluşturmaktaydı. 1933'ten beri Nazi Almanya'sıyla yakın diplomatik ilişkiler kuran Pehlevi, o dönemde sıkça kullanılan "Persia" adı yerine 1934'te "Aryen ırkının anayurdu" anlamına gelen "İran" adını resmîleştirmiştir.<sup>2</sup> Aynı yıllarda yayımlanmaya başlayan "İran-e Bastan" (Antik İran) dergisinde Farsça olarak Nazi ideolojisinin propagandası yapılıyor ve İran ile Almanya'nın ortak Aryen kökenlerine vurgu yapılıyor. Bu şekilde resmî ideolojinin bir parçası haline gelen Aryen ırk saplantısı sadece devletle sınırlı kalmayıp akademisyenler, yazarlar ve "entelektüeller" arasında da yaygınlık kazanmıştır (Asgharzadeh, 2007).

### **Pehlevi Döneminde İran Azerilerine Yönelik Politikalar**

Azeriler, İran Platosu ve Güney Kafkasya'da yaşayan Türki bir halktır. Tarihi Azerbaycan toprakları 1813 ve 1828 yıllarında (İran) Kaçar İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmalarıyla ikiye bölünmüş, Araz Nehri'nin kuzeyinde kalan topraklar Rus egemenliğine girerken güneydeki topraklar İran'da kalmıştır. Bugünkü Azerbaycan ulus-devleti bu toprakların kuzeyde kalan kısmını kapsamaktayken, bu devletin üç katı kadar nüfusu olan Güney Azerbaycan, İran Azerilerinin anayurdu olup statüsüdür. 19. yüzyılın ortalarına kadar Azeri halkında "Türklük"

1- İran'ın güneyindeki Arap nüfuslu "Arabistan" (el-Ahraz) bölgesinin adı Khuzistan olarak değiştirilirken, kuzeybatıdaki "Urmîye"ye (1979 İslam Devrimi'ne kadar) "Rızaiye" adı verilmiştir. Azerbaycan bölgesindeki "Axma-qaya" köyünün adının Farsça aşağılayıcı bir anlam içeren "Ahmakiye"ye dönüştürülmesi ve "Qoşaçay" kentinin Farsça "Miyandoab" olarak değiştirilmesi de isim değiştirme politikalarının diğer örnekleridir (Asgharzadeh, 2007).

2- Pehlevi, bu isim değişikliğinin sebebini "İran'ın, Aryen ırkının anayurdu olması ve bunun antik İran ırkı ve uygarlığının görkemini göstermesi" şeklinde açıklamıştır (Asgharzadeh, 2007).



(Türkilik), Şiilik ve Müslümanlık dışında bir ‘Azeri kimlik bilinci’nden söz etmek mümkün değilken, hem Çarlık Rusya’sının hem de İran’daki Pehlevi rejiminin Azerbaycanlılara yönelik baskıcı ve dışlayıcı politikaları, halkı bu rejimlere yabancılaştırarak alternatif bir kimlik arayışına sevk etmiş ve Azeri kimliğini güçlendirmiştir (Shaffer, 2002).

Rıza Pehlevi’nin Farsça dışındaki dillerde eğitim-öğretim ve basın yayın faaliyetlerini yasaklaması, özellikle İran’daki Kürt, Türkmen ve Beluç nüfusun aksine çoğunlukla şehirleşmiş ve kendi yerel aydın kesimini üretmiş Azerileri etkiledi. Azericenin yerini Farsçanın alması bu kesimde büyük bir öfke yarattı (Abrahamian, 1982). Aynı dönemde, rejimin Tahran ekonomisini güçlendirirken Azerbaycan bölgesine yönelik ihmal politikaları ve Sovyet Azerileriyle ekonomik bağların kesilmesi, birçok Azeri’nin ekonomik nedenlerle başkent Tahran’a ve Fars şehirlerine göç etmesine sebep oldu. Rıza Pehlevi iktidarı döneminde, Azerilerin tüccar sınıfının çok büyük bir bölümü Tahran’a yerleşti (Shaffer, 2002).

Anadilde eğitim-öğretim, basın-yayın ve ad yasakları, ekonomik baskılar ve göçe yönlendirme gibi pratiklerin yanı sıra, ırkçı asimilasyon teorileri de Pehlevi dönemi Fars milliyetçiliğinin politikalarının önemli bir parçasıydı. 1979 İslam Devrimi sonrasında da yaygınlığı devam eden bu teorilerin ortak ana fikri, Azerilerin Türkî bir halk değil, “Aryen kökenli” İranlılar olduklarıydı. Bu teorilerden en çok benimseneni “İran Milliyetçiliğinin Babası” olarak görülen ve kendisi de Tebrizli bir İran Azeri’si olan Ahmed Kesrevi’nin 1925’te yayımlanan *Azeri ya da Azerbaycan’ın Antik Dili* başlıklı kitabında savunduğudur. Bu kitapta Kesrevi, Azerbaycan’da yaşayanların, Farsçanın antik bir versiyonu olan Azeri dilini konuşan “Aryen kökenli” bir halk olduklarını, ancak 13. yüzyılda İran’a karşı Moğol İstilasıyla dillerinin Azerbaycan Türkçesine dönüştüğünü öne sürer (Asgharzadeh, 2007: 125). Benzer bir teoriyi İran Komünist Partisi-Tudeh’in çekirdek kadrosunu oluşturan “53’ler” hareketinin öncülerinden Dr. Taqi Arani de savunmaktadır. Tahran’a göç eden bir Azeri ailenin oğlu olan, Almanya’da eğitim alırken Marksizm’le tanışan Arani, 1924’te yayımladığı *Azerbaycan: İran için Bir Ölüm-Kalım Meselesi* isimli kitabında şöyle yazar:

Bir Azerbaycanlı için Türkî olarak görülmek büyük bir aşağılamadır... Bir Azerbaycanlıyı Fars olma onurundan mahrum etmek adaltsizliktir... Tüm iyi niyetli İranlılar, özellikle de Eğitim Bakanlığı çalışanları, Türkçenin (Azericenin) yerine Farsçayı yerleştirmek için ellerinden geleni yapmalılar. Azerbaycan’a Fars kökenli öğretmenler ile bedava Farsça kitaplar, gazeteler ve dergiler gönderilmelidir. (Arani, 1924)

## Azerbaycan Demokrat Partisi ve Özerk Halk Cumhuriyeti Deneyimi

1941 Sonbaharında, İran'ın II. Dünya Savaşı çerçevesinde İngiliz ve Sovyet güçleri tarafından işgal edilmesi ve Rıza Şah'ın tahttan indirilmesinin ardından kurulan Tudeh Partisi'nin liderleri çoğunlukla Farstı ve tıpkı partinin ideologu sayılan Taqi Arani gibi merkezileşmeyi ve Farslaşmayı savunmaktaydı. İranlı Azeri sosyalistler, 1920'de Bakü'de Komünist "Adalet" partisinin kurulmasında ve İran'ın kuzeyindeki Sosyalist "Jangali" (Orman Gerillaları) hareketinde aktif rol almalarına rağmen, Tudeh'in lider kadrolarında yoktu. Bunun nedenlerinden biri, Jangali hareketinin Rıza Şah tarafından bastırılması sırasında büyük bir kısmının öldürülmesi veya Sovyet Azerbaycan'ına yerleşmiş olmasıdır. Ancak Tahran'da aktif olup Tudeh Partisi'ne tereddütle yaklaşan Azeri sosyalistler de vardı; bunlardan biri olan Cafer Pişeveri, yayımladığı *Ajir* dergisinde Tudeh'in politikalarına eleştirel bir yaklaşım getiriyordu. Pişeveri, 1945 yılının Eylül ayında "Azerbaycan Demokrat Partisi"ni<sup>3</sup> kurduğunu ilan ederek, bölgede anadilde eğitim hakkı ve bölgesel özerklik talep etti. Bu ilandan birkaç gün sonra Tudeh Partisi'nin ve Sendikalar Konfederasyonu'nun (İran Birleşik İşçi ve Emekçi Sendikaları Konseyi) Azerbaycan bölgesindeki yerel merkezleri, Tahran'daki genel merkezlere haber vermeye bile gerek duymadan Azerbaycan Demokrat Partisi'ne geçtiler. Resmî yayın organında, politikasının "Azerbaycan halkının ulusal haklarını tam olarak elde edene kadar sınıf çatışmasını bir kenara bırakmak" olduğunu yazan parti, Ekim ayında ilk genel kongresini yaparak silahlı birlikler oluşturma kararı aldı. 21 Kasım'da bu birlikler Azerbaycan bölgesinin büyük bir kısmını kontrol altına alarak "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti"nin özerkliğini ilan etti. Yayımlanan özerklik deklarasyonunda "Azerbaycan halkının ayrı bir ulus olarak özgürlük ve otonomi hakkının varlığından" bahsediliyor, ancak "İran'dan ayrılmaya ve ülkenin toprak bütünlüğüne zarar vermeye niyetinin olmadığına" vurgu yapılıyordu. 12 Aralık 1945'te, İran ordularının bölgeden tamamen çekilmesiyle, Azerbaycan özerk ulusal meclisi oluşturuldu ve dokuz bakan atandı (Abrahamian, 1970). Özerkliğin kurulmasıyla Azerbaycan Türkçesi tüm devlet dairelerinde, eğitimde ve basın-yayımda kullanılmaya başlandı. Tebriz şehrinde bölgenin ilk üniversitesi olan ve günümüzde "Tebriz Üniversitesi" olarak varlığını sürdüren "Azerbaycan Üniversitesi" kuruldu. Toprak reformu yapılarak feodal ağaların toprakları köylülere dağıtıldı ve İran'da ilk defa kadınlar oy verme hakkı kazandı (Abrahamian, 1982).

3- Pişeveri'nin kurduğu "Azerbaycan Demokrat Partisi", adını 1920'de Azerbaycan bölgesinde bir isyan başlatarak bölgede "Azadistan" adlı geçici bir devlet yönetimi oluşturan Şeyh Muhammed Hıyabani'nin "Demokrat Fırkası"ndan almıştı (Abrahamian, 1970).

Azerbaycan'daki özerklik ilanının Tahran'daki yankıları gecikmedi: Tudeh'li entelektüellerin de, sağcı elit bürokrat kesimin de en çok tepki verdikleri uygulama bölgede Farsçanın yerine Azericenin geçmesiydi. Dönemin İran başbakanı Amerikan büyükelçisine yazdığı uzun bir mektupta, Azerbaycan halkının Türkçeyi (Azericeyi) hiçbir zaman ulusal dilleri olarak görmedikleri ve bunun Moğol işgaliyle kendilerine empoze edilen bir dil olduğunu bildiklerinden bahsediyordu. Yarı-resmî *Ettelaat* gazetesi de aynı şekilde “Türkçenin (Azericenin) Azerbaycan'ın ulusal dili olmadığını” yazıyor, “bu dilin barbarlar tarafından maruz kaldıkları aşağılanmanın bir kalıntısı olduğunu” savunuyor ve şunu soruyordu: “Kim Firdevsi'nin, Saadi'nin ve Hafız'ın edebi dilini Moğol yağmacıların kaba gevezelikleriyle değiştirir ki?” (Abrahamian, 1970). Tudeh'e yakın gazetelerden “Shabaz”ın “Fars dili ulusal birliğimizi korumanın en önemli aracıdır” başlığıyla yayımladığı editör notunda ise “Azerilerin yöresel dillerine duydukları sevginin anlaşılabilir olduğu” yazılıyor, ancak “emperyalistlerin İranlılar arasında bölünme yaratmak amacıyla bu yöresel farklılıkları kullanmaları” nedeniyle Azerilere “yöresel dillerine duydukları sevgiyi abartmamaları” nasihat ediliyordu. Tudeh'in resmî gazetesi olan “Rehber”de konuyla ilgili yayımlanan birkaç farklı makalede genel olarak “Azerbaycan krizi”nin ulusal baskıdan değil “yoksulluktan ve devletin yanlış ekonomi politikalarından kaynaklandığı” fikrine dayanıyordu. Tudeh'li Rıza Radmanesh'in bir meclis konuşmasındaki “Bu krizin Azerbaycan'a özgü olduğu sanılmamalı, çünkü güneydekiler Azerilerden daha da yoksul... Devletin bir an önce bu krizi çözmesi lazım, yoksa yarın güneydeki Araplar çıkıp bir parti kurarak ‘Biz de özerk Arabistan'ımızı istiyoruz’ diyebilirler” sözleri İran solunun bakış açısını açıkça yansıtmaktaydı. Tudeh'e yakın çevreler arasında, Azerbaycan'daki etnik talepleri olumlu karşılayan tek oluşum Sendikalar Konfederasyonu'nun (İran Birleşik İşçi ve Emekçi Sendikaları Konseyi) dergisi olan *Zafer*'di. *Zafer* dergisinde, yerel meclislerin kurulması ve Azerbaycanlıların anadil talepleri açıkça desteklenmiş ve Tahran ile kuzeydeki Gilan ve Mazenderan eyaletlerindeki Azeri işçilerin özerkliğine dair tebrik mesajları yayımlanmıştı (Abrahamian, 1982).

1946 yılının Mayıs ayında Sovyet ordusunun İran'dan çekilmesiyle Özerk Azerbaycan'ın ve aynı süreçte kurulan Kürdistan (Mahabad) Cumhuriyeti'nin arkasındaki maddi destek ortadan kalkmış oldu. 10 Aralık 1946'da Pehlevi ordusu bölgeye saldırdığında Demokrat Parti iki kutba ayrılmıştı: Parti yönetiminin bir kısmı direnmenin faydadan çok zarar getireceğini savunurken, Pişeveri önderliğindeki diğer bir grup silahlı direnişi yayma taraftarıydı. Sovyet yönetiminin Parti'ye teslim olma çağrısı yapmasının ardından 12 Aralık 1946'da, yani Azerbaycan Özerk Ulusal Meclisi'nin kurulmasından tam bir yıl sonra İran ordusu Tebriz'e girdi (Abrahamian, 1982). Şah ordusunun Özerk Azerbaycan'a müdahalesinde yüzlerce kişi çatışmalarda öldürüldü veya infaz edildi, Pişeveri dâhil bin-

lerce kişi Sovyet Azerbaycan'ına kaçtı ve bu dönemde basılan Azerbaycan Türkçesi kitaplar yakılarak ortadan kaldırıldı. İran ordusunun özerkliğe son verdiği 12 Aralık günü, İran'daki resmî ideoloji tarafından "Azerbaycan'ın kurtuluş günü" olarak adlandırılıp kutlanmaktadır.

## II. Dünya Savaşı'ndan 70'li Yıllara: İran Siyasetinde Azeriler ve Ulusal Sorun

1948'deki 2. Parti Genel kongresinden sonra Tudeh'in ulusal sorunlara yönelik politikalarında değişim yaşandı. Milletvekili adayları seçim programlarında bölgesel meclislerin kurulması talebinden söz etmeye başladılar. Taqi Arani'nin ölümünün 10. yıldönümünde Tudeh'in resmî gazetesinde yayımlanan "İran'ın mücadele şehitleri" adlı ekte 1945-46'da Azerbaycan ve Kürdistan (Mahabad) Özerk Cumhuriyetlerinde hayatını kaybedenler de anılıyordu. Azerbaycan'da özerkliğin ilan edilmesinin 7. yıldönümünde Tudeh Merkez Komitesi, Azerbaycan Demokrat Partisi'ni "feodal toprak ağalarına karşı koyduğu", "Azerbaycan kültürünü canlandırdığı" ve "İran'da demokrasi ile yurtseverliği güçlendirdiği" için övüyordu. 1949'da yayımlanan "Ulus ve Milliyet" adlı parti broşüründe, Marksistlerin ezilen ulusların öz-yönetim hakkını desteklemesi gerektiğinden bahsediliyordu (Abrahamian, 1982: 414). II. Dünya Savaşı'nda tahttan indirilen Rıza Şah'ın yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Şah, 1949'da bir suikast girişimine uğradığı zaman Tudeh Partisi yasadışı ilan edildi. Aynı yıl, ülkede giderek artan anti-emperyalist dalganın bir ürünü olan "Ulusal Cephe" Muhammed Musaddık tarafından kuruldu. Bir İran milliyetçisi olan Musaddık'ın ve Ulusal Cephe'nin amacı İran'da Anglo-İran Petrol Şirketi (AIOC) ile yoğunlaşan İngiliz varlığına son vermektir. 1951 yılının Mart ayında Ulusal Cephe iktidara geldi ve Musaddık başbakan oldu. Bu dönemde faaliyetlerine tekrar izin verilen Tudeh'in öncülüğünde artan Şah karşıtı gösteriler ve grevler sonucunda, Pehlevi yurtdışına kaçmak zorunda kaldı. 1953'te CIA ve İngiltere'nin desteğiyle Musaddık'a karşı yapılan darbeyle Tudeh önemli ölçüde güç kaybederek yeraltına indi.

1950 ve 60'lı yıllarda Azerilerin ulusal hareketi, son derece daralmış olan siyasal alanın dışında kalarak edebî-kültürel alanda varlık gösterdi. Musaddık'ın başbakanlığı sırasında siyasi kısıtlamaların gevşemesiyle, Tahran'da Azerbaycan kültür ve edebiyatına yönelik çalışmalar yapan birkaç dernek kuruldu ve aynı alanlara yönelik Azerice dergi ve gazeteler yayımlanmaya başlandı, ancak darbeden sonra bu yayınlar durduruldu (Shaffer, 2002). 50'lerin sonlarına doğru ülkede ekonomik şartların gerilemesi ve fiyatların hızla yükselmesi toplumsal muhalefet dinamiklerini tetikledi. 1960 yılında ülke çapında yüzden fazla işçi grevleri yapılmaktaydı.

1963'te Şah "Beyaz Devrim" olarak anılan reform paketini uygulamaya

koydu. Sanayileşmeyi hızlandırarak ülkede kapitalist düzeni sağlamlaştırmayı hedefleyen paket, kapsamlı bir toprak reformunu, devlet fabrikalarının özelleştirilmesini, sanayi işçilerine kar payı verilmesini, kadınlara oy hakkı tanınmasını, köylerde okuma-yazma öğretme kampanyalarının başlatılmasını içeriyordu (Abrahamian, 1982: 424). Beyaz Devrim'in sonucu olarak yoksul ve zengin köylüler arasındaki gelir uçurumu arttı ve birçok yoksullaştırılmış köylü, ekonomik nedenlerle köyden şehirlere göç etti. Benzer şekilde söz konusu dönemdeki politikalar, özellikle de petrol gelirlerinin tarımla geçinen halkları olumsuz etkileyecek şekilde Farsların ağırlıkta olduğu endüstri sektörüne yatırılması, Azerbaycan bölgesi (ve diğer sınır eyaletleri) ile Fars nüfuslu ülke merkezi arasındaki sosyo-ekonomik uçurumu büyüttü<sup>4</sup> ve birçok Azeri başkent Tahran'a göç etti (Shaffer, 2002). Diğer yandan Beyaz Devrim'le uygulanmaya başlayan okur-yazarlık kampanyası, devletin özellikle Azerilere ve Kürtlere yönelik yürüttüğü asimilasyon politikasının önemli bir uzantısıydı. Kampanya açık şekilde İran'ın her bölgesinde Farsçayı okuma yazma ve konuşma dili yapmayı amaçlıyordu (M. Suphi Erden, 2010).

Her ne kadar "Beyaz Devrim" in halkın %99,9'u tarafından desteklendiği iddia edilse de başta toprak reformu olmak üzere, uygulamalar ulemanın tepkisini çekmiş ve Humeyni'nin İran siyaset sahnesine çıkmasına yol açtı. Humeyni'nin liderliğindeki dini kesim ile Tudeh ve Ulusal Cephe'nin yeraltı örgütlenmeleri de dâhil olmak üzere çeşitli muhalefet kesimlerinin ülke çapında protestolar düzenlediği 1963 yazında, rejimin silahlı güçleri ve istihbarat birimi SAVAK barışçıl gösterileri kanlı şekilde bastırdı. Bu, özellikle genç muhalif kuşağın geleneksel direniş metotlarını sorgulamasına ve radikalleşmesine, dolayısıyla gerilla hareketlerinin tohumunun atılmasına sebep oldu (Abrahamian, 1980). 1970'li yıllarda ülke çapında aktif olan gerilla hareketlerinden en güçlülere, İslami "Halkın Mücahitleri" örgütü ve Marksist "Halkın Fedaileri"ydi.

Her iki örgütün kadrolarında önemli yer tutan Azerilerin etnik kimliklerine yönelik talepleri "halkların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesine dayanılarak İran'daki ulusal hareketleri destekleyip Tudeh'i "Azerbaycan ve Kürdistan'da ulusal sorunu hafife almak"la eleştiren Halkın Fedaileri örgütünde karşılığını buluyordu. Adını 1971'de kuzeydeki Siahkal kasabasındaki bir jandarma karakoluna yaptığı baskınla duyuran Fedailer'in kökeni üç ayrı gruba dayanıyordu: İlk grup 1964'te Tahran'da başını Bijen Jazani

4- 1972-73 yıllarında İran nüfusunun yüzde 20,7'sini barındıran merkezi eyalet devlet bütçesinin yüzde 32,7'sini alıyorken, nüfusun yüzde 10'una sahip Doğu Azerbaycan eyaleti bütçenin sadece yüzde 4,8'ini alıyordu. Bu da 60'lı ve 70'li yıllarda Şah rejimi politikalarının Azerbaycan ve Fars nüfuslu eyaletler arasında yarattığı ekonomik eşitsizliği açıkça gösteren verilerden biridir (Shaffer, 2002: 64).

ve Hamid Eşref'in çektiği beş üniversite öğrencisi tarafından, ikinci grup ise Meşhed şehriden Tahran'a gelen Mesud Ahmedzade ve Amir Perviz Puyan tarafından kurulmuştu. Fedailer'in kurucularından olan üçüncü grup ise 1965'te Doğu Azerbaycan eyaletinin başkenti Tebriz'de sosyalist Azeri gençleri olan Behruz Dehgani, Ali Rıza Nabdell ve Eşref Dehgani'nin öncülüğünde oluşturulmuştu. Behruz Dehgani ve kız kardeşi Eşref Dehgani, Tebriz'de 40'lı yıllarda Tudeh ve Azerbaycan Demokrat Partisi'nde aktif olan yoksul bir ailede doğan köy öğretmenleriydi. Behruz Dehgani, Tebrizli sosyalist yazar Samed Behrengi'yle<sup>5</sup> birlikte Azerbaycan halk efsanelerine dair beş ciltlik bir kitap yazıp yayımlamış ve Behrengi'nin aracılığıyla Fedailer'in diğer hücreleri olan Amir Perviz Puyan grubu ile bağlantıya geçmişti (Abrahamian, 1980). Ailesi Azerbaycan Demokrat Partisi'nde faaliyet gösteren bir diğer Tebrizli genç öğretmen olan Ali Rıza Nabdell, Fedailer'in temel teorik kaynaklarından olan "Azerbaycan ve Ulusal Sorun" adlı bir makale yayımlamıştı. Makalede, Azeri Türkçesinin İran'daki Azerbaycan halkının tarihi dili olduğu kabul edilerek resmî ideoloji teorisyenlerinin dil kuramlarını "ahmakça" olarak tanımlanıp sert şekilde eleştirilmektedir:

Aşırı Milliyetçiler söz gelimi 800 önce Azeri nüfusun Farsça konuştuğu teorisinden olabildiğince yararlanmaya çalışıyor... Onlar bu teoriyi ispat ettiklerinde dönemimizin en can alıcı sorununu çözmüş olacaklarını sanıyorlar... İran gericiliği ulusların kültürel haklarını elinden almıştır ve şovenist bir kitle de bu durumu haklı göstermektedir... Bu durumda sadece gericiler değil Musaddık destekçisi nasyonalistler de suçludur..." Diğer taraftan Nabdell, Pişeveri ve Azerbaycan Demokrat Partisi'nin politikalarını da küçük burjuva reformizmi olarak adlandırıp "bölgel milliyetçiliği" eleştirir: "Azerbaycan Demokrat Partisi sınıf mücadelesini inkâr etmiştir... Hiçbir millet diğerlerinden üstün değildir ve sınıf mücadelesi için kitlelerin birliği olmalıdır. Herhangi bir başka mücadele biçimi başarısızlığa mahkûmdur..."

Sonuç olarak Ali Rıza Nabdell ve Halkın Fedaileri'nin Tebriz-Azerbaycan hüccresinin diğer üyeleri, sınıf kimliğini temel almakla birlikte, Azerilerin ve diğer halkların ulusal taleplerini destekliyor ve devletin milliyetçi politikalarını açıkça reddediyorlardı. Nabdell, Behruz Dehgani, Samed Behrengi ve Merziye Ahmedi-Uskuyi başta olmak üzere Halkın Fedaileri örgütünün Azeri gerillalarının, o dönemde yasak olmasına rağmen Azerice şiirler yaz-

5- İran'ın genelinde tanınmış sosyalist bir yazar olan Samed Behrengi, eserlerinde Azerbaycan dilini, kültürünü ve edebiyatını korumaya çalışıyordu. 1968 yılında şüpheli bir şekilde ölen ve daha sonra Fedailer örgütü tarafından "devrim şehidi" ilan edilen Behrengi, eserlerinde Fars kültürüne asimile olan ve anadillerinden utanan Azerileri alaycı bir dille eleştiriyordu (Shaffer, 2002: 59).

maları ve Azerbaycan halk edebiyatına katkıları da ulusal soruna bakışlarının pratikteki bir ifadesiydi.

### 1979 Devrimi ve Sonrasında Azeriler: Tebriz İsyanı ve Sosyalistlerin Tasfiyesi

Pehlevi rejiminin yıkılmasına giden süreçte en şiddetli protestoların yapıldığı şehirlerden biri, Azerbaycan bölgesinin başkenti olan Tebriz'di. 5 Aralık 1977'den 8 Ocak 1979'a kadar özellikle Tebriz Üniversitesi öğrencilerinin öncülüğünde yapılan protestolar, İran Devrimi açısından oldukça etkiliydi. Protestoları tetikleyen dinamikler arasında ulusal talepler de vardı: Tebriz'deki Şah karşıtı gösterilerin ulusal bağlamı, özellikle 18 Şubat 1978'deki protestoların kanlı şekilde bastırılması sonrasında Pehlevi'nin, "etnik bölücülüğü" gösterilerin nedenlerinden biri olarak gösterip "Bazı coğrafi bölgelerde şovenizmden başka bir seçenek yoktur. İran bu ülkelerden biri; aksi halde yok oluruz ve adımız artık İran değil İranistan olur" demesiyle görünür hal almıştı (Shaffer, 2002: 82).

1979 İran Devrimi'nin ardından başlayan ve sekiz yıl boyunca süren İran-İrak savaşı, devrimin bütünüyle Ayetullah Humeyni ve onun çevresindeki radikal dini muhalefet tarafından sahiplenilmesine ve tüm sol yapılanmaların, Halkın Mücahitleri'nin ve (Doğu) Kürdistan ile Türkmensahra'daki gibi ulusal / bölgesel hareketlerin tasfiye edilmesine olanak yarattı. Devrim sürecinde bütünüyle "Azeri ulusal hareketi" olarak adlandırılacak bir politik aktör mevcut olmasa da, Halkın Fedaileri'nin Tebriz hücreleri ve Azeri din adamı Ayetullah Şeriatmedari'nin önderliğindeki "Halk-ı Müslüman Partisi", İran'daki Azerilerin ulusal varlığı ve talepleri ile özdeşleşen yapılanmalardı. Biri radikal sosyalist, diğeri İslami liberal olan her iki yapılanma da 80'li yılların başında Humeyni öncülüğünde bastırıldı.

### Ayetullah Şeriatmedari ve Halk-ı Müslüman Partisi

Devrim döneminde İran'daki Şii Azerilerin büyük çoğunluğunun "merce-i taklit"i, yani en üst düzey dini otorite olarak benimsediği din adamı Ayetullah Şeriatmedari'ydi.<sup>6</sup> Şeriatmedari, din adamlarının siyasetçi olmaktan ziyade, siyasetçilere tavsiyede bulunmakla yetinmeleri gerektiğine inanan nispeten laik bir figürdü. Anayasada laiklik ve muhalefet partilerine de yer verilmesini ve sınır eyaletlerde özerkliği savunan Şeriatmedari'nin, Humeyni'yle yaşadığı en büyük anlaşmazlık din adamlarının politika-

6- Şii İnanç sisteminde, en üst düzeydeki mollalar olan Ayetullahlar aynı zamanda "merce-i taklit" statüsüne sahiptir. Buna göre Şiiler günlük hayatlarında "merce-i taklit" olarak kabul ettikleri Ayetullah'ın fetvalarını dikkate alırlar.



daki rolleri, “Velayet-i Fakih” statüsü<sup>7</sup> ve rejimin merkezileşmesi ile ilgiliydi. Humeyni’nin “İslam Cumhuriyeti” partisini kurmasından bir hafta sonra, 25 Şubat 1979’da Şeriatmedari’nin destekçileri “Halk-ı Müslüman Partisi”ni kurdular. Parti bütün etnik grupların üyeliğini teşvik etse de Azeriler ve özellikle Tahran’daki Azeri esnaf üyelerin çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Parti programı, İran genelindeki uluslar için özerk haklar talep ediyor ve farklı eyaletlerin kendi parlamentolarına sahip olmalarını savunuyordu. Partinin Azerbaycan eyaletlerindeki örgütü olan “Azerbaycan Birleşik Halk Partisi”, “İran halkları arasında gerçek eşitliğin sağlanması ve bütün gücün merkezi hükümetin elinde toplanmaması için” (Shaffer, 2002: 91) Tahran’daki meclisin bir parçası olarak bir eyaletler meclisi oluşturulmasını savunmaktaydı. Azerilerin büyük çoğunluğu, İran’daki diğer Fars olmayan halklarla birlikte 2 Aralık 1979’daki Anayasa Referandumunu boykot etti. Şeriatmedari’nin referanduma sunulan anayasada gücün tek merkezde toplanmasına açıkça karşı çıkmasına rağmen Tebriz Radyosu, Şeriatmedari’nin referandumda anayasa lehine oy verilmesi çağrısında bulunduğu dair asılsız bir haber yayımladı. Bunun ortaya çıkması büyük bir öfkeye neden oldu ve 2 Aralık 1979’da Tebriz’de bir protesto gösterisi yapılmasına yol açtı. Yaşanan kriz üzerine Şeriatmedari “anayasa Tebriz halkının karşı çıktığı bir hüküm içeriyor; söz konusu hüküm özerkliğe engel oluşturuyor. Tebriz halkının istediği özerkliktir. Bunun onlara verilmesi gerekecektir, halkın isteğine saygı gösterilmelidir” şeklinde bir açıklama yaptı. 6 Aralık’ta Şeriatmedari ve Halk-ı Müslüman Partisi öncülüğünde Tebriz’de, diğer Azeri şehirlerinden göstericilerin de katıldığı daha büyük protesto gösterisi gerçekleşti. Hava kuvvetleri askerlerinin de destek verdiği Azeri protestocular Tebriz radyosunun yayın yaptığı iletişim kulesiyle birlikte birçok devlet kurumunun kontrolünü ele geçirdi. İsyan sırasında radyoda okunan bir bildiriye Halk-ı Müslüman Partisi, Humeyni’nin ve merkezi yönetimin Azerbaycan’daki temsilcilerinin ihracını talep ediyordu. Partinin bazı resmî pankartlarında Farsça olarak “İran Halklarına Kendi Kaderini Tayin Hakkı” talep ediliyordu. Humeyni’nin Tebriz’i bombalamakla tehdit etmesi üzerine Şeriatmedari, protestoların durması yönünde çağrıda bulundu. Çünkü Şeriatmedari, (Doğu) Kürdistan’da 1979 Mart’ında yaşanan ayaklanmanın kanlı bastırılışından etkilenmişti ve aynı şeyin Azerbaycan’da yaşanmasından çekiniyordu. Ancak 1980 yılının Ocak ayına kadar Halk-ı Müslüman Partisi ve Humeyni destekçisi Devrim Muhafızları arasındaki çatışmalar sürdü. 12 Ocak’ta Tebriz’de Halk-ı Müslüman Partisinin on bir lideri idam edilerek parti ofisleri basıldı. 22 Mayıs’ta bir grup partilinin daha idam edilmesiyle isyan bastırılmış

7- Humeyni’nin ortaya attığı Velayet-i Fakih kuramına göre Veli-ye Fakih, Şii mezhebinde kutsal olan 12 İmam’ın imamiyetinin devamı olup İran siyasal sisteminin lideridir ve yasama-yürütme-yargı gücü tamamen onun denetimindedir (Abrahamian, 1993).



oldu ve Şeriatmedari Kum kentindeki evinde inzivaya çekildi. Ancak daha sonra destekçilerine İran-İrak savaşına katılmamaları yönünde demeçler vermesi üzerine, Humeyni tarafından darbeci ilan edilerek “Büyük Ayetullah” unvanı kaldırıldı ve hayatının sonuna dek ev hapsine mahkûm edildi (Shaffer, 2002: 95–101).

### “Halkın Fedaileri”nin Bölünme ve Tasfiyesi

Halkın Fedaileri ve Halkın Mücahitleri gibi gerilla örgütleri devrim sırasında önemli rol oynasalar da İran solu genel olarak bağımsız bir güç olarak var olmak yerine Humeyni’yi destekledi. Halkın Fedaileri’ndeki ilk ayrışma 1979’un Mayıs ayında, yani devrimden birkaç ay sonra yaşandı. Tebriz hüccresinin kurucuları arasında bulunan ve yıllarca Evin Hapishanesinde tutuklu kaldıktan sonra kaçmayı başaran Eşref Dehgani, partinin önder kadrolarını silahlı mücadeleyi reddetmekle ve tavrını kitleler önünde netleştirmemekle suçlayarak, bölünmenin partiye dayatıldığını savundu. Eşref Dehgani ve destekçilerinin kurduğu Halkın Fedai Gerillaları fraksiyonu, Fedailerin devrimin ilk yılında Humeyni’nin popülaritesine dayanarak izlediği uzlaşmacı siyasetinin aksine İslam Cumhuriyeti rejimine karşı silahlı mücadeleyi savundu (Maziar Behrooz, 2000: 109). Devrim sonrasındaki ilk genel kurul toplantısının yapıldığı 1979 Ekim’inde, Fedailer’deki temel bölünmeyi oluşturacak olan kutuplar şekil almaya başladı. Merkezî komitenin çoğunluğunu oluşturan muhafazakârlar İslam Cumhuriyeti’yle uzlaşmayı savunuyordu, komitenin azınlığı ise daha radikaldi. 1980 Haziran’ında “Azınlık”, örgütün Kar dergisinde yayımladığı bir deklarasyonla “Çoğunluk”tan<sup>8</sup> resmen ayrıldı (Behrooz, 2000: 111). Bu ayrışma İslam Cumhuriyeti’nin doğası ve sınıfsal temeli üzerindeki anlaşmazlıktan kaynaklanıyordu: Silahlı mücadeleden tamamen vazgeçen “Çoğunluk” fraksiyonu İslam Cumhuriyeti’ni ilerici ve anti-emperyalist olarak görüp Tudeh ile aynı safta yer alırken, “Azınlık” fraksiyonu Humeyni karşıtıydı. İki grup ulusal sorun konusundaki pratiklerinde de ayrılmışlardı: Devrimden sonra özerklik isteyen İran Kürtleriyle İslam Cumhuriyeti’nin silahlı güçleri arasında (Doğu) Kürdistan’da devam eden savaşta Azınlık fraksiyonu Kürt hareketinin tarafında savaşmaya devam ederken, Çoğunluk, halkların kendi kaderini tayin hakkı ilkesini İslam Cumhuriyeti’nin anti-emperyalizminden daha az önemli görüp Kürdistan’dan ayrıldı ve Kürtler ile İslam Cumhuriyeti arasında bir uzlaşma kurmayı, bölgesel politikasının bir ilkesi olarak belirledi (Behrooz, 2000: 112).

8- Halkın Fedaileri Örgütündeki ayrışmada ortaya çıkan fraksiyonlara “Azınlık” ve “Çoğunluk” isimleri, örgütün tamamındaki oranlara göre değil, sadece merkez komite üyelerinin oranlarına göre verildiği için örgütün toplamda ne kadarının Azınlık, ne kadarının Çoğunluk fraksiyonunu desteklediği bilinmemektedir (Behrooz, 2000).

1981 Yazı itibariyle Çoğunluk fraksiyonunun da ikiye bölünmesiyle Fedailer'in devamı olarak görülen dört ayrı örgüt ortaya çıktı. Bu ayrışma hem örgütün Marksist oluşumlar arasındaki hegemonyasını, hem de ülkedeki sosyalist hareketin genelini büyük oranda zayıflattı (Behrooz, 2000: 114).

Irak Savaşı'nın başlamasıyla Çoğunluk, Tudeh ile birlikte İslam Cumhuriyeti'ne ve onun anayasasına koşulsuz desteğini açıklayıp Halkın Mücahitleri, Kürt hareketi ve diğer Fedai fraksiyonları gibi muhalif oluşumları karşı-devrimci ilan ederek, tasfiye edilmelerinde rejime aktif destek verdi. Ancak bu işbirliği uzun sürmedi. 1983 yılının baharında, rejim istihbarat ağının ve devlet aygıtının tüm gücüyle oluşturmayı tamamladığında Tudeh ile "Fedailer-Çoğunluk" unu da yasa dışı ilan etti. Örgütün önder kadroları yurtdışına kaçmayı başarırken ülkede kalan militanları yeraltına indirdi (Behrooz, 2000: 115-116).

1988 yılının yazında İran hapishanelerinde, aralarında Fedai fraksiyonları üyeliğiyle suçlananların da bulunduğu binlerce muhalif siyasi tutuklunun mahkemeye çıkarılmadan idam edilerek, Tahran'daki "Khavaran" toplu mezarlığına gömülmeleriyle, ülke içinde kalan sosyalist militan ve sempatan kadroları da rejim tarafından ortadan kaldırılmış oldu (Abrahamian, 1999).

### **Sınıra Dayanan Milliyetçilik:**

#### **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurulması ve "Güney Azerbaycan Ulusal Hareketi"**

1988 yılının sonunda İran-İrak savaşı bittiğinde ülkenin Azerbaycan dâhil tüm bölgelerindeki muhalif örgütlülükler çökertilmiş ve ortadan kaldırılmıştı.

Sekiz yıllık savaştan çıkan ülke toparlanmaya çalışırken, sınırın diğer tarafındaki Sovyet Azerbaycan'ında "bağımsızlık" isteyen Azeriler tarafından, özellikle Bakü'nün Azadlıq (Özgürlük) Meydanı'nda gösteriler yapılıyordu. 1990'da başlayan gösteriler 1991'de SSCB'nin yıkılması ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması ile sonuçlandı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması, 1988'de başlayan Karabağ savaşının en yoğun ve kanlı çatışmalarının gerçekleştiği döneme denk düşüyordu. Bu savaş ortamı ülkenin kuruluş ideolojisinde ve toplumsal zihniyetinde koyu bir Azerbaycan / Türk milliyetçiliği şeklinde karşılığını buldu. Azerbaycan devletinin milliyetçi resmî ideolojisinin izlerini 1992'de iktidara gelen "Azerbaycan Halk Cephesi"nin başkanı Ebulfez Elçibey'in söylemlerinde açıkça görmek mümkündü. AHC'nin Birinci Kurultayında "Karabağ olaylarının Sovyet Azerbaycan'ındaki milliyetçi akımın sistematik bir halk hareketine dönüşmesine yol açtığını" söyleyen Elçibey, açıklamalarında ve yazılarında Güney Azerbaycan ve Türkiye ile birleşmeyi savunuyordu (Elçibey, 1992).

AHC'nin "Birleşik Azerbaycan" konusunda attığı en çarpıcı adım, 1989 Aralık ayında SSCB-İran sınırına yakın olan Nahçıvan'da, yüzlerce kişinin sınır hattında toplanarak Güney ve Kuzey Azerbaycan arasında serbest dolaşım ve geçiş hakkını talep etmesiydi. Aralık ayı boyunca devam eden gösteriler 31 Aralık günü doruk noktasına ulaşarak sınırdaki tel örgülerin ve bazı sınır istasyonu birimlerinin yakılması ve Araz Nehri'nin iki tarafında toplanan Azerilerin buluşmasıyla sonuçlanmıştı (Shaffer, 2002: 136).

Bu buluşmadan iki hafta kadar sonra, 1990 yılının Ocak ayında dönemin Dışişleri Bakanı olan Ali Ekber Velayeti'nin resmî haber ajansı İRNA'ya yaptığı "İran, kutsal mabetleri veya akrabalarını ziyaret için Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti'nden İslam Cumhuriyeti'ne gelmek isteyen Müslümanları kabul etmekte hiçbir zorluk yaşamayacaktır" açıklamasından da yola çıkılarak, o dönemde İran devletinin Azerbaycan'daki akımı bir etnik tehditte ziyade siyasi nüfuzunu arttırma fırsatı olarak gördüğünü söylemek mümkün (Shaffer, 2002:139). Ancak SSCB yıkıldıktan ve 1992'de Elçibey Cumhurbaşkanı olduktan sonra, İran'ın Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan'a sağladığı ekonomik destek, Azerbaycan'daki iktidarın "Birleşik Azerbaycan" söylemine karşı bir önlem ve güçlü bir Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İran'daki Azerilerin taleplerini arttıracığı kaygısının sonucu olarak görülmüştür (Shaffer,2002:185). Bu dönemde İran Azerilerinin, Tahran'ın savaşta Azerbaycan'ın yanında yer alması yönünde talepleri vardı. Örneğin 25 Mayıs 1992'de Tebriz Üniversitesinde yaklaşık 200 öğrenci Ermenistan karşıtı sloganlar atarak "Müslüman İran'ın Ermenistan'a yönelik sessizliğini Kuran'a ihanet" olarak adlandırmışlardı. 1993 yılında Azerbaycan eyaletlerinin meclisteki grup milletvekilleri, Ermenistan'ı kınayarak, Tahran'ın Erivan'la ilişkilerini azaltması ve savaşdaki tutumunu değiştirmesi için imza toplamışlardı (Shaffer, 2002: 192). Karabağ savaşı sürecinde, her ne kadar etnik bağlar dayanışma refleksinde tetikleyici bir rol oynamışsa da, İran Azerilerinin tepki ve taleplerinde bu bağlara değinmeyen devlet karşısında tamamen meşru olan İslami öğelerin hâkim olduğu bir dili ve meclisteki tepkiler gibi sistem içi yöntemleri kullanmaktaydılar. 1990'ların başında dile getirilen ulusal hak talepleri için de aynı şey geçerlidir. Örneğin 1994'te Tahran Üniversitesinin Azeri öğrencileri tarafından, İran meclisinin Azeri milletvekillerine bir mektup gönderildi, mektupta: "İran Anayasasındaki 15. Maddenin de izin verdiği çift dilli eğitim sistemine geçişin gerekliliğini kavramanın zamanı gelmiştir.<sup>9</sup> Bizler Fars dili aracılığıyla değil, İranlı Müslümanlar olarak birlik olduğumuz için bu bizim

9- İran Anayasasının 15. maddesine göre "İran halkının resmî ve ortak dili Farsçadır. Resmî yazışmalar, metinler ve senetler ve okullarda okutulan ders kitaplarının bu dilde olması gerekir. Fakat basında ve toplu iletişim araçlarında yerel ve etnik dillerin kullanılması ve okullarda Farsçanın yanında yerel edebiyatın okutulması (öğretilmesi) serbesttir."

birliğimizi tehdit etmez. Eğer anadil, kültür ve diğer alanlardaki talepler dikkate alınmazsa bazı istenmeyen (ayrılıkçı) hareketlerin ortaya çıkabileceğini de bilmeliyiz” şeklinde uzlaşmacı bir dil kullanıldı (Shaffer, 2000: 460). 90’lı yıllar boyunca Cumhurbaşkanı Hatemi ve dini lider Hamaney dâhil olmak üzere, İran devletinin yetkililerine Azeri öğrenciler, gençler ve yazarlar tarafından bölgedeki ekonomik durumun düzeltilmesi, anadilde eğitim, basın-yayın ve kültürel haklarla ilgili benzer mektupların gönderildiği bilinmektedir.

Karabağ Savaşı’yla ilgili talepler dışında bu dönemde İran’daki Azerilerle ilgili etnik temelde ilk büyük hareketlilik, 1995 Mayıs’ında İran’ın Radyo-TV Kurumu tarafından yapılan bir anketin yarattığı tepkiyle ortaya çıktı. Ankette Fars / İran toplumunun Azerilere yönelik önyargılarını gösteren sonuçlar vardı. Örneğin Farsların çoğu, bir Azeri’yle komşu olmayı veya kızlarının bir Azeri ile evlenmesini istemediklerini söylemişti. Ankete tepki olarak 9 Mayıs’ta Tebriz Üniversitesinde yaklaşık 2000 öğrencinin katıldığı bir protesto gösterisi yapıldı ve gösteri polis müdahalesiyle dağıtıldı. Tepkiler üzerine Radyo-TV Kurumunun, anketin düzenlenmesiyle ilgisinin olmadığı ve sadece sonuçları yayımladığını açıklamasının ardından, Azeri öğrenciler Cumhurbaşkanı’na, meclise ve eyalet yetkililerine mektup yazarak anketi kınamış ve Tebriz Üniversitesi’nde Azerice eğitim talebinde bulunmuşlardı (Shaffer, 2002: 179).

Azerilerin etnik taleplerinin siyasette temsili konusundaki en önemli gelişme, 1996 Baharında İran meclis seçimleri sırasında Tebriz’den Dr. Muhammed Çehregani’nin adaylığıydı. Çehregani, seçim kampanyasında, Doğu Azerbaycan eyaletinde Azerice kullanımın önündeki engelleri kaldırmaktan, Azerbaycan bölgesini ekonomik olarak kalkındırmaktan ve İslami milli kültürü canlandırmaktan ve özellikle edebiyat ile anadilin güçlendirilmesi için çalışmalar yapmaktan bahsediyordu. Çehregani, Azerbaycan kültüründen “İslami milli kültür” olarak bahsedip ulusal taleplere rejim karşısında meşruiyet kazandırmayı hedeflese de bunda başarılı olmadı: Azerilerin seçim kampanyasına verdikleri kitlesel desteğe rağmen, Çehregani iki hafta boyunca gözaltında tutuldu ve seçimden çekilmeyi kabul edene kadar serbest bırakılmadı. Çehregani’nin seçimden çekildiğini açıklaması Mayıs ayında Tebriz’de birçok katılımcının tutuklandığı büyük protesto gösterilerine yol açtı. 1996 yılı boyunca birkaç kez keyfi olarak gözaltına alınan Çehregani, 2000 yılındaki seçimlere tekrar başvurduysa da adaylığı yetkili kurumlar tarafından reddedildi (Shaffer, 2002).

Bu yıldan sonra hareket yavaş yavaş İran meclisinde siyaset yapma yolundan vazgeçip, İran muhalefetinin çoğunlukla izlediği yöntem olan sürgünde partileşmeye yöneldi. ABD, Kanada ve Avrupa ülkelerinde “Güney Azerbaycan” adıyla kurulan ve ideolojik olarak Türk milliyetçiliği ve laiklik dışında bir söylemi olmayan partilerden en çok bilineni Çehregani’nin

ABD'de kurduğu GAMOH'tu. GAMOH, 2005–2006 yıllarında İran'daki Azeriler arasında belli bir popülerliğe sahip olsa da zamanla işleyişinin demokratik olmaması nedeniyle aldığı yoğun eleştiriler, kendi içinde bazı kırılmalar yaşamasına sebep oldu ve zaten pratikte sınırlı olan çalışmalarını yavaşlatarak Azerbaycan'daki tabanının büyük bir kısmını kaybetti. 2000'li yılların ortalarından itibaren genel olarak sürgündeki partilerin İran'ın Azeri hareketi üzerindeki etkileri oldukça azaldı. Dolayısıyla hareket, çoğunlukla siyasi çalışmaları için kültürel-edebî alanı ve öğrenci hareketini kullanan ve siyasal aidiyetini “ulusal hareket” olarak ifade eden bağımsız aktivistlerin eliyle varlığını devam ettirdi. Bu anlamda özellikle Azerbaycan eyaletlerindeki üniversitelerde tabanı çok geniş olsa da örgütsüz ve heterojen bir yapıya sahip olan hareket, yine de anadilde eğitim talebi başta olmak üzere ortak talepler etrafında var olmaya devam etti. Hareketin söylemlerini yayma ve haberleşme ağı, Azeri öğrenciler tarafından üniversitelerde yayımlanan (ve çoğunlukla birkaç sayıdan sonra üniversite yönetimi tarafından kapatma cezası verilerek yazarları tutuklanan) *Yol* ve *Güneş* gibi öğrenci dergileri ve İran muhalefetinin büyük bir kısmında olduğu gibi internet siteleri ve sosyal medya üzerinden gerçekleşiyordu. Ayrıca, 2005 yılından itibaren ABD'den yayın yapan Günaz TV, halkı mobilize etmekte önemli bir araçtı. Örneğin protesto yerlerini ve saatlerini duyurarak 2006 Mayıs'ındaki karikatür krizinde önemli bir rol üstlenmişti. Söz konusu krize yol açan, *İran* adlı resmî gazetesinin 12 Mayıs 2006 tarihli Cuma ekinde “Hamamböceklerinin bizi böcekleştirmemeleri için ne yapmalıyız?” başlıklı bir yazının yayımlanmasıdır. Yazıya ait karikatürlerde Azerice konuşan bir hamamböceği çizilmişti. Karikatürün yanındaki paragrafta hamamböceklerinin “insan dili”nden anlamadıkları açıklanıyor ve soylarını tüketme yolları “mizahi” bir dille anlatılıyordu. Bu yazı ve karikatüre yönelik kitlesel protestolarda Sepah Pasdaran'ın (Devrim Muhafızları) göstericilere ateş açması sonucu onlarca kişi ölmüş ve beraberinde yüzlercesi gözaltına alınmıştı (Aşgharzadeh, 2007: 19). Hareketin aktivistleri, karikatür krizinin yıldönümünde de anma etkinlikleri ve protestolar düzenlemektedir. Bunun dışında, hareketin gözaltılarla sonuçlanan kitlesel gösterileri, her yıl 30 Haziran'da Güney Azerbaycan'ın Keleyber kasabasında Abbasilere karşı isyan başlatmış tarihî bir kahraman olan Babek Hürremdin'in doğum gününü kutlamak için “Babek Kalesi”nde ve anadilde eğitim talebini dile getirmek amacıyla İran'da eğitim yılının başlangıcı olan 23 Eylül'de yapılmaktadır (Aşgharzadeh, 2008: 178). Diğer yandan son birkaç yıldır Babek Kalesi toplantıları daha olaysız geçerken hareketin en fazla görünürlük kazandığı alanlar, yerel Azeri futbol takımlarının Fars nüfuslu şehirlerin takımlarıyla oynadığı maçlar ve Batı Azerbaycan eyaletindeki Urmiye Gölünün, yapılan barajlar nedeniyle kurumasına yönelik protestolardır. Her iki alan da hareketin İran'daki yasal çerçevenin dışına çıkmama yönündeki politikasını yansıtmakta, buna rağmen hem maçlarda hem baraj protestolarında gözaltılar yaşanmaktadır (Uluslararası Af Örgütü, 2010–2011).

## Sonuç Yerine: Türkiye’de Kürt Ulusal Hareketi Örneği ile Karşılaştırma

İran’daki Azerbaycan ulusal hareketi, Kürt hareketiyle; İran ve Türk devletlerinin milliyetçi politikaların ve ulusal hareketlerin yapılarının inceleneceği iki ayrı kategoride karşılaştırılabilir.

Ortadoğu ve Mezopotamya halklarından Kürtlerin anayurdu olan Kürdistan toprakları Kasr-ı Şirin Antlaşması ve 1. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, İran, Irak ve Suriye olmak üzere dört devlet arasında bölüşülmüştür. Türkiye / Kuzey Kürdistan’daki Kürt Ulusal Hareketi, Türkiye Cumhuriyeti’nin Türk etnisitesi üzerinden şekillenen ulus-devlet kimliğinin Kürtlere yönelik ayrımcı ve asimilasyona dayalı politikalarına bir tepki olarak çıkmıştır. 1980’lerden beri Kürdistan İşçi Partisi / PKK’nin ideolojisi ve pratikleri, Kürt hareketinin siyasetinde belirleyici rol oynamaktadır.

**1) İran ve Türkiye Ulus Devletlerinin Milliyetçi Politikaları:** Ulus devletin ve onun ideolojik dayanağı olan milliyetçiliğin ülke sınırları içerisindeki toplulukları homojenleştirme ve “tek millet” haline getirme yönündeki politikalarında en önemli alanlardan biri dildir. İran ve Türkiye örneklerinde de egemen topluluğun dilini üstün göstermek ve “öteki”nin dilini değersizleştirmek üzerine kurulu teoriler, bu ulus-devletlerin oluşum sürecinden itibaren temel bir araç olmuştur: İran’da Fars Milliyetçiliği, Kesrevi ve Arani gibi teorisyenler aracılığıyla Azerbaycan Türkçesinin, Azeri halkına, Moğol işgaliyle zorla benimsetilen bir dil olduğunu, “antik Azeri dili”nin ise tıpkı Farsça gibi Hint-Avrupa dillerinden olması nedeniyle Azerilerin Türkî değil “Aryen” bir halk olduklarını ispat etmeye çalışmıştır. Türkiye’de de devlet, uzun yıllar boyunca Kürtçe diye bir dilin olmadığını savunmuş ve varlığını inkâr ettiği Kürtçe ile diğer azınlık dillerinin kullanımını engellemek için 1928’de “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyasını başlatmıştır (Erden, 2010: 54,177). 1930’larda İran’daki Fars Milliyetçiliği, Nazi ideolojisiyle doğrudan ilişkide olup “Aryen kökenine” sürekli atıfta bulunurken, Türkiye’de de Nihal Atsız ve Cevat Rifat Atlıhan gibi Türk milliyetçileri, Nazizmin kavramlarını, Türkçü bakış açısına uyarlayarak anti-semitist söylem içeren yazılarıyla 1934 Trakya Olaylarına yol açmışlardır (Erden, 2010: 55).

Dile ve kültüre yönelik yasaklamaların yanı sıra, eşitsiz ekonomi politikaları da etnik ayrımcılığın bir yansıması olmuştur. İran’daki endüstriyelleşme politikaları Azerileri ve tarımla geçinen halkları diğer dezavantajlı konuma iterken, benzer durum Türkiye’de Kürt nüfusun yoğun olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde de yaşanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumunun 2009 verilerine göre, Türkiye’deki en yoksul bölge olan Güneydoğu Anadolu’nun ortalama yıllık eşdeğer hane halkı kullanılabilir

geliri 4.655 TL'dir (TÜİK, 2009). Her iki ülkede de iki halkın yaşadığı ekonomik eşitsizlik, ulusal sorunu ekonomik koşullara indirgeyen bir bakış açısına yol açmıştır. Ekonomi politikalarının sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik olarak geri kalmışlık 1946'da Tudeh'li Radmanesh'in Azerilerin özerklik ilanına yoksulluğun sebep olduğunu ileri sürmesi ve 2011'deki demokratik özerklik tartışmaları sürerken, CHP başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun "Kürt Halkının önceliği işsizliktir" açıklaması bu bakış açısının örnekleridir. Türkiye ve İran'ın devlet politikalarındaki en belirgin fark, Kürt hareketinin silahlı örgütlülüğü dolayısıyla Türkiye'de gündemi meşgul eden temel mesele "Kürt sorunu" iken, İran'da Güney Azerbaycan sorununun bu tür bir görünürlüğe sahip olmamasıdır. Türkiye'de devlet politikaları açıkça PKK ile savaş üzerinde şekillenirken İran'da Azerbaycan hareketine yönelik baskılar "siyonizm ve emperyalizm ajanlarıyla mücadele" semsiyesi altına sığdırılmaktadır.

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra, Pehlevi dönemindeki Aryen ırkçılığıyla bütünleşmiş milliyetçiliğin yerini, mezhep ve dinin ardında gizlenen bir milliyetçiliğe bıraktığı söylenebilir. Örneğin bugünkü Anayasanın 115. Maddesinde, İran Cumhurbaşkanı'nın İslam dininin Şii mezhebine mensup bir erkek olmasının zorunlu olduğu belirtilirken etnik kökenine dair herhangi bir vurgu yoktur. 15. ve 19. Maddelerde ise anadilde basın-yayın ve kısmen eğitim hakkına kapı aralanırken bu maddeler pratikte uygulanmamaktadır. Bunun tek istisnası olan Seher (Sahar) TV Azerice ve Kürtçe yayınlar yapmaktadır. Programları çoğunlukla dini içerikli olan Seher TV, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni İsrail ve ABD ile girilen ilişkiden ve "dindar halka yönelik kısıtlamalardan" dolayı bir sert şekilde eleştirmektedir. Kanal, bu yöndeki eleştirileri ve Kuzey Azerbaycan'da İslami nüfuzunu yaymak istemesi gerekçesiyle Azerbaycan devleti tarafından yasaklanmış olsa da, kanalın İran sınırına yakın kasabalardaki Kuzey Azerbaycanlılar arasında popüler olduğu bilinmektedir (Khadija İsmaylova, 2009). Seher TV'nin yayın politikası, Türkiye'de AKP'nin "Kürt açılımı" sürecinde açılan TRT 6'yla benzerlik oluşturmakta ve "Pira Bakur û Başûr" (Kuzey-Güney Köprüsü) gibi programlarla Güney Kürdistan'da (Irak Kürdistan'ında) Türkiye'nin nüfuzunu artırma rolünü oynamaktadır.

**2) İran'daki Azeri ve Türkiye'deki Kürt Ulusal Hareketinin Yapısı:** Bugünkü Güney Azerbaycan Ulusal Hareketi her ne kadar Hıyabani, Pişeveri, Halkın Fedaileri Örgütü ve Halk-ı Müslüman Partisi geleneklerini sahiplense de bu gruplarla arasında temel farklar vardır; 40'lı ve 70'li yılların sosyalist Azerileri ile Halk-ı Müslüman Partisi yanlıları tamamen İran Azerilerinin özgürlük taleplerini mücadelesinin merkezine alıp bununla ilgili spesifik politikalar üretirlerken, çağdaş Güney Azerbaycan hareketinin çıkış noktası ise Kuzey Azerbaycan'daki Karabağ sorunu ve İran'ın Ermenistan'la ilişkisine itiraz olmasıdır. Yine Kuzey'deki Ebülfez Elçibey'in



milliyetçi söylemlerinin de hareketin doğuşunda yadsınamaz bir tetikleyici etkisi vardır. Günümüzde de hareketin önemli gündemlerinden birini İran'ın Kuzey Azerbaycan'a yönelik mezhepsel ve milliyetçi yayılma politikaları oluşturmaktadır. Bu özelliği Güney Azerbaycan'daki hareketi, 1979 İran Devrimi öncesindeki Azeri hareketlerinden ve Türkiye'deki Kürt ulusal hareketinden ayırmaktadır. Hareketin tarihsel dönüşüm seyrindeki bu kırılma, SSCB'nin yıkılması ve Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle oluşmuştur. Bu süreçte genel olarak Kafkasya'da yaygınlaşan etnik milliyetçilik ile özelde Azerbaycan'da Karabağ Savaşı'nda ortaya çıkan Rus karşıtı algının komünizm karşıtlığıyla iç içe geçmesi, İran'da 1979 Devrimi ve sonrasındaki süreçte sosyalistlerin tasfiyesinin yarattığı etkiyle birleşip İran'daki Azeri toplumunun ulusal hareketlerinde o güne dek önemli rol oynayan sosyalizmin, yerini kendini hareketin her alanında gösteren Türkçü milliyetçiliğe bırakmasına yol açmıştır. Sürgünde Güney Azerbaycan adıyla kurulan GAMOH ve GAİP (Güney Azerbaycan İstiklal Partisi) gibi partiler programlarında ve söylemlerinde kendilerini "Türkçü" ve "milliyetçi" olarak tanımlamakta olup, bağımsız Güney Azerbaycan ulus-devletinin kurulmasını ve nihai olarak Birleşik Azerbaycan'ı hedeflemektedirler (GAMOH, 2003). Bunun tek istisnası, İran'da "demokratik etnik federasyon" amacı doğrultusunda kurulan Azerbaycan Federal Demokrat Hareketi (AFDH)'dir (AFDH, 2005).

SSCB'nin yıkılışı Türkiye'deki Kürt hareketi içinde de bir dönüşüme neden olmuştur: PKK, 1995 yılındaki 5. Kongresinde parti bayrağından orak-çekiç simgesini çıkarmış, kongre ardından hazırlanan programda yoğun SSCB eleştirisine yer vermiştir. Bununla birlikte Partinin kuruluş ideolojisinde yer alan Kuzey Kürdistan'ın, Türk kapitalizminin sömürgeci olduğu analizi devam etmiştir (PKK, 1995). Kürt hareketindeki asıl dönüşüm noktası SSCB'nin yıkılması değil, Partinin önderi Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanarak İmralı'ya hapsedilmesi olmuştur. Kuruluşundan 1990'lı yıllara kadar temel amacı "Bağımsız ve Birleşik bir Kürdistan" ulus-devleti ve nihai olarak sınıfsız bir toplum kurmak olan PKK, Öcalan'ın İmralı sürecinde "Demokratik Özerklik", "Demokratik Modernite", "Demokratik Konfederalizm" ve "Demokratik Ekolojik Cinsiyet Özgürlükçü Toplum Paradigması" kuramlarını öne sürmüştür. Bu kuramların temel olarak ulus-devlet sistemine ve "kendi kaderini tayin hakkının milliyetçi temelde ele alınmasına" bir alternatif olarak geliştirildiği açıklanmıştır:

Orta Doğu'nun ağırlaşan tarihsel ve toplumsal sorunlarının çözümü için demokratik konfederalizm sistemi geçerlidir... Demokratik konfederal sistemde tabandan gelişen demokratik seçeneği egemen kılmak esastır... Kürdistan içinse kendi kaderini tayin etme hakkı, milliyetçi temelde devlet kurmak değil, siyasi sınırları sorun yapmadan ve sınırları esas almadan kendi demokrasisini kurma hareketi-



dir... Kürdistan Demokratik Konfederalizmi'nde asıl karar yetkisi köy, mahalle, şehir meclis ve delegelerindedir. Dolayısıyla halkın ve tabanın kararı geçerlidir... Kürdistan Demokratik Konfederalizmi bir devlet sistemi değil, halkın devlet olmayan demokratik sistemidir (Öcalan, 2005).

Bu paradigma değişikliği ve reel sosyalizm eleştirisiyle birlikte hareket hâlâ kendini milliyetçi değil, sosyalist olarak tanımlamaktadır. Öcalan, 13 Mart 2011'de yayımlanan avukatlarıyla görüşme notlarında "Biz milliyetçi değiliz. Biz demokrat sosyalistiz. Cumhuriyetten dışlanan ne kadar azınlık varsa, farklı kesimler varsa, emekçiler, ezilmişler varsa hepsinin partisiyiz" açıklamasını yapmıştır. Türkiye'deki Kürt hareketinin yasal alandaki en geniş temsilcisi olan Barış ve Demokrasi Partisi, tüzüğünde kendini "demokratik sol bir oluşum" olarak tanımlamaktadır (BDP, 2008). Kürt hareketinin yasal siyasi alanında ve gerilla mücadelesinde Türkiye solundan ve çeşitli etnik kökenden olan kişiler aktif bir şekilde yer alırken, Güney Azerbaycan hareketi, İran'daki Azeri Türklerinin etnik hakları adına bir mücadele olduğundan katılım gösterenler de bu etnik aidiyetle sınırlı kalmıştır. Hareketin internet ağında ve Gündüz TV'de kendilerini "milli faal" (ulusal aktivist) olarak tanımlamaları Kürt hareketiyle arasındaki ideolojik farkın kanıtı niteliğindedir.

Bunun yanı sıra, Kürt hareketinin Türkiye'deki Sokak ayaklanmalarında ve "serhildan"larında hareketin aktivisti olan gençler tarafından, bir statü ve varlık sembolü olan şahsî arabaların ateşe verilmesi, Kürt hareketinin tabanındaki sınıfsal öfke dinamiğinin bir işaretidir. Güney Azerbaycan hareketinde ise sınıfsal dinamiğe dayalı herhangi bir eylemden bahsetmek mümkün değildir. Bugünkü İran'da çoğunlukla sendikalar etrafında şekillenen işçi hareketinde aktif olan birçok Azeri işçi varsa da, bu hareketin ve öğrenci hareketinin dışında kalan diğer toplumsal muhalefet hareketlerinin Güney Azerbaycan ulusal hareketiyle bir teması ve kesişme noktası yoktur. Türkiye'de ise Kürt sorunun ülke gündeminin ilk sırasında yer alması ve devam eden silahlı savaşa hiçbir siyasi toplumsal hareketin kayıtsız kalamaması nedeniyle bundan farklıdır. Çerkezler ve Ermeniler gibi etnik azınlık hareketleri, LGBT hareketi ve ekolojik-çevreci hareket kimi zaman spesifik eylemlerde, kimi zaman seçim sürecinde oluşturulan Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu gibi uzun vadeli projelerde Kürt hareketiyle ilişkilendirilmektedir.

**Kaynakça:**

- Abrahamian, Ervand. 1970. Communism and Communalism in Iran: The Tuda-hand the Firqah-I Dimokrat. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 1, No. 4: 291-316.
- Abrahamian, Ervand. 1980. "The Guerrilla Movement in Iran, 1963-1977." *ME-RIP Reports*, No. 86, *The Left Forces in Iran*: 3-15.
- Abrahamian, Ervand. 1982. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton University-Press.
- Abrahamian, Ervand. 1993. *Khomeinism: Essays on The Islamic Republic*. University of California Press.
- Abrahamian, Ervand. 1999. *Tortured Confessions: Prisons and Public Recantations in Modern Iran*. University of California Press.
- AFDH, 2005. Azerbaycan Federal-Demokrat Harekatı'nın Platformu, 21 Ağustos 2011. <http://www.achiq.org/herekat3/platform%20turkce%20L.htm>
- Arani, Taqi. 1924. "Azerbayjan ya yek masaleh-ye hayati vamamati-ye iran." *Farhangestan* 1(1): 247-254.
- Asgharzadeh, Alireza. 2007. *Iran and the Challenge of Diversity: Islamic Fundamentalism, Aryanist Racism, and Democratic Struggles*. New York: PALGRAVE MACMILLAN.
- BDP, 2008. *Bariş ve Demokrasi Partisi Tüzüğü*, 21 Ağustos 2011 <http://www.bdp.org.tr/hakkimizda/tuzuk.html>
- Behrooz, Maziar. 2000. *Rebels with a Cause: The Failure of the Left in Iran*. I.B. Tauris.
- Elçibey Ebülfez. 1992. "Bu Menim Taleyimdir." Bakü.
- Erden M. Suphi. 2010. *Citizenship And Ethnicity In Turkey And Iran*. Metu.
- GAMOH. 2003. Nizamname, 21 Ağustos 2011. <http://www.arshiv.gamoh.info/nizamname.html>
- İsmaylova, Khadija. 2011. *Azerbaijani Tempers Flare Over Iranian TV's Criticism Of Peres Visit*. 21 Ağustos 2011. [http://www.rferl.org/content/Azerbaijani\\_Tempers\\_Flare\\_Over\\_Iranian\\_TV\\_s\\_Criticism\\_Of\\_Peris\\_Visit/1767661.html](http://www.rferl.org/content/Azerbaijani_Tempers_Flare_Over_Iranian_TV_s_Criticism_Of_Peris_Visit/1767661.html)
- Nabdel, Alireza. 196? (N.A.) *AzarbaijanvaMasale-ye Melli*. Tehran: CherikhayeFadai-ye Khalgh.
- Öcalan, Abdullah. 2005. -20 Mart 2005- *KCK Sözleşmesi Önsözü*
- Öcalan, Abdullah. 2011. *Biz demokrat sosyalistiz*, 21 Ağustos 2011. [http://www.birgun.net/politics\\_index.php?news\\_code=1300020682&day=13&month=03&year=2011](http://www.birgun.net/politics_index.php?news_code=1300020682&day=13&month=03&year=2011)
- PKK. 1995. *1995 Programı*. N.A
- Shaffer, Brenda. 2002. *BordersandBrethren: Iran andthe Challenge of Azerbaijani Identity*. MIT Press.
- Shaffer, Brenda. 2000. "TheFormation of Azerbaijani Collective Identity in Iran." *Nationalities Papers*, Vol. 28, No. 3.

- Smith, Benjamin. 2009. *Land and Rebellion: Kurdish Separatism in Comparative Perspective*.
- Uluslararası Af Örgütü. 2011. *Iranian Azerbaijanis Arrested in Lake Protests*. 21 Ağustos 2011  
<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE13/038/2011/en/c7c83079-e9a4-4822-a344-46cd2635c489/mde130382011en.html>
- Uluslararası Af Örgütü, 2010, 11 Mart. *Iranian football journalist released after hunger-strike*. 21 Ağustos 2011.  
<http://www.amnesty.org/en/news-and-updates/iranian-football-journalist-released-after-hunger-strike-2010-03-11>



# Di Teoriya Îdeolojiya Louis Althusser De Subje

Memê Mala Hine

**Özet:** Bu yazının amacı Louis Althusser'in ideoloji kuramında öznenin soruşturulmasıdır. Yazı, öncelikle Marx'ın ideoloji kuramı ile Althusser'in ideoloji kuramı arasındaki farklar üzerinde durmaktadır. Marx hem ilk hem de son eserlerinde ideolojiyi egemen sınıfın bir aracı olarak görmekte ve üretim koşullarının yeniden üretilmesi konusunda bu mesele üzerinde durmaktadır. Marx'a göre ideoloji sınıflı bir toplumun ögesi olup sınıfsız toplumda ideoloji ortadan kalkacaktır. Althusser, her ne kadar kabul etmese de ideoloji konusunda Marx'ın görüşlerinden ayrılmakta, ideolojiyi sadece sınıflı toplumun bir ögesi olarak görmemektedir. Ona göre ideoloji, toplumun organik bir parçasıdır. Böylesi bir toplumda özne, ideolojinin seslenmesi ile kimlik sahibi olmakta, bu kimlikle ideolojinin kurallarını hayata geçirmektedir. İdeolojinin taşıyıcısı olan böylesi bir özne öz bilinç geliştirememektedir. Böylece yazı, Althusser'in ideoloji kuramının özneyi ortadan kaldırdığını göstermeyi hedeflemektedir.

**Kurtasî:** Armanca vê nivîsê di teoriya îdeolojiyê ya Louis Althusser de lêkolîna subje yê. Gotar ewil cihêtiyên di navbera teoriya îdeolojiyê ya Marks û Althusser de radiweste. Marks him di berhemên xwe yên ewil de him jî di berhemên xwe yên dawîn de îdeolojiyê wek navgîneke çîna serdest dibîne û di mijara jî nû ve hilberandina amrazên hilberînê de li ser vê meseleyê disekine. Ango li gor Marks îdeolojî hêmaneke civaka biçîn e û dema ku mirovahî bigihîje civaka bêçîn, îdeolojî jî holê radibe. Althusser her çiqas qebûl neke jî di mijara îdeolojiyê de jî dîtînên Marks cihê dibe û îdeolojiyê wek hêmaneke civaka biçîn nabîne. Li gor wî,

îdeoloji parçeyê organîk a civakê ye. Di civakeke wisa de subje jî bi denglêkirina îdeolojiyê dibin xwedî nasname û bi vê nasnameyê jî rêzikên îdeolojiyê bi cih tînin. Subjeyên ku barkêşên îdeolojiyê ne, nikarin xwehişdariyekê pêk bînin. Bi vî awayî ev nivîs dixwaze nîşan bide ku Althusser bi teoriya xwe ya îdeolojiyê subjeyê têk dibe.

Teoriya îdeolojiyê ya Louis Althusserê ku yek ji bîrewerên balkêş ên sed-sala borî ye bûye sedema gelek gengeşiyên. Ji ber vê teoriyê gelek kesan îdîa kiriye ku Althusser strukturalîst ango sazîger<sup>1</sup> e. Lê belê Althusser ev îdîa qebûl nekiriye. Bi gotina wî, wî xwestiye ku dîtînen Marks ên li ser îdeolojiyê jî nû ve di çarçoveyê Marksîst de şîrove bike. Althusser di gelek berhemên xwe de dibêje ku ew dixwaze Marksê pêgihîştî jî Marksê ciwan biparêze. Lewre li gor bîr û baweriya Althusser hemû berhemên ku Marks di ciwantiya xwe de nivîsandine di bin bandora Feuerbach de ne û Marks inçex bi berhema xwe ya navdar *Îdeolojiya Alman* jî tesîra epîstemolojîk a Feuerbach derketiye.

Althusser dema ku di salên 1960 û 1970'an de dîtînen Marksîst raçav dikirin bi awayekî cihê îdeolojiya ku Marks wek hişmendîya çewt qebûl dikir, rave kir û bi vî awayî Althusser jî ramanên sereke yê Marksîst dûr ket. Ji ber van raveyên nû, gelek kesan got ku Althusser Marksîstekî sazîger e. Her weha hin kesan jî ji ber van raveyan îdîa kir ku Althusser ne Marksîst e.

Eger em van îdîayan bidin alîyekî em ê bibînin ku her kes hevîr e ku dîtînen Althusser ên li ser îdeolojiyê teoriyê xurt pêk tînin. Li gor Althusser îdeolojî ne ew koma bîr û baweriyên civakên biçîn e ku mêtîngerîya çînî vedişêre û ji hêla jêresaziyê ve tê destnîşankirin.

Althusser di teoriya xwe ya îdeolojiyê de bi awayekî nû têgeha subje<sup>2</sup> rave kiriye. Althusser li rewşê wisa ku îdeolojî di her qada jiyane de serdest e jî nû ve pênaseya têgeha subjeyê daniye. Armanca vê gotarê jî vekolîna têgeha subje ya di teoriya îdeolojiyê ya Althusser de.

1- Di hin ferhengên Kurdî de ji bo peyva "structure" binyat û ji bo peyva "structuralist" jî binyatgerî hatiye bikaranîn. Lê me li dewsa peyvên binyat û binyatgerî peyvên sazî û sazîgerî bikar anîn. Me eger peyva binyatgerî bikar bianiya, ji bo peyva sub-structure ku di zimanê Tirkî de wek altyapî tê bikaranîn nedikarî peyveke rast a Kurdî bikar bianiya. Her wisa me ji bo peyva sub-structure peyva jêresazî û ji bo peyva supper-structure ku di zimanê Tirkî de wek üstyapî tê bikaranîn jî peyva joresazî bikar anîn.

2- Di çend ferhengên Kurdî de ji bo peyva subject (di Tirkî de wek özne tê bikaranîn) peyva kirde tê bikaranîn. Peyva kirde bêtir peyva fa'îla erebî tîne bîra mirov û ev peyv ango peyva kirde di rêzimanê de dibe ku guncaw be lê di vê gotarê de guncaw nîn e. Lewre di teoriya Althusser de subject ne kirde ye. Ango li gor Althusser subject tê birêvebirin. Ji ber vê yekê jî me ji bo peyva subjectê peyva subje bi kar anî.

## Kurtenêrînek li Teoriya Îdeolojiyê ya Althusser

Mirov dikare bingeha teoriya îdeolojiyê ya Althusser di nav rêzikên nameya ku Marks ji Kugelman re nivîsandiye de bibîne. Marks di vê nameyê de dibêje ku eger sistemeke civakî di pevajo ya berhemsaziyê de şert û mercên ji nû ve hilberînê pêk neyne nikare heta saleke din jiyana xwe bidomîne (Althusser, 2006: 357). Ji nû ve hilberandina mercên hilberînê jî bi saya ji nû ve hilberandina hêzên hilberîner û têkiliyên hilberînê dibe. Marks di berga duwem a *Kapîtalê* de bi dorfirehî qala ji nû ve hilberandina amrazên hilberînê kiriye (Althusser, 2006: 358). Ji ber vê yekê Althusser bêtir li ser ji nû ve hilberîna hêza kedê ku hêzên hilberînê ji amrazên hilberînê cihê dike, disekine. Althusser ji bo ku tezên xwe yên li ser ji nû ve hilberandina têkiliyên hilberînê pêk bîne ji têgehên Marksîst ên jêresazî (sub-structure) û joresaziyê (super-structure) sûd digire. Althusser di vê mijarê de ji xeta kevneşopî ya Marksîst cihê dibe û otonomiyê berbiçav dide joresaziyê. Althusser bi vî awayî îdeolojiyê di nav joresaziyê de bi cih dike, rola sereke ya îdeolojiyê jî wek ji nû ve hilberandina têkiliyên hilberînê bi nav dike.

Althusser di vê mijarê de ji meyla klasîk a Marksîst dûr dikeve, îdeolojiyê wek sistema ramanî ya civakên biçîn qebûl nake. Althusser di gotara xwe ya bi navê *Marksîzm û Humanîzm* de dibêje ku eger mirov îdeolojiyê wek sistemeke temsîlê (nîgaş, mît, îdea û têgeh) ya xwedî hebûn û rolekê dîrokî ya civakekê salox bide, bes e (Althusser, 2002: 281). Di vê saloxdanê de Althusser qet qala mêtîngeriya nirxa zêde û newekheviya çînan nake. Ev yek nîşan dide ku Althusser saloxdana îdeolojiyê ya ku Marks bi metafora *camera obscura* rave kiriye, qebûl nake. Nêrîneke wiha îdeolojiyê wek parçeyê organîk a civakê dibîne. Ji ber vê jî îdeolojî ji peywendiyên sedem û bandora aboriya civakê tê dîrxistin. Êdî îdeolojî ne ew koma bîr û bawerîyan e ku çînek li ser çîneke din ferz dike. Eşkere ye ku eger mirov di vê çarçoveyê re binihêre îdeolojî ew koma pratîkan e ku hemû çînen civakê beşdar dibin (Fiske, 2003: 223).

Althusser di gotara xwe ya bi navê *Îdeolojî û Alavên Îdeolojîk ên Dewletê* ku wî di sala 1969'an de nivîsandiye de li ser îdeolojiyê tezeke sereke û du tezên navber datîne. Teza sereke dibêje ku îdeolojî tesewira venîgaşîya wê peywendîya venîgaşîyê ye ku takekesan bi şert û mercên hebûna xwe ya rasteqîn re saz dikin. Althusser ji bo ku teza xwe ya sereke rave bike di teza ewil a navber de dibêje ku îdeolojî wê peywendîya venîgaşî nîşan dide ku takekesan bi şert û mercên hebûna rasteqîn re saz dikin. Althusser bi vê tezê dibêje ku mirov di îdeolojiyê de şert û mercên hebûna xwe ya rasteqîn û dinyaya xwe ya rasteqîn tesewir nakin, lê belê ew bi rêya îdeolojiyê peywendiyên xwe yên bi şert û mercên hebûna rasteqîn tesewir dikin. Ango îdeolojî dîmenekê pêşkeşî takekesan dike ku ev dîmen dîmeneke venîgaşî ye û bi rewşa rasteqîn re li hev nayê (Althusser, 2006: 393). Teza duwem a navber jî dibêje ku îdeolojî xwedî hebûneke maddî

ye. Bi vê tezê Althusser dibêje ku tesewirên venîgaştî ne ruhî ne, lê belê maddî ne. Lewre îdeolojî di nav pratîkê de xwe dide der. Pratîk jî li ser peywendîyan ava dibe. Di vê niqteyê de îdeolojî peywendîyeke di navbera mirovan û dinyaya wan de ye yan jî îdeolojî awayekî vê peywendîya xweber e (Althusser, 1995: 280).

### Subjeya ku bi Denglêkirinê Eşkere Dibe

Althusser di mijara subjeyê de du tez derdixe pêş. Li gor van tezan her pratîk inçex bi rêya îdeolojîyê û di çarçoveya îdeolojîyê de pêk tê û her îdeolojî inçex bi navgîniya subjeyê û ji bo subjeyan pêk tê (Althusser, 2006: 399). Ev her du tez jî nîşan didin ku îdeolojî takekesan wek subje dibîne û wisa deng li wan dike. Îdeolojî dema ku takekesan dike subje dikare xwe karger bike.

Îdeolojî dema ku takekesan dike subje ji fonksiyonên xwe yê qebûl kirin-nas kirin û qebûl nekirin-nas nekirinê sûd digire. Dema ku yekî li derî dixê, pirsra “Ew kî ye?” lê tê kirin û gava ku bersiva “Ez im!” dide, jê re derî tê vekirin. Vebûna derî tê wateya naskirina wî kesî û qebûlkirina subjetya wî kesî. Ango bi vebûna derî ew kes tê naskirin. Rêzîkên îdeolojîk ên qebûlkirinê ku di jiyana rojane de derdikevin pêş, takekesan dike subjeyên wisa ku ev subje bi kesên din re nayên tevlihevkirin. Ji subjeyan wetrî ev pratîk tev, li derveyî îdeolojîyê diqewimin. Lê belê ev pratîk tev di nav îdeolojîyê de diqewimin û karîgeriya îdeolojîyê jî li ser vê fikra şaş a subjeyan pêk tê.

Althusser dibêje ku îdeolojî deng li takekesan dike û wexta ku takekesan bersiva vê denglêkirinê didin, dibin subje. Althusser bi wextê re vê teza xwe pêş dixê û dibêje ku îdeolojî tim takekesan wek subje qebûl dike û bi vî awayî deng li wan dike. Ji ber vê yekê jî eger em bibêjin li gor vê tezê takekes tim wek subje tên dîtin, wê şaş nebe.

Karê denglêkirin û binavkirin ewqas xurt e ku takekes beriya ku werin dinyayê tên binavkirin û subjekirin. Mirov beriya ku werin dinyayê bi daxwaz û hêviya dê û bavên xwe tên ferzkirin û destnîşankirin. Bi dayîna biryara zarokçêkirinê û hê di pêvajoya ducanîbûnê de îdeolojîyeke malbatî li benda zarok dibe. Ango zarok beriya ku were dinyayê wek subje tê qebûlkirin. Ev yek jî nîşan dide ku takekes beriya ku bibin xwedî hiş dibin xwedî subjetyekê.

Mîna ku tê dîtin di proseya ku takekes dibin subje de denglêkirin xwedî roleke sereke ye. Ji bo ku takekes bibin subje divê deng li wan were kirin. Di civakê de çiqas subje hebin, deng li wan subjeyan tê kirin û civak dibe xelesa wan kesên ku deng li wan tê kirin. Di rewşeke wisa de her subje dibe sedema bûyîna subjeyekî din. Althusser dema ku xelegeke wisa pêk



tîne naçar dimîne ku rewşa pêkhatina xelesa pêşîn bibêje. Çawa ku Aristoteles Xwedê datîne ser zincîra sedeman, Althusser jî li gor çîrokeke Kitêba Pîroz Xwedê dike heyîna ewil ku deng dike. Xwedê (Yehova) ji Musa re wiha dibêje: “Musa! Ez im!” Musa jî wiha bersiva Xwedê dide: “Avdê te Musa me û ez ê te guhdarî bikim!” Xwedê jî wisa didomîne: “Ez, ez im!” (Althusser, 2006: 409). Althusser dema ku têgeha denglêkirinê pêk dianî dizanî ku ew naçar e subjeyê tekane û mitleq dayne û vê yekê jî bi saya îdeolojiya dînî dike.

Wexta ku mirov dibîne ku Althusser subjeyê pêşîn li derveyî îdeolojiyê dananiye digihîje wê baweriyê ku ev fikr niqteya herî lawaz a vê teoriyê ye. Lê di rastiyê de rewş ne wisa ye. Lewre li gor Althusser îdeolojî li derveyî pratîkên îdeolojiyê nayê saloxdan û Althusser hê di destpêka teoriya xwe de ev yek gotiye: “Dîroka îdeolojiyê tune ye” (Althusser, 2006: 388). Marks jî di *Îdeolojiya Alman* de dibêje ku dîroka exlaq û metafîzîkê tune ye. Li gor Althusser mirov dikare îdeolojiyê jî bixe nav kategoriya exlaq û metafîzîkê. Nebûna dîroka îdeolojiyê nîşan dide ku îdeolojî xewnek yan sawînek yan jî hîçîyek e. Ev yek nîşan dide ku îdeolojî li qadeke derehişî pêk tê. Her wisa Freud jî dibêje ku derehiş ne xwedî pêşeroj û paşerojê ye. Ji ber vê ye ku Althusser dibêje ku îdeolojî xwe wek rasteqîneyeke nedîrokî pêşkêş dike.

Mîna ku Eagleton jî dibêje, di teoriya subjeyê ku li ser denglêkirinê avabûye de pîrsa “Subje beriya ku bibe subje çawa dizane ku armanca denglêkirinê ew bi xwe ye?” bê bersiv dimîne (Eagleton, 2005: 204). Althusser vê meseleyê bi fikra subje “jixwe ji kevn de subje ye” dixwaze çareser bike. Lê eger subje “jixwe ji kevn de” subje be çima Althusser bi biryar li ser têgehên denglêkirin û banglêkirinê disekine. Lewre eger subje “jixwe ji kevn de” subje be pêwîstiya wî bi banglêkirin û denglêkirinê nabe. Eagleton bi awayekî mafdar dibêje ku teoriya Althusser di vê mijarê de nakok e. Lê belê Eagleton qebûl nake ku di teoriya Althusser de sedema destnîşanbûna subje û sedema hê di dema embrîyoyê de subjebûna mirov jî ber xeta sazîger a Althusser pêk tê û ew, van nakokiyên wek cihên girîft ên vê teoriyê bi nav dike.

### **Xwedayê ku bê Binavkirin Diafirîne û Xwedayê ku bi Navkirinê Deng lê Dike**

Meseleya denglêkirin û binavkirinê ku Althusser li ser mîtoseke Kitêba Pîroz vedibêje, wê peywendîya navbera afirîn û binavkirinê ku Walter Benjamîn di gotara xwe ya bi navê *Bi Serê Xwe Ziman û Zimanê Mirovan* de daniya, tîne bîra mirov. Benjamîn dibêje ku di Tekvîn 1, Bab 1 de tê gotin ku Xwedê bi peyva “bila bibe” xweza afirandiye. Dema ku Xwedê yek bi yek bi peyva “bila bibe” diafirîne, nasnameyê subjektîfî nade wan tiştên ku diafirîne. Lewre dema ku xwedê dibêje “bila bibe” tu fermanek

nade tiştêkî ku wî afirandiye, beravajiya vê, xwedê deng li navbeynkarekî dike (Benjamîn, 2006:176). Xwedê vê peyvê ne ji bo tiştên ku tên afirandin bibihîsin, lê belê ji bo ku Adem bibihîse dibêje.

Althusser û Benjamîn hevber in ku îdeolojiya dînî û mîtosa afirandinê mirov wek subje datîne. Lê belê di navbera têgeha subje ya herdu bîreweran de cihêtiyeke berbiçav heye. Benjamîn dema ku dibêje Xwedê bi peyva “bila bibe” tiştên ku diafirîne bi nav dike lê tu navek nade Adem, dixwaze bêje ku xwedê mirovan destnîşan nake. Ango li gor Benjamîn Xwedê otonomiyek daye mirovan. Mirov dema ku nav li xwezayê dike hebûna xwe pêk tîne. Lê belê di teoriya Althusser de mirov inçex bi denglêkirina subyeyê mitleq ango bi denglêkirina Xwedê dibe subje û mirov tenê bi wê nasnemaya subjektîf ku Xwedê dide, dibe subje. Althusser îma dike ku Yehova çawa ku deng li Musa dike, di heman demê de Musa diafirîne. Ango ew dibêje ku denglêkirin û afirandin heman çalakî ye. Bi vî awayî subjebûna mirov bi rêya denglêkirinê ji hêla xwedê ve tê destnîşankirin.

### Îdeolojî û xwehişdarî (Self-consciousness)

Subje çiqas bibe armanca denglêkirinê ewqas dibe kirdeya denglêkirinê jî. Subjeya ku deng li takekesekî dike bi denglêkirinê wî takekesî dike subje û bi vî awayî subje îdeolojîyê li xwe bar dike. Dema ku subje îdeolojîyê li xwe bar dike, ev yek astengiyekê derdixe pêş pêşketina xwehişdariya subyeyê. Lê belê Althusser îdîa dike ku her subjeyek dikare xwehişdariyekê pêş bixe. Bêguman *Alavên Pêkutî yên Dewletê û Alavên Îdeolojîk ên Dewletê* heta radeyekê dihêle ku xwehişdariyeke wisa pêş bikeve. Althusser vê pîrsîgîrê bi cihêtiya îdeolojiya giştî û îdeolojîyên taybet dixwaze çareser bike. Ji ber vê yekê jî Althusser dibêje ku dîroka îdeolojiyan heye lê dîroka îdeolojiya giştî tune ye (Althusser, 2006: 389). Mîna ku Jorge Larrain jî dibêje bi vê cihêtiyê Althusser dixwaze fonksiyona îdeolojiya giştî ya ku ji nû ve hilberandina têkîliyên hilberînê û yekîtiya civakî pêk tîne, mîsoger bike. Lê yên ku desthilatdariya çîna mêtînger pêk tînin îdeolojîyên taybet in (Larrain, 1995: 92). Mîna ku Steven Smith dibêje îdeolojiya giştî bêyî ku bibe xwedî rihek û subjeyeye hişdar di her yekîtiyeke civakî de rola xwe dilîze. Ji bo civakekê danîna “subjeyan” karê îdeolojiya giştî ye (Çelik, 1999: 113).

Mîna ku tê dîtin di teoriya Althusser de hişê subyeyê di merhaleya pêşîn de wek xwehişdariyê nayê saloxdan. Pêkhatina hiş bi saya denglêkirinê û bi tesîreke derve pêk tê. Ev hiş wek heybera wî tiştî ye ku ev tişt li derveyî wê diqewime. Ji ber vê ye ku Althusser wiha dibêje: “Îdeolojî jî wek olî, siyasî, exlaqî, hiqûqî û hunerî heybera xwe –ango hişê mirovan- diguherîne” (Althusser, 2002: 204).

## Wek Temsîlkarê Heyînê Subjeya Kartezyen

Di navbera fikra Althusser a li ser subjeyê û fikra felsefeya nûjen a li ser subjeyê de mirov peywendiyêke çawa dikare saz bike? Ji bo pêkanîna vê peywendiyê divê mirov bala xwe bide ser “Cogito ergo sum” a Descartes ku bûye destpêka felsefeya nûjen. Li gor Heidegger hevoka “Cogito ergo sum” hişdariya hemû heyber û yên heyîyan dispêre xwehişdariya subjeyan (Turan, 2006). Descartes bi vî awayî teoriyêke nû ya azadiyê pêş dixê ku di vê azadiyê de mirov xwe bi rê ve dibe. Mirov xwe dixê nav xwe û bi vî awayî hemû dinyayê ji xwe re dike heyber. Heyberbûna dinyayê ji ber cihêtiya *res cogitans* (subje) û *res ekstensa* (heyber) ya Descartes pêk tê û ev cihêtiya pirsgirêkeke wisa afirandiye ku ev pirsgirêk bûye mijara felsefeya hevçerx. Li gor felsefeya Kartezyen êdî subje temsîlkariya rasteqîneyê dike (Turan, 2006).

Li gor Heidegger hevoka “Ego cogito ergo sum” wek delîla heyîna mirovan nayê nîşandan. Lewre Descartes di gelek berhemên xwe de şûna *cogitare* (ramîna bê mijar) têgeha *percipere* (têgihîştina bi rêya tesewirê) bi kar aniyê. Di ramana tesewirker de ne çawaniyên heyber lê belê bandora navxweyî yên heyberan ên li ser sehekan digihîje zênê. Ev bandor îdea an jî tesewir e (*representatio*). Ev yek tê wê wateyê ku tesewir û tesewirker di vê tesewirê de bi hev re tînan tesewirkin. Subjeyêke wisa ji tesewirên xwe serbixwe ye û xwedî xwehişdariyê ye. Bêguman subjeyêke wisa bi çalakîyên xwe yên fêmdarî bi awayekî giştî heyînê garantî dike û temsîlkariya heyînê dike. Bi gotina Heidegger subjeya Kartezyen wek notirvanê heyînê tê danîn û wisa tê nîşandan ku eger subjeya Kartezyen nebe heyîn jî nabe.

Dema ku em subjeya Kartezyen û subjeya Althusser bidin berhev em ê bibînin ku di navbera herdu subjeyan de cihêtiyêke berbiçav heye. Beriya her tiştî subjeya Kartezyen wek xwehişdariyê xwe dide der. Ev subje xwe di nav xwe de bi cih dike. Lê belê subjeyê Althusser xwehişdariyê nîn e. Ev subje dema ku wek subje tê dinyayê xwe di nav îdeolojiyê de dibîne. Lê belê ev subje nizane ku ew îdeoloji danerê wê ye û ew nizane ku bi xwe ji hêla vê îdeolojiyê ve hatiye afirandin. Ji ber vê divê mirov di çavkaniyên din de li pêşengên têgeha subjeya Althusser bigere.

## Wek Yekîtiya Ruh û Bedenê Têgeha Subje ya Spinoza

Em dizanin ku Althusser gelek di bin bandora Spinoza de maye. Lewre bi xwe gelek çar ev yek gotiye û heta berhema xwe ya bi navê *Hêmanên Xwerexnekirinê* diyarî Waldeck Rochet kiriye ku Rochet heyranekî Spinoza ye û rojêke Hezîrana sala 1966’an bi dûr û dirêjî qala Spinoza ji Althusser re kiriye. Bêguman Althusser Spinozaîstbûnê qebûl nake (Althusser, 2000: 39). Althusser dibêje ku ji bo ku baştir Marks fêm bike wî berhemen Spinoza xwendine. Li gor Althusser, Spinoza teoriya ewil a îdeolojiyê daniye

(Althusser, 2000: 41). Di vê mijarê de Etienne Balibar ku hevalekî nêz ê Althusser bû, dibêje ku Spinoza teoriyeke subjeyê daniye. Ew di berhema xwe ya bi navê *Spinoza û Siyasetê* de wiha dibêje:

Wî di nav wî tiştê ku wek çareserî hatibû pêşniyazkirin de pirsgrêkek kifş kir, fikra ku digot azadî siyaseta komekê ye û azadî tam jî berjewendiya “gerdûnî” ya wê komê ye, da ber pirsan û di dawiyê de wî bi têgehên beravajîya têgehên hevalên xwe azadiyê rave kiriye (Balibar, 2007: 11).

Eşkere ye ku Spinoza feylesofekî wisa bû ku cihêtiya ruh û bedenê ya Descartes qebûl nedikir. Li gor Aristoteles mirov yekîtiya form û cewherê ye, lê li gor Descartes mirov yekîtiya du cewherên cihê ye, ango mirov yekîtiya cewhera ruh û cewhera bedenê ye. Vêca li gor Spinoza ruh û beden du rengên heyînekê ne. Ji ber vê ye ku Spinoza di navbera ruh û bedenê de peywendiyê hiyerarşiyê dananiye û wî ruh wek fikreke bedenê qebûl kiriye. “Ruh xwe incex bi serwextbûna fikrên hestên bedenê dizane” (Spinoza, 2004: 102). Li gor vê nêrînê pêwîstiya bedenê bi ruh nebe jî pêwîstiya ruh bi bedenê heye (Spinoza, 2004: 133).

Di felsefeya Kartezyen de ji ber cihêtiya ruh û bedenê di navbera vîna ku berê ruh destnîşan dike û îsteha ku berê bedenê destnîşan dike de sînoreke teqez hatiye danîn. Lê belê Spinoza vîn û îstehê di nav têgehekê de kireye yek û navê arzû li vê têgehê kiriye. “Arzû him îsteh e, him jî hişmendiya vê îstehê ye” (Spinoza, 2004: 139). Li gor Spinoza dema ku mirov ruh ji bedenê cihê difikire, ji hewl û xebata xwe ya xweparastinê re vîn dibêje. Lê belê arzû hewl û xebata ruh û bedenê ye û ruh û beden ji hevûdu nayên cihêkirin. Eger mirov bi vîna xwe re were saloxdan, ev saloxdan wê di heqê mirov de zanyariyên kêmbide (Balibar, 2007: 115).

Spinoza yekîtiya ruh û bedenê parastiyê û li gor wî subje nikare xwehişdariyekê pêk bîne. Her wisa ruhê mirov xwe incex bi serwextbûna fikrên hestên bedena xwe dizane. Ango ruh incex bi rêya bedena xwe dikare xwe nas bike. Lê di peywendiyên ruh û bedenê de ruh carna pasîf dibe carna jî aktîf dibe. Di heman demê de ev yekîtiya ruh û bedenê, mirov dike armanca mudaxleyên derve.

Li gor van nêrînên Spinoza çawa ku ruh li ser bedenê tesîr dike, wisa jî beden li ser ruh tesîr dike. Lê ji ber ku pêwîstiya ruh bi bedenê heye û beden li hember mudaxleyên derve vekirî ye Spinoza pênaseya subjeyê li ser hişdariyê wisa kiriye ku ev hişdarî derveyî xwehişdariyê ye. Lewre ruh jî bedenê incex bi rêya temasên mekanî ango lihevketina beden û heyberan nas dike. Lê ev nayê wê maneyê ku Spinoza xwehişdariya mirov diparêze. Her tiştê ku di nav xwezayê de heye di nav zincîreke egeran de ye. Li gor Spinoza mirov digel ku hareketên xwe dizanin, egerên hareketên xwe niza-

nin û ji ber vê jî mirov xwe azad dizanin. Lê azadiya rasteqîn zanîna egerên hareketan e. Ji ber vê yekê li gor Spinoza eger mirov egerên hareketên xwe bizanin dikarin xwehişdariyekê pêş bixin.

Saloxdana azadiyê bi têgeha zagona bisedembûnê çiqas pêkan be pêşxistina xwehişdariyê ya subjeyê ku girêdayî zagona bisedembûnê ye ewqas pêkan e. Ev nêrîna ku ruh di nav çarçoveyê bedenî de salox dide bêguman dê subjeyê jî bi peywendiyên civakî ve bi sînor bike. Ji ber vê sedemê wisa dixuyê ku di felsefeya Spinoza de subje nikare xwehişdariyekê pêk bîne.

### Têkçûna Subjeyê

Dema ku em bala xwe didin dîtînen Spinoza yên li ser subjeyê em dibînin ku subjeya Althusser pir nêzikî vê subjeyê ye. Ev subje parçeyê wê zincîrên egeran e ku peywendiyên civakî jî di nav wê zincîrê de ne. Bi vî şiklî saloxdana subjeyê cihêbûnek e ji humanîzma ku otonomiyekê dide subjeyê. Êdî mirovê subje wek çêkerê dîrokê nayê saloxdan. Mîna ku Paul Smith jî dibêje, Althusser teoriya di nav peywendiyên civakî de têkçûna subjeya çalak û xwedî şiyana ramînê dike (Çelik, 1999).

Eagleton jî dibêje ku beşeke teoriya Althusser li ser lihevşibîna têgehên *subjectified* (subjekirin) û *subjected* (pêgirtî kirin) e. Li gor Eagleton ev teorî dibêje ku “em çawa dikarin xwe teslîmî subjeyekê yan jî zagonekê bikin û bibin subjeyên ‘azad’ û ‘otonom’”. Ango mirov çawa ku dibin subje di heman demê de dibin pêgirtî. Ev yek, gotina Spinoza ya ku wî di *Tractatus Theologico-Politicus* de gotiye, tîne bîra mirov: Mirov mîna ku ji bo azadiya xwe şer bikin, ji bo koletiya xwe tédikoşin (Eagleton, 2005: 207).

Li gor dîtînen Althusser subje çiqas ji îdeolojiyê dûr keve ewqas azad dibe. Lê Althusser îdeolojiyê wisa daniye ku ev îdeolojî rê nade ku takekes jê dûr kevin. Althusser îdeolojiyê wek sistemeke bêdestpêk û bêdawî daniye û li gor wî îdeolojî ne tenê taybetmendîyê civaka biçîn e. Althusser dema ku xwehişdariya îdealîst a subjeyê derdikeve qala hişdariya takekesên şênber dike. Wî di teoriya xwe de tu rê nîşan nedaye ku hişdariya takekesên şênber ji vê çarçoveya îdeolojîk derkeve. Dema ku Althusser dibêje subje dikare bibe xwedî hişdariyekê, wê rêbaza Marksîst a ku dibêje îdeolojî hişdariyê çewt e, diparêzê. Lê belê çawa ku me berê got, Althusser di destpêka teoriya xwe de dev ji vê rêbazê berdabû.

Li gor Eagleton eger em bêjin ku di teoriya subjeyê ya Althusser de tu otonomiyê subjeyê tune ye yan jî em bêjin ku subje berhema destnîşankirî ya sazîya civakî ye, em ê vê teoriyê bi awayekî çewt binirxînin. Ew her wisa dibêje ku îdeolojî tenê ew tişt e ku hevgerîtiyê xapînok û wextî dide subjeyê ku subje bi vî şiklî dikare bibe kirdeyekî civakî (Eagleton, 2005: 201). Lê ev saloxdan jî îdeolojiyê wek rêya tekane ya ku mirov xwe pê dike

subje nişan dide. Eger Eagleton wekî Althusser îdeolojî li derveyî dîrokê bidîta, mirov dikarî maneyek bidaye van gotinên Eagleton. Lê belê Eagleton dema ku dibêje îdeolojî hevîrtîtî û îstîqrareke wextî pêk tîne, nişan dide ku ew îdeolojîyê li derveyî dîrokê nabîne.

Îdeolojî alîkariya subjeyan dike da ku subje wan peywîrên ku ji wan re hatine dayîn bi cih bînin û bikarin li hember rewşa xwe ya xirab li ber xwe bidin. Li gor vê peywendîya îdeolojî û subjeyê mirov dikare bêje ku Althusser bîrewerekî sazîger e. Lewre li gor Althusser subje ew takekes in ku ji hêla civakê ve yan jî ji hêla sazîyekê ve hatine destnîşankirin. Sazî ji bo ku jiyana xwa bidomînin bergiriyên xwe digirin û ji bo vê yekê çî hewce bin dikin. Nêrîneke wisa çînan ji hişmendîya takekesên ku çînan pêk tînin serbixwe û cihê dibîne. Nêrîna ku îdeolojîyê wek hişmendîyeke çewt nabîne û parçeyê siruştî ya civakê dibîne takekesên ku çîna serdest pêk tînin ji guneha newekheviyên çînî paqij dike. Lewre berpirsiyara bîngêhî ya newekheviyê wek îdeolojî tê nişandan û ev îdeolojî ji hişmendîya endamên çîna serdest cihê tê dîtin. Nêrîneke wisa subjeyê ne wek daner û berhemhênera îdeolojîyê lê belê wek barkêşeke îdeolojîyê dibîne.

Althusser her çiqas bi têgehên denglêkirin û banglêkirinê pênaseya têgeha subjeyê kiribe jî mirov eger bêje bi tevî denglêkirin û banglêkirinê pevajoya subjebûn bi dawî dibe, wê çewt nebe.

## Çavkanî

- Althusser, Louis. 1995. *Kapital'i Okumak*. (wer. Kanat C.A.). Stenbol: Belge Yayınları.
- \_\_\_\_\_. 2002. *Marx İçin*. (wer. Ergüden I.). Stenbol: İthaki Yayınları.
- \_\_\_\_\_. 2000. *Özeleştirir Öğeleri*. (wer. Targu L.). Stenbol: Belge Uluslararası Yayıncılık.
- \_\_\_\_\_. 2006. *Yeniden-Üretim Üzerine*. (Ergüden A.I.-Tümertekin A.). Stenbol: İthaki Yayınları.
- Balibar, Étienne. 2004. *Spinoza ve Siyaset*. (wer. Soyarslan S.). Stenbol: Otonom Yayıncılık.
- Benjamin, Walter. 2006. "Kendi Başına Dil ve İnsan Dili Üzerine". Di nav *Son Bakışta Aşk* de. Gürbilek, N. (Ber.). Stenbol: Metis Yayınları. r. 169-183.
- Çelik, Nur Betül. 1999. "İdeoloji Kuramlarında Özne: Althusser ve Gramsci". *Kültür ve İletişim*. 2. r. 101-128.
- Eagleton, Terry. 2005. *İdeoloji*. (wer. Özcan M.). Stenbol: Ayrıntı Yayınları.
- Fiske, John. 2003. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (wer. İrvan S.) Enqere: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Larrain, Jorge. 1995. *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. (wer. Domaniç, N.N.). Stenbol: Sarmal Yayınevi.
- Spinoza, Baruch. 2004. *Etika*. (wer. Ülken H.Z.). Enqere: Dost Kitabevi Yayınları.
- Turan, Ertuğrul Rufayı. 2006. "Bir Kez Daha Cogito Ergo Sum". *İnsancıl*. 192.





# Türk Romanlarında Oryantalizmin İzini Sürmek: *Dağları Bekleyen Kız* ve *Dersim 1937*

Ronayi Önen\*

*Batı'nın egemenliği altında şekillenen "modernlik"  
çağında her toplum kendi "Doğu"sunu yaratır.*

Ussama Makdisi

**Kurtasî:** Li gorî pênasaya Saîd, "Oryantalîzm" şêweyekî hizirînê ye ku pala xwe dide cîhêgirtina ontolojîk û epîstemolojîk a navbera "Şerq" û "Xerb"ê. Civateke fireh a nivîskaran ku di navbera wan de hozan, romannûs, felsefezan, teorîsyenên siyasetê, aborîzan û rêvebirên împeratoriye jî hene, gava ku li ser Şerqê, mirov û kevneşopiyên wê, aqil û qedera wê, teorî, destan, roman, şayesên civakî û tomarên siyasî pêk tînin û diedilînin, "cudatiya" hîmî ya di navbera Rojhilat û Rojava de, ji xwe re dikin xala destpêkê. Ku em li gora bilêvkirina Saîd a oryantalîzmê re binirxînin, Gava ku Tirkiyê di avakirina netewewperestiyê de, wek divêtiya netewperestiyê êdinên xwe afirandine, rojhilatê Ferêt wekî erdnîgariyeke paşdemayî û hewceyî şarezatiyê û di serî de Kurd, gelên vêerdnîgariyê jî, wekî mirovên "nezan", hînî birêbebirina li gora urf û adetan bûyî, heta "hov", saz kiriye. Gava ku ev kiriye jî, her wekî Saîd jî daxuyandiyê, hozan, romannûs û teorîsyenên siyasetê piştewanî kiriye. Ez ê di vê nivîsê de, di rêya ku Saîd vekiriye re biçim û hewl bidim ku bi du nivîskarên romanê, oryantalîzma di avakirina netewewperestiyê de xwedî roleke mezîn û taybetmendiyê berbiçav a netewperestiyê Tirk, bişopînim. Pirtûka yekem ku ez ê lê hûr bibim, pirtûka Esat Mahmut Karakurt a bi navê "Keça Pesahana Çiyan-Dağları Bekleyen Kız" e. Pirtûka din jî romanek e; romana Barbaros Baykara ya bi navê "Dêrsim 1937- Dersim 1937" ku gelekî piştî wê di salên 1970'yê de hatiye nivîsandin.

\* Bilgi Üniversitesi, Kültürel Çalışmalar, Yüksek Lisans.

**Özet:** Oryantalizm, Batı'nın kendini "modern" ve "ileri" olarak kurmak için, "Doğu" kültür ve toplumlarını "geri" ve "geleneksel" olarak temsilinin hegemonik biçimlerine gönderme yapar. Aralarında ozanların, romancıların, felsefecilerin, siyaset kuramcılarının, iktisatçıların, imparatorluk yöneticilerinin de bulunduğu kalabalık bir yazarlar topluluğu; Doğu'ya, Doğu'nun insanına, bu insanların törelerine, "aklına", yazgısına ilişkin kuramları, destanları, romanları, toplum betimlemelerini, siyasal kayıtları işleyip inceltirken, Doğu ile Batı arasındaki temel ayrımı başlangıç noktası sayar. (Said, 2008: 12). Said'in oryantalizm söylemi üzerinden değerlendirildiğinde; Türk bürokratlar ve askerler, ozanlar, romancılar ve siyaset kuramcılarının da desteğini alarak, ulus-devlet inşasında milliyetçiliğin gerekliliği olarak ötekilerini yaratırken; Fırat'ın doğusunu geri kalmış, medeniyete muhtaç bir coğrafya ve bu coğrafyanın halklarını -başta Kürtler olmak üzere- cahil, törelerle yönetilmeye alışmış hatta "vahşi" insanlar olarak kurmuştur. Bu yazıda Türk ulus-devlet inşasında tutkal görevi gören Türk milliyetçiliğinin en belirgin özelliklerinden biri olan oryantalizmin izleri, iki roman üzerinden sürülecektir. Bu romanlardaki oryantalist söylemler, aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli bir okumaya tabi tutulacaktır. Söz konusu romanlardan ilki, Esat Mahmut Karakurt'un 1936 yılında yayımlanan *Dağları Bekleyen Kız*'dir; diğeri ise Barbaros Baykara'nın daha geç bir tarihte, 1970'lerde yazdığı *Dersim 1937* isimli romanıdır. Farklı dönemlerden iki roman seçilmesinin nedeni, geçen zaman sürecinde algıların değişip değişmediğini de inceleyebilmektir.

## Giriş

Oryantalizm, Batı'nın kendini "modern" ve "ileri" olarak kurmak için, "Doğu" kültür ve toplumlarını "geri" ve "geleneksel" olarak temsilinin hegemonik biçimlerine gönderme yapar. Bir ötekileştirme süreci olarak kalın bir Doğu/Batı sınırı inşa eder. Edward Said'in tanımı ile "Oryantalizm", "Doğu" ile "Batı" arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme biçimidir (Said, 2008: 12). Aralarında ozanların, romancıların, felsefecilerin, siyaset kuramcılarının, iktisatçıların, imparatorluk yöneticilerinin de bulunduğu kalabalık bir yazarlar topluluğu; Doğu'ya, Doğu'nun insanına, bu insanların törelerine, "aklına", yazgısına ilişkin kuramları, destanları, romanları, toplum betimlemelerini, siyasal kayıtları işleyip inceltirken, Doğu ile Batı arasındaki temel ayrımı başlangıç noktası saymıştır (Said, 2008: 12). Said'in oryantalizm söylemi üzerinden değerlendirildiğinde; Türk bürokratlar ve askerler, ulus-devlet inşasında milliyetçiliğin gerekliliği olarak ötekilerini yaratırken, Fırat'ın doğusunu geri kalmış, medeniyete muhtaç bir coğrafya ve bu coğrafyanın halklarını -başta Kürtler olmak üzere- cahil, törelerle yönetilmeye alışmış hatta "vahşi"

insanlar olarak kurmuştur. Bunu yaparken de tıpkı Said'in belirttiği gibi; ozanlar, romancılar ve siyaset kuramcılarının desteğini almıştır. Said'in çıkarıp açan çalışması, Batı merkezli Batı-Doğu çelişkisini sorunsallaştırarak, pek çok argümanın yeniden tartışılmasına yol açmıştır.

Bu yazıda Türk ulus-devlet inşasında tutkal görevi gören Türk milliyetçiliğinin en belirgin özelliklerinden biri olan oryantalist söylemler, aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli bir okumaya tabi tutulacaktır. Söz konusu romanlardan ilki, Esat Mahmut Karakurt'un 1936 yılında yayımlanan *Dağları Bekleyen Kız*'dir; diğeri ise Barbaros Baykara'nın daha geç bir tarihte, 1970'lerde yazdığı *Dersim 1937* isimli romanıdır. Farklı dönemlerden iki roman seçilmesinin nedeni, geçen zaman sürecinde algıların değişip değişmediğini de inceleyebilmektir.

Esat Mahmut Karakurt'un *Dağları Bekleyen Kız* adlı romanı, Ağrı isyanında bölgeye giderek isyanı bastırmakla görevlendirilen cesur ve vatansever Türk subayı Adnan ile bu isyanı bastırmakla görevli Türk ordusunun kahraman neferlerince "vahşi şaki" olarak adlandırılan bir Kürt kızı arasında gelişen akıllara ziyan bir aşkı anlatır. Ağrı Dağı'nda yoğunlaşan çatışmalar sonucunda bölgeyi bombalamaya giden filo için en büyük tehlike, mitralyöz kullanmayı iyi bilen Kürt kızı Zeynep'tir. Zeynep, Batılı erkeğin ilgisini çeken, aynı zamanda onda gerginlik yaratan birisidir; Amerika'da sosyoloji eğitimi almıştır ve gözünü kırpmadan insan öldürebilen bir "canı" olarak görülmektedir. Askerlerce "kahpe" diye adlandırılan ve onlarda hem dehşet hem de merak uyandıran Zeynep, ele geçirilmesi şiddetle arzulanan bir kadındır. Öyle ki romanın kahramanlarından bazılarının gözlerine uyku girmez.

Ah Adnan Bey, bu kadın beni o kadar ilgilendiriyor ki bilemezsiniz, bazı geceler uykum kaçıyor. Öyle Amerika'da tahsil eden, İstanbul'da büyüyen genç ve güzel bir kız, yarı vahşi bir aşiretin içinde ve kendi vatanında, kendi vatandaşlarına karşı nasıl silah çekiyor? Anlamıyorum bir türlü, ne vahşi bir şeymiş bu! (Karakurt, 1980: 21).

Romanda "Şakiler" ve Türk ordusu arasındaki çatışma şiddetlenir ve bir türlü sonuçlanmaz. Bunun üzerine, üsteğmen Adnan'ın "Şakiler" in arasına girip onlar hakkında ayrıntılı bilgi almasına, bu bilgiler sayesinde zayıf noktalarını bulup isyanın bastırılmasına karar verilir. Adnan, bu coğrafyaya yabancı olmasına ve asilerin dilinden tek bir kelime anlamamasına rağmen, onların arasına sızmayı başarır! Bir mağaranın önünde kendisinden sürekli "kahpe" diyerek bahsettiği, en yakın arkadaşının katili diye bildiği ve ele geçirip başını ezmek için neler vermeyeceği Zeynep ile karşılaşır. Zeynep "[t]ayyarecilerin en büyük düşmanı [...] [k]ahpe-lerin kahpesi"dir (Karakurt, 1980: 61). Koşullar Zeynep ve Adnan'ın bir

mağarada geceyi birlikte geçirmesi yönünde gelişir. Başlangıçta aralarında bir tartışma başlar. Adnan, Zeynep'i vatan hainliği ile suçlar ve vatan hainliğinin bir insanlık ayıbı olduğundan bahseder. Adnan, Zeynep'i hainlik, vahşilik ve katillikle suçlamaya devam ederken, birdenbire Zeynep, Adnan'ın ayaklarına kapanırcasına günah çıkarmaya ve pişmanlığını dile getirmeye başlar. Daha da ilginç, çok kısa bir sürede, Zeynep'i Adnan'ın kollarında, onun ne kadar iyi ve yüce bir insan olduğundan bahsederken buluruz: “Siz çok iyi bir insansınız, çok iyi...” (Karakurt, 1980: 84). Adnan bu talihin bir cilvesiyle kandırılıp buralara düşen kadının güzelliğinden etkilenmiştir. Düşmanlık yerini hummalı bir şehvete bırakmıştır. Zeynep, Adnan'a aralarında babası ve kardeşlerinin de bulunduğu “şakilerin” yenilmesi için gerekli bütün bilgileri verir. Bu bilgiler sayesinde, “şakiler” cephaneleri ile birlikte imha edilirler. Zeynep, yaralı olarak kurtarılır ve uzun süren yargılanmalar döneminde kamuoyunun ilgi odağı haline gelir.

İki ay evvel Erzurum'dan buraya getirilen meşhur Zeynep'in, yarın ağır cezada mahkemesine başlanıyor. Duruşmanın çok dikkat çekici safhalar arz edeceği anlaşılmaktadır. Gün geçtikçe büsbütün esrarlaşan bu hadise, burada büyük bir alaka doğurmuştur (Karakurt, 1980: 145).

Zeynep mahkemede kendisini savunmaz; kendisini yerden yere vurarak günah çıkartır ve yaşamayı değil, vatanına ihanet ettiği için ölmeyi hak ettiğini söyler. Ailesi ve yoldaşlarına ihaneti nedeniyle değil, “şakilerle” bir olup isyana teşebbüs ettiği için pişmandır. Zeynep bu anlattıkları ile “şakilerin” imha edilmesine yardımcı olduğu için serbest bırakılır. Roman, Adnan ve Zeynep'in büyük aşklarının evlilikle taçlandırılması ile biter. Ağrı'da puslu, yağmurlu bir sonbahar gecesinde başlayan roman, Kalamış'ta ay ışığı eşliğindeki bir yaz gecesinde biter. Zeynep ve Adnan hem mekânsal hem de zamansal olarak kaostan uzaklaşmıştır.

Barbaros Baykara'nın *Dersim 1937* isimli romanında ise yazar, Dersim isyanını konu eder. Aradan yıllar geçmesin rağmen, Kemalist modernistlerin Kürt algısı değişmemiştir. Kürtler bu romanda da medeniyete muhtaç, güdülmeye alışmış dağ insanlarıdır. Romana göre Dersim isyanı; halkı soyup soğana çevirmiş, kandırmış, kullanmış şeyhlerin çağrısı ile başlamıştır. Dersim isyanının lideri Seyid Rıza, bölgede Kürt Alevisi olan “cahil” vatandaşları, aşiret reisleri vasıtasıyla kandırmış ve onlar üzerinde baskı kurmuştur. Böylelikle, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı silahlı çeteler oluşturup, silahlı baskınlar yaptırarak bölgede bir Kürt Devleti kurmaya çalışmıştır. Yazara göre bu isyan aslında yabancı ülkelerin, özellikle Fransa ve İngiltere'nin, bölge ile ilgili emellerinin bir ürünüdür. İsyancılar piyondan öte bir şey değildir.

Romanda sıkça vahşiliğine ve güzelliğine vurgu yapılan Seyid Rıza'nın genç karısı Besi; aşırı hırslı, iyi silah kullanabilen ve kendini adadığı davaya ihanet edenleri hiç acımadan işkence ederek öldürebilen bir kadın olarak çizilmiştir. Besi karakteri de tıpkı Zeynep gibi bir yandan güzelliğiyle görülenlerin "iştahını" kabartan, öte yandan da alabildiğine vahşi bir kadındır. Yazar, sık sık Zeynep'in "vahşi"liğini ispatlamaya girişir.

Besi ifadesiz gözlerle bir süre daha uğraştıktan sonra kafayı vücuttan ayırmıştı. Bıçağı fırlatıp attıktan sonra, cesedin üzerinden kalktı. Saçlarından tuttuğu kesik başı postun üzerinde oturmakta olan Seyid Rıza'nın ayakları dibine bıraktı (Baykara, 1975: 139).

Bu kez okuyucunun karşısına Kemal adında; yiğit, zeki, halktan yana tavır alan, adil bir binbaşı çıkar. Kemal, "beyaz Türk"ün eşsiz bir temsilcisi niteliğindedir. Aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, "zavallı", "cahil" halkın devlet eliyle "medenileştirilip", refaha kavuşturulmasının hayallerini kurmaktadır.

Böylelikle bu saf ve cahil halkın iliğini, kemiğini, hayatını canını insafsızca emenler uzaklaştırılacaktı. Dersim'de asırlardan beri feodalizmin devamı için, huzur kurulmasına karşı çıkan canavar bu kararlar ininden çıkarılmış olacaktı (Baykara, 1975: 58).

İninden çıkarılacak olan canavar, Kürt lideri Seyid Rıza'dan başkası değildir. Said'e göre Beyaz Adam olmak bir fikir, bir gerçektir; özel yargılar, değerlendirmeler, jestler demektir (Said, 2008: 239). Said, beyaz adam kavramının işaret ettiklerini irdelerken, Rudyard Kipling'den alıntılar yapar ve bu beyaz adam kavramının ardında yatan psikolojiyi tahlil eder.

Bu yol beyaz adamların aşıkları yol  
 Bir diyarı arıtmaya giderken arşınladıkları yol  
 Yer demir gökte asmalar  
 İki yanda iki yar.  
 Rehber tutup seçilmiş yıldızımızı  
 Adımladık bu yolu, bu ıslak, fırtınalı yolu.  
 Ey dünya, ne mutlu sana, Beyaz Adamlar omuz omuza  
 Yollarını arşınladıklarında (Said, 2008: 238).

"Bir diyarı arıtmak", en iyi biçiminde aralarında hassas bir ittifak yaratmış beyaz adamlar tarafından gerçekleştirilir. Baykaradaki Kemal de beyaz adamdır; "derleyip toparlamak üzere" yola düşüp geldiği yer ise Kürdistan'dır. Onun için bu coğrafya, ürkütücü ve yabancı bir ortamdır; ama onun cahil olana ışığı ulaştırma şevki, bu zorluklar ile baş etmede en büyük etkendir. Kemal kendini bu yola adamıştır.

Kurtuluş savaşının bütün safhalarına katılmıştı.[...]Binbaşı Kemal genç cumhuriyetin gözü, kulağı, dili ve eylemiydi. Eğin ve çevresi kumandanlığına bu vasıflarla atanmıştı (Baykara, 1975: 36).

Beyaz adamın cana yakın önder maskesinin ardında; kuvvet kullanmaya, öldürüp, öldürülmeye hazır olma ifadesi vardır hep. “Beyaz adam’ın giriştiği vazifeye şeref katan şey ise, bir düşünsel adanmışlık duygusudur (Said, 2008: 239).

Bozkurt’un kitabında Kürt kadını (Zeynep), Türk subayına ilk görüşte âşık olmuş ve kendisini ‘O’nun medeniyet görmüş kollarına bırakmıştı. Beyaz Türk’ün erdemi, Baykara’nın romanında da aynı şekilde işlenmiştir. Baykara’nın kitabında Türk erkeğinin erdeminden etkilenen Kürt kızının adı Nahide’dir. Nahide, Kemal’in köylüleri koyun gibi güttüğünü ileri sürdüğü, Dersim’in saygın kişiliklerinden, Hızır Ağa’nın kızıdır (Baykara, 1975: 39,41). Romanın sonlarına doğru isyan “başarı” ile bastırılır. Şeyhler darmadağın edilmiş, elden geldiğince “cahil” halkın zarar görmemesine çalışılmış, bölge karanlık ruhların elinden kurtarılmıştır.

### **Oryantalizm ve Milliyetçilik**

Oryantalizm; Doğu hakkında tanımlamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimlemeyerek, ona öğretmek, oraya yerleşerek ve onu yöneterek Doğu üzerinde yetke kullanmakta kullanılan bir Batı biçimi olarak incelenebilir ve çözümlenebilir (Said, 2008: 12-13). Aslında Batı ile Doğu arasındaki ilişki; bir iktidar, egemenlik ilişkisi, derecesi değişen karmaşık bir hâkimiyet ilişkisidir. İncelediğimiz iki romanda da, “beyaz Türk”, bin yıllardır Kürtlere ait olan bu coğrafyayı sahiplenip, Kürtlere boyun eğdirerek iktidarına tabi kılmak için kendisini kurtarıcı olarak konumlandırmıştır. Aşağıdaki alıntılarda da görüleceği gibi, bu coğrafyadaki halkı, cahil ve vahşi insanlar olarak betimleyerek, kendisini medeniyetin temsilcisi olarak kurgulamıştır.

[K]ol’a çıkmanın eşkıyalık, çapulculuk olduğunu bilirdi. Dersim’de öteden beri kol’a çıkmayan gençlere aileler kız vermezlerdi. Çünkü Dersim’de başka geçim kaynağı yoktu (Baykara, 1975: 30).

Artık vahşi hayvanlar gibi mağaralarda, inlerde barınmayacaklar, boğaz tokluğuna kul köle olmayacaklar, iş gücü sahibi olup çocuklarını okutacaklar ve günlük hayatlarında da öz Türkçe konuşacaklardır (Baykara, 1975: 81).

Toplumlar arasındaki sınır, sadece oryantalizm tarafından çizilmez, toplumlar kendi içlerinde de bunu yapar. Bu bağlamda nesneleştirilen, değersizleştirilen bir kültürel kimliğe ve etnik kökene sahip insanların yaşadığı

coğrafyada, ulus-devletler açısından milliyetçilik ve uluslaşma politikaları ile oryantalizm arasındaki özel ilişki kurulur. Bu ilişkide dâhil etme ve dışlama yer alır. Beyaz Türk, kendisinden görmeye tahammül edemediği; atsan atılmaz, satsan satılmaz, başa gelmiş biz de insan edeceğiz diye betimlediği Kürtlerden şu şekilde bahseder:

Hepsinin beş, on karısı var. Hâlâ içlerinde kız çocuklarını boğanlar mevcut. Ne ev, ne yer, ne de vicdan tanır. Toprağın dibinde kazdıkları oyuklarda, mağaralarda, kaya diplerinde yaşarlar. Ne askerlik bilirler, ne vatan. Yalnız bir şey! Taptıkları, tanıdıkları her şeyleri şeyhtir. O ne emrederse derhal o olur. Dedim ya, bunlar insan değildir. Bunlar öyle bir nevi mahlûklardır ki, isim vermek bile müşkül (Karakurt, 1980: 63).

“Modernlik” kavramının kabul edilmesi yoluyla “Doğulu” milliyetçilikler, oryantalist mirası güçlendirmiş ve sürdürmüşlerdir. Sömürge gücü, Batılı olmayanları “bir arada” tutup, onları “uygar” Avrupa kültür ve değerlerine maruz bırakırken, aynı zamanda da “vahşi” diye anarak sürdürülmüştür (Zeydanlıoğlu, 2009). Nevzat Soğuk, *Reflections on the Orientalized Orientalist* isimli çalışmasında, oryantalist düşüncenin etkisinin devam ettiğini, egemen söyleme milliyetçiliğin katılmasıyla, uluslaşma sürecinin bir parçası olarak milliyetçi elitlerin “içeri doğru” içselleştirilmiş oryantalizmi tasarladıklarını ifade eder. Soğuk’a göre “yerli” ilerleme ve modernlik projelerinin “ıslah edici” ve “bilimsel” hedefi, bir “öteki” olarak ortaya çıkmış yerlinin dönüşümü “Batı’nın terbiye etmeye dair anlatılarına” dönüş yoluyla üstlenilmiştir (Zeydanlıoğlu, 2009).

Kemalistlerin yarattığı terbiyeye muhtaç “öteki”ler Kürtlerdir. Naşit Hakkı Uluğ’un, 1939 yılında yazdığı *Tunceli Medeniyete Açılıyor* isimli bir kitabının sunuş yazısında Kemalistlerin Batı’nın “ıslah edici” hedefleriyle karşılaşırlar:

Tunceli Medeniyete Açılıyor, bölgedeki ortaçağ kalıntılarına karşı girişilen savaşın canlı ve ilk ağızdan anlatımını içermektedir. [...] Bölge insanı hurafelerin demir pençesi içinde ezilmektedir. Toprak ağalarının, aşiret reislerinin esiri olan Dersimliyi kurtarmak için aşiret hayatını yıkmak gerekmektedir. Cumhuriyet bu büyük görevi yapma gücüne ve azmine sahiptir (Uluğ, 2007: 13).

Tarih; ulusun kendini meşrulaştırmasının, millî kimliğin oluşturulmasının aracıdır. Milli kimliğin oluşturulması, “biz” ve “bizim” olanı tanımlama faaliyetidir. “Biz”in yaratılması, aynı zamanda “öteki”nin ya da “ötekiler”in yaratılmasıdır. “Öteki”ler hem içeride, hem dışarıdadır. Dışarıdakiler diğer milletler, içeridekiler ise kimi zaman tek tipleştirmeye boyun eğmeyen, kimi zaman da yeterince “gelişmemiş/aydınlanmamış” olmalarından dola-



yı modernizmin önünde engel teşkil eden azınlıklardır. Beyaz Türk'ün planına göre ise "hurafelerin pençesinde ezilmekte olan", "ortaçağdan kalma" Kürt insanı, Kemalistlerin ellerinde "aydınlanacak"tır.

### **Kemalistler ve Oryantalizm**

Hasan Bülent Kahraman, Kemalizm'in, içinde doğduğu topluma ve kendisini üreten koşullara Batılı bir Oryantalist muhakeme ve mantıkla yaklaştığını öne sürerek (2002), Türkiye'deki Kemalist elitlerin Türk ulusunu tahayyül biçimine gönderme yapar. Kemalist elitler, "Türk Ulusu" idealini yüceltirken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan toplumu ulus inşası sırasında ötekileştirerek, "Beyaz Türk" olmayanları "farklı", "eksik" ve "dönüşüme muhtaç" olarak tanımlamışlardır. "Beyaz Türkler", oryantalist bakış açılarıyla, bu "eksik"(cahil) ötekileri, eğitime sorumlulukları olduğuna ve onlara "modernliği" götürmeleri gerektiğine inanmaktaydılar.

Kemalizm'in çağdaşlaşma misyonu, zaman kaybetmeden kendi "Doğululuğu"nu yok ederek, homojen bir Türk ulusu yaratmaktı. Buna kırsal yapı ile aşiret yapılarının, özellikle toplumun etnik-dinsel ekseriyetinin ve Osmanlı geçmişinin ötekileştirilmesi eşlik ediyordu (Bora, 2009: 39-42). Kemalistlerin her daim üzerlerinde hissettikleri "Batı'nın Oryantalist gözü, Kemalizm'in kendini tanımlama, Türk ulusunu tahayyül etme, iktidar pratikleri ve hegemonya iddiasında kurucu bir rol oynuyordu (Bulut, 2005: 125). Kemalist elitlerin çekirdeğini oluşturan otoriter milliyetçi askerler, bürokratlar, akademisyenler, aydınlar ve gazeteciler; Avrupalı fikirlerden, bir devlet örgütlenmesinin meşruiyetinin ulusla sağlanacağını düşünen çağdaşlarından ve Avrupalı seleflerinden derin bir şekilde etkilenmişlerdi. Bir ulusun sadece aynı ideal, dil, vatan ve kültürü paylaşan bir toplumdan meydana gelebileceğine inanmaktaydılar. Batı'nın modernliği, üstünlüğü ve gücü, homojen-devletlilik ve militarizm tarafından belirlendiği için, sistematik Türkleştirme projesi Kemalizm'in uygarlaştırma misyonu oldu.

Türkleştirme projesi, yani homojen bir Türk yaratmak, Kürtlerin eritilmesini gerektiriyordu. Kürtler, homojenleşmenin önündeki en büyük engeldi. Bu Türkleştirme sürecini Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, Kürt dilini yasaklamak için çıkartılan kanun ve kararnamelerle tarihsel olarak irdelemek mümkün; fakat bu yazıda siyasetçilerin, kanun koyanların veya askerlerin söylemlerinden ziyade, dönemin Kemalist "entelektüel" yazar ve gazetecilerinin, yani sistemin kalemşorlarının izi sürülecektir. Bu bağlamda, Akşam Gazetesi'nin 29 Haziran 1937 tarihli nüshasında Mazhar Aren imzasıyla çıkan bir yazı önemli ipuçları taşımaktadır.

Bunlar, asırlardan beri sarp dağlarda barınan, kimse el değdirmeyeği için nesli tükenmeyen özel bir ırktandır. Onlarda zekâ denilen şey, bazı canavarların içgüdüsel hareketlerinden ibarettir (Aktaran Bulut, 2005: 125).



Basın, “milli” ve “milliyetçi” olmanın doğal bir sonucu olarak çoğu kez Kürt isyanlarına ve Kürt halkına karşı aşağılayıcı bir tutum içindedir. İngiliz Şair Rudyard Kipling’in 19. yüzyılda yazdığı *Beyaz Adam Yükümlülüğü* kitabında belirttiği gibi, “Afrika ve Asya’daki geri ve ilkel halklara, ilerlemiş Avrupa uygarlığını zorla da olsa götüreceklerdi” (Bulut, 2005:113). Milliyetçilik “yıkılan”, “eriyen” bir toplumsallıkla, yeni oluşan toplumsallık arasındadır. Babıâli basını da Türkçü olmanın gereği olarak Kürtleri, ilkel ve geri olarak tanımlıyor; hatta bir kısmı, Kürtleri “insan”dan bile saymıyordu. Yukarıdaki alıntıdaki “irktandır”, “ibarettir” gibi sonu “dır / dır” ile biten ifadelerin altını çizmekte yarar var. Said’e göre:

Oryantalizm yani Doğulu olarak addedilen sorularla, nesnelere, niteliklerle ve bölgelerle uğraşma alışkanlığı, kişinin ad verme, gösterme, ne hakkında konuştuğunu veya düşündüğünü bir kelime veya ifade ile sabitlemesidir; bunun ya gerçeklik kazandığı düşünülür ya da bu basitçe gerçek olarak telaki edilir. [...] Doğu ile ilintilendirilen ifade figürlerinin hepsi deklare edici ve kendinden menkuldür; kullandıkları fiil kipi zamansız ebediyettir... Bütün bu işlevleri yerine getirebilmek için kullanılan genellikle “dır/dir” rabitasıdır (Aktaran Yeğenoğlu, 2003: 23).

Baykara ve Karakurt, romanlarında Kürtleri kendi haline bırakılırlarsa ebediyete kadar vahşice yaşayacak, güdülmeye alışkın insan toplulukları olarak gösterirler.

Kumandanım insafsız ne demek? İnsan bunların arasında insanlığından nefret ediyor. Vahşiliğin, insafsızlığın, alçaklığın bu derecesi görülmemiştir. Adamı öldürürken, karşısındakinin hayatını değil, yakacakları kurşunun parasını düşünüyorlar. Ne din var, ne iman var, ne Allah. [...] Hiçbir şeye inandıkları yok. İşte görüyorsunuz: ayaklarında bir don, kafalarında bir keçe külâh. Allahın dağlarında sabahtan akşama kadar, öldürecek adam arayıp duruyorlar. Yedikleri bir parça çiğ etle bulgur (Karakurt, 1980: 63).

“Çapulculuk yapmayana Dersim’de ekmek yoktur” (Baykara, 1975: 81).

### **Çözülmesi Gereken Sorun Olarak Doğu**

25 Mayıs 1925 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde Şeyh Said İsyanı şöyle yorumlanmıştır:

Şeyh değil şaki, mürşit değil müfsit bu cabbar herifler. Başlarındaki koskoca sarıkları, ulema kisvesinde, okuma yazma bilmeyen bu cahiller, abdest ve namaz bile bilmedikleri halde nasıl şeyh ve mürşit olurlar. Müritleri yüzükoyun sürüne sürüne secde ederek geliyorlar.

Kimi köpek kimi çakal gibi şeyhlerinin önünde temsil ediliyorlar... (Aktaran Bulut, 2005: 123).

Doğu'nun Doğululuğu "doğal" ve verili bir durum değildir. "Dır/dir" rabitasıyla özselleştiren oryantalist söylem; Doğu'yu yoz despotizmin, irrasyonelitenin, geriliğin yeri olarak kurmakla kalmaz, aynı zamanda oryantalistin "Doğu zihni", "Doğu karakteri" gibi soruları sormasını da meşru kılar. Tam da bu tür özselleştirici ifadeler sayesinde Doğu, Doğulaştırılır (Yeğenoğlu, 2003: 23). Her iki romanda da Kürt coğrafyası geriliğin yeri olarak kurulmuş ve Kürtlerle ilgili özselleştiren söylemler kullanılarak ortaya bir Doğu karakteri sunulmuştur. Romanlarda seçilen aşağıdaki alıntılar, bu durumu örneklendirir niteliktedir.

"Gübreden yapılmış evleri, bir katırın güçlülükle geçebileceği kadar dar ve çamurlu sokaklarıyla bu ortaçağ kasabası..." (Karakurt, 1980: 5).

"Buranın, yalnız insanları değil, havası da vahşi..." (Karakurt, 1980: 10).

"Hiçbir dünya fikirleri bulunmayan bu saf ve cahil insanları seydillerin, ağaların elinden kurtarmak çok zordu" (Baykara, 1975: 121).

"Cumhuriyet döneminde bile yaşamlarını eşkıyalıkla sürdüren Der-sim insanı, seydillerinin, ağalarının, beylerinin kulu kölesiydi" (Baykara, 1975: 27).

"Doğu" yeniden kurulmuş, yeniden bir araya getirilmiş, yapılmış, kısacası oryantalistlerin çabaları sonucu doğmuştur. Said, temsillerin doğruluğuna veya büyük bir orijinale sadık olup olmadıklarına değil; kullanılan stillere, ifade biçimlerine, dekorlara, anlatı araçlarına, tarihsel ve toplumsal koşullara bakmayı öneriyor (Yeğenoğlu, 2003: 25). Savaş ve isyan, zafer ve yenilgi gibi tüm toplumsal olguların içeriğinin belirlendiği alan, bu dilsel-sembolik alandır. Bu sebeple, ulusçuluğun ve ulusal kimliğin oluşum süreçleriyle ilişkisini anlamak için, ulus anlatılarının –savaşların, barışların, zaferlerin, aşkların vb.- içerdiği temsil rejimlerini incelemek önemlidir.

Roman ve basın, her yerde ulus inşası süreçlerinin temel görevlileri arasındadır. Millet inşa etme, kolektif anlatılar uydurmaya, etnik farklılıkların homojenleştirilmesini ve muhayyel bir cemaatin ideolojisini yurttaşlara benimsetmeyi gerektirir (Jusdanis, 1998: 53). Bu muhayyel cemaatin ideolojisini yurttaşlara benimsetme sürecinde siyasetçilerin, eğitimcilerin, devlet erkânının görevi olduğu gibi, romancıların da rolü büyüktür. Bu ideolojiyi benimsemiş Esat Mahmut Karakurt gibi yazarlar da, Cumhuriyet'in yaratmaya çalıştığı insan tipini ve toplumsal hayat biçimlerini canlandırmaya görev bilerek, "ilkel/vahşi Kürt" tahayyülünü vazgeçilmez bir karşıt örnek olarak kullanmışlardır.

Bu yazıda incelenen iki romanda, Kürt karakterler sefillikleri ve ilkillikle-riyle modern, medeni ve kahraman Türk kimliğini oluşturmak için gerekli karşıt örneği teşkil etmektedir. *Dağları Bekleyen Kız*'da yer alan, "Uçağın mitralyözleri işlemeye başlamıştı. Ne yaptığını, ne yapmak için hudutlarımızdan içeri girdiğini bilmeyen birtakım cahil, vahşi insanlar, boğuk boğuk sesler çıkararak, bir iskambil kağıdının, birbiri üzerine devrilişi gibi yerlere seriliyorlardı" (Karakurt 1980: 27) ifadesi ve *Dersim 1937*'deki "Köyde yaşayanlardan daha geri, fakara bir insan harabesiydi bunlar. Üstleri başları dökülüyor ve kahredici bir ezikliğin içinde hamur gibi yoğruluyorlardı" (Baykara, 1975: 77) ifadesi yukarıda dile getirilen yargıyı temellendiren ifadelerdir.

Said, Doğuluların Batılılar tarafından çözülmesi gereken bir sorun olarak kurgulandığını dile getirir. "Şarklıların görüldüğü, Şarklılara bakıldığı olmadı pek; yurttaş hatta insan olarak değil, çözümlenecek, sınırlandırılacak ya da yönetimleri üstlenilecek birer sorun olarak görülüp incelendiler" (Said 2008: 219). İncelenen romanlarda yazarlar, Doğu'yu sorun olarak kurgulayarak, Batı'ya iktidarını perçinlemek için ihtiyaç duyduğu manevra alanını sağlamaktadır. "Şark vilayetindeki (Ağrı) bertaraf edilmiş, Tunceli vilayetimizdeki son arıza da giderilmiş olmalı... derebeylik ve şekavetle meluf olan (alışan) Tunceli halkını, Cumhuriyet Hükümeti, önce bölgenin adını Tunceli'ne dönüştürerek uygar bir hayata ve refaha kavuşturacaktır" (Bulut, 2005: 124).

Yukarıdaki gazete yorumundan da anlaşılacağı gibi, Cumhuriyet zihniyeti Kürt halkının isyanlarını "arıza/sorun" olarak kurgulamakta, bu sayede bu isyanlara yapılan kanlı müdahaleleri arızanın giderilmesi için yapılan haklı hamleler şeklinde gösterip meşrulaştırarak, bölgedeki iktidarını sağlamlaştırmaktadır. Karakurt, romanı boyunca direnişe katılan Kürtleri "şaki" diye adlandırır. Şaki kelimesi 1923-1938 yılları arasında gerçekleşen isyanların tümünde Kürtler için kullanılan "resmi" bir terimdir. "Şaki" kelimesi günümüz kullanımıyla terörist anlamına gelmekle birlikte; acımasız, günahkâr, haydut, eşkıya gibi anlamlar da barındırır. Karakurt, roman boyunca Kürt kelimesini asla kullanmaz ve bu da yine dönemin "Kürt yoktur" anlayışına paraleldir. Devletin Kürt inkârı üzerine şekillenen politikalarıyla uyumlu bir şekilde yazar, isyanın Kürt kimliğinden kesinlikle söz etmez. Böylelikle devlet güçlerine karşı yürütülen Kürt direnişi, bir kısmı hudutların ötesinden gelmiş haydutların devlete ihanet etmesine indirgenir. Böylece direnişteki Kürt kimliği yok sayılarak, sorun ilkel ve modernin arasındaki çatışmaya ve devletin vahşilere insanlık götürme çabasına dönüştürülür.

Birtakım yabancılara alet olarak dışarıdan hudutlarımıza giren, şehirlerimizi basarak vatandaşlarımızı öldürmeye kalkan bu sırtları çuvalı çapulcu alayına Türk vatanının bir ihtiras ve yağma sahası olmadığını göstereceksiniz (Karakurt 1980: 31).

Şakiler tamamıyla yok edildi. [...]Bu dakikada, bütün bu vilayetlerdeki temizleme hareketi nihayet bulmuş ve aylardan beri devam eden şikayet (haydutluk, eşkıyalık) hadisesi, kökünden halledilmiştir (Karakurt, 1980: 121).

Baykara'nın romanında ise direnişi örgütleyenlerin ağzından Kürt ve Kürdistan kelimeleri daha fazla duyulur; fakat bu yine de, direnişin yabancı destekli olduğu ve şeyhlerin esas derdinin kendi iktidarlarının sarsılması olduğu iddialarının gölgesinde kalır. Her iki roman da okuyucuyu modern, seküler, merkezî ulus-devlet inşası projesine katılmaya davet eder ki bu proje ilkel eşkıyalığın imhasını içermektedir. Kurulan eşkıyalık algısı, Kürt kimliği ve coğrafyasını yok saymak hiçleştirme üzerine inşa edilir. Kürt isyanları gerici bir aşiret direnişi ve eşkıyalık durumuna indirgenerek yeniden şekillendirilirken, Kürtlere karşı silahlı imha operasyonları da meşrulaştırılmış olur. Bu iki romanda kurulan bu algı, Cumhuriyet'in genel algısı dışında düşünülemez.

### **Kürt Kadını / Sömürgeci Fanteziler**

Meyda Yeğenoğlu *Sömürgeci Fantaziler* isimli kitabında oryantalist söylemi daha cinsiyet temelli bir okumaya tabi tutmamız gerektiğini söyler (Yeğenoğlu, 2003: 35). Bunu yaptığımızda ötekinin temsilinin aynı anda hem cinsel hem de kültürel farklılaştırma biçimleriyle gerçekleştiğini görürüz. Doğu'yu ve onun kadınlarını Batılı bir biçimde anlama iki farklı alana ait edimler değildir. Bunlar aynı anlamlandırmanın birbiri içine geçmiş değişik boyutlarıdır.

Esat Mahmut Karakurt'un romanı dağları bekleyen vahşi bir kızın (Kürt kadınının) kurtarıma projesi olarak da okunabilir. Zeynep, iki Kürt erkeği tarafından zayıflığından, güçsüzlüğünden faydalanılması yoluyla kandırılarak insanlığından uzaklaştırılmış ve kahraman bir Türk erkeği tarafından düştüğü "vahşetten" kurtarılmıştır. Zeynep, önce sevgilisinin ihanetine uğramış ve yüz üstü bırakılmıştır. Daha sonra bu zayıf halinden istifade eden babası tarafından sürüklenip dağlara çıkarılarak vatanına ve insanlığa ihanet etmesi sağlanmıştır. Adnan'ın kollarındayken Zeynep'in ağzından dökülenlere bakacak olursak; "Adnan Bey, işte bazen diş sırtlanlar bile bir anda görünmeyen bir kuvvetin tesirine kapılıp, ehlileşebilirler" (Karakurt, 1980: 89). Zeynep'in düştüğü vahşet ortamından "ehlileştirilerek" kurtarılması ise bir Türk subayının, iyi kalpliliği ve kudreti ile mümkün olmuştur.

Said, oryantizmin erkeklere özgü bir inceleme alanı olduğunu, bu durumun özellikle romanlarda ortaya çıktığını belirtir: "Kadınlar, eril bir hayal gücünden çıkma yaratıklardır çoğu zaman. Sınırsız şehvetin ifadesidirler, enikonu aptaldırlar, hepsinden önemlisi isteklidirler" (Said, 2008: 220).

Baykara'nın romanında da iki kadın karakter vardır. Nahide, tıpkı Zeynep gibi büyüleyici bir güzelliğe sahiptir: "Orta boylu zayıf, güzelin de ötesinde şahaneydi. İri siyah gözleri ve uzun kirpikleri ile süslediği çehresini değme ressamlar çizemezdi. Ağız ve burnu bir bibloyu andırıyordu" (Baykara, 1980: 39). Nahide başlangıçta Kemal'e ateş püskürür: "Burada durduğun sürece hiçbir işte hayır olmaz binbaşı. Biraz sonra garip köylüleri dövüp söveceksin. Neresinde hayır arıyorsun bu işin?" (Baykara, 1980: 41). Fakat çok kısa bir süre içerisinde bu medeni, yiğit, beyaz Türk erkeği karşısında duyguları değişir ve Nahide Kemal'e aşkını itiraf eder: "Dersim'in başına ne çoraplar öreceğini bilmeme rağmen, yüreğimdeki ateşi küllendiremem binbaşı" (Baykara, 1980: 92).

Nahide kendisini aşiretinin gülü olarak tarif etmesine rağmen Kemal karşısında ezik hisseder: "Bilirim süslü zabıt kızları dururken bir dağlıyı nidecen?" (Baykara, 1980: 92). Çünkü Kemal, "Genç Cumhuriyetin devrimci kafalarından biri" ve "Genç Cumhuriyetin gözü, kulağı, dili ve eylemi"dir (Baykara, 1980: 36). Kemal, bu tasvir ile Beyaz Türk'ün, hatta yaratılması hedeflenen cumhuriyetin temsilidir. Nahide'nin ezikliğinin sebebi ise öteki olmasıdır. Aslında Nahide kendine Beyaz Türk'ün gözünden bakmak zorunda bırakılmıştır. Onun değersiz olduğu bakışı bu algıya aittir. Oysaki kendisi aşiretinin kıymetlisidir. Ne var ki bu durumun Türk'ün gözünde bir kıymeti yoktur. Onu değerli kılacak olan şey Türk erkeği tarafından arzulanmak olacaktır ve "değersiz" olan aslında Nahide'nin şahsında Kürt'ün kendisidir. Oryantalizmin Batı ile Doğu arasındaki epistemolojik ve ontolojik ayrım kuran bir söylem olduğunu belirtmiştik. Bu ayrım, Doğu'nun "sivil toplum"dan, "bireysellikten" veya "ikincil yapılardan", yani Batı'nın doğal olarak sahip olduğu varsayılan sosyolojik özelliklerden yoksun olarak işaretlenmesi ile sağlanır (Yeğenoğlu, 2003: 15). Nahide, Batılı kadının doğal olarak sahip olduğu var sayılan özelliklerden yoksundur. Bu durum ise Kemal'in üstünlüğünün teminatıdır.

İki romanda da Kürt kadını, başlangıçta düşman bildiği ve kaba davrandığı Türk erkeğinin medeni ve onurlu duruşuna karşı gelemeyerek aşkına boyun eğmiştir. Kürt kadını kendini Türk erkeğinin iktidarına bırakmış ve sonrasında kaderinin onun elinden şekillenmesine rıza göstermiştir. Her iki romanda da kadın arzu nesnesi haline getirilmiş ve Türk erkeğinin iktidarı önce Kürt kadını üzerinden gerçekleştirilmiştir. İsyancılar da bu erkek tipleri tarafından bastırılmış, erkeklerin iktidarı bu bağlamda da taçlandırılmıştır. Pek çok Cumhuriyet romanında karşılaşılan kendini Türk erkeğinin güvenli kollarına atan Kürt kadını teması, "oryantal kadının peçesini kaldırmak" ile ilintilendirilebilir mi? Bu sorunun cevabı Doğu ve kadın arasında kurgulanan "epistemolojik benzeşme"de gizlidir. Cinsel ve ırksal temsiliyet arasındaki yapısal benzeşme, kadın ve Doğu arasında bir özdeşlik kurar: Doğu kadındır, kadın Doğu'dur. Doğu, kadın gibi; kadın da

Doğu gibi peçelidir. Her ikisi de hakikat olmayandan ve aldatmacadan başka bir şey değildir (Yeğenoğlu, 2003: 76). Kadını fethetmek Doğu'nun topraklarını ve Doğu'nun halkını fethetmek olacaktır. Doğulu kadının Batılı erkeğin ayaklarına kapandırılması metaforu bundan farklı bir şey değildir. Bu fetih dar anlamda askerî bir sorun değildir, epistemolojik bir üstünlük kurar ve bu nedenle de çok daha geniş anlamda kökleri iktidar sorunsalındadır (Yeğenoğlu, 2003: 76). Kadının bedeninin Doğu'nun toprağıyla özdeşleştirildiğini düşünürsek, aslında Batı iktidarına yenik düşen aynı zamanda Doğu'nun ta kendisidir. Kitaplarda aşağıdaki alıntıda da görüldüğü gibi; Kürt kadını, Türk erkeğinin iktidarının karşısında teslim olmuştur. "Nahide birden elini çekti ve kendini yeşil otların üzerine attı. Arzuya yuvarlandı. Bakışları birbirine kenetlenmiş beklemekteydi.[...] Arzu ile kenetlendiler" (Baykara, 1980: 133). İncelenen romanlarda, Türk subayının cinsel iktidarına teslim edilen Kürt kadını, Türk iktidarınca teslim alınan Kürt coğrafyasının temsilidir. Devlet iktidarının, cinsel iktidarla çakışması tesadüfi değildir. Meyda Yeğenoğlu, oryantlizmin; rüyaların, imgerlerin, arzuların, fantezilerin ve korkuların yer aldığı bilinçdışı alanı yansıttığını ifade eder (Yeğenoğlu, 2003: 31). Dolayısıyla oryantlizm aynı anda hem sistematik bilgi üretimini, hem de bilinçdışı arzuları ve fantezileri anlatır: "Doğu'nun" aynı anda hem bir bilgi nesnesi, hem de arzu nesnesi olduğunu gösterir.

-Gazeteyi okudun mu, karı afet gibi güzelmiş bel!

-Kadının vahşisine bayılıyorum. Hele böyle güzel de olursa (Karakurt, 1980: 147).

Karakurt'un kitabında Zeynep için bu tür ifadeler sıkça kullanılmakta ve Zeynep'in vahşiliğinden dem vuran Türk erkeği aynı zamanda onu arzu nesnesine dönüştürmektedir. Aynı eğilim, Baykara'da da mevcuttur. Şeyh Said'in karısı Besi, kitapta vahşi güzelliği ile arzu edilen kadındır.

Besi mutlak anlamı ile bir dağ dilberiydi. Seyid Rıza'yı avucunun içinde oynatan bu fettan, füsunlu dağ dilberinin cesareti bütün Dersim'de dillere destandı. Güzelliği ve cesareti kadar da silah kullanmakta kazandığı ün herkesi korkudan titretirdi (Baykara, 1980: 12).

Edebiyatın alçak kahramanlarının bize çekici gelmesinin nedeni, onları kendi ötekilerimiz olarak algılamamız, oradaki canavarı, deliyi, günahkârı, suçluyu romantikleştirme eğilimi midir? (Gürbilek, 2008: 42). Yukarıdaki alıntıda olduğu gibi yazarlar yarattıkları "öteki" leri bir yandan günahkâr ilan ederken, öte yandan çekici kılmaktadır. Ötekinin keyfine duyulan öfke, bu keyfi sahiplenme duygusu yaratmaktadır. Keyif hırsız bu "öteki", sadece keyif için her şeyi yapan, bunu yaparak da toplumu keyiften mah-

rum bırakandır. Nasıl olur da bende eksik olan keyfe onlar sahip olabilirler diye düşünürken fanteziler yaratır, bu paradoksal tekinsiz nesneyi arzu nesnesi yapmanın da zeminini hazırlar. Zizek bunu ötekinin inşa süreci olarak yorumlar (Zizek, 1996: 67). Beyaz Türk erkeği, Kürt kadını fantezilerini süsleyen vahşi bir öteki olarak kurarken, onu arzu ederek üzerinde bir iktidar kurmak eğilimindedir.

## Sonuç

Kemalist söylem, Kürdistan coğrafyasını Kürt kimliğinden arındırarak, modern Türkiye'nin ehlileştirilmesi gereken uzantısı ve kendi Doğu'su olarak tanımladı. Doğu, batıl inançlarla yaşam süren, eşkıyalığın hüküm sürdüğü, medeniyete ihtiyacı olan bir coğrafya olarak tasvir edildi. Modernlik ve uygarlık adına bu coğrafyanın etnik çeşitliğine karşın Kemalist söylem, Türkiye'de oryantlizmin yeniden ürettiği temsilen hegemonik şablonlarıyla çerçeve içine alındı. Bu söylem, Kemalist elitlerden oluşan yazarlarca desteklendi. Cumhuriyetin yazarları farklı yayınlarda, gazetelerde ve romanlarda Kürtleri karanlık taş devri ya da Ortaçağ'dan kalma vahşiler olarak resmettiler. Yazarların, örneklerle anlatmaya çalıştığım bu tavrı, "Modern Türk Devletinin" inşasında ötekinin yaratılması ve gerektiğinde yok edilmesi fikrinin meşrulaştırılmasına katkı da bulunmuş, Batı'yı "modern" ve "ileri" olarak kurmak için Doğu'yu "geri" ve "geleneksel" olarak tasvir ederek oryantlizmin argümanlarını kullanmıştır.

## Kaynakça

- Alakom, Rohat. 1991. *Çağdaş Türk Edebiyatında Kürtler*, İstanbul: Fırat Yayınları.
- Baykara, Barbaros. 1975. *Dersim 1937*, İstanbul: Akyar Yayınları.
- Bora, Tanıl. 2009. *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, Tanıl. 2002. *Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, Faik. 2005. *Türk Basımında Kürtler*, İstanbul: Evrensel Basın Yayım.
- Carrier, G James. 1995. *Occidentalism: Images of the West*, Oxford: Clarendon Press.
- Gürbilek, Nurdan. 2008. *Mağdur'un Dili*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Jusdanis, Gregory 1998. *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kahraman, Hasan Bülent. 2002. "İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm", *Doğu Batı*, Sayı: 20.
- Karakurt, Esat Mahmut. 1980. *Dağları. Bekleyen Kız*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Said, Edward W. 2004. *Kültür ve Emperyalizm*, İstanbul: Hil Yayınları.
- . 2008. *Şarkiyatçılık*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Uluğ, Naşit Hakkı. 2007. *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yeğenoğlu, Meyda. 2003. *Sömürgeci Fanteziler, Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Zeydanlıoğlu, Welat. 2009. Beyaz Türk'ün Yüğü, *Toplum ve Kuram Dergisi*, Sayı:2, Güz.
- Zizek, Slavoj. 1996. "Müstehcen Efendi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 70.



# Duřtê Cengan de Yew Tewirê Vinetiřê: Redkerdiřeřê Wijdanî

Ali Aydın Çiçek

*“Goreyê fikrê mi, ceng de merdimêk  
kiřtiř cinayetêk ra tayîna xirabin nîyo...”*

**Albert EINSTEIN**

Na meqale de, averřiyayîřê term û teorîya redkarîya wijdanî ser o amo vine-tene. Redkarîya wijdanî çi ya, çi wext, kam û hetê kaman ra dest pêkerda. Tarîxî de seni rêçe taqîp kerda. Duřtê “Ceng û Őidet”î de na tevgerîye yan zî zanayena winasîye seni vineta. Ū hewna, na babete de de goreyê ferqanê zereyê xo, ewnîyayîřê na tevgerîye seni bîyo? Kilm bibo zî, babatê ke ma cor de kifř kerdê înan ser o amo vinetene û zereyê tarîxî de xurtbîyayena tevger û teorîya redkarîya wijdanî ama etud kerdene. Ū hewna; dewletê ke binê serbanê Yewîya Ewropa (YE) de vindenê û heqê redkarîya wijdanî sinasnenê înan ser o amo vinetene û bingeyê heqê nê qanunî bîya babata analîzî. Netîceya peyêne, tirkîya de etudkerdiřê rewřa rastî ya heqê redkarîya wijdanî virazîya, tirkîya de rewřa qanuna redkarî, xurtbîyayena aye û redkarê wijdanî yê ke no heq xebitnê, rewřa înan ê sîyasal û qanunî ser o amo vinetiř û tirkîye de Tevgerê Redkarîya Wijdanî ama etudkerdiř.

Bu makale de Vicdani Reddin kavramsal ve kurumsal geliřimi űzerinde durulmuřtur. Vicdani Red nedir, ne zaman, kim veya kimler tarafından bařlatılmıřtır? Tarihi sűreçler içerisinde nasıl bir seyir izlemiřtir? Bu hareketin ya da bu bűyle bir algının “Savař ve řiddet” karřısındaki tutumu nasıl olmuřtur ve yine bu konuda kendi içerisindeki farklı bakıř açılarına rađmen ortak eđilimi ne olmuřtur? Kısada olsa yu-karıda belirtilen konular űzerinde durularak Vicdani Red kavramının ve hareketinin tahisel sűre içerisindeki geliřimi seyri incelenmiřtir.

Buna bağlı olarak; Avrupa Birliği (AB) çatısı altında bulunan ve Vicdani Red hakkını tanıyan ülkeler üzerinde durularak, bu ülkelerdeki Vicdani Red hareketinin gelişim süreci ve bu hakkın dayandığı yasal düzenlemeler analiz konusu edilmiştir. Ve son olarak Vicdani red olgusunun Türkiye'deki durumu incelenerek, redin Türkiye'deki yasal durumu, gelişim süreci ve bu hakkı kullanan Vicdani retçilerin yasal ve siyasal durumları üzerinde durularak Türkiye'deki Vicdani Red hareketi incelenmiştir.

## Destpêk

Nê serranê peyênan de derheqa redkerdişê wijdanî de zaf çî ameyî qese kerdene û yew hetê ra zî goreyê serranê verinan tayîna zaf eylemî û redkerdişê wijdanî virazîyayî.

Êdî fikrê redkerdişê wijdanî roje bi roje beno vila û winî aseno ke mabênê siyasetî de kê m bo zî na derheqe de munaqeseyî giraniya xo keno zêde. Koka milîtarîzmî nê welatî de zaf xorîn a. Osmanîyan ra bicerê heyan ewro no edet qet nêvuriyo; çiqas ke şîyo bîyo xorîn, bîyo modern. Xora nê welatî milîtarîstan û leşkeran awan kerdo. Ewro ordiyê Tirkîya dinya de hetê girsîye ra rêza newin de yo.<sup>2</sup> Yanî winî aseno ke hina milîtarîzm nê welatî de hetê leşkerîye ra cayêde zaf hîra gêno. Ekonomîyê dewlete zafêr şono leşkerîye. Siyasetê Tirkîya timûtim girêdayîye leşkerîye bîyo. Çi wext ke siyasetê Tirkîya hebê sîya leşkerîye ra bivisiyo o taw bi darbeyan reyna mudaxele kerdo û siyaset ardo rayîr. Siyasetê nê welatî heyan ewro girêdayîye nê mantiqî bîyo. No mantiq keyeyî ra bicerê wendegeh, karxane û hîna zaf cayan de beno zergun û beno vila. La winî aseno ke êdî hêdî-hêdî duşê nê mantiqî de vengî benê berz û benê vila.

Ma do nê nuştêyî de redkerdişê wijdanî ser o vindîme. Redkerdişê wijdanî çî ya, tarîxê redkerdişê wijdanî de semedo ke însanan verê ceng û leşkerîye çira waşt ke bivinderê. Reyna dinya de redkerdişê wijdanî çî hal de ya, kamcîn welatan de key no heq ama qebulkerdiş. Çiqas ke ma dest ra ame nameyê nê welatan ser o vîndenîme û yew bi yew nînan analiz kenîme. Babeta nê analîzan de qayîte rewşa Tirkîya zî kenîme û Tirkîya de no heq key ra yeno şuxulnîyayîş, heyan ewro çend pîyayan redkarîya xo ya wijdanî arda ca û têwgerê redkerdişê wijdanî Tirkîya de çî hal de ya?

Reyna no heq Ewropa û Tirkîya de yeno çî mana, merdimo ke nê heqî bikar bîyaro cazaya xo çî ya, no derheqe de mehkemayanê Ewropa çî qerarî girewtê û Tirkîya verê nê qeraran de se qayîte na mesala kena? Netîceyê peyênî de, na maqale de çiqas ke ma dest ra ame na babete analiz kenîme.

2- <http://haber.meynet.com/turk-ordusu-dunyada-9uncu-582948-dunya/>

## Redkerdişê wijdanî

Redkarîya nêşiyayîşê cengî qasê cengî kan o. Heyan ewro, verê organîzasyonanê leşkerîye de însanan tayê semedan ra şiyayîşê leşkerîye kerdo. Duşê xizmeta leşkerîye û cengî de vinetêne ra yew kî “Redkerdişê wijdanî” yo.

“Redkerdişê wijdanî” hetê wijdanî ra, etîkî ra, dînî ra, sîyasî û felsefî ra mecburîya şiyayîşê leşkerî redkerdiş o. Bê ney eke merdim alternatîfê xizmetê sivîlî zî koke ra red bikero, o yew “Redkarîya Total” a. Heqê redkerdişê wijdanî hetê Komîsyonê Heqanê Merdîman yê Yewîya Milletan û parlamentoyê Ewropa ra sey heqêko bingehîn yê însanî ameyo qebulkerdiş.<sup>3</sup>

Xo ra vejîyayîşê nê heqî ganî tena seba nêşiyayîşê leşkerîye mefikirî yîme. Bê ney, êyê ke bîyê leşker û leşkerîye xo rê sey melsegî qebul kerdo, înan rê zî no heq esto û şikînê nê heqî bikar bîyarê. Îtirazê redkerdişê wijdanî tena sîyasî, dînî û felsefî ra wezîfeyê leşkerîye canêardene nîya, winî zanitene zî kêma, raşt nîya. Îtirazê redkerdişê wijdanî, duşê mîlîtarîzmî de yew dinyaya bêtifangan û bêserî waştene ser o zî yeno îfadekerdiş. (*Kardaş, Ūmît, Bîrîkim, 2006: 41*).

Êno zanitêne ke zaf cayan de vera zaf cengan de, însanan hetê resmî ra redkerdişê xo yê wijdanîdenklere nêkerdo labelê reyna zî nêkewtê ceng û tede ca nêgirewto. Tarîx de na babete de zaf nimûneyî zî estê. Mesela, “tarîxê merdimîye de însanan seba nêkewtîşî mîyan cengî zaf metodî peyda kerdê. Nê metodan ra yew zî redkerdişê wijdanî ya. Mesela, cengê cihanî yo yewin de 3500, cengê cihanî yo diyîn de 37.000 û cengê Vîetnamî de 200.000 redkarê wijdanî red kerdo ke bibê parçeyêkê cengî. Ewro zî mucadeleyê redkarîya şiyayîşê cengê Îraqî de ordîyê Dewletanê Yewbîyayan yê Amerîka (DYA) de hûmara xo panc hezarî ra derbaz bîya.”<sup>4</sup>

## Tarîxê Redkerdişê wijdanî

Redkarê wijdanî, eslê xo de; duşê cengî de vinetayîş o, verê cengî û kîştayîşê însanan de nêşiyayîşê cengî yo. Verê cengî de vinetayîş û na derheq de fikrê xo beyankerdiş qase tarîxê cengan kan o. **“Redkarê Wijdanî yo ke teur verêno ke dinya de yeno sinasnayîş Maxîmîlian o. Afrîka vakurî de welatê Numîdîya de hina ke 21 Serrî yo, seba wezîfeyê leşkerîye Ordîya**

3- [http://www.ozgur-gundem.com/index.php?module=nuce&action=haber\\_detay&haberID=1070&haberBaslik=V%C4%B0CDAN%C4%B0%20RET%20-%201&categoryName=&authorName=%20&categoryID=&authorID=](http://www.ozgur-gundem.com/index.php?module=nuce&action=haber_detay&haberID=1070&haberBaslik=V%C4%B0CDAN%C4%B0%20RET%20-%201&categoryName=&authorName=%20&categoryID=&authorID=)

4- Seba Redkaranê Wijdanî Washington-Komîteya Merkezi, [www.objector.org](http://www.objector.org).

*Roma veng a dana la Maxîmilian, bi rike mîyanê karê leşkerî kerdişê red keno û no semed ra betê ordiyê Roma ra yeno dardekerdene.*”<sup>5</sup> Seke tarîxtê nimûneyê tewr verên de zî aseno, semedo ke verê ceng û kîştayîşê însanan de vinetene de semedo en verên merdim bawerîya xo bi seke dînan de zî derbaz beno “Cuyê însanan girewtene xirab o” ra do girê. Wextê Roma de, sondwendîşê leşkerîye de leşkeran “Împarator sere dewlet o” vatêne. Seba dilqê nê sondwendîşê ra Yahudî, Ordîyê Roma de leşkerbîyayîşê xo red kerdo. No semed ra Roma, Yahudî leşkerîye ra muaf pêgirewtê. Labelê bê na rastîye û reyna çiqas emrê Heqî “Mekîşenê” bo zî, Yahudîye zî sey îslamîyetîye/muslumanîye wayîrê gelenexî(tradîsyona) pasîfî nêbîya. Nê dînan zî semedê dînî ra zaf merdîmî kîştê û no durum zî goreyê xo meşru qebul kerd o. Budîzm zî herçiqas duşê cengî de vindena û zafêrî cengî red kerdo û mabênê cengan de ca nêgirewto la reyna zî koka redkarê wijdanî eslê xo de pasîfîzeyâ xirîstîyanîye ra ama girêdayêne.

No semed ra Roma, Yahudî leşkerîye ra muaf pêgirewtê. Labelê bê na rastîye û reyna çiqas emrê Heqî “Mekîşenê” bo zî, Yahudîye zî sey îslamîyetîye/muslumanîye wayîrê gelenexî(tradîsyona) pasîfî nêbîya.

Nê dînan zî semedê dînî ra zaf merdîmî kîştê û no durum zî goreyê xo meşru qebul kerdo. Budîzm zî herçiqas duşê cengî de vindena û zafêrî cengî red kerdo û mabênê cengan de ca nêgirewto la reyna zî koka redkarê wijdanî eslê xo de pasîfîzeyâ xirîstîyanîye ra ama girêdayêne.

Qebulkerdişê xirîstîyanîya Roma ra dime, kîlise seserra 4.e ra têpîya qavramê “cengo meşru” qebul kerd. Seserra 16.î de vejîyayîşê protestanîye ra dime tayê mezheban şîroveyê Încilî newe ra kerd û doktrînî “cengo meşru” yî red kerd. No semed ra tarîx de newe ra duşê leşkerîye û cengî de vinetayîş bî vila û bî girs. Zereyê nê mezheban ra, Quakerî, Mononîtî û Bretenî êna zanitenê.

Monarşiyê Ewropa zafêrî, pere yan zî “cayê xo de leşker ruşnayene” û rayîrê newe dibî û zafêrî mezheban de na derheq de têsare kerdîbî. Mesela, Polanya de rewşe Mononîtan wina amabî resmîkerdiş.

Seserra 17.î de nê mezhaban, Ewropa ra verva bi Amerîka barkerdişî de zaf cayêde mûhîm girewt. Seba ke na qîtaya neweye înan rê çêverê rehetî û azadîye kerdo ya verva bi na qîtaya neweyîye zaf bar kerdiş bî. Nê komî û grûbî zaf kolonîyan de bî etkîn, seba ke nê grûb û koman fikrê xo yê nêşîyayîşê leşkerîye net aşkera kerd, o taw xepîsyanê, tersnayene, mal û

5- No kilmnuştîş kitabê cerênî ra amo açarnayîş: The New conscientious objection: from sacred to secular resistance / edited by Charles C. Moskos, John Whiteclay Chambers II. New York: Oxford University Press, 1993.

milki dest ra girewtene û sey nînan zaf çî banduran ard nînan ser. La reyna zî nînan waştîşê banduran nêard ca û na dolime zî bi yontemanê pere yan zî “cayê xo de leşker ruşnayene” estbîyayîşê xo û tevgerê xo kerd meşru. Wina yo ke heyana ewro amayena Redkerdişê wijdanî de no meşrûiyet zaf cayêde mûhîm girewto û gêno.

Peynîya Seserra 18.e dima wextê qapîtalîzm-dewletanetewe-leşkerîya mecburî de “nêşîyayîşê leşkerîye de” zaf çî vurîyay. Wextê Cengê Dinya yê Yewine de, na babete senîniye politik qezenç kerd û sosyalîstî, anarşîstî û zaf sîyasetkarî duştê nê cengî parekerdişê emperyalîstan de na mucadeleye cayêde zaf muhîm girewt. Winî kî, ê yê ke nêwazenê çekan xo de bicere û qayil nîyê zere ordî de ca bicere înan ra “Redkarê wijdanî”, “Konçîler (conchies)” vatiş no dem de vejîya. Îngîltêre de hezarî xortî no semend ra erzîyay hepîsxane. Almanya de nê xortî zafêrî erzîyay nêweşxananê aqilî, Fransa de 20 serre, Rusya de 4-5 serre cazeya xepîsî dayêne ci û yan kî denê qurşunan fek ra nayîş. Îngîltêre de serra 1916î ra tepîya welatanê Anglo-Amerîkan de û welatanê Ewropa de semede dînî ra nêşîyayîşê leşkerîye qanunî amo qebulkerdene. Dewletê Yewbîyayeyî yê Amerîka (DYA) de Wilson, zereye ordî de yew kî qewetê bêçekan viraşte û tayê nînan zî karê zîretî de, day şuxulnayîş. Serra 1921î de WRI (War Resisters International - Duşkarê Cengê Mîyanneteweyî) virazîye. Aye ra dime WRI zaf welatan de duşkarê cengî sîya ne dezgehî de amêyî têlewe.

Cengê Dinya yê Diyîne de zafêrî redkarê wijdanî hetê dînî ra redê xo aşkera kerd û zaf cayan de redê nînan amo qebulkerdiş. Herçiqas ke verê cengî de bivindenê zî reyna zî sosyalîst û anarşîstî na mucadele de zaf nêasenê. Ê cengî xo rê yew hetê weçînito û kewtê mabênê ê cengî. Cengê Dinya yê Diyîne ra dime Dewletê Yewbîyayeyî yê Amerîka û Îngîltêre de naskerdişê redkerdişê wijdanî û netîceya virazîyayîşê dezgehanê xizmetê alternatîfî Îngîltêre de 1963, Amerîka de 1973 de karê leşkerîya mecburî kerde berz. Wextê cengê Vietnamî de, bi taybetî xebatê duşê cengî de vînetene de hûmarê redkaranê wijdanî de vurîyayenade pîlî ame meydan. Nê karî de aversîyayîş tewr zaf Almanya de ame cuyayîş. Almanya de dima Nazîyan, serra 1949 de heqê redkerdişê wijdanî bî qanunî.

Tarîxê 1967 de nawnayîşê duşê cengî de vînete de se henzar însan vejîyay meydanan û eynî tarîxî de verê Saraya Sîpîye de mîlyonê însan semedî aşîtî bî kom û aşîtî û azadîye waştê.

Serra 1968î de tevgerê nêşîyayîşê leşkerîye tesîrê heme ewropa kerd. Tarîxê 1969 rahîp û papazê pêşverî (îlerîci) fîşa yew mîlyona girewtena leşkerîye maydanan de veşnê. Reyna eynî serre qaçaxanê leşkerî û ê yê ke şîyayîşê leşkerîye red kerdo seba setarîkerdişê înan zaf cayan de organîzekerdişî amay viraştêne. Netîca nê xebatan de serra 1970 de heqê redkerdişê wijdanî

ame naskerdiş û bî qanunî. Ewro welatanê ewropa pêrunan de redkerdişê wijdanî, heqê însanî yo tebîî êno naskerdiş.

### **Yewîya Ewropa û Heqê Redkerdişê Wijdanî**

Seke şima zî zanenê nika binê serbaneyê Yewîya Ewropa (EU) de 27 welatî estê. Nînan ra 14 welatan de mecburiya şiyayîşê leşkerîye est o. Yanî nê welatan de profesyonel ordî esta. Nê welatî nê yê; Belçika, Cumhuriyeta Çekî, Fransa, Hollanda, Qiralîyeta Yewbîyayîye, Îrlanda, Îspanya, Îtalya, Lûksenburg, Macarîstan, Malta, Portekîz, Slovekyaya û Slovenya.

Bê nê welatan, 13 welatan de zî sîstemê alternatîf xîzmetî estê. Nê welatan ra Almanya de maddeya qanûno bîngeyî 4. e, fikraya 3. e de vano “*Xîzmetê leşkerîye kerdene de ganî tewr kes duşê wijdanê xo de binê zorîye de memano.*” Almanya de her serre nêzdîyê 150 henzar pîya redkarê xo yê wijdanî aşkera kenê. Nê merdimî bê xîzmetê leşkerîya tifangan, xîzmetê xo yê leşkerîye cayanê sîvîlan de anê ca. Nê cayî sîya Ofisanê Servîsê Sîvîl Federalî de ênê ca û nê ofîsî wezaretê weşîyî ra girêdayîyê. Ê yê ke alternatîf xîzmetî de wezîfeyê xo anê ca, ê zî sey leşkerîye new (9) aşmî cayê wezîfeyê xo de manenê.

Nika ma na babete de cêr de tayê welatan etud bikerîme;

**Avusturya** de serra 1991î ra nat heqê redkerdişê wijdanî naskerdo û girêdayîyê wezaretê zereyî yo. Wextê nê alternatîf xîzmetan 12 aşmî yo, wextê leşkerîye zî 8 aşmî yo.

**Danîmarka** de no heq serra 1917 ra nat qanunî êno şinasnayîş. 1987 Qanuna Sîvîl Xîzmetî (Hûmare Qanune: 588/87) Serra 1992 û 1998î de vurnayîş ra dima hîna na qanune dewam kena. Xîzmeta alternatîfî ra wezaretê zereyî berpîrsîyar yo. Leşkerîye û xîzmeta alternatîfî tîya de 9 aşmî yo.

**Fillandîya** de heqê redkarîya wijdanî serra 1931 re nat êna naskerdiş. Nika Qanuna Sîvîl Xîzmetî (Hûmare Qanune: 1723/91) şuxulnatiş der o û cayê alternatîf xîzmeta alternatîfî wezaretê karî ra girêdayîya. Wextê wezîfeyî 13 aşmî yo. La rewşa leşkerî kerdiş de no wext guneno waro û beno 6 aşmî.

**Îsveç** de heqê redkerdişê wijdanî serra 1920î ra nat yeno naskerdiş. Nika pratîk de nê heqî, goreyê qanuna xîzmetê pawitişî 1994 ( Noyê Qanune: 1809/94) îdarêkerdişê cayanê xîzmetê alternatîfî wezaretê pawitişî berpîrsîyar o. Dergîya na xîzmete sey leşkerîye 7.5 aşmî ya.

**Estonya** de qanûno bîngeyî 1991î de maddeya 124. de heqê redkerdişê wijdanî naskerd o. Na xîzmete ra, wezeretê zereyî û wezeretê karanê Sosyalî berpîrsîyar o. Wextê dergîya xîzmeta alternatîfî 16 aşmî yo. No wext, di qatê wextê leşkerî yo.

**Qıbrıs** de qısma 5.e qanuna pawitişî ya neteweyî de, binêçimanê wezaretê pawitişî na xizmeta alternatîfî ama qebul kerdiş. wextî na xizmeta alternatîfî 42 aşmî yo û rewşa leşkerî kerdişî de no wext 26 aşmî ameyo kifş kerdiş.

**Letonya** de serra 2002î de qanuna xizmeta alternatîfî vete û pabeste qanuna xizmeta alternatîfî heqê redkerdişê wijdanî qanunî nas kerd. Letonya de cayê xizmeta alternatîfî wezaretê pawitişî ra girêdayîyê û tîya de xizmeta alternatîfî 24 aşmî ya. Yani xizmeta leşkerîye ra 12 aşmî tayîna derg o.

**Lîtvanya** de heqê redkerdişê wijdanî qanûno bingeyî 1992î de goreyê maddeya 139.e ama sinasnayîş. Cayê xizmetanê alternatîfî wezaretê pawitişî ra girêdayîyo. Dergîya na xizmete tîya de 18 aşmî ya. Labelê dergîya leşkerîye 12 aşmî ya.

**Polanya** de heqê redkerdişê wijdanî serra 1988î de maddeya 85.e qanûno bingeyî de ameyo naskerdiş. Xizmeta alternatîfî ra wezaretê karî berpirsîyar o. wextî xizmeta alternatîfî 18 aşmî ya. Polanya de wextî leşkerîye 11 aşmî ya, xizmeta alternatîfî 7 aşmî wextî leşkerîye ra derg a.

**Romanya** de serra 1996î ra nat wayirê îmkanê xizmeta alternatîfî ya. wextî na xizmete 12 aşmî yo û seba mezunanê unîversîte 4 aşmî ya. Qontrolê xizmeta alternatîfî hetê wezaretê pawitişî ra virazîno.

### **Tirkîye û Heqê Redkerdişê Wijdanî**

Peynîya serra 1989î kovara “Sokak Dergîsî” yew kampanya organîze kerde û na organîze de Tayfun Gonûl’î û Vedat Zencîr’î redkarê xo yê wijdanî aşkera kerd.<sup>6(5)</sup> Ewro, Tirkîye de Tayfun Gonûl û Vedat Zencîr’î redkerdişê wijdanî de tewr verên ênê qebulkerdiş. No semed ra maddeya 115.e ra, mehkemeya (dadgeha) Sîvilî de sûcê “*Miletî Leşkerîye ra Serdinkerdiş*”î ra amêyî muhakemekerdiş. Nê muhakemekerdişan ra Tayfun Gonûl’î 3 aşmî ceza girewte û dime ra ceza ey çaryaya peran.

Tayfun Gonûl û Vedat Zencîr’î dima zî xeylê redkarê wijdanî vejîyay. Labelê ez tîya de tena ê ke na babete de ênê sinasnayîş û hetê dewlete ra -leşkerîye ra- erzîye xepixane û îşkence, zulîm dîyo înan ser a vindena.

Serra 1992î de Komela Duştokaranê Cengî (Savaş Karşıtları Derneği) a bî. Na komele de 6 piyayanê bînan redkerdişê xo yê wijdanîaşkera kerdê. Serra 1995î de wezaretê Komela Duştokaranê Cengî Osman Murat Ülke redkerdişê xo yê wijdanîaşkera kerd. Serra 1996î de dewlete derheqa Osman Murat Ülke dewa kerde a û maddeya 155.e ra Osman Murat Ülke gi-

6- Metne Rekarîya Wijdanî ya Tayfun Gönül û Vedat Zencirî tîya de şikînîme bîvînîme; <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=2&ArsivAnaID=39671>

rewto nezaret. Osman Murat Ülke xeyle wext xepixaneyê dewlete de binê zulm û îşkenceyê de mend. No hal ke rind bî giran Osman Murat Ülke kewt grevê vêşaniye û 32 rojî xo ke bî tam talebê Osman Murat Ülkeyî amayî qeubul kerdiş. Ülke heşt (8) rey “*îtaatê emrî nêkerdiş*” ra ceza girewtê û pêropîya 701 rojî xapixane de mend.

Dema ke Osman Murat Ülke hepsîye de bî “*Roja Redkarîyanê Wijdanî ya 15 Gulane Dinya*” (15 Mayıs Dünya Vicdani Retçiler Günü) dest pêkerd. No qeyde êdî her serre êno viraştene û her pîroz kerdişê na çalakîye de redkarê wijanîyê neweyî vejînê û redê xoyê wijdanî eşkera kenê. Nê pîrozkerdişî; İstanbul, İzmir û Anqara de bi nameyê “*Militurizm*” gêrayîştî organîze bî û bi nê gêrayîşan leşkerîye û dezgehê leşkerîye yenê rexne kerdêne.

2002 de wexto ke leşkerîye de leşkerîya xo keno, redkerdişê xo yê wijdanîeşkera keno Mehmet Bal. Derheqê Mehmet Balî de maddeya 115.î ra qase 2 serrî ceza yena waştene. Na dewa ra Mehmet Balî beraat kerd û qeraro ke na dewa de ame girewtene Tirkîya de cayêde muhîm gêno. Nê qerarî de pîya şikîno ke redê xoyê wijdanî eşkera bikero, yanî şikîno ke vajo “*ez qayîl nîyo leşkerîye bikeri*” La neşikîno vajo “*Leşkerîye mekerê*” Wîna vatiş suç yeno qebulkerdiş.

Halîl Savda 7 serrî endamiye PKKî ra xapixane de mend. Tarîxê 18.11.2004î de tahlîyê bi û taxlîyê ra dima semedê fîrarê leşkerîye ra reyna ame pêguretane. 26.11.2004 de wexto ke vejîya dozgerîye leşkerîye de redê xo eşkera kerd. Savda û Balî serranê peyênan de zî amay pêguretenê û peynîye de hetê dezgehê leşkerîye ra “*anti kişilik bozukluğu*”î ra vejîyay puçîye.

Serra 2001 de duşê bomba kerdene Afganîstanî de Mehmet Tarhanî redê xoyê wijdanî eşkera kerd. Nayê ra, 2005 de İzmir de ame pêguretene û 11 nîsane de berd cayê leşkerîya ey yê Sêvas (Sivas). Sêvas de semedê redkerdişê wijdanî ra erzîya xepixane. Mehmet Tarhan, hemine de 4 serrî ceza girewtê û na ceza hetê Yargitayê Leşkerîye ra çaryay 12 aşmî. 2006 de Mehmet Tarhan tahlîyê kerd.

Her çiqas ke Tarhanî dewa kerde ya zî, dewa şîye temyîz. Nika dewa Mehmet Tarhanî Dadgeha Heqanê Merdîman a Ewropa (DHME) de dewam kena.

Enver Aydemîr redê xo bi nuşte û bi fekkî beyan keno. Labelê tarîxê 24.07.2007î de bi zor Enver Aydemîrî benê leşkerîye labelê Enver Aydemîr leşkerîye kerdene hetê fikrê xo yê dinî (îslamîye) ra qeubul nêkeno. No semed ra Enver Aydemîr erzîno xepixaneyê leşkerî ya Eskişehirî.

Tarîxê 04.10.2007î de duruşma peyêne de taxlîyê beno û redkerdişê xo yê wijdanîdewam keno. Serra 2009î de o zî sey Halîl Savda û Mehmet



Tarhanî rapora puçîye gêno. Enver Aydemîr Tirkîya de hetê dinî (îslamiye) ra redkarê wijdanî yo tewr verên o.

Redkarê wijdanî Înan Suver, serra 2001î de wextê xo yê leşkerîye ke ame nêwaşt şoro leşkerîye labelê tayê semedan ra reyna mecbur şono. Şono û çiqas zor xo do zî nêşikîno 12 aşmî leşkerîye bikero. Suver, seba ke wayîrê yew fikrê sîyasî ra ney, seba ke merdene-mirênayîş hes nêkeno coka zî nêwazeno, peşe nêkeno leşkerî bikero. Suro ke leşkerîye der o zaf zor û zordarîye, zulm û îşkence vînenno. Hedilê (firsat) verênî de leşkerîye ra firar keno. Serranê peyênan de haydarê qavramê redkerdişê wijdanî ra beno û serra 2009î de yew mektubu nusneno û redkerdişê xo yê wijdanî eşkera keno. Înan 2010 ra nat xepisaxane der o. Înanî, seba ke goreyê leşkerîye nîyo rapora “*Puçîye*” gi-rewto. Çend rey xepisxaneyê Manîsa Suruhanli ra firar kerd. La reyna kewto destê dewlet. No semed ra hîna 35 aşmî ceza yê xo esta.

Bê nê nameyan zî gelek redkarê wijdanî Tirkîye de estê. Cêr de liste de kamçî serra çend pîyayan (cinî û camêrdî pîya) redkerdişê xo yê wijdanî eşkera kerdo ame kifş kerdenê.

Serre	Hûmara Redkaranê Wijdanî	Goreyê Cinsîyetî	
		Camêrd	Cinî
1989	1	1	—
1990	1	1	—
1993	4	4	—
1994	3	3	—
1995	1	1	—
2000	3	3	—
2001	2	2	—
2003	8	8	—
2004	21	16	5
2005	13	6	7
2006	3	3	—
2007	6	5	1
2008	8	7	1
2009	13	10	3
2010	35	28	7
2011	14	2	12
Heme	136	100	33
( Heyan oktobra 2011î )			

Seke cor de aseno<sup>7</sup> 134 pîyayan redkerdişê xo ya wijdanî kerdo.<sup>8</sup> Tegarîya Redkarê Wijdanî yê kurdanî xeylê pîyayan redkerdişê xo deklare kerdo lîsteya corîn de nêameyê kifşkerdene.<sup>9</sup>

Hetê fikrê redkerdişê wijdanî ra redkarê wijdanî yewbînî ra benê cîya. Mavajîme heyana ewro redkarê wijdanî zafêrî antî-mîlîtarîst bî û mabênê nînan de anarşîstî, femînîstî, antî-mîlîtarîstî, hemcînsî û êyê ke dûştê şîddet de vîndenê ûêb bî. Labelê serra 2009ine ra nat, sosyalîstî, dîndarî<sup>10</sup> û welatperwerê kurdanî zî kewtî miyanê nê tevgerî.

Serra 2009î de Ûnîversîteya Boxazîçî de yew semînerê redkerdişê wijdanî ame viraştêne. Na semînera de komelê corênî pêroy amay têkişte. Mûnaqaşa ra dime her çiqas ke hetê mantiqî ra yewbînî ra cîya bibînê zî tayê mese-lan ser a pêrunan fikrê xo kerd yew û “*Seba aşîtiye platformê redkerdişê wijdanî*”<sup>11</sup> awan kerd.

## Netîce

Ewro dewletê ke ke serbaneyê Yewîya Ewropa de ca gêne zafêrînan heqê redkerdişê wijdanî qebul kerdo û na derheqe de wezîfeyê xo ardo ca. Tirkîya zî binê serbaneyê Yewîya Ewropa de ca gêna û binê zaf qeraranê Yewîya Ewropa de îmza xo esta. Yanî Tirkîya redkerdişê wijdanî û leyê naye de hîna zaf heqan de Yewîya Ewropa de pîyayena . Heqê Redkerdişê wijdanî, Beyannameya Heqanê Însanî ya Evrenselî de maddeya 18ine de, Medenî û Peymana Mîyannetewî (Uluslararası Sözleşme) Heqanê Sîyasî maddeya 18ine û Sözleşmeya Heqanê Însanê ya Ewropa de maddeya 9ine de kifş kerdo ke “Fikirîyayene, Wijdan û azadiya dînî ra” no heq amo dozkerdiş. Tirkîya hetê resmî ra no heq qebul kerdo la na babete de qet çiyê nêkerdo. Vîst serre ra zêde yo ke no heq Tirkîya de yeno şuxulnayîş labelê êyê ke nê heqî wayîr vejîne û nê heqî şuxulnenê hetê dewlete ra zaf zulm û îşkence

7- Na lîste tîya ra ama girewtêne:  
[http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkîye%27de\\_vicdan%C3%AE\\_ret#Hukuk.C3.AE\\_durumu](http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkîye%27de_vicdan%C3%AE_ret#Hukuk.C3.AE_durumu)

8- Seba lîsteya Redkaranê Wijdanî şîkîne qayîte tîyayî zî bikerê: <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=2>

9- Seba lîsteya Redkaranê Wijdanîyanê kurdan şîkîne qayîte tîyayî bikerî:  
<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=2&ArsivAnaID=62883&ArsivSayfaNo=1>

10- Hetê dînî ra bê şayîdanê yahova tirkîya de hetê dînî ra redkerdişê wijdanî serra 2009î de hetê Enver Aydemîr ra dest pêkerd o. Enver Aydemîr tirkîye de hetê mislumanye ra redkarê wijdanî yo tewr verên êno qebulkerdiş. Metne redkerdişê wijdanîyê Enver Aydemîrî şîkînimê tîya de biwanîme: [www.savaskarsitlari.org](http://www.savaskarsitlari.org)

11- [http://www.barisicinvicdaniret.org/index.php?option=com\\_content&view=article&id=5&Itemid=7](http://www.barisicinvicdaniret.org/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=7)

vînenê. Dewlete hîna nê heqî merdîmanê xo ra dano we û nêverdena no heq bêro zanitene.

Herçiqaş dewlete mewazo zî, verê nê heqî de vîndo zî no heq êdî roje bi roje hetê mîletî ra yeno sînasnayîş. Heyan ewro sîyasete tirkîya destê leşkerîye de bî û leşkerîye her hetê ra xo zaf kerde xort. Hîris serrî yo ke yew ceng esto nê welatî de û zaf eskerî û xortî mîyanê nê cengî de amay kîştênê û bî vîndî. La êdî hêdî-hêdî mîlet bena hîşar û verê nê cengî de, sîyasetî leşkerîye de pawa vîndeno û domananê xo nêkeno mabênê nê cengî. Naye de yanî duşê leşkerîye vînetene de cayê redkerdişê wijdanî zaf girs a. Tabî qase redkaranê wijdanî heqa têkoşînê tevgerê kurdan zî ganî merdim înkâr mekero.

Tirkîya de herçiqaş qale demokrasî bikerê zî demokrasî çîn o. O ke esto goreyê banduranan o. Tirkîye de heqê redkerdişê wijdanî çîn o, o ke esto o zî teyna kaxitan ser o yo. Coka zî hîna nê welatî de redkarê wijdanî fîrarî leşkerîye ênê qebul kerdenê.

Heyan ewro zaf rey Yewîya Ewropa na derheqe de Tirkîye îqaz kerde la ne na babete de ne zî heqanê bînan de hîna Tirkîye yew game nêşta û averde nêşîya. Peynîya peyêne de verê nê îqazan de Tirkîya zî nê heqî mecbur qebul kena û verva bi ordiyê profesyonelî û heqê redkerdişê wijdanî şona. Xora dînya de zaf welatan de zî na mesela giran bo zî wîna hal kerd a.

### Çımevî:

Çınar, Özgür Heval & Üsterci Çınar. 2008. Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İletişim: İstanbul. [www.ozgur-gundem.com](http://www.ozgur-gundem.com)

Selek, Pınar. 2006. Barışamadık, İthaki yayınları: İstanbul. [www.savaskarsitlari.org](http://www.savaskarsitlari.org) [www.barisicinvicdaniret.org](http://www.barisicinvicdaniret.org) KARDAŞ, Ümit (2006), “Modern Devlet, Ordu ve Vicdani Red İtirazı”, Birikim Dergisi (207): 36-41.

Kovara Koas GL. Mîlîtarîzm. Hûmare 117, Adare-Nîsane 2011. [www.siddetsizlik.org](http://www.siddetsizlik.org)



## Abstract

### **An Assimilation Project: The District Boarding Schools in Turkey**

*Ayhan Serhat Işık ve Serhat Arslan*

This article will focus upon the formation of the national education system / ideology against the non-Turkish ethnic groups both in the late Ottoman Empire and in the early Turkish Republic. According to the Republican elites who were the followers of the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti); the non-Turkish groups, especially the Kurds, should be 'civilized' and Turkified in the regional boarding schools. This paper will examine this subject with regard to education, discipline, Turkification and social engineering. It will not deal with the schools in terms of their internal problems; rather it will examine assimilation as a more structural problem. This study is based upon interviews conducted with twenty students, one school principal, three teachers, one district director of national education and two parents of students in five provinces and nine regional primary boarding schools (briefly the RPBS/YİBO), in Kars/Kağızman; Dersim/Kızılköprü and Ovacık; Muş/Bulanık, Kızılağaç and Çaylar/Varto; Diyarbakır/Kulp and Silvan and finally Maraş/Elbistan.

### **The Construction of the National Body: Sports, Body Education and Politics of Folk Dances**

*Hande Topaloğlu*

This text departs from a phrase said by Donna Haraway: "our bodies are maps of power and identity". It aims to analyze the national-identity, national-body and the citizen-subject which were constructed concurrently

during the structuring process of nation-state through the politics of body education, sports and folk dances. The text shows that these politics are not only biopolitics which bear directly to the body, (de)form the body and instrumentalize it, but they are also politics of knowledge as they construct the perceptual modes and representational regimes of those bodies. Then, it will be examined how the subjects are being constructed as objects of knowledge and how the bodies are being constructed as objects of those subjects by considering the instrumental role of this twain on construction of national-identity and normalization of it. Body, sports and folkloric knowledge appear to be the instruments of the rational-instrumental mind in this text. All the body-identity politics of authority, from the content and form of the bodily education to the discursive frame of mass sport activities and the role of reidentification of peasant dances in the process of constructing a national-culture, empower by the dichotomy of Sameness and Otherness reproduce this structure. In order to think beyond this dichotomy which continuously produces inequity and domination, imagining a common language and common sense of body are musts. Then, the common language would not be the Same-language and the common sense of body would convert all those processes of construction that the body is subjected to into fields of resistance.

### **Fruitless Attempts? The Kurdish Initiative and Containment of the Kurdish Movement in Turkey**

*Marlies Casier, Joost Jongerden & Nic Walker*

Following the victory of the Kurdish party the DTP (Demokratik Toplum Partisi, the Democratic Society Party) in Turkey's southeastern provinces in the local elections of March 2009, Turkey witnessed the AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi, the Justice and Development Party) government's Kurdish initiative, the closure of the victorious Kurdish party, and waves of arrests of Kurdish activists and politicians. This rush of action constituted a renewed effort to contain and roll back the political and societal influence of the Kurdish movement. But what is it exactly that the government and the state were attempting to contain, and why? This article considers the recent moves of the ruling AKP, the judiciary, and the Turkish Armed Forces in regard to the "Kurdish problem" in Turkey's southeast, interpreting them as different responses to the regional success of the Kurdish movement.

## The Kurdish Agrarian Workers on the Axis of Ethnicity, Gender and Class

*Ayşe Küçükkerca*

In this article the multi-layered exploitation relations of seasonal migrants in a yearly cycle is discussed based on an ethnographic study and by contextualizing it historically. The article aims to introduce the ethnic, class and gender relations of seasonal migrants who go to the Black Sea region from Diyarbakır and Mardin to pick hazelnuts, in relation to the war which started in 1984 between the PKK (the Partiya Karkerên Kurdistan) and the Turkish state, the following intensified village evacuations and forced migration. In the first part, it is addressed why the paper focused on the post-1980 period and the forced migration period in Kurdistan. In the second part, the ethnographic method is elaborated; and the following part explains the yearly migration of the seasonal migrants on the road to the Black Sea region based on the conducted ethnographic study. In the last part, changes pertaining to the unions and to the politics are referred. The main claim of the article is that even though seasonal migration is a class phenomenon basically related to the changing agricultural policies, there are equally powerful dimensions of gender and ethnicity and that it is impossible to make sense of seasonal migration without taking the context of forced migration, the village guard system and the state of emergency, that is without seeing this subject as part of the political structure of the Turkish state.

## Kemalism, Aleviness and Dersim in the Mirror of the Past

*Bahar Şimşek*

The relation the Kemalist ideology establishes with religion in the name of creating a modern nation state by constructing socially and culturally homogenized community is crucially important since it refers to a fact that most of the attempts trying to clarify 1938 leave out that Dersim is an “exception” not only in terms of ethnicity but also religion. The internalization of this status of exception as long as it is isolated from the Kurdishness is worthy since it displays the historical background of the discrepancies we face today, particularly in case of Dersim. In this manner, focusing on the sources of these discrepancies which are the reports we have seen since the late Ottoman Empire is meaningful. The hidden actors of Turkey’s political life, the Alevi community, in particular the people of Dersim, are subjected to a dual mechanism of otherization because they are a “problem” not only for the power but also for the “opponents”. This article is the outcome of a research by which such a comprehension and its ultimate aim can be seen.

## **In Fact Those Who are “Intended” are the “Greeks”**

*Pınar Dinç Kenanoğlu*

This article endeavours to analyse the interpretations and perception of the “Rum” identity and the case of the minority foundations in Turkey comparing two periods, the 1974 when the confiscation of the property belonging to minority foundations were legalised and the 2007 when the European Court of Justice verdict for the plaintiff minority foundation. Although the European Court of Justice claims that further examination of the case for discrimination was not “necessary”, this research takes one step further from the official discrimination and focus on the visible and invisible forms of discrimination in the daily level toward the non-Muslim minorities in Turkey from a constructivist perspective. The analysis is based on a detailed reading and comparison of the *Hürriyet*, *Tercüman*, *Cumhuriyet*, and *Apoyevmatini* newspapers in 1974 and a selection of newspapers in the shortafter of the ECtHR decision in January 2007.

## **Three Forms of Representations of ‘Armenians’ in Turkey after 1970**

*Kevork Aksel*

This paper will analyze three dominant discourses of the Turkish media on the Armenians since 1970. Along with the ASALA’s actions, the Armenians were associated with ‘terrorism’ and ‘communism’ by the media. With the start of the Karabağ war, they are identified with the expressions of ‘assailant’ and ‘occupier’ by the same media. During the 1990s, the Armenian subject was constructed in relation to the PKK. Throughout this article, the discourses of the Turkish media on the Armenians are analyzed by utilizing printed news, articles and declarations of state officials.

## **An Examination on the National Azerbaijani Movement and a Short Comparison of the Kurdish and Azerbaijani Movements**

*Sevda Zenjanlı*

This article examines the functioning process and the rising dynamics of the national Azerbaijani movement that was shaped as a reaction towards the monist Persian nationalism that has come to power during the process of becoming a nation-state that started in the 1920s in Iran and compares this –even though partially- with the instance of the Kurdish national struggle in Turkey. Moreover, it is argued that the suppression of the



left and national movements in the 1979 Iranian Islamic Revolution and the foundation of the Azerbaijani nation-state constitute breaking points regarding this movement and as opposed to the Kurdish movement in Turkey it diverged from the socialist ideology and evolved towards a state-centered nationalist direction.

### **The 1912 Election in Siird District: Social Dynamics and Political Differentiations**

*Yener Koç*

This article focuses on the struggle between the Committee of Union and Progress and the Liberal Entente in Siird, a district which was a part of Bitlis Province, during the elections of 1912. This article will concentrate on the following questions: 1) How did the social dynamics and political differentiations reflect on the election process? 2) What were the political choices of the Kurdish intellectuals during this process? Bedirkhanis had active roles within the Kurdish politics in the late 19th and the early 20th centuries and eventually they became the candidates of the Liberal Entente in order to oppose the policies of the Committee of Union and Progress which aimed to exclude the Kurds from the political arena. The 1912 Election, which is known as the 'big-stick election' due to the infractions, depicts the relations of the Kurds with these two parties. This article gives some clues about the social and political differentiations between center and rural areas in the Kurdish provinces of Ottoman Empire.

### **Cultural and Class Encounters at the Hierarchy of Otherness: The Perception of Gypsies and their Social Exclusion in the Kurdish Society**

*Adnan Çelik ve Emre Şahin*

This paper focuses on the question of how the Kurdish society perceive the Gypsies. The relations between the Kurds and the Gypsies are examined through two time periods: before and after the 1990s. Based on the interviews carried out in the Hançepek neighborhood of Diyarbakır city center, this paper argues that the concepts of social exclusion and patronage shape the relations between the Gypsies and the Kurds. Furthermore, the forced migrations from the rural parts of the Northern Kurdistan to urban centers in the 1990s resulted in the disruption of the patronage relations between the Gypsies and the Kurds and it deepened the processes of social exclusion experienced by the Gypsy community in this region.

## Pursuing the Traces of Orientalism: *Dağları Bekleyen Kız and Dersim 1937*

### *Ronayi Önen*

This paper will analyze two prominent Turkish books by pursuing the traces of orientalism which is the main feature of the Turkish nationalism that functions as the binding force in the Turkish nation-state making process. The orientalist discourse in these novels will be analyzed from a gender perspective. The first novel is *Dağları Bekleyen Kız* which was written by Esat Mahmut Karakurt and was published in 1936; the second novel is *Dersim 1937* which was written by Barabaros Baykara in 1970. The reason I chose two novels from different time periods is to understand whether the perception has changed during this time period.

## Subject in Althusser's Theory of Ideology

### *Memê Mala Hine*

The aim of the article is questioning the subject in Louis Althusser's theory of ideology. First, the article puts forward the differences in Marx' and Althusser's theories of ideology. Both in his early and late works, Marx sees ideology as an instrument of the ruling class and dwells on this subject as the reproduction of the conditions of production. For Marx, ideology is a constituent of the class society and it will disappear in the classless society. Even though Althusser does not accept it, he diverges from Marx's views on ideology, and does not see ideology just as a constituent of the class society. For him, ideology is an organic part of a society. In such a society, the subject owns her identity through call of the ideology, and realizes the rules of ideology via this identity. Such a subject who is the bearer of ideology cannot develop self-consciousness. Thus, this article aims to show that Althusser's theory of ideology removes the subject.

## Conscientious Objection as an Attitude Against War

### *Ali Aydın Çiçek*

This article elaborates the conceptual and institutional development of Conscientious Objection. What is Conscientious Objection, when did it start, who started it? What kind of a course did it take within the historical processes? What is the attitude of this movement or such kind of a perception towards "War and Violence" and also what is its common tendency

(towards “War and violence”) despite the multiple viewpoints within the movement itself? Even though shortly, the course of the development of the concept and movement of the Conscientious Objection is examined within the historical process by emphasizing the aforementioned subjects above. Accordingly, by focusing on the countries that assure the right of Conscientious Objection and the parts of the European Union (EU), the process of the development of the movement of Conscientious Objection and the legal arrangements that support this right are subject of analysis. Lastly, by examining the conditions of the phenomenon of Conscientious Objection in Turkey, the legal situation and the process of its development, and by focusing on the legal and political conditions of the Objectors, the Conscientious Objection movement in Turkey are studied.

